E U S K E R A

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque

EUSKALTZAINDIA
REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE

2003, 2
48. liburukia (2. aldia)
BILBO

EUSKALTZAINDIA

Plaza Barria, 15. 48005 Bilbo
Telefonoa: 94 415 81 55
Faxa: 94 415 81 44
e.posta: info@euskaltzaindia.net
web gunea: www.euskaltzaindia.net

Argitalpen batzordea / Comisión de publicaciones:

Burua:	Jean Haritschelhar
Kideak:	Henrike Knörr Xabier Kintana Jose Antonio Arana Martija Beñat Oihartzabal Andres Urrutia Badiola Andolin Eguzkitza (†) Pello Salaburu
Eragile eta idazkaria:	Ricardo Badiola Uriarte

© Euskaltzaindia

ISSN. 0210-1564
Euskera
ISBN. 85479
Legezko Gordailua BI-1.244-58

Fotokonposizioa: Rali. Particular de Costa, 8-10, 48010 BILBO

Publimail 2000. Bilbo-Galdakao errepidea, 18, Arzubi etxea, 4. solairua, 48004 BILBO

Aldizkari hau beste agerkariekin trukatzen da. Otoi, idatz Zuzendariari.
Esta **Revista** admite el intercambio con otras publicaciones.
Rogamos dirigirse al Director.

AURKIBIDEA

MANUEL INTXAUSPEREN MENDEURRENA

Manuel Inchausperen mendeurrena, *Pierre Ager - Piarres Charritton* 501

Eüskalzaletarzüna Basabürüan, *Jakes Sarraillet* 547

Emmanuel Inchauspe (1815-1902), *Junes Casenave-Harigile* 549

Errelijionearen etsaiak Intxausperen libürüan, *Txomin Peillen* 555

Intxauspe Axularren zentsuratzaile? *Gero*-ren gaurkotzaile?, *Jean Haritschelhar* 569

BARTOLOMÉ DE CARRANZA-ren V. MENDEURRENA

Actos organizados por la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia en Miranda de Arga, con motivo de la celebración del V Centenario de Bartolomé de Carranza, *María Teresa Iradiel Ibáñez* . . 583

Toponimia Vasca de Miranda en tiempos de Bartolomé de Carranza, *Martín Elcano Sesma* 585

Vocabulario de Miranda de Arga. Obra inédita del Padre Benjamin Elcano C.M.F., *Ismael Cuesta* 593

IKER SAILA

ONOMASTIKA

Onomastika: Irizpenak 603

Murua 605

Soxo/Sojo 606

Ilarduia 608
Murgia/Murguía 609
Gamarragutxia/Gamarra Menor 610
Untzaga-Apregindana/Unza-Apreguindana 611
Berriozar 613

KATALUNIAKO TOPONIMIARI BURUZKO I. JARDUNALDIAK

En torno a la Toponomástica, *Jose Luis Lizundia* 617
Normativización, oficialización y normalización de la Toponimia en Euskal Herria, *Mikel Gorrotxategi* 627

DURANGOKO 38. LIBURU ETA DISKO AZOKA

Durangoko XXXVIII. Euskal Liburu eta Disko Azokarekiko kontu-errendapena, *Ricardo Badiola - Jon Artza* 635
Durango: 2003ko Euskal Liburu eta Disko Azokaren hasierako hitzaldia, *Joxemari Iriondo* 639
Emakumeak idazle durangerrian, *Jose Luis Lizundia* 681

JAGON SAILA

NAFARROA OINEZ 2003 DELA ETA, EUSKALTZAINDIAK ANTOLATURIKO VII. *JAGON* JARDUNALDIAK: EUSKERA ETA IRUÑEKO ETA TUTERAKO ELIZBARRUTIETAN

Nafarroa Oinez: Bienvenida a Euskaltzaindia, *Jose Enrique Garcés* . 693
VII. *Jagon* Jardunaldien aurkezpena. VII Jornadas de la *Sección Tutelar* de la R.A.L.V./Euskaltzaindia, *Andres Urrutia* 695
Euskararen erabilera Nafarroako elizan. Iruñeko eta Tuterako elizbarrutietan egiten den euskararen erabilerari buruzko azterketa soziolinguistikoa, *Xabier Lasa* 697
Elizaren euskararekiko jarrera Nafarroan, *Pello Apezetxea* 769

NAFARROA OINEZ 2003 DELA ETA

Euskaltzaindia en Lumbier/Irunberri con motivo del *Nafarroa Oinez 2003*, *Andres Iñigo* 791

Toponimia y léxico vascos de Lumbier/Irunberri, *Eusebio Rebolé* 795

SABINO ARANA GOIRI: EUSKARA ETA KULTURA

Sabino Aranaren gomutaz, *Xabier Kintana* 823

Sabino Arana Goiri, *Jose Luis Aurtenetxe* 827

Euskara, egitasmo politikoa bihurtu: Sabino Aranaren asmoak denboraren gurpilean, euskaltzaletasunaren ildoan, *Joseba Agirreazkuenaga* . . . 829

Sabino Arana eta bere eragina euskal pizkundean, *Paulo Iztueta* 849

Sabino Arana eta euskal erakundetzea, *Jose Luis Lizundia* 931

MAHAI-INGURUA: «Euskalgintzaren gaurko egoera»

Sabino Arana: Euskara eta kultura, *Andres Urrutia* 941

Sabino Arana: Hizkuntza eta kultura, *Txomin Peillen* 947

SABINO ARANAREN ZAZPI GUTUN

Sabino Aranaren zazpi gutun, *Prudencio Garcia - Piarres Xarriton* . . 953

JAGONET 2003. URTEKO ERRENDAPENA

Jagonet 2003. urteko errendapena 965

EUSKALTZAINDIAREN BARNE-HISTORIA (IV)

Euskaltzaindiaren barne-historiaz, *Xabier Kintana* 971

Pierre Broussain-en gutundegia, *P. Charrintton - J. P. Ouret* 973

EUSKALTZAINDIAREN AGIRIAK

EUSKALTZAINDIAREN ARAUAK

127.–Hiztegi Batua *(arbitrario - arlotetu)* 1027
128.–*Nafarroa Behereko herri izendegia (II)* 1034
129.–*Aita santuen izenak* 1036
130.–Hiztegi Batua *(arma - arrimu)* 1054
131.–Hiztegi Batua *(arriskatu - askatu)* 1061
132.–Hiztegi Batua *(askatzaile - atomatu)* 1068
133.–*Nafarroa Behereko herri izendegia* (eta *III)* 1075
134.–Hiztegi Batua *(atomika - aurpegi)* 1076

BATZAR-AGIRIAK

2003, VI, VII, IX, X, XI 1085
Euskaltzaindiak @.ren euskal izena erabaki du 1101
Txekeak betetzeko idazkera eredu batua, *Andres Urrutia* 1105
Tour de France, *Jean Grenet - Jean Haritschelhar* 1109
Euskaltzaindia Internet-en, *Iñaki Kareaga - Amaia Okariz* 1111
Euskaltzaindiaren argitalpen eremua, *Ricardo Badiola - Jon Artza* . . . 1115

HITZARMENAK / CONVENIOS

Nafarroako Gobernuaren eta Euskaltzaindiaren artean 2003. urterako egindako *hitzarmena.* 2002ko ekainaren 27an sinaturiko esparru-hitzarmenaren eranskina 1129

Acuerdo entre el Gobierno de Navarra y la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia para el año 2003. Anexo al acuerdo marco firmado el 27 de junio de 2002 1131

EiTB - EUSKALTZAINDIA

EiTBren eta Euskaltzaindiaren arteko *lankidetza-hitzarmena* 1135
Convenio de colaboración entre EiTB y Euskaltzaindia 1136
EiTB - Euskaltzaindiaren arteko *hitzarmena* 1137

Euskaltzaindia – EiTB *akordioa* 1139

Lankidetzako esparru akordioa, batetik, Euskal Irrati Telebista herri erakundearen eta horren sozietate euskal Telebista S.A., Eusko Irratia, S.A. eta Radio Vitoria S.A.ren eta, bestetik, euskaltzaindia euskararen erret akademiaren artean / Convenio marco de colaboración entre el ente público Euskal Irrati Telebista y sus sociedades Euskal Telebista S.A., Eusko Irratia, S.A. y Radio Vitoria S.A. y de otra parte la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia 1141

AYUNTAMIENTO DE PAMPLONA/IRUÑEKO UDALA–R.A.L.V./EUSKALTZAINDIA

Lankidetza hitzarmena, Iruñeko Udalaren eta Euskaltzaindia-Euskararen Erret Akademiaren artean / Convenio de colaboración entre el Ayuntamiento de Pamplona y la Real Academia de la Lengua Vasca .. 1149

Euskal komunitate zientifikoaren datu-basea *Inguma* 1153

* * *

BERRIAK

'Liber 2003'–ri buruzko txostena, *Ricardo Badiola - Jon Artza* 1159

BILBAO BIZKAIA KUTXA-EUSKALTZAINDIA: LITERATURA SARIAK

R. M. Azkue literatur sariak abian, *Amaia Okariz* 1165

Ya está en marcha la nueva edición de los premios literarios R. M. Azkue, *Amaia Okariz* 1169

Azkue sariketak, *Jean Haritschelhar* 1173

Sariketak, *Xabier Kaltzakorta* 1175

Azkue literatur sariak: 2002eko liburua eta 2003ko oinarriak, *Joserra Bilbao* 1177

Azkue sariketak: «azken hitzak», *Jean Haritschelhar* 1179

EUSKALTZAINDIAREN XV. BILTZARRA: *AGIRIAK: BAIONA, 2001*

Euskaltzaindiaren XV. Biltzarra. Baiona 2001, *Jean Haritschelhar* .. 1183

Iker 14. Aurkezpena. Pirinio-Atlantikoetako departamenduko Kontseilu Orokorraren Baionako egoitzako ekitaldia, *B. Oyharçabal* 1185

Euskal Gramatika eta Literaturari buruzko ikerketak XXI. mendearen atarian, *Aurelia Arkotxa* 1187

J.P. ULIBARRIREN *EUSKAL HIZTEGIA/ DICCIONARIO VASCO*

Yose Paulo Ulibarri Galindez, *Hiztegia, Patxi Galé* 1191

Yose Paulo Ulibarri Galindez, *Diccionario, Patxi Galé* 1193

J.P. Ulibarri: *Euskal Hiztegia / Diccionario Vasco, Felix Mugurutza* .. 1195

HIZKUNTZA GAITASUN AGIRIA IPARRALDEAN

EGA Iparraldean 1203

D-Mailako hizkuntza gaitasun agiria 1205

LUTXI ALBERDI ETA RESU ORBE-RI OMENALDIA

Lutxi Alberdi eta Resu Orbe: 25 urte Euskaltzaindian lanean, *Jean Haritschelhar* 1211

Resu Orbe eta Lutxi Alberdi: Euskaltzaindian 25 urte lanean, *Jose Luis Lizundia* 1213

HIL BERRIAK

Jose Mari Satrustegi Zubeldia (1930-2003), *Andres Iñigo* 1217

Rudolf de Rijk, euskaldunen Holandako adiskidea (1937-2003), *Pello Salaburu* 1223

RUDOLF DE RIJK (Omenaldia)

Heriotzaren samina 1235

* * *

Aurkibidea/Índice/Index 2003 1241

MANUEL INTXAUSPEREN MENDEURRENA

Atharratze, 2003-IX-25

MANUEL INCHAUSPEREN MENDEURRENA

Atharratzen, 2003-IX-25

Pierre Ager-Piarrres Charritton

SARRERA

Lehen aldikotz bere historian Euskaltzaindiak egin du 2003ko irailaren 26an bere hilabeteko bilkura Zuberoa Basaburuan, Atharratzeko herriko etxean. Baina bezperan, ortzegun arratsaldeko 5etan, Herriko Plazaren gainera so dagon areto handian, biltzar ireki ederra antolatu du ere Manuel Inchauspe euskalzale handi zenaren mendeurrena ospatzeko xedetan.

Manuel Inchauspe zenaren mendeurrena, egia erran, iragan zitzaigun ixil-ixila, nehor ohartu gabe 2002an, baina iduritu zaigu herritar zenbaiti eta Euskaltzaindiari belaunaldi berriek behar zutela jakin nor izan zen bada Zunharreta Harizmendian, 1815eko azaroaren 12an, jaio eta 1902ko setemeren 25ean Omize-gañian hil zen gizona eta zenbat zor dioten oraino gaurko zuberotarrek eta orobat euskaldun guztiek idazle jakintsun horri.

Atharratzeko Erbin jaun auzapezak ongi etorri egin die beraz Euskal Herriko bazter guzietarik jinak ziren 70-80 mintzalari eta entzulei eta gero eskerrak bihurtu ondoan ororí Jean Haritschelhar euskaltzainburuak hitza eman dio Lakarrin bizi den eta bigarren mailako irakaskuntza publikoan iparraldeko euskal irakasleen ardura duen Jakes Sarraillet jaunari: «Euskalzaletasuna Basabürüan zertan dugun» zegokion lehen hizlariari laburzki erraitea, argi eta garbi egin zuen bezala.

Ondotik, Junes Casenave-Harigile euskaltzain pastoralgile eta Altzaiko erretorak erran digu «Nor izan zen bere bizi luzean (1815-1902), Manuel edo Emmanuel Inchauspe kalonjea» Zunharreta Harismendiko sortetxetik, Omize-gaineko hilobiraino Hor baitago, berak idatzi bezala *1902an, Setemeren 25an adinaren 86 ourthetan, Arraphiztiaren haiduru, Vicari Jeneral, Jaun Apezcupiaren lagun Vaticaneco Concilioan, Euscararen eta Euscaldunen maithazale eta eraikizale izan zen apezaren khorpitza.*

Txomin Peillen aldi izan da gero «Elizaren etsaiak XIX. gizaldian Intxausperen arabera» aztertzeko, eta, Jean Haritschelharren berriz «Intxauspe

Axularren argitaratzaile eta berrikusle» nola ari izan den erakusteko. Bi euskaltzainen ikerlanak badatoz jarraian.

Euskera-ren 2003-ko 2. zenbaki honetan gure irakurlek aurkituko dute azkenik dokumentu arraro bat Zunharreta Harizmendiko altxorra deiturik, Atharratzeko biltzarrean agertzeko atsegina izan duguna.

Hona bada zer den altxor misteriozko horren historia: Orain duela zenbait denbora, Baionako karriketan genbiltzalarik, bere ofizio-lanetarik erretiratuz geroz, ez aspaldian, gure auzo hurbil bizi den Basabürü Arhane Garateko seme Pierra Aguer eta biok, hona non nihonek Inchauspe aipatu orduko, gogoratzen zaion adiskide euskalzaleari, haren iduriko, kalonje zenaren oroitzapenak, liburu eta paper zahar, begiraturik izan behar diela Zunharreta Harizmendiko sortetxean eta berak errazki xehetasun zehatzagoak bil ditzakeela.

Handik laster, Zunharreta Harizmendiko etxekoandere Maddi Jargoyhen Inchauspe zenaren oinordeko eta ilobasoak bere haurreko ikaskide Pierra Garati et nihauri etxeko ateak zabal irekitzen zizkigun eta salako armairu batetik ateratzen bere osabaren 1858ko «Le Verbe Basque» liburu famatuaren lehen alea, egilearen eskuizkribu honetaz lehen orrialdean seinalatua: «Ce livre ne doit pas sortir de la maison, même pour être prêté».

Horren ondotik hona non harriturik eskuratzen ahal ditugun Inchauspek berak bildu zituen etxeko buraso eta haurride guzien berriak, bai eta bere biziko aldi atsegin ala jasangaitzetan ukan zituen adiskide ezagun askoren lekukotasunak.

Hortik lekora, dezagun aitor oraino Harizmendiko altxorraren kopia guztiak Anixet Erreçaret Altzaiko jaun auzapezak eskaini dizkiola Euskaltzaindiari. Horra nola, Atharratzeko biltzarrean Maddi Jargoyhen andereak, Pierra Aguer jeneralak eta Piarres Charrittonek aurkeztu ahal izan ditugun kopia horiek biltzarkide guztiei eta orain hemen Janpiarre Ouret apezpikutegiko artxibozainaren laguntzarekin. argitaratzen ditugu ordena honetan:

1.ik Zunharreta Harizmendiko ondoriozko guthuna, 1812an hasirik.

2.ik Louis Lucien Bonaparte printzearen lehen gutuna.

3.ik Vatikanoko I. Kontzilioko berriak zuzenean.

4.ik 1890-eko auziaren inguruko 11 apezlagunen gutunak.

5.ik Adiskide batzuen 1890tik 1901erako azken gutunak.

1. ZUNHARRETA HARIZMENDIAN ONDORIOZKO GUTHUNA 1812an HASIRIK

Aitaren eta Semiaren eta Espiritu Saintiaren icenian. Halabiz.

Sor aurkhia

Sounharreta Harizmendiko ondoriozco guthuna, 1812an hasiric,

Livre Généalogique de la Maison Harismendy de Sunharrette depuis 1812.

Jean Baptiste Inchauspe – Harismendy eta Maria Jeanna Duthurburu

Senhar-emaztenganik sortu da: *(Ezcontü ciren Uztailaren 29an 1811ean)*

1. 812an Arramayatzaren 30ean: Anna Maitena,
   (Etchoundoan ezcontü da)

2. 1814 ean, Ourtharrilaren 9an, Julienna
   (Atharratce Marmissola Etcheberrian ezcontü da)

3. 1815an, Azaroaren 12an, Emmanuel
   (Aphezturic Bayounaco Cathedraleco Calonge, vic. gen.)

4. 1818an, Aphirilaren 13an, Anne (Annetta)

5. 1819an, Azarouaren 5an, Anne (Anattoua)
   (Erlegiousa, Filles de la Croix deitcen diren seroretan)

6. 1822an, Mayatzaren 10an, Germain
   (Ameriketarat jouanic)

7. 1825an, Aphirilaren 4an, Maria Anna
   (Erlegiousa, Filles de la Croix deitcen diren seroretan)

8. 1828an, Aphirilaren 11an, Dominica
   (Ameriketarat jouanic)

9. 1830an, Martchoaren 15an, Pierre-Adrien
(Ameriketarat jouanic)

10. 1832an, Mayatzaren 27an, Maria
(Erlegiousa Dominikana Mauleco Comentian).

* * *

Jean –Baptiste Inchauspe –Harismendy, Aita, hil izan da urrietaren 7an 1869; Omicen ehortcirik izan da haren khorpitza.

* * *

Agorrilaren 24an 1882, D. Ducellier, Bayounaco Yaun Aphezcupia nahi içan da jaixi goure etchera, Omice Etchepariala, eta han Marie-Jeanna Ama chaharrarekin eta hounen seme calonjiarekin barazcaldu mm. Irigonégaray, Mauleco erretoraren, Adema Atharratzeco erretoraren, Pouré, Seminarioco Superiuraren, Pouret Mauleco Colejioco Superiuraren, Onnaïnty Larraineco erretoraren, Etchecopar Aloseco erretoraren eta Cotiart misionistaren companian.

Hil Aurkhia

- Germain Inchauspe –Harismendy, hil izan da Ameriketan, Mororen, Buenos Ayreseco lurretan, martchoaren 28an 1890an.

- Pierre Adrien, hil izan da Ameriketan, Tandilen, Buenos–Ayreseco lurretan, arramayatzaren 4an 1861an.

- Maria, hil izan da saintüki, Erlegiousa Dominikana, Mauleco Comentian, agorrilaren 8an 1858an.

- Dominica, hil izan da Ameriketan, Moronen, Buenos–Ayreseco lurretan, ourtharrilaren 17an, 1868an.

- Maria Jeanna Inchauspe– Duthurburu, ama houna eta maithatia, hil izan da saintüki, bici izan den bezala, martchoaren 29an, 1889an, ehun ourthiac beteric martchoaren 9an 1889an.

- Maria Anna, serora, hil izan da, Uztaritzeco Comentian ourtharrilaren 6an 1890an; deitzen zien Sr Othilie.

- Julienna, hil izan da, Atharratzen, azarouaren 23an, 1893an.

- Anattoa, serora, hil izan da, Uztaritzeco Comentian, mayatzaren 8an, 1897an deitzen zen Soeur S. Madal.
- Anna (Annette) Inchauspe, hil izan da, martchoaren 19an, 1900an, adinaren 82 ourthetan.
- Emmanuel Inchauspe, Apheza, hil izan da, setemeren 25an, 1902an, adinaren 86 ourthetan.

Extrait du registre de la paroisse d'Alçay – Alçabéhéty – Sunharette

L'an mil huit cent quinze et le trois novembre, par moi desservant de Sunharette, a été baptisé sous le nom de Manuel un fils issu du mariage de Baptiste Inchauspé et de Marie Uthurburu habitant dans leur maison d'Harismendy du même lieu, né hier au soir, la représentation dudit enfant ayant été faite à l'officier de l'état civil au délai de la loi. Son parrain et sa marraine ont été Manuel dudit Inchauspé oncle paternel et Anne la dame de Carrique de Sibas tante maternelle, la cérémonie a eu lieu en présence de Pierre Eliçabe d'Alçabéhéty qui a signé avec moi: Signés, Duro, Desservant et Eliçabe.

Je soussigné, curé desservant de la paroisse d'Alçay–Alçabéhéty–Sunharette, certifie que le présent extrait est tiré mot–à–mot des registres, sans avoir rien ajouté, ni diminué.

Alçay, le 17 octobre 1836 Andère..... (Illisible) Desservant

2. LOUIS LUCIEN BONAPARTE PRINTZEAREN LEHEN GUTUNA

Londres, 27 mars 1857

Mon cher P. Inchauspe (1),

J'ai enfin reçu le magnifique ouvrage, le vrai chef–d'œuvre de la linguistique basque. Vous ne me devez aucun remerciement, puisque je vous en dois beaucoup; car avec cet ouvrage parfait pour le dialecte souletin est à peu près tel pour les autres dialectes je pourrai, de plus en plus me rendre raison de ce verbe magnifique que je voudrais faire servir de base à la comparaison du verbe, de toutes les autres langues européennes.

Vous me permettrez j'espère dans quelques temps d'ici de vous envoyer un bon nombre de remarques, surtout pour ce qui regarde les dialectes d'Espagne et le guipuscoan en particulier; si vous ne les jugez pas tout à fait indignes de l'attention des philologues basques, je ne serais pas éloigné de les publier sous forme d'une lettre que je vous adresserais de Londres.

Si je me permets quelquefois d'adopter une classification différente pour certains temps, de regarder comme des formes ce que vous regardez comme des temps particuliers, cela tient à ce que j'ai affaire non pas à une seule langue mais à une cinquantaine environ qui m'obligent à admettre certains principes dont je ne pourrais m'écarter sans détruire pour ainsi dire toute la charpente qui sert de base à mes comparaisons.

(1) 1957an, *R.M. Azkue* zenaren omenez, Bilbon ospatu ziren jaien kariala Euskaltzaindiak argitaratu zuen bere aldizkari EUSKERA-ren bigarren aldiko II. alean, Alfonso Irigoyen gazteak ezagutarazi zizkigun, ehun urte lehenago 1857ko urriaren 16an, Louis Lucien Bonaparte printzeak Baionan antolatu zuen lehen euskalzaleen biltzarraren gogoratzeko xedetan, Azkueren gutundegian dauden printze jakintsuari Emmanuel Inchauspe apezak 1887ko apirilaren 1eraino bidali zizkion gutunetarik 80 bat eta ez 86, 14. 18..25. eta 26. galdu direnaz geroz. Eta gainera datarik gabe diren zenbait bederen, berrikusteko dira: zerrendan lehenik agertzen dena, adibidez, Mme Lamaignère inprimatzaileak bere lana bururatuko duen 1858ko martxoaren hastapena baino bi hilabete lehen, hots, 1858ko urtats irian koka genezake eta ez 1857ko hastapenean. Dena den gutun sorta aberats horren berrikusteko lana egin nahiko duenari utziz, guk hemen orai Emmanuel Inchauspe apezak *Le Verbe Basque* bere lehen lan handiaren eskuizkribua bidali ziolarik L.L. Bonaparte printzeari, honek 1857ko martxoaren 27an bidali zion esker onezko gutun luze eta ederra, Harizmendiko altxorrean ongi zaindu dena argitaratzen dugu atseginekin.

C'est ainsi qu'un mode ne doit pas être susceptible lui–même de modes, et qu'au point de vue de la linguistique générale le potentiel ne peut pas être un mode, puisque lui–même contient des modes: *Je puis aimer, que je puisse aimer* seraient deux modes d'un mode. Voilà pourquoi le potentiel n'est pas un mode pour moi; mais une forme potentielle, ainsi que le factitif en *erazo, erazi, arazi*, ainsi que le suppositif, ainsi que le votif; et je considère *ai, ba, ez, ke, la, en* les caractéristiques de ce que j'appelle formes: votive ou optative, conditionnelle ou conditionnée, négative, potentielle, relative ou régie soit positive, soit exquisitive. L'indicatif, l'impératif, le subjonctif, le conditionnel restent ainsi des vrais modes susceptibles d'être employés au négatif, au conditionnel, à l'optatif, au potentiel, au positif, à l'exquisitif,...

Cela va sans dire que tous les modes ne peuvent pas toujours être employés sous toutes les formes; ainsi *deza* et *zeza* ne seraient que le subjonctif pur (forme capitale) de *dezan* (forme exquisitive) et de *badeza* (forme conditionnée), sans faire de ces deux formes deux temps séparés; de même que *dedan* et *badet* ne forment pas deux temps différents de *det*, mais représentent seulement des formes conditionnées (suppositive) et exquisitive.

De ce qu'on ne peut pas employer *deza* et *zeza* sous leur forme capitale il ne devrait pas s'ensuivre, selon moi, que *baleza* et *dezan* leurs formes exquisitive et suppositive soient considérées comme des temps à part.

Je remarque en passant que pour le sens en guipuscoan *badezat* n'appartient pas au potentiel mais au subjonctif. Cela veut dire tout simplement *si je pourrai;* c'est le futur et en même temps le présent conditionné du subjonctif, de même que *dezan* en est le présent exquisitif. En souletin *badezat* a pris la valeur d'un présent conditionné potentiel et ce fait doit être certainement respecté comme fait, mais il me parait que la signification non potentielle est plus en harmonie avec sa structure, puisqu'il n'y a pas de *ke* ni de *i* intercalé (*daite*) qui me paraissent être les caractéristiques du potentiel (forme potentielle).

C'est comme si en latin on disait *si amavero;* c'est l'espagnol *si yo amaré*, qui différent de *amabo* latin et de *amaré* espagnol.

Le français et l'italien ne connaissent pas ce futur de subjonctif; le guipuscoan le connaît avec le même sens conditionné; et le souletin tout en le connaissant, lui donne un sens potentiel différent du guipuscoan.

Voilà encore un exemple de plus de la différence des dialectes quant au sens des formatifs. En effet *si j'aimerai* diffère assez de *si je puis aimer*. De même *lezake* a toujours un sens potentiel en guipuscoan quoiqu'en souletin il se trouve être tantôt conditionnel tantôt potentiel.

Quand j'aurai lu et relu fort attentivement et bien médité votre savant travail je marquerai en marge toutes mes observations et tous mes doutes et je vous l'enverrai afin de vous le soumettre avec toute la déférence qu'un écolier doit à son maître. Je ne puis cependant pas résister au plaisir de vous an-

noncer que si le souletin est plus complet que les dialectes d'Espagne quant à son futur, (qui cependant d'après sa structure devrait être le potentiel de *du*, comme *dezake* de *deza*, puisque c'est *duke*, quoique l'usage ait dépouillé ce dernier de son sens potentiel pour lui donner le sens capital et qu'il ait permis à *dezake* malgré sa structure de représenter l'indicatif et le subjonctif sous la forme potentielle au lieu de ce dernier mode seulement) le souletin dis–je est incontestablement plus complet quant à ce futur et quant au traitement respectueux, il faut aussi admettre que les dialectes d'Espagne sont plus complets que lui aux traitements masculins et féminins puisque ce n'est pas seulement dans les secondes personnes des formes régies que ces traitements ont lieu mais aussi aux premières et troisièmes.

Voilà en effet les formes guipuscoannes indéfinies masculines et féminines de *dezadan, dezan, dezadala, dezala.*

m. *dezakadala, dezakadan; dezakala, dezakan.*
f. *dezanadala, dezanadan; dezanala, dezanan.*

En biscayen (classique Marquinais). Indéfini: *dagidala, dagidan, dagijala, dagijan.*

ala, yaginan.
m.: *yagijadala, yagijadan, yagijala, yagijan.*
f.: *yaginadala, yaginadan, yagin*

Et ainsi pour toutes les formes régies.

Cet avantage des dialectes d'Espagne sur le souletin (le labourdin??) prouve qu'il faut au moins deux dialectes pour présenter le tableau tout à fait complet.

Lezake qui en guipuscoan veut dire seulement *pouvait aimer* a tous ces formatifs complets en guipuscoan comme en souletin. Ils se trouvent tous ou presque tous dans Lardizabal et je ne doute pas qu'il en soit de même de la forme conditionnée *baleza.*

Quant à *badedi s'il sera* (*si fuerit*) vous n'en parlez pas après avoir cependant parlé de *badeza.* Peut être n'existe–t–il pas sous cette forme en souletin! Il me parait que *dedi* et *ledi* sont les formes capitales de *dedin* et *baledi.*

Il me parait enfin qu'en guipuscoan on dit assez souvent *artu* et *ar*, *gal* et *galdu* comme en souletin mais non pas si souvent quoique la forme que vous appelez radicale se trouve incontestablement dans les deux dialectes.

J'ai passé toute la journée d'hier depuis le matin jusqu'au soir à étudier ce cher joyau de votre verbe basque et je me propose bien de continuer son étude et de vous tenir au courant de tous les rapports que je pourrai découvrir

en plus ou en moins ou en différence avec le guipuscoan et le biscayen. Quant au labourdin vous pourriez me dire oui ou non et cela servirait à me faire une idée des variantes des 4 dialectes littéraires.

J'ai décidé le P. Uriarte (2) à venir passer un mois chez moi à Londres dès que j'aurais reçu le manuscrit souletin de l'Apocalypse. Les traductions guipuscoanne, biscayenne classique marquinaise et biscayenne classique centrale, (car le biscayen existe sous deux formes différentes comme dialecte littéraire – c'est une particularité qui n'appartient qu'à ce dialecte–), seront faites sous mes yeux. Elles ne seront que la traduction littérale de la vôtre qui servira de texte au lieu du texte latin. Si vous avez des notes on préférera les vôtres. Les notes seront dans les quatre ou pour mieux dire cinq dialectes littéraires. Le texte latin accompagnera les cinq traductions, ainsi:

Lat. Bisc. A Bisc. B Guip. Lab. Soul.

Un volume in 4° à 6 colonnes, trois par pages, comme les dialogues, mais in 4°. Le biscayen ne peut être bien connu qu'en étudiant les deux sous – dialectes, puisqu'un bon tiers des ouvrages est écrit dans le dialecte non euphonique *potius centralis* plus comparable aux autres pour la grammaire et riche en mots basques inconnus aux autres dialectes et au marquinais ou biscayen ordinaire lui–même. Le dialecte *centralis* se trouvera parmi les 11 traductions du Cantique (des Cantiques) que je vais faire imprimer dès que vous aurez bien voulu répondre à certaines questions dont je vais vous entretenir avant la fin de cette lettre.

Voilà les noms des dialectes et sous – dialectes:

1. a) *biscaina litteralis marquinensis*

b) *biscaina litteralis potius centralis*. (Le *potius* indique que ce n'est pas le *centralis* du peuple avec *l'e* au lieu *d'a*, *burue*, *semia*,..., mais le centralis des bons auteurs qui ont écrit dans ce dialecte. J'ai rédigé moi–même cette traduction, Añibarro à la main. C'est le meilleur écrivain de ce dialecte révolutionnaire qui menace de plus en plus le pauvre marquinais, qui conserve cependant sa supériorité).

c) *biscaina ochandianensis*.

2. a) *guipuscoana litteralis*.

b) *guipuscoana goyerriensis*.

3. *superioris Navarrae (Elizondo)*

(2) *Jose Antonio Uriarte* (1812-1869) euskal idazle frantziskotarra L.L. Bonaparte-ren lankide handienetarik izan zen. Bera bizkaitarra izanagatik, Arrigorriagan jaioa, beste euskalkiak ere landu zituen eta gipuzkeraz egin zuen Bibliaren itzulpen osoa.

4. *Lapurdensis litteralis.*

5. a) *inferioris Navarrae baigorriensis.*

   b) *inferioris Navarrae mixensis.*

6. a) *solensis litteralis.*

   b) *hispano– solensis (Roncal).*

Ochagavia ne diffère pas assez et c'est plutôt du bas – navarrais que du souletin. Je l'ai beaucoup étudié dans les deux catéchismes que je ferai imprimer un jour. Roncal au contraire ne diffère du souletin que dans des choses ou d'autres dialectes aussi en diffèrent, tandis que dans tout ce qu'il a de commun avec le souletin il est, pour ainsi dire seul à lui ressembler; par exemple *gaya, uturri, uluna.* Le mixain même ne peut pas se vanter d'une chose pareille. J'ai abandonné pour le moment Hasparren, Vera, Olagüe, ceux qui ne sont pas des sous–variétés, tandis que celles que je publie sont au moins des variétés, et même des sous–dialectes surtout Ochandiano, Mixe et Roncal.

C'est avec regret que j'ai abandonné Cize, car si un jour on voulait former un bas – navarrais littéraire, c'est bien Cize qu'il faudrait adopter, ainsi qu'Elizondo pour le haut – navarrais, puisque Baigorry d'un côté est trop labourdin et que Mixe est trop souletin. En outre la différence entre Mixe et Cize est à peu de chose (*ü* français à part), qu'il aurait peut être mieux valu adopter Cize et laisser Mixe. Cependant l'opinion contraire a prévalu parce que Baigorry et Mixe représentent les deux extrêmes et aussi parce que ce bas – navarrais n'existe pas encore, sinon dans l'Evangile de M. Salaberry qui peut réellement être considéré comme du bas – navarrais classique, puisque c'est du Cizain privé de tout ce qui est vulgaire, tel que *Yaunaren* pour *Yaunain, iguzkia* pour *iruzkia* ou *iuzkia.*

Le dialecte d'Elizondo ou du Baztan en général pourrait bien représenter le haut – navarrais littéraire privé toutefois de *ain* au lieu de *aren*, et de *zaben* au lieu de *ziaten.* J'ai plusieurs manuscrits fort importants dans ce haut – navarrais classique. Pour le moment j'ai préféré donner les sous – dialectes tels qu'ils se trouvent à peu près dans la bouche du peuple, et les 5 dialectes littéraires tels qu'ils se trouvent dans la grande majorité des bons livres modernes facilement intelligibles sans être incorrects et dans la bouche des bons prédicateurs qui passent pour bien parler et bien prêcher dans leurs langues sans être affectés ou innovateurs.

D'après cette base je vous prie de vouloir encore éclaircir quelques doutes qui me sont survenus quant aux dialectes de France. Je n'attends que votre réponse pour commencer l'impression de ce Cantique, après quoi, si j'au-

rai (sic) l'Apocalypse comme vous me le faites espérer, je dirai au P. Uriarte de venir.

Je ne voudrais commencer avec le P. Uriarte qu'au commencement du mois de mai. Si la traduction labourdine pouvait être prête tant mieux; en cas contraire le traducteur labourdin pourrait travailler sous votre direction, condition pour moi indispensable, pendant que le P. Uriarte et moi qui serai votre représentant auprès de lui, pour qu'il vous prenne pour modèle en tout, nous nous occuperons du guipuscoan et des deux biscayens.

Souletin

Je mettrai dans tous les dialectes *Ananias, Azarias, Misael* au lieu de *Anania, Azaria, Misael*, quoiqu'en latin on employe (sic) cette dernière manière, mais cela tient à ce que ces noms propres sont au vocatif à la grecque. Qu'en pensez–vous? Je pense qu'il faudra en souletin *Ananias, Azarias, Misael* avec un *s doux*(§) (3) au lieu de *s* dans Anania§, un *z* doux *(£)* et un *s doux*(§) dans A£aria§ et un *s doux* (§) dans *Mi$ael.*

S'il y avait d'autres *§* ou *£* qui me seraient échappés comme le *z* qui se change en £à la fin des mots dès qu'il est suivi par une voyelle de l'autre mot, je vous prie de me le faire connaître, car je tiens à ce que la prononciation soit exactement indiquée d'autant plus que je ferai tirer une autre édition avec l'orthographe routinière le plus généralement employée pour satisfaire tous les goûts.

Zelietan gañen. Dans tous les autres dialectes c'est *zeruen* ou *zerien gañean*: je suppose que le souletin n'aime pas le génitif dans ce cas. Quand l'espagnol dit *estar* les dialectes d'Espagne traduisent le plus souvent par *egon*, ceux de France imitent le français ne faisant pas de différence entre *ser* et *estar* comme en français.

Dans l'oraison dominicale on traduit *qui es in coelis* par *zauden* en Espagne, même en haut–navarrais et par *zinen* en France dans tous les dialectes. L'*es* de *ser* correspond au *ser* et à l'*estar*, car le *stare* latin veut plutôt dire se tenir debout. Ainsi l'espagnol dit de Dieu *que esta en los cielos* non pas *que es*. L'italien devrait de même dire *che stai ne'cieli*, mais depuis un temps immémorial on dit en italien *che se'ne'cieli*: je trouve que *egon* des dialectes espagnols vaut mieux que *izan* dans ce cas car Dieu *es* partout mais

(3) Nahiz Bonapartek bere eskuizkribuan beste zeinu berezi batzuek hautatu dituen adierazteko s,z, edo x bezalako txistukari bati, ondotik heldu zaion hitza, bokal batekin hasten delarik, gertatzen zaion aldaketa eta, ez bakarrik ziberotarrez, –Hazparneko euskalkian adibidez *deuS ere* ahoskatu ohi dugu nolazpait *S ozena* bagenu bezala– guk hemen § zeinua hautatu dugu *s doux* horrentzat eta £ zeinua *z doux* delakoarentzat.

il *esta* plus particulièrement dans le ciel. C'est là du moins le sens particulier du Pater.

Dans le Cantique nous avons *zelietan gañen diren hur guziak* et Vera et Elizondo cette fois–ci quoiqu'en Espagne disent *diren* au lieu de *dauden;* à Roncal *dauden.* Je crois que le génie des dialectes d'Espagne veut *dauden* et celui des dialectes de France *diren,* mais pourquoi Elizondo et Vera vont avec la France? (4) Arrayoz, Olagüe et toute la Navarre préfère *dauden* et le Pater du catéchisme d'Elizondo porte aussi *zauden* au lieu de *ziren.* Le père Fidel pourra peut être décider si *dauden* ne sera pas plus local de Vera, et indirectement, d'Elizondo.

Aphal pour humble doit–il être préféré à *umil* ou *humil?* Est–il le plus généralement employé dans la prédication et dans les livres modernes? S'il faut préférer *aphal* en souletin, faut–il le préférer en labourdin, et dans les autres dialectes de France non littéraires faudra–t–il dire *aphal* ou *umil* ou *humil,* ou en définitive faudra–t–il abandonner *aphal* qui veut dire «bas»: *bihotzez aphal,* «bas de cœur»? Nous voulons «humble de cœur». C'est à vous de décider. Puisque nous préférons *laida* à *goraipa* en souletin parce qu'étant aussi correct il est plus usité, ne faudra–t–il pas préférer *obra* à *egintza* en labourdin pour la même raison? En cas que (sic) vous préfériez *egintza* voilà les guipuscoans et les biscayens qui veulent bien abandonner *egiteak* «action» mais qui viennent avec *egitada* (bisc.) et *egitatea* (guip.), ces deux mots signifiant des actes héroïques plutôt qu'œuvres. N'en serait–il pas de même de *egintza* (labourdin)? En cas que vous préfériez *goraipa, aphal, egintza* que ferons–nous pour les dialectes vulgaires non littéraires?

On prétend qu'on prononce toujours *ispiritu* avec *s* et non pas avec *z.* Est–ce vrai? Dans ce cas il faut que j'écrive avec s et non pas avec z comme on l'écrit en Espagne. Dans le Mixain je trouve *ispiritiak* avec *s* et non pas avec *z,* c'est le seul dialecte de France qui mette un *s.*

Hibaya je trouve dans la formule de Hasparren mais dans les livres labourdins plus généralement *Ibaya*? Lequel?

Iturriak sans *h* en mixain! Pourquoi?

Uhaitzak non pas avec *ü* français mais avec *u* italien (*ou*) dans le même dialecte de Mixe! Est–ce bien?

(4) Ez ote zaie gogoratzen printzeari eta bere lagunei Elizondo eta Vera menderen mendetan Baionako diosesian barne zirenak, Felipe II.ak bere adiskide Erromako aita saindu bati esker, Baztan, Malerreka eta Hondarribiako barruti guztia Baionako apezpiku lapurtarrari edeki, ala lapurtu, zizkion arte?

Je trouve dans la formule de Baigorri *Yinkoain* et *Yaunaren* toujours. Est–ce *Yaunain* à Baigorri comme en Cize? Ou bien *Yinkoaren* et non pas *Yinkoain*?

Si pour les dialectes littéraires on veut se laisser aller à des termes plus choisis tels que *aphal*, *goraipha*, et *egintza* je ne voudrais pas que pour cela permettre aux variétés non littéraires de s'élever au–dessus de leur vulgarisme. Mais la grande question est de savoir si ces mots sont naturels au basque ou à la majorité des écrivains basques. Je vois très souvent *obra*, *laida*, *umillak* même dans les bons livres. Qu'allons–nous faire? C'est l'uniformité comparative qui me préoccupe. Et je ne voudrais pas traiter un des 4 grands dialectes avec plus de purisme que les autres ou pour mieux dire je voudrais éviter le purisme mais en même temps l'incorrection.

Tout à vous mon cher Père et j'attends dans l'impatience votre réponse.

L. L. Bonaparte (5).

(5) *Louis Lucien Bonaparte* (1813-1891) Napoleon I.aren iloba eta Napoleon III aren lehengusua zen haren aita Luziano erregea ingelesek preso zeukatelarik Londresen sortua. Hizkuntzalari handi bilakatu zen eta «*euskaldun berri*» ere, Alkat Barkoxtar bertsolariak berari erran zion bezala Euskal Herrian Printzeak egin zituen bere biziko bost itzulietarik batean. Bagenekien asko zor ziotela bere mendeko euskalzale anitzek Bonaparte honi eta, adibidez Duvoisin kapitainak haren laguntzari esker zuen egin ahal izan Biblia osoaren euskal itzulpena, baina horrenbeste urteen buruan eskuratzen dugun gutun aberats honek berak erakutsi digu zer estimutan zeukan jakintsun handiak, haste hastetik, Inchauspe. Zunharreta Harizmendiko apeza.

3. VATIKANOKO I. KONTZILIOKO BERRIAK ZUZENEAN

Rome le 8 décembre 1869,

Mon bien cher et Vénéré Confrère (6),

Je viens d'assister à l'ouverture du grand Concile du Vatican, j'ai vu cette importante et magnifique assemblée des Evêques de tous les pays du monde sous la présidence du grand de l'immortel et du bien aimé Pontife Pie IX, le digne vicaire et représentant de Jésus Christ sur la terre.

Nous nous sommes rendus à huit heures au Vatican. A huit heures et demie, les Evêques en chape sont partis en procession de la Salle Consistoriale pour se rendre à la basilique et à la salle du Concile. Chaque Evêque a été accompagné de son chapelain jusqu'à l'entrée de la salle, mais là il a fallu les quitter à regret: il n'y a de place à la salle que pour les Evêques.. On nous a bien réservé le transept en face mais on n'y a pas établi d'estrade. Nous n'y étions pas bien: Il a fallu grimper sur des bancs et nous pousser et nous fatiguer pour satisfaire notre curiosité.

La cérémonie commencée à huit heures et demie ne s'est terminée qu'à trois heures de l'après–midi: D'abord la messe a été chantée par le Doyen du Sacré Collège; Après la messe le discours de l'ouverture du Concile a été prononcé. Le Pape a ensuite revêtu les vêtements sacerdotaux comme s'il allait célébrer la messe et il a reçu l'obédience de tous les Pères du Concile, qui sont allés à ses pieds, un à un, et ils sont neuf cents au moins, avec les abbés mitrés et les généraux d'ordre. Le secrétaire de Mgr l'Evêque de Bayeux m'a dit que son Evêque avait le N° 813 et il n'est certainement pas le dernier. Le nôtre a le N° 194. Chaque place, dans la salle du Concile est numérotée en très gros chiffre et chaque Prélat a reçu son numéro par rang de dignité et de pro-

(6) *Emmanuel Inchauspé* (1815-1902) izana zen jadanik Erroman behin bederen, eta hiru hilabete hurbil han iragan zituen, 1867eko udaberrian, berak orduan Bonaparte printzeari idatzi zizkion gutunen arabera (*Euskera* II 1957, 226-229. orr.) baina aldi honetan gotzaindegiko idazkari nagusi eta Lacroix jaun apezpiku xaharraren kaperazain bezala Vatikanoko I. kontzilioaren lekuko eta partaide bezala, begi – beharriak erne, han gertatzen da., apezpikutegian Baionan gelditu direlarik bi bikario jeneralak: euskaldunentzat J. B. Franchisteguy (1809-1882) hazpandarra eta kargu honetan sartu berria, menturaz gutun honen hartzedurua eta biarnesentzat Maximien Menjoulet (1807-1882), urrunago aipatzen dena.

motion. Après l'obédience a eu lieu le Chant de l'Evangile, puis une Allocution du Souverain Pontife, puis le chant des litanies des Saints.

Le *Veni Creator* qui avait été chanté pendant la procession a été entonné de nouveau par le Saint Père. Le décret de l'ouverture du Concile a été lu, puis l'indiction de la prochaine Session Publique qui aura lieu le jour de l'Epiphanie. Les Pères ont accueilli ces décrets par l'acclamation de *Placet.* Puis le *Te Deum* a été entonné et après l'oraison la Session a été terminée, après avoir duré six heures.

Pourquoi n'a–t–il pas plu à Dieu et à l'Immaculée Vierge de favoriser cette belle solennité d'un beau jour? Je n'en sais rien. Je croyais qu'il en aurait été ainsi, que pour ces jours tous les nuages se seraient dissipés, que le ciel aurait été pur et serein et qu'un soleil brillant et radieux aurait réjoui nos yeux et contribué à notre allégresse. Il n'en a pas été ainsi: Nous avons eu une journée très pluvieuse et très couverte. De très bonne heure les églises étaient pleines de monde, de tous les côtés le monde a afflué à la basilique de St Pierre, mais après la cérémonie on est rentré chez soi, et il n'a pas fallu songer aux illuminations splendides qui avaient été préparées. Dieu soit loué toujours et ses desseins adorés! Peut–être ainsi aura–t–il été moins offensé et la journée aura–t–elle été plus véritablement sainte.

Samedi dernier le Saint Père a accordé une audience collective à plusieurs évêques français. Nous avons été à leur suite baiser les pieds de sa Sainteté et recevoir sa Bénédiction et pour ma part je l'ai prié de l'étendre aux âmes qui m'étaient chères et vous pensez bien que vous étiez du nombre.

Des lettres apostoliques pour le *modus vivendi* ont été remises à chaque Evêque.

Les Congrégations Générales seront présidées par cinq Cardinaux. Les décrets préparés et remis à l'avance aux Pères y seront discutés et arrêtés. On nommera quatre Commissions, composées de vingt quatre prélats chacune, pour résoudre les difficultés qui n'auraient pas pu être résolues au sein de la Congrégation.

La première Congrégation Générale aura lieu vendredi prochain, mais elle aura peu d'importance en elle–même car il s'agit de nommer cinq juges pour les excuses et les procurations des absents, et cinq juges des plaintes et des réclamations. On y recevra probablement des décrets et des canons à examiner pour la prochaine Congrégation. Mgr Dupanloup (7) est arrivé Samedi, c'est la bête noire du Concile pour tout le monde en général. Je crois qu'on

(7) *Dupanloup, Felix* (1802-1878) Orléans-eko apezpiku aipatua, Napoleon III.aren garaian katoliko liberalen buru izana zen eta Vatikanoko I. kontzilioan, gutiengoan ziren teologoetarik ezagutuena. zitekeen. Baionan ere ibilia omen zen lehenago Lacroix apezpiku xaharra bereganatu nahiz, baina ikusten dugunez, Inchauspe kaperazainaren teologia ez zoan bide horretara lerratzekotan.

en a plus d'horreur que de Mgr Maret, parce qu'on le considère comme plus redoutable. Mais gare à lui, s'il ose parler. On va l'écraser. Je crois qu'il a honte de lui–même et de sa campagne.

Je ne vous ai pas parlé de la santé de notre ... Evêque. Il a bien fait le voyage. Il conserve un peu de rhume mais il est du reste bien. Il est gai, content, il a soutenu très bien la fatigue de la séance d'aujourd'hui. Mais je dois vous dire qu'il est très mécontent du logement. Mgr Gallot nous a très mal servi.

D'abord pour monter à notre troisième, nous avons un escalier très dur, très raide et très vilain. Mgr a un salon et une chambre à coucher, il y a une autre chambre pour moi. Ernest couche dans un réduit que l'on a pratiqué en fermant un corridor par une cloison à hauteur d'homme. Il n'a pas de jour, mais il ne manque pas d'air et il est très enrhumé depuis deux jours. Un antichambre nous sert de salle à manger.

Nous trouverions des logements très convenables et même magnifiques, à bon marché, mais nous sommes enchaînés par les conditions de la police faite par Mgr Gallot avec le propriétaire: Même après trois mois si Mgr pour des motifs graves veut quitter, il faut qu'il paye le loyer du mois suivant. Sa grandeur est bien mécontente de Mgr Gallot qui du reste se montre peu prévenant ou point du tout. Si quelqu'un nous arrive, soit M; Manaudas (8), soit tout autre, il est impossible à Mgr de lui offrir l'hospitalité. Il regrette aussi pour ceux qui viennent le visiter qu'ils aient à monter et à descendre un escalier pénible et dangereux par sa raideur.

De plus lces fenêtres sont petites et il n'y en a qu'une à chaque pièce . Pour pouvoir lire Mgr a besoin de se mettre contre la fenêtre ou d'allumer la lampe de très bonne heure. Quoique l'exposition soit au midi, le soleil n'entre pas de toute la journée dans le salon et la chambre de Mgr; à midi il entre pendant quelques instants dans ma chambre. Le cabinet d'aisance est si mal placé et si mal installé que Mgr ne peut pas y aller; il est obligé de se servir d'une chaise de nuit dans l'alcôve d'Ernest..Nous avons fait des démarches pour nous débarrasser de ce logement en consentant à faire le sacrifice de 50 F. par mois, mais on ne trouve personne qui en veuille même pour 350 F. par mois. Il est certain que chacune des trois chambres ne peut pas valoir plus de 50 ou 60F pour le mois.

Mgr Gallot nous procurait une voiture au prix de 750 F. par mois; nous en avons une qui est très bien pour 550 F. et il a failli nous la faire perdre: Lorsque il a vu que nous refusions la voiture de 750, il nous en a offert une pour 520 et il nous a amené un vieux carrosse attelé de deux rossinantes. Pour

(8) *Manaudas jaun* apeza Baionako seminarioko buruzagi egon zen 1838 tik 1874 arte. *Ernest* delakoa Lacroix apezpikuaren lekaioa ez zen, bere nagusiari Erromaraino jarraikitzen zitzaiona, *Mgr Gallot* hori aldiz Baionako diosesiak, beste guztiek bezala, Erroman zeukan prokuradore berezia zen, ofizio horretarik bizi zena.

lui complaire Mgr avait fait refuser la voiture qu'on nous offrait à 550, mais en voyant celle de Mgr Gallot nous nous hâtames de réclamer l'autre. Notre agent n'a vraiment pas la main heureuse. Ce n'est pas à lui qu'on doit s'adresser au moins pour les choses temporelles.

Je ne sais quelle boutique de gens nous avons dans la maison, il n'y paraît aucun objet religieux. Mgr n'a que quelques mauvais tableaux profanes dans son salon; une petite gravure de Notre Dame des Victoires dans ma chambre était probablement la seule chose pieuse qu'on possédat; nous voyons roder autour de nous une demi–douzaine de femmes ou de filles à travers desquelles il nous faut passer pour aller aux lieux.

Je vous envoie l'indult des Epoux Clemarà y Barzabal, Mgr Gallot m'a dit qu'il faut leur restituer 240 F. qu'il tient à votre disposition. Nous vous envoyons aussi l'ordonnance pour la chapelle privée de Mr et Mme de Lestapis. Et la semaine prochaine on vous expédiera la dispense pour le mariage de Giroux et de Person. Ernest vous fait dire qu'il regrette de ne pouvoir venir vous importuner. Compliments de sa part à M. Bourdillon et aux sœurs.

Veuillez présenter mes sentiments respectueux et affectueux à Mr Menjoulet (9) et aussi à mes vénérés collègues lorsque vous aurez l'occasion de les voir,

Votre tout dévoué et affectionné confrère, *Inchauspé prêtre.*

Compliments de la part de Mgr il vous écrira prochainement.

P. S. Je viens de recevoir la longue et intéressante lettre de Mr Menjoulet. Je l'en remercie bien cordialement.

Veuillez, je vous prie, remettre pour moi et pour mon compte, cent francs à ma sœur et si elle était partie pour la maison (ce dont le portier pourra vous informer) vous aurez la bonté de remettre ces cent francs à mon neveu Daniel Marmissolle qui les fera passer à ma mère.

Vous voyez que j'use avec vous de toute la liberté d'un ami; je suis persuadé que vous ne le trouverez pas mauvais.

Je viens d'assister avec Mgr au *Te Deum* du *Gesu* et à la bénédiction du S. Sacrement donnée par le Pape pour terminer l'année 1869. Puisse celle qui commence, l'an 1870 inaugurer une ère de renouvellement et de restauration dans les esprits, dans les royaumes, dans toute la société humaine. Tout à vous en N.S.

(9) *Menjoulet, Maximien* , bikario jeneral biarnesak argitaratu zituen *Revue de Gascogne* delako aldizkarian gure eskualdeari zoazkion jondoni Satordi, san Amando, san Leon bezalako zenbaiten historiak.

4. 1890-EKO AUZIAREN INGURUKO APEZLAGUNEN 11 GUTUN

Ossès, le 28 octobre 1890.

Très Saint – Père,

Monseigneur Puyol (10), venu tout exprès de la Ville Eternelle, m'a exprimé de la part de votre Sainteté, le désir que mes confrères du Pays Basque et moi, nous retirions l'instance que nous avons introduite en Cour de Rome contre la décision de l'évêque de Bayonne qui, sous la pression de l'autorité civile, nous a déplacés, malgré nous, imposant à deux au moins d'entre nous, des postes de beaucoup inférieurs, et cela, pour le seul crime d'avoir enseigné et pratiqué la doctrine catholique en matière électorale conformément aux encycliques de Votre Sainteté.

Devant ce désir souverain du Chef de l'Eglise, du grand Voyant d'Israël, du Gardien indéfectible de la Vérité, de la Justice et de la Liberté, toutes mes difficultés tombent, toutes mes craintes se dissipent; et ma conscience et mon honneur s'abritent dans une paix joyeuse sous l'égide de la Papauté.

Très Saint Père, j'avais cru remplir un devoir en faisant recours à votre justice suprême, d'une mesure qui me paraissait attentatoire, plus encore à l'autorité et à la liberté du ministère évangélique qu'à ma dignité sacerdotale et à mes intérêts matériels. Mais le désir de Votre Sainteté m'indique clairement que le devoir aujourd'hui est ailleurs.

Il suffit.

Vous désirez, Très Saint Père, que notre instance soit retirée: pour moi, pour ma raison chrétienne, pour mon cœur de prêtre, ce désir et un ordre. Je

(10) *Monseigneur Puyol*-en izenak gogoratzen digu Lapurdiko Bidarte herritik omen zetorren Erromako prelatu bat Frantziak Erroman duen «*Saint Louis des Français*» deitu eliza nagusiko buruzagi zena. 1890ean, Marseillatik François Antoine Jauffret (1833-1902) Baionako apezpiku egin zutelarik, honek baitzuen Emmanuel Inchauspé (1815-1902) bikario jenerala kargutik kendu eta Baionako seminarioan morala irakasten zuen Janpiarre Diharce (1848-1931) Hazparne Eztiteiko apez gaztea haren orde izendatu. Aldaketa horren ondotik etorri ziren Diharasarri, Agorreca, Amestoy eta beste hamar bat eskualdun erretor erregezaleen lekuz aldatzeek piztu zuten auzia non lehenbizian, Puyol monsinoreari esker, uste izan baitzuten gaztigatuak zirenek partida irabaztea, baina azkenean Erromako prelatuak berak galdu zuen Erroman zeukan alkia. Ikus Philippe Fabas historialari gaztearen artikulua: *Vicissitudes politico-religieuses dans le diocèse de Bayonne sous l'épiscopat de Mgr Jauffret(1890-1902)* in «Bulletin du Musée Basque», 2003-1, n°161, 41-54. orr..

m'y soumets complètement, sans arrière pensée aucune, heureux de donner cette faible consolation à votre sainteté parmi tant de tribulations qui l'accablent.

Et ce que je fais en mon nom, je le fais également au nom de mes confrères. Le temps m'a manqué pour leur transmettre le désir de Votre Sainteté, mais je connais assez leur foi profonde et vive, leur dévouement absolu à l'Eglise et au Pape, pour me porter fort de leur plein acquiescement à cette déclaration.

Comme conclusion, Très Saint Père, daignez permettre que je transcrive ici, au nom de mes confrères comme en mon nom les paroles que nous avions l'honneur d'adresser naguère à Monseigneur de Bayonne, paroles qui sont le fond même de nos âmes, et qui seront, sauf défense de l'Eglise, la règle de toute notre vie:

«Quant à nous, Monseigneur, nous espérons et nous déclarons, qu'avec la grâce de Dieu nous continuerons de remplir partout et toujours notre devoir en matière électorale. Quoi qu'il puisse personnellement nous en coûter, nous ne regrettons pas et nous ne regretterons jamais ce que nous avons fait; et nous sommes prêts à refaire à la première occasion, sûrs de servir ainsi la double cause de la Religion et de la Patrie.

Inutile d'ajouter, ce que tout le monde sait, que nous ne faisons point d'opposition à la forme républicaine du gouvernement, non, et tout candidat à un mandat électif, franchement et pratiquement respectueux de la liberté de l'Eglise, sous quelque drapeau qu'il se présente obtiendra tout au moins notre neutralité bienveillante. Mais par contre, tout candidat hostile au droit de l'Eglise nous trouvera toujours en travers de son chemin, résolu malgré tout à sauvegarder l'honneur de Dieu et la liberté des âmes»

C'est dans ces sentiments, Très Saint Père, que prosterné humblement à vos pieds sacrés, j'implore Votre Bénédiction Apostolique pour moi–même et pour tout le clergé du Pays Basque;

De Votre Sainteté, le fils très respectueux et très obéissant,

Laurent Diharrassarry (11)

(11) *Diharrarasarri, Laurent* (1848-1902) apezak bere apezpikuarekin izan zuen auziaz bestalde, erran behar dugu aipamen berezia hartze duela lapurtar euskal idazle handi bezala. Besteak beste, *Aphezen dretxoac eta eginbideac eletzionetan* aurkeztu zuen, gero Mauleko euskal bestetan, 1896an, *Madalen Larralde Saratarra* olerkiarekin lehen saria irabazi eta 1897an *Giristino legea laburzki*.argitaratu.

Paroisse et Doyenné de Lescar
Diocèse de Bayonne

Lescar, le 21 mars 1890

Cher Monsieur le Grand Vicaire,

On m'a fait les jours derniers une communication qui me préoccupe et me rend perplexe. Comme j'ai une confiance absolue en vous, je n'hésite pas à vous ouvrir mon cœur.

Un familier de la Préfecture m'affirme que l'accord s'est fait sur mon nom pour la cure de St Jacques entre Mgr et Mr le Préfet, auprès duquel cependant je suis loin d'être en odeur de sainteté.

Quoique l'auteur de cette communication soit en mesure d'être bien informé, il m'est difficile d'y croire. Mgr ne m'a fait aucune ouverture et il me semble que s'il avait pensé à moi, il m'en aurait parlé, sans vouloir aller contre la volonté de Dieu, je désire de tout mon cœur rester dans la position relativement modeste que j'occupe et terminer ma carrière sacerdotale au milieu de cette excellente population de Lescar, qui ne me donne que des joies et des consultations.

Mais si, je peux obéir à mes supérieurs, je devais me résigner au sacrifice, je voudrais, y mettre une condition, celle de désigner mon successeur.

J'ai établi un ensemble d'œuvres, qu'il me serait pénible de voir souffrir ou disparaître. Lescar n'ayant pas de Presbytère, le Curé ne peut être convenablement logé dans la maison que j'occupe et qui est ma propriété. Or, si je vais à Pau, je suis obligé de laisser ici une grande partie de mes meubles et on conviendra que je ne puisse pas les abandonner au premier venu.

J'ai un vieil ami d'enfance, prêtre au cœur d'or, dont la prudence, le zèle et le tact le rendent apte à occuper dignement toutes les positions, que mes paroissiens connaissent et aiment, comme vous le connaissez et l'aimez vous–même, et auquel, le cas échéant, je serais heureux de léguer ma succession: je veux parler de l'Abbé Adoue, Curé – doyen d'Accous. Je ne saurais laisser ma paroisse et mes œuvres en des mains plus sûres et je suis certain qu'il échangerait volontiers sa paroisse contre la mienne. Sa santé, quoique excellente, a déjà souffert de l'air trop vif de la montagne; le climat de Lescar lui conviendrait mieux à tous égards.

Si donc le statu quo ne peut pas être maintenu, je viens vous prier, Monsieur le Grand Vicaire d'aider au succès de cette combinaison. J'en ferai, s'il le faut, la condition expresse de mon acceptation, supposée toujours qu'on pense à moi pour St Jacques.

Et maintenant que je vous ai ouvert mon cœur, cher Monsieur le Grand Vicaire, j'attends les événements avec calme, demandant à Dieu de ne pas augmenter le poids de mes responsabilités, déjà trop lourdes, et de me laisser finir mes jours au milieu des populations paisibles et chrétiennes de nos campagnes.

J'ai inutilement cherché à vous voir, lors de mon dernier voyage à Bayonne. J'ai prolongé mon séjour jusqu'au mardi soir dans l'espérance de vous rencontrer. Lorsque je me suis présenté le matin à l'Evêché, vous étiez au Grand Séminaire; je n'ai pas été plus heureux l'après–midi; vous étiez en visites avec Mgr. Je voulais vous féliciter de votre admirable discours et vous remercier d'avoir pris si vaillamment, dans cette circonstance solennelle, la défense de vos prêtres. Vous ne sauriez croire combien votre attitude, pendant la vacance du siège, vous a grandi dans l'estime et l'affection du Clergé du diocèse. Je dis du diocèse, car je puis vous affirmer que les amis et les admirateurs du Béarn ne le cèdent ni en nombre ni en vivacité de sentiments à ceux du Pays Basque.

Ainsi sommes–nous tous unanimes à espérer que vous resterez longtemps encore dans le poste où la confiance de trois Evêques vous a placé. Je sais que c'est aussi le désir de Mgr et il comprend que c'est son intérêt. Il l'a dit de la façon la plus aimable chez Madame la Baronne de Brienen et nous avons tous applaudi au témoignage rendu à la droiture, à la loyauté, au dévouement de notre cher Vicaire Général.

Convaincu que nos espérances se réaliseront, je vous prie d'agréer, cher Monsieur le Vicaire Général, avec mes excuses pour cette trop longue lettre, la nouvelle et bien sincère assurance de mes sentiments les plus respectueux et les plus dévoués.

J. B. Terres (12), *Curé*

(12) *Terres, Jean Baptiste* (1835-1895) Louvie-Juzon herrian sortu apez biarnes hau bere neurriko zeukan Lescar-eko parropian hil beharra zen.

Pau, 1er mars 1890

Cher Monsieur le Grand Vicaire,

J'apprends les tracasseries dont vous êtes l'objet pour avoir fait votre devoir.

Permettez–moi, de vous offrir l'expression de ma respectueuse et, cordiale sympathie, dans cette épreuve pénible, mais si honorable pour vous, devant Dieu et devant les hommes.

S'il plait à Dieu, de vous en laisser tout le mérite, en permettant que l'iniquité triomphe, vous pourrez vous appliquer: *ibant gaudentes quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati;* mais vous nous laisserez dans le deuil et dans la désolation de voir notre nouvel évêque privé de vos sages conseils et, le Diocèse de votre sage et ferme administration.

Veuillez me croire, cher Monsieur le Grand Vicaire, plus que jamais votre respectueusement et très cordialement dévoué en, N. S.

H.Sempé (13), *Curé.*

(13) *Sempé, Henri-Joseph* (1828-1903) Paben sorturik, 1852an apeztuz geroz, Paben bikario eta gero irakasle eta ohorezko kalonje, Paben eraman zuen bere bizi guztia.

Anglet, le 30 mars 1890

Monsieur le Grand Vicaire,

Permettez-moi de vous adresser, à la boîte, entre deux offices, l'expression de ma douloureuse surprise et de ma respectueuse et sympathique condoléance.

Quoi! Elle est vraie la nouvelle que je viens d'apprendre? Vous n'êtes plus ce vicaire général dont nous étions si fiers et qui nous était si dévoué? On a eu l'imprudence de vous méconnaître après tous les services que vous avez rendus au diocèse depuis un demi-siècle?

Et ce gouvernement innommable dépose un homme de votre valeur et de votre âge? Ah! Vraiment on a peine à soutenir l'indignation qui monte au cœur, à la vue d'une telle iniquité. Votre crime, est sans doute d'avoir soutenu l'innocence opprimée, et de n'avoir pas cédé devant des injonctions illégitimes?

Ah! Honneur aux hommes de cœur «comme vous»! Jamais général d'armée n'est tombé plus glorieusement au champ d'honneur. Les regrets, la sympathie, les vœux de tous les prêtres du diocèse, dont pas un n'est resté étranger à vos bienfaits ou à votre bienveillance durant votre si paternelle administration, espérons une auréole d'honneur dans votre retraite.

Mais j'ose encore espérer que ceci n'est pas définitif. En tout cas, je puis vous appliquer ce mot de Lacordaire: la persécution, est toujours ou le couronnement d'une gloire passée ou l'annonce d'une gloire future.

Agréez, cher et vénéré Vicaire Général, l'expression, de ma gratitude affectueuse et de ma sympathique condoléance.

Casaban H. (14), *Curé d'Anglet.*

(14) *Cazaban, Hippolyte Bernard*, Biarnoko Beuste herrian 1839an jaioa, 1865ean apezturik Baionan, luzaz Biarnoan egon ondoan, Angeluko erretor 1889an izendatua eta 1899an hor berean zendua.

PAX

St Jean Pied de Port, ce 2 avril 1890

Monsieur le Grand Vicaire,

J'estime que je ne dois pas vous plaindre, mais bien plutôt vous féliciter de tomber glorieusement au champ d'honneur. Noble exemple aime de votre courage à défendre la cause de Bien, de la Religion et de la Justice Vous aviez déjà l'estime et, la respectueuse sympathie du Clergé régulier et séculier et des fidèles du diocèse; mais, la fin de votre carrière administrative, comme Vicaire Général couronne dignement des années si bien et si laborieusement employées au service du Diocèse de Bayonne, qui vous gardera, je n'en doute pas, une reconnaissance impérissable.

Quant à nous, religieux bénédictins, nous considérons votre retraite comme un malheur de famille. Votre retraite si bien méritée nous prive d'un protecteur et d'un ami dévoué et fidèle.Daignez recevoir l'expression de la reconnaissance de toute la famille Bénédictine, tant des frères que des sœurs.

Que Dieu vous accorde encore de longs jours et une heureuse vieillesse qui vous permette de mettre la dernière main à une couronne de bonnes œuvres déjà si belle et si vieille, en attendant qu'il vous accorde au ciel, la récompense méritée par les labeurs et vos vertus.

Je profite de cette occasion pour vous demander deux choses:

1) l'autorisation de procéder à la prise d'habit de trois ou quatre sœurs postulantes, et d'être autorisé moi–même pour l'examen canonique et pour la prise d'habit à moins que Monseigneur veuille en déléguer un autre.

2) Nos pères ont prêché une mission à Moncayolle, et il paraît que cette mission est fondée et, ni Mr le Curé de Moncayolle, ni nous n'avons rien reçu. Je ne sais pas qui règle les intérêts des missions, mais, je vous serais bien reconnaissant si vous vouliez rappeler cette affaire à celui qui est chargé de ces intérêts.

Je suis à Saint–Jean–Pied–de–Port jusqu'au lundi de Pâques, et il m'est indifférent que vous m'envoyiez la permission que je vous demande plus haut, ici au Monastère pourvu que je l'aie pour mardi prochain.

Daignez agréer, Monsieur le Grand Vicaire, la nouvelle expression des sentiments de reconnaissance avec lesquels j'ai l'honneur d'être votre humble et respectueux serviteur.

A. Augustin, O. S. B. (15)

(15) *Jean Bastres* (1832-1904) Senpere Bastidarreko semeak, aita Augustin O. S. B. sinatzen zuen Belokeko Beneditarren lehen abadea izan zelarik, gutun hau idaztean bezala.

Aincille, 3 avril, 1890

Monsieur le Grand Vicaire,

J'apprends à l'instant une douloureuse nouvelle, mais elle ne m'étonne pas.

Votre dignité vous fait un devoir de vous retirer de la vie publique, et cette retraite se produit au moment où, d'un bout à l'autre du pays basque, on ne sait comment assez louer les courageuses, et si belles paroles que vous adressées à notre Evêque le jour de son intronisation et, le noble refus que vous avez opposé quelques temps auparavant aux injonctions des sectaires qui nous gouvernent.

Si vous saviez quelle place vous allez tenir désormais dans le cœur, et dans l'estime du Clergé basque! Si vous saviez, combien l'intolérance gouvernementale vous grandit!

Je vous salue Monsieur le Grand Vicaire, comme on saluait autrefois les Confesseurs de la Foi

Vous avez bien mérité du Diocèse, et le Diocèse ne l'oubliera pas.

Je me ferai un devoir d'aller vous offrir à Abense, l'expression des sentiments les plus reconnaissants, les plus respectueux et, si vous me permettez de le dire les plus affectueux avec lesquels j'ai l'honneur d'être

Votre humble et fidèle serviteur, en J. C.

B.Basterreix (16), *prêtre.*

(16) *Bernard Adolphe Basterreix*, (1837-1892), 1861an apeztuz geroz anitz kargu bazuen kurriturik behin bikario bezala Sohütan eta Donibane Garazin, gero erretor kondu Izuran, Jutsin, eta Domintxainen, hortik Aintzilera bidali zutelarik 1890ean. Hor hil behar zen 1892an.

Grand Séminaire, le 30 avril 1890

Monsieur le Vicaire Général,

Il y a bien longtemps que j'ai entendu parler de votre retraite des affaires du Diocèse. Dès lors, un devoir s'imposait à moi tout particulièrement, mais j'ai voulu attendre la nomination de votre remplaçant qui, dit–on, ne s'est pas trouvé sous la main si tôt qu'on se l'imaginait. Maintenant donc que tout parait être en règle et à souhait que les esprits semblent s'apaiser, je remplis ce devoir et il est bien doux.

Et d'abord, j'ose unir mes regrets à ceux de tous les prêtres et séminaristes basques dont quelques uns déjà n'ont pas attendu cette heure pour vous témoigner de leurs sentiments à votre égard. Occupé depuis tant d'années de l'administration ecclésiastique, vous aviez acquis une expérience qui dans les circonstances actuelles, dit–on, aurait pu n'être pas inutile. Et dans ces trois dernières années, il semblait que eussiez gagné un mérite digne d'une meilleure considération, mais vous avez eu le triste sort de déplaire, nous savons tous à qui.

Eh bien! Ce qu'ils regardent eux comme un crime impardonnable, le clergé du Pays Basque et avec lui tous les gens bien pensants le considèrent comme un acte d'honneur et de courage. Recevez toutes nos félicitations les plus sincères et en particulier les miennes, qui vous sont si justement dues aussi à titre de reconnaissance. Avec la grâce de Dieu, je n'oublierai jamais tout ce que je vous dois!

Priez un peu pour votre si indigent protégé qui vous prie d'agréer ses sentiments les plus sincères de respect.

Bernard Etcheto (17)

(17) *Bernard Etcheto* (1864-1930) Martxutan sortu apezgaia da, ondoko uztailaren 13an apeztu behar dena. Jarraian Larresorora irakasle izendatuko dute eta gero 1893an Baiona san Andreseko bikario. 1900an Donapauleko ospitalearen ardura izanen du eta bera hil arte lan horretan hogeita hamar urtez higatuko.

J. M. J.

Esquiule, 12 mai 1890

Monsieur le Grand Vicaire,

Je comprends qu'il me conviendrait beaucoup mieux de me taire et de considérer dans le silence les événements que la Providence nous amène; mais, je ne puis résister à un besoin du cœur de vous exprimer mon regret et mon admiration pour tout ce que vous a mérité cette glorieuse disgrâce.

Vous avez bon courage et savez accepter avec résignation les épreuves qui vous accablent. On nous dit que celui à qui incombe l'honneur de vous remplacer est l'élu de votre cœur (18). Dieu en soit béni!

Mais, vous, veuillez agréer, le témoignage de ma reconnaissance et de mes remerciements pour tous les sages conseils, et les beaux exemples de vertu que vous n'avez cessé de nous donner et comme gage de ces sentiments je vous promets de continuer à la nouvelle autorité l'obéissance et le respect qui lui sont dus.

Votre très respectueux serviteur,

J. Larrouy (19), *prêtre.*

(18) Berrogei urtetara heldurik seminarioko irakasle «liberal» fama zuen apez hazpandarra *Mgr Janpiarre Diharce* izan zen bikario jeneral berria, Bera 1931an hil arte, berrogei urtez kargu horretan iraun baitzuen gure osaba zen (F.X.) apezak..

(19) *Jean Larrouy* (1842-1894) Arbutiar apeza Eskiulan egon zen behin bikario, bost urtez, gero Garendañeko erretor doi-doia urte bat, 1874ean eta, azkenik, berriz Eskiulara itzuli erretor gisa, han berean gelditzeko zendu arte.

Simacourbe, 19 mai 1890

Monsieur l'Abbé,

Les feuilles publiques, tout en m'apprenant dernièrement que vous n'étiez plus vicaire général, m'ont appris en même temps que vous deviez cette disgrâce à la fermeté avec laquelle vous avez résisté à des sommations injustes qui s'attaqueraient à l'indépendance légitime du Clergé diocésain.

Je ne sais s'il me faut où, vous plaindre ou vous féliciter de la mesure dont vous avez été l'objet, je pencherais plutôt pour la seconde de ces hypothèses: car il est toujours beau de tomber en faisant son devoir. Soyez certain, Monsieur l'Abbé, que comme l'a dit justement *le Mémorial*, vous emportez dans votre retraite imméritée les regrets et les sympathies de tous.

Nous aurions besoin de caractères comme le vôtre pour refaire notre situation, hélas! si compromise. Malheureusement nous n'en sommes pas là!

Qu'il nous soit permis, au moins, d'offrir le tribut de notre admiration et de nos remerciements à ceux qui ne connaissent pas encore l'art de capituler. Tel est l'hommage que je vous prie d'agréer pour ma faible part, en y joignant les sentiments de la plus grande vénération et du plus grand respect.

J'ai l'honneur d'être; Monsieur l'Abbé, votre très humble serviteur.

J. A. Canton (20), *prêtre.*

(20) *Jean Augustin Canton* (1839-1912) Uzos herrian jaio zen apeza Biarnoan egon zen bere bizi guzian: lehenik 1865ean Nay-eko bikario, gero erretor jarraian Artiguelouve-n 1872an, Simacourbe-n, 1885ean eta, azkenik, Ousse-n 1909-an.

Labastide – Cézéracq, le 12 mai 1890

Monsieur le Vicaire Général,

Permettez–moi de vous appeler encore ainsi: car si la terre vous a ravi ce titre, le ciel vous le maintient, en y ajoutant celui de martyr du droit, de la justice et du devoir.

Il ne sied guère au dernier des prêtres du diocèse d'adresser des félicitations à un noble vétéran de la grande armée sacerdotale. Et pourtant, j'éprouve comme un besoin urgent de vous dire, moi aussi, combien le clergé béarnais est fier et heureux d'avoir de tels exemples sous les yeux. Nous les suivrons toujours, Monsieur le Vicaire Général, avec la grâce de Dieu.

A la couronne, déjà si riche, que vous méritaient vos grandes vertus, et surtout votre intégrité si admirable et si admirée de tous, il manquait une perle: la perle de la persécution. Il n'y manque plus rien. Vraiment, je suis mille fois plus tenté de vous envier que de vous plaindre.

Je ne vous plains donc pas du tout; mais je vous félicite de tout mon cœur. Oui, je vous félicite: car votre nom sera plus que jamais respecté et vénéré sur la terre; et les anges du ciel l'ont déjà inscrit dans un registre particulier, – celui des martyrs de la Foi.

Excusez ma hardiesse, cher Monsieur le Vicaire Général, et daignez agréer l'hommage de la vive admiration ave laquelle

J'ai l'honneur d'être, votre près humble mais très affectionné serviteur.

Félix Frédéric Capdevielle (21),

Curé de Labastide –Cézéracq.

(21) *Félix Frédéric Capdevielle*, (1858-1890) gutun hau idatzi zuen 32 urteko apez gazte biarnesa, urte bereko abuztuaren 1.an hil beharra zen.

Académie de Bordeaux

Lycée de Pau

Pau, le 24 mars 1890

Monsieur le Vicaire Général,

J'apprends de source certaine que bientôt vous ne serez plus à notre tête. Je vous prie dàgréer avec mes respectueux hommages l'expression de tous mes regrets. Monseigneur serait si fort, s'il savait l'être.

J'espère, Monsieur le Grand Vicaire, qu'une polémique déjà fort éloignée ne m'a pas privé de la bienveillance que vous m'avez si souvent témoignée. Les liens qui vous unissaient à M. Franchisteguy m'ont toujours inspiré pour votre personne la plus grande vénération.

Vous tombez glorieusement, comme sur un champ d bataille, pour avoir défendu vos frères dans le sacerdoce. Dieu vous bénira et l'estime de tous les honnêtes gens vous suivra dans votre retraite.

Veuillez agréer, Monsieur le Vicaires Général l'expression de mon respectueux et affectueux dévouement.

V. P. Dubarat prêtre, (22).

Aumonier du Lycée de Pau SENAT

(22) *Victor Pierre Dubarat*, (1985-1939) Baionan sortu apez gaztea, bere bizi guztia Pauen eramanen duena, Baionako elizaren eta orohar Euskal Herriko Iparraldearen historialari handienetarik bat izanen da.

5. ADISKIDE BATZUEN 1890tik 1901erako AZKEN GUTUNAK

Paris, le 27 juin 1890

Monsieur le Grand Vicaire,

Permettez–moi d'aller vous chercher dans votre retraite et de m'incliner devant vous avec un très profond, très cordial, très reconnaissant respect. Après avoir honoré pendant de longues années, par votre foi, vos hautes lumières et vos vertus, la charge éminente dont vous étiez investi, vous venez de couronner votre carrière, par un grand exemple de fermeté et d'abnégation dans la défense de la dignité, des droits et de la sainte indépendance de l'Eglise. La disgrâce, quand elle est acceptée pour le devoir, est un honneur.

C'est la seule qui peut vous atteindre; vous l'avez noblement voulue et noblement méritée. Elle est un rehaussement des vertus qui ont rempli votre vie et que, le respect public avait depuis longtemps couronnées; vertus simples et fortes comme le sont toujours celles des âmes qui sont saintement près de Dieu.

Elle y ajoute ce je ne sais quoi d'acheveé qui vient du sacrifice volontaire et du désintéressement intégral au service de ce qui doit être préservé avant tout: la dignité de la Sainte Eglise et la dignité du caractère sacerdotal qui en est inséparable.

C'est dans ces sentiments que je vous prie d'agréer, Monsieur le Grand Vicaire, l'hommage de mes sentiments de vénération affectueuse et dévouée.

Ch. Chesnelong (23).

(23) *Charles Chesnelong*,(1820-1899) Biarnoko politika gizona senortose izana, Euskal Herrian ere ezaguna Elizaren aurkako legeen baztertzeko xedetan erabili urrats guztiengatik

Caseron 19 Février 1892

Vénéré et cher Vicaire Général,

En causant de nos amis avec le Père Bourdenne, mon socius, je lui disais l'autre jour : « Ecrivons donc à notre excellent et dévoué Monsieur Inchauspé : nous le lui devons ; et ça lui fera plaisir !»

Je pense qu'il vous donne force nouvelles ; moi je m'étendrai sur les souhaits formés pour vous et sur les prières que je vous demande.

Je crois que sur la terre lointaine, nos vœux, cette année ont été plus ardents à l'égard de tous ceux qui nous sont chers, en particulier à l'égard de ceux que nous devons remercier et vénérer davantage. Vous êtes de ce nombre : Toujours vous nous donnâtes les preuves de votre plus entier dévouement.. Comment ne pas redoubler nos prières pour essayer d'acquitter nos dettes ?

Nous l'avons fait surtout dans notre pèlerinage à Notre Dame de Lujan , situé à 5 ou 6 lieues de Buenos – Aires. C'est la grande dévotion du pays, justifiée par les faveurs de tout genre pour les besoins privés, comme dans les nécessités publiques.

J'ai bien recommandé à la Vierge des grands et des petits, secourable aux derniers de ses serviteurs mes parents, mes amis, nos protecteurs, pour les besoins du temps et la grande affaire de l'Eternité ; j'espère que cette tendre Mère aura entendu, dans ses infinies miséricordes, les soupirs et les cris de mon coeur.

De votre Côté, Aita Maitia, aidez-nous devant Notre Seigneur !

Il y a, par ici, beaucoup de bien opéré, mais bien plus à faire. Ici, comme en Europe, les Sociétés Secrètes répandent sans cesse la haine ou l'indifférence religieuse ; le luxe et la mollesse dévorent la Société et la rejettent dans le paganisme ; et parmi les hommes, religieux au fond de leurs âmes, quel respect humain et quel éloignement des pratiques chrétiennes ! Voilà un petit tableau raccourci des Villes.

A la Campagne peu d'églises, peu de prêtres à la portée des paysans et des laitiers perdus dans d'immenses plaines, immenses déserts couverts de chardons et de troupeaux ! Pauvres gens ! Pauvres Basques ! Bientôt on ne va même plus à la messe ; on ne pense qu'à cette vie terrestre. Quel bien à opérer s'il y avait des ouvriers et du zèle ! Assurément il y en a dans cette

Eglise de Buenos-Aires dirigée par un très bon Archevêque, qui compte des prêtres distingués, formés et promus au Doctorat à Rome, des religieux Dominicains, Franciscains, Jésuites, Rédemptoristes et Salésiens, sans parler des autres ; mais malgré ces secours, on doit répéter le mot du Seigneur: operarii pauci, vue l'étendue immense du pays.

Ici à trois ou quatre heures de Buenos-Aires où nous avons notre Maison de Vacances, et où nous possédons une Chapelle publique, nous voyons accourir nos braves lecheros basques ou américains chaque dimanche pour entendre la messe, parfois pour se confesser.

Adieu, cher vénéré Père et Ami, je vous embrasse de cœur.

Etchecopar prêtre (24)

Respects chez vous, s'il vous plaît, Dieu aidant, nous rentrerons en Mai.

(24) *Auguste Etchecopar* (1830-1897) Ikus, donapauletar apez saindu horren biziaz :P.Fernessole, Le très Révérend Père Auguste Etchecopar, Troisième Supérieur Général des Prêtres Du Sacré Cœur de Bétharram, Ed. SPES Paris, 1937.

CHAMBRE DES DEPUTES

Paris, le 2 avril 1892

Cher Monsieur,

Je tiens à vous dire tous mes regrets de n'avoir pu aller jusqu'à vous pendant les malheureuses 24 heures que j'ai passées la semaine dernière à Tardets. Le temps m'a marqué absolument.

Quelle misérable élection dimanche! Comment d'Etchandy s'est–il fait illusion? Je n'ai pas le courage de lui écrire. Je redoute pour lui une bataille pire encore maintenant.

Notre seul refuge est dans le clergé du canton. Une fois la première émotion passée voudra–t–il entamer dans chaque commune un ensemble d'efforts prudents et persévérants en vue de relever le moral des conservateurs? En dehors de lui, je ne vois pas d'action très efficace.

Monsieur, Emile Darhampé aura besoin d'être soutenu. J'espère que Mr le Doyen pourra se faire l'initiateur discret de ce mouvement de relèvement. Qu'il ait la bonté de me donner quelquefois des nouvelles, de me demander au besoin des petits services pas trop difficiles (surtout d'ordre militaire), pour les uns ou les autres.

D'Etchandy ne s'occupant de rien, je ne vais pas être à même ces 3 années d'avoir un contact régulier avec ce canton et de rendre le moindre service. Tout est là cependant et les plus belles théories ne remplacent pas les relations et les services.

Veuillez agréer, Cher Monsieur, la nouvelle assurance de mon plus respectueux dévouement,

Louis Etcheverry (25).

(25) *Louis Etcheverry*, Donazaharre Salhako jauna, herriko auzapez eta deputatu erregezalea, ESKUALDUNA astekariaren sortzailea 1887an, eta bera 1905ean zendua

Salha, le 22 décembre 1893

Cher et vénéré Monsieur,

La solution que vous avez la bonté de m'annoncer me rend bien heureux. Je m'empresse de vous adresser mes biens respectueuses et sincères félicitations. On vous a fait attendre la justice, mais enfin on vous la rend. Je suppose que le gendre de Mr Petit, Mr Pranchau n'aura pas été étranger à l'accueil que votre demande a reçu à l'Elysée et à la suite qu'elle a reçue au Ministère.

Veuillez agréer, Cher Monsieur avec mes remerciements pour votre bienveillant intérêt, l'expression de mes vœux les mieux sentis et de mon plus respectueux dévouement.

Louis Etcheverry

P. S.: Je me proposais de vous écrire pour vous consulter sur l'orthodoxie de la traduction d'un Evangile de Duvoisin que je pensais faire paraître dans l'Eskualduna. Mais, le bon abbé Haristoy, m'a arrêté en revendiquant la propriété de la Bible et en m'annonçant son intention de publier lui–même les Evangiles annotés. Je doute fort de son droit de propriété (il me semble que la Bible appartenait au Prince Lucien qui l'avait fait paraître), mais, je m'incline devant son désir. Il sera plus en mesure que nous d'assurer l'orthodoxie de la publication. Ce n'est pas du reste une spéculation, que de faire paraître des œuvres basques: le *Laborantzaco Liburua* que Mr Duvoisin nous avait autorisés si gracieusement à rééditer, trouve difficilement des acheteurs.

Château de Salha
Saint–Jean–Pied–de–Port,
Basses–Pyrénées.

Le 22 juillet 1901

Cher et vénéré ami,

Votre bienveillant souvenir me touche plus que je ne puis dire. De même, votre sollicitude pour *Eskualduna.*

Mais le sort en est jeté. J'aime mieux me taire que de ne plus pouvoir parler en liberté et, en conformité avec l'évidence des faits.

Laissez–moi, espérer, du reste que vos sombres pronostics sur l'avenir du journal ne se réaliseront pas entièrement. Renaud (26) trouvera un milieu moins favorable que je n'ai trouvé pour développer notre œuvre; il ne pourra plus compter sur la neutralité bienveillante ou sur la sympathie du clergé qui m'a soutenu si efficacement; bien des défections et trahisons se sont produites. Mais, j'ai confiance dans son savoir–faire et dans l'expérience qu'il a acquise depuis quelques années.

Les événements se chargeront de parler, au surplus, plus haut et plus fort que personne et, la logique des situations nous entraînera irrévocablement ou vers la décadence irrémédiable ou, vers une réaction violente.

Comment a–t–on pu croire jamais qu'on adoucirait notre parti révolutionnaire, qu'on le gagnerait par la douceur? C'est un parti à museler, si on ne veut pas qu'il vous dévore.

Je suis heureux de voir que vous restez si attentif à ce qui se passe autour de vous, ce qui me fait espérer que vous conservez vos forces et que vous nous conserverez longtemps encore vos précieux conseils et vos bonnes prières.

Permettez–moi de vous renouveler plus que jamais l'hommage de mon inaltérable reconnaissance et, de ma plus respectueuse affection.

Louis Etcheverry

(26) *Arnaud Renaud d'Elissagaray* (1871-1950) bere alderdiko politika gizonari utzi zion 1901ko uztailaren 19an Louis Etcheverry-k ESKUALDUNA-ren zuzendaritza.

CHAMBRE DES DEPUTES

Paris, le 9 juin 1893

Cher Monsieur le Grand Vicaire,

Je suis allé hier, à la Direction des Cultes. Mr Dumay était absent, j'ai vu son chef de cabinet: voici les renseignements qu'il m'a donnés sur votre affaire.

Le secours annuel accordé aux vicaires généraux n'est pas obligatoire et ne peut être assimilé à une pension de retraite, acquise par des retenues sur les traitements que les ecclésiastiques ne subissent pas.

Après trois ans, à cause de la modicité des crédits et du grand nombre de prêtres infirmes et dans le besoin, on a du examiner si votre situation de fortune justifiait la continuation de votre secours.

C'est sur le rapport du Préfet qui déclare que vous avez des moyens d'existence que votre secours a été supprimé.

Le chef de cabinet pense qu'on ne pourrait revenir sur cette suppression que si le Préfet donnait un nouvel avis favorable.

Je m'absente aujourd'hui pour deux jours. Dès mon retour, lundi, je verrai Mr Dumay et, s'il ne veut pas prendre sur lui de revenir sur cette odieuse mesure, je lui demanderai tout au moins de demander au Préfet un nouveau rapport.

Je vous tiendrai au courant, mais j'ai voulu vous dire tout de suite, ce que je savais.

Agréez, très honoré Mr le Grand Vicaire, l'expression de mes sentiments respectueux et dévoués.

J. Labat (27)
64, rue des Mathurins
Paris.

(27) *Jules Labat* Napoleon III.ren denboran eta geroztik ere luzaz Baionako auzapez eta deputatu izana.

Ochandion, 1893ko Uztaren 25a

Neure begiramentu andiko abade Jaun Inchauspe, euskaldun jakintsua: iya egun askocho irago dira artu nebanetik gaur daño, berorrek biraldu deustan liburuchoa Aita Aranaren bitartez eta ni zelan neure echetik kanpora ibili nazan, onegaitik berandutu jat eskribidutea, alanbere oraiñ egiten deutsat emonagaz millaka eskerrak, berorrek niganako euki daben gomuta edo akordua gaitik.

Jaungoikoak emon degiola urte askotako osasuna, bere gloriarik andienerako, eta lan egin dagian gure izkuntra gozo, Ama Euskerearen onerako.

Emen nauka Jauna adiskide umil au serbidu albadait ezertan eta agindu frankera guztiakin.

Felipe Arrese ta Beitia (28)

(28) *Arrese Beitia, Felipe* (1841-1909) Otxandion jaio bizkaitar olerkari ezaguna. Elizondon 1879an ospatu ziren Hegoaldeko lehen Lore jokoetan, Ama Euskeriari azken agurra olerkiarekin irabazi zuen lehen saria eta geroztik ikusten denez Ziberoaraino heldu zen haren itzal handia.

Bayonne le 11 Juillet 1893

Je vous demande bien pardon, Monsieur le chanoine, de venir si tard vous remercier du précieux envoi que vous avez bien voulu me faire de votre dernière étude sur *Le Peuple Basque, sa langue, son origine*

Diverses occupations me l'avaient fait perdre de vue et c'est hier soir seulement que j'ai pu la lire avec tout l'intérêt qu'elle mérite.

Je regrette, Monsieur le Chanoine d'être absolument incompétent pour apprécier tout ce que vous dites de votre belle langue basque si expressive, si intéressante, mais la fermeté et la logique de vos déductions sur l'origine des basques et leur occupation de l'Espagne toute entière me paraissent décisives, à l'encontre de tout ce que les tenants de l'école sceptique ou libre penseuse ont soutenu, depuis vingt ans surtout.

Ce n'est pas non plus sans un vif intérêt que j'ai lu votre réponse nette et claire à propos de la question si brûlante de l'origine du langage. La science impie s'était trop hâtée de formuler de déplorables conclusions, il lui faudra, comme toujours,faire amende honorable.

Veuillez me permettre, Monsieur le Chanoine, de joindre à mes remerciements toutes mes félicitations et tous mes vœux pour que Dieu vous donne longues années encore de santé et de vaillance pour les consacrer à ces si belles et fécondes études.

Votre bien respectueux et dévoué serviteur

Ch. Bernadou (29)

(29) *Charles Bernadou*,(+1901) Baionako kronikaria eta Adéma Zaldubyren adiskidea, euskara ez jakinagatik, gure hizkuntza eta euskaldungoa maite zituen.

Abensen (sic)
Jaun Inchauspe Abadiari,

Bilbaon, 97/1/3.

Jaun eta erkide zinddua: Igazko Lotazillan artu neban A. Arana (30), gandik (Goyan bego) irazki edo karta bat, eta onekin zeuk berari bidaldu zeutson beste bat, eta ganetik zeure irazki edo liburu «Le Peuple Basque» deritxona.

Eskatuten eustan gure aizkide gustiz onak nozpait bigurtzeko zeure irazkija, irakurritta gero; ta bera, geu emen beian itxirik, Gora juan danez gero, gaurtxe A. Urraburu'ri bidaltzen dautxot zure ixendautako irazpena, onetatik zertzuk artu ezkero.

Birretan artu dot zeure irazki oneskarrija: lenengua igaz kartzelatik urten nintzanian. Askotan euki dot zuri irazteko gogua; baña irazki egitteko ain alper naz ni...

Eskarrik asko, Jauna, emoten dautzudaz zure opeagattik. Nire anayak, bere aizkide bategaz Etxe Argitaldari bat (Pizkundia deritxona) uri onetan imiñi dauna, diraust zure irazki artu daula, ta eskatuten daust bere ordez zuri eskar–emoteko, ta nun bixi diran Arbelbide, Adema ta D. Basilio ittantzeko.

Aginddu egidaxu, Jauna, gura dozun gustija.

Arana eta Goiri'tar Sabin (31)

(30) *Arana, Jose Iñazio* (1838-1896) *Bai pecatu da liberalqueriya!* liburu famatua 1888an argitaratu zuen aita jesuita Haren ezagutzak egiteko ikus aita Patxi Altunak argitaratu haren Egunkaria: IKER 12, Euskaltzaindia 2000

(31) *Arana Goiri'tar Sabin* (1865-1903) Euzko Alderdi Jeltzalearen sortzaile ezaguna.

Paris, Bac n°120.

Ce 25 juillet 1897

Cher Père,

Il y a 2 mois environ qu'on est venu me demander mon avis au sujet d'une pierre funéraire que certains du pays veulent faire graver au souvenir de M. d'Abbadie.

Je me suis bornée à répondre ceci: demandez au Père Inchauspe. Il sait mieux que personne ce que le Pays Basque doit à M. d'Abbadie et dans quel lieu cette pierre serait le mieux placée; c'est à lui de décider; ce qu'il fera sera bien fait. Or, au lieu de s'adresser à vous, ces organisateurs ont annoncé dans le programme des fêtes prochaines que le 6ème jour il y aurait excursion pour fixer la pierre... et, dans l'*Eskualduna*, que ce serait à Abbadia qu'on excursionnerait pour poser la pierre sur sa tombe! ...

Vous comprenez que lorsqu'un des organisateurs est venu aujourd'hui m'annoncer ce projet grotesque, je m'y suis opposée de façon absolue et j'ai répété pour la 3ème fois: «Consultez le Père Inchauspe, c'est lui qui décidera dans quel lieu cette pierre doit être placée».

Je crois donc qu'on va vous écrire, enfin, et je compte sur vous, cher Père pour que vous répudiez comme moi cette idée ridicule de mettre dans une chapelle privée, fermée à tout le monde, un hommage public, en souvenir national.

Croyez cher Père, à mon profond respect,

V. d'Abbadie (32)

(32 *Antoine d'Abbadie Thompson* (1810-1897) zientzilari eta euskaltzale ospetsuaren andre alargunaren gutunak dira Inchauspe kalonjearen paperetan zeuden hiru gutun hauek.

26 juillet 1897

Cher Père,

Dans ma lettre d'hier, j'ai oublié de mentionner Arrast le berceau de famille. Mais Arrast est un endroit si perdu, abandonné, n'ayant aucun avenir, que ce serait vouer à l'oubli la pierre qu'on placerait là.

Pardon de vous importuner, j'ai la confiance que ce qui concerne mon Antoine ne peut vous être indifférent.

Mon profond respect,

V. d'Abbadie.

Paris Bac, n°120

P. S.: Quant à la question qu'on vous pose en ce moment, n'oubliez pas qu'une pierre, la pierre qu'on destine à la mémoire de Mme d'Abbadie est toute prête, toute gravée, et qu'il ne s'agit que de savoir où la placer?

Abbadia, 6 août 1897

Très cher Père,

Je suis très reconnaissante de ce que, quoique malade, vous ayez pris la peine de me répondre aussi longuement et, si je vous écris aujourd'hui, c'est pour vous dire, que M. d'Abbadie a fait ce que très justement, vous désirez qu'il fit: dans sa donation à l'Institut, l'œuvre du Pays Basque est prévue jusque dans ses détails et, chaque année, que Dieu fera les prix en question seront distribués soit en France, soit en Espagne.

Vous pouvez être assuré que cette œuvre au moins ne périra pas, toutes les précautions ont été prises pour cela; car, l'Académie est plus sûre comme appui que les communes ou villes quelconques; chaque année on voit jeter au panier les engagements les plus solennels pris par elles! ....

Mes meilleurs vœux pour votre rétablissement, cher Père, et encore merci.

V. d'Abbadie

VILLE DE SAINT– JEAN –DE– LUZ
(Basses –Pyrénées)

Saint–Jean–de–Luz, le 12 juin 1897

Monsieur le Chanoine,

Le Comité d'organisation de l'Exposition d'Ethnographie Basque qui doit avoir lieu en cette ville le 15 août prochain, et le jour suivant, me charge de vous dire qu'il serait très honoré que vous voulussiez bien accepter la présidence de la 1ère Section «Etudes Religieuses et Sociales» et donner, soit une conférence, soit un travail écrit sur un sujet basque de votre choix.

Je joins mes instances à celles du Comité en vous priant d'agréer, Monsieur le Chanoine, l'expression de ma considération très distinguée.

Le Maire,

Dr A. Goyeneche (33)

N. B.: Vous ne sauriez décliner cette présidence d'honneur, Monsieur le Chanoine, je sais que votre âge et votre état de santé ne vous permettent pas de déplacement. Je tiens essentiellement, à mettre une des sections de notre Exposition sous le Haut Patronage de votre nom si vénéré en Pays Basque.

Respectueux hommages.

(33) *Goyeneche Albert* (1848-1900) Donibane Lohizuneko miriku eta auzapez euskalzale eskuindiarrak antolatu zituen 1897an, Antoine d'Abbadie zendu berriaren ohoretan, euskal besta handiak. Ez da harritzeko Emmanuel Inchauspe kalonjearen nolazpaiteko partehartzea ez behin baina berritan eskatzen baldin bazuen.

VILLE DE SAINT–JEAN–DE–LUZ
(Basses –Pyrénées)

Saint– Jean– de– Luz, le 21 juin 1897

Monsieur le Chanoine,

Je suis fort peiné que l'état de votre santé ne vous permette pas de donner à notre Exposition une conférence ou un mémoire, et je me plais encore à espérer que, sans prendre aucun engagement, vous ne nous priverez pas de votre précieuse collaboration.

Mais, ce n'est pas seulement un travail pour lequel vous êtes plus que personne désigné, que le Comité m'a chargé de vous demander; c'est encore l'acceptation de la présidence d'une section de l'Exposition et ceci, n'exigera de vous aucune fatigue, pas même celle d'assister à nos fêtes si vous ne pouvez pas: il nous suffira que vous acceptiez une présidence nominale qui nous permette d'inscrire sur programme le nom d'un homme qui honore le Pays Basque et, à élever un monument à notre langue nationale.

Veuillez agréer, Monsieur le Chanoine, l'expression de ma considération respectueuse et la plus distinguée.

Le Maire,

Dr Albert Goyeneche

EÜSKALZALETARZÜNA BASABÜRÜAN

Atharratze, 2003-IX-25

Jakes Sarraillet

Galtatürik izan zeitan ager araztea zertan den eüskalzaletarzüna Basabürüan eta bereziki eskolan eta literatürgintzan. Bestalde deliberatü nüan ere bai bizi püblikoaren aipatzeak merexi züala zeren üdüri beitzait eüskalzaletarzüna etxearen edo eskolaren eremü hertsietan egoiten balinbada xahü dela.

Halerik ere ezin üka eskolak bereziki, izigarriko garrantzia badüala, XXI. mente honen hatsarrean hizkuntza baten iraüpenaren segürtatzeko: ikus delako hizkuntza «handiek» mündü orotako eskoletan erakatsirik eta ezagütürik izaiteko egiten dütüen indarrak. Arren gure eüskara txipiarentako nola ez leiteke izan ber gaüza?

Düala urte bat eta zerbait haboro, mündü mailako erakunde batek (Unesco nik uste) hizkuntzen galtzeari bürüz erran züan, nahi balinbada mintzaje bat bizi dadin, bere haurren %30-ek pürü eskolan ontsa ikasi behar düela.

Orai ikus dezagün Basabürüan gaüzak zertan diren. Gure eskualde txipian hiru eskola elebidün atzamaiten dügü, zaharrenetik berrienealat direnak: Alozeko ikastola, Atarratzeko eskola elebidüna eta azken sortüa, aurtenko sartzean bortak zabaltü beitütü Altzaiko eskola elebidüna. Hots, hiru eskola horier esker Basabürüko haurren %25-ek eüskaraz ere bai zerbait ikasten düe, denboraren erditan!

Bestalde aipatü behar dira, ibilkari batek eskoletan emaiten dütüan eüskarako klaseak, Basabürüko eskola güzietan igaraitzez (Santa Grazi, Larraine, Montori, Ligi, Liginaga eta Gamere) bena astean oren bat edo biga baizik ez düe hartzen sistema horrekin haurrek.

Dena den, batean edo bestean, Basabürüko 10 urtez peko haurren %65-ak eüskarako kurtso zerbait ükeiten dü. Ez da aski prefosta, bereziki elebidün sailetik kanpo direnentako bena ezin daiteke üka, heben ere bai Eüskaldünek beren mintzajearen aldeko arrenküra badüela. Eskolarekin ürrentzeko, ez düt ahatze behar prefosta gure kolegioan, astean hiru orenez, gazteek hartzen ahal dütüen eüskarako klaseak (%45).

Literatürgintzan ere bai, amini bat ikertzen hasi ondoan, aitortü behar düt, hatsarrean nik uste beno izen haboro zerrendakatü ahal üken düdala, nonbait horrek erakasten beitü, eskoletako haur eta gazteek eüskaraz irakurtzen ikasten balinbadüe pasta badüküela. Izen aipatzen hasten den orok prefosta irrisküa hartzen dü norbaiten ahaztea, alabena egin düt eta ihork ere ez lüke baztertürik senditü behar. Lehen lehenik Eüskaltzaindiko jenteak aipatüko dütüt, Txomin Peillen eüskaltzaina eta Junes Cazenave ohorezko eüskaltzainaren izenak besterik gabe emanez, mündü orok ezagützen beitütü. Bena besterik ere bai bada eta nahas mahas aipa nitiro Niko Etxart edo J. Louis Aranbürü-Bidabe kantore egileak, Robert Larrandabürü eta J. Dominique Iriart berriki Basabürüko bortüetaz libürü eder bat argitalatü düenak, Socaros kazetaritzan ari dena eta nihaur ere bai, apaltarzün handienarekin ützülpengintzan edo nobela llabür idaztera iseatü düdana.

Azkenik, erran nüan bizi püblikoa ere bai aipatü behar zela eta hala eginen düt zeren eta hor baita hobekienik ikusten zer lekü düan egiazki hizkuntza batek herrialde batetan. Aitortü behar da gurearena ez dela izigarri handi, bena bi gaüzetan pürü merexi dü, nik uste aipatzea, hau da bide seinaletan eta kültür egintzetan. Gure bide bazterretan geroago eta üsüago ikusten dütügü elebidün bide seinaleak eta amini bat pentsamentükan hasten balinbagira, nork erranen züan, orai dela hogei urte hola zatekeala? Arren aitzina ari gira. Ürrentzeko, nola ez aipa prefosta, Xiberoako jei nausiak diren pastorala eta maskaradak? Non heben beno hobeki begiratü dira eüskaraz emaiten diren üsantxa aldian zahar eta modernizatü horik? Ihon ere, eta hori zertako? Zeren heben beita hobekienik begiratü jei horien ekei baitezpadakoa den eüskara.

Hitzaldi xüme honen ürrentzeko, hona zer diren bereziki azpimarratü nahi nütükean bi gaüzak: jente ezkorrek ez bezala ene ustez, eüskararen aldeko kontzientzia pizten edo arrapizten ari da memento hontan Basabürüan eta probatzat düt Altzaiko eskolaren aurtenko ürratsa eta bestalde, xiberotar eta eüskaldün oroer eman nahi neikeien gomendio eta aholküa da, gure indarrak oro gazteer bürüz egin behar dütügüla, orotan eta beti eüskaraz elestatzez, bai haiekin, bai gure artean.

EMMANUEL INCHAUSPE (1815-1902)

Atharratze, 2003-IX-25

Junes Casenave-Harigile

Emmanuel Inchauspe, 1815eko azaroaren 12an, Harismendian, Zunarretan, sortü zen. Etxalte ttipi hartan bederatzü haur hazi ziren, bi anaia eta sei arreba. Anaiak Ameriketarat joan ziren eta hiru arreba seroratü. Aita eta amak, Zunarreta ützirik, Onizegainean, etxälte bat erosi züen et ahan bizitü ziren. Berak, berantxeago, han, eliza erromanoaren kantüan etxe bat eraiki züan. Orano xüti eta eder ageri da, eliza bera aurritürik delarik. Horko hilerritan ehortzirik izan zen.

Baionako apezgeitegian ikasgeiak egin zütüan, neke handirik gabe, gano errex eta argiz düntürik izan eta. 1840eko ekainaren 13an, apeztü zen, Lacroix apezküpüak ordenatürik.

Honek apez gaztea ontsa ezagützen züan eta haren ahal handiak goresten. Arren, jakitate haboro bil lezan eta teologia barnagotik iker, apezgeitegian begiratü züan. Inchauspe lanari arraheinki lotü zen.

Bi urteren bürüan, 1842ko San Leonen bestan, apezküpüak, Baionako ospitale zibileko omonier izentatü züan, gazte izanagatik ; ospitale hori gero Euskal Erakustokia zatekean. Hogeita bi urtez, 1842ko martxoaren 2tik eta 1864ko barantailaren 9alartino, han egonen zen. Güzien honean, bai erien, bai seroren, bai bürüzagien honean han bere lanean ari izan zen. Berak, nahigabeen eta heriotzeen erditan, beretik hanitx eman züan, taigabe güzien zerbütxüko eta haien gogo bihotzeko zaurien eztitzeko egin ahalak eginez.

Halere arte zonbait igaraiten züan ospitaleko idaztegiaren sailkatzen, bere xüberotar eüskalkiaren barnatzen, beste eüskalkien ikertzen.

Kalonje ohorezko zen 1855ta danik. Apezküpüak Kalonje titülüdün, 1863ko abentüaren 28an, egin züan, eta, 1864ko barantailaren 9an, jarri. Heben ere üken züan bere betiko arraheintarzüna eta izarigabe lanean erauntsi züan. Bestalde, apezküpüak, noiztenka, lan berezi bat edo beste emaiten zeion betatzeko, hala nola diosesa güziko Adorazionearen antolatzeko. Apezküpütegiko idazkari ezarri züan ere Franchisteguy apezaren ordezko. Batikano Kontzilio lehenean bere teologo aholkari bezala hartü züan, zeren eta Inchauspe Jauna Aita Saintüaren hütsezintarzünaren altetiar kartsüa beitzen.

Lau urte gero, Ducellier, Lacroix-ren ondotik, 1878an, Baionako apezküpü zen. Bikario nausi izentatü züan 1882ko azaroaren 10ean. Fleury-Hottot apezküpüak sail hortan ützi züan. Hau hil zenean, bikario kapitülar bezala, hilabete zonbaitez, diosesa kudeatü züan. Atüneko gizona izan eta, apezen izentatzeak sortü zeitzon nekeak ederki goitü zütüan.

Ordüan ere esküinü zibilarekilanko harreman gogorrak üken zütüan. Prefetak, 1889ko legebiltzarreko haüteskünteak zirela eta, erretor zonbaiten günez kanbiatzea galtegin züan, baizik eta züzen kontre mintzatzen zirela, botzemailen libertatea joz. Horietan zen Diharassary, Kanboko erretora. Inchauspe bikario orokorra gogor egon zen eta ez züan üko egin.

Bena, Jauffret apezküpüa, 1890eko martxoaren 10ean, Baionara jin zen apezküpü bezala eta Inchauspe baztertü behartü zeion, etsaiek galtegiten beitzüen haren kanporatzea. Diharce Jaunak ordezkatü züan bikario orokor bezala eta harek delako apezak beren herrietarik hürrüntü zütüan.

Inchauspe Jauna, Baionan, alor handienetan berrogeita hamar urtez, 1840etik eta 1890eala ari ondoan, Onizegaineala, eraiki züan etxeala, bizitzera joan zen. Han hamabi urtez biziko zen, adiskideek üngüratürik eta süstatürik, orozgain azken bi urteetan, eritarzünak jo züanean. Azken hatsa eman züan, 1902ko irailaren 25ean, 86 urteak zütüalarik.

Bere etxearen saihetsean den hilerritan ehortzirik da, Onizegainean. Hona hobiaren harrian irakur daitekean idazkia, berak hontürik:

I H S
Heben dago
Arrapiztiaren haiduru
Emmanuel Inchauspe
Harismendy Apezaren
Korpitza. Hil izan da
Setemeren 25n 1902,
Adinaren 86 ourthetan.
Vicari Jeneral Jaun
Apezcupuaren lagun
Vaticano Concilioan.
Euscararen eta Euscaldunen
Maithazale eta eraikizale.
Ohoreak igaiten khea bezala
Obra honec betikotz iraiten.

Inchauspek, bere apezgoaren lanetik harat, hanitx idatzi dü bai sinesdünentako bai eüskarari buruz. Hona, heben herrokatürik, urte batetik besteala hontü dütüan lanak.

1851 – *Jincoac gizonareki eguin pactoac.* Hori da debozione libürü bat. 36 urte züan.

1856 – *Jesus-Kristen Ebanjelio Saintia sen Mathiuren arauera*, Inchauspe aphezac Zuberouco uscaralat utzuliric Louis-Lucien Bonaparte Printziarentako.

1857 – Iturriagaren Elkarrizketak prestatü.

1857 eta 1883 – *Jesü-Kristen Imitacionia eta mundu hountaco huzkerien gutiestiaz.* Jadanik 1756an Marti Maister-ek, Ligiko erretor zenak agerrarazi züan Jesu Kristen Imitacionia. Bigerren agerraldi bat izan zen 1838an.

Prefosta, Inchauspek ezagützen züan eta düdagabe baliatü bere ültzülpenarentako. Bena bere aberastarzüna ekarri zeion.

Hona batetik eta bestetik elki puska llabür bat:

Marti Maister	**E. Inchauspe**
Jesü Kristen Imitacioneaz eta mündü	*Jesu-Kristen Imitacioniaz eta mundu*
hountaco banitaten mespretxiaz	*hountaco huskerien gutiestiaz*
Eni jarraikiten dena eçtabila	*Eni jarraikiten dena eçtabila*
ulunpian, dio Jinco-Jaunac;	*ulunpian, dio Jinko-Jaunac.*
hoyec dira Jesusen hitçac,	*Horik dira Jesu-Kristen hitçac*
çougnez abisatiac beikira,	*çointzaz erakasten beiteicu*
behar dugula haren eguitatia,	*behar dugula haren bizitcia*
eta bicitcia (1) imitatu, nahi	*eta eguitatiac imitatu (1), nahi*
baguira eguiaçki arguitu izan,	*baguira eguiazki arguitu eta*
eta uxumentu orotarik escantçatu.	*bihotçeco uxumentu orotarik libratu*
Imitatçia erran nahi da beste	*imitatu erran nahi da araurtu,*
Batec hitcez eta obraz complitu	*uduritu, bezalacatu*
Dutian gucier jarraikitia eta	
hen beren eguitia	

1858 – *Le Verbe Basque.* Hau lan handia izan da eta orano baliagarri da.

1858 – *Apokalipsiaren* ützülpena, züberotarez.

1864 – Axularen *Gero* berrargitaratü züan. Atalen ordrea aldatü züan, uste errandüra gordinak elki zütüan.

1866, 1872, 1875, 1885, 1902 – *Uscaldunaren guthunac.* Agertü zen ere 1946an, arrahounkirik, eta emendaturik. Hortan edireiten dira: otoitziak, Khristi hounantzo biziteko bidiak. Mezako otoitze berheziak, bezperak, hilen ehorzteko ofizioua, ehortze eguneko meza, doktrina kirixtia llaburzki, Jesu-Kristen erranetarik eta kantika zounbait. Libürü hori gure etxeetan erabilten zen, orai düala hogeita bost bat urte orano.

1892 – *Le peuple Basque:* sa langue, son origine, ses traditions, ses caractères anthropologiques, Pauen eman züan mintzaldia, irailaren 12an, «Association française pour l'Avancement des Sciences» Congresoan. Hor aipatzen dü eüskarak mündü zabaleko hitzeki egite zerbait badüala, bena bereak ere badütüala; deklinabidea eta aditza oso bereziak dira; mintzaje güzietako ederrena da. Eüskara zen Espainako lehen bizizaleen mintzajea. Espainan bizi ziren ibertarrak eüskaldünak ziren. Ibertar horik Izkiribü Saintüetako Tubal, Noeren arrahaurraren, üholdetik landa zortürik, ondokoak ziren. Gero agertzen dütü ohidüra zaharrak, Jinko bakoitx batetan eüskaldünen sinestea eta ürrentzean haien ariaren ezagügarriak.

1894 – *Maria Birjinaren hilabetia edo Mayatzian egun oroz eguiteko irakourraldiak Maria Virjina bizitze eta berthute ederren gainen.* Aldi oroz ipuin bat emaiten dü. Hor badira ere mezako otoitzeak eta beste otoitze herroka bat eta bezperak.

Gure gaztaroan elizan biltzen ziren eta apeza gabe irakurten zen hilabeteko egün oroz.

1897 – *Kantika saintiak.* Badira 142 kantika. Heben ere otoitzeak eta bezperak.

Antoine d'Abbadie ararteko, Inchauspek, lan zonbaitetako, Louis-Lucien Bonaparte Printzearen lagüngoa üken züan. Hala nola San Mathiuren ebanjelioaren, Apokalipsiaren ützülpenetako, *Le Verbe Basque* lanarentako. Hona zer zioen 1857ko azaroaren 4ko *Le Courrier de Bayonne* egünkariak:

> «Louis-Lucien Printzea bihar asteazkenareki Züberoaren ikustera abiatüko da. Gure bibliografo hoberenetarik batek, Inchauspe Jaun Apezak, sortzez lürralde hortakoak, ebilaldi hortan lagüntüko dü.»

Eta üngürüa egin züen, Larrainen gainti Otsagiartino. Ez beitzen bide honik Larranerat bürüz, hanko erretorat galtegin zeion ea ez leiteanez bide bat egin. Printzeari esker Larrainerako bidea zabaltü zen.

Ikusten dügün bezala, Inchauspek idazlan aberatsa egin züan. Erran behar da laneko albidat handia bazüala. Ez, haatik, lanealako baizik, bena ere apezküpütegiko akodiñetan edo beste zoinahi eginbidetan, orozgain apezen alte jarri zelarik, prefetaren aitzi. Halere gizon apala eta eztia zen, bai apezküpüeki üken zütüan harremanetan edo eztabadetan, bai eta bere lan güzietan. Dubarat jaun apezari, 1890eko maiatzaren 26an, hau idazten zeion, Jauffret apezküpüak bere lanetik elki züalarik:

> «Kurrinkarik gabe banoa; haxearen üzteko ez naitekean haizü, Jinkoak osagarria emaiten beiteit; bena besteek elkitzen beiteitae, botzik nago eta Jaunari eskerrak emaiten deitzot.»

Oro kontzapen zen, ihori ogenik ez egin nahiz, bena nola bakoitxari kausi eta bihotz eman bila. Hau ere zion ber Dubarat jaun apezari:

«Jakin ezazü ene bihotzak ez deizüla den gütien herrarik aipatzen deitazün eztabadagatik.»

Bena uste düt ez genezakeala behar bezala erran nor zen, berak bere ordeinü ezpiritüalean üzten deigün itxüra bezain ontsa. Onizegaineko etxeko sükalteko mürrüan, arren, hitz larriz hau tintarazi züan:

Jincoaren grazia eta bakia
Hemen beti daudela
Alkar maitha, alkar lagunt, alkar egar
ez etxeki bihotzian herrarik
ez bekhaizteriarik
ez erran ihourtzaz gaizkirik
ez behinere gezürrik
Izan ezti eta umil bihotzetik
Ahalaz beharrari eman sokhorri
Izan jinkotiar zühür eta langile
Hortan dago aberastarzun chahu eta segura.

Gure aldetik, harro izan gitean holako gizon bat aipatüz eta goretsiz. Gure artean izan bedi beti bizi. Idazle argi ere izan da, eüskalzale sühar. Haren ildotik gük ikas dezagün bide xüxenean ebiltzen eta Herriari indar hoberenak emaiten.

ERRELIJIONEAREN ETSAIAK INTXAUSPEREN LIBÜRÜAN

Atharratze, 2003-IX-25

Txomin Peillen

Intxauspe kalonjeak düala ehüneta berrogeita hamabi urte Zuberoko Eüskaraz elizako libürü bat agerarazi züan. Libürü horrek hamar bat agerraldi ezagütü zütian hala nola 1851, 1866.an, 1893, 1901, 1921, 1946. urteetan. Üskara plainian eginik libürü hori lehenaldian *Uskaldunaren guthunac* izenarekin agertü zen, gero *Uskaldunaren guthuna*. Izenaz kanpo barnekoa ere kanbiatü zen eta hemeretzigerren mente azkenean kapitülü berri bat sarthü.

Ezpeiniz norbait Fedeko zerez mintzatzeko eliza libürü hortako latin eta üskarazko otoitzak ez deitziet aipatüko, bena bai politikarekin hanitx lotürik diren kapitülüak *Errelijionaren Etsaiez*; ordüko pentsamentüa eta propaganda entelega dezagün.

Erabili düdan 1866.eko libürüa Napoleon III. aren denboran idatzi züan eta ordüan Elizak, lehenagoko etsaiak bazter ützirik ez zükian bi etsai handi süberte baizik protestanta edo higanaut eta mahometanoa edo türka.

Hantik 27 urteko libürüan, errepüblika berriaren denboran eta laikotarzüna sortzen delarik, *Uskaldünaren guthuna* delakoak badü etsai berri bat Framazona edo Hargin Beltza.

Egiaren erraiteko mente hartan Intxausperen argüdiatze ber berak erabili ziren Frantzia osoan bena libürü horren abioa da nola jente oroek konprenitzeko gisan eüskara aski honean ezkiribatzen. Usatzen da erraitea XVIII mentea *Argien mentea* izan zela, erran niro Eüskal Herrian XIX. rena *ülünpearen mentea* zela, geroago ikusiko dütügün arrazoen gatik.

LEHENAGOKO etsaiak

Intxauspe, historiaren gainti elizaren lehenago hürrüneko etsaiak aipatzen deizkü zeren harentako errelijionea Erromako katolikotarzüna beitzen. Irakur dezadan. Hona zer dioen Intxauspek:

Paganoak

«Jesus Kristek erran züan haren dotrina eta haren dizipüliak izanen zirela ifernüaz eta gaiztoez thai gabe persegitürik, bena goithürik ez seküla» (op.cit. 1866, 67.or.).

Gure kalonjearentako ifernüa prefosta paganoak ziren eta dio:

«Hastean Erromako enperadorak probintzia guzietako gobernadoreak jüntatürik nahi ükhen züan errelijione berri hura odolean itho» (op.cit, 1866, 67.o.).

Eztü erraiten bixtan da, Karlo Magnok konbertitü nahi ez ziren paganoak milaka hil zütiala eta espainolek Ameriketan ber lana egin züela eta apeza denez ez dü düdatzen kiristitarzüna eta katolikotarzüna direla mündüko egia bakotxak eta egiaren bidetik zirelakotz irabazi züela .Hau irakurten dügü.

«Azkenekoz erregeak eta enperadoreak berak kiristitü ziren eta bakearen alde hortarik gozatzen hasi zen Eliza bena etzen etsai gabe baratü» (op.cit. 1866, 67.or.).

Heretikoak

Lehenagoko bigarren etsai tanda: heretiko zaharrak. Egia hain argi balitz eta Jinkoa hortan poteretsu, kiristi süberte bat baizik etzen izanen bena debrüa Jinkoari nausitzen zaio hona zer irakurten dügün.

«Lehen gerla hortan ifernüa(paganoak) goithürik beste gisaz abiatü zen errelijionearen atakatzera eta arimer ogen egitera. Jesu Kristek erakatsi egien gezürtatzez, thürbüstez eta nahastez eta ofizio hortako orai artio bethi ediren dü Mündüan izpiritü ürgüillütsü eta arima galdü franko. Gaistoenak Elizatik Khiristien beren artetik elkhi dira, Arius, Euticles, Nestorius, Pelage, Photius, Lüther thema gaisto edo heresia handiena aitak oro kiristi ziren» (op.cit. 68.or.).

Intxauspek ezteikü erraiten heresia zahar gehienak Erroman odolean ito zituela eta berak dion „denboarren indarrez" zirela galdu. Sekta edo heresia horietzaz hona zer zion:

«Igaran dira alkarren ondozka eliza ama saintaganik separatü ziren kasta malerus hurak. Eihartü dira eta errhaustü denborareki adar bat zühainetik muztü denean, hiltzen, eihartzen eta txüstazen den bezala».

Intxauspek ez deikü historilari eta sabant lan bat emaiten bestelan behar lüke aitortü errelisione güziak sekta direla ezen sekta erran nahi dü moztü eta berhexi dena: hala da kiristarzüna judaismotik sektatüa eta jüdaismoa Sumer eta Mesopotamiakotik berhexia.

Intxausperen denborako etsaiak:

Higanautak edo protestantak

Berak hola deitzen dütü eta heer bürüz irakurten dügü.

«Lütheren kasta da orano bizi dena, protestantak edo higanautak oro deitzen dira, nahi bada beren artean mila sinheste süertetan berhezirik diren».

Intxauspe beno hobeki mintzatzen ote gira? Eztü aspaldi Tolosako unibertsitateko irakasle bat G. Lorcaz mintzo zenak„ les sectes protestantes» erran züan? Ihardoki nion katolikoak bezain beste errelijione eta eliza zirela.

Lehen püntüan erraiten deikü.

«Lüther komentütik elkhi eta erlijiosa batekin ezkuntü zela» (aip.lib. 1866 eko argitalpenean 68.or.).

Ez ote züan ontsa egin bekatüen bizitzeko partez eta ordüko Elizaren nahaskerien sendotzeko ez ote zen hobe lehen kiristiek egiten züen bezala apezak ezkun zitean. Nola nahi ahazten düalarik denbora heetan Aita Saintü batek edo beste andreak eta haurrak bazütiela eta bat ere bere askaziekin zirikokan ibili zela. Egiten düan protestantaren potret itsusia beltzatzenago dü.

Bena gure ziberotar kalonjeari ez zaio beltzatze hori aski eta beste zerbait gainetik jaunsten dio fraide, serorek eta apezek ezkontzearen libertatea galtatzea itsuskeria bat bezala ikusten beitü.

Bigerren püntüan Lütheren zikintzeko: «Ardoa eta aipairü honak maite zütian» (op.cit. 1866 69.or.).

Arauz Intxauspek ez züan denbora hartako historia ezagützen eta zer plazerak baziren komentütik joan gabe. Jura mendietan bazen komentu bat «*Baume les Moines*» izenekoa eta protestanten denboran sekülako bestak egiten beitzütien barnen «*Baume les messieurs*» «izena hartü züan eta orano ere badü».

Hirurgerren püntüan ezkiribatzen dü Lütherrez oraiko katoliko gehienek pratikatzen düena:

«(Lütherek dio) etzüala behar gizonak naturari bortxarik egin: barur, bijili, penitentzia eta kofesionerik ez» (op.cit. 1866, 68.or.):

Laurgerren püntüan Intxauspe kexatzen da Lutherek Mariaren birjinatarzüna ükatzen düalako.

Bosgerren püntüan, Lüther beitio ez tirela saintiak ez ohoratü ez eta othoiztü behar idolatria beita Intxauspe kexü.

Seigerrena «korpitz Saintien ez zela Jesus Krist present» (op.cit. 1866, 69.or.).

Gero kontatzen deikü kalonjeak nola protestantak Zuberoatik galarazi ziren eta argi da hortakoz konbertitzeko armak erabili zütiela. Ondotik kontatzen deikün bezala historia lüze, jakingarria:

«Erregina joanak nahi ükhen züan Uskal Herria ere higanauterazi, bena ez balaküz, ez bortxaz, ez pheredikariez, ez armadez etzüan erreusitü ahal ükhen egiazko fedearen üskaldüner ützaraztera». Herots egin züan denbora haietan Pierre Arnaud Maitia Maulekoaren egitate korajusak. Margarita de Valois Erregina joanaren amak, Oloruko apezküpü sarrerazi züan Gérard Roussel, higanautü zen apez gaisto bat.

Malerus harek Biarno oro phozoatü züan bere dotrinaz, eta uste züan etzüala ephantxü haboro ükhenen Uskal Herriaren higanautzeko. Bera üdüri fraide arnegat bat igorri züan Maulerat errelijione berriaren pheredikatzera, bena üskaldünek gaiztürik lasterkatü züen astongainen miserable hura eta bere apezküpüagat ohiltü, konfusionez betherik. Koleratü zen Roussel eta brehala bera abiatü Maulerat ustez haren ikhusteak ikharatüren zütian üskaldünak eta etzüen ausartüko haren autoritateari bühürtzera, erreginaz bermatürik zelakoz.

Heltü zenean hiriala erran zeion M. Maitiak ützül zedin jin bidetik; ezpeitziren üskaldünak aski bürü galdü Jesu Kristen denboratik honat mündü güzian begiratürik zen Errelijioniaren üzteko eta arnegat eli baten ideia berrien besarkatzerko.

«Etzeion behatü Roussel, popülüa elizarat deithü züan eta igain zen peredikagiala. Jarraiki zen M. Maitia aizkora bat kapapean hartürik; manhatü züan Roussel eraits ledin eta kanpoa har; eta ezpeitzeion behatü nahi, hüillantü zen pheredikagia ondoala; hartü züan aizkora, jo eta urtiki pheredikagia lürrialat pheredikazaleareki. Eraiki zien bere ondokoek Roussel erdi hilik, lotsak minak beno borthizkiago jorik eta eraman züen Oloruerat (Hori khontatia da librü horietan, Gallia Christiana, Anales Ecclesiastici eta Histoire de l'Eglise gallicane)» (op.cit 1866, 70-71.or.).

«Gero Erregina Joana hil zenean eta Henri IV konbertitürik Frantziako erregetü M.Maitia haren seme bat izan zen Oloruko aphezküpü handienetarik» (op.cit. 1866 72.or.).

Protestante masakratzen ibili gizonen semeak apezküpü egin ziren Baigorrikoa eta Maulekoak: Etxauz, Maitia, Ezponda. Argi da nuntik joan den borroka hortan garhaitea, ezen 1895.an eta beharbada Intxausperen lümaz *Ziberoko armanak* edo *Egünarian* Ezponda apezküpiaren goraipamena egiten beitü protestantegoa utzirik katolikotarzüneala igaran beitzen. Hona testü hau:

Jaun Ezponda aphezküpü eta katoliko (1568)

«Uskal Herriko gizon aiphatüenetarik izan da Henrik Ezponda Ziberoko hiri gehienean, Maulen 1568.an sorthü zena eta erregina Joana higanaut sobera famatüaren bereter. Bere haurrak batheiarazi zütian Donaphaleün eta eraiki erazi bera bezala higanaut sinheste izünian. Henrik hunen ügazaita izan zen Henrik erregina Joanaren semea, geroan Henrik izeneko laurgerren Frantziako errege handia izan behar zena (...). Henrik jakite handieneko gizonen artean gora etsirik eta aiphatürenik zen eta higanauten loria bat. Konbertitü ziren bezain sarri (bi anaiak) higanautek eginahalak egin zütien, haien gütietserazteko eta laidostatzeko, gorago heltü nahiz konbertitü zirela otsez. Johanek ihardetsi zereien protestanten erakaspenen aitzi eta egiazko errelijionearen althe izkiribatü züan libürü sabantaz.

Henrik Errumarat joan zen; han bost urthe eroan zütian estüdiatzen eta libürü ezkiribatzen. Baronius deitzen den izkiribazale aiphatü batek Eliza Santiaren edo Khiristigoaren istoria argitara eman beitzüan haren segida egin dü, 1640 gerren urthealano eta ordüan Erroman berean apheztü zen.

«Haren lan sabantek eta kalitate handiek ekharri zien Luis XIII. Frantziako errege zena haren, Pamiers den hirialat igortera, apezküpü. Lüzaz etzüan onhetsi nahi ükhen aphezküpügoako karga ohoragarria berheziki bere etsaiek eta protestante elezen ükhen estakürüa erraiteko goranahiak zebilala». (Ziberoko Egunaria, Armanak Uskara, Tardy Pigelet, Bourges, 1895, 65-69.orr.).

Ordüan erran giniro egiaren izenean ezin adiskidetüz beren egiaren inposatzeko, nahiz protestantek nahiz katolikoek zoinek gogorkiago gerla baizik ez züela gogozkatü, bena Intxauspe metodoen esplikatzen ez da lüzatzen.

Ez dü Intxauspek gezürrik erraiten egiaren erdia baizik, ezpeita jakitate libürü bat *Uskaldunaren güthüna* egin düana, bena bai jente xeheentako, popülüarentako eginik, xehetarzün sobera emaitez jenteek estakürü horien artean deus ezpeiliroie entelega eta apezek beren perediküetan erabilteko gisan emanik.

Elizaren altheko lehen arrazunatze hortan ageri da, beharbada eliza katolikoak Frantzian züan potere handiegiz, harroki eta gogorki mintzo dela Intxauspe, gero Errepüblikarekin egiazko arrenkürak izanen badütü ere. Elizak XIX. mentean opinionearen kontrol handiegia bazüan eta besteak ez errespetatzen, egia da Frantses Iraültzak eta errepüblikak ez düela Eliza sobera errespetatüko Erromako Elizari gerla eginen baizik.

Mahometanoak edo türkak

Orai musulmanak arabe deitzen dütügülarik, haboroenak ez dira arabe, errelijione hortan nausi dira beltzak, pakistaniarrak, iraniarrak, indonesiarrak, hala hala lehen türk hitza mahotemanoen beste izen bezala erabilten zen eta omen Eliza katolikoaren etsaiak ziren:

«Mahomet izan da ifernüak egiazko errelijionearen kontre igorri düan gaistoenetarik».

Ondotik llaburtüren dügü zonbat estakürü badüen mahometanoek:

1. Eskolarik gabeko kamelüzain bat zela Mahomet (bena zer eskola züen Kristoren arrantzaleek?).
2. Mahometanoek ez züen dretik katolikoek bezala mündü güziala hedatzeko.
3. Alhargüntsa jüdiosak bere fortüna ützirik aberastü zelarik nahi izan zela bere herriko gehien izan. Kontatzen deikü nola Mekatik kanpoan eman zioen eta nola Medinan lagünak bildü eta gerlaz bere fedea hedatü.
4. Hona Koran liburüaz zer dioen:
5. «Bena errelijionea ezkibarazi züan Korana deitzen den librü batekin, bürürik ez büztanik eztüan libüru bat da: kristian eta paganoen errelijioneaz eginik den nahaspuila itsusi bat».

Azken arrazu huni oraiko ikherzaleek liokie errelijioneak oro nahaspuilak direla, batetik besteala ezpeita eta ez lüke izan behar etenik. Bibliako lehen kapitülüak mündiaren sortzeaz, dilubioaz, paradüsiaz Mesopotamiako eta Sumereko pagano errelejionetarik hartü zütüen judioek, gero eztira ez aingürüak, ez eta ifernüa kiristiek asmatürik. Aingüriak aspaldi zaharragotik Indiako sinestean *apsara* delakoak beitira. Beste Mündüan arimen jüjatzea, Egiptotik hartü zen. Kiristiek, Elizako Aitek geroago Platon, Aristoteles eta Demokrita paganoen filosofiak onhartü zütien. Ez dio Ekialdeko herrietan eta orozgain musulman errelijionean besteen profetak ohoratzen direla, Zonbat musulmanek ez düe Jesus izena ekarten Aiza forman, Musa Moises, Brahim (Abrahan) eta beste. Ezpeita nahasi gabeko errelijionerik.

Leheneko apezen litania izan zen beste errelijionetakoak bizioz beteak zirela eta kiristiak garbi garbiak hola zion Intxauspek:

«Hartakoz ere mündü hontan lohikeriari üzten dü libertate oso bat. Gizoner haizü üztez nahi düen bezainbat emazteen hartzea eta kontent eztirenean haien igortea».

Bai, agian legezko poligamiarik ezta Kiristien artean bena erregeek ez züen lotsa mistress, andre baten edo bigen hartzera. Bestalte jakin behar da Mahometek ez züala poligamia asmatü, bera beno lehen.

Asian lekü hanitxetan beitzen, bena bera hainbeste gizonekin gerla egitera joanik, arraza gal ez zedin ez zen ausartu monogamia galtatzea.

Intxauspek ez dü erraiten nola Islamak, mahometanoek, ogen egin zien kiristitarzünari: lekü hanitxetan galarazi bena: ez osorik Sirian, Egiptan, Ipar Afrikan eta San Agostiren herria musulman izateak, agian, min egiten zeion Intxausperi, bena hori eztü aipatzen.

Framazonak edo Hargin Beltzak

Artikülü hau azken bi edizionetan baizik ezta agertzen erran dügün bezala hirurgerren Errepublikaren sortzearekin Elizak Frantzian züan potere eta itzalaren galarazteko laikotarzünaren lehen ürratsak eman ziren.

Ez da düdarik hortan Hargin Beltzek beren lana egin züela, bena Uskal Herrian ere beste exkerreko indarrek ere bai. Zerk ekarri züan Intxausperen kolera berria? Jules Ferry ren politika laikoak.

Denbora hartara artino elizak konkordato bat bazüan sinatürik, gobernüak apezak phakatzen zütian, gobernüaren lizeak motikoentako balin baziren nesken eskolatzea osoki seroren esküetan zen. Falloux legearekin kontrolatürik, kongregazioneek bestalde eskola hanitxen jabe ziren eta hortarako baimenak bazütien, Jesuitak legez kanpo ari ziren. Jules Ferry antiklerikala zen, eta jesuitekin hasi zen 1880eko martxoaren 29-30.an bi dekretoz Jesuitak debetatü ziren eta hiru hilabete ützi baimenik ez zirener kanpoa har zezen eta beren kolejioak ütz hona zer zion Jules. Ferry famatuak:

> «Baimenik gabe autorisazione gabe irakasten düen kongregazioneak hunki nahi dütügü eta berheziki gure historiatik baztertürik Jesusen Konpania. Bai heer nahi deiegü frantses gazteen arimak idoki» (Jules Ferryren dekretoa).

Lehen heineko eta bigerren heineko eskoletan Errepublikak jakobinismoa azkartzen dü. Frantses handientako zibilizatu behar beitira «les races inférieures», «les langues inférieures» hots Jules Ferryren hitzez, bai Frantziako peko arrazak, bai Afrikakoak. Ferry arrazista hori kolonialista errabiatüa izan zen bena gure exkerreko demokrata handiek gora aipatzen düe; hala hala Paul Bert, eskoletara; igorten züanak eskola libürüa motikoen arma erabilten ikas zezen.

Onésime Reclus ezkertiarrak 1855.an peko jente aphal horietan sartzen zütian Bretoak, Uskaldunak, Altsasiarrak.

Eskola dohainik izatea aitzinapen handia izan zen nahiz. egia da Uskal Herrian jenteak ez zirela hastean baliatü Ez da harritzekoa Errepublika berriarekin Intxauspe kexü izatea.

«Errelijionearen oraiko etsaietan gaitzena da Framazonak edo Hargin beltzak deitzen den khidegoa. Satanen konfraria da eta eztü jagoiti Satanek holako harmadarik lürrean bildü Jinkoari eta haren Elizari gerla egiteko» (op. cit. 1893.).

Hargin beltzak, xede beltzekin, ülünpeko eta sekretüzko jenteak dirade.

Lehen xedea Intxauspen arabera: «Errelijione katolikoari gerla egitea».

Bigerren xedea «Erregen eta berheziki errege khiristien kentzea, haien galeraztea», Errepüblika bazter orotan sarthüz.

Intxauspek sinestarazi nahi dü errepublikano eta hargin beltz izatea ber gaüza dela eta nor diren khideak erraiten:

«Lagünak edo khideak dira aberats ahal bada eta errege khiristi gaistoak eta jüdioak».

Ezta argi nola erregeak hain ütsüki hargin beltzetan sartzen ziren, Framazon delakoak erregetzaren kuntre baldin baziren. Jente xeheentako argiago izan dadin Intxauspek errelijione bat dela erraiten deikü:

«Hargin Beltz sinestea errelijione bakotxak oro besarkatzen dütiana eta khanbiatüko eztena da».

Norbaitek pentsa liro errelijione güziak biltzen badütü ez dela hain gaisto, bena kasü:

«ükatzen düe Eliza eta haren zeremoniak, bizitza eternala; arimarik eztela, ez eta Jinkorik».

Eztü ezkribatzen Intxauspek Hargin Beltz ez diren jente frankok bardin pentsatzen düela, bena Jinkoa ükatzen düela ez da egia zeren *L'Etre Suprème* izena emaiten baitioie ere, Jinkoa ez düela haboroenek baztertzen.

Nola funtzionatzen düan Framazoneriak xeheki erraiten deikü, badirela nibelak, heinak hein apalean apendizak, artean lankhideak, gorenik nausiak eta goihenena Nausi Handia. Nausiek thegiez kanpo badütiela beren arteko sekretüak Gibel Thegietan eta barneko zaldün gradoak, bena nekez sinets giniro ondotik irakurten dügüna:

«Hiltzeko phenarenpean begiratüko dütiela khidegoako segretiak eta ütsütüki obeditüko khidegoako erreglamentüer eta gehienen manhüer. Khidelagünak eraikiren eta ürgaitziren dütiala eta jagoiti eztüala bere izena emamen Framazoneriaren etsai datekean sozietate bati» (aip.lib. 412-413.orr.).

(Azken phüntü horietan Intxauspe okher dago, lehenik bizia penareki eztela sekretürik salatü behar eta bestalthe badakigü Hargin Beltzak jarraikiten ahal züala Eliza katolikoan «etsaiaren sosietatean» ibilten).

Elizaren etsai direlakoan bere gisako zerbaiten berri emaiten deikü allegia Zaldün Kadoschen bandera zer den argitzez: «Hirur bürütako süge bat beitoa, batean errege khoroa, bestean aita saintuarenaz eta hirurgerrenean ezpata, erran nahi beita Erregeren Aita Santiaren eta Errelijionearen ehaitea».

Judioak

«Jüdioek indar badüe Framazonerian: haboroenak konfrarian beitira, aberats, abill, atzipetsü eta aiher khiristier, berak eztira hanbat agertzen bena besteak erazten dütie» (aip. Lib. 414.o.).

Pentsatü behar da ber arrazuekin XIX. menteko ezker antikapitalistek judioer ber ezinikusia ber aiherra zeiela.

Hargin beltzen gaizkiak historian

Lehen Erreboluzionea edo Iraültzak zeiela Luis XVII, Marie Antoinette bier bürüa moztü, 1830 iraültza eta halaber 1848.ko iraultza egin.

Azken kapitülüa etzen lehen edizionetan agertzen; gerokoetan bai, berak oritarazten deikünez 1871.an Komunako iraultzaleek Pariseko artxebiskoa füsilatü beitzüen Garzia Moreno Ekuadorreko presidenta 1875an. Pio IX aita santiaren ministroa 1879.an, nabela khaldüz akabi Leon XIII Franchi kardinala pozoatü gero Errusiako enperadoreen ehaitea hanitx aldiz bonba edo dinamitaz. Heben Anarkistak ere holakoak Hargin Beltzetan sartzen dütü. Azken edizionetan eztü Intxauspe laikotarzüna irensten eta Jinko gabeko eskolaz hola mintzo zaikü:

> «Uste beitüa arrazoekin errelijioniaren galarazteko biderik hoberena dela lehenik haurren eskolatzea errelijionerik erakatsi gabe, bigerrenekorik aphezen gütitzia eta galeraztea bi xede hoier bürüz azkarki ari dira».

Jules Ferryren 1880.eko legeak eta erreformak gure kalonjeak kexarazten düe:

> «eskola komünalak oro gobernamentüak phakatzen dütianak khentüren direla seroren eta fraideen esküetarik eta laikoer emanen».

Intxausperen beste khexüak:

Gobernüak ezdütiala apezak haboro phakatü nahi, apezgeiak soldado joaitera obligatü. Ehortzetak apezik gabe egiten (agian gogoan zuen Agosti Xahorena). Elizak ilherrien monopolioa galtzea, dio:

> «Legea ekharri düe sineste gabeak eta errelijione orotakoak nahas ber lürrean ehortziko direla».

Dibortzioa Hargin Beltzen ogenez agertü omen zen: «Jesü Kristek erakatsi dü ezkontzea eztitakiela barreia, erran dü Jinkoak jüntatü dütianak gizonak eztitzala solta eta haiek aldiz ekharri düe ezkontzen barreiatzeko legea».

Eliza arrazu düala erakusteko lüzaz kontatzen deikü nola kolonel Hargin Beltz bat katolikotarzünera eta fedeala ützüli zen. Itze hori ezpaliz aski barna sartü kiristiak kexarazteko zerak aipatzen dütü, frantsesez idatzi propaganda paper batetik hartürik.

> «Harritzeko dira Framazonek beren gibelthegietan egiten dütien itsuskeriak. Batheiari ükho egiten, khürütxia ostikatzen, Jesü Krist bürhaustatzen. Ostia Saintiak elizetarik ebatsirik edo sakrilejioki errezebitürik eta harat ekharririk profanatzen dütie, thüstatzen eta ganibet khaldüz zilatzen».

Azken deskripzionea sorgin eta belagileen akelarretan egiten zen üdüri da eta Lapurdin edo Espainian XVII. mentean alegia kiristitü judioek ber gaüza egiten züela aküsatzen ziren eta ehaiten.

Intxauspe bere denborako gizona izan da, eta libürü hortako kapitülüak frantsesez erregetiarrek egiten zütien gisakoak dira. Anai Elizanburu fraideak holakoak kontatzen dütü *Hirur errepubliken historian.*

Bestalte Elizak ordüan hartzen zütien ostikatekin apezak bühürtzea ezta estonagarri., bai azkenean frantses Erreboluzione Handia Elizari jokatzez jente eskolatü franko *Argien menteko* agerpenetik, *Ülünpe mente* batetara igaranarazi zütian eta apezak nola ez? Hain xüxen denbora buxi bat baratzen baitzait Intxauspe aitzineko menteko ziberotar zen Jüsef Egiategireki konparatü nahi nüke.

Egiategi argien menteko errelijionen alkar errespetü eta egarpenaren alte.

Jüsef Egiategik filosofia libürü bat ezkribatü zian bere gisako eüskaraian *Filosofo hüskaldünaren ekheia,* Lehen partea Euskaltzaindiak agerrarazi zeitan. Egiategi soldado izan ondoan errejent izan ondoan Mauleko lehen kolejioan «Humanités» erakasle izanik Erromako eta Greziako historia zaharrak ontsa ezagützen zütian eta etsenplü bezala pagano hanitx emaiten.

Paganoak

Intxausperen kinbereala Egiategik paganoak miresten dütü eta *haurren eginbideaz aitamen eretzian* kapitülüan idazten deikü.

> «Tertulianek dio Lazedemonak deusere etziela erresolbitzen aiten thonbetan jarririk baizik heen obrak jakile izan zaitian deusere gaitzik etziela egin nahi».

(***Filosofo hüskaldünaren Ekheia,*** lehen libürüa, 127.or.):

Beste güne batetan etxekoen errespetüa eta etsenplüa paganoen artean zoin zen azkar erakusten deikü:

«Damaskenek ere dereikü erraiten bizidünak apairürik etziela hartzen non etzien bizitziaren premisa, bizia eman zereiener eskentü» (aip. lib. 183.or.).

Sinestean ere paganoak arrimü hartzen dütü, «Hilen bitzairaz» kapitülüan.

«Dügün Paganoak ikhus Anaximandra khorpitzen pitzairaz gaüza ützezgarriak bezala da mintzo. Demokritak ere gomendatzen dü hilen ehorztea direlakoz haren arauiala arrabiziren» (...).

«paganoetan zen jende süerte bat beren legetzaz (...) zioelarik ahalke handia zela bizitziari haiñbeste amorio erakustea kristianetan aldiz lauetan hogeietan ber kasüan hamabi dotor deith lirokienik dira mündia,. Estekamentü holakoa ez dea harrigarri» (agertü gabeko libürüan 183.or.).

Mahometanoak edo türkak

Egiategi egarpenaren althe da:

«Türkak kiristiak eztirade, alabada ere badüe besta egün bat behiram deitzen düena hartan düe Jinkoari hitzemaiten barkhatzen dütiela etsaier egin dereien ogen güziak» (Behiram Ramadanaren azken eguna da).

«gü girade kiristi barkhamen hau da gure lehen legean. Zer girade? Türkak beno sordeitz giradenean. Gure aitamen manhier bihürtzeko» (aip.lib 136.or.).

Türkez Egiategik beste mirespena erakusten deikü:

«Nori dolü elizateke Türkiak bere akadoia (justizia), gure herrian ezten jarri. Han abogatürik ez eta proküradorerik ezta batere. Nork bere züzena Bizir Handiaren aitzinean dü pleteiatzen. Harek galdü düanari, düan ogenaren arauiala, belhariko jarrerazirik 40 edo 50 makhila khaldü, hoin zoletan dereitzo emaneraziten eta audientziatik kanpo düe urthikiten honat berriz eztadin khoi jitera».

Hala Akhadoikeriak (jüstiziakeriak) eztü laborari gaixoa hezürretaradrano jaten ta hoinen minez ibil ezpadaite ere, jarririk dü etxen ogi jaten eta gogo honez dü mina berakatzen (lib. aip. 225.or.).

Higanautak edo protestantak

Egiategiren bigerren libürüa ezta sekülan agertü Euskaltzaindiko sistema digitalean omen da, bena agertü behar züan libürüa bekanikaz jo beinian kopia orano badüt. Gauza ezinago jakingarriak kontatzen deizkü, ezen protestanten althe mintzo beitzaikü. *Errelijionea* izeneko kapitülüan irakurten dügü:

«Eztait arrazoan daudenez hotzki bizi behar giradeala gure errelijionean etzireneki ezi güziak girade Adanen seme ta aurhide. Errelijioneen diferentziak (banaitiak) askazigoa hori desegin eztiro; uste badüt nere errelijionea anglesarena beno hobe dela, haren gogoan khinperra dago. Enian ezta legerik harena dezadan

güda, berean da hain gizon pherestü nola ni enian, ni enian beno anglesa berean leialago».

Protestantez mintzo dio, Luis XIV gerrenak, ogen handiz higanautak zütiala kanpoan ezarri:

«Lois XIV.ak zütialakoz errelijionean bere popülüak eskerniatü, gerla tristetan zen sarthü, milion bat gizon Frantziatik desterratü ta deuse honik obratü, lana etzelakoz Jinkoari agrada» (lib. agertu gabean 238.or.).

Errepikatzen du franses errgeak *Edit de Nantes* hautsez horrekin higanautak Frantzian debetatü zütianekoa:

«Lois XIV bere konfesoreaz enganatürik Nanteseko Edita errebokatzera atrebitü zen ta Jesuiten amorioaren gatik bere photerean galtzera herena; zilegi etzaikü Jinkoaren justizietan so egitea bena zirelakoz Jesuitak lür güziaz hügüntürik dirade orai judioak bezala lür guzian herratürik» (agertü gabean (250.or.).

Angleterrako protestantak aipatü ondoan, Alemaniakoez konplimentü egiten deikü bera Belako zaldünareki Prüsian gainti Polonian gerla egiten ibil beitzen:

«Prüsiako erresuman bada errelijione güzietarik ta heen artian ez aharra bakhoitzik (..) ezi arrotz heetan kalbinista frantsesek saldoa dienak handi. Nork eztü ezagütüren alabadere Alemanak eta Prusianoak bezain mantso daudeala bakean Hirur Johane Lili bethi bihotzean dütükiela hilartio dioelarik».

Errelijionen egarpena eta errespetüa

Errelijione gerlak eta bortxak Intxauspek aipatzen ez zütianak Egiategik emaiten deizkü, eta etzaikü batere misionen alte agertzen.

«Gauza zaharretan dügü fedia hain tinko non sinhets ezpeikiniro gure aitasoak ibili direla bide okherrean hartakoz indianoak zioan: nahiago zela aitekilan ifernian eziez khiristien lagün pharadüsiaren esperantzan» (agertu gabean, 239.or.).

Jenteen kunbertitzeko eztü armadetan sinesten eta lüzaz goretsi ondoan Frantzia katolikoa Aleman printze protestanteen althe agertü delako idazten dü:

«kanon khaldüz pharadüsüko borthak eztirade phorrokatzen ezetare heetan jendia bortxaz sareraziten» (ag. gabean 242.or.).

Beste güne batean irakurten dügü:

«errelijioniaren astakürian zonbat gerla hari arrotz ziradianak ta kapa haren pian zonbat latzeria ta herio mündian» (ag. gabean 240.or.).

Bai azkenean erran niro Kristok kiristier alkar maita zazüe erranik, alkar maitatzen züela protestanteek eta katolikoek, alkar eho ondoan.

Zertan diren errelijioneak

> «Auherki geroztik Jinkoak bere semea lürrilat igorri zelüko segretüetan jendearen argitzeko. Zer da handik helthü? Jüdioak diradeala bere lege zaharretan egon ta J. Kristena ükhatü, mahometanak sorthü eta teologiaren aharrek Europaren bi herenak Luther, Calvinen eta zonbait beste heresiaz bethe» (ag. gab. 196.or.).

Zentako hainbeste errelijione

Lehen arrazua:

> «errelijione egiazkoak bester eztü mespretxürik ekharten bena bai heer errespetü eskentzen» (239.or.).

Bigerren arrazua:

> «Dezagün arren Jüdioa, Calvinista Lutherian ütz beren sinhestetan, khatolikak bezain khiristiak dirade, bi azkenak: halako Jinkoak nahi ezpalütü, hitz bakhot nahi bezala lütüke. Jüdioak ta türkak beren errelijionen gozomen osoan dütü üzte» (a.g. 242.or.).

Hirurgerren arrazua:

> «Dezan nork berak jarraik zelüak eman dereion bürübidia, hau delako gizonaren arau xuxenena» (a.g. 242.or.).

Laurgerren arrazua:

> «Nor berian dagoeno berziak beza ütz bizitzera heen iritziak faltsü izanik ere» (a.g. 242.or.).

Bosgerren arrazua

«jenderik ezta aiten errelijionia etzereienik hoberena, hartakoz berri baten aipamenak ohiltzen eztiana» (a.g. 239.or.)

Intxausperen libürüan errelijionearen etsaiak aipatü ondoan *Egiazko errelijionea* aipatzen deikü eta zer den erakusteko miraküiliez bermatzen, Egiategi aldiz filosofoa dügü, berak dion bezala. Monoteista sinesteek Jinko bakhotxean sinesleek uste düe bakotxak egiaren jabe direla eta besteek ez, Egiategik aldiz dio:

> «Egia bezain gorderik ta ez ezagütürik mündian ezta gauzarik? Demokritak egia baizik bere bizian erran nahi etzianak zion: haren altharea lanhoz eta odeiez estalirik zagola hartakotz hartan ihur hel ez laiteala».

Ber mintzajea entzün günian behin Birmaniako Bonza jakintsüenari erran beitzeikün Budaren libürü guziak bazakitzala, Biblia beno hamar aldiz handiago izanik ere, bena hil artio egiaren ondotik ibiliko zela ezpeita gizonen helmenean.

Eztakit Egiategi etzenez Intxauspe bezala mintzatüko Hargin Beltzez, Frantses Iraültzaren ondoan eta Elizak ezagütü itzaltze haren ondotik, ezkiribatü balü. Adios egarpena? Adios errespetüa? Nork daki? Haleikere nahiz bi ziberotarrak bakoitza bere menteko gizon izan, Intxauspek etzüan Egiategiren ber xedea.

Errelijioneak, legeak eta zibilizazioneak gizonen obrak direnez beren nokü, hütsak, okherrak emaiten dütie, bena bakhotxak, poterea izanik ere, bestearen errespetatzen eta egarten ikasi behar lüke. Halabiz.

INTXAUSPE AXULARREN ZENTSURATZAILE? *GERO*-REN GAURKOTZAILE?

Atharratze, 2003-IX-25

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Frantses iraultza, aski laster, Elizaren kontra jokatu da, hain zuzen zatikatua baitzen Frantzia erregeen garaian, hiru sail zirela: lehena, eliza, bigarrena, nobleak, azkenik jende arrunta. Jadanik 1790eko uztailaren 12an Lege Biltzarrak bozkatzen du «Constitution civile du clergé» lege famatua, apezpikuak eta apezak jendeek izendatzen zituztela bertze agintari guziak bezala eta 1790eko azaroaren 27ko dekretoak galdegiten zien apez eta apezpiku guziei zin egitea Frantziako lege nagusi berriari.

Egia erran, Euskal Herri honetan gutik zin egin zuten, bainan lekutu behar izan zuten, gehienak joan zirela Hegoaldera. Egia da ere batzu tokian berean egon zirela gorderik eta ahal zuten bezala meza emaiten zutela. Bainan «Terreur» edo Robespierre-n garaian bultzatua izan zen bertze erlisione bat Arrazoin Jainkosarena. Zin egin zuten apezei galdegiten zitzaiela beren apezgoaren uztea. Eliza batzu sabai gisa erabiliak ziren eta zenbait herritan erre ziren liburu sainduak, apez jauntziak eta noiztenka erretauletako zuriduriak.

Robespierre erori-eta giroa aldatu zen emeki-emeki: elizak berriz kontsakratu ziren, apezak herbestetik berriz etorri, bainan bakearen lortzeko osoki behar da igurikatu zenbait urte. Anartean Napoleon Bonaparte lehen kontsul izendatua izan zen eta 1801eko uztailaren 15ean sinatu zuen konkordatua Aita Sainduarekin. Den gutienik hamar urteren izialdura Frantziako elizarentzat.

Emeki emeki berpizten da Baionako eliza, Loison apezpikua duela buru, Inperio garaian. Gauzak aldatuko dira osoki Louis XVIII.a jarriko delarik tronuan, tronua eta aldarea elgar biltzen direla iraultza baino lehenago bezala:

Biba Frantzia
Biba Fede
Beti Frantzian
Borboi Fede.

hori da aldarrikatzen den leloa.

Orduan hasten dira herriz herrietako misioneak Hazparneko misionestek eragin haundia lortu zutela Iparraldean, d'Astros apezpikuak (1820-1830) sortu zituelarik (1821). Nahasmendu haundiaren ondotik —hala deitzen zen orduan frantses iraultza— Elizak, misionestei esker, bildu nahi ditu euskaldun guzien arimak. Ohidurak aldatu dira azken hogeita hamar urteetan eta beraz prediku alkitik erakusten dute laburra dela bizia eta Jainkoaren hasarreak ifernura igorriko dituela jende gaixtoak ez balinbadituzte Jainkoaren manamenduak segitzen. Euskarazko «Dies Irae» delakoa entzuten da ehorzketetan:

Bizia labur, hiltzea segur
Gauza dudarik gabea
Ororentzat da egin legea
Ororen zorte dorpea
Bertze munduko athea.

Azken eguna, azken jujamendua aipatzen du kantu horrek bereziki 2. eta 3. bertsuetan:

Salbamendua dezagun obra
Kartsuki orai beretik,
Aldatu behar bizi huntarik
Ez jakin noiz eta nola
Gauden beraz pentsaketa.

Bizia ez deus hau utzi orduko
Hor dugu jujamendua,
Nork bederak du eman beharko
Hertsiki bere kondua
Laster dukegu ordua.

Aspaldi danik Elizak zabaltzen du parabisua eta ifernuaren arteko eztabaida, onen edo justuen eta gaixtoen arteko jujamendua, batzu eskuin aldean gozatuko dutela betiereko zoriona, besteak aldiz, ezkerrekoak erreko direla ifernuko sugarretan.

Adibidez, hona XVII. mendean, *Ah !gizona!* deritzan kantuan zer aipatzen duen Joanes Etxeberri Ziburukoak:

Berehala juje mendekariak
Zabalduren dik suzko lezea,
Han beharko tuk tormenta guziak
Bethi jasan, oi zorte dorpea.

Badira euskaldunen artean ifernurako bidea hartzen dutenak dudarik gabe; horiek dira musikariak, arrabit joileak, txülülariak, besteak dantzara gomitatzen dituztenak. Dantza da, orduan, lizunkeria sortzailea. Zenbat eta zenbat arima ez dira galtzen dantzarekin eta horren bidez seigarren eta bederatzigarren manamenduak begiratzen ez dituztenak.

Hain zuzen 1832an Atharratzeko elizan Garat soinulariaren ehorzketetan bikarioak, Musde Tiraz-ek, erran omen zuen kutxaren aitzinean: «Deitorazazue ifernuan erretzen ari den arima honen zorigaitza; madarikazazue betikotz soinulariaren ofizioa; zenbat hemengo jende ez dira jadanik ifernuratuak dantza tzar horren gatik hil honek hain luzaz zerbitzatu duena. Arima gaixoak oroit zaitezte zuen bizi-moldearen gatik zorigaitz berbera heldu zauzuela».

Iduriz ez zuen Musde Tiraz-ek aski erran. Kutxa hartzera zoazilarik hil harrietara eremaiteko hasi zen berriz:

> «Memora novissima tua et non in aeternum peccabis». «Oroit zaitezte zuen azken egunaz. Gorputz honetan egon den arima oroitu bazen horretaz ez zituen ezagutuko beharbada egun pairatzen dituen oinazeak. Hemen daukazue Zuberotar erdiak galdu dituen gizona. Orai artio deabruaren zerbitzaria izan da».

Orduan elizan zagon jendea azaldatu zen, bainan gertakari honek erakusten du nola jokatzen ziren zenbait apez.

Zuberoan ez ziren bakarrik dantzaren kontra predikatzen ari, pastoralak ere debekatzen zituzten. Oroit gaiten Barkoxeko erretoraren kontra Etxahunek bota zituen khantoreak:

Barkoxeko neskatilak
Eginez phastoral bat,
Ezin atsolbituz dira higatürik oski zolak,
Eta haieri sogitera jin zirenak orobat.

Dantza, pastoralak, bertsularitza, jostatzeko edo soleitzeko ekintza horiek debekatzen zituen elizak. Ostatua zen toki lanjerosa, han orditzen zirelakotz gizonak, han ere entzuten baitziren bertsolariak. Ez ditu estimu handitan Camoussarry Ziburutar apezak. Interesgarriak dira «Basa koplaria» deritzan kantuaren azken bertsuak:

Ezin detzake arrima
Lau bertsu elgarrekin,
Ez baditu, o lastima!
Lokarritzat lau hitz zikin.

Hik galtzen duk hire koplaz
Jakin ezak hire krima,
Jesu Kristoren odolaz
Erosia den arima.

Malurusa hire koplaz
Bil-ustez zernahi fama
Galtzen duk Kristok odolaz
Erosi hire arima.

Zenbat gure herrietan
Ez dira gastatzen hasi,
Gaizkia hire kopletan
Zeren baitute ikasi.

Ikara hadi, tristea!
Laster bahoa tonbarat,
Ikusak hire zortea!
Kantaz hoa ifernurat!

Ikus daiteke ideia berberak erabiltzen dituztela bai Tiraz eta Camoussarry apezek, ahantzi gabe Schmarsow Barkoxeko erretorak ukatzen zietela bekatuen barkamendua Barkoxeko neskatilei eta pastoral so-egileei. Halakoa zen orduko giroa.

Frantses iraultzaren ondotik burgesiak bereganatu du boterea. Industria sortu da Napoleon-en gerletarik landa, 1820etik harat eta Guizot ministroak bota zuen oihu famatua : *«Aberats zaitezte»*. Bigarren Errepublikaren ondotik (1848-1851) Inperioak sortuko du «ordre moral» delakoa, hain zuzen burgesiari hastio zitzaiolako anarkia eta beharrezkoa zuelakotz boterearen ganik jinikako larderia hobeki aberasteko. Etika da beraz nagusi lekuko direlarik, Flaubert eta Baudelaire-n kontrako auziak. Lehena, 1856. urtea bukatzean erranez *Madame Bovary* eleberria zoala etika publikoa eta erlisionearen aurka. Ez zuten kondenatu Flaubert. Bertze urtean aldiz, 1857an, Baudelaire olerkariaren *Les fleurs du mal* auzitan ezarri zuten, hau ere etika publikoa eta bizi molde onaren kontra, kondenatua izan zelarik olerkaria.

* * *

Denbora berean, Iparralde honetan ezagut daiteke euskararen aldeko oldar bat. Diharce de Bidassouet-ek argitaratzen du *Histoire des Cantabres ou des premiers colons de toute l'Europe avec celle des Basques, leurs descendants directs... et leur langue asiatique-basque* (1825). Lécluse-k Tolosan publikatzen du bere *Dissertation sur la langue basque* (1826). Agertzen da ere Baionan Darrigol apezaren *Dissertation critique et apologétique sur la langue basque* (1827). Hogeita hamarreko hamarkadan bi gaztek Antoine d'Abbadiek eta Augustin Chaho-k eskaintzen diete zazpi Euskal Herriei *Etudes grammaticales sur la langue euskarienne* (1836). Chaho-k segituko du *Ariel* aldizkariarekin, hasia duelarik jadanik euskaldun kantuen bilduma.

Orduan ere hasten dira idazle zaharren obren berrargitalpenak: 1847an, Bordelen agertzen da Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiae* titulu honekin: *Poésies basques de Bernard Dechepare, recteur de Saint-Michel-le-Vieux. Publiées d'après l'édition de Bordeaux 1545 et traduites pour la première fois en français*. Edizioaz Gustave Brunet arduratu zen eta Archu-k egin zuen frantses itzulpena. Bainan, eta horretan ikus daiteke orduko giroaren eragina,

«Emazteen fabore» olerkiaren bi estrofa oso ezagunak *«Munduan ezta gauzarik hain eder...»* hasten dela lehena eta *«Io badeza dardoaz...»* bigarrena,argitaratu baziren euskaraz ez zen menturatu Archu bi estrofa horien itzulpenaren eskaintzea. Hona, beraz, nola Etxepare zentsuratua izan den frantses itzulpenean, laiko bat dela zentsuratzaile.

Bigarren berrargitalpena Axularren *Gero* da, 1864an, Baionan, Lamaignère alhargunaren moldeguintçan, titulu luze batekin : *Gueroco guero edo arimaren eguitecoen gueroco utzteac cenbat calte eta çorigaitz dakharquen. Gogomenac, escritura saindutik, eliçaco dotorretaric eta çuhurren liburuetaric, Axular Saraco erretorac bilduac. Edicione berria, garbitua, chuchendua eta bere baithaco ordenan emana.*

Behar diren baimenak ukanak ditu "edicione berri" horrek, bai alde batetik Haramboure bikario jeneralarena eta bai ere François Lacroix jaun apezpikuarena, otsailaren 2an lehena eta otsailaren 4an bigarrena. Titularen azken hitzak nahi nituzke bereziki azpimarratu : *garbitua, xuxendua eta bere baitako ordenan emana. Gero*ren kapituluen ordenaren eztabaida hasi da hain zuzen Intxauspek argitaratu duen argitalpenarekin. Berak dio aitzin solasean ez zuela Axularrek gidatu eta artatu 1643ko argitalpena eta deplauki, deus beldurrik gabe hauxe idazten du.

> «Badirudi Axularen guthun edo paperac emanac içan cirela imprimatçailleari ondozcatu gabe, ordenan eçarri gabe; eta hunec imprimatu dituela albeçala, escuen artean guerthatcen citçaican ereduraz, lehena azquen, azquena lehen; etçuelacotz guidariric eta ez chuchençailleric».

Utziko dut alde batera Intxausperen iritzia ez delakotz egokia ene ustez. Alabainan Lafitte-k aurkeztu zuen bertze bat eta Patxi Salaberri Muñoa-k erakutsi du bere tesian ordenan ezarriak zirela kapitulu guziak eta nihaurk ere erakutsi ordena horretan non bukatzen den lehen partea eta non hasten bigarrena.

Gelditzen dira bertze bi hitzak: *garbitua eta xuxendua*. Bainan zer da Intxausperen ikus-moldea bi hitz horiek idazten dituelarik? Zer da garbitzea? Zer da xuxentzea? Aitzin solasean berak emanen digu bere pentsa-moldea:

> «hutsac ahalaz khendu edo chuchendu ditugu; cenbait nasqui guri ere itçuri çaiquegu, ezpailitaque bertcela; baina hequiec, uste dugu, iracurçailleac aise chuchenduren dituen»

Honekin badakigu zer den xuxentzea: hutsak edo erratak kentzen ditu, aitortzen duelarik egin ditzazkela berak ere. Bertzerik da garbitzearekin; Intxauspek, ahoan bilorik gabe, erraiten digu zertako eta nola egin duen garbitze hori. Pasarte luzea da bainan adierazkorra:

> «guti toquitan behar izan dugu Axularen mintçaia ere estali, aphaindu edo aldatu, oraico ienden delicatasunagatic. Axularen demboran, bai erdaraz bai euscaraz, orai baino libroquiago eta nasaiquiago mintço ciren; gaucen bere icenaz deitceaz nehor etcen asaldatcen. Oraico azturac nahiz eztiren orducoac baino

hobeago edo garbiago, bai ordea minberago dira beharriac; eta benturaz gogoa ere gaizquiaren phensatcera çalhuago eta lasterrago. Minberatasun horren ariaz, eta amoreacatic arima garbienec probetchurekin iracur ahal deçaten liburu ederra, garbitu, leundu eta aphaindu ditugu lekhu harro, cakhar (sic) eta gordinegui cirenac; alabaina osoric uzten dugularik Axularen laneguina».

Argi dago zer den garbitzea. Ñabardura guziekin erakusten du zer lan egin duen. Jendeen delikatasunaren gatik XIX. mendeak, jadanik ikusi dugun bezala, goraipatzen dituela bizimolde onak, hots, onestasuna, mende batetik bertzera aldatzen baitira azturak *«estali, aphaindu edo aldatu»* du Axularren mintzaia eta, dirudianez, orokorki mintzo da Intxauspe. Urrunago xehekiago idatziko du eta aurkatzen balin baditugu hitzak *garbitu* du *harro* zena, *leundu zakar* zena eta *apaindu gordinegia*. Hobeki ikusteko nola jokatu den Intxauspe, hartu ditut haragiaren bekatua aipatzen duten lehenbiziko bost kapituluak hamalau direlarik orotara, jakinik nola azaltzen dituen Eliza katolikoak seigarren eta bederatzigarren manamenduak XIX. mendean bereziki herriz herri doatzin misionen bitartez eta herri bakoitzeko apezen predikuetan.

Garbitu, leundu, aphaindu: hiru hitz horiek, dirudianez, erakusten dute zer lan mota egin duen Intxauspek *Gero* liburuarekin.

1–*Leundu*? *Aphaindu*?

Oraiko jendeen delikatasunagatik edo oraiko azturak nahiz ez diren ordukoak baino hobeago edo garbiago, bai ordea minberago dira beharriak, diolarik Intxauspek, horrek erran nahi du XVII. mendean erran edo idatzi zitekeena ezin zela erran edo idatzi XIX. mendean. Horren froga daukagu mintzaira arruntean: emazte bat haurdun delarik erraiten zen lehenago izorra zela eta hori zen hitz normala. Hala uste zuen Maria Solt-ek, bainan Barnetxbordako andereak erantzun zion emazte zaharrik ez dela oküpü agitzen edo beste toki batean erantzunen zioten ez zela esperantxetan izaiten ahal. Axular-ek aipatzen dituelarik bastartak idazten du: «Zeren nola ezpaita lejitimo, nola baita bastart, bort, ezkontzaz kanpoan egina, ezin mintza diteke libreki, iend'artean, ezin bururik ailtxa dezake: berehala lehenbiziko liskarrean putaseme deitzen dute».

Gaixo beharri minberak! Jende delikatuentzat ez daiteke hitz hori idatzi: p...seme eta bertzerik ez. Ez idatzia, bainan irakurle guziek ulertua. Azkenean, ez zuen bertzerik egin Jean-Paul Sartre-k idatzi zuen antzerkiaren titulan: *La p..... respectueuse*.

2–*Garbitu*

Nahiz Intxauspek goraipatzen duen Axularren mintzatzeko eta idazteko manera diolarik aitzin solasean:

> «Eztu Axularek bere antçoraco euscara bat eguin; eztu bere mintçaia makhurtu, bihurtecatu, escarniatu eta escaçatu, erdaren aderetara edo erregueletara plegatu nahiz, bertce cenbaitec eguin eta eguiten duten beçala. Harc euscara euscaraz mintzatu du eta esquiribatu: euscara garbia mintçatcen den toquietan, Zugarramurdin (sic) bere sor lekhuan, eta Saran bere erretorian erraiten den beçala».

Garbitzaile gisa jokatu da hitz batzu aldatuz edo gaztelerako maileguak zirelakotz, edo ez baitziren ulertuak izanen Iparraldean, edo pentsatzen zuelakotz hitz hobea eskaintzen ziola irakurleari. Hala nola etsenplu zenbaiten emaiteko bi lerrotan ezartzen ditudan.

	Axularrek	Intxauspek
444. or.	fabore	laguntça
446. or.	kastitatea	garbitasuna
448. or.	inozentzia	chorotasuna
452. or.	kulpa	gaizquiguina
453. or.	komun guztia	populua
454. or.	kaltekoa	kaltetakoa
472. or.	plazer	atseguin
472.	desira	hirrits

Egia erran, aldatze ttipiak dira eta ez diote kalterik egiten Axularren testuari. Bainan hobeki ulertzeko zer egin duen Intxauspek, hartzen dut etsenplu gisa XXXI. kapituluaren lehen paragrafoa bi idazkiak arakatuz, ikusiz dauzkaten diferentziak. Hasi aitzin ohargarri da konparatzea kapituluaren tituluak. Axularrek dio: «Zenbat kalte egiten duen haragiaren bekhatuak, lehenbizikorik itsutzen duela adimendua eta nola behar den hartan sartzetik begiratu eta sarthuz gero ere lehen baino lehen ilkitzera enseiatu». Titulu luzeegia Intxausperentzat lehen hitzak bakarrik hartuko dituela: «Cenbat calte eguiten duen haraguiaren bekhatuak». Labur eta motz karga guzia datzala «calte» eta «haraguiaren bekhatuak» hitzetan.

Orain bi testuak konparatzen direlarik egin daitezke hiru ohar:

1) Hitz baten aldatzea – Axularrek dio: «zer eginen du emaztetako bekhatuak?». Aldatzen du «emazte» hitza eta horren ordez ezartzen «lohiqueria». Hona mintzatzeko bi manera. Xoilki aipatzen du Axularrek emazteekin gizonek egiten duten bekatua eta beraz «emazte» hitzaz baliatzen. «Lohikeria» hitzak beste erran nahi bat badu, lohiarena, zikinarena, garbi ez dena, garbita-

sunaren kontra doana, hots, etikaren aldetik ikusia. Hain zuzen Axularrek ez du sekulan enplegatzen hitz hori eta *Orotariko Hiztegia*k dioenez XVIII. mendean agertzen da. Ez da dudarik, beraz, bertze ikuspegi batekin ikusia dela haragiaren bekatua.

2) Kentze bat – Axularrek idazten du: «Haragiari hain plazer zaikan plazerean? Bat bederak naturalki desiratzen duenean?». «Plazer» hitza errepikatzen duelarik Axularrek adierazten du zer atsegin har dezakeen haragiak delako bekatu horretan? Ez du hori onesten Intxauspek. Horren ordez dio: «Haraguiari hain azcarqui lotcen çaicanean». *Plazera* baztertua da eta zinez borrokaren ikuspegitik doa «lotcen» hitzarekin «azcarqui» adberbioak emaiten diola indar ikaragarri bat. Lanjer handian dago orduan gizona.

Bigarren hitz lerroa:

> «bat bederak naturalki desiratzen duenean» baztertzen du osoki. Alabainan nola onart daiteke naturalki desiratzea? Iparraldean bizi den jansenismoak galdegiten die katoliko guziei bere buruaren eta beren baitan daukaten sendimenduen eta jaiduren jabe izaitea. Aldiz atxikitzen du segidakoa: «Eta baldin erroen egitera utz badadi atheratzeko eta kanporatzeko gaitz denean?».

3) Gehitze bat – Bekatuen bekatu nagusia baita haragiaren bekatua, Intxauspek nahi du erakutsi galgarriena dela eta gehitzen du hitz lerro hau:

> «bicio haur da mundu hunetan guiçonaren galgarriena eta ifernurat guehienic arima egozten duena».

Argi eta garbi dago. Hona ifernua idekia haragiaren bekatuan erortzen direnentzat, etika berbera predikatzen dutela Tiraz-ek, Camoussarry-k eta Intxauspek. Horiek hola delako bost kapituluetan ikertuko dut zer kentzen duen Intxauspek eta zer gehitzen duen.

VII.

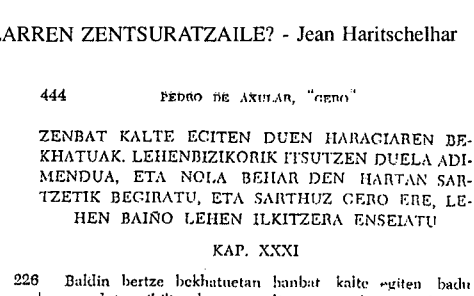
ATSEGALEA.

XIX CAPITULUA.

Cenbat calte eguiten duen haraguiaren bekhatuac.

BALDIN bertce bekhatuetan calte eguiten badu luçamendutan ibiiceac, erremedioaren gueroco utzteac, cer eguinen du lohiqueriaco bekhatuan? Haraguiari hain azcarqui lotcen çaicanean? Eta baldin erroen eguitera utz badadi, atheratceco eta camporatceco hain gaitz denean? Bicio haur da mundu hunetan guiçonaren galgarriena, eta ifernurat guehienic arima egozten duena.

Baina ceren materia haur baita hain handia eta lucea, perilosa eta limburcorra; ditçagun lehenic eguiten dituen calteac, eta emaiten dituen eguitecoac considera eta conta: eta guero halaber eman behar çaiçon purgac, eta erremedioac bilha, eman eta ordena.

444 PEDRO DE AXULAR, "GERO"

ZENBAT KALTE ECITEN DUEN HARAGIAREN BEKHATUAK. LEHENBIZIKORIK ITSUTZEN DUELA ADIMENDUA, ETA NOLA BEHAR DEN HARTAN SARTZETIK BEGIRATU, ETA SARTHUZ GERO ERE, LEHEN BAIÑO LEHEN ILKITZERA ENSELATU

KAP. XXXI

226 Baldin bertze bekhatuetan hanbat kalte egiten badu luzamendutan ibiltzeak, erremedioaren geroko utzteak, zer eginen du emaztètako bekhatuan? Haragiari hain plazer zaikan plazerean? Bat bederak naturalki desiratzen duenean? Eta baldin erroen egitera utz badadi, atheratzeko, eta kanporatzeko hain gaitz deneam?

Baiña zeren materia haur baita hain handia, eta luzea, perilosa, eta linburkorra: ditzagun lehenik egiten dituen kalteak, eta emaiten dituen egitekoak konsidera, eta konta: eta gero halaber eman behar zaitzan purgak, eta erremedioak bilha, eman eta ordena.

3–*Kendu*

Semiramis Asirioren errege batekin harremanetan sartzen delarik kondatzen du Axularrek nola gutiziatu zen erregea: «ikhusi zuen, eta ikhusi zuen bezain fite, atzeman zen, suaz pitztu zen eta amorio bero itsu batez onhetsi zuen». Aski zaio Intxausperi kentzen baitu azken maila «Eta noiz, eta amorio hura baitzegoen goren puntuan eta graduan» horretaz ohartzen dela Semiramis, baliatuko dela okasioneaz eta paradaz Apama bezala «No zen tho» izaiteko eta erregearen hiltzeko.

Neron-en kasuan (XXXII. kapitulua) edo kentzen edo leuntzen ditu lerro batzu. Neron-ek desohoratzen ditu Erromako andre prestuen erdiak (Andre noblenak Intxausperentzat):

> «eta iduri onetako muthil gazte bat ikhusten zuenean harekin ere naturaleza ere narda den bezala, segituz gero azkenean bere ama propioaz amurustu zela».

Gehiegi zaio Intxausperi erakustea Neron gizonekin ere zabilala; orduan kentzen ditu lerro horiek eta haien ordez, gauzen leuntzeko ezartzen du: «eta nardagarri eta ecin aiphatuzco bidez bere pasione tzarrari bazca emanez guero, azquenian lohiqueriaren azquen muga jo zuela, bere ama...». Ikus daiteken bezala biziki polliki eta leunki aipatua da «ecin aiphatuzcoa».

Segitzen du Axularrek Neron-ekin:

> «bada Neron-ek bere amari mandatua egin zioen, eta ama ere etzen munduko emazterik prestuena, beraz periletan izan ziren. Eta bada errairen duenik biak karrozan edo kotxean ibili zirela eta han bere iokoa iokatu zutela».

Ez da holako xehetasunik agertuko Intxausperen liburuan. Beste ixtorio bat sartzen du zinez hunkigarria:

> «guero hilaraci çuen; eta burreua abiatu baitzitzayon buruan iotcera, erran cioen ama harc; ez, etçacala io burua, baina io eçac sabela Neron ekharri duena».

Axularren XXXIII. kapitulua bere osoan uzten du Intxauspek, bainan XXXIV.a zentsuratuko du poliki. Gizon ezkonduaz mintzo da Axular berea baino bertzearena nahiago duela:

> «nola gizon ezkonduak bethi ere baitu bere emaztea bere eskuko, bereaz frankia eta bertzerenaz eskasia, eta eskas den gauza maitaro eta iarraikiz izaiten dena desiratzenago eta gozoago iduritzen baita...»

Ez du onartzen Intxauspek erakustea nola lerratzen den bekatura gizon ezkondua, zerk bultzatzen duen bertzerenaren gana eta kentzen du pasarte hori.

Luzaz aipatua da kapitulu honetan gizon ezkondua, bertzerenara lerratzen delarik dituen ondorio guziekin, are lotsagarriago dela apeza hortaratzen delarik. Aipa zitekeena XVII. mendean ezin aipatuzkoa da XIX.nean Intxauspek kentzen baitu pasarte luze bat Axular kezkati agertzen delarik kasu horretan:

> «ikhusazu zein gaizki den gizon ezkondua bere emaztea utzirik, behar eztenarekin dabillana, eta bai hetarik izaiten den haurra ere.
>
> Bada eritasun hunez kutsatua gerthatzen den Eliza gizona are da gaizkiago eta galduago. Peril da halakoak, ahaide probe guti ezkonduko duen, erremusinak bakhan eginen dituen. Zeren amorantea eginez gero, bere gogoa eta bihotza haren baithan ibentzen baitu, eta bere onak ere harekin gastatzen eta hondatzen baititu.
>
> Bi bekhatu suerte dira, begiz begi, eta artez Elizagizonari kontra dagotzanak, Elizagizonaren etsaiak eta galgarriak.
>
> Bata da emaztekin segitzea, eta bertzea etsaigoan egoitea. Nahi du Iainkoak, haren etxeko zerbitzariak, aphez ordenatuak dituen guztien gaiñetik bi abantail : bakea eta garbitasuna. Zeren sagaramendu garbi bat, eta bakezko bat erabiltzen baitu eskuen artean. Beraz hunelatan etsaigoan dagoena ere ez, baiña guztien gaiñetik emaztetan dabillana ezta aphezetako on. Eta hain da egia haur, non uste baitut ezen, emaztetan faltarik eztuen aphezari, bertzerik anhitz falta izanagatik ere, hek guztiak hobeki barkha, estal eta disimula dakiditzaiola ; eta bertze guztiek eztutela hala desbistatzen, eta ez bere ohorean nothatzen nola emaztekin ibiltzeak, eta kutsatzeak. Emaztetan eztabillan apheza, emazu saindutzat : eta dabillana, hala dabillaiño, emazu galdutzat.
>
> Beraz hunelatan, prinzipalki eliza gizonak eta presuna ezkonduak, baiño gero begira bitezi bertze guztiak ere haragiaren lohian sartzerik eta hidoiztatzetik. Zeren behin hidoiztatuz gero, iakin ahal dezakete ezen kaltiar eta sosegu gabe izanen direla: eztirela urriki gabe gerthatuko. Eta gero eta gero, zenbatenaz eta gehiago egonen baitira, hanbatenaz barrenago sarthuko, eta nekezago iltkiko, eta garbituko direla.»

4–Gehitu

XXXI. kapituluan Axularrek erakusten du zer ondorio latzak sortzen dituen gizonaren baitan amodio desordenatuak. Hiru etsai balinbaditu: mundua, deabrua eta haragia, haragia da hiru horietarik gaixtoena, perilosena eta barrenkorrena. Orduan gogo guzia haragian dauka eta kalte haundiena da adimenduaren goibeltzea, ilhuntzea eta itsutzea, oroitarazten duelarik Kupido amurusaren Jainkoa, haur eta itsu dela. Animalien etsenpluak emaiten ditu: Basa-asto amurusarena eta usoarena, honek edatean ez baitu sekulan bururik altxatzen, lanjerrean delarik orduan.

Gero eskaintzen ditu Zyro enperadorearen eta Apama haren amoreantearen harremanak; bukatzen delarik «no zen tho, emaztea gizon, oiloa oilar» famatuarekin. Semiramis, emazte ederrak nahi zuena egin zuen Asirioen erregearekin eta azkenean hil zuen, bera gelditu zela errege eta erregina. Zaleuko erregearen semea adulterioan erori zen eta aitaren erabakiz itsutzera kondenatua izan behar zuen.

Etsenplu horiek erakusten dute nola itsuturik lilluraturik, nahasirik eta zoraturik dauden gizon horiek. Hala bukatzen da kapitulua.

Horiek guziak gizonak emazteen menpe izanak. Nolaz ez ditu aipatu Axularrek Eba-ren alabak, haiek ere amodiotan sartzen baitira eta gizonak bezala itsutzen. Hemen datza Intxausperen gehiketa:

> «ordea, guiçona honela itsutcen badu amorio desordenatuac, cer eguiten du emazte flacoan? Lilluratcen du, çoratcen du, ergueltcen du; nescatcha amurosac eztu deusi behatcen eztu deusei ihardukitcen, eztu arrazoinik aditcen, ethorquiçunez eztu antsiaric ez conturic. Baldin behin behatua bada, galdetua içaiten bada, comuzqui airatcen, quilicatcen eta gogoetan lurrera beha iartcen da. Çorigaitz, çorigaitz! Hunelaco casuetan ihesi eguiten eztuenari, Iainkoari othoitzaz bere arima eta ohorea gomendatcen eztuenari.
>
> Berainez hain da flacoa emaztekia non Poeta paganoac eguiaz erraiten baitçuen guiristino etciren emaztetaz : Illa est casta...»

Gehitze horretan sendi daiteke zein ongi Intxauspek ezagutzen zuen *Gero* liburua, bereganatu baitu osoki Axularren idaz-moldea. Halere xehetasun batzuk erakusten dute lerratzen dela noiztenka. Axularrek idatziko zuen neskatxa amurusa eta ez amurosa, hau zuberera baita. «Zorigaitz, zorigaitz!» oihua ez da Axularrena bainan bai XIX. mendeko misionestena.

«Illa est casta quem nemo rogavit» aipamenarekin segitzen du Intxauspek hartuz Axularrek Neron-en ixtorioan idatzi dituen zenbait lerro, horiek XXXII. kapitulutik ateraiak, sekulako nahasketa egiten duela.

Akabatzen du beste gehitze batekin :

> «Baldin ihesari berehala ezpadu emaiten eta Iaincoari oihu egiten; gogoa eta beharria halaco hitcey pharatcen baditu, galdua da emaztea, galdua da nescatcha, deusec ere eztu baratuco; begiac hetsiric emanen da bekhatuaren osinera eta hondatuco ditu bere ohorea, bere bakea, bere arima eta guiristinoaren esperantça guztiac».

Hemen ere prediku egile da Intxauspe, nahiz ederki hartzen duen Axularren idazteko manera. Orotara gehitze horrekin gizonak eta emazteak elgarren bete daude, «no zen tho» delakoari erantzuna emanez.

XXXII. kapituluan Axularrek aipatzen dituelarik Absalon, Neron eta Henriko Ingalaterrakoa, kurioski Intxauspek gehitzen du Amnon-en ixtorioa. Egia da kapitulu horretan sartzen direla «ahaikoari hurkoenaz ere konturik egiten eztuena» eta hori da Amnon-en kasua bere arreba Thamarrez «indarca nabusitu» zela. Bainan Absalon-ek hil zuen, arreba bortxatu zuelakotz.

Henriko Ingalaterrako erregeak bere emaztea utzirik ezkondu zen bere alaba bastartarekin. Orduan sortu zen Anglikanismoa. Axularrek dio: «Eta handik bere burua eta bere erresumako giristinotasun guztia galdu zituen». Ez da aski Intxausperentzat xehetasunak emanen baititu: «Eta Eliçac haren egintza condenatu baitçuen, Luther-en heregiari entrada eman cioen bere erresuman, higanotu cen eta halatan (Axularren hitzak emaiten ditu). Pasarte horretan dauden hitz nagusiak dira Luther-en heregia eta higanotu. Alabaina Intxausperen garaian Eliza Katoliko, Apostoliko eta Erromanoaren etsairik haundienak protestantak dira, hala nola III. Errepublika garaian izanen diren juduak eta framazonak edo hargin beltzak. Aitortu behar da bortxatzen duela Elizen historia Intxauspe apezak, Anglikanismoa ez baita Lutheranismoa, baina zaku berean sartzen ditu.

Horretan uzten dut ene ikertze xumea. Erran dudan bezala hautatu ditut zenbait kapitulu (bost orotara) bainan agertzen dute nola jokatu den Intxauspe, garbituz, leunduz, apainduz Axularren *Gero* deitzen den liburua. Lehenik osoki itzulipurdikatu ditu kapituluak eta gero lerro batzu kendu, beste batzu gehitu erakutsi dudan bezala. Berak dion bezala «Axularen demboran bai erdaraz, bai euscaraz orai baino libroquiago eta nasaiquiago mintço ciren; gaucen beren icenaz deitceaz nehor etcen asaldatcen». Azturak aldatu dira eta aldatze hori kontuan hartu du Intxauspek.

Ene lehenbiziko galdera berriz nator: Intxauspe Axularren zentsuratzaile? *Gero*ren gaurkotzaile? Zuek hauta.

BARTOLOMÉ DE CARRANZA-ren V. MENDEURRENA

Miranda Argan / Argako Mirandan,
Udaletxea, 2003-V-29

ACTOS ORGANIZADOS POR LA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA/EUSKALTZAINDIA EN MIRANDA DE ARGA, CON MOTIVO DE LA CELEBRACIÓN DEL *V CENTENARIO DE BARTOLOMÉ DE CARRANZA*

Rueda de prensa en la Delegación de Euskaltzaindia en Pamplona. Día 28-05-2003
Miranda de Arga, 29-05-03

María Teresa Iradiel Ibáñez,
Alcaldesa del Ayuntamiento de Miranda de Arga

Buenos días:

En primer lugar y ante todo, queremos agradecer profundamente a la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, haber aceptado la invitación de nuestro Ayuntamiento para sumarse a los actos del Año Carranciano.

Si la sola presencia de tan ilustre entidad cultural llena de orgullo a este Ayuntamiento y a todo el pueblo de Miranda, saber que es la primera vez que Euskaltzaindia celebra una reunión plenaria académica en la Merindad de Olite, nos hace creer que estamos realizando un acto de justicia histórica y cultural.

Quizá sea la última merindad en visitar la Academia porque también es la Merindad más joven de nuestro viejo Reino. Sea como fuere, nos gustaría que esta juventud se dejara notar en su vitalidad e inquietud cultural.

Como todos sabéis venimos celebrando en Miranda el V. Centenario del nacimiento de Fray Bartolomé de Carranza, su hijo más ilustre. Este evento se viene desarrollando plagado de actos culturales. Ninguno de los cuales habría llegado a buen puerto sin contar con la participación de todos: vecinos, instituciones, entidades financieras, y por supuesto, entidades culturales. Por ello, y como he dicho, nos llena de orgullo la participación de la Real Academia de la Lengua Vasca.

Para nadie es desconocido que los tiempos son difíciles y entre todos hemos mezclado las churras con las merinas y, a veces, no sabemos separar el polvo de la paja. Pero, pese a todo, hacemos público que si desde nuestro pueblo podemos hacer algo para que nuestra lengua vasca, elemento primordial

de nuestro patrimonio cultural, sea defendida y promocionada como cualquier otro tesoro artístico, no dudéis en contar con nosotros.

Por todo ello, queremos dar a conocer a todos los ciudadanos navarros que durante este fin de semana Fray Bartolomé de Carranza y todos los vecinos de Miranda, recibiremos con los brazos abiertos la reunión plenaria de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, y que todos estáis invitados a los actos públicos que se han programado.

Asimismo queremos comunicaros y haceros partícipes de los actos que durante los días 30 y 31 de mayo y 1 de junio se realizarán en Miranda de Arga referentes a la feria del Libro.

TOPONIMIA VASCA DE MIRANDA EN TIEMPOS DE BARTOLOMÉ DE CARRANZA

Miranda de Arga, a 29 de mayo de 2003

Martín Elcano Sesma

Buenas noches / Gabon:

Dicen que hasta los oradores más avezados reconocen la dificultad de hablar en público, os podéis imaginar que el obstáculo crece si debes hacerlo después de escuchar, aunque sea por medio de representante, las siempre amenas palabras de don José Ignacio.

Quien ahora tiene su turno, intentará salvar sus carencias y los nervios de inexperto orador como bien pueda.

Aprovechando la ocasión que me ha brindado Euskaltzaindia / Real Academia de la Lengua Vasca, por medio de su Delegado en Navarra, Andrés Iñigo Ariztegi, gran apasionado de la toponimia, doctor gracias a sus conocimientos sobre la onosmástica de su pueblo natal, Ituren, y de su comarca Malerreka, además de antiguo y buen profesor de quien os habla, para que exponga unas notas sobre toponimia mirandesa, voy a intentar enfocar la charla sobre la toponimia que, según mi corto conocimiento filológico, podría tener un origen vascónico más o menos antiguo o, al menos, aquella que, sin más pretensiones, he catalogado como de procedencia oscura.

Y, por supuesto, ya que todos estos actos se han encuadrado dentro del Año Carranciano, he creído oportuno rendir este humilde tributo a fray Bartolmé y a sus coetáneos, basando toda la exposición en la toponimia del siglo XVI.

Un buen día, hace años, mientras buscaba algún dato del Registro Civil de nuestro pueblo, me topé con unos listados de nombres que identifiqué, con lo que todos conocemos, como *términos*, y los filólogos, investigadores profesionales o aficionados denominan *topónimos*. Es decir, los nombres que utilizamos para designar los parajes de nuestro entorno.

Entre ellos apareció un nombre que se parecía a otro que conocía desde crío: *Bardelasal*, pero ahora alguien insistía en que a finales del siglo XIX no se le denominaba así, sino *Val de la Salz*. Nada hablaba este nuevo topónimo de bares ni tabernas, ni del condimento salino, sino del *Valle del Sauce*, árbol

conocido por los mayores en Miranda como *Jazmiembre*. Este pequeño descubrimiento me animó a seguir destapando estas mentiras, por llamarlas de alguna manera, que el paso del tiempo se ha encargado de presentar como aparentes verdades.

Y así fue como el gusanillo de la toponimia me lanzó a mirar cuanto pude: Los archivos municipal y de protocolos notariales del Archivo General de Navarra han sido las fuentes de las que he tomado lo que hasta ahora sé. Y los estudios de toponimia, realizados por profesionales de gran capacidad, la luz que he intentado utilizar para ver.

Espero que los señores académicos y demás personas aquí presentes sepan disculpar mis posibles atrevimientos filológicos y los entiendan como un divertimento de quien no aspira a ser nada más que un mero recopilador de datos del pasado.

* * *

Vamos al grano. Os propongo que me acompañéis en una pequeña excursión por los campos, caminos y *turrutales* de nuestro término. Partiendo de la muga de Tafalla, iremos hasta la de Falces y de ésta subiendo contracorriente por el Arga, hasta la muga de Berbinzana, para subir hasta Monte Alto, donde, antes de descender hasta el pueblo, reposaremos mientras oteamos algún curioso paraje.

No sé cuántos de los mirandeses presentes sabrían situar *El Portillo Trónigo*, a quien no lo conozca decirle que cuando va hacia Tafalla, a mitad del recorrido verá un cabecico, mitad repoblado de pinos, lado de Tafalla, mitad lieco, en cuya cima hay una curiosa piedra que sirve de mojón. Bien, pues al final de la ladera opuesta a la carretera hay un paso natural que ni fray Bartolomé ni sus paisanos conocían por este nombre. Entonces era conocido como *Aytinigo*, *Aytinego* o *Aytiñigo*. Y parecería referirse a un propietario llamado *aita Inigo* o *Iñigo*, cuyo segundo elemento sería el nombre vasco *Eneko* romanceado y el primero haría referencia a un prenombre éuskaro equivalente a «padre». La estructura de este topónimo es similar a los nombres de persona usados en el medievo: el nombre de la persona venía precedido de referencias tipo *aita, ama, amona, anaia*, etc. En poblaciones cercanas utilizan o utilizaron topónimos parecidos, así en Artajona encontramos *Aitacayo*; en Allo, *Aiterbela*; y en Berie, *Aiturrillo*.

He hablado sobre una curiosa piedra que marca la línea imaginaria por donde discurre la muga entre Miranda y Tafalla, digo curiosa por la cavidad central que, quizá el paso del tiempo ha dejado. Otra piedra digna de mención es la que en 1553 dice el escribano había junto a una pieza sita en *La Plana Cabués*. Al citar las afrontaciones de ésta, dice que una de ellas es con *La Armuga de Falces*. Creo acertado pensar que *Armuga* y las abundantes *Mugarri* vendrían a ser lo mismo, haciendo referencia en todo caso a una piedra, *Harri*, que señalaría una muga.

Un estudio de Luciano Lapuente sobre toponimia amescoana recoge los nombres que aparecen en un documento sobre amojonamiento y división de montes entre Amescoa Baja y Urra el año 1559, entre los cuales se cita un altillo llamado «*Armugaco Eguia*, donde hay señales de haber estado mojones de piedra».

Desde la muga de Falces saltamos al otro extremo de nuestro término, a la muga de Berbinzana, es en esta linde, cerca de la carretera que va a Lerín, donde están los hitos o mojones más trabajados. Junto a *Cabeza Guarin*, así se llama ahora y *Cabez de Goarin* o *Guarin*, así se llamaba esta pequeña elevación en el siglo XVI, tomando el nombre del apellido bastante común en nuestro pueblo, al menos dos siglos antes de nacer nuestro fray Bartolomé, y que tanto se parece a *Garín, Lerín, Leorin, Barbarin*, como digo, desde este cabezo discurre la muga de Berbinzana que prácticamente se confunde con *El Barranco de La Garganta*, el cual era conocido en la época de nuestro Arzobispo como *Barranco del Atayarte* o *de Latayarte*. En documentos del siglo XIX consta como *Artayarte*. Parece clara la segunda parte del topónimo, por cuanto *arte* en vasco indica un espacio intermedio. Y respecto al primer elemento *Latay* o *Atay*, quizá guarde alguna relación con *Atalay* o *Talay* que describiría la existencia de elevaciones del terreno. Ciertamente este barranco discurre entre cabezos de Miranda y Berbinzana. En Eslava existe el topónimo actual *Talaionda*, antes *Atalaiondoa*.

Siguiendo por este mismo barranco, cerca de su desembocadura en el río, está atravesado por lo que queda del Camino de Berbinzana, junto al cual una vez salvado el barranco por medio de un *Pontarrón*, se hallaba la desaparecida, hasta de nuestra memoria, *Ermita de Santa Eufemia o Santa Fimia*, esta última variante similar a la que se utilizó para la misma advocación y en el mismo siglo en pueblos euskaldunes de *Val de Aibar*.

Cercano a todos estos parajes y siguiendo la muga de Berbinzana hacia el término de Lerín, está el hoy conocido *Fruto Royo*. Otro de los nombres alterados con el fin de encontrar un significado entendible para quien lo utilizaba, así hace referencia a un *Fruto* que es *Royo*. Pues bien, hace cinco siglos era conocido, primero, como *Fortu Royo*, y más tarde, *Furto Royo*. Otro topónimo procedente de un nombre de persona y un apellido descriptivo. En el censo o relación de fuegos de 1330, en Miranda consta un cabeza de familia llamado Domingo el *Royo*. Y en documento de Santo Domingo de la Calzada fechado en 1156 se cita un *Fortu Naarro*. Más cerca, en *Pueyo* existe hoy en día *El Corral de Fortu*, y entre los nombres utilizados en nuestro pueblo en el siglo XIV aparecía *Furtun*. Todas ellas parecen una de las variantes que del nombre *Fortunio* se han dado.

* * *

Dirigiéndonos en este viaje imaginario por nuestros caminos y cerros, hacia las *Cuatro mugas*, punto donde confluyen los términos de *Berbin*zana, La-

rraga, *Lerín* y *Miranda*, donde ahora está *La Salada*, hubo un paraje cuya procedencia es diáfana. Aparece documentado de varias formas: *Berrete mendia*, *Berreta mendili* o *Berrete mendil*. Koldo Mitxelena recoge en sus *Apellidos Vascos* un *Berreteaga* considerándolo difícil de interpretar. La variante *Berreta* parece hablarnos de un *Berro-eta*, es decir un terreno rozado o trabajado para cultivar. En cuanto al segundo componente no presenta problema *mendia*, monte o cerro. Pero las variantes *mendil* o *mendili* harían pensar que se quería nombrar a un cerro o monte redondo, *mendi-bil*. Patxi Salaberri Zaratiezi puntualiza que «el añadir un L final a los topónimos vascos de la zona de Eslava acabados en *–di*, es un resultado conocido. Es digno de destacar que actualmente existe un término llamado *La Roza* y que está muy próximo al descrito.

Y junto a *La Roza*, nos topamos con *La Serola*, uno de los pocos nombres que no ha sufrido alteración alguna en los últimos quinientos años, salvo que a veces aparece sin el artículo femenino. Su etimología, no es clara, si bien esa terminación *–Ola*, nos podría hacer pensar en una referencia euskérica a una cabaña o quizá una referencia a una bustaliza o terreno de pasto para los bueyes, también a un sufijo diminutivo latino *-Olam*. Creo, sin embargo, más probable la equivalencia a una *Serora*, que en todo el territorio euskaldún ha sido la mujer que cuida la iglesia y sus sepulturas teniendo cierto grado de vinculación con el estado eclesiástico. Similar a lo en nuestro pueblo hoy conocemos como monjas aliadas. Gracias a Andrés Iñigo sabemos que en *Doneztebe* existió el topónimo *Serora lurra*. Y cerca de aquí, en Artajona, en el censo de 1330, leemos el nombre de una vecina llamada *María Çuria* con el sobrenombre de *La Serior*.

Desde *La Serola*, campo través hasta alcanzar *El camino de Lerín* y dirigiéndonos al pueblo siguiendo su curso, tras subir la cuesta de *La Muga el Romero*, extraña muga en medio del término municipal, llegamos a las primeras estribaciones de *Monte alto*, a la izquierda del camino se divisa uno de los pequeños valles que formaba parte de *Las Valles*, sí, en femenino. Su nombre era *Val de Belloco* y no *Val de Villoco* como ahora se le conoce. De nuevo caben las conjeturas: nos encontramos ante un Bello Lugar romance o ante el nombre de una persona con el diminutivo vasco *–ko*. Ejemplo del primero podría ser el famoso monasterio de Belloc cercano a *Bayona*, aunque entre la toponimia menor que he estudiado no he visto referencias tan poéticas. De la interpretación segunda, contaríamos con lo usual que fue en la Edad Media utilizar el sufijo *–ko* para hacer diminutivos de nombres propios: *Ossoco*, lobezno, *Artzco*, osezno. Y sobre el nombre propio creo que podría guardar relación con el nombre latino *Belo*, que parece formar parte del apellido *Beloaga* y también recuerda a *Ueloza*, apellido que encontramos en Artajona en el siglo XIV. Quizás no debiéramos despreciar la interpretación que el investigador vasco francés Txomin Peillen, académico de número, da para el paraje zuberotarra *Bellope* relacionándolo con *Bero*, «lugar caliente» en euskera.

* * *

En este momento debemos recordar que en el censo de 1330 aparece en Miranda un *Pascoal Echeverrico*, cuyo sufijo *–ko*, no parecería tanto un diminutivo cuanto un genitivo, es decir este sufijo *–ko* haría referencia a la procedencia del vecino, seguramente podría traducirse del vascuence como Pascual *de Echeverri* o Pascual *de Casanueva.*

El barranco de *Val de Belloco* tiene su cabecera en las laderas del monte donde está situada la ermita de *El Ángel* o, según era conocida por aquellos años, de *Nuestra Señora de la Guardia.* Nombre que no es extraño teniendo en cuenta el lugar estratégico, como punto de vigilancia, en el que está situada. Esta zona alta del barranco o valle se llamaba también *La Foya El Silo.* Siendo la primera parte una reminiscencia del romance navarro-aragonés que equivale a la actual *Hoya,* concavidad grande del terreno, y que tan extendido está en nuestra toponimia. La segunda parte *Silo* o también *Sillo,* creo que puede proceder del vasco *Xilo* o *Zilo* o *Zulo,* que haría referencia a un agujero o quizás a una hoya; dándose un típico caso de reiteración, donde se duplica el mismo sentido, resultando una posible traducción como *La Hoya La Hoya.*

Junto a ésta hoya nace otro barranco que baja desde las faldas de la mencionada ermita hacia el pueblo. En pocos cientos de metros existían históricamente una serie de nombres de parajes en los cuales la segunda parte, al menos, es enigmática o de difícil interpretación. Comenzamos: La zona más cercana a la *Foya El Silo* se conocía como *Val de Ayana,* con *y,* quizá tenga algo que ver con *AI,* que en vasco equivale a cuesta o declive del terreno o con *Aihen,* sarmiento, tallo leñoso. Seguimos bajando por este valle y la nueva vaguada que surge tras una bifurcación se conocía como *Val de Ysarni* o *Ysarne.* Otro nombre que se las trae, cuya parte final parece ser derivación de un *–Sarri.* Ahí lo dejo. Y en la parte más baja el barranco, ya más enfilado, se llama, todavía hoy, *Val Parafonda,* donde está claro que se refiere a un valle que contiene algo profundo: *Para.*

A mitad de este valle está, también hoy, y además sin variación, *Cuesta miro* o *Costa miro. Miro* puede ser el nombre de una persona, documentada desde la Edad Media, nombre emparentado con *Ramiro.* Pero no quiero dejar de mencionar que *miru* en euskera es 'gavilán', y que *miro* es una de las variantes para denominar el *hinojo,* y por cierto, cerca de allí tenemos *La Hoya el Cenojal.*

Desde la altura de la ermita de El Ángel, hemos podido divisar otros términos que hoy no visitaremos: los labradores y sus criados, los ganaderos y sus pastores, en tiempos del buen fray Bartolomé conocían sobradamente *el Pustal, el Riego, las Gabarrenas* o *Navarrenas, Valey de Balzan, VAley de Belsol, el Huerto Ganate, el Huerto El Monjara, el Huerto de Bonacho* o *el Riego de Agujeta...* todos desconocidos hoy en día.

No quisiera acabar este paseo sin visitar cuatro parajes que me atrevería a calificar como *topónimos mayores*. Tomando este adjetivo un topónimo cuando denomina un lugar poblado y dentro de cuyo término habría otros parajes menores.

Retomando las denominaciones alteradas por el paso del tiempo, una de las que más me chocó fue la del término de *la Riñana* que hasta finales del siglo XIX se conoció, casi de forma permanente, como *Arguiñana* o *la Arguiñana*.

Esta denominación nos recuerda, de forma inmediata, a *Arguiñano*, localidad del Valle de Guesálaz y a un famoso apellido del cocinero televisivo, pero su terminación nos acerca hasta nuestra vecina Berbinzana o a la villa ribera de *Fustiñana*. El sufijo *–Ana* nos da una pista para poder pensar que estaríamos ante el nombre de una propiedad rústica, quizá una villa romana, cuyo propietario sería *Arginius*, o alguien con nombre latino similar. Esta tesis podría confirmarse con la cercanía de *La Torraza*, topónimo que según mantienen los especialistas estaría asociado con poblados prehistóricos. Además, reforzaría esta tesis que en el siglo XVI *La Arguiñana* era un término de extensión considerable, mucho más amplio que el actual. Respecto a este topónimo sólo mencionar las variantes que he documentado: *El Arguiñana, AR-Guiñena* e *Irguiñagana*. Si bien, estos últimos tienen cierta sonoridad vasca, no creo oportuno detenerse en ellos pues son variantes que han aparecido de forma puntual.

Acabamos de nombrar *La Torraza*, quisiera exponer aunque sea de pasada, que entre la relación de fuegos o nombres de los cabeza de familia de 1330, mencionado repetidamente hasta ahora, en Miranda aparece una vecina cuyo apellido correspondería con este topónimo pero con la raíz vasca: así leemos Sancha *Dorraça*. ¿Podríamos pensar que el topónimo romance actual fue traducción del originario euskérico? Ahí queda la pregunta.

Bacaño es, según creo, otro topónimo mayor, pero al contrario que *La Arguiñana*, no ha cambiado nada en estos últimos cinco siglos. Es todavía hoy un término muy amplio que incluso ocupa todo el extremo oriental del término de Berbinzana. Sería la terminación *–ño*, la que podría indicarnos que estamos ante el nombre de un «fundo» romano. Con la misma terminación podemos citar *Garaño* y *Andaño* en Ollo; *Otaño* en Lanz. En cuanto a la raíz Baca– sería el nombre del propietario de ese lugar. Si tenemos en cuenta que en algún documento aparece la variante *Bacallo* y que en la actualidad en Berbinzana existen personas que lo identifican como *Bacallu*, quizás estaría emparentado con el que dio nombre a la localidad navarra de *Bakaiku* o *Bacaicoa*, topónimo éste que J. Caro Baroja lo describió como un nombre «rarísimo».

Sobre el siguiente nombre no me cabe la menor duda que es un topónimo mayor, ya que *Cahués, CAgüés* o *Cabués* era el nombre de un poblado que se abandonó a finales del siglo XIII. Recientemente se ha restaurado la

ermita de San Juan, que fue la iglesia de este pueblo. Quien vaya a visitarla puede descender por la inclinada cuesta desde la ermita y a pocos metros ver restos de paredes de lo que fue este poblado. En cuanto al nombre, parece claro, de nuevo, que estaríamos ante el nombre de una persona plasmado en una población bien por ser de su propiedad o por ser su fundador o vaya usted a saber por qué. En cuanto al sufijo o terminación parecería más apropiada de zonas más cercanas al Pirineo y a Aragón, como defiende Caro Baroja. Si no me equivoco parece que estos nombre acabados en *–ues* deben este sufijo a una diptongación de una «*o*» breve. Bueno, hablando en cristiano, que probablemente estos nombres en épocas anteriores habrían finalizado en *–oz* u *–os*. Pues bien, en el siglo XVI está documentado que junto a San Juan, en lo que hoy conocemos como *Postalijo*, existía otro valle llamado *Val de Capoz*. Pienso que podemos afirmar que este sería el nombre antiguo, si el original no lo es poco, de este despoblado.

Y para que nadie se nos duerma, voy a finalizar hablando un poco de nuestro *toponimo mayor* por excelencia, *Miranda*. Dice Mikel Belasco, en su Diccionario etimológico de los nombres de los pueblos, villas y ciudades de Navarra, que «si bien existe un acuerdo general entre los estudiosos en cuanto a que el significado de la voz *Miranda* es, aproximadamente, el de 'atalaya', es decir paraje alto desde el cual se descubre gran extensión de terreno. (Como podéis ver ha descrito perfectamente nuestro pueblo) No lo existe en cuanto a la etimología. La Real Academia de la Lengua Española defiende que deriva del latín *Miranda*, mientras que Corominas defiende un origen celta compuesto de una raíz posible *Miro* y *Randa*, frontera. Mirad por donde vuelve a aparecer *Cuesta Miro*, que tan cerca está del pueblo. Añade Velasco que independientemente de estas disputas, *Miranda*, como nombre de población, es típico de la Edad Media tanto en la Península Ibérica como en Francia.

Bien, ya que hemos llegado al pueblo, parada y fonda en *El Chorrocle*. Sólo los más mayores saben dónde ubicarlo. Situémonos, bajando por la calle Virgen del Castillo y sin desviarnos por la calle Baja, seguimos hacia el Riego. Ahora, nos topamos con una bajera y una casa, pues ahí estaba el salto de las aguas que por la citada calle venían de forma natural a desaguar al Riego. Pero, otra vez encontramos un cambio, aunque pequeño, en el siglo XVI se llamaba *El Chorroque*. No cabe duda que indica que hay un salto de agua, *Chorro*, palabra usada con igual significado en castellano y euskera. En cuanto a la parte final, debo mencionar que la palabra *Rencle* en el siglo XVI era *Renque*, siendo manifiesto el paralelismo en su evolución. Pues bien, este sufijo de *Chorroque*, bien podría ser una particularidad del habla de Miranda, bien podría proceder de un sufijo –KI, que en la zona euskaldún de tierra Estella tuvo un valor diminutivo. Lo curioso de este topónimo es que, hoy en día, parece ser un genérico, es decir que se utiliza para llamar a cualquier salto o torrente de agua pequeño y esporádico que desemboca en otro mayor. Así el barranquillo que hay en el Riego frente a la zona del pueblo citada también se le conoce como *El Chorrocle*.

Y de *El Chorroque* bajamos paseando por las sombras de *El Riego* y llegamos a este hermoso zaguán desde el que os doy las gracias por haberme acompañado en el pequeño paseo, que comprendo haya podido resultar cansado en las cuestas de las etimologías pero, espero y deseo, que se haya visto aliviado mirando, y además viendo, nuevos paisajes de nuestro pasado.

MUCHAS GRACIAS / ESKERRIK ASKO.

ACTOS CONMEMORATIVOS DEL

AÑO CARRANCIANO

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA/

/EUSKALTZAINDIA

REUNIÓN PLENARIA ACADÉMICA

29-30 DE MAYO DE 2003

PONENCIA

Martintxo Elcano Sesma

VOCABULARIO DE MIRANDA DE ARGA.
Obra inédita del Padre Benjamin Elcano Cordis Marial Filins

Miranda de Arga,
29-V-2003

Ismael Cuesta

La obra consta de unas 3.350 palabras, expresiones, verbos, «dichos», etc.

De estas expresiones o palabras hice una selección de palabras muy de Miranda de Arga, nuestro pueblo, y de éstas he hecho una síntesis reducidísima de unas 120, que se pueden llamar «MIRANDÍSIMOS» que creo sintetizan algo el hablar de nuestro pueblo:

1.	Palabras del campo y afines	18
2.	Expresiones y dichos	21
3.	Verbos	14
4.	Palabras genéricas	32
5.	Animales	9
6.	Palabras de «posible» origen euskérico	20
		114

Todas las palabras que expongo están en pleno uso en la actualidad en Miranda y casi todas ellas son exclusivas de mi pueblo.

Espero que sirvan estas líneas para algo.

1. PALABRAS DEL CAMPO Y AFINES

Ablendar: (Del latín *eventilare*). Separar la paja del grano en labores de trilla, echando al aire lo trillado.

Andurrial: m. Lugar poco accesible para andar.

Azotacristos: m. Cierto cardo pinchoso y grande (azotar y Cristo) *(Kentrophilum lanatum).*

Bridon: (De brida) m. Cada una de las dos partes del cabestro salientes a ambos lados de los ojos de las caballerías, que sirven para dirigir su vista a la tarea que han de realizar.

Esi: interj. Grito del arriero a la caballería para que vaya hacia la izquierda.

Faje: m. (Del latín *fascis*). Conjunto de cuatro gavillas de cereal en un solo haz.

Fortín: m. Resguardo en el campo para proteger la comida y la bebida.

Fencejo: m. (Del latín *vinciculum*). Soga de esparto para atar gavillas.

Laco: m. De *lacus*-lagar.

Lechocino: m. Planta verde *(sonchus coevis).*

Marcuero: m. (Del latín *mercurium*). Trozo de campo de cultivo dejado baldío por dificultad de cultivarlo.

Manafajal: m. Campo de labor sin cultivar durante varios años.

Meaperros: m. (De mear-perros). Ontina (artemisa hierba alta).

Pasalla: interj. (Voz de pasa y allá). Grito para que la caballería vaya hacia la derecha.

Pugon: m. Aumento de puga. Palo recio y puntiagudo que se pone verticalmente en el carro para pinchar y transportar haces de cereal.

Quilma: f. (Del árabe *gilba*). Saco de tela gruesa donde se pone paja y pienso y, pendiente de la cabeza de la caballería sirve para que pueda comer en el campo cuando no hay pesebre.

Retranca: f. Aparejo colocado a la caballería enganchado a las baras del carro para impedir que éste vaya para atrás.

Volsas: f. Complemento de madera colocado bajo el suelo de un carro para aumentar la capacidad de acarrear cereal.

2. EXPRESIONES Y DICHOS

Bienhaya: interj. ¡Bienhaya siquiera! Expresión familiar de alegría. ¿Ha venido madre? Bienhaya siquiera. Y expresión de ironía con sentido crítico. ¡Has roto el espejo! Bienhaya siquiera, ¡qué bien!

Cascagüete: m. (Del *nahama cacahuete*). Cacahuete. Significado de alguien que es muy pequeño e inquieto.

Cólera: f. (Del latín *cholera*). Dar algo a uno cólera. Irritar. ¡Qué colera que gane el Madrid!

Colitate: m. pl. (De cola). En *colitates* adverbio = en desnudez, en cueros. Pájaro en colitates (sin plumas), niños en colitates (en cueros).

Cagau: adj. Parecido. «Ha salido el niño cagau a su padre».

Dañado: adj. Resentido, que se la guarda, que no olvida.

Dongracias: interj. (De *deogracias*). Grito para llamar a las casas.

Encajar: Tres sentidos: Me encajo una copa (me bebo). Me encajó una torta (me pegó). Me encajé a casa (me fuí a casa).

Escapata: f. Hacer escapata, hacer novillos.

Escuchapedos: adjet. (De escuchar y pedo). Dícese de la persona chismosa que anda al tanto de escuchar alevosamente.

Estrenas: f. pl. (Del latín *strena*). Regalo que el padrino del bautismo da a su ahijado en la fiesta de Reyes Magos.

Fandango: adj. fig. y famil. Persona que no sirve para nada. // 2. Órgano sexual femenino. Que fandango = que cojones en femenino. Dicho sólo por mujeres.

Fuá: interj. para expresar asco, rechazo, incomodidad. // 2. A veces se usa como grito para asustar a otra persona.

Jalo: interj. (De dejar-lo). No importa ¡jalo! No te preocupes ¡es lo mismo! Es de uso muy frecuente y de las expresiones más peculiares de Miranda de Arga.

Matutina: f. Azotaina, paliza.

Miagatos: Ir a miagatos. Adv. andar a gatas.

Mienza: f. Telilla que cubre el huevo sin cáscara.

Mierdasecas: adj. (De mierda y seca). Alguien que no pinta nada, un cualquiera.

Murria: f. Estar de mal humor, enfadado, de «morros».

Orio: interj. Voz para arramplar con el dinero de un corro por parte de quienes ganan jugando a cartas.

Pote: (Del catalán *pot*). m. Bote Fig. y fam. vaso de vino. ¡Qué pote estás hecho! Expresión coloquial para expresar la debilidad de alguien que ha estado o está enfermo, débil. ¡Ay, qué pote estoy hecho!

Redodillas: Metátesis de de-rodillas. Vulgarismo con valor adverbial. De rodillas.

3. VERBOS

Abuzar: tr. Corrupción de azuzar. Te abuzo el perro, ¡eh!

Ajuntar-desajuntar: (Del latín *adjunctus*). En el habla infantil aceptar la amistad del otro o rechazarlo-desajuntar. «Ahota te ajunto». «Mañana te desajunto».

Disburciarse: Divorciarse. De divorcio.

Esbarizarse: Cruce de esbarar y deslizar. Resbalarse.

Esburriar: trans. Espantar o aspaventar a los animales (más bien aves). ¡Cuidado con ese perro que va a esburriar a las gallinas!

Extremar: tr. Hacer limpieza general en una casa.

Forcachar: tr. Aderezar una comida con ingredientes: aceite, vinagre. Preparar algo con rapidez y bien.

Hirmar: (Del latín *firmare*) tr. Ajustar, asegurar algo en un lugar en que encaje, apoyar.

Murriar: tr. Picotear distintos alimentos aun antes de ser servidos y si son dulces ¡mejor!

Pedricar: Metátesis de predicar (tr).

Rasmar: tr. Rozar ligeramente.

Renegar: intr. (De re y negar). Corregir con vehemencia, reprender.

Tajar: (Del latín *taliare*) tr. ¡«Tocan a tajar»! Tocan las campanas de la iglesia para avisar de los posibles peligros de una crecida del río que se avecina.

4. PALABRAS

Arbolario: adj. figur. Persona extravagante, rara, «revolvedora».

Arienzo: m. (Del latín *Argenteas*). Canon de riego. Cuota de los regantes por el derecho a regar.

Avitordo: m. Avutarda. «Pensar en los avitordos», sin prestar atención a lo que se dice.

Bollarca: f. Abultamiento de cierta proporción en la piel por efecto de alguna ampolla o picadura.

Caloyo: m. Feto de oveja muy apreciado para ser comida antes por personas rurales indigentes

Carratuta: f. vulgar (caga-ruta). Excremento del ganado ovino y caprino.

Cierrapollera: f. (De cerrar y pollera). Broche metálico, compuesto de macho y hembra que sirve para abrochar cazadoras, faldas...

Curujo-a: adj. Agachado en cuclillas.

Chocho: f. Órgano genital femenino.

Chorra: f. Pene. // 2. Como interjección; «qué chorra más dar ir que no ir».

Devoro: m. Destrozo. // 2. Fig. y fam. Desorden notable.

Enriqueta: f. (De Enriqueta). Pipero. Local bajero de una casa que cada peña de mozos adapta para estar enlas fiestas patronales.

Ente: m. (Del latín *ens*) adj. Dícese del que es raro pero que muy raro.

Enteco: m. (De entecar). // 2. Tirar uno el enteco «se ha repuesto de una enfermedad».

Enreador: adj. Embustero, mentiroso. (De enredar).

Falandrato: (De andrajo)m. despectivo. Persona de poca utilidad por desgaste. // 2. Persona desaliñada en el vestir.

Fórbula: f. (Del latín *fulgura*). Oleada súbita y breve del aire en forma de pequeño tornado, repetible en pequeños espacios de tiempo.

Glarima: f. (Del latín *lacrima*). Vulgar lágrima.

Matapuerco: (De matar-puerco) m. Regalo que se hace a familiares o vecinos el día de matar el cerdo en casa (m).

Osma: f. Eufemismo para evitar la palabra hostia en la acepción de bofetada.

Pacha: adj. Expresión familiar despectiva para decir: tonta, sin fundamento, siempre aplicado a la mujer, no al hombre, muy usada en Miranda.

Pajarita: f. (De pájara). Páncreas del cerdo.

Pelamingas: adj. (De pelar y minga). Tonto, insustancial, muy usado en Miranda, tanto que se dice «pelamingas de Miranda».

Pijorrio: m. (De pijo). «De pijorrios», loc. despectiva de poca importancia.

Pijotero-ra: (De pijo) adj. despectivo. Pícaro, tunante.

Radido-da: (De rader) adj. Geniudo, fácilmente irascible.

Sagra: f. (Del latín *sacra*). Toque lento y grave de campana de la iglesia en el momento de la consagración en la misa.

Sielso: m. (Del latín *sessus*). Sieso. Ano con la parte inferior del recto. // 2. Conjunto de pliegues en el interior rugoso y rojizo del ano de las caballerías. // 3. Adj. figurado y familiar dícese del que es apocado, soso, inepto, desangelado.

Tirabete: m. (Del catalán *tirabec*). Tarabique, tirachinas, tirador.

Traza: f. (De trazar). // 2. Adj. Dícese de la persona de proceder no usual o correcto. Ese mozo es un poco traza (raro, extraño). Figurada y familiar «Estoy un poco traza» = enfermizo, raro, pachucho.

Untada: f. (De untar). En Miranda por autonomasia: rebanada de pan con natilla que se reparte gratis a cuantos acuden la víspera de la Ascensión a la ermita de la Virgen del Castillo patrona de Miranda.

Visprón: m. (De víspera). Bendición que la madre realiza p ost partum.

5. ANIMALES

Arraclan: m. Alacrán. // 2. Sent. fig. persona traviesa.

Angorroz: m. Cuervo. // 2. Figurada y familiarmente en sentido despectivo: persona tonta, desangelada (se usa mucho como insulto).

Arguilocho: m. Corrupción de aquilucho. Aguilucho, cría de águila.

Golipato: m. Sapo común.

Hijesno: m. (De hijo). Cría de gorrión.

Madrolla: f. (De madre). Hembra del gorrión.

Padrollo: m. (De padre). Gorrión macho.

Paniquesa: f. Como comadreja.

Sandordija: Lagartija

6. PALABRAS DE «POSIBLE» RAÍZ O TERMINACIÓN DEL EUSKERA

Aguachirri: (De agua y chirri) m. Líquido desvirtuado de su gusto normal por exceso de agua.

Auzolan: (Del vasco Auzo y lana) m. Trabajo en común por todos los vecinos del pueblo.

Buskil: m. Pocilga.

Chinchurro: m. Carámbano. Trozo de hielo que pende de los tejados.

Chistor: m. (De txistorra). Longaniza más delgada de la normal.

Churrutada: f. Porción de líquido (aceite, vino, leche...) añadido de regalo después de haber echado la cantidad convenida.

Cirria: f. (Del vasco txirri). Excremento de ganado lanar y cabrío.

Guldi: (Voz vasca de la Baja Navarra) m. Guldi-guldai. Juego de adivinanza de los chicos de Miranda que se completaba en diálogo entre dos: ¡Guldi-guldón! ¿quién anda ahí? ¿Tiene usted fuego? ¡En la casa (de) más abajo hay!

Iska: interj. Voz para llamar a las cabras.

Gardacho: m. Lagarto.

Misarra: f. Ratón de cola corta y pintas blancas.

Mortichuelo: m. (De muerto). Muerte y entierro de niño pequeño de 4-5 años. // 2. Fig. familiar. Hurto que los mozos hacían a sus padres (de trigo, cebada) para disponer de dinero en las fiestas patronales.

Ondarra-ondarrica: f. (Del vasco ondar). Residuo o poso que queda en los recipientes de ciertos líquidos sobre todo de aceite y vino.

Pichirri(de): loc. adv. Se refiere al estado de inclinación reglamentariamente inválido en que a veces quedan ciertas fichas de juego de azar (dados, monedas que quedan al caer al lugar del juego.

Urzaya: f. (Del vasco urzaya). Criada, ayudante de casa.

Truca: f. Cencerro grande.

Tarria: f. Correa que ajusta la albarda de una caballería por detrás del an imal con el fin de que la albarda no se vaya hacia adelante.

Zarata: f. Barrillo fino que queda adherido a los zapatos cuando llueve.

Zarrapastra: adj. Dícese de la persona muy descuidada en el porte externo.

Zarratraca: adj. Andrajoso.

IKER SAILA

ONOMASTIKA

ONOMASTIKA

IRIZPENAK

Atal honetan udalek eta administrazio batzordeek, baita beste administrazio desberdinek Onomastika batzordeari egindako irizpen eskaerak biltzen dira. Gogoan izan behar dugu EAEn herri edo kontzejuaren izena aldatzeko irizpena eskatu behar zaiola Euskaltzaindiari. Irizpenak eskatutako hizkuntza edo hizkuntzetan ematen dira.

Mikel Gorratxategi,
Onomastika batzordeko idazkaria

Mikel Gorrotxategi Nieto, Euskal Filologian lizentziadun eta Euskaltzaindiaren Onomastika batzordeko idazkari denak,

EGIAZTATZEN DU:

Onomastika batzordeak Zigoitia udalerriko ***Murua*** kontzejuaren izenaren deklinabidea aztertu ondoren, amaierako *-a* artikulutzat hartzen duela.

Izenaren egitura argia da: *muru* hitz arrunta, toponimian ugari dena, eta *-a* artikulua. Tamalez, oraingoz ez da aurkitu herrian bertan izenaren erabileraren berri eman dezakeen lekuko zehatzik, baina izen honi dagokionez, toponimia argia da. *Muru* izeneko auzo bat bada Aramaion eta hiru kontzeju Nafarroan. Hortaz, Onomastika batzordeak euskaraz *-a* artikuluaz amaitzen diren izenetan segitzen den deklinabidea proposatzen du *Murua* kontzejuaren izenerako: *Murua, Muruan, Muruko, Murutik, Murura...*

Eta hala adierazteko eta bertako kontzejuari bidaltzeko, izenpetzen du Bilbon, bi mila eta hiruko urriaren hogeian.

Andres Iñigo Ariztegi,
Presidente de la Comisión
de Onomástica

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión
de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca, secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia,

CERTIFICA:

Que el nombre de la Junta Administrativa del Concejo de *Sojo* del municipio de Ayala / Aiara, en su forma eusquérica académica actual es ***Soxo***. Así mismo, que el gentilicio correspondiente a los habitantes del citado concejo en euskera es *soxotar*.

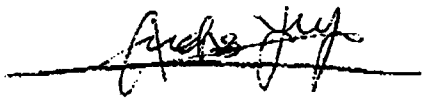
Que *Soxo* era, sin duda alguna, el nombre utilizado por el pueblo, aunque tras la pérdida del euskera el sonido *x* fue poco a poco sustituido por su equivalente castellano *j*. Sin embargo, en castellano escrito se siguió utilizando la grafía *Soxo* (pronunciado ya *Sojo*), que venía siendo habitual con anterioridad. El cambio de grafía *Soxo* > *Sojo* fue debido a la decisión de la Real Academia de la Lengua Española de homogeneizar convencionalmente su ortografía y representar ese sonido con *j* (con la excepción de *México*, que debe leerse *Méjico*). En euskera, sin embargo, se ha mantenido dicho sonido hasta la actualidad, como se puede observar en el nombre del barrio *Muxika* de Oleta, en Aramaio, y en el municipio del mismo nombre existente en Bizkaia. El cambio gráfico en castellano, por lo demás, es relativamente moderno, como lo demuestra entre otras cosas el hecho de que en el año 1735 la forma *Soxo* todavía figurara como apellido en Perú. Cabe señalar igualmente que en Ecuador aún es conocido este apellido en la grafía con *x*.

Que Euskaltzaindia en su listado *Relación de las poblaciones de la Comunidad Autónoma del País Vasco* (Eusko Jaurlaritza. Gasteiz, 1986) propuso el nombre *Zollo*, tomando como base la forma *Desolio*, que figura en el año 864 en el documento de donación a San Félix de Oca de diversas iglesias de las tierras de Ayala y Mena, y que, al parecer, lleva antepuesta la preposición *de*, pero posteriormente reconsideró su propuesta al constatar que topónimos como *Sojoguti* (de *Soxo* y *guti* «menor») testimoniaban el uso de *Soxo* en euskera.

Que de acuerdo con el artículo décimo de la Ley Básica de Normalización del Uso del Euskera, se ha de respetar la grafía académica propia de cada lengua, en este caso la del euskera, salvo cuando las formas sean sensible-

mente diferentes, en cuyo caso tendrán consideración oficial las de ambas lenguas. Teniendo en cuenta lo anteriormente expuesto, se considera correcta la doble denominación *Soxo / Sojo* propuesta por el Concejo.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a veintiuno de octubre de dos mil tres.

Andres Iñigo Ariztegi,
Presidente de la Comisión
de Onomástica

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión
de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, Euskal Filologian lizentziaduna eta Euskaltzaindiaren Onomastika batzordeko idazkari denak,

EGIAZTATZEN DU:

Onomastika batzordeak Asparreneko ***Ilarduia*** kontzejuaren izenaren deklinabidea aztertu eta amaierako *–a* artikulua dela ebatzi zuela.

Izenaren egitura argia da: *ilar* landare izena, *-dui* ugaritasun atzizki zaharra, gaur egun *-di* dena, eta *–a* artikulua. Tamalez, ez daukagu izenaren erabileraren berri ematen digun lekukorik eta toponimia ez da argia, kasu honetan kontrako adibideak ditugu eta. Araian *Ilardui* toponimoa dugu, funtsean esanahi bera duena, baina Albeiz herrian XVII. mendean *Ilarduyarabidea* ageri omen da. Adibide hori kontuan izanik, batzordeak, euskaraz ohiko den bidea jarraituz, azkeneko *–a* artikulutzat jotzea erabaki zuen, eta ondorioz deklinabidea honako hau da: *Ilarduia, Ilarduain, Ilarduiko, Ilarduitik, Ilarduira,...*

Eta hala adierazteko eta bertako kontzejuari bidaltzeko, izenpetzen du, Bilbon bi mila eta hiruko irailaren 5ean.

Andres Iñigo Ariztegi,
Presidente de la Comisión
de Onomástica

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión
de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia,

CERTIFICA:

Que el nombre de la junta administrativa de *Murguía,* perteneciente al municipio de *Zuia,* en su forma eusquérica académica actual es ***Murgia*** y que el gentilicio de la localidad es *murgiar.*

Que ***Murgia*** es un topónimo eusquérico, relativamente común en el País Vasco, y existe una entidad de población de igual nombre en Oñati. Aunque en este caso no podemos saber cuál era la forma que se usaba en euskera, la similitud con el barrio antes citado, así como su significado indican que el nombre está compuesto de *murgi* y el artículo. De esta forma, su declinación correcta es: *Murgia, Murgian, Murgiko, Murgitik, Murgira.* Por tratarse de un nombre eusquérico, su única grafía correcta es la del euskera. Hay que recordar, finalmente, que el cambio de *Murguía* a *Murgia* es debido a la normativa académica actual y no entraña cambio de pronunciación.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a dieciocho de julio de dos mil tres.

Andres Iñigo Ariztegi,
Presidente de la Comisión
de Onomástica

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión
de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia,

CERTIFICA:

Que el nombre de la junta administrativa de *Gamarra Menor,* perteneciente al municipio de *Vitoria / Gasteiz,* en su forma eusquérica académica actual es ***Gamarragutxia*** y que el gentilicio de dicho pueblo es *gamarrar.*

Que la forma original de dicho nombre es *Gamarragutxia*, aunque la primera mención, documentada en la Reja de San Millán en el año 1025, recoja su traducción *Gamarra minor.* Posteriormente, en 1257 y en el siglo XVII, figura como *Gamarra guchia*, tal como se recoge en la obra de Gerardo López de Guereñu *Toponimia Alavesa seguido de Mortuorios o Despoblados y Pueblos Alaveses*, editada por esta Real Academia.

Que *Gamarragutxia* era, sin duda alguna, el nombre empleado por el pueblo, como se observa en la toponimia menor donde entre otros se recoge dicho nombre, en el siglo XVI, bajo las formas: *Gamarra guchi burua* (1595) y *Gamarraguchi* (1592, 1593), aunque se impuso después el nombre de *Gamara Menor,* traducción de la forma vasca. El predominio del nombre traducido se debe a su empleo por la administración que, por norma tiende a relegar las formas eusquéricas, y en muchos casos a traducir parte de los nombres, como se ve, igualmente, en los cercanos concejos de *Miñaogutxi, Luku,* o el algo más alejado pero conocido municipio de *Salinas de Leniz*, en euskera *Gatzaga.* Posteriormente, con la desaparición del euskera la única forma de uso pasó a ser la que venía utilizando la administración.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a treinta de mayo de dos mil tres.

Andres Iñigo Ariztegi,
Presidente de la Comisión
de Onomástica

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión
de Onomástica

Mikel Gorrotxategi Nieto, licenciado en Filología Vasca y secretario de la comisión de Onomástica de esta Real Academia de la Lengua Vasca/ Euskaltzaindia,

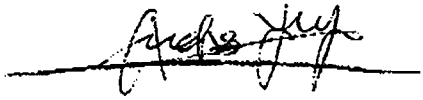
CERTIFICA:

Que el nombre de la junta administrativa de *Unza-Apreguindana*, perteneciente al municipio de Urkabustaiz, en su forma eusquérica académica actual es ***Untzaga-Apregindana*** y que los gentilicios de las los calidades que la componen son *untzagar* y *apregindanar*.

Que *Untzaga* / *Unzá*, pronunciado *Unzáa*, es un topónimo eusquérico, documentado al menos para el año 1257 bajo la forma *Unçaa*, tal como consta en la obra de Gerardo López de Guereñu *Toponimia Alavesa seguido de Mortuorios o Despoblados y Pueblos Alaveses*, editada por esta Real Academia. La razón de la doble vocal final, fenómeno inusual en castellano, y su acentuación, estriba, muy probablemente, en la elipsis de la *-g-* intervocálica. Tal es, entre otros, el caso de *Maltzaga* > *Maltzaa, Gantzaga* > *Gantzá* (Aramaio), etc., fenómeno frecuente sobre todo en las hablas occidentales del euskera.

En lo que respecta a *Apregindana*, pronunciado con acento sobre la *i* y con *g* suave, aunque la forma recomendada es *Apregindana*, la falta de estudios pormenorizados de la toponimia del lugar nos impide saber a ciencia cierta cuál era la forma utilizada oralmente por los habitantes de la zona antes de la perdida del euskera. Es preciso tener en cuenta que la pérdida de la consonante *-n-* entre vocales es una de las características de la fonética vasca, tanto en palabras de origen eusquérico (por ejemplo *ardao* procede de **ardano*), como en préstamos latinos (*catena* y *arena* han dado *katea* y *area* en euskera). Este fenómeno, además, es muy habitual en toponimia. Así lo confirman, por ejemplo, los casos de las localidades de *Aramaio* (Araba/Álava), *Otxandio* (Bizkaia), *Argomaiz* (Araba/Álava), *Lazkao* (Gipuzkoa), *Galdakao* (Bizkaia) o *Dorrao* (Navarra), entre otros. No obstante, en el caso de *Apregindana* está por confirmar que se usase la forma **Apreginda*. Por ello, ante la falta de testimonios, se recomienda la forma *Apregindana*.

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Bilbao, a veintiocho de octubre de dos mil tres.

Andres Iñigo Ariztegi,
Presidente de la Comisión
de Onomástica

Mikel Gorrotxategi,
Secretario de la Comisión
de Onomástica

BERRIOZAR

Andres Iñigo Ariztegi, delegado en Navarra de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia y presidente de su Comisión de Onomástica,

CERTIFICA:

Que la Comisión de Onomástica de Euskaltzaindia, tras estudiar la consulta realizada a esta Institución, como consecuencia de la traducción de topónimos realizada en la localidad navarra de Berriozar, en sesión celebrada en la sede de la delegación de Euskaltzaindia en Vitoria / Gasteiz, el día 8 de mayo de 2003, emitió el siguiente dictamen:

1. Un topónimo es un nombre de lugar, es decir, un nombre específico.

   1.1. Los topónimos, tanto mayores como menores se escriben en la grafía del idioma correspondiente. Por ejemplo, en toponimia mayor: *Villatuerta* (no Billatuerta), *Castejón* (no Kastejón) y en toponimia menor: *Etxape* (no Echape), *Irigoien* (no Irigoyen).

   1.2. Los topónimos no se traducen y, por tanto, no procede indicar en las placas de topónimos específicos las traducciones, etimologías ni significados aclaratorios entre paréntesis. No procede, por tanto, señalizar en las placas casos como por ejemplo: Pamplona (la ciudad de Pompeyo), Burgos (fortaleza), Lugo (bosque), Uharte/Huarte (entrambasaguas), San Cristóbal (que lleva a Cristo), etc.

   1.3. La información añadida (pero no la traducción, ni la etimología, ni el significado aclaratorio del nombre específico) se aplica en el caso de antropónimos, como por ejemplo: Calle Amaia (personaje mitológico) [no Calle Amaia (el final)], Calle Arrieta (músico navarro) [no Calle Arrieta (el pedregal)], y en el de topónimos que antiguamente tuvieron otra denominación, como por ejemplo: Calle de la Mañueta (antigua rúa de los baños), Calle de San Nicolás (antigua de las tornerías).

2. Topónimos de doble denominación. Cuando la doble denominación es tradicional, se emplean ambas. Por ejemplo: *Luzaide / Valcarlos, Puente la Reina / Gares.*

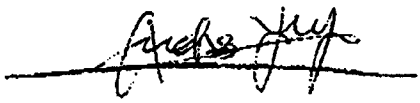
3. Nombres susceptibles de traducción:

   3.1. Los nombres genéricos. Por ejemplo: *Cementerio / Hilerria, Ayuntamiento / Udaletxea.*

   3.2. Los nombres que en una época determinada de la historia han sido traducidos, siempre que se documente su nombre original. Por ejemplo: *Piedras Negras / Arbeltza.*

   3.3. Los neotopónimos. Por ejemplo: *Poblado de Potasas / Getzaurre, Nuestra Señora de las Nieves de Irati / Iratiko Elurretako Andre Maria.*

Y para que conste y surta efectos, expide la presente en Pamplona a diecinueve de mayo de dos mil tres.

Andres Iñigo Ariztegi,
Presidente de la Comisión
de Onomástica

KATALUNIAKO TOPONIMIARI BURUZKO I. JARDUNALDIAK

Bellver de Cerdanya,
2003, uztailak 3, 4, 5 / 3, 4 i 5 de juliol de 2003

EN TORNO A LA TOPONOMÁSTICA

Bellver de Cerdanya
3, 4 i 5 de juliol de 2003

Jose Luis Lizundia

Arratsalde on.

Hemos preparado esta comunicación entre Mikel Gorrotxategi, secretario de la Comisión de Onomástica y el que suscribe, habiendo repartido la tarea y el tiempo consiguiente, en base al siguiente parámetro.

Haré una introducción de lo que le corresponde informar, ejecutar, asesorar a Euskaltzaindia como institución académica al servicio de la normalización lingüística, y en este caso, de la toponomástica y en base a qué competencias, dejando para mi compañero la labor de normalización en materia de toponimia que estamos realizando.

En primer lugar, aquí, en Cataluña, como en Galicia, como en el País Vasco, las respectivas lenguas, las respectivas instituciones académicas, el Institut d´Estudis Catalans, la Real Academia Galega y Euskaltzaindia, tienen comisiones de Onomástica, no en cambio, la Real Academia Española. En primer lugar, al parecer, no lo necesita, que a lo mejor es así porque tiene una lengua oficializada y normalizada por todos los organismos del Estado y en cuanto al euskara en concreto, Euskaltzaindia, ya en las postrimerías del franquismo, empezó a trabajar en materia de Onomástica, extendiendo certificados para los nombres de persona, publicando dos *Euskal Izendegia o nomenclátores de nombres de persona* en 1972, 1977 y también en Toponimia, como el *Euskal Herriko Udalen Izendegia / Nomenclátor de municipios vascos*, 1979 y también asesorando en materia de Toponimia, ya en la transición y a partir de los primeros ayuntamientos y diputaciones democráticos. Hay que tener en cuenta que las diputaciones forales, Navarra inclusive, tienen un amplio nivel competencial en materia de señalización viaria, las carreteras no son competencia del Gobierno Vasco, ni del Gobierno Central, sino de las respectivas diputaciones forales.

Por lo que ciñéndome a la Toponimia, el cambio vendría con la configuración de lo que se ha venido en denominar, con poca precisión, «Estado de las Autonomías», en la que las **nacionalidades** distintas a la castellana, a tra-

vés de los respectivos Estatutos de Autonomía fueron desarrollando sus respectivas leyes de normalización lingüística. En anexo aparte, figuran en primer lugar las referencias a la oficialidad de las lenguas respectivas que figuran en los respectivos Estatutos de Autonomía y en un segundo anexo, los artículos que las leyes de normalización lingüística desarrollaron en cada una de las comunidades autónomas.

Llama la atención la Orden de 18 de octubre de 1978 del Ministerio de Economía, es decir, en plena transición, de instrucciones sobre trabajos preliminares de información de los censos generales de la nación, en su artículo-instrucción 4º decía:

> «En relación con el párrafo c) del apartado anterior, merecen especial atención los cambios de denominación a **lenguas vernáculas,** para los cuales será preceptivo el informe favorable de un organismo lingüístico regional de carácter oficial o, en su defecto, de reconocido prestigio».

Estimo que esta Orden Ministerial no fue suficientemente conocida, o por lo menos aprovechada, por lo que yo sé en el País Vasco, ni en otras partes, para hacer un cambio de las entidades de población de una manera rápida en aquellos momentos en que la Administración Central estaba debilitada y en plena transición.

Una vez visto este panorama, pasaríamos a observar la compensación o desequilibrio en materia de toponomástica en las distintas administraciones autonómicas, provinciales o locales. Mientras que la educación, la enseñanza reglada sobre todo, ha sido objeto de un desarrollo muy positivo y ha permitido reglamentar con rangos administrativos diferentes la enseñanza en y/o de la lengua propia de la Comunidad Autónoma, en otras, en el campo que nos ocupa, el desarrollo ha sido bastante desigual.

Hemos hecho una investigación, en colaboración con el letrado Josu Osses Abando del Parlamento Vasco, de los decretos que en materia de carreteras, señalización viaria, agricultura, industria, pesca, administración local, hayan podido hacer los diferentes gobiernos autonómicos y hemos llegado a la conclusión de que departamentos o consejerías tan importantes como la de Obras Públicas, Agricultura, Industria, Pesca, etc., han desarrollado más bien poco.

TOPONIMIA MUNICIPAL

En cuanto a las leyes municipales o de administración local, quisiera hacer una observación crítica, que creo no es suficientemente conocida por los expertos en onomástica, ni siquiera por partidos políticos en las respec-

tivas naciones con **lengua propia** y es que debieran, a mi juicio, haber denunciado la Ley de Bases de Régimen Local, Ley 7/1985. Personalmente redacté una enmienda al respecto para su presentación en las Cortes, indicando claramente que no era una Ley Básica. Además esa Ley ha sido desarrollada reglamentariamente por la Administración Central en competencias exclusivas de bastantes comunidades autónomas. Veamos lo que dice, por ejemplo, la Ley de Bases referida en su artículo 14:

> «1. Los cambios de denominación de los Municipios sólo tendrán carácter oficial cuando, tras haber sido anotados en un Registro creado por la Administración del Estado para la inscripción de todas las Entidades a que se refiere la presente Ley, se publiquen en el «Boletín Oficial del Estado». 2. La denominación de los Municipios podrá ser, a todos los efectos, **en castellano,** en cualquier **otra lengua española oficial** en la respectiva Comunidad Autónoma **o en ambas**».

¿En razón a qué desarrollo reglamentario el Reglamento de Población y Demarcación Territorial R.D. 1690/1986 de 11 de julio viene a decir lo siguiente en tres de sus artículos lo que sigue? El 26:

> «1. El nombre y la capitalidad de los municipios podrán ser alterados, previo acuerdo del Ayuntamiento e informe de la Diputación Provincial respectiva, con la aprobación de la Comunidad Autónoma.- TRRL. art. 11.1. (§4). 2. El acuerdo corporativo deberá ser adoptado con el voto favorable de las dos terceras partes del número de hecho y, en todo caso, de la mayoría absoluta del número legal de miembros de las Corporaciones.- LBRL: art. 47.2 d) (§3). 3. Una vez adoptado por el Ayuntamiento el correspondiente acuerdo conforme con la resolución del Consejo de Gobierno de la Comunidad Autónoma, se comunicará al Registro de Entidades Locales, en el plazo de un mes, para la modificación de la inscripción registral, conforme a lo previsto en el artículo 9 del Real Decreto 382/1986, de 10 de febrero. La Dirección General de Administración Local comunicará esta modificación al Registro Central de Cartografía».

Art. 29:

> «En los expedientes de cambio de nombre de los municipios se cumplirán los trámites establecidos en los artículos precedentes respecto de los expedientes de cambio de capitalidad».

Art. 30. «1. El nombre de los municipios de nueva creación y los cambios de denominación de los ya existentes sólo tendrán carácter oficial cuando, tras haber sido inscritos o anotados en el Registro de Entidades Locales de la Administración del Estado, se publiquen en el «Boletín Oficial de Estado». 2. La denominación de los municipios podrá ser, a todos los efectos, en castellano, **en cualquier otra lengua española oficial** en la respectiva Comunidad Autónoma o en ambas. 3. Los municipios no podrán usar nombres que no hayan sido autorizados con arreglo a los trámites reglamentarios. 4. No se autorizará cambio de nombre cuando el propuesto

sea idéntico a otro existente o pueda producir confusiones en la organización de los servicios públicos».

Entiendo que existiendo esa mención, que ya sobraba en la Ley de Bases y sobre todo en las respectivas legislaciones de normalización lingüística de las Comunidades Autónomas, debían de haber sido **únicamente dichos gobiernos autonómicos** quienes a través de respectivos decretos, es decir, Xunta de Galicia, Eusko Jaurlaritza/Gobierno Vasco, Generalitat de Catalunya, Generalitat Valenciana y Govern Balear, Diputación/Gobierno Foral de Navarra, quienes debían de haberlo desarrollado.

De todas las maneras, será en el campo de la denominación de los municipios donde, posiblemente, sí ha habido decretos, quizá no tanto reglamentos o disposiciones, y tampoco conocemos toda la producción normativa al respecto, que regulan la denominación de las entidades locales más importantes que son efectivamente los municipios. Adjuntamos el anexo número 3 los decretos que a partir del que posiblemente será el primero, el Decreto 271/1983, de 12 de diciembre por el que se determina el procedimiento para el cambio de nombre para los municipios del País Vasco EHAA *(Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkaria/Boletín Oficial del País Vasco)*, por las de la Generalitat de Cataluña, Xunta de Galicia.

Sería interesante realizar una investigación pormenorizada en todos y cada uno de los Boletines Oficiales respectivos autonómicos para seguir la pista, no solamente de los decretos, sino de las resoluciones, órdenes departamentales, circulares, etc., para llegar a un estudio exhaustivo y al mismo tiempo comparativo del desarrollo en esta materia. Si bien la normativa desarrollada en materia de las denominaciones de los municipios ha sido ejecutada mayoritariamente, debemos de señalar que sí ha habido más de una desidia administrativa por lo que respecta a algunas corporaciones municipales, tanto de la Comunidad Autónoma Vasca, como de la Foral de Navarra, para que ese cambio alcance todos los niveles. Ya que no basta que cambie oficialmente de denominación, si no se hace un seguimiento administrativo y de otro tipo riguroso en otras administraciones y empresas públicas, estaciones de RENFE, FEVE, aeropuertos, puertos y otras empresas públicas, que unas veces por desidia, y otras, por falta de voluntad manifiesta, no han entendido todavía que en el nuevo estado de derecho, las leyes de normalización lingüística son de obligado cumplimiento en materia de toponomástica por todas las administraciones.

CARRETERAS

En las carreteras no hemos visto excesivo interés o un seguimiento exhaustivo por todas las consejerías y administraciones competentes. En el ca-

so de las cuatro administraciones forales, Navarra inclusive, que tradicionalmente han tenido competencia exclusiva en carreteras, no de la Administración Central, ni de la nueva Administración Autonómica, sino de las Diputaciones, incluso en Alava y Navarra en el período franquista, no tanto en Gipuzkoa y Bizkaia, donde al considerarlas «provincias traidoras» un Decreto de Franco de abril de 1937 les quitó el Concierto Autonómico y, por ende, la competencia de Obras Públicas. Pues bien, recuperadas tales, las Juntas Generales de Alava, Bizkaia y Gipuzkoa, no han prestado suficiente atención a ese desarrollo normativo, en sus respectivos ámbitos de actuación. Unicamente las Juntas Generales de Bizkaia al aprobar la Norma Foral de Carreteras 2/93 de 18 de febrero en su artículo 7º regulan este importante aspecto:

> «La nomenclatura o denominación de las carreteras se efectuará de acuerdo con lo dispuesto en la Ley 2/89 de 30 de mayo reguladora del Plan de Carreteras del País Vasco y la Ley 2/91, de 8 de noviembre de modificación de aquélla y conforme a lo establecido en el **artículo 10 de la Ley 10/82 de 24 de noviembre Básica de Normalización del Uso del Euskera**».

En un primer momento, al aprobar el ejecutivo foral, es decir, la Diputación el Proyecto de Norma, no había contemplado este aspecto. Cosa parecida había sucedido en Alava donde, ante el escándalo sufrido en la prensa, por no poner la señalización toponímica euskérica en la autovía que unía la capital alavesa con el limite de Navarra, hubo un técnico del Departamento Foral de Obras Públicas que reconoció que el letrado ignoraba la Ley Básica de Normalización del Uso del Euskera. Sin embargo ese ingeniero conocía una directiva europea en el sentido de que no se podían señalizar las carreteras con letras típicas, aprobada al parecer en Estrasburgo o Bruselas, para evitar la señalización con letra gótica-alemana y similares, que sirvió para quitar la denominada «Letra típica vasca». Es decir, que aún persisten en nuestras administraciones letrados y técnicos que conocen la legislación estatal, e incluso, la supraestatal, y sin embargo, no conocen la ley autonómica, ni su desarrollo. Una enmienda efectuada a tiempo, con la advertencia de su voto en contra en caso contrario, permitió que en la nueva Norma Foral bizkaina, hubiese una mención expresa a la Ley Básica de Normalización del Uso del Euskera. En las Juntas Generales de Gipuzkoa sabemos que está en trámite una Norma Foral sobre la misma materia y en cuanto a Álava, no lo han hecho hasta, ahora, con el riesgo subsiguiente de involución, en estos momentos en el que ha cambiado la correlación de fuerzas.

Es que a los políticos vasquistas, galleguistas o catalanistas se les ha pasado por alto que en la transición hubo momentos de mayor debilidad de las fuerzas castellanistas/centralistas. Y los años siguientes de redacción de los Estatutos de Autonomía. Cuando los respectivos parlamentos aprobaron las Leyes Básicas de Normalización lingüística, el Gobierno Central las recurrió en

parte al Tribunal Constitucional, pero no en el capítulo de Onomástica, y a medida que ha pasado el tiempo, los riesgos de involución castellanista están volviendo con toda la fuerza mediática, que muchos de Uds. saben. Estimo que las respectivas administraciones autonómicas han perdido unos años preciosos, sin contemplar un desarrollo normativo en las diferentes áreas de la administración pública.

OTROS SERVICIOS Y DESARROLLOS

A continuación pasaría a enumerar algunos decretos que he podido recoger de las distintas administraciones autonómicas. A su vista se podrá apreciar que aspectos como la nomenclatura en materias relacionadas con la **agricultura, parques naturales, zonas industriales,** etc., apenas han sido contempladas. En la Comunidad Autónoma Vasca por ejemplo, teniendo traspasadas desde hace tiempo las competencias en sanidad, a través del instituto público correspondiente denominado Osakidetza, sin embargo, la nomenclatura de las **comarcas hospitalarias** se ha hecho con criterios tecnocráticos más que toponomásticos encargando una mera traducción al euskara de lo que el técnico sanitario de turno recomendaba. No se si eso ha ocurrido en otras comunidades autónomas, pero la intervención tecnocrática a la hora de redacción de los proyectos técnicos para las denominaciones de lo que puede ser incluso la administración descentralizada o periférica de la propia comunidad autónoma etc., no ha tenido en cuenta, en muchos casos, la tradición toponímica propia de cada lugar.

He entresacado algunas normas, decretos u órdenes que me han parecido interesantes o por su originalidad.

La Administración Foral de Navarra poco ha regulado sobre Onomástica. Está por ejemplo, el Decreto 16/1989 de 19 de enero, sobre denominación oficial de topónimos de la zona vascófona, cuando es sabido que los topónimos en la zona denominada mixta, son en mas de un 80% topónimos euskéricos, quiera o no la Administración Foral gobernante, e incluso el porcentaje considerable mayoritario en más de una zona en la zona denominada castellana. A título de ejemplo, hay uno, el Decreto Foral 289/1987 del 29 de diciembre, sobre limitación gráfica de las **reservas integrales y naturales** declaradas por la Ley Foral 10 de abril de 1987, en la que denomina diseño, características de señalización, etc., de un aspecto tan interesante como es el ecológico, el de los parques nacionales, etc., y en el que hay una sola línea y media, indicando que:

> «Se colocará una doble señalización **en castellano y en vascuence,** teniendo en cuenta la delimitación geográfica establecida en la Ley Foral 18/1986 (R. 3584)». ¿A qué se referirá la Administración Foral? ¿A la señalización genérica de entrada, salida, etc.? o ¿al topónimo que da nombre a la reserva, integral o na-

tural, al área natural, área recreativa, al parque natural, etc.? Y además eso científicamente es imposible que sea únicamente en la delimitación geográfica vascófona. ¿Cómo denominará la administración al río *Urederra* en zona actualmente no vascófona, cuando el topónimo es claramente euskérico, «agua hermosa»?

O ¿Los parques de *Andia* o *Urbasa*, topónimos claramente euskaldunes aunque estén a caballo de la zonas vascófona y de la zona mixta? Nos parece que es una incongruencia y muestra de la ignorancia supina del gobernante.

En la Administración Autónoma Vasca, además del Decreto 271/1983 que se ha hecho mención y de las resoluciones que anualmente se publican de publicidad de los nombres de los municipios, como desarrollo normativo del decreto en cuestión, es útil el conocimiento de las enmiendas que los diferentes grupos parlamentarios hicieron a lo que luego sería el artículo 10 de la Ley Básica de Normalización del Uso del Euskera, el correspondiente a la Onomástica.

Hemos hecho mención a las normas forales de las Juntas Generales y también habría que mencionar las Ordenanzas Municipales del Euskara aprobadas por algunas corporaciones locales, como Bermeo y Aulesti (Bizkaia), Oiartzun (Gipuzkoa) y Leitza (Navarra) y que con más o menos fortuna, han recogido el cometido de algunas administraciones locales. Lamentablemente estas ordenanzas han estado al albur de las correlaciones de fuerzas políticas, más que de un deseo científicamente adecuado a la Onomástica, y en concreto, a la toponimia, olvidándose por la administración local aspectos tan importantes como las denominaciones de los **polígonos residenciales, de los polígonos industriales, áreas de esparcimiento,** etc. Cuando no han tenido poca conciencia de la necesidad de investigar la toponimia histórica urbana y rica en las villas-mercado y poblaciones industriales del País Vasco, como pueden ser Tolosa, Azpeitia, Bergara, Eibar, Durango, Markina, Gernika, Mungia, etc., sin olvidar del propio casco histórico de la villa de Bilbao, con toponimia urbana euskérica comprobada hasta principios de este siglo. No sé lo que ocurre en otras comunidades autónomas, pero en el País Vasco no se atiende suficientemente la investigación histórica local en materia de toponimia urbana y no solamente urbana.

EL ESTADO Y LA TOPONIMIA

Sería útil hacer un estudio del cumplimiento por parte de la administración periférica del Estado, de las legislaciones en vigor en todas y cada una de las comunidades autónomas **con lengua propia** y en los espacios de titularidad estatal, como pueden ser los grandes **puertos, aeropuertos,** etc. Un capítulo especial sería la de la Administración de Justicia y en concreto de la Dirección General de los Registros y del Notariado. Es una administración acostumbrada a la **supremacía única y exclusivamente del castellano,** en los

lustros precedentes, sobre todo en los dos últimos siglos. De todas maneras algunas de las legislaciones que afectan a la antroponimia están evolucionando positivamente.

Sería también conveniente atender a la señalización viaria, tanto de carreteras, autovías, autopistas de titularidad estatal, como de la red ferroviaria, no olvidemos que RENFE es una empresa estatal, lo mismo en los aeropuertos, también competencia del Estado, de aquellas indicaciones que se refieren a denominaciones de ciudades, municipios, comarcas o comunidades autónomas con lengua propia diferente al castellano. A título de ejemplo, cuando discutíamos la Norma Foral de Carreteras 2/93 de 18 de febrero y en su 1 disposición adicional, donde se relacionaban todas las carreteras de Bizkaia, tuvimos que indicar que la denominada «N-634» se tenía que denominar **Donostia-A Coruña** y no «San Sebastián-La Coruña», ya que: 1. El nombre oficial de la capital guipuzcoana de donde parte la carretera en su barrio de Añorga, tiene una denominación oficial euskérica **Donostia;** 2. el euskara es lengua oficial en Bizkaia; 3. la competencia de todas las carreteras es de la Diputación Foral y no del Estado; 4. el punto último de destino después de atravesar varias comunidades autónomas y provincias es la capital de una de las provincias de Galicia, es decir, **A Coruña.**

La Comisión de Onomástica de Euskaltzaindia/Real Academia de la Lengua Vasca se dirigió a las administraciones forales de Gipuzkoa y de Navarra, para que en aquellos puntos donde la carretera indicaba la denominación del estado vecino, se pusiera **Frantzia,** lo cual también se puso en conocimiento de la empresa concesionaria de la autopista Bilbao-Behobia. La administración foral navarra lo ha hecho en algunos casos, en otros no. Sin embargo, la administración guipuzcoana, como la concesionaria de la autopista sí lo han cumplido. No así la administración francesa, centralista y jacobina donde los haya, que ignora deliberadamente en la autopista en su recorrido por el territorio labortano, es decir, el del territorio costero vasco, en el que sistemáticamente dice «Saint Sebastien», o todo lo más «San Sebastián», ignorando *Donostia* y mucho menos otras denominaciones euskéricas.

REFLEXIÓN FINAL

Desearía en este capitulo hacer unas reflexiones que nos pueden servir a los aquí presentes, así como a políticos, gobernantes y especialistas en el campo de la Onomástica y de las Academias de la Lengua y de las Universidades. En primer lugar, la conveniencia de la publicación en varios idiomas de las leyes de normalización lingüística o de aquellos capítulos que puedan ser interesantes a los efectos de la onomástica en general y de la toponimia y de la señalización en particular. Sobre todo en vías de gran circulación, autopis-

tas, ferrocarriles, de zonas turísticas, costas, etc. No solamente en la lengua propia de la comunidad y en castellano, sino también, por lo menos, en inglés, francés y alemán. En, inglés y en alemán por la afluencia turística de estos países e importante en Baleares, en la Comunidad Valenciana y en Catalunya, pero también en francés, teniendo en cuenta la nula afición de los ciudadanos de esa república, tan vetustamente jacobina, hacia las lenguas vasca y catalana, en nuestro caso. Pondría en consideración, la conveniencia de editar también en portugués, por lo que respecta al gallego.

Reiterar la obligación del conocimiento y cumplimiento a empresas públicas, como puede ser Televisión Española, o a Radio Televisión Española, a las cadenas privadas de televisión, a los medios de comunicación, a RENFE, etc., que sistemáticamente, por ignorancia supina muchas veces, incumplen, más o menos deliberadamente, la onomástica propia de las comunidades autónomas. Basta con ver los **mapas meteorológicos.** La resistencia de los medios de comunicación también en el País Vasco al nuevo estado de derecho, que medios se dicen «autonomistas» y «constitucionalistas», ignoran el artículo 10 de la Ley Básica de Normalización del Uso del Euskera, como otras leyes y normas de desarrollo. Es escandaloso el caso que ocurre en el diario de mayor difusión en Navarra, que incumple deliberadamente la legislación oficial, situándose al margen de la ley, sin que nadie le llame al orden.

Haría una penúltima consideración sobre la necesidad de crear una especie de **Galeusca** Onomástica que se encargara de recopilar el desarrollo normativo de todas las comunidades autónomas con lengua propia, en materia de Onomástica, y no solamente de los departamentos de cultura, obras públicas, sino también de todos los demás departamentos, administraciones provinciales, insulares y locales. También del desarrollo normativo o comparado de países, como pueden ser Quebec, Bélgica, Finlandia, etc. Esta entidad que bien pudiera consistir en una especie de «Secretariado Permanente» o de «enlace» entre las instituciones académicas y entidades afines.

Por último, en cuanto a las administraciones autonómicas y locales. Entiendo que no se valora suficientemente el trabajo que el Institut d'Estudis Catalans, la Real Academia Galega o Euskaltzaindia, a través de sus comisiones u oficinas de Onomástica están haciendo y pueden seguir haciendo. No creo que están suficientemente dotadas las oficinas de Onomástica, todavía la nuestra está en vías de creación, con las infraestructuras y la dotación de recursos humanos y económicos, necesarios para desarrollar su trabajo. En el ejercicio de sus competencias académicas de asesoramiento e investigación son necesarias para que la administración pueda tener la Toponimia, en este caso al día. Una Toponimia adulterada, sobre todo en los pasados dos últimos siglos por un Estado centralista y centralizador y con una involución reciente. Algunos políticos, sobre todo los gobernantes, piensan que toda consulta puede y debe ser evacuada al momento, ¡marchando! Sin pensar que para ello la co-

misión de Onomástica, ha de investigar, ha de orientar, dictaminar o informar con la suficiente seriedad, para estar a salvo de los castellanistas que han imperado de una manera históricamente prepotente, hasta en toponimia la única lengua oficial, la lengua del Estado. Hay que reconocer que también en este terreno, hay honrosas excepciones que han asimilado la nueva realidad de la pueblinacionalidad del estado en esta materia, con un escrupuloso respeto con sus respectivos Estatutos de Autonomía, las leyes de normalización lingüística o su desarrollo en materia de Onomástica en general y de la Toponimia en particular, pero son las menos.

NORMATIVIZACIÓN, OFICIALIZACIÓN Y NORMALIZACIÓN DE LA TOPONIMIA EN EUSKAL HERRIA

Bellver de Cerdanya,
3, 4 i 5 de juliol de 2003

Mikel Gorrotxategi

Intentaré ser breve. Antes que nada una precisión sobre terminología.

En anteriores trabajos ha sido común la utilización del término *normalizar* para referirse al trabajo de estandarización de los topónimos, pero creemos que normalizar es un término ambiguo y que además es más propio su uso en una fase final en la que el uso del topónimo se vuelve «normal». Por lo tanto para la labor de estandarización usaremos «normativizar» y entenderemos por «normalizar» el trabajo posterior a la oficialización de los nombres que busca que el uso de la forma estandarizada sea el común.

Normativización

Aunque la Academia es el órgano competente en materia de normativización y fruto de ese papel son las diferentes normativas a usar en dicho campo, no siempre se respeta y en algunos casos se oficializa en su contra, fundamentalmente por el intrusismo e incompetencia, unidos a una buena pero desastrosa buena voluntad.

Las principales fuentes de problemas a la hora de normativizar vienen dados por la situación del euskera y la distancia que hay entre las lenguas del país. En las zonas donde ha desaparecido el euskera los topónimos no sólo han sufrido transformaciones, a menudo arbitrarias sino que en muchos casos han sido sustituidos por otros más o menos «serios»: *Atxuriaga>La Aceña, Etxaburu>El Cárabo, Gorrondatxe>La Salvaje, Larreagaburu>Mina del Morro.* En algunas zonas este proceso de sustitución fue especialmente relevante como consecuencia de las minas, que hicieron que algunos municipios viesen multiplicada su población por 10 en pocos años. Transformaciones curiosas serian: *Muniziaga>Murcielaga* (por los murciélagos), *Olabarrieta>Barrietas, Larrineta>La Reineta, Urdandegieta>Urdan de Huerta, Lega-*

górriaga>La Gorriga, ... En menor medida también se dan casos de traducciones *Harbeltzaga>Peñas Negras, Harana>El Valle,* ... aunque estás últimas son difíciles de descubrir.

En la zona vascófona el principal problema es digámoslo el carácter oral de los topónimos euskéricos. En el último siglo se ha dado un fenómeno por el que para muchos vasco hablantes, que son analfabetos en su lengua, entienden que la forma que aparece en los papeles, *Bizkarguenaga, Monasteriobidea, Beaskoa,* etc., son castellanas, mientras que las formas orales, *Biskorna, Mostei, Bisku,* etc., son las correctas en euskera. Si a este fenómeno le añadimos las transformaciones sufridas en los últimos años la situación es cuando menos delicada.

En el caso de los neo-topónimos la situación es igualmente delicada, ya que no es posible la adaptación de las palabras, sino su total traducción.

Las normas de normalización actuales las escribieron Patxi Salaberri y Mikel Gorrotxategi Nieto tomando como base las usadas para Navarra, corregidas y aumentadas con la experiencia de ese trabajo y de las labores que ha realizado la Comisión en los últimos años. El año que viene es probable que vea la luz una nueva edición de esas normas que incluya la experiencia del reciente trabajo de Bizkaia y las particularidades de la Vasconia peninsular, donde se ha empezado a normativizar la toponimia 1:25.000.

Oficialización

Una de los principales problemas que existen en los trabajos de regularización de la toponimia es la división de competencias, que es distinta en la Comunidad Foral de Navarra y en la Comunidad Autónoma del País Vasco.

En ambas la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia es asesora, pero es uno de los pocos puntos en común.

Navarra

En la Comunidad Foral de Navarra los nombres de los topónimos menores así como los de las entidades son competencia del Gobierno y los ayuntamientos únicamente les compete los nombres de sus calles, lo que da lugar a curiosas paradojas cuando un término del monte se convierte en calle.

En Navarra ha habido dos grandes trabajos de normalización. El *Nomenclátor Euskérico de Navarra* (1990) que realizó en colaboración con la Academia en otra época que podríamos llamar más feliz, y la toponimia menor de Navarra que se publicó en el Boletín Oficial de Navarra.

La toponimia mayor fue oficializada por el Parlamento navarro, tomando como base el trabajo de la Academia, aunque no se recogieron todas las propuestas y después se procedió a oficializar más formas en euskera a petición de algunos ayuntamientos, aunque las peticiones no siempre han prosperado.

La toponimia menor además de publicarse en el BON, con lo que se le dio rango oficial, se publicó en la colección *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza/Toponimia y Cartografía de Navarra.* En dichos libros aparece la forma normalizada así como gran parte de la documentación recogida, incluso aquellos nombres que no se pudieron ubicar. Desafortunadamente, los mapas escala 1:10.000 incluidos en los libros son catastrales, al no tener curvas de nivel ubicar los topónimos en el mundo real es cuando menos dificultoso, al menos si no eres Harry Potter.

La toponimia menor en cuestión fue normativizada siguiendo la normativa de Euskaltzaindia por un grupo de trabajo en el que participaban tres miembros de la Comisión de Onomástica (Patxi Salaberri, Andres Iñigo y el recientemente fallecido Jimeno Jurio como director). La normativa en cuestión fue realizada por Patxi Salaberri y corregida y aprobada por la Comisión de Onomástica de Euskaltzaindia y publicada en el libro *Nafarroa Toponimia eta Mapagintza / Navarra Toponimia y Cartografía* (1991) en el que se hace un resumen de las labores de recogida, legislación, metodología, etc.

La normativa en cuestión recoge como norma básica que los topónimos se deben escribir en la lengua de su grafía original, (5.2. 1. *Todo topónimo euskérico se escribirá con grafía vasca*) cosa que se realizó. Esto que aparentemente es lógico entra en contradicción con la oficialización de los nombres de los pueblos y entidades menores que sólo se oficializaron en euskera en los de una de las tres zonas en las que está dividido el antiguo reino a nivel lingüístico, en la vascófona (norte) y en las otras dos zonas (mixta y castellana) solamente cuando «exista una denominación distinta, originaria y tradicional en vascuence, en cuyo caso se utilizarán antes». Es obvio que en la zona vascófona son oficiales los nombres castellanos cuando son distintos de los euskéricos como parece ser el caso de *Altsasu* y *Alsasua* (un ejemplo creíble sería *Doneztebe/ Santesteban*).

Esta normativa da lugar a dos absurdos. Por una parte, nombres idénticos son escritos de distinta forma *Echauri/Etxauri* por una decisión política que los adscribió a una zona u otra. Por otra parte los topónimos mayores (barrios y lugares incluidos), aparecen en únicamente castellano pero los topónimos menores del lugar aparecen en euskara, aunque en estos últimos hagan mención a los segundos, como es el caso de *Orcoyen,* que no ha podido oficializar su nombre en euskera, por lo que ha acudido a los tribunales, aunque en el término municipal sea oficial *Orkoinxabal* («Llano de Orkoien») así como *Orkoienbidea* («El Camino de Orkoien») en el vecino Arazuri.

Como todo es susceptible de empeorar en los últimos años se ha dado un proceso de involución cuyo máximo exponente es Berriozar donde el ayuntamiento ha traducido los nombres de las calles que en realidad eran topónimos menores que habían pasado a ser calles por el desarrollo de la población. El encargado del área de Euskera y Medio Ambiente se justificó alegando que la culpable era la anterior corporación municipal «que impuso los dichosos topónimos».

Comunidad Autónoma del País Vasco

Al igual que en Navarra en esta Comunidad también la Academia es el órgano asesor tanto en el tan renombrado Estatuto de Autonomía como en el artículo 10 de la Ley Básica de Normalización. Hoy en día parece increíble que dicho artículo fuese aprobado por unanimidad.

El principal problema es el de la competencia. Los nombres de los ayuntamientos se decide por mayoría absoluta del pleno, al igual que en los concejos, que son los que dictaminan su nombre. En este caso se da la paradoja que el concejo decide su nombre pero no el de los barrios o calles que lo integran, que son competencia municipal.

Los nombres de las calles y barrios son la única competencia municipal.

La toponimia no municipal, la toponimia menor, exceptuando carreteras, parques y algunos lugares que tienen una designación oficial conocida es un campo sin barreras en lo que atañe a la normalización. Hay ayuntamientos que han sacado mapas municipales, pero desgraciadamente en la mayoría de los casos con más intenciones que conocimiento.

En 1986 la antecesora de la Consejería de Política Lingüística encargó un estudio de toponimia menor para hacer una cartografía de la Comunidad en escala 1:25.000. El trabajo lo realizó Deiker, empezando por Bizkaia y aunque parezca increíble en él no participó la Academia, ni en el diseño, ni en su supervisión ni siquiera, en la redacción de las normas de estandarización. Posteriormente se realizó Gipuzkoa y Arába. El trabajo de Bizkaia se ha vuelto a realizar y finalizó el pasado lunes 30 dada la falta de calidad. Sería deseable que las otras dos provincias se volviesen a estudiar en mayor profundidad. Este trabajo ha sido usado recientemente para realizar una cartografía de toda la Comunidad que regaló un periódico, así como los mapas municipales que simplemente copian sin mayores criterios.

Uno de los problemas que presenta este trabajo es la relación entre geógrafos y filólogos. Desafortunadamente la elección de los topónimos se encomendo a los primeros con lo que en las zonas más delicadas (zonas de pérdida del euskera) los topónimos seleccionados en muchas ocasiones no son los

más indicados. Por poner dos ejemplos frente a *Ajaran* y *Urizar* se prefirió *El valle de la Siesta* y *Los Cascajos*, por quedar en el mapa un par de centímetros mejor. En esta última revisión de Bizkaia las cosas han mejorado, y aunque la metodología del trabajo marcada por el Gobierno no ha sido la más adecuada (se empezó la casa por el tejado), la presencia de la Comisión desde el principio, un grupo de trabajo competente y receptivo (los geógrafos han aceptado gustosos las sugerencias de los filólogos) han logrado que la calidad sea mucho mejor, aunque, como todo es mejorable.

Una labor interesante y necesaria es la que han hecho y hacen algunos ayuntamientos que encargan trabajos de toponimia para la oficialización de la misma.

En el campo de los callejeros municipales es donde probablemente la normalización es donde mejor funciona. Por medio de un acuerdo con EUDEL la Academia asesora a los ayuntamientos de forma gratuita tanto normalizando los callejeros (en un un sentido amplio de la palabra de forma que en muchos casos se normalizan caseríos, estradas etc.), como sobre otro tipo de cuestiones (trabajos de toponimia, normas subsidiarias, etc.). Este trabajo empezó hace tres años con realización y posterior publicación del libro *Entidades de Población de la Comunidad Autónoma Vasca.*

Normalización

El punto más complicado de todo este proceso, y su objeto, es la normalización entendiéndola como el uso normal de las formas estandarizadas. El uso normal quiere, o querría decir que en los medios de comunicación, y en la vida diaria sean esas las formas de uso. En este campo la situación es más diversa. Hay nombres que han alcanzado un grado de normalización alto *(Gernika, Leioa, Donostia, Gasteiz, Arrasate,...)* su uso es general en todos los ámbitos de la vida, pero desafortunadamente el uso de otros no es tan extendido. Es triste comprobar que el grado de normalización tiene una cierta relación con la política, pero eso es otra historia.

DURANGOKO 38. LIBURU ETA DISKO AZOKA

Durango, 2003-XII-4, 5, 6, 7, 8

DURANGOKO XXXVIII. EUSKAL LIBURU ETA DISKO AZOKAREKIKO KONTU-ERRENDAPENA

Durangon, 2003ko abenduaren 4, 5, 6, 7 eta 8an

Durangoko Liburu eta Disko Azoka, 2003. urteko abenduaren 4tik 8ra bitartean egin da *Landakosolo*-ko lur eremuan eraiki berri den erabilera anitzeko erakustazokan.

Euskaltzaindiak liburu-salmentarako stand bi alokatu zituen irailaren 29an. Bakoitzaren prezioa 635 euro.

Bestalde *Gerediaga Elkarteak*, duela urte batzuk hasitako digitalizazio prozesuarekin jarraikiz, bere webgunean argitaletxe desberdinetako produktuak izan ditu ikusgai. Euron artean, Euskaltzaindikoak.

Azken urteotako ohiturari jarraikiz, Azokan bertan ez da liburu berrien aurkezpenik egin. Ekitaldi honek izaten zuen oihartzun eskasa ikusirik, argitaletxeek, Azoka aurreko egunak aprobetxatzen dituzte, beraien nobedadeak, liburudenda zein areto desberdinetan aurkezteko. Euskaltzaindiak, arrunki, argitalpena kaleratu ahala egiten du aurkezpena, Azokari itxaron gabe. Dena den, argitalpen batzuk promozionatu nahian eta egoera ekonomikoa uzten dion neurrian, Gerediaga Elkarteko agerkarian publizitatea jarri du Erakundeak. Bestalde, doan zenez gero, *Deia* egunkarian ere iragarri ditugu gure produktuak. Horretaz gain, prentsa arduradunak, Amaia Okariz andreak, Euskaltzaindiak Azokan aurkeztu duenaren informazioa helarazi die komunikabide desberdinei. Baita ere, lanik aipagarrienen berri ematen duen orritxo bat kaleratu da, Azokan izan diren bisitarien artean banantzeko.

Aurtengo edizio honetan, jarraikook izan dira, Euskaltzaindiak, paperean, aurkeztu dituen argitalpen berriak:

- *Euskera 2002, 2;*
- *Euskera 2003, 1;*
- Iker 13: *Euskalkia eta Hezkuntza;*
- Iker 14: *Gramatika eta Literatura ikerketak XXI. mendearen atarian (I, II);*
- Iker 15: *Arnaud Oihenart: Euskal atsotitzak eta neurtitzak;*

– *Hondarribiko Toponimia.* Onomasticon Vasconiae, 23;

– *Morfología del verbo auxiliar suletino.* Pedro de Yrizar;

– *Lagun Mina.* Toribio Altzaga saria, 2002. Aitor Arana;

– *Bost Ahizpa.* Txomin Agirre eleberri saria, 2002. Aitor Arana;

– *Jean-Pierre Goytino eta Kaliforniako...* Mikel Zarate saiakera saria, 2002. Xipri Arbelbide;

– *Narrazioak eta Olerkiak 2002.* R.M. de Azkue sariak, BBK – Euskaltzaindia;

– *Euskaltzaindiaren Arautegia eta Barne-Erregelak.*

* * *

Azokarako material eta tresnerien garraioaz, zein hauen instalazio eta egokitzeaz Lutxi Alberdi eta Jon Artza arduratu dira. Hurrengo egunetan Euskaltzaindiko langileak eta hauen zenbait senitartekok, alegia; Maider Agesta, Leiore Lizundia, Eneritz Areitio, Udane Badiola, Asier Legarreta, Txaber Zearreta, Joseba Sanchéz, Leire eta Jose Telleria, Kimetz Altzibar eta lehengusinak, stand-ean txandak egin dituzte. Erankundeko stand-eko koordinatzaile Jon Artza izan da. Ostera, Erakundeko gai akademiko eta euskaltzain oso, urgazle, kide eta abarrekiko hartu-emanetaz –larunbat, igande eta astelehenean– Ricardo Badiola Uriarte, argitalpen eragilea, arduratu da.

Guztira Euskaltzaindiko 80 argitalpen desberdin eraman dira Azokara. Argitalpenen hautaketa eta kopurua, aurreko urteetako salmentak kontuan hartuz egin da. Azokan zehar 172 liburuki saldu eta 100 inguru doan banatu. Hauetako gehienak, 75 bueltan, argitalpen katalogoak izan dira. Salduena, *Hiztegi Batua* izan da nabarmen. Beste lanak arrakasta beretsua izan dute. Modu argiago baten azaltzeko «denetik apur bat» saldu dela esan dezakegu.

Durangoko Azokako aurtengo edizioan lortutako diru kopurua 1653,70 euro (277.000 pta) izan da. Iaz baino ia 40 euro gehiago, antzera samar beraz. Eta honen guztionen gainean egoki deritzogu zerbait eranstea:

– Orokorrean hartuta, prentsan aipatu izan da, aurten jendetza eta salmentak nabarmen gora egin dutela. Badirudi halere, irabaziak handitu dituztenak, argitaletxe handiak izan direla: Elkar, Txalaparta edo Pamiela, kasuko. Hau guztia diogu, beste argitaletxe xumeagoekin hitz egin ostean, iaz baino gutxiago irabazi dutela adierazi digutelako.

– Gurera joaz, esan behar da *Euskal Izendegia* Azokarako berrargitaratu ezinak kalte egin digula. Urtero 30-40 ale saltzen baikenituen. Hala ere, gabezi hau ezagubide gutxiagoko beste lan batzuk gehiago sal-

duaz orekatu dugu. Batzuk aipatzekotan, Literatura Klasiko zein Sariketako liburukiak.

Esan gabe doa, Durangoko Azoka, produktuen salerosketarako zita gertatzen dela, euskal kultura eta euskaltzaleen topagune ere izanik. Urrian *Liber*-en izan zen Euskaltzaindia, Madrilen, eta hagatik konparaketarako tentazioa: hura, Azoka askoz komertzialagoa da, «marketing»-a nagusi delarik. Profesionalentzako Azoka da; banatzaile, argitaletxe, liburudenda, inprentak e. a. beraien harremanak sendo ditzaten. Hori bai, arlo horretan arras interesgarria da. Durangokoak ordea, izaera herrikoiagoa dauka, eta irakurlea da protagonista. Arestian aipaturiko topagune izaera hori kontuan izanik, Euskaltzaindiak bere zerbitzuak erakusteaz gain, bezero eta harpidedunekin dituen harremanak sendotzeko aprobetxatzen du; hots, hauek dauzkaten zalantzak, galderak, e. a. erantzunez.

Aurtengo edizioak, eguraldi ona lagun, jende gehiago erakarri du eta ohi legez, oso arrakastatsua izan da. Salmentak oro har onak izan dira. Aurretik ere aipatu dugun lez, aurten eraikin berria estreinatu da, honen abantailak ugari izan baitira: argitaletxeentzako aparkalekua, zerbitzuak eskura, hotzik eza, e. a.. Erakustazoka, egun batzuk lehenago ireki eta ondorioz «azken ukitu» zenbait ere faltan bota dira. Hurrengo urterako konponduak izango direlakotan gaude eta honi gaineratzen badiogu Kafe Antzokia ere irekita izango dela (eskaintza kulturalen ugaritzea ahalbideratuz), Durangoko Azokari etorkizun polita iragartzen diogu.

Eskainitako zerbitzuez aparte, Euskaltzaindiaren presentzia agerikoa izan da, Azokaren inguruan antolatu diren zenbait ekitalditan. Horrela gauzak, euskaltzain urgazlea den Jose Mari Iriondok sarrera hitzaldia eman zuen «Euskara irratietan...» *Euskera* agerkari honetan argitaratzen baita; Jose Luis Lizundia, euskaltzain osoak: «Emakumeak idazle Durangerrian» eta Luzien Etxezarretak, euskaltzain urgazleak, ere mahainguru baten parte hartu zuen.

* * *

2003an, omenaldi eta sari gisa ematen den *Argizaiola*, Gerardo Bujandari banatu zaio, euskal kulturaren alde egin duen lan oparoagatik. Gerardo, Loiola Irratiko sortzaileetakoa dugu eta Radio Euskadik, Donostialdean bere garaian izan zuen berri-emale klandestinoa.

2003.eko abenduaren 19an

Ricardo Badiola Uriarte,
argitalpen eragilea

Jon Artza Bikandi,
argitalpen banaketa arduraduna

DURANGO:
2003ko Euskal Liburu eta Disko Azokaren hasierako hitzaldia (*)

Durango, 2003-XII-4

Joxemari Iriondo

Eusko Jaurlaritzako Kultura sailburua eta Bizkaiko Diputazioko kultura diputatu andreak, Durangoko Alkate jauna, Liburu eta Disko Azoka honen antolatzaile jaunak, eta, batez ere, hemen bildu zeraten entzuleok.

Arratsaldeon denoi!

Gauza bi esan nahi nituzke lehenik, zuen aurrean oso urduri nago-eta:

1) Bazela garaia irratiari ere tarte txiki bat emateko hemen, besterik ezpadare bere propaganda egin dezan, Durangoko Euskal Liburu eta Disko Azoka honen alde zerbait baino gehiago egin baitu 38 urte honetan. Irratia eta musika –diskoak–, bigarren mailako izan dira askotan. Baina, 1965eko Azoka hartatik hasi eta gaur arte, zerbait baino gehiago egin duela nago, bai Azokaren albisteak lau haizetara eman eta zabaltzen, eta bai azokazaleak animatzen Durangora etor zitezen/ditezen.

Izan ere, irratiak eragin handia du euskaldungoaren artean. Etzazute ahaztu irratia asko entzuten dela gaur ere; inoiz baino gehiago, seguruenik. 1.050.000 entzule pasa biltzen ditu irratiak hemen, lurralde autonomoan, egunero, nahiz eta garai bateko irratiaren *prime time* –ilunabarrak– telebistak jan zizkion.

2) 2003ko azokaren ateak idekitzeko, Irratia eta euskara gaiari buruz hitzaldi bat behar eta niri eskatu zenidaten. Ausardia ere behar dela esango nuke. Beno, eztakit eskatzea ausardia den, baina nik baietz ematea bada atrebentzia. Azoka honek ondo merezitako maila ta izena du gure artean, eta hizlari hobea merezi zukeen seguruenik. Halare gai hau egunero eskuartean, buruan eta bihotzean erabili dut berrogei urte eta gehiago honetan, hori nahiko meritu ezpada ere gaur hemen zuen aurrean egoteko.

(*) Azkenean, mintzaldia 20 minutura mugatu behar nuela esan zidaten, eta laburpena bakarrik eman ahal izan nuen.

Dena dela, egia da, bai, irratia eta euskeraren gai honetan lekuko zuzena izateko aukera eta suerte ederra izan dudala. Eta bikote honen historia kontatuko dizuet laburki, analisi eta azterketa handiak egiten ausartu gabe. Beste azterketa sakonago baterako abiapuntu izan ditekeen hainbat puntu gogoratuko ditut, garbiago esateko.

* * *

IRRATIA: LASTER 80 URTE

Bai, laster beteko ditu 80 urte irratiak Euskal Herrian. Hogeigarren hamarkadan etorri zen irratia hona. Historiak kontatzen duenez, 1923an hasi zen Irrati Komertziala Espaiñian (*Radio Ibérica* - Madrid, 1923ko iraila), nahiz eta Armada eta Telegrafoak bi urte lehenago hasiak ziren irrati-sistemaz baliatzen, bere komunikaziotarako.

Geroago, anaiarteko gerratean, oso baliabide garrantzitsutzat eduki zuten bando biek, beren zabalkundea egiteko. Eta Munduko Bigarren Gerrate handian, *uhinen gerra* deitura eman zioten irratiari.

Jose Antonio Primo de Riveraren diktadura garaian, 30. hamarkadan, eragin handia izan zuen irratiak, *España Una, Grande y Libre*-aren kontzeptua garrantzitsua zen-eta (nire haurtzaroan, Espainia erbi handi bat zela ulertzen nuen nik). Irakurri gutxi irakurtzen orduan ere, eta bazekiten irratiak lan ona egin zezakeela ideia eta pentsamentu bakarra gaur bezalaxe noranahi zabaltzeko. Euskal Herria etzuten alde batera utziko, nola ba? Garai hartan ere, orain bezelaxe, Euskal Herria Espainia zela demostratu behar zen.

Baina urteak joan dira, eta pentsa gauzak nola aldatu diren ordutik hona! Gaurko gerratan ez dago irratiaren halako beharrizan nabarmenik. Oraingo gerra handietan telebisioa behar da bereziki, sarraskiak noiz eta nola hasi diren erakusteko, etsaia nola zanpatzen duen, nolako txikizioak egiten dituzten eta abar munduari erakusteko, handiak nahi duena eta nahi duen neurrian kontatuz, eta nahi dituzten irudiak bakarrik emanez ikusleei.

Bistan denez, lehen irratia bezalaxe, gerraren zati bat da telebisioa gaur egun, ikusleriarentzat. Beste komunikazioetarako, berriz, zerutik zorrotz begira dauden sateliteak erabiltzen dituzte gerrariek, sistema horiek ere irrati-loturazkoak direlarik, orohar.

Lehenengo irratiak Euskal Herrian

Lehenengo irratia 1925ean heldu zen Euskal Herrira, Bilbora lehenengo eta Donostiara gero. Ondorengo datu hauek efemeride xehe eta hutsak dira, nahi baduzue. Baina hauexek ematen digute irratia Euskal Herrian sartu zen garaiaren berri. Eta garrantzitsuak dira, nire iritziz:

1925eko martxoaren 1ean hasi zen –Espainian hasi eta bi urtera– *Radio Club Vizcaya - EAJ-9* zeritzon lehenengo irratia. *Hotel Carlton-eko irratia,* deitzen zioten hiritarrek, hotel horretan kokatuta zegoen-eta.

Bilboko zenbait irratizale 1924an hasi ziren bildu eta hizketan, artean ezagutzen ez zen irrati bat martxan jarri behar zela-eta. Bide batez, Bilboko merkatariak eta dendariak ere gogotik hasi ziren irrati aparailuak bezeroei eskaintzen, nahiz eta baimen bereziak behar zituen erosleak. Berehaldiko kanpainak antolatu zituzten Bilbo aldean, esaten dutenez.

Bilboko Irratia ez ziren nolanahi hasi, 1925ean. Kulturaren kezka handia izan bide zuten irrati hartako arduradunek, eta *Universidad Radiofónica de Vizcaya* elkartea sortu zuten, irratirako profesional eta laguntzaile berriak prestatzeko, aurrera begira. Egunean hiru orduko emankizuna egiten zuten, hortarakoxe baimena zutenez. Eta horien erdia, gutxi gorabehera, hizkuntzak, Literatura eta Arte eta zientziak erakusteko erabiltzen zuten.

Sortu eta handik bi urtera, *Radio Club Vizcaya, EAJ-9; Radio Barcelona, EAJ-1, Unión Radio Madrid, EAJ-7, Radio Sevilla, EAJ-5* eta *Radio Salamanca, EAJ-22,* elkarrekin irratsaio eta emanaldi bereziak egiten hasi ziren, lehenengo *Unión Radio* zelakoaren egitasmoak burutuz.

Sei hilabete beranduago, 1925eko irailaren 30ean, beste irrati bat abian jarri zuten Bizkaiko hiriburuan, *EAJ-11, Radio Vizcaya* deiturarekin. Armando Otero jauna zen enpresako buru, nahiz eta *Compañía Ibérica de Telecomunicaciones*-en kapitala erabili zuten, ekonomiari zegokionez. Haren entzuleen artean, *Unión Radio Asociación de Vizcaya* antolatzen ahalegindu ziren, beharrezko diru-laguntza bildu eta pogramazioari buruzko iritziak eman zitzaten. Bizkaiari eta, batez ere, Bilbori zegokion giroko programak antolatzeko kezka nabaria zen haien artean.

Aldi hartan, Donostiako Udalak ere ahalegin handiak egin zituen Gipuzkoako hiribururako irrati bat lortu nahirik, Donostiako turismoa suspertzeko garrantzitsua eta ezinbesteko zenez. Baina badirudi Donostiako Alkateak ez zuela Bilboko zaldunen abilidadea eta ahalmenik. Haren lehenengo ahaleginak alperrikakoak izan ziren behintzat. Gero, alkate jaunak ezin izan zuena, Sabino Uzelaieta alkateordeak lortu zuen. Eta halaxe, *EAJ-6 Radio San Sebastián* zeritzonaren transmisio-ekipoak Igeldo gainean instalatu, eta 1925eko irailaren 29an hasi zen emititzen, erreginak eta señoritoak udapasa Bella Eason zeuden arte (garai hartako jauntxoen udaldia oraingoa baino askoz luzeagoa izaten baitzen). Hura ere *Union Radio* (2) zeritzon enpresa pribatuarena zen, jakina denez. Baina ordurarteko besteak baino euskaldunagoa, ezpairik gabe.

(2) Union Radio enpresa osatu, AEG-Telefunken, Compañía General de Electricidad, Compañía Telefónica Nacional de España, Sociedad Ibérica de Construcciones Eléctricas, RCA, Bell S.A. eta abarrek osatzen zuten.

Irratiok zer programazio egiten zuten jakin nahirik, artxibo askotan ibili izan naiz urteetan ere albiste bila, orduko egunkarietan bereziki. Baina ez dut atera arrasto garbirik oraingoz. Ez dut etsiko ordea. Bestalde, Donostiako Irratia euskaraz noiz eta nola hasi zen geroxeago esango dizuet, horren berriak jakin ditut-eta.

Beste irratiak 30. hamarkadan

Urteetan aurrera eginez, beste irratiak abiatu ziren Euskal Herria osoan: 1933an, *Radio Bilbao EAJ-28, Radio Pamplona EAJ-6* eta, *Radio Vitoria EAJ-6* (1934) enpresak sortu ziren, 1932ko abenduaren 8ko erret dekretu baten babesean.

Ordurako bazen beste irratirik ere. Hala nola, *Radio Tudela EAK-66* (1932) eta 30eko hamarkadaren lehen urteetan sortu zen *CES (Red de emisoras sindicales)* kateko beste *Radio Tudela* zeritzona, Tuteran. 1933ko maiatzaren 27an, Iruñeko *Radio Navarra* sortu zen, eta anaiarteko gerra garaian lan handia egin zuen, Nafarroako *Junta Carlista de Guerra*-ren eskuetara pasatu zelarik. Geroago, *Radio Requeté* deitura erabili zuen, 1958an SER katearekin elkartu zen arte.

Aldi batean Itziarko *Kettai* (Getaria) baserritik lehenengo, eta gero Getxoko Golf de la Galeatik bere saioak zabaltzen zituen *Radio Euzkadi / Euzkadi Irratia* sortu zuen Eusko Jaurlaritzak, 1936an, geroxeago aipatuko dugunez.

Geroz irrati gehiago

Gogoan izateko beste data eta efemeride batzuk ere aipatu nahi nituzke urtez-urte, garrantzi handia dute eta:

• 1925ean Bilbon eta Donostian hasi ziren irratien inguruan otso gosetiak bezala sartu ziren kanpotik lanerako irrikatzen zetozen beste irratiak. Gerra aurretik Donostian irrati bakarra *(Unión Radio)* zuen SER-ak bere katea osatu eta indartzen ahalegin berezia egin zuen Euskal Herrian. Hasteko, hiru irratiren jabe egin zen, poliki-poliki:

- 1944an *Radio Bilbao* erosi zuen.
- 1954an *Radio Vitoria* (Gasteizko Kutxarena) irratiarekin tratua egin zuen bere programazioaren zati handi bat eman zezan egunero.
- 1958an *Radio Requeté* de Navarra erosi zuen.

Eta gero beste kateak heldu ziren, 50eko hamarkadan:

REM (Red de Emisoras del Movimiento)

- 1953an, Radio Alava (1966an, *La Voz de Alava).*
- 1956an, *La Voz de Guipúzca.*
- 1957an, *La Voz de Navarra.*

CAR (Cadena azul de Radiodifusión)

- 1953an, Radio Juventud de Eibar.
- 1954an, Radio Juventud de Vizcaya.

(60ko hamarkadaren hasieran REM-CAR biak elkartu egin ziren.

Azkenean, Radio Nacional de Españak iruntsi zituen *Glorioso Movimiento*-ko hondakin zaharrak).

CES (Cadena de Emisoras Sindicales)

Irrati bat Tuteran, eta bestea Tafallan izan zituen. Halare, azkenengo honek oso iraupen txikia izan zuen.

RNE (Radio Nacional de España)

1961ean, Donostian hasi zen.

1970ean, Bilbon.

COPE (Cadena de Ondas Populares de España)

Euskal Herrian irrati txiki asko sortu zen parrokien babesean, Espainiako beste lurraldeetan bezalaxe, 50. hamarkadaren azkenaldera. Inork ez daki zenbat izan zitezkeen, baina bai asko zirela. Berrehun, hirurehun...

Euskal Herriari dagokionez, honako hauek gogora ditzakegu, gutxienez:

- Segura Irratia. 1956ko apirilaren 12an hasi zen. Gero, 1964an itxiarazi zuten; eta 1972an hasi zen berriro.
- Arrate Irratia 1959ko abenduaren 23an hasi zen. 1964an isildu eta 1982an hasi zen berriro.

Horiez gainera, beste irrati batzuk ere ezagutu genituen Euskal Herrian 50. hamarkadaren hondarretan, parrokien babesean: Tolosako Irratia, Begoñako Irratia, Arrasateko Eskola Profesionaleko Irratia, Irurita Irratia, Aranaz Irratia, Berruete Irratia, eta besteren batzuk. Eta bere programazioaren erdia baino gehiago euskaraz egiten zuten horiek denek. Egia da, bai. Mezak, errosarioak eta elizkizun asko ematen zituzten, baina euskaraz.

Alabaina parrokien babesean ari ziren irrati koskor horiek bakoitzak nahi zuena egiten zuela eta Espainiako Gobernuak irratien esparru radioelektrikoa arautu ta legeztatu nahi izan zuen, lanean ari zirenentzat bideak estutuagotuz, jakina ba! Estatua eta Elizaren arteko akordioaz baliatu, eta COPE edo Herri Irratien katea eraikitzeko baimena eta frekuentziak eman zizkion Francoren gobernu *eskuzabalak* Espainiako Gotzainen Batzordeari. Eta hiru urtez behin berraztertu eta berritu behar ziren irrati bakoitzaren baimenak, badezpadare.

Honatx Euskal Herrian sortu ziren Herri Irratiak, lege berriaren ondorioz:

- 1959ko abuztuaren 4an, Iruñeko Herri Irratia, Dominikoen zuzendaritzapean.
- 1960an, Bilboko Herri Irratia, Bizkaiko Gotzaingoaren ardurapean
- 1961eko otsailaren 11n, Loiolako Herri Irratia, Jesuiten zuzendaritzapean. (1965.07.22an isildu eta 1966.07.31n hasi zen berriro, FMn).
- 1962ko abuztuaren 15ean, Donostiako Herri Irratia, Gipuzkoako Gotzaingoaren ardurapean. 1970eko abenduaren 24an Jesuitek hartu zuten, irratiak diru-galera handiak zituela-eta.

Radio Euzkadi / Euzkadi Irratia

Radio Euzkadi / Euzkadi Irratia geroxeago aipatuko dudala esan dut. Izan ere, gaur egungo Euskadi Irratia / Radio Euskadiren guraso zaharra, *Radio Euzkadi, la voz de la resistencia vasca / Euskal Erresistentziko gudarien irratia,* 1936an hasi zen emititzen. Itziarko *Kettai* (Getaria) baserrian transmisorea instalatu eta hilabete batzuk lanean egin ondoren, Gipuzkoa erortzera zihoala etsita, Getxoko *Golf de la Galea*-ra joan zen, ihesi. Baina denbora gutxi egin zuen han ere. 1937an Bilbo hartu zutenean, Iparraldera ihes egin behar, berriz ere. Lehenengo, Donibane Lohizunen eta gero Mugerren iraun zuen –horixe, iraun–, 1946tik 1954rarte, agintarien beldurrez beti. Gero, Espainiako agintariek Frantziakoei presio gogorrak egiten jarraitu zuten, eta handik ere perrak jaso behar izan zituzten, Venezuelara joanez.

Hamar urteko isilaldi luze eta aspergarriaren ondoren, 1965eko uztailaren 10ean hasi zen emititzen handik, 1977ko apirilaren 30ean behin betirako ixteko, laster beste *Radio Euskadi / Euskadi Irratia* hasiko zela-eta.

Irrati honen nondik norakoak eta ahaleginak ezagutu nahi dituenari, Leire Arrieta Alberdi eta Jose Antonio Rodríguez Ranz-ek idatzi, eta EITB eta Sabino Arana Fundazioak argitaratutako *Radio Euskadi – La Voz de la Libertad* liburua gomenda diezaioket, erraz aurkituko ezpadu ere. Dena ez bada ere, historiaren zatirik onenak hantxe aurkituko ditu, seguru.

Irratiaren helburu nagusiak hauexek ziren, hitzez hitz:

1) *Ser una radio libre, dentro de sus modestos medios, para cumplir la misión de informar de cuanto la prensa y la radio franquista ocultaban a la masa de sus oyentes y lectores.*

2) *Contribuir a la formación del estado de opinión, consciente de la situación de opresión a la que el régimen sometía a Euskadi.*

3) *Fomentar la cultura vasca, y sobre todo, el euskera. Era la única emisora en la que diariamente se empleaba este idioma.*

Irratia eta euskeraren gai honekin zerikusi handia izan eta, batez ere, aldi batean gurean huraxe entzuteko ahalegin bereziak egin behar izaten genituelako, ez nituzke ahaztu nahi 1946an Radio Parisen bidez hasi ziren saio aipagarri haiek. *Euskal Irrati Ixilla* izenarekin, Jabier Landaburu, Telesforo Monzon eta Jose Antonio Durandoña arduratu ohi ziren hango lanaz.

Eusko Jaurlaritzaren agindu eta babesez egindako informazio-zerbitzuen sailean, berriz, Jesus Insausti '*Uzturrek*' antolatu eta ematen zituen albisteak ere oso gogoan izatekoak dira, Radio Parisen bidez. Zuetako norbaitek gogoratuko ditu, seguru asko, «Paris'tik Euskalerrira, Paris`tik Mundu Zabalera» eta beste saio asko, 1960tik 1964ra bitartean.

* * *

Irratia ugaltzen

Istorio eta kontakizunak laburtu eta aurrera egin behar dut ezinbestean, erdibidean beste xehetasun asko utzita.

Garai bateko irratien kontakizun laburra egin dizuet. Baina, orain zenbat irrati ari dira Euskal Herrian? galde lezake norbaitek. Eta hau bai dela gai korapilotsua eta jakiten zaila! Garai bateko irratien kontaketa egin eta jakitea erraza izango zen, agian. Baina oraingoak nola eta nork kontatu? Hasi eta denbora gutxi barru ixiltzen den asko baitago han-hemen.

Oraindik asko ez dela, Gasteiz Irratiko lankide bati entzun nionez, hiru irrati omen ziren Gasteizen orain 20 urte. Orain, berriz, ba omen dira 20 edo gehiago. Baina, Gasteizkoak bakarrik kontatzen zituen, itxura denez. Nik kontatu ditudanez, berrogeita hamar bat frekuentzia badira, gutxienez, Gasteizen eta Arabako herrietan sakabanatuta. Eta nik kontrolatu ez dudanen bat izango, atzo, gaur, noiznahi hasita.

Euskal Herriko beste lurraldeetan ere beste horrenbeste gertatzen da, inolako ezpairik gabe. Orain hilabete batzuk kontaketa zehatz samarra egiteko asmoz hasi nintzen, zerbait argituko nuela pentsatuta. Baina gero bertan behera utzi nuen zeregin hura, alperrik ari nintzela ohartuta. Izan ere, lehen esan bezela, hasi ta utzi egiten duen irrati asko baitago. Adibidez, Azpeitian eta Zarautzen baziren irratiak orain urte gutxi. Gaur ez dago ez batean eta ez bestean. Telebista bai, bietan bada telebista bana: ZTB, Zarautz Telebista, eta Kaito Telebista, Azpeitian; baina irratirik ez. Itxura denez, jendeak ikusi egiten du nonbait orain eta ez entzun.

Duela urtebete *Vives Radio SBA-k*, eta oraintsu Julian Belokik argitara eman duen zerrenda bati begira egon izan naiz dialean agertzen diren frekuentziei erreparatzen; eta beldurra ematen duela esango nuke. Beno, beldurra edo kezka. Garai batean (1964an) Fraga Iribarne zaharrak esan omen zuen «caraillo, ya está bien de jugar a radios!», esaldi huraxe datorkit burura. Eta esan egingo nuke gainera, norbaitek harexen antza dudala esango didan beldurrik ez banu.

Lurraldez lurralde egin dudan zerrenda honi erreparatzeko astirik bazenu, begiratu ondo:

1) Gipuzkoa.

87,7	RNE Radio 1	Donostia. Igeldo
88,1	Irun Radio - Ser	Irun
88,5	Cope Donostia	Donostia
88,7	RNE Radio 1	Azkoitia
88,9	Herri Irratia Donostia	Tolosa
89,2	Segura Irratia	Segura
89,7	Arrate Irratia	Eibar
90,0	RNE - Radio Clásica	Jaizkibel
90,0	Euskadi Gaztea	
90,4	Radio Euskadi	Tolosa
90,4	Radio Euskadi	Zarautz
90,5	Euskadi Irratia	Eibar
90,5	Radio Euskadi	Igeldo
90,8	Euskadi Irratia	Beasain
90,9	EITB Irratia	Jaizkibel
91,5	KISS FM	Donostia
91.9	Radio Pais Vasco	Donostia
92,1	RNE Radio 3	Jaizkibel
92,4	Euskadi Gaztea	Elosu (Agerreburu)
92,5	Radio Miramar	Donostia
92,8	Euskadi Gaztea	Tolosa
92,9	RNE Radio 1	Eibar
93,3	RNE Radio 5	Donostia (Ulia)

93,6	Arrate Irratia	Eibar (Arrate)
93,6	Euskadi Irratia	Elosu (Agerreburu)
94,4	Euskadi Irratia	Jaizkibel
94,8	Herri Irratia Donostia	Hernani
94,9	RNE Radio 3	Beasain
95,2	Euskadi Irratia	Donostia (Igeldo)
95,7	Radio Euskadi	Elosu (Agerreburu)
95,9	RNE Radio 3	Eibar
95,9	Pais Vasco Radio	Donostia
96,0	RNE Radio 3	Tolosa
96,5	Radio Euskadi	Jaizkibel
97,2	Los 40 Principales	Donostia (Igeldo)
97,2	Txapa Irratia (97,0)	Bergara
97,5	Formula Hit Gipuzkoa	Eibar
97,6	Radio Maria	Donostia
97,9	Euskadi Irratia	Tolosa
98,0	Cadena 100 S. Sebastian	Donostia
98,2	Radio Euskadi	Eibar
88,2	Euskadi Irratia	Zarautz
98,0	Radio Euskadi	Zarautz
98,4	RNE Radio Clásica	Beasain
98,5	Radio Donosti	Donostia
98,7	RNE Radio Clásica	Eibar
98,8	RNE Radio Clásica	Tolosa
98,9	RNE Radio 3	Donostia (Ulia)
99,2	Radio Master	Eibar
99,2	Molotoff Irratia	Hernani
99,3	Zirika Irratia	Idiazabal
99,5	RNE Radio Clásica	Donostia (Igeldo)
99,5	Molotil Irratia	Eibar
99,8	Loiola Herri Irratia	Elosu (Iturriberri)
100,0	Zintzilik Irratia	Errenteria
100,2	RNE Radio 1	Beasain
100,3	Planet Radio	Donostia
100,7	Radio Bahia	Lasarte Oria
101,1	Onda Cero Radio	Eibar
101,9	RNE Radio 1	Tolosa
102,0	Oñati Irratia	Oñati
102,5	Onda Cero Radio	Donostia
102,7	Euskadi Gaztea	
102,9	Euskadi Gaztea	Beasain
103,1	Euskadi Gaztea	
103,5	Euskadi Gaztea	Jaizkibel
103,7	Kaka Flash Irratia	Azpeitia (ixilik)

103,8	Bellari Irratia	Oñati
104,0	????	Errenderialdea
104,0	Cope Radio Estudio	Eibar
104,1	EITB Radio	Donostia
104,7	RNE Radio 1	Jaizkibel
104,9	RNE Radio Clásica	Azkoitia
105,0	Sorgina Irratia	Arrasate
105,0	Arrasate Irratia	Arrasate
105,0	Arlote Irratia	Ordizia
105,2	Herri Irratia Loiola	Ordizialdea
105,4	Errenteria Irratia	Errenteria
105,5	Zazpiki Irratia (107,6)	Elgoibar
105,7	Radio Euskadi	Beasain
195,7	Antxeta Irratia	Donostia
106,2	Radio Intereconomia	Donostia
106,8	Ttan Ttakun Irratia	Donostia
106,9	RNE Radio 3	Azkoitia
107,0	Goiko Irratia	
107,0	Radio Municipal	Errenteria
107,2	Itzurun Irratia	Zumaia
107,4	Radio Casares	Altza
107,5	Loatza Irratia	Billabona
107,5	Txolarre Irratia	Tolosa
107,5	Lib. Libre Irratia	Astigarraga
107,7	Taller Radio	Arrasate
107,9	Urdina Irratia	Pasaia

2) Bizkaia:

87,6	Getxo Irratia	Getxo
87,9	Euskadi Gaztea	Bilbo
88,0	Radio Nervión	Bilbo
88,3	Cadena Dial Onda Vasca	Gernika
88,6	Cadena Dial	Gernika
88,9	Euskadi Irratia	Bilbo (Ganeta)
89,5	Los 40 Principales	Bilbo
90,0	Mozoilo Irratia	Galdakao
90,1	Euskadi Irratia	Bermeo
90,1	La Siebe Irratia	Barakaldo
90,6	RNE Radio Clásica	Artxanda
91,2	Euskadi Gaztea	Oiz (Durangaldea)
91,7	Radio Euskadi	Bilbo (Ganeta)
92,2	Radio Popular de Bilbao	Bilbo
92,4	Radio Euskadi	Bermeo
92,5	Bizkaia Irratia	Ondarroa

92,7	Radio 7	Barakaldo
93,2	Cadena Dial Euskadi	Getxo
93,6	Euskadi Gaztea	Balmaseda
93,9	RNE Radio Clásica	Sollube
94,2	Cadena 100 Bilbao	Bilbo
94,4	Emisora Libre Rock	Bilbo?
94,7	Euskadi Gaztea	Bilbo (Ganeta)
94,7	Oye Radio	Basauri
95,2	Euskadi Irratia	Karrantza
95,4	RNE Radio 3	Sollube
95,7	Radio Euskadi	Balmaseda
96,0	Bilbo Hiri Irratia	Bilbo
96,3	RNE Radio Todo Noticias	Artxanda
96,6	Radio Euskadi	Larrantza
96,7	Bizkaia Irratia	Gernika
96,8	Euskadi Gaztea	Bermeo
97,0	Tas-Tas Irrati Librea	Bilbo
97,0	Stereo Latino Uribe Kosta	Sopela
97,3	Bizkaia Irratia	Elorrio
97,3	Formula Hit Vizcaya	Portugalete
97,4	Bizkaia Irratia	Bermeo, Amoroto
97,4	Euskadi Irratia	Balmaseda
97,8	Cope Bilbo	Bilbo
98,1	Bizkaia Irratia	Lekeitio
98,4	Radio Marca (Europa FM)	Barakaldo
98,8	M 80 Radio	Bilbo
99,2	RNE Radio 3	Artxanda
99,7	KISS FM	Bilbo
100,1	EITB Irratia	Bilbo
100,2	Euskadi Gaztea	Karrantza
100,4	Musika	Bilbo
1007	RNE Radio 1	Artxanda
101,1	Bidebieta Irratia	Basauri
101,5	Onda Cero Radio	Bilbo
101,9	Zopinki Irratia	Lutxana
102,1	RNE Radio 3	Oiz (Durangaldea)
102,6	Bizkaia Irratia	Bilbo
102,9	Gordexola Irratia	Gordexola
103,0	Radio Tropical (102,9)	Bilbo
103,2	Radio Euskadi	Oiz (Durangaldea)
103,7	Radio Interenonomia	Bilbo
	Anboto Irratia	Durango
104,4	Euskadi Irratia	Oiz (Durangaldea)
104,8	Radio Economía	Mungia

104,9	Bizkaia Irratia	Amorebieta
105,0	Txantxibiri Irratia	Elorrio
105,2	Itsuki Irratia	Bermeo
105,3	RNE Radio Clásica	Oiz (Durangaldea)
105,5	Top Radio Abanto	Abanto
105,5	Radixu Irratia	Ondarroa
105,9	RNE Radio 1	Sollube
106,0	Arrakala Irratia	Lekeitio
106,4	RNE Radio 1	Oiz (Durangaldea)
106,7	Gran Bilbao Radio	Bilbo
107,0	Pititako Irratia	Santurtzi
107,2	Gabara Irratia	Markina Xemein
107,2	Radio Indautxu	Bilbo
107,2	Radio Municipal	Turtzioz
107,2	Klaret Irratia	Bilbo
107,4	Hika Irratia	Muskiz
107,5	Irola Irala Irratia	Bilbo
107,7	Radio Esperanza	Bilbo
107,8	Durango Irratia	Durango
107,8	Gorliz Irratia	Gorliz
107,8	Erreka Irratia	Bilbo
108,0	Radio Ilotz Irratia	Derio
	Txorierri Irratia	Derio
	Radio Maria de España	Bilbo
	Radio Adventista	Bilbo

3) Nafarroa:

87,8	Radio Navarra Cope	Altsasu
87,9	Cadena 100 Navarra	Pamplona
88,2	RNE Radio Todo Noticias	Leitza
88,3	RNE Radio Todo Noticias	Tutera
88,3	RNE Radio Todo Noticias	Zudaire
88,3	RNE Radio 1	Gorramendi
88,6	RNE Radio 1	Leire (Arangoiti)
89,0	RNE Radio 1	Lizarra
89,3	KISS FM Pamplona	Pamplona
89,5	Radio Navarra Cope	Lizarra
89,6	RNE Radio 1	Ibañeta
89,8	RNE Radio 3	Leitza
90,3	RNE Radio 1	Isaba
90,4	Ser Radio Tudela	Tutera
90,4	Esc. Emisora Escolar	Altsasu
90,5	RNE Radio Clásica	Leire (Arangoiti)
90,6	RNE Radio 1	Lesaka

90,9	RNE Radio 5 Todo Noticias	Lizarra
91,0	Euskadi Irratia	
91,3	Radio Navarra Cope	Elizondo
91,3	RNE Radio 3	Tutera
91,4	Euskalerria Irratia	Pamplona
91,8	RNE Radio Todo Noticias	Isaba
91,9	RNE Rdio Clásica	Leiza
91,9	RNE Radio Clásica	Zudaire
92,2	Los 40 Principales	Pamplona
92,6	Europa FM	Zangotza
93,0	RNE Radio 3	Monreal
93,5	Onda Cero Radio	Lizarra
93,4	RNE Radio Clásica	Muskilda
93,8	RNE Radio Clásica	Ibañeta
93,9	SER Tafalla	Tafalla
94,2	Onda Cero Radio	Pamplona
94,8	RNE Radio Clásica	Lesaka
94,9	Radio Navarra Cope	Pamplona
95,0	Euskadi Irratia	Baztan
95,1	RNE Radio Clásica	Isaba
95,7	RNE Radio Todo Noticias	Monreal
95,9	RNE Radio 3	Muskilda
95,9	———	Tutera
96,3	Cadena Dial Radio	Tafalla
96,7	RNE Radio 1	Aralar
97,0	RNE Radio 3	Lesaka
97,5	RNE Radio Clásica	Monreal
97,8	RNE Radio Todo Noticias	Muskilda
97,8	Radio Euskadi	Baztan
98,0	Lib. Txantrea Irratia	Txantrea
98,3	Radio Univ. de Navarra	Pamplona
99,0	RNE Radio Clásica	Gorramendi
99,2	Europa FM Pamplona	Pamplona
99,4	Onda Cero Radio	Tutera
99,6	RNE Radio 3	Leire (Arangoiti)
100,0	RNE Radio Clásica	Aralar
100,6	RNE Radio 3	Gorramendi
100,7	RNE Radio 3	Zudaire
100,8	Berriozar Irratia	Berriozar
100,9	RNE Radio 1	Tutera
101,0	RNE Radio Todo Noticias	Leire (Arangoiti)
101,2	RNE Radio Clásica	Lizarra
101,6	Trak FM	Pamplona
101,7	RNE Radio 1	Zudaire

101,9	Lib. Garraxi Irratia	Altsasu
101,9	RNE Radio Todo Noticias	Ibañeta
102,2	RNE Radio Todo Noticias	Lesaka
102,2	RNE Radio Clásica	Tutera
102,2	RNE Radio 1	Leiza
102,3	RNE Radio 1	Muskilda
102,5	RNE Radio 1	La Plana (Calahorra)
102,5	Esc. Emisora Escolar	Illunberri (Lunbier)
102,7	RNE Radio Todo Noticias	Aralar
103,0	RNE Radio 3	Isaba
103,1	Radio Navarra Cope	Tutera
103,4	RNE Radio 3	Ibañeta
103,9	Lib. Eztanda Irratia	Iturmendi
103,9	RNE Radio Todo Noticias	Gorramendi
104,2	Radio Euskadi	Huarte?
104,3	RNE Radio Todo Noticias	La Plana (Calahorra)
104,5	Lib. Eguzki Irratia	Pamplona
104,7	Radio Navarra Cope	Peralta
105,5	Net 21 Radio	Pamplona
105,7	Radio Euskadi	Tutera
106,1	RNE Radio 1	Monreal
107,0	Lib. Beleixe Irratia	Etxarri Aranaz
107.1	Mun. Radio Lekunberri	Lekunberri
107,2	Xorroxin Irratia (107,5)	Lesaka
107,2	Lib Zarata Irratia	Pamplona
107,2	Mun. Onda Ribera Radio	Fontellas
107,3	Karrape Irratia	Leitza
107,3	Mun. Aralar Irratia	Lekunberri
107,4	Radio Maria España	Andosilla
107,4	Esc. Emisora Escolar	Fontellas
107,5	Lib. Sanduzelai Irratia	Pamplona
107,5	Xorroxin Irratia (1072)	Irurita
107,7	Lib. Extra Radio	Pamplona
107,7	Mun.	San Adrian
107,9	Mun.	Marzilla
107,9	Mun. Esan Erran Irratia	Jauntsaras
	Esc. Erantzun Irratia	Viana

* * *

4) Araba:

87,9	Radio Euskadi	Herrera
88,2	Ser Vitoria	Gasteiz
89,4	RNE Radio 5	Zaldiaran
89,7	Radio Euskadi	Zaldiaran

90,1	Radio Euskadi	Amurrio
90,9	Radio Euskadi	Yoar
92,5	RNE Radio 1	Zaldiaran
92,8	Euskadi Irratia	Zaldiaran
93,1	Radio Gorbea	Gasteiz
93,3	RNE Radio 5	San Leon
94,0	Euskadi Irratia	Herrera
95,0	Euskadi Irratia	Zaldiaran
96,1	Euskadi Gaztea	Zaldiaran
96,2	Radio Euskadi	Estibalitz
96,5	Hala Bedi Irratia	Aiara bailada
96,9	RNE Radio Clásica	Zaldiaran
97,3	Cadena 100 Vitoria	Gasteiz
98,0	Radio Popular Loyola	Vitoria
98,5	Euskadi Irratia	Ioar
98,8	M 80 Radio Llodio	Laudio
99,1	Euskadi Gaztea	San Leon
99,5	RNE Radio 3	Zaldiaran
100,4	Los 40 Principales	Gasteiz
101,0	Cope Vitoria	Gasteiz
101,7	Radio Vitoria	Amurrio
101,9	Hala Bedi Irratia	Sakana
101,9	Radio Vitoria	Amurrio
102,4	Onda Cero Radio	Gasteiz
102,8	Radio Vitoria	Herrera
103,3	EITB Irratia	Herrera
104,1	Radio Vitoria	Zaldiaran
104,8	RKM Vitoria	Vitoria
104,9	Euskadi Gaztea	Amurrio
105,0	Euskadi Gaztea	Ioar
105,6	Radio Intereconomia	Gasteiz
105,8	R. Rioja Alavesa	Laguardia
106,5	Radio Vitoria	Ioar
106,7	KISS FM Radio	Gasteiz
107,4	Hala Bedi Irratia	Gasteiz
107,5	M 80 Radio	Amurrio
107,7	Hala Bedi Irratia	Herrera

Oharra: FM bandan emititzen duten irrati hauei, jaso ez ditudan beste hamar-hamabi irrati erantsi beharra dago; eta baita OM-n ari direnak ere, lurralde bakoitzean: RNE, SER, COPE, Euskadi Irratia, Radio Euskadi eta Radio Vitoria.

Bistan denez, egundoko irrati-borroka dago gaur egun Euskal Herrian, denak elkar ito beharrean. Eta beste edozein lurraldetan ere hemen hainaxe edo gehiago dago, agian. Izan ere, irrati bat martxan jartzea gauza erraza da, no-

raezean eta kontrol zehatzik gabe hasten denean. Eta ez dut uste askotan helburu garbirik eta kontrol zehatzik dagoenik une honetan, hasi eta utzi edo hasi eta segi, bakoitzak nahi duena egiten du-eta. Eusko Jaurlaritzako Kultura sailari dagokion frekuentzia, potentzia eta kota-neurriak kontrolatzeari buruz ari naiz, bereziki.

Honela badoaz, elkar itoko dute azkenean, eta gutxituko dira noizbait. Egon lasai. Libre izan eta nahi duenak nahi duena egitea ona izango da. Baina anarkia ez da ona sekula. Eta une honetan, anarkia handia dago irratian alor honetan, eta irratiaren kalterako dela deritzot. Horrela behar bada, horrelaxe bedi. Baina gutxi, txarra da; baita gehiegi ere. Beno, auskalo!

Bestalde, listo asko ere izan dela iruditzen zait azkenengo urte hauetan. Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailetik baimena eta frekuentziak ofizialki lortu zituzten garai batean, eta gero emandako hitzari iruzur egin eta haien esplotazioa katea handiren bati saldu eta negozioa egin dutenez ari naiz. Ez dut emango inoren izenik, baina dozenerdi bat edo gehiago badira negozio koxkor horretan sartuta ari direnak.

Halare, negozioa baino askoz okerragoa dena, Irratia eta euskararen ikuspegitik: horiek denek eztutela fitsik egiten euskaraz, ez dutela herri honek beste hizkuntza bat ere baduenik pentsatu. Edota, euskaraz ere egiten dutela esango dute, bizpahiru hitz euskaraz esaten dituztelako. Izan ere, bada irrati askotan oso modan dagoen «hola, amigos, egun on, lagunak!», «Bihar arte, amigos», esaldiekin funtzionatzeko ohitura madarikatu bat. Horrelako formulak Gipuzkoa aldean ere erruz entzuten ditut, geroz higuingarriago egiten bazaizkigu ere, egia esan. Irrati horietako profesional asko beste mundu batean bizi da, eta hori bai dela kezkagarria. Badakit alferrik esatea dela, baina formula hori asmatu zuenak bi belarrondoko onak merezi zituen garaiz.

Aipatzen hasita ere, beti eredu berdinak aipatzen ditugu; baina Katalunyan, edo Galizian, tokian tokiko hizkuntzarekiko errespetu eta sentiberatasun gehiago da hemengoetan baino, orohar behintzat. Hemen ez dago sentimenturik; eta euskarari ezetz esateko eta justifikatzeko kezkarik ere ez. Gogorra iruditzen zaigu, baina horrelaxe da. Zer nahi duzu?

* * *

EUSKARA IRRATIAN

Gaurko bilera honetarako puntua hauxe denez, konta dezadan orain euskara irratian noiz eta nola sartu zen, eta nola dagoen, horixe da-ta Durangoko Euskal Liburu eta Disko Azokako antolatzaileek eskatu zidatena, 2003ko urriaren 3an Donostian bildu ginenean. Datu eta data pila bat emango dizuet, eta aspergarri izan naiteke, behar bada. Horrela balitz, barkatu.

Euskara eta irratiaren arteko adiskidantza, al dakit nola esan, laburra, zaila, pobrea, eta lotsatia izan da, azkenengo urte hauetan irrati batzuk egin dutenagatik ezpalitz.

Lehenago esan dizuedanez, *Unión Radio* enpresak, 1925ean ireki zituen bere lehenengo irratiak Bilbon eta Donostian. Donostiako Udalak ahaleginak egin zituen irrati bat herrira ekarri nahita. Baina etzuen lortu, harik eta udal hartako alkateorde zen Sabino Uzelaieta jaunak *EAJ-6 Radio San Sebastian* irratia ekartzea lortu zuen arte. Harreman onak zituen nonbait goiko jendearekin, eta berak lortu zuen lehenxeago alkateak eta beste donostiarrek ezin izan zutena. Atea non eta nola jo jakiteak asko balio, jakina. Baina lortu zuen, eta horrek balio zuen, egiaz.

Irrati hartako programazioa, elebiduna omen zela irakurri nuen aspaldi. «Euskaraz ere emititzen zutela» idatzi zuten behintzat. Zer eta zenbat euskara egiten zuen ordea? Auskalo. Ez dakit ordurako lehen esandako formula folkloriko horiek asmatuak zirenik. Baina bai, seguruenik.

Nolanahi ere, 1925eko azaroaren 15eko *Argia* astekariak pozez agurtu zuen irratiaren etorrera Donostiara, bere lehenengo orrialdean irakur dezakegunez:

> «Radio Donostia. Irratetxe bat, aririk gabeko urrutizkiña, badegu gure Donostiyan; eta, ziur jakiñ degunez, orain artean Españian –eta Erbeztean ere baijarri diranen artean, egokienez, ederkienez, ipiñitako bat degu berau: zoli ta ozenen entzutezko bat. Aurrerapen onek, nola ez?, poztutzen gaitu asko: gipuzkoarrak bagera, eresi zaleak, gaiñera, ta beztelako zer-nai on ta irakaspen jator zalekoak baigaituzu euskaldunok, ez da ala irakurle?»

Gero, irrati hasi berriarentzat laguntasuna eskatzen zuen astekariak, euskararen alde hauxe proposatuz, gutxienez:

> «Aurrez ordea, adierazi bearra dizut, «Radio Donostia»ko jabe ta jaunenganako ez dauzkatela txaloak baizik, entzuleek, aiñ gauza eder ta onuratsua Gipuzkoan jarri digutelako, eta, oraiñ artean, zuzenbidetik aldendu gabe, al duten neurrian, euskal eresi zabalketan, batez ere, ari diralako.»

1932ko martxoak 2

Baina handik zazpi urtera etorri zen benetako aurrerapausoa euskararentzat. Joxe Zubimendi kazetari-idazleak honela idatzi zuen 1932ko otsailean, *El Pueblo Vasco* egunkariaren euskarazko orrialdean, euskarazko irratsaioa laster hasiko zela aginduz:

> «Arazo orren gain au badezu lenengo izparra, agian, isekaz diogula usteko dezu. Baiña ez; sinista zazu. Aste asko baiño len, zeure etxean edo besteren batean irratizkiña entzuteko tresna bat badezu, entzungo dezu euzko abotsa.»

1932ko otsailaren 28ko *Argian*, honako iragarki hau sartu zuten arduradunek, lauki batean:

«Union Radio» Donostia

«Euzko Gaztedia»k eratutako irrasaioa
Asteazkenero, 7:30etatik 9:00tarako irrataldian
Lenengoa: datorren asteazkenean izango da

EITARAUA

1go. «Agur», Zubimendi'tar Joseba'k.
2go. Txolarte parregarria, Egileor ta Beorlegik.
3go. Eusko-abestiak. Eusko Abesbatza'ko abeslaririk ospetsuenak.
4go. Azken-agurra.

Euskaltzaleak, arren, lagundu Donosti'ko «Eusko Gaztedia»ri ta «Unión Radio»ri.

Handik gutxira, 1932ko martxoaren 6an, igandero berak zuzendu eta *El Pueblo Vasco* egunkarian egiten zuen euskal orrialdean honela zioen Joseba Zubimendik, hitzez hitz:

«Igarotako asteazkenean –martxoaren 2an, alegia–, euskerazko asteroko ordubetea, irratizkiñez, radioz zabaltzen asi ziran. Bagiñekigun erri guztietan zai-zai zeudela, eta or geunden ez ote zan geiago gure gogoa beteko. Baiña entzunda gero, guztien atsegin dala ikusi degu.

Itzaldiak, labur eta egokiak izan ziran. Olerkiak, berdin, ta eresi-abesti gauzetan zer esanik ez.

Alde askotatik iritxi zaizkate eskutitzat zorionak emanaz, ta orain gogo geiagorekin jarraitzeko asmotan dira. Datorren asteazkenean, zortziretatik bederatzietara bitartean izango da berriro euskerazko ordubete ori.

Len entzun dutenak badakigu berriro entzuteko zaleturik daudela; ta entzun ez dutenak, berriz, gogo geiagorekin.

Aste ontan Lizardi olerkari sarituak itz egingo du, ta, jakiña!, berari entzuteko gogo bizia dago alde guztietan. Abestiak ere lengoan bezela, edo askoz obeto.

Baiña badakite, radioa entzuteko tresna bat dutenak: asteazkenean, zortziretan!»

Lehenengo euskarazko programaren edukia, laburtuta, honelaxe izan zen:

«Joxe Zubimendiren agurra; Beorlegi eta Egileor antzeslarien jostaldia; Gabirel Olaizolak zuzentzen duen Euzko Abesbatzaren saioa, eta Ander Arzelus Luzearen hitzaldi laburra.»

Irratsaio historiko hura hasi, kontrapas edo poema batekin honela hasi zen, dotore asko:

«Ua, ua emendik, otsa.
Abil azkar, bizkor, abotsa!
Gure izkuntzan agur laztana
ludiko euskaldun danorengana
ortxe dijua.
Ua, ua...

Euzko erriko anai denori
eman akiok laztan berua.
Bere barrendik irtendakua
dek gaurko oiua:
Ua, ua!

Agur esaiok euzko orori,
aberats, txiro, zar ta gaztea.
Emaiok azkar, abots berea,
agur bero bat anai danori.
Ua, ua emendik, otsa!

Napar erriak bere aldean
gaur entzungo dik dei anaikorra.
Joadi azkar, abots pizkorra!
An maite aute biotz betean.

Bizkai aldeko anai leiala
ire zai ziok, abots nerea.
Esan akiok, izkuntza maitea
berriro pizten ari gerala.

Joari arin, egazka, bizi,
arabatarren biotz erdira
oiu egiñaz: garaiak dira!
Ire izkuntza dek lendabizi!

Zuberotarra, ernai dagona,
abil laxterka! Ire zai ziok.
Lapurdikoaz maitatuz biok,
egingo ditek arrera ona.

Mendi, erreka zear or ua
oyuz beteaz bazter guztiak;
euzko irrintzi alai dagiok,
gure eleko mintzo berua.
Ua..! Ua..!

Itxas barean edo larrian
dabillen euzko arrantzalea
agurtu ezak, abots nerea.
Lagun akiok bere lanian.

Agur! esaiok mendi gaiñean
dagon euzko artzaitxoari.
Itxaropenez azkar joari,
abil, abotsa, egiñalean!

Egunsentia ta illunabarra
ikus oi duan nekazaria,
oitura oneko gizon garbia
agurtu ezak, abots azkarra.

Agur esaiok seaska ondoan
abots ixillez kutuntxoari
abesten dion ama onari.
Euzko seme bat zeukak alboan!

Aitton ximurra urtean zamak
makurtu duan zar atsegiña
agurtu ezak. Gure alegiña
ta itxaropena eorrek daramak.

Ez adi aztu aundikiaren
jauregi apaiña barrun sartzea.
Ta beartu zan gure elea
miña orotan ibiltzearren.

Ua, ua emendik, otsa!
Abil azkar, bizkor, abotsa!
Gure izkuntzan agur laztana
ludiko euskaldun danorengana
ortxe dijua.
Ua... Ua!!!»

El Pueblo Vasco, 1932.03.05

Lehenengo irratsaio haren eskema:

1. zatia:

1. Eresia - Sintonia, alegia
2. Radio - onespena. (Irratiaren indikatiboa izango zela uste dut).
3. Mendi-Mendian (Usandizaga), tenore batek kantatuta.
4. Donostiar aba.
5. Recóndita armonía (Puccini)
6. Eusko rapsodia.
7. Carmen eresia.
8. Lezoko Kristo. Kontakizuna.
9. Eusko rapsodia.

2. zatia:

1. Abestia euskeraz
2. Kitolis. Bakarrizketa euskeraz, Alzaga jaunak.
3. Eusko Eresia.
4. Dantza eresiak. Donostiko txistulariak, zuzenean.
5. Amezketako Pernandoren ipuiak, Egileor jaunak.
6. Ator, ator mutil etxera. Ijituak.
7. Eresia.
8. Ijitua. Ipuia.
9. Abestia.
10. Arin-ariña, eta amaia.

Joseba Zubimendi eta Ander Arzelus *Luzear* kazetari ta idazleak izan ziren saio honen nondik norakoak diseinatu eta prestatu zituztenak, Donostiako *Euzko Gaztedia*-ren eskari eta babesean (Teodoro Hernandorena jauna zen *Euzko Gaztedia*-ko lehendakari, hain zuzen). Eta mikroaren aurrean, gaur egunean sinestezina litzatekeen harrigarrizko lantaldea: Zubimendi eta Arzelus, 'Luzear' berak, Joxe Ariztimuño 'Aitzol', Xabier Lizardi, Telesforo Monzon, Emeterio Arrese, Hernandorena, Alzaga, Beorlegi...

Bestalde, ez zegoen gaur egun haina baliabide eta bitarteko tekniko ere. Jakina denez, garai hartako irratsaioak zuzen-zuzenean egin bear izaten zituzten, nola grabaturik ez zegoen-eta. Ez zegoen magnetofoirik, ez zegoen gero hainbat zabaldu zen kasseterik, ez zegoen euskal disko aukerarik, ez zegoen CDrik, ez zegoen GDSrik. Baina bai horraitio gurdi bat betetzeko hainbat imajinazio eta lanerako gogo! Eta gogoa eta imajinazioa elkar-lanean jarri, eta dena zuzenean egiten zuten, halaxe behar zela-ta. Ez zegoen beste aukerarik. Eta zegoen aukera pittin horixe gogoz hartu behar. Horrelaxe egin zuten.

Donostia, Zarautz, Errenteria, Andoain, Lezo, Pasai eta beste herri askotako txistulariak joan ohi ziren irrati hartako estudiotara. Baita koruak ere, irratsaioan zuzenean kantatzeko. Hori bai, beti Txomin Olano pianojolearen laguntasunarekin kantatzen zuten.

Entzuleek gogoz erantzuten zutela ikusteko, 1932ko irailaren 7ko *El Pueblo Vasco* egunkarian Zubimendi jaunak idatzi zuena aipatuko dizuet berriro:

> «Bageunden ba erradio onek bere lenengo saioa egin ondoren, beste erri batek ez ote zuan erantzungo. Baiña nunbait lana gogor artu zuten ta bero-bero atzetik or irten ziazkigu pasaitarrak ere. «Ikur» izenordepean gordetzen dan idazle azkarrak arrantzale bizitzako itzaldi eder bat egin zuen. «Puy» abots ederdun gazteak «Pudente» eres-antzerki zarrak entzunarazi zituan, ta Otero abots zolia lagun zuela **Juana Bixenta Olabe**, Bilintxen olerki ezaguna abestu zuan.
>
> Otero onek berak **Izatzu nitzaz kupira**, abestu zuan geroago; ta Sinfo Lizarraga andereiño erdi donostiar Debako pasaitarrak abestu zuan.»

Handik aurrera ere irratsaioak gogotik jarraitu zuen. Baina kostatzen zitzaien nonbait entzule jendea berotu eta erakartzea. *El Pueblo Vasco* egunkarian igandetako euskal orria erabiltzen zuten horretarako, ikus daitekenez. 1932ko urrian idatzi zutenez:

> «... ogeita bederatzigarrena aste onetan emanak dira. Lengoan genion, erriak bere laguntza ukatu gabe, saio aueri ederki laguntzen asiak dirala. Euskalzaletasuna agertzeko bide errezagorik ezin arki lezakete, ta, apika, ori ikusirik, aste ontan Oiartzungo gazteak etorri dira.
>
> Erri onetan orain dala egun gutxi **Txanton** antzerkia emanak dira, ta ori egin lezaken erriak irratsaio osoak egiteko trebetasuna dutela esan bearrik ez.
>
> Itzaldia, **Lartaun** izenordearekin idazten duan izlari gazteak egin zuan. Lengoan pasaitarrak bere jaiotz-erriko oiturak, arrantzale gora-berak agertzearekin ongi egin bazuten, oraingoak erriko oitura zarrak azterturik, toberaren antzin-oitura agertu zigun. Taberalari, koplari ta toberazaleak nolaz jardutzen diran erakutsiaz eleketa nagusi bat egin zigun.
>
> Gero, Etxebeste antzeslari bizkorrak, bakarrizketa gai bat egiñik entzulien eskerrak irabazi zituan, ta gero, eresi gauzetan entzungarriak adierazi zituzten.
>
> Txistulariak, Intxaustiren **Kontrapasa**, Guridiren **Alborada** ta beste zertxobait joaz beren trebetasuna ederki azaldu zuten, taabesbatz berdingabeak, **Ama** (Donosti aba), **Aurtxo txikia** (Mitxelena) ta onek berak egindako **Maite nazula diozu** abesturik, oso gogozkoak izan ziran.
>
> Piano jotzaille bat ere bazan, ta Txantonen **Gauza tristia** ta **Jauregi eder** abestiak entzunarazirik, saioa osatu zuten.
>
> Asieran esan bezela, erriak erantzuten asi dira. Badakigu or, inguruan, beste erri polit batean gertatzeko asmotan dirala. Lezo erria ezin ba atzera gelditu. Galde bestela Garbizutarrei.
>
> Donosti inguruko erri geientsuenak, naiz txikiak izan, ondo erantzun dute orain-txe. Ta nun dira erri aundiak? Zer diote Tolosa, Zarautz, Azpeiti-Azkoiti ta beste erri aundiagoak. Alpertu, ala?»

(Aurkezpeneko kontrapasean ikusi dugunez, hasi Donostiatik eta Euskal Herri osoko entzuleak agurtu nahi izan zituzten irratiz. Izan ere, irratsaioak nunahi entzun zitezkeela uste baitzuten, nahiz eta 200 wattio indarrez emititzen zuten Igeldoko gainetik. Diala ez zen egongo gaur bezain betea, eta auskalo. Gaur egun, Donostia osoan ez litzake entzungo indar gehiago erabili ezean, seguruenik).

1932an Donostiako estropadak ere eman zituen Joseba Zubimendik, irratiz zuzenean. Eta, ondo pentsatuta, ez dakit nola moldatuko ziren horretarako. Baina badakit ez zutela oraingo erosotasunik izango. Ez zuten oraingo ekipo digital arin, bizkor eta erosorik izango eskuartean, ezta RDSI-rik ere. Handik urte askotara ere, iraileko estropada famatuak zuzenean emateko tramankulu astun eta desorosoak eraman bear izaten genituen, gure garairako bitarteko teknikoak asko aurreratu zirela uste bagenuen ere. Haiek ere halaxe pentsatuko zuten, agian, besterik ez zuten ezagutzen-eta.

Halare, zuzeneko estropada emankizun honek ez zuen izan ohiartzun eta eragin handirik ustezko entzuleen artean. Orduko egunkari batek hauxe besterik ez zuen esan behintzat hurrengo egunean: «Fue un acontecimiento pintoresco para los euskalzales».

Bestalde, ez dugu ahaztu behar irratia entzun ahal izateko, «zeure etxean edo besteren batean irratizkiña entzuteko tresna bat» behar zela, eta artean ez zegoela entzuteko aparailu asko, ezta gaur egungo transistorerik ere. Gurean, adibidez, 1953an erosi zuten lehenengo *Telefunken* handi eta eder hura. Eta entzun ere ez zen orain bezala entzuten irratia. Luxu bat zen edozein ordutan irratia piztuta edukitzea. Eguerdian, bazkaltzeko garaian esateko, ez zen pizten irratirik gurean. Eta ilunbarrean, ganadutakoak egin arte ere ez. Afalorduan hasten ginen irratia entzuten. Eta besteak ohera joaten zirenean, hantxe ibili ohi ginen zer entzungo: Radio Moscú, Radio Paris, Radio Andorra... Hango ziztua eta hango interferentzia madarikatuak! Baina guk segi, nondik zer entzungo. Eta orduko irratiaren lilurarik ez dit niri sortu sekula telebisioak, nahiz eta urte asko hortxe pasatu ditudan lanean. Beste xarma bat zuen irratiak orduan, eta orain ere. Itzali ere ez dugu egiten egun osoan, lagungarri ona da-eta lanerako.

Bilboko *Radio Emisora Bilbaina* (egungo Radio Bilbao-SER, alegia), Eusko Alderdi Jeltzalearen eskuetan izan zen aldi batean, Bilboko Hotel Carltonen. Eta programazio osoaren berririk emango ez badizuet ere, badakigu hitzaldiak, euskal musika, txistua, bertsoak eta abar askotan ematen zituztela. Iñaki Eizmendi '*Basarrik*' kantatzen zuen handik aldian behin, gudariak, euskaltzaleak eta abertzaleak animatuz. Honako bertso hauek, adibidez, *El Pueblo Vasco*-n gipuzkoeraz eta *Ekin*-en bizkaieraz argitaratu ziren, irratiz eman ondoren.

Ene euskera maitea
(Irratizkiñez emandakoak)

«Alde guztitan entzun dedilla,
orra opari nerea.
Jaungoikoak gabon dizula,
biotzeko entzulea.
Gazte txiro bat orra gaur emen
asmo sendoaz betea,
indartu eta aldeztu nairik
abenda illezkor maitea;
ta bere izkuntza zoragarria:
euskera berdin gabea.

Gogoan daukat, etzait aztuko
umetan nuen aldia,
amarengandik ikasitako
ele estitsu garbia.
Nere jolasak ta ibillerak,
izketa batez guztia.
Ume orretxen itzak dira gaur
¡zer gauza zoragarria!
Ludi guztian berezi zera,
euskera maitagarria.

Amildegia jo zuan beingoz
gure Euskal Erri maiteak.
Amildegira jolas oiturak
ta ekandu berdin gabeak.
Margo zuridun basetxetako
gizon bulartsu trebeak,
birau gabeko izkuntza ederra
nunai aitortu zaleak.
Euskera maite: or goian dira
or zure gaizkatzailleak!

Euskera eder zoragarria
orra or irratetxetan;
txiro ta aberats artean,
etxe ta ikastoletan.
Itxaso zabal, baso ta mendi,
kale ta baserrietan.
Biotz zabalez aitortzen degu:
maite zaitugu benetan!
Gaurtik aurrera garaille bear
dezu alde guztietan.

Mundu guztian mintzatu dira
gizon azkar, jakintsuak,
euskera gaiaz egin dituzten
saio alperrikakuak.
Nundik eta nola zetozen
antzik emon gabekuak.
Guk zugaz bizi nai degu
arturik asmo senduak.
Aurrerantzean izango gera
euskaldun on ta zintzuak.

Ama euskera, ama maitea,
orra nik bi itz bero.
Ondo dakit nik: zure barrena
oraindik lasai ez dago.
Agintzen dizut euskaldun izan
nai degu orain ta gero.
Arrese Betiak bezela
zin egiñaz bero-bero,
guk ere ez degula bizi nai
euskerea il ezkero.

Jarrai daiogun, jarrai zintzoro,
geure elerti bidean.
Gurenda eguna izango dogu
uste ez dogun batean.
Nere jardunak asko ta asko
nola daduzkan nekean,
eta geiegi luzatutzea
guztientzako kaltean,
nere biotzeko entzuleak:
agur urrena artean!»

El Pueblo Vasco, 1932.11.27
Ekin, 1932ko Lotazillaren (abendua) 3an.
Donostiako *«Pueblo Vasco»*tik jasoa)

1933ko apirilaren 11ko *Argia* asterokotik hartuta, *Nere Bordatxotik* liburuan (Auspoa sail handia– Sendoa) argitaratu ziren bost bertso, Gugandik egatu berri dan Lizardi olerkari ospetsuari ere Bilboko irratiz eman zituen 'Basarrik'.

Baita *El Pueblo Vasco* egunkaritik hartuta lehen aipatutako liburu berean jasota dauden «Ezkonberriak Donostian (Baserri bertsolariak eratu ta, berak, Izagirre andereiñoa lagun zuala, Bilboko irratizkiñez esandako bertsoak)» ere.

1937ko apirilaren 15eko *Eguna* egunkaritik hartu eta *Nere Bordatxotik* liburuan aurki ditezken bost bertsotan Euskal Herriari erasoka ari zirenak salatu zituen bertsolariak, handiak egiten ari zirela-eta:

«Biotzgeak zerate
(Bilbo'ko Irratitik abestutako bertsoak)

«Etsai zakarrok, entzun zazute,
entzun, bai, arrats onetan:
gorrotoa ta edena baizik
ez da zuen biotzetan.
Aurrerakorik ezin ba egin
iñoiz gure mendietan...
Emakume ta aurtxoak iltzen
guztiz apartak orretan.
Ene maltzurrok, odolzaleak
zerate beintzat benetan!

Egoki asko joka zerate
ene Durango aldean
meza ematen zeuden apaizak
il dituzuten unean.
Ainbat aurtxo ta emakume on,
amairu moja tartean!
Etxe illarak txit apurturik,
antxe gorputz loi artean...
Kontu ederra daukazute, bai,
Jaungoikoaren aurrean.

Zeuen ustetan ori guzia
euskotarrak bildurtzeko.
Gu kokildu ta auldu ondoren
geure sailletan sartzeko.
Dana batekoz bestera izan da
lenez gain indartutzeko.
Erroma autsi zun erria ez dago
zuen menpean jartzeko;
emen guztiok gertu baigaude
aberri alde iltzeko.

Ongi dakigu milla pikardi
egingo dituzutela;
goiko txori zar maltzur oiekin
saiatuko zeratela.
Naiz taetxe bat bera osorik

utzitzen ez dezutela,
jakin euskoak edozertarako
txit gertutuak gaudela.
Ta erri au aske izango dala
Jainkoak egin bezela.

Ezertxok ez du izutu izan
euskaldun jende bikaiña.
Len ere edesti garbi askoa
daukagu guk, alajaiña!
Erriak puska, andre ta aurrak il,
bestetarako ez diña.
Bearbada or orrelakorik
ez dezute usteko, baiña
bere garaian iritxiko da
gaiztakerien ordaiña».

* * *

Hauxe da, labur esanik, euskarazko lehenengo irratsaioen historia koskorra. Lehen ere esan dudanez, saio hauen bihotza eta arima, Joseba Zubimendi, Ander Arzelus 'Luzear' eta Donostiako Eusko Gaztedia izan ziren, gero Iparraldeko bertsolaritzan buru-bihotz sartuta ibili zen Teodoro Godofredo Hernandorena jauna lehendakari zela.

Gogoan izango duzuenez, haiek berak ziren 1935eko urtarrilaren 20ko Lenengo Bertsolari Guduaren antolatzaile ere, Donostiako Poxpolin - Kursaal antzokian. Eta ez dakigu saiatu ziren ala ez, baina ez zuten eman saioa irratiz. Zergatik ez zuten eman, halako bertso-gosea eta irrika zegoen-eta? Baliabide teknikorik eza, ordua, eguna, saioaren iraupen luzea... Auskalo, zergatik ez zuten emango! Baina Kontxako estropadak ematea baino errazago izango zela pentsatu izan dut beti.

Hitz egin bai, Lenengo Bertsolari Egun hari buruz askotan hitz egin zuten periodiko eta irratian, aurreko eta ondorengo egunetan. Esate baterako, honela zioen Iñaki Eizmendi 'Basarrik', 1934ko abenduaren 30eko *Argia* astekarian, Zubimendiri erantzunez:

> "Gogoratuko zera donostiar irratetxetik egin nuen itzalditxo aretaz, zuk bezin apainki ezpada ere, zure asmo ori agertu nuen, oker aundi gabe. Geroztik zerbait idatzi ere egin dut zuk dakizun bezela.
>
> «A zer nolako mutil arroputza ori» - esango du norbaitek. - Bera bertsolaria dan orrekin, bertsolariak nola zuzendu eta bere esanetara nor makurtueraziko zebillek!». Gezurra da ordea, guztia. Ez nabil ni asmo orrekin, eta eztaukat bertso lanerako apan izugarririk. Nik sentitzen dedana esaten dakit, eta kitto. Nik neu baiño bertsolari obeak eta trebeagoak asko ikusi baititut, eta ikusten ditut oraindik ere. Pena ematen dit ordea erabiltzen dituzten gaiak erabiltzeak."

1949ko urriak 22

1936ko gertakari negargarriak etorri ziren gero; eta ordurarteko pittinik ere gabe gelditu zen Euskal Herria. Akabo euskarazko irratsaioak, eta akabo astekari euskaldunak, akabo *El Pueblo Vasco* (foruzaleen eztabaidaleku zen egunkaria, 1903-1936), *La Voz de Guipúzcoa* (egunkari errepublikarra, 1855-1936), *Argia* astekaria (1921-1936), eta beste hainbat ekintza. Mutualdi gogor eta mingarria etorri zen, bat-batean. Gau ilunaren beltza, noraeza! Irabazle harroputzak ez zuen nahi herri honek euskarazko arnasabide txikienik izan zezan.

Halare, denborak zauri asko sendatzen du. Urteak joan ziren eta, 1949ko urriaren 3an Gipuzkoako Foru Aldundiak erabaki garrantzitsua hartu zuen, Elorriaga jauna Ahaldun Nagusi zela. Gutxienez ere, euskararen premia edo euskaraz bakarrik hitz egiten zuten baserritarretara iritsi beharra ikusi zuten, bereziki. Urriaren 3ko bilera hortako agirian zera irakur daiteke:

> «En reunión celebrada por la sección de Agricultura, Ganadería y Repoblación Forestal, el día 14 de setiembre ppdo., tuvo el honor de exponer la conveniencia y utilidad de realizar una labor divulgadora de cultura agrícola, ganadera y forestal...»

Eta gero:

> «A mi juicio, uno de los medios más rápidos y eficaces para realizar esta misión docente es el de las emisiones radiofónicas...»

Eta hirugarren parrafoan:

> «En estas emisiones que se realizarían periódicamente, serían expuestas en tono sencillo y popular, en castellano y euskera, temas y materias sobre los que conviene ilustrar al casero guipuzcoano, etab.»

Roke Aranbarri Epelde jaun azkoitiarra (gero Alianza Popularreko militante suharra) zen Aldundiko Nekazaritza, Abelgintza eta Basolan alor honetako ahaldun, hain zuzen ere. Eta baserritar eta nekazarien artean lana ondo egiteko, irratia oso bide ona zela uste zuen hark:

> «La modalidad de propaganda radiofónica es muy interesante, pues sólamente tenemos contacto con los elementos agrícolas y ganaderos de la provincia durante los meses de verano, en que se celebran los concursos comarcales, y el resto del año desaparece esa comunicación.»

1949ko abenduaren 7ko Aldundiaren bileran, Aranbarri jaunaren proposamena aho batez onartu zuten Gipuzkoako diputatuek. Eta emisio egunak, irratia, aurrekontua eta gainerakoak ere bai:

> «Estas emisiones proyecta celebrar los viernes de cada semana, de 7 a 7 y media de la tarde durante los meses del año, excepto los de verano en los que la gente del campo aprovecha todas las horas del día para las faenas agrícolas.»

Eztakit egia izango zen –ezetz uste nik–, baina ordurako irratia entzuteko aparailuak asko zabalduta zeudela uste zuen Aranbarri jaunak:

> «... en la actualidad no solamente en las zonas urbanizadas de Guipúzcoa, sino en un gran porcentaje de caseríos disponen de aparatos receptores de radio.»

Aldundiaren proposamena bere horretan onartu zuen Donostiako *Radio San Sebastian* Irratiak (lehenago Union Radiok) ere. Eta Aldundia eta Gipuzkoako Kutxaren artean ordainduko zituztela hango gastuak erabaki zuten. Irratiarena, 10.000 pezeta urtean; eta lantaldearena, 15.000 pezeta urtean, gutxi gorabehera.

Gauza hutsa zen, baina, besterik ez zegoen eta zegoenari heldu behar, ba. Halaxe, Jose de Artetxe, Beorlegi eta Patxi Juaristi hasi ziren lanean, irratsaioak prestatzen. Milagros Bidegain, Maria Dolores Agirre, 'Basarri' eta beste euskalzale askori ere laguntasuna eskatzen zioten, aldian behin.

Gogoan dut oraindik ere irratsaioa nola hasten zen, Jesus Guridi musikagile arabarraren 'hamar euskal melodietako' bat sintoniatzat hartuta, 'Charlas para nuestros baserritarras, emisión número'... iragarriz, ahots sendo eta ederraz. Saioak, euskaraz eta gazteleraz egiten zituzten. Ordua etzen oso egokia baserritarrentzat, neguan ere garai horretan lanean ari baitzen gehienetan, gaur ariko diren bezalaxe, seguruenik. Baina gurean bazen saioa entzuteko ohitura behintzat, beti ezpazen ere.

Niri dagokidanez, euskarazko lehenengo irratsaio, 1953an entzun nuen, abenduaren 24ko ilunabarrean. Solemnidade handiz, «Errezilen, Ibarzabal baserria azpian hartu ta bota du luiziak gaur. Hiru edo lau ildako badira, gutxienez!», esan zuen Jose Artetxe idazle azpeitiarrak. Notizia tristea horrelaxe eman zuten, eta harri ta zur gelditu nintzen ni, *Telefunken* handi haren barruan gizonezko eta emakumezko haiek nondik eta nola sartu ote ziren pentsakor.

Orain ez dago horrelakorik, baina euskara gaiztoaren arazoak ere izan ziren hamarkada honetako irratsaioetan. Ez dakit zuetako norbait gogoratuko den, baina norbaitzuri asko gustatzen zitzaizkien erdi erdaraz erdi euskarazko berriketaldiak, baserritar kaikuaren itxura eginez. Gogoan ditut 'Txomin del Regato' (hiru disko ttiki egin zituen), Agustin Zapirain 'Pello Kirtenen', eta horrelako batzuk. Disko horiek guk geuk zentsuratu genituen gure irratian. Benetan euskararen alde ari zirenek ez zuten onartzen horrelako kaikukeriarik. Ander Arzelus 'Luzear'-ek *Argiara* egindako gutun hauxe lekuko:

> «Irratizkiñez olako gauzak entzuten dituzten atzerritarrak gure eusko-erriatzaz zer usteko dute? Baserritarren lepotik parra egitea geure erria beeratzea ez ote da?
>
> Baserritarren laguntza iristeko bide okerra dezute ori. Gipuzkoar guztien laguntza iristeko nekazariai dagozkien gayak ere irredatu bearko dituzue... Baiña irratizkiña norberaren erritarren lepotik parre egiteko ezta asmatu, erritarrai jakintza emateko baizik.»

Kritika honek ez zuen eragin handirik izan nonbait, eta handik urtebetera, 'Nabariztarrak' (Joxe Zabala-Aranak) honela idatzi zuen berriro, *Argian*:

> «Astero beintzat baserritarrentzat euskerazko itzaldia irredatzea ez ote degu iritxiko? Nork egin bai omen da-ta... Baiña tamala irratizkin onek gauza benagorik ez irredatzea! (Pello Kirteni buruz ari zen, noski).»

* * *

ARANTZAZUKO MEZA

Euskara eta Irratiaren historia honetan, Arantzazuko Meza eta elizkizunen fenomenoa ere aipatzekoa dela uste dut; eta ez nuke ixilik utzi nahi, oso aipamen laburra egitera beharturik banago ere.

ARANTZAZU, euskal santutegi bat XX. mendean, liburuan Julian Beloki lankideak idatzi zuenez, estraineko irrati-emanaldia Arantzazutik 1934ko irailaren 9an egin zen, Arantzazuko Andre Mariaren eguna zela-eta. Donostia eta Bilboko Union Radio irratiek lau haizetara zabaldu zuten egun handi hartako Meza nagusia. Kronikak dioenez, Mateo Mujika Gotzainak eman zuen Meza, eta erromesen artean hantxe ziren Manuel de Irujo eta Telesforo Monzon, Madrieko Kongresuko diputatu abertzaleak, beste abertzale askoren artean. Baina indarrean zegoen lege bat zela-ta diskurtsoak irratiz ematea debekatuta zegoenez, eguneko sermoia etzen eman irratiz. Eta hitzaldiaren garaian, Teologi Ikastegiko terrazatik bezperako *Benedicta* kantatuz bete behar izan zuten hutsarte hura.

1944an, Aste Santuko bederatzi elizkizun eman zituen zuzenean Union Radioren oinordeko zen Radio San Sebastianek. Halare, Arantzazu eta Donostia arteko telefono-lotura egiteko zailtasun tekniko gogorrak izan zituzten. Lehen aipatu liburu berean irakur daitekenez, «La dificultad estriba en la deficiencia de las líneas telefónicas. La línea Aranzazu-Oñate es de hierro, con lo que además de una fuerte caida de potencia, se presta a fuertes inducciones con las otras líneas».

Kontuak kontu, 1946ko uztailean hasi zen Radio San Sebastian Arantzazuko Basilikatik igande eta jaiegun handietako Meza nagusia bere entzuleei zuzenean ematen. Eta jakina denez, Meza latinez ematen zen, baina hitzaldia euskaraz izango zela pentsatzen dut, seguruenik. Auskalo!

Arantzazuko elizkizunek zuten garrantzia Gipuzkoako agintarientzat eta entzuleentzat zer-nolakoa zen jakiteko, aski da honako hauxe gogoan izatea: 5.000 pezetako diru-laguntza eman zuen Aldundiak, Arantzazuko fraideen eta Radio San Sebastianen arteko lankidetza sendotu zedin, eta asteroko Meza zuzenean eman ahal izateko bitartekoak hobetu zitzaten.

1952ko uztailaren 10ean, Jaime Font y Andreu, Gipuzkoako Gotzainaren ohar hotz bat hartu zuen Aita Pedro Arangurenek, Arantzazuko Goardianoak.

«Muy Estimado P. Guardián. Días atrás me visitó una señora pidiéndome si podía hacer algo para que fuera bilingüe (castellano y euskera) la explicación de la misa y el sermón que desde Aránzazu radian los domingos. Alegó a favor de sus deseos la multitud de personas de avanzada edad que ignoran el castellano y viven en caseríos, privados por su enfermedad o vejez, de acudir a la iglesia parroquial y por lo tanto del consuelo de oír la palabra de Dios.»

1957ko irailak 13

1932an *Argia* astekariak baserritarrentzat eskatzen zuen euskarazko irratsaioa, 1957ko irailaren 13an asi zen, azkenik, Donostiako *La Voz de Guipúzcoa* irratian. Maria Dolores Agirre, 'Basarri', Joxe Mari Etxebeste, Manu Oñatibia, Enrike Zurutuza eta Jose Luis Rodriguez (Publizitate sailekoa) ziren saio honen arduradun eta egile.

Glorioso Movimiento-ko irrati hau, RNE-ak iruntsi zuela esan dizuet lehenago. Eta bertara jo nuen zehaztasun eske, puntu batzuk argitu nahirik. Baina alfer-alferrik saiatu nintzen. Inork ez du ezer gorde, itxura denez. Oraindik bizi den taldekide bakarra den Enrike Zurutuza jaunari ere galdetu izan diot noiz eta nola hasi ziren, zer egiten zuen bakoitzak, gidoiak nork eta nola egiten zituzten, eta abar. Baina hark ere ez zuen izan ohiturarik paperak eta apunteak gordetzeko.

Azkenean, horraitio, irratsaioa noiz eta nola hasi zen, zein egun eta ordutan ematen zen eta beste xehetasun batzuk aurkitu nituen, egunkariak miatuz!

«Donostiako *La Voz de Guipúzcoa –Emisora del Movimiento–* irratian, ostiral arratsetan, 20:15etatik 21:00etara ematen zen saioa. Baina ez zuen izen berezirik. Beno, *Audición de la Caja de Ahorros Municipal de San Sebastián*, deitzen zuten periodikoan (*La Voz de España*), Aurrezki Kutxa horrek babestu eta ordaintzen zuen-eta. Beranduago sartu ziren hain ezagunak izan ziren, *Fanderiako pentsuak: ez merkeenak, bai onenak!*, eta horrelakoak»

Irratsaioaren edukia, laburtuta, honelaxe izaten zen: Maria Dolores Agirreren kontakizun eta aholkuak etxekoandreentzat, euskara gozo eta ederrean; Joxe Mari Etxebesteren kontakizun eta euskal kantak; don Antonio (Manu Oñatibia) eta Joxemigelen (Enrike Zurutuza) elkarrizketa, feria eta azoketako berriak, Torrelavegako ferira bixitak, eta jendeak gustura entzuten zituen Basarriren kirol eta albiste orokorrak, albiste bakoitzaren ondorengo moraleja bertsotan emanez. Horiek ziren irratsaioan erabiltzen ziren gai nagusiak.

Irrati berrien sorrera

50. hamarkadaren hondar urteetan, Euskal Herriko irrati giroa aldatzen eta ausartzen hasi zen. Eta irrati berriak sortu ziren: Segura Irratia (1956),

Arrate Irratia (1959), Tolosa Irratia, Arrasate Irratia, eta abar. 1959an Iruñeko eta Bilboko Herri Irratiak sortu ziren. Eta euskarari sarrera eman zioten, batez ere lehenengoetan: Segurak Arantzazuko Meza, eguneroko errosarioa, eskainitako diskoak, zorion agurrak eta abar ematen zituen. Tolosak, laster ikusiko dugunez, elizkizunak, sermoiak, etab. Arratek, Arrateko Santutegiko elizkizunak, diskoak, iragarkiak, ipuinak eta abar.

1958ko uztaileko *Zeruko Argiako* 'Euskal-erradio-ekitaldiak' izeneko artikulu batek dioena gogoratu nahi dizuet, garai hartako euskararen panorama irratietan zer-nolakoa zen garbi erakusten du-eta:

Bizkaiko Murelagako arpidedun Pedro Armaolea jaunak egin zigun eskutitzetik artzen dugu hau: «Otsailleko zenbakian irakurri neban «Illunbek» izenpetuta, euskerazko aldizkaria ta euskerazko liburuak be badoguzala, eta euskera egun batzuetan erradiotik be egiten dabela eta erradio estaziño orreik artuten alegiñe egin bear gendukela.

Baña zergatik ez imiñi, ze egunetan ta ze ordutan izaten direan ekitaldi orreik? Onetara imiñi ezian, eztakienak zelan artu? Neuk be estaziñoen barri eztot ontzu artean yakin, ta orain etxataz pasetan sarri entzun barik euskerazko ekitaldi orreik. Eta nik eztakit Donostiko estaziño biok baño beste estaziñorik. Badago emoten dabenik, estimauko neuke urrengo ZERUKO ARGIAN ipintea zeintzuk estaziñok emoten daben euskeraz, zein egunetan ta ze ordutan; eta zeinbat ZERUKO ARGIAREN irakurlek artuko leukiez euskerazko ekitaldiak.

Gaur erradiotik euskeraz egiten bada be, eztakie. Eta onetara uste dot euskeraganako zaletasun geiago izango litzakela eta ganera *Zeruko Argiarentzako* gure izen geiago.

Ia ba urrengo zenbakian ipinten badituzue zeintzuk estaziñok emoten daben euskeraz, zein egunetan ta ze ordutan; eta orretarako entzule geiago izango dabe erradiuek eta bear bada *Zeruko Argiak* beretzat irakurle geiago.

Agur ba onenbestegaz. Pedro Armaolea. Murelaga. Bizkaia.»

Eta *Argiatik* erantzun hauxe eman zioten:

«Gure arpidedun Pedro Armaolea jaunak dion bezela, egia da «Illunbe» idazle txukun ta gazteak euskaldunei dei egin ziela *Zeruko Argiatik* euskal-erradioak entzuteko. Ezagun da arpidedun orrek aldizkaria ondo irakurtzen duela.

Guk emen *Zeruko Argian* aren eskutitza artuta, galde egin diogu Gasteizen Agirrezabaldar Andoni jaunari, Donostian Etxaniz'tik Nemesi apaiz jaunari eta Bilbon Alfonso Irigoien jaunari. Eta ona emen artu ditugun erantzupenak.

Gasteiztik: «Radio Vitoria» izeneko irratia bakar-bakarrik ari da euskera irakasten ta zabaltzen. Iragan urteko abenduaren lenengo egunetatik datorkigu zintzo

zintzo euskal-irakasaldiak emanez astean irutan, auxe da, astelenean, asteazkenean eta ostiraletan, eta arratsaldeko sei t'erdietatik zazpirak arte, 300 metroko ondatan.

Bestalde, «Umandi»ren euskal-elezti edo gramatika erabiltzen du Irrati onek, bere euskal-irakasaldiak emateko. Ona emen, bada, jakin nai duzuna andi-andika azaldua.

Agur, ba; eta badakizu zure agindupean naukazula. Agirrezabaldar Andoni.»

* * *

Donostia'tik:

«Donostia'n bi irratetxe ditugu: Radio San Sebastian (293 metro ta 1025 kiloziklo) eta Radio La Voz de Guipúzcoa (230 metro ta 1304 kiloziklo) dituztenak.

*Radio San Sebastian'*ek, astelen eta ostiraletan egiten du bere euskal-saioa, arratsaldeko zortzirak eta laurdenetatik bederatziak arte. Igandetan, eguerdian frantsesez asten da. Saio onetan, frantzesez zerbait itz egin ondoren, amabiak eta bostean-edo, euskeraz ematen du igandeko omilia edo ebanjelio-azalpena. Euskal itzalditxo au, Baiona'ko eliz-barrutiko Bikario Jenerala dan Narbaitz jaunak emana da.

Arantzazu'ko Meza Nagusia, itzaldia euskeraz dala, igande ta jaiegun guzietan zabaltzen du Radio San Sebastian'ek. Neguan amarretan, eta udan amar t'erdietan izan oi da Meza Nagusi ori.

Segura'n egunero Errosarioa ematen dute euskeraz eguerdi-aldean. Eztakit zein ordutan, baña amabi t'erdiak inguruan izan bear du. Gabean ere, beste ordutxoren bat aritzen ote diran nago; baña ez dakit berri garbirik.

Tolosan asi berriak dira. Emen ere (eztakit zein egunetan), astean iru aldiz zerbait euskeraz egiten dute.

Jainko-baitan gogoan izan zazue onoko apaiz buruzuri ta adiskide artu dezun

Etxaniz'tar Nemesi.»

Tolosa'ra ere galde egin degu ta ona emen erradio-esalaria (speaker) dan Ugarte'tar Izaskun neskatxak berak erantzun:

«Euskerazko radio-ekitaldiak astearte, ostegun eta larunbatetan, ordubietatik ordubi ta laurdenera. Onda: 200-1550 kiloziklo.»

Eibar'en ere badakigu badagoela erradio emisora; baña ez dakigu euskeraz egiten duenik. Ea urrengorako gure ordezkari Zubiaurre'tar Xabier'ek idazten digun.

Iruña'n ere radio-emisora bi dira. Baña aiek ez dute euskerazko ekitaldirik ematen.

Bilbotik:

«Zure idaztiari erantzungo deutsak orain emen. Bilbon ezta ezer egiten erradiotik. Ain zuzen be orretan daukagu gogoa eta pausu batzuk emonda gagoz. Ikusiko dogu zelan doazen gauzak.

Beste barik, biotz-biotzez zorionak zuek fraideok egiten dozuen lan bikañagatik.

A. Irigoien.»

Tolosatik, Peña-Albizutar Xabierrek hauxe erantsi zion *Zeruko Argiako* oharrari:

«Euskal-egunkarietan euskeraz idaztea baño erradioz euskeraz itz egitea obe da, onuratsuago dala uste det».

Eta azkenik, *Argiako* zuzendaritzaren oharra:

«Euskaldunak, ondo gorde Zeruko Argia au, euskerazko erradio-orduak ziur ta ondo jakiteko. Eta adi-adi egon zuen sukaldean radio euskalekitaldiak entzuten. Ikusiko dezute nolako gozotasuna artuko dezuten eta nola gauza eder-ederrak ikasiko dituzuten. Entzun, entzun radio-euskal-ekitaldiak...» (*Zeruko Argia,* 119-120 orrialdeak. 1958ko uztaila)

1961: Loiolako herri irratia

1961ko otsailaren 11n hasi zen Loiolako Herri Irratia. Eta euskarari lekurik gehiena eta zabalena eman zion irratia berauxe izan zen, ezpairik gabe, era guztietako irratsaioak euskaraz eginez, 1965eko uztailaren 22an Fraga Iribarne jaunak itxiarazi zuen arte, lehenago Segura, Arrate, Tolosa, Arrasate eta beste asko itxi zituen bezala. Denuntzia gogorrak izan zituen Loiolak, izan ere: Radio Nacionalaren *Diario hablado* edo *partea*-rekin lotura berandu egiten zuela, egunero Jose Antonio Agirreren animaren alde errosarioa esaten zuela (Jose Antonio Agirre Elustondo azpeitiarraren errezatzen zen, bere familiaren eskariz), publizidadea euskaraz ematen zuela (Donostiako irratien denuntzia zen hau, konpetentzi desleiala egiten omen ziela-eta...) eta abar. Ordainez, urtebeteko ixilaldia izan zuen irratiak. 1965eko uztailaren 22an ixildu, eta 1966ko uztailaren 31n hasi zen, berriro.

1962-1963an Loiolako Herri Irratiaren euskarazko programazioa etzen ahuntzaren gauerdiko eztula, *Zeruko Argia* asterokoak esaten zuenez. Egunero-egunero, ordu asko egiten zuen euskaraz. Eta edozer gai erabiltzen zuen gainera: zuzeneko emanaldiak, Meza eta errosarioa, eskelak, elkarrizketak, herrietako informazioa, antzerki saioak, esketxak, bertsolariak, baserritarrentzat saioak, euskal kanta berriak, egungo eta musika klasikoaren aurkezpenak, publizidadea... Denetarik egiten saiatu zen, ondo edo gaizki, euskarak edozertarako balio zuela sinestuta. Euskarari eta orotariko programazioari behin-behineko garrantzia eman zion.

Euskaltzaindiak antolatutako 1962ko Bertsolarien Txapelketako azken aurrekoak eta azkenengo jaialdia zuzenean eman zituen. Eta 1962tik 1972era *Bertsolari gazteen sariketa* urtero antolatu zuen, irratiz. Gero 'Ez Dok Amairu' taldea izango zen kanta berri mugimenduari serio lagundu zion, beste irratiek ez bezala. Ikastolen sorreraz benetan arduratu zen, bere ateak zabaldu eta lagunduz. Eta, batez ere, orotariko programazioa euskaraz egiten saiatu zen. Garai hartako datuen arabera, programazioaren erdia euskaraz egiten saiatu zen, gutxienez. Euskarazko programa hauetako asko Donostiako Herri Irratira pasatzen ziren 1970etik aurrera, batez ere, ordurarteko zuzendari zen don Felix Monedero kalonje valladolidarra kendu eta irratia jesuiten eskuetara pasatu zenean. Bestalde, zuzeneko emankizunak normaltasunez egin zituen, euskeraz: Zarauzko kantu eta dantza jaialdi bat, 1961ko abenduan; Otxoteen sariketa, txistularien alardeak; pilota partidak, Azpeitiko zezen plazan egiten ziren herri-kirol emanaldiak; Arrateko Txirrundalari-igoerako finala 1963ko udaberrian, Donostiako estropadak. Lehenengo futbol partida, 1973an Zarautzko Aritzbataldeko zelaian Realeko jokalari beteranoek eta Irungo Real Unión-ek jokatu zutenean eman zuen. Auskalo zergatik, baina futbola erdarazko kirola zela uste izan zuen beti.

Gaur egungo zenbait irratik dituen teknika eta giza-baliabideak izan balitu... Baina zuen pitinarekin programazio orokor eta duina euskaraz egiten saiatu zela esan behar da. Eta horri esker, 1961etik aurrera euskarazko irratsaioen ohitura eta normaltasuna nabaria izan zen, egindakoak ahaztu eta egungoari bakarrik begiratzeko grina handia izaten badugu ere.

* * *

Euskara munduko irratietan

Euskararen kezka eta begirunea bazen, bai, kanpoko irratietan ere. «Euskara munduko irratietan» izenburuarekin, 1971ko urtarrilaren 10eko *Zeruko Argian* irakurri dudana laburbildu behar dizuet, merezi du-eta. Hitzez hitz, honelaxe dio:

«Ego Euskalerrian bada euskaraz ari den irratirik.

– Loiolako Erri-irratia (jesuitena). Goizeko zortziretan asi eta gauerdirarte ezta ixiltzen. Erdia gaztelaniaz eta beste erdia euskaraz ematen ditu emankizunak. Anuntzioak ere euskaraz egiten ditu.

– Donostiako Erri-Irratia: egunero goizeko bederatzietatik amarrak arte, eta arratsaldeetan seietatik zazpiak arte entzun diteke. Igandetan, ordu bat geiago: iruetatik lauak arte. Egunero, astean eta burutzean, programak gaztelaniaz eta euskaraz egiten ditu. Anuntzioak eta beste ere, askotan euskaraz. Emankizun geiago euskaraz sartukod ala entzun da.

– Radio San Sebastian. Larunbatero, arratsaldeko zazpietatik zortzietara, euskaraz. Bestalde, anuntzio eta elkarrizketa asko. Egunero ordubete edo euskaraz.

– La Voz de Guipuzcoa: Basarrik bere lagunekin, eguerdiero, orduerdi bat euskaraz. Radio Bilbao, Radio Popular de Bilbao, Radio Vitoria, Radio Pamplona, noizean bein bakarrik ari dira euskaraz

Ipar-Euskalerrian:

– Baionako radiotik, egunero, lau minutuko emankizuna ematen da. Igandetan, orduerdi bateko emankizuna, bederatzi ta erdietatik amarrak arte.

USA

– Nevada: Igandero, Lopategi jaunari esker, eguerditik aurrera ordubete ta erdiz euskaraz aritzen da.

– An bertan, Radio Winnemuca-k ere ematen du euskaraz emankizun zenbait. Ez dakigu noiz eta zenbat.

– Wyoming eskualdean, igandero, eguerdian, ordubetez euskal itzaldi eta kantuak.

– Idaho: igandero, bizkaieraz, eguerditan ordubeteko emankizuna.

Kalifornian noizean bein euskeraz egiten dute ango irratiek

Venezuela

– Erri-Irratia: igandero, eguerditan, ordubeteko emankizuna euskaldungoari buruz. Erdia gaztelaniaz, erdia euskaraz. Noizik eta bein, beste zenbait itzaldi ere bai, euskaraz.

Argentina

- Iru radio ari dira euskaraz, itzaldi eta kantuak emanez. Ego-Amerikako beste zenbait errialdetan, berdin. Nunean nunean euskaraz ari dira, itzaldi, bertso ta kantu».

24 ORDUAK EUSKARAZ

1976ko martxoaren 27an egin zen 24 'orduak euskaraz' programa berezia, Donostia eta Loiolak antolatu eta prestatu zuten, Euskaltzaindiaren babesarekin. Eta Donostia eta Loiolako Herri Irratiek hogeita lau ordu oso-oso-

rik euskaraz eman zuten. Bilbo eta Iruñeko Herri Irratiek, zati batzuk egunean zehar.

Zeresan eta hizpide asko eman zuen gaueko hamabietan hasi eta hurrengo gauerdirarte iraun zuen programazio hark. Zita baten beharrez, orduko *Zeruko Argian* irakur daitekeena gogoratuko dugu: «Elizaren hegalpean hazitako herri irratiek urteetan euskara eta euskal kulturaren inguruan egindako lanaz baliatuz, hogeita lau orduko irratsaioa egin nahi da, dena euskeraz. Eskarmentu handiko ekipoa dago egitasmoaren atzean».

Egia da, bai. Urteetan egosten eta egiten ari zen giroaren ondorioa izan zen hogeita lau orduko abentura hura, labur esateko.

Beste zaku bateko irina zen, baina ez nuke esan gabe utzi nahi Bilboko Herri Irratiak sekula egin zuen euskal programaziorik serioena 60. hamarkadan egin zuela, Xabier Gereño, Joxe Luis Bengoa Zubizarreta, Xabier Kintana, Xabier Peña eta beste euskalzale askoren laguntasunari esker. Geroago, Juan Mari Iraolagoitia, Adolfo Arejita, Angel Mari Unzueta eta beste laguntzaile asko hasi zirenean, gauzak asko aldatu ziren, onerako. Gaurko Bizkaia Irratia lehengo giro haren ondorioa da, ezpairik gabe.

Sei ordu euskaraz

Ez nuke ahaztu nahi, bestalde, Gipuzkoako Foru Aldundiaren laguntasunez, egunero sei ordu euskaraz egiten hasi zirenekoa ere, 1970eko hamarkada hondarrean eta 1980koaren hasieran. Gipuzkoako Herri Irratia (Loiola eta Donostia), Radio San Sebastian, *La Voz de Gipuzkoa* eta abar sartu ziren gurdi honetan. Eta egunero sei ordu euskaraz egiten ahalegindu ziren.

Gero ordea, Aldundiaren diru-iturriak itxi zirenean amaitu ziren euskarazko programa haiek ere. *Dondinero* dontsua!

* * *

ETA ORAIN ZER?

Joanak joan eta istorioak historia, balio oraingoak balio du guretzat, batez ere, joandako urak eztu errotarik mugitzen-eta. Zorionez, komunikabideen alorra gogotik aldatu da 80ko hamarkada hasieratik hona, Gernikako Estatutuaren babesari esker. Batez ere, 1982 urtearen hondarrean Euskal Irrati-telebista sortu zenetik aldaketa handia egin dela aitortu beharra dago, nori berea emanda. Gerraurreko eta gerraosteko urte zailak ahazteko indarra eta adorea izan dutenek inork baino hobeki dakite sinisteak ere lanak dituela. Gaurko baliabideak (legea, dirua eta teknika baliabideak), unibertsitatean ikasketak bu-

rutu eta etorri den hainbat neska eta mutil lanerako prest, zentsura zorrotzik eza (ezta Jose Antonio Agirre Elustondo zenaren animaren alde errosarioa errezatzen duzulako isunik ere)... Sinisteak ere lanak ditu, bai, baina hauxe da gaurko irratigintzaren panorama, alde batetik.

Bai, baina orain beste muga batzuk daude kumunikabide askorentzat, itxura denez. Dirurik ez badago, eztago euskararik ere. Aldundiak subentzioak ematen zituen arte euskarazko saioak egiteko prest egon, baina orain hitzik egiten eztuen medio asko ezagutzen dugu. Badakigu dirua behar dela, baina diruaren baitan bakarrik al zegoen, ba, zenbaitek ahoa betean botatzen zuen eskalzaletasuna?

Euskararen erabilerari arazo honi lotuta, 1981eko urriaren 10ean, *Goiz-Argi* aldizkarian, zera esaten zuen Euskal Herrian Euskerazek:

> «... dezente irrati dira euskaraz %1 besterik egiten ez dutenak. Portzentaia bereran erabiltzen dute Radio Juventud de Eibar, Radio Nacional de Bilbao, Radio Juventud de Vizcaya, Nafarroako Radio Requeté eta Radio Popular de Pamplonak.
>
> Eta euskara oso gutxi erabiltzen dutenen artean, La Voz de Navarra, Donostiako Radio Nacional, Radio Bilbao, La Voz de Guipúzcoa, Radio Popular de Bilbao, eta Radio San Sebastián konta daitezke».

Euskararen portzentaiarik handiena erabiltzen zutenen artean, hauek izendatuzen zituen E.H.E.-ek:

Donostiako Herri Irratia	% 42
Loiolako Herri Irratia	% 50 (3)
Segura Irratia	% 55

Gainerakoak, %1 eta %3 inguru horretan zebiltzala esaten du oharrak. Baina guztira jota, datuak gaizki daudela uste nik, baina honela zioen:

Irrati emankizuna:

Astebetean	2.108 ordu.
Euskeraz	167 ordu.
Erderaz	1.941 ordu.

* * *

Eta orain zer gertatzen da? Nik dakidala, 1981ean EHE-ek argitara eman zituen datuen aldean aldrebesak direla uste dut gaur egunekoak. Eta, halare, inor ez da lotsatzen hemen, eta inork ez du protestarik egiten, horrelaxe beharko duelako-edo. EHE, eta euskararen alde ari dela esaten duen askok, ez

(3) Loiolako datuak gaizki daude. Gabaz Donostiarekin bat egiten zuen, eta gau osoa gaztelaniaz ematen zuten haiek. Horregatik, Loiolan egiten zen programazioa, %60 pasa euskaraz egiten zen.

du hitzik atera aspaldian. Orain telebistak liluratzen gaitu, eta irratiaz ahaztu egin gera, entzuteko orduan besterik gertatzen bada ere.

Bai. Irratiak entzulego ona biltzen du gaur bere inguruan: 1.050.000 entzule inguru egunero, Araban, Bizkaian eta Gipuzkoan bakarrik. Nafarroan, berriz, 216.000 entzule. Alabaina, CIES edo EGMk eman dituzten azken datuen arabera, ehundik larogei eta gehiago entzulek ez du euskarazko saioak entzuteko ohiturarik.

Euskaraz ari diren irratien kontaketa egin, eta bildu ditudanak hauexek dira, herriren bateko irrati txikiren bat ahaztuko badut ere:

- Euskadi Irratia: orotariko programazioa egiten du, eta Euskal Herri guztirako ari da. Hau da apusturik handiena egin duen irratia.
- Euskadi Gaztea: programazio musikala, Euskal Herri guztirako.
- Bizkaia irratia. Bizkaieraz eta Bizkairako. Programazio orokorra.
- Arrate Irratia. Bizkaia eta Gipuzkoako zati handi baterako. Programazioa: musika, kultura, informazioa (Euskadi Irratia)
- Oñati Irratia. Munizipala (Informazioa, Euskadi Irratia).
- Arrasate Irratia.
- Euskal Herria Irratia: Iruñea. Programazio orokorra, Iruñerrirako, batez ere. (Informazioa, Euskadi Irratia).
- Xorroxin Irratia: Baztanaldea.

Iparraldean:

- Euskadi Irratiak: Gure Irratia, Zuberoko botza, Irulegi Irratia.
- **Internet:** Eusko Irratiko emisioak mundu guztira zabaltzen dira, satelitez eta Internetez.

Irrati txiki asko, edo herrietako *irrati libre* deitu askoren informazio zehatzik ezin izan dut bildu, oso zaila da-ta, lehenago esan dudanez. Baina entzun ditudan irrati askotan, gehienetan, euskara baino erdara gehiago egiten dela ohartu naiz. Eta ez da susmo hutsa, zoritxarrez. Oker nagoela demostratuko balidate, zoriontsu nintzake.

Halare, minik handiena lehenago ere aipatu ditudan zenbaitek ematen didate: RNE, SER, COPE, ONDA CERO, Radio Intereconomia, Radio Nervion, Radio Gorbea, Radio Donostia, Radio Irun, Radio Laudio, Radio Getxo, Radio Eibar, Itzurun Irratia (Zumaia-Onda Cero) eta beste askok. Handienek ez dute lurralde honetan bi hizkuntza ofizial direnik onartzen, praktikan behintzat. Eta txikiak erdara puru-puruan ari dira, lasai asko, frekuentziak era-

biltzeko baimena jaso zutenean beste baldintza batzuk onartu bazituzten ere. Eta iruzurra ez da zilegi beti.

Garai bateko Herri Irrati batzuk ere geroz euskara gutxiago egiten dutela nago, nik entzun ahal izan dudanaren arabera.

* * *

EUSKARA MAILA

Amaitzeko, irratietako euskararen arazoaz hitz bi.

Irratiak eta, batez ere, Telebistak erabiltzen duen euskara maila gogor kritikatu izan da, etxean, kalean, bileratan, aldizkarietan. Eta esateak lotsa ematen badit ere, irratian edo telebistan inoiz lana egin, eta maila hoberik eman ez duen kritiko askok idazten duela, alegia. Batez ere EITBri buruz ari denean, barrutik egin ez zuena kanpotik salatuz. Kritika ona, baina...

30. hamarkada hartan ere, oraingoxe kritika berdintsuak egiten zitzaizkion euskaraz ari zen irratiari. Behin eta berriz, *El Pueblo Vasco* egunkariko euskarazko gehigarriaren arduradun ziren Joxe Zubimendi eta Ander Arzelusek 1933an idatzi zutena gogoratu genezake:

> «Euskara zailla jartzen dezute –esan digute askok–, orrela ez dezute zabalduko. Zabaltzeko, au ta au ta au egin bear dezute.
>
> Beste batzuk, zera esaten digute: gaizki zoazte ortik, zuek darabiltzuten euskara ori erdipurdikoa da, ta... garbitu, garbitu egin bear da. Aberastu, gure izkuntza oso aberatsa da-ta.
>
> Batzuentzat orlako idazkiak bear genituzke: errezak, ariñak, ez nekagarriak. Bestientzat, ordea, umekeriak dira oiek, eta gai eta idazti sakonak bear dira aurrera joatekotan...»

Doinu hau, melodia hau ez da gaur goizeko kukua, ez. Beste modu batean esanda, funtsean kritika berdintsuak egiten direla lehen eta orain ere, alegia. Kritika serioski egiten duenak arrazoi izaten du, ia beti. Ez dago ukatzerik hori. Baina gaur egungo irratieko euskararik txarrena, *egiten ez dena* dela esan eta salatu nahi nuke. Oso euskara gutxi egiten dela, proportzioan. 1981ean EHE-ek egin zuen salaketa hura, hartan gelditu zen, zoritxarrez.

Ahozko komunikabidetako euskararen nolakoari dagokionez, zein ote da irratirako euskararik egokiena? Euskara erraza eta mezua argi eta garbi ematen duena dela esatea gutxi esatea dela erantzungo dit norbaitek, eta zehaztasun gehiago eman behar dela. Nire iritziz, euskara ona egiten da irrati serioetan, orohar. Izatekotan ere ahozko hizkuntzari, ahozkotasunari gehiago begiratu eta erreparatu behar zaio askotan begiratzen zaion baino, ahozkotasuna –ahozko formulak– ondo zaindu eta gogotik mimatuz. Badakit komunikabideetako eguneroko lan-mekanikak idatziaren joera eta dinamikara eraman gaituela. Asko-

tan, erdaraz irakurri edo pentsatu eta zuzenean euskarara itzuliz ari beharra dagoela, ezinbestean. Baina ez dut uste hori denik biderik egokiena.

Horrez gainera, mikrofonoan hitz egin behar duen profesionalari hizkuntza maila ona exijitu behar zaiola esatea bidezkoa litzateke, nahiz eta badakidan bat baino gehiago hasarretuko zaidala, eta nik neuk ere zer egin nuen ba erantzungo didala. Baina erdaraz, edozein hizkuntzatan horrelaxe egiten dute. Bestalde, arian-arian egiten diren oharrak eta zuzenketak onartzeko hainbat apaltasun ere behar du lanean ari den profesionalak, ikastea norbere onerako da-eta.

Nolanahi dela ere, irrati eta telebista hizkuntza (euskara) mailaren gaia, nik baino askoz gehiago dakitenek aztertuko dute, horretan ari dira-eta Euskaltzaindiaren ardurapean. Bitartean, ea nork errebindikatzen duen Euskal Herriko irratietan orain dagoena baino euskararen presentzia handiagoa.

EMAKUMEAK IDAZLE DURANGERRIAN

Durango, 2003-XII-08

Jose Luis Lizundia

Durangaldeko idazleen artean emakume idazle gutxi aurkituko dugu, ohiko izanik ere, anormala den bezala. Gizonon oraintsuarteko hegemonia arlo guztietara hedatua izan delako, noski. Euskaltzaindian bertan ere, 24tik osoetatik bat bakarra dugu, nahiz eta batzordeetan geroago eta gehiago izan. Real Academia Española-n ere orain hogeitamar bat urte sartu zen lehenengokoa.

Durangaldeko idazleen artean lehendabizikoz emakume bat sartu zuena, Nikolas Altzola Gerediaga izan zen, haren *Cien autores vascos* liburuan: N. De Cortazar, Editorial Auñamendi, Donostia 1966. Urte honetan bertan, abuztu-iraileko *Gerediaga* aldizkarian, Juan San Martinek «Escritores euskéricos del Duranguesado» artikuluan ia bateratsu eman zion segida eta, gerotxoago, Juan San Martinek berak, *Escritores euskericos,* Editorial La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1968, liburuan, errepikatzen du Durangaldeko, emakumeen sarrera.

Nor da emakume hori?:

1. Julene Azpeitia Gómez. Hau izango litzateke Durangerriko euskal idazlerik gailurrena, nahiz eta zumaiarra izan sortzez. Gerra aurrean Abadiñon bizi izan zen, Abadiño-Zelaietan eta Astolan. Ostean erbesteratze eta urruntzeen ondoren Durangon igaro zituen azken urteetan, Larrasoloetako txaletxo batean. Egia esan, azkenak, bere buruaz baliatu ezinean joan zen Bilboko bere seme «Endikatxu maitearen» etxera. Haren idazlan oparoaz zer esan? Zumaiako Udalak, orduko zinegotzi, irakasle eta saiogile saritu den Jon Sudupe Martija eta bion eraginez *Julene Azpeitia eun urte mugan (1888-1988)* liburua dakart hona. Zazpi egilek parte hartu genuen. Liburuaren azkenean bibliografia ugari-ugaria, seguru asko ez da Euskal Herrian XIX. mendean jaiotako hainbeste euskaraz idatzi duen emakumerik izango. Ez da harritzekoa 1975an, Emakumearen Nazioarteko Urtean, Gabriel Aresti zenaren proposamenez hiru emakume idazle omendu zituenean Euskaltzaindiak, bat, Julene izatea. Hara hor nire artikuluan zer jaso nuen, urte horren ekainaren 27an, Gipuzkoako Diputazioan, euskaltzain ohorezkotzaren diploma hartu zuenean, nola eskertu zion A. Luis Villasanteri Julenek berak:

«Esan bear det baita ere, neri inoiz galdetu didatenean: Aizu, berriz jaioko baziñake zer karrera artuko zenduke? Nik beti erantzun det: Maistren karrera. Milla bider jaioko ba'nintzateke ere..»

Doña Juliana, hala deitzen zioten Traña-Matiena haren ikasleak, nire osaba-izebak tartean, hurbiletik ezagutu nuen eta Larrasoloetako haren etxean solasaldi interesgarriak egin. Tamalez ez nituen grabatu. Gerra aurreko abertzaletasun-euskaltzaletasun ahuleziaz bere arrangurak agertu zizkidan, ez zen, orduan ere, dena urre kolorezko, politikoak tartean. Aurten irratiari Gerediagak dedikatu dion moduan, gaineko urteren baten euskal irakaskuntzari eskainiko baleuskio, Doña Juliana maistra eta Julene idazlea izango litzateke, eta ez Durangaldean bakarrik, gailurrenetariko bat, dudarik gabe.

Haren idazle lanez luza mintza gaitezke. Laburrena haren bibliografia eranstea litzateke, hara hor:

- *Irakurri maite. Lenengo ingurraztija.* Eusko Ikastola Batza. Bilbo, 1932. bi libururi, bata euskaraz eta bestea, gaztelaniaz.
- *Umien idaztija.* Bilbo 1961.
- *Osasuna, merketza ta yanaritzaz.* Bilbo, 1935.
- *Amandriaren altzoan.* Zarautz, 1961.
- *Zuentzat (Aurrentzako ipui ta irakurgaiak).* Donostia, 1974.

Bost liburu argitaratu zituen, beste hiru argitara gabeak: *Instituciones peri y post escolares que pueden crearse en las Escuelas de Barriada en Vizcaya. 1921; Lección práctica sobre las virtudes y excelencias del ahorro* eta *Dibujoaren eta idaztearen bitartez irakurtzen erakustea.*

Beste ehun eta hirurogeitamar artikulutik gora eta idatzi zituen egunkari eta aldizkari desberdinetan, noizbait, norbaitek, nonbaiten bildu eta berrargitaratzeko zain. Astolako Auzitegian bizi izan bai zen 1937arte, ez ote lirateke bertan egoitza duten erakunde bi arduratu behar horretaz? Alegia, Gerediaga Elkartea, paratzaile eta Durango Merindadeko Amankomunazgoa, babesle?

* * *

2. Errose Bustintza Otzerin «Mañariko». Bai Altzola eta bai San Martin luzaz eta xehetasunez ari dira mañariar emakume idazle honetaz. Labur bilduz ikus dezagun zer zioen Nikolas Altzolak 1963an («Errose Bustintza Otzerin, «Mañariko» eta «Mañariko Errose» *Euskal Literaturan*):

«euskaraz asko eta ondo idatzi daben idazle bat dogu. Batez be idatzi ebazan elezar antzerako kontuak dira aipagarrienak. Bere buruz asmetan ebazan kontu politak, asmakizun aundia eukalako. Erriko jendeak agoz ago erabilten dabezan sorgin-kontuen antzerakoak egiteko euki eban ekarri aparta. Aranaren eskolakoa zan. Itz barriak ugari ibilten ebazan, baiña esaeratan-da aberastaun aundiko euskera dauke «Mañariko»ren lanak. Gerra aurretik *Euzkadi* egunkari-

an argitaratu ebazan bere gauzarik geienak. Sari bat be irabazi eban, eta omenaldi bat egin eutsen Manarian. Gerra ostean *Gernika, Karmel* eta *Aranzazu* aldizkarietako anbat gauza idatzi ebazan».

Juan San Martinek, ordea, *Gerediaga* aldizkariaren 4-5 zenbakian, 1966ko abuztu-irailekoan, beste honako hau idatzi zigun, «Escritores euskéricos del Duranguesado» artikuluan:

> «Rosa Bustinza, conocida con el seudónimo «Mañariko» (1899-1953), de Mañaria. Sobrina y discípula de Kirikiño. Rosa, al igual que su tío, escribió numerosos cuentos, que han visto la luz desperdigadamente en diversas publicaciones, principalmente en *Jesus'en Biotzaren Deya*... Rosa, también escribió algunas poesías y cantares. Toda su obra bien merece ser fundida en un hermoso libro».

San Martin euskaltzainaren gurari hori ia erabat gauzatu zen urteak geroago, zeren eta 1991ean, «Gero-Ediciones Mensajero» haren ipuinen bilduma eder bat argitaratu baizituen, Jaime Kerexeta eta Simún Odriozolaren ardurapean.

* * *

3. Basille Bustintza Otzerin. Hau ere aipatuko nuke neure kontutik. Basille Erroseren ahizpa zen eta Kirikiñoren emaztea. Senarra baino hogeitakak urte gazteagoa, biok ziren, bestalde, Evaristo Bustintza «Kirikiño»ren ilobak. Basille ezagutu nuen eta ordu zenbait berarekin jardun ere. Ahizparen mailakoa ez zen, bistan denez, baina berak ere euskaraz idatzi zuen gerra aurrean, ostean, bildurra ez, dardara ere hezurretaraino sartuta zeukan. Haren eskuizkribu zenbait, olerkitxo batzuk, tartean, Gerediaga Elkartearentzat eman zizkidan eta, agian, Astolako Auzitegian egon daitezke, lapurketaren batengatik galdu ez badira. Hara hor, honetaz ere, lehengo artikulu berean zioena:

> «Basille Bustintza be euskal olerkaria dogu. Apaltasun aundiko andrea izan da beti, eta bere burua ez erakustearren ez dau gura izan bein bere izenagaz agertzerik olerkiak. Ezetan be ez neuke mindu gura Basilleren apaltasuna, baiña euskaldun kontzientziak eskatzen deustalako ezin dot isildu: parkatuko deust Kirikiñoren alargunak euskal olerkarien artean bere izena ipinten dodalako».

(Argitu behar da Nikolasek hau idatzi ebanean oraindik bizi zala Basille Bustintza).

* * *

4. Miren Maortua Garitazelaia. Zaldibarren jaio zen 1916 urtean eta, elizate berean hil, 1971an. Haren lanen berri Balendin Lasuen, zaldibartar idazle eta Gerediagako lehendakari-ohiak ematen digu, besteak beste, pasarte hauekin:

> «Gerra osteko dictadura sasoian –1953an izan zelakoan nago– «Etxe-eskola» sortu zuen bere etxean, «eskolaurre» moduan ezagutzen dugunaren parekoa..... Zaldibarko emakume horren euskarazko produkzioari erreparsatuz gero, hainbat argitalpenetako kolaboratzaile izan zela ikusiko dugu. Honen argitalpen hauetan

argitaratu zituen bere lanak: *Euzkadi* egunkarian, *Euzko* eta *zeruko argia* astekarietan, *Ekin* zein *Karmel* aldizkarietan eta *Arrate* irratian. «Aberri-lore» eta «Aldakaitz» ezizenak erabiltzen zituen bere idazkiak izenpetzeko».

Haren iloba Josu Maortuak esaten zigun oraintsu, osasun eskaseko gizakumea zela, baina, gaisoaldi guztiekin euskalgintzari lotua urte zail haietan- ilobagandik familiak gordetako idazlan pare baten kopia jaso ditut, bata, 1932ko *Euzkadi* egunkarikoa eta, bestea, Zaldibarko Goierri auzoari eskainitako bertsoak, data bakoa, baina izenburu honekin:» Goyerri deritxayon auzotegiari ateriak».

Josuk esan zidan, eskola gutxikoa zela bere izeko Miren!

* * *

5. Margarita Untzalu «Amagoia», Hau durangarra. Berari buruzko aipamen laburrak Mercedes Ugalderen doktorego tesitik, hots, *Mujeres y nacionalismo vasco, Génesis y desarrollo de Emakume Abertzale Batza, 1906-1936* delakotik eta Roman Berriozabalen *Nacionalismo vasco en Durango (1893-1937)* liburutik jaso ditugu. *Euzkadi* egunkarian idazten omen zuen gure Margaritak, «Amagoia» izenordearekin. Zumaian, 1930ean, sortutako «Federación de Escritores Vascos» delakoan, Orixek zioenez, Elviria Zipitria famatuaren eta Rosa Bustintza «Mañariko»rekin batera, gure «Amagoia» agertzen da. Zer idaz emaitzarekin? Ikertzeke dago. Ugalderen tesia politika alorretik enfokatua baitago gehiago, literaturatik baino. Ugaldek, oin-oharrean aipatzen duenetariko bat, «Amagoia» izan zela dirudi:

> «En el verano de 1930, con el objeto de impulsar el conocimiento y la utilización del euskera mediante sus escritos, tuvo lugar en Zarauz una reunión de 12 mujeres escritoras en lengua vasca. Otras no pudieron acudir y se disculparon por ello.»

Kosta zaigu nor zen jakitea Amagoia hau. Eskerrak Maitena Belaustegigoitia, jakin ditugu haren izen-deiturak, Margarita Untzalu, non hil zen, Lapurdiko Bidarte herrian zegoen ospitalean, hemendik erbesteratu eta gero, baita ere, noren emaztea zen, Gregorio Ruiz Ertzilla «Gogorra» ELAko idazkari nagusiarena. 1964an, Baionako «Villa Izarra»n ezagutu genuen Gogorra, gero, berriz, hiriburu horretako Euskal Erakustokian, Euskaltzaindiaren Urre Eztaien Iparraldeko ospakizunean. Azkenik, bakardaderik nabarmenean, Garaziko eskualdeko Izpurako hilerrian zendu eta obiratua izan zen.

* * *

6. «AGURTZANE» bat agertzen da aipaturiko tesi horretan, besteak beste, *Euzkadi* egunkariaren Elorrioko Korrespontsal legez. Nor ote? Arruabarrena elorriar ikerleak azter beza.

* * *

7. «SORKUNDE». Nor zen Berriozabalen eta Ugalderen liburuetan hainbeste aldiz agertzen den idazle hau?. Dozena bat laguni galdetu diogu eta alperrik. Inork ez daki bere izenik. Bereziki, Roman Berriozabali galdetu diogu baina berak ere ez du ideiarik. Gizonezko bat izatea ere baliteke, zaila badirudi ere, zeren eta Concepción izeneko emakumerik ez da agertzen eta, bestalde, izen horren Aranaren *Deun ixendegi* an agertzen den ordaina *Sorne* baita. Durangarra izango zen edo, gutxienez, uri honetan bizi zena, zeren eta *Euzkadi* egunkariaren korrespontsala bai zen. Badirudi, garaiko purismo batzuk gora-behera uri honetako euskara erabiltzen duela, aditzean igartzen zaio, adibidez. Antzerki, euskal eskola eta abarretan ere bazebilela. Hara aipamen batzuk:

> «Comisión de Euskera. A primeros de setiembre de 1935 se constituyó la Comisión de Euskera del Batzoki Tabiratarra... –eta «Sorkunde» berak idazten du *Euzkadi*n: egon da bihar izana. Uri erdera-zale onetan geure izkuntza jaso bihar dogu. Txalo ugarijak joten dautsabedaz gazte ta zar, gustijoi, ta lanari ekin gero».

Gerra denboran agertu zen lehen egunari euskaldunean, *Egunan* ere agertzen da haren sinadura.

* * *

8. Iñese Munitxa Berriozabalgoitia, abadiñarra. Muntsaratz auzoan jaioa, maistra, gerra aurrean irakasle aritua, gero, eskola umeekin Ingalaterrara igorria, 1937an. Eusko Jaurlaritzaren aginduz eta, ezkenik, Venezuelara erbesteratua eta hango hiriburuan, Karakatxetan hil zen. *Euzkadi* egunkarian eta beste aldizkari batzuetan idazten omen zuen, ugari, gainera, baina ez dugu modurik izan ikerketa sakontzeko. Une honetan badira Abadiñon euskal filologian lizentziatuak ere, Muntsaratzen bertan ere, oker ez banago eta mereziko luke exilioan zendutako Munitxeneko alaba honek ikerketa zehatz bat. Une honetan eta, ordua zen, gerran eta gerra ostean erahildakoen oroimenaz arduratzen zaizkigu historialari eta elkarteak. Noizko, ordea, erbesteraturiko idazle, artista, intelektual, irakasle euskal kulturarentzako zer galera suposatu zuen nabarmenduz?

* * *

9. Maitena Belaustegigoitia Ortueta, durangarra. Federiko Belaustegigoitia laudioar seme ospetsuaren alaba, igazko abenduan, Euskaltzaindiak eta Laudioko Udalak omendu genduarena, hain zuzen. Maitenak, *Zer, Deia* eta *Agur*-en idatzi du. Beronen azkenengo idazlantxoa, *Euskera* 2003, 1 agerkarian ikus genezake: 165-178.orr.

* * *

10. Rosa Mari Artza Azueta, ihurretarra. Euskaltzaindiaren argitalpen banaketa arduradunak, inoiz edo behin *Anaitasuna*n eta Durangaldeko zenbait

aldizkaritan idatzi zuen, baina aurretiaz Bizkaiko *Herri Gaztediren* arduradun zenean, mugimendu horretako aldizkarietan.

* * *

11. Kristina Mardaras Cedrun, herriz zornotzarra, baina elizaz eta sentimentuz ihurretar den honek ere *Herri gaztedi*n idatzi zuela esan dit, baita ere *Anaitasuna* eta eskualdeko zenbait aldizkaritan. Ezagunagoa da ordea herri literatura mailan, nik dakidala Euskal Herriko lehen bertsolari emakumea baita. Eskatu diot haren lanen zerrenda bat egitea.

* * *

12. Eskarne Aroma Lejarreta, durangarrari ere gauza bera eskatuko neuskio. *Anaitasuna* eta *Zeruko argia*n bere idazlanak irakurri ditudala esango nuke. Baita eskualdeko aldizkarietan ere. Ezagunago dugu, ordea, bikoizketa lanetan.

* * *

13. Marisa Barrena Larruzea, sortzez zornotzarra badugu ere, urte askotan Durangon bizi da. Honen lanek Kristina eta Eskarneren antzeko bidea izango dute. Onuragarria litzateke euskalgintzako beronen *curriculum* bat burutzea.

* * *

14. Aitzpea Azkorbebeitia Aldaiturriaga izango litzateke nire gaurko hitzaldiko azkena, kronologikoki oraintsuengoa delako. Beraren ustez ez nuen sartu behar, literatura alorreko idazlea ez delako kontsideratzen, baina esan nion oker dabilela, zeren eta hitzaldi hau eskualdean, euskaraz, idatzi dutenen emakumeak omentzeko da, nolabait esanda. Eta horregatik euskal ikerketetan diharduten azken fitxajeak hona ekartzea, ez bakarrik zilegi, onuragarri ere bada. Hara hor haren biobibliografiaren laburpen bat: «Metafora literatur kritikarako lanabes gisa: B. Atxaga eta J. Sarrionandia» gaitzat hartuta bere doktoraduratzako tesia egiten dihardu; «Ikertzaileak prestatzeko» Eusko Jaurlaritzaren beka irabazi zuen, baita ere Zornotzako udalaren «Santiago Onaindia»ren 1997ko beka ere, berau, titulu honekin udal berak argitaratua: «Joseba Sarrionandia, irakurketa proposamen bat». Beste hamar lan ere argitaratuak ditu, *ASJU, Egan, Txalaparta, UEU, Lapurdum, Gara* eta *Hegats*en, gehienak Joseba Sarrionandia idazleari buruzkoak. Literaturaz emandako hitzaldi sorta oparoa ere aipagarria da. Ondorioz eta, bukatzeko, Azkorbebetia andreak, oraindik hogeitamabost urte baizik ez baititu, emaitza oparoa eman diezaioke euskal literaturari.

JAGON SAILA

NAFARROA OINEZ 2003 DELA ETA, EUSKALTZAINDIAK ANTOLATURIKO VII. *JAGON* JARDUNALDIAK: EUSKARA ETA IRUÑEKO ETA TUTERAKO ELIZBARRUTIETAN

Irunberri/Lumbier, 2003-IX-19

EUSKALTZAINDIA

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADEMIE DE LA LANGUE BASQUE

IRUNBERRI / LUMBIER

"Nafarroa Oinez 2003" dela eta, Euskaltzaindiak antolatutako ekitaldiak

Actos organizados por la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia con motivo del "Nafarroa Oinez 2003"

* * *

2003ko irailaren 19a
Udaletxeko Hiriaren Aretoa

19 de septiembre de 2003
Sala de la Villa del Ayuntamiento

AYUNTAMIENTO DE LUMBIER
IRUNBERRIKO UDALA

NAFARROA OINEZ 2003

JAGON SAILA
SECCIÓN TUTELAR

Sailburua / *Director:* Andres Urrutia

Sustapen batzordea / *Comisión de Promoción*

Batzordeburua / ***Presidente:***	Andres Urrutia
Idazkaria / ***Secretario:***	Andres Iñigo
Kideak / ***Miembros:***	Erramun Baxok
	Pierre Charritton
	Aingeru Epaltza
	Henrike Knörr
	Juan M. Lekuona
	Erramun Osa
	Manuel M. Ruiz Urrestarazu
Aholkulariak / ***Asesores:***	Jose Luis Lizundia
	Juan San Martin

Onomastika batzordea / *Comisión de Onomástica*

Batzordeburua / ***Presidente:***	Andres Iñigo
Idazkaria / ***Secretario:***	Mikel Gorrotxategi
Kideak / ***Miembros:***	Patxi Galé
	Pierre Charritton
	Henrike Knörr
	Jose Luis Lizundia
	Txomin Peillen
	Patxi Salaberri Zaratiegi
	Juan San Martin
	Amaia Usabiaga

Antolaketa batzordea / *Comisión Organizadora*

Andres Iñigo
Pello Telleria
Amaia Okariz
Gema Insausti

Laguntzaileak / *Colaboradores*

Isabel Elizalde, *Nafarroa Oinez 2003*ko koordinatzailea
Irunberriko Arangoiti Ikastola

NAFARROA OINEZ: BIENVENIDA A EUSKALTZAINDIA

Lumbier/Irunberri, 19-IX-2003

Jose Enrique Garcés Allo,
Presidente de la Ikastola ***Arangoiti***

Todas las familias que formamos la Ikastola Arangoiti les damos la bienvenida a Lumbier a los miembros de la Real Academia de la Lengua Vasca y les queremos agradecer la organización de estos actos con motivo del *Nafarroa Oinez 2003.*

Gracias de antemano también a todos los ponentes y asistentes y al Ayuntamiento de Lumbier por su presencia y su colaboración.

Eusebio Rebolé en su libro «Historia de la Villa de Lumbier» dice «Que el euskera es la lengua materna de Lumbier no es difícil probarlo... Son los mismos lumbierinos del siglo XVII quienes nos darán noticias sobre el uso de la lengua vasca.» «En el archivo diocesano hay dos procesos que figuran la cuestión lingüística como motivo de litigio para provisión de vicarías en Lumbier.»

«Aún siendo la lengua madre de Lumbier el euskera, según testimonios en aquellos años la mayoría de la población del Lumbier era bilingüe conociendo la lengua romance y la vascongada, si bien existía numeroso grupo de personas que sólo conocían la lengua vascongada.»

Hoy iniciado ya el siglo XXI, después de la pérdida de nuestro idioma materno hace más de 200 años, Lumbier empieza a ser de nuevo bilingüe. La aparición de un centro de enseñanza en euskera hace 23 años y el trabajo de organizaciones de alfabetización de adultos como AEK, están haciendo posible que recuperemos el que fue nuestro idioma original durante cientos de años.

Sin el trabajo que realiza Euskaltzaindia de cuidado e investigación del euskera. esta recuperación del euskera, no como adorno cultural, sino como vehículo de comunicación, no hubiera sido posible. Agradecemos nuevamente la organización de estos actos en Lumbier por el apoyo que supone para la Ikastola y para la recuperación del euskera.

VII. *JAGON* JARDUNALDIEN AURKEZPENA. VII JORNADAS DE LA *SECCIÓN TUTELAR* DE LA R.A.L.V./EUSKALTZAINDIA

Andres Urrutia,
***Jagon** Sailburua*
Irunberri/Lumbier, 19-IX-03

Egunon / Buenos días

Como Presidente de la *Sección Tutelar* de Euskaltzaindia me cumple hoy presentar junto con la directora de la ikastola Arangoiti de Irunberri/Lumbier Doña Nora Uribeetxebarria y mi compañero el académico de número y delegado de Euskaltzaindia en Navarra, Don Andrés Iñigo, los actos organizados por la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia con motivo del *Nafarroa Oinez* 2003.

Dado que mis compañeros de mesa se extenderán mas en detalle sobre las actividades a desarrollar por Euskaltzaindia el próximo viernes en Irunberri/Lumbier, permítanme centrarme aquí y ahora en el tema que va a reunir a la Sección Tutelar de nuestra academia en sus séptimas jornadas.

Muchas veces se piensa en Euskaltzaindia como una institución de rango y ambiciones únicamente filológicas, carente de cualquier preocupación por el empleo social de la lengua. Nada más lejos de la realidad. Desde su propia fundación, allá por el año 1918, Euskaltzaindia ha desarrollado su labor a través de dos grandes secciones, la de investigación (*Iker* Saila) y la de Tutela (*Jagon* Saila), intentando abarcar no solo el cultivo de lo lingüístico, sino también lo relativo al empleo del euskera en los diferentes territorios de lengua vasca.

Es éste uno de sus rasgos característicos, que demuestra su personalidad y los objetivos de sus fundadores. Así, la Academia se preocupa del empleo de la lengua por las diferentes instancias e instituciones que hoy tienen repercusión en la vida de los euskaldunes.

Ni qué decir tiene que una de esas instituciones, de capital importancia para la vida de la lengua, ha sido y lo es la Iglesia Católica. Las necesidades de predicación y catequesis de una población que en muchos casos no conocía otra lengua que el euskera, llevaron en fechas tempranas y especialmente tras el Concilio de Trento, a dictar diversas disposiciones que garantizasen el uso del euskera en los quehaceres eclesiásticos.

La larga nómina de autores y obras religiosas en euskera resulta la confirmación evidente de lo dicho. Pero la historia no se detiene y dentro de la

Sección Tutelar, la Comisión de Fomento de Euskaltzaindia decidió el año pasado iniciar una ronda de exposiciones sobre el empleo actual del euskera en las diferentes diócesis de los territorios de lengua vasca. Tras Baiona-Oloron-Lescar, le toca ahora el turno a Iruñea-Tutera y el próximo año a Gasteiz-Bilbo-Donostia, todo ello en un intento, desde el respeto a las pautas propias de cada institución, de hacer una radiografía fidedigna y veraz de la presencia del euskera en la actividad pastoral de la Iglesia Católica.

Tengo que dar las gracias a los que con su impagable labor han posibilitado estas jornadas y especialmente a la ikastola y pueblo de Irunberri/Lumbier, a los conferenciantes y asistentes y sobre todo, subrayar una vez más el vínculo de Euskaltzaindia con Nafarroa, vínculo que se refuerza con nuestra presencia y nuestro ánimo para el *Nafarroa Oinez*.

* * *

Luze eta zabal mintzo daiteke Elizak euskararekin izan duen jokabideaz. Jakina denez, historiak eta euskalgintzak etengabe erakusten digute haren eragina gure hizkuntzaren bilakaeran.

Iraganak, hala ere, ez gaitu itsutu behar. Argilunak baditu ere, askoz esanguratsuagoa da oraingoa eta, zer esanik ez, gerogarrenekoa. Bi horiek ditugu xede eta helburu, Euskaltzaindiaren *Jagon* Saileko Sustapen Batzordean. Hartara ere, etorri gara Irunberrira, Iruñeko eta Tuterako elizbarrutietan euskarak zer eta nola hausnartzeko eta gizarteratzeko.

Sarritan gertatzen da, halakoak ikertzerakoan, baiezko eta ezezkoaren alde temati jartzea, egoera baten errudun bakarrak erakundeak balira bezala. Ez da hori gure asmoa. Aitzitik, gogoz eta jardunez gaia jorratu eta zuen aurrean izango dituzue horretarako adituak, haienak entzun eta barrura ditzagun.

Argigarrien txanda ere izango da, erruz eta ugari emango zaizkigun xehetasunak banan-banan eta ezari-ezarian ehotu beharko ditugulako.

Eskerrak azaldu ditut lehen, gaztelaniazko berbalditxoan, Euskaltzaindiaren izenean, jardunaldi hau bideratu duten hainbatentzat. Aparte utzi dut, beharbada nire kutunkeriaz, osterantzeko eskerrak eta laudorioak ematea. Halakoak merezi dituzte egunerokotasunaren zama pisutsua daramaten apez euskaldunek. Zilegi bekit beraien artean nire omena Jose Mari Satrustegi euskaltzainkide nuenari zuzentzea. Haren antzera, eredugarri egiten duzue zuek Euskal Herriaren hiri eta herri euskaldunetan, euskara eta fedearen barne-muina elkarturik eta uztarturik bizitzea.

Horien eskuetan egon da eta badago, egun ere eta neurri batean bederen, euskararen etorkizuna Nafarroan. Beste neurri handi batean, ikastolen zabaltze eta hedatzean. Horra hor, herriz herri, Euskaltzaindiak azken urteotan agurtu dituen nafar ikastolak. Horiei luzatzen die gaur Euskaltzaindiak bere abegi eta harrera osoa, euskararen aurrerakuntza bidean lankide, esku zabalik eta prest ikus eta senti dezaten Euskararen Akademia.

Mila esker zuen arretarengatik!

EUSKARAREN ERABILERA NAFARROAKO ELIZAN

Iruñeko eta Tuterako elizbarrutietan egiten den euskararen erabilerari buruzko azterketa soziolinguistikoa

Iruñea, 2003-IX-19

Xabier Lasa

I. EUSKARAREN ERABILERA IRUÑEKO ETA TUTERAKO ELIZBARRUTIETAN: EGOERA OFIZIALA

Euskarari edo euskararen erabilera pastoralari buruzko eliz-doktrinaren azterketa bat egitean denboran oso atzera jo genezake, horrela nahi izanez gero. Izan ere, euskara aztergai eta eztabaidagai izan da betidanik Nafarroako Elizan, gure lurra kristautu zen antzinako mendeetatik, hain segur. Anitz gauza idatzi daiteke ikuspegi historiko zabal horretatik, eta anitz gauza legoke oraindik esateke.

Baina gure asmoa ez da historialariarena, apalagoa baizik. Gaur egungo egoera aztertzera mugatzen gara eta, bigarren atalean eskainiko dugun datuen ikuspegiari begiratu aitzin, eguneroko lanean eragin saihestezina duen elizbarrutiko arautegiari so egin nahi izan diogu. Errealitatea kokatu eta bere neurrian aztertu ahal izateko nahitaezko lana baita. Horregatik ez gara denboraz oso atzera joanen; azken hogeita hamar urteetako egoera ofiziala aztertzera mugatuko gara.

Izan ere, Nafarroako pastoraltzaren erantzule nagusiek, Apezpikuek eta kuriako erakunde nagusien arduradunek, alegia, ardura izan dute, oro har, euskararen erabilpenari buruzko iritziak emateko. Ideia, gogoeta eta arau horiek maila teoriko batean kokatzen gaituzte betiere, eta kontuan hartu behar da alde teorikoak, praktikari aurre egiten diolarik, hainbat arazo eta eragozpenekin talka egiten duela. Errealitateak, batzuetan, ez du zehatz-mehatz isladatzen aldez aurretik pentsatu den portaera. Dena den, alde teorikoak ezagutzeak aukera ematen du ofizialki esaten dena zertan datzan ikusteko eta eguneroko errealitatearen zerizana behar bezala aztertzeko.

Euskararen erabileraren inguruko begirada ofizial hori ezagutzeko azken hogeitamar urteak hartu ditugu erreferentzia gisa, izan ere, diktadura garai ilunetan ezer gutxi esan zen praktikan baztertua eta askotan pertsegitua zegoen gure hizkuntzaren erabilera liturgiko eta pastoralari buruz. Egia da egoera gogorrenetan ere badirela euren komentzimendu sakonei eusteko prest egoten di-

ren pertsonak, eta zerrenda luze bat osa genezake frankismoaren garai ilunetan euskararen aldeko lan isil eta handia egin zutenen izenez. Baina lantxo honetan alderdi publiko eta ofizialera mugatuko gara.

Azken hogeita hamar urte hauetan hiru Artzapezpiku izan ditu Iruñeko Elizbarrutiak: Jose Mendez, eta berarekin batera, Jose Maria Larrauri, Apezpiku laguntzaile gisa; Jose Maria Zirarda eta gaur egun Artzapezpiku karguan jarraitzen duen Fernando Sebastian.

1. JOSE MENDEZ ARTZAPEZPIKUAK ETA JOSE MARIA LARRAURI APEZPIKU LAGUNTZAILEAK SINATUTAKO «IRUÑAKO APEZPIKUTEGIAK EUSKERARI BURUZ PASTORALGINTZA ALDETIK» IZENEKO OHAR PASTORALA (1)

Ohar pastoral horrek hasiera bat markatzen du euskarari buruzko arautze ofizialari dagokionez; izan ere esan daiteke hori izan zela Nafarroako Apezpiku batek, modu ofizialean, euskararen erabilerari buruz zerbait agintzen zuen lehen aldia. Ondoren etorri diren beste irizpide eta gogoeta gehienek idazki horren esanak erreferentzi gisa hartzen dituzte.

Agiria hiru ataletan banatua dago: «I. Egoera», «II. Argibideak», «III. Zer egin».

Egoera aztertzean, I. atalean, hiru puntu interesgarri hartzen ditu kontuan: nork erabiltzen duen euskara, euskara nafar kultur ondarea eta euskararen erabilerak azken denboretan egin duen atzerapena (2):

- «Naparroako kristau erriak erabiltzen dituen izkuntzetako bat da euskera... Ori gertatzen da, batez ere, *Euskarazko Pastoraltzako Lurraldea* deitutakoan, baita Pirineo aldeko leku batzuetan ere, eta ezin aztu dezakegu Iruñan eta Iruña-inguruan bizi diran ainbat euskaldun.
- Kultura eta kondaira aldetik napar erriak dituen ondasunetako bat euskera du. (...)
- Azken aldiotan, euskerak atzeraldi kezkagarri egin du. Asko izan dira atzeraldi orren eragilleak, batzuk geiago, besteak gutxiago. Zergatik gertatu den ori, ez da emen aztertzekoa, bañan bai bere gordin guzian aitortzekoa; orregatik erantzukizuna guztiona bait-da, baita Elizarena ere, egoki jokatu bearra dugu gure izkuntzaren geroari buruz».

Hitz hauetatik ondorio batzuk atera ditzakegu:

– Euskararen erabilera pastoralak barnean hartu behar duen lur-eremuaren lehen zedarritze bat seinalatzen du, oso orokor eta zehaztapenik ga-

(1) 1974ko abuztuaren 15ean sinatua eta 1974ko iraileko Elizbarrutiko Aldizkari Ofizialean argitaratua, 545-550 or.

(2) Testuak aipatzean jatorrizko idazkiak erabiltzen duen euskara errespetatu da.

bea izan arren. Honakoa litzateke: Euskarazko Pastoraltzako Lurraldea (ez da zehazten zein den); Pirinio aldeko leku batzuk; eta Iruñea eta Iruñerria.

– Bereziki aipatu egiten da euskararen erabilerak atzera jotzen duela modu kezkagarriaz. Egoera sakontasunez aztertu ez arren, aipatzen du Elizak ere bere erantzukizuna izan duela emandako atzeratze-prozesu horretan eta, aurrerantzean, egoki jokatu beharko duela «gure hizkuntzaren geroari buruz».

Argibideetan, II. atalean, beste hiru iritzi esanguratsu eskaintzen zaizkigu:

- «1go. (...) gure Elizak euskera erabilli bearra dauka bere erriko kristau euskaldunei ebanjelioa ots-egiterakoan eta kristau ikasgaiak ematerakoan. (...)
- 2en. Elizak... erriari zor dion leialtasunagatik, aitortzen du eskubide dutela gure erriak eta erriko guziek beren izkuntza erabiltzeko egunoroko bide bezala Jainkoarekin eta gizonekin dituzten artu-emanetan; baita beren kultur-aldeko zañei sendo eusteko ere, beren izaera beraren zati berezi bait-dire zaña oiek.
- 3en. Are geiago: gogoan izanik euskerak gure artean dituen oztopoak, Naparroako Elizak uste du, bereziki leiatu eta saiatu bear duela zaintzen eta lantzen gure gizonek eta kristauek duten kultur-ondasun aundi au.»

Hitz horietatik ondorio hauek atera daitezke:

– Elizak euskara erabili behar du ebanjelioa hots egitean. Horretarako *Gaudium et Spes* Vatikano II.eko Konstituzioa aipatzen da bereziki.

– Euskararen erabilera herritarren eskubide bat da, eta erlijio- zein elizeremuetara eraman behar da.

– Eliza saiatu behar da euskara bereziki zaintzen, arriskuan dagoen kultur ondare bat baita.

Ohar pastoralaren III. atalak, «Zer egin» izenekoak, arau konkretu batzuetan laburbiltzen du lehen aipatu den euskararekiko jarrera praktikoa bideratzeko planteamendua. Honako hauek dira:

- «1go. (...) Jakingarrien diren Elizbarrutiko agiri guztiak gazteleraz eta euskeraz argitaratuko dire.
- 2en. Legezko balio ematen zaie Eliz-landan euskeraz idatzitako agiriei.
- 3en. «La Verdad» delakoaren zati bat (irakurletan euskaldunak zenbat diren araberan) euskeraz argitaratuko da.
- 4en. Oso-osoan euskaldun diren errietan liturjia euskeraz egin bearra da, jakina.

- 5en. Bi izkuntzetako errietan, geienek euskera erabiltzen dutelarik, euskera erabilliko da geien liturji elizkizunetan (...)
- 6en. Euskera garbiki atzera egiten ari den errietan, ikus bedi nola lortu laiken arentzat toki egoki bat elizkizunetan.
- 7en. (...) beharrezkoak dire euskerazko elizkizunak Iruñan eta beste erri batzuetan ere (...)
- 8en. Beilak direla-ta, edo erromes joatea dala-ta, nabarmena delarik euskaldunen taldea, gogoan izan bitez emen azaldutako iritziak eta eman bezaio euskerari dagokion tokia.
- 9en. Liturjirako emandako iritzi auek berek balio dute kristau-ikasbidea delarik gai (...)
- 10en. Ikasle euskaldunak dituzten Elizako ikastetxeetan gogoan izan bearko dute egoera ori, naiz liturjirako, naiz beste elizkizunetarako. (...)
- 11en. Euskaldunak artzen dituzten erietxeetan, eta batez ere Iruñako eritegi nagusienetan, izan bitez eri euskaldunei ongi serbi dezaieketen euskaldun apez eta erlijiosoak.
- 12en. Euskaldunak naiz biltzen diren Naparroako Santutegi nagusienetan, onona izango da euskerazko elizkizunak egitea, eta aitortzak euskeraz entzun dezazketenak izatea.
- 13en. Pastoralgintzako arau auek bete bear dituzten etxeak dituzten erlijiosoen nagusiek al guzia egin bear dute euskaldunei ongi serbituko dieten erlijiosoak izan daitezen».

Euskararen erabilera non gauzatu behar den esaten saiatzen dira arau horiek. Hala ere konkrezio maila oso orokorra da. *Zereginak* atalean euskararen erabilera gauzatzeko burutu behar diren ekimen hauek aipatzen dira:

– Garrantzizko eliz agiri guztiak elebiz argitaratzea.

– Zati bat euskaraz argitaratua La Verdad astekarian.

– Liturgia eta elizkizunak euskaraz egin herriaren euskaldun-kopuruaren arabera.

– Kristau-ikasbidean edo katekesian euskara erabili herriaren euskaldun-kopuruaren arabera.

– Elizako ikastetxeetan burutu daitezkeen balizko elizkizun eta beste ekimenak euskaraz ere eskaintzea.

– Gaixoei zerbitzua euskaraz eskaintzea.

– Erromesaldi eta santutegietan aitortzak euskaraz egiteko aukera eskaini, euskaldunen presentziaren arabera.

Pertsona eragileak: agiria irakurri ondoren, lana bere gain hartu behar duten pertsonetako batzuk seinalatu daitezke:

- La Verdad-en kolaboratzen dutenak.
- Apezek, zentzu onak gidatuak, antolatu behar dute euskaraz eman beharreko zerbitzua herrietan.
- Itzulpen ofizialak eta Iruñe-Iruñerriko euskarazko elizkizunak antolatzeaz «Euskarazko Pastoralgintza Zerbitzua» arduratuko da.
- Ikastetxeetako arduradunak.
- Erietxeetan zerbitzua ematen duten apez eta erlijiosoak.
- Santutegi Nagusietako arduradunak.
- Erlijiosoen nagusiek, euren ordenetako komentuak aipatu toki edo zereginetan inplikatuak badaude.

Gogoeta batzuk:

- Ohar pastoral horren azterketaren ondorio gisa esan daiteke, euskararen erabilerari dagokionez, gertaera garrantzitsu baten aurrean aurkitzen garela. Nafarroako Elizak, bere maila gorenetik, euskararekiko kezka eta konpromisoa agertzen ditu instituzio gisa. Zentzu horretan azpimarratu beharrekoa da Nafarroako Elizaren jokabidea, 1974. urte horretan, aurrekari bat kontsideratu daitekeela; izan ere instituzio zibilen aldetik oraindik maila sinbolikoa gainditzen ez zuen ekitaldiren bat baizik egiten zelarik, Elizak bere baitarako ardura gisa hartu eta euskararen erabilerari arautze positibo bat emateko ausardia izan zuelako. Frankismoaren azken urte horietan ez zegoen euskarari buruz hain argi mintzo zen gizarte-erakunde ofizialik.
- Ohar pastoralaren lehenbiziko arauak esaten duenez (3) «nolabaiteko garrantzirik duten Elizbarrutiko agiri guztiak euskaraz eta gaztelaniaz argitaratuko dira». Hitz horiek ofizialtasun oso zabala ematen diote euskarari.
- Gaineratu daiteke, era berean, emandako arau horiek hutsuneak dituztela. Horietako nabarmen bat tokiak eta arduradunak aipatzean erakusten duen konkrezio falta litzateke. Dena den, garaiko egoera eta ikertze sozio-linguistikorako baliabideak kontuan hartuta zaila zen oro gaur

(3) Iritziak iritzi, aipatu behar da kasu honetan euskarazko itzulpena ez dela oso zehatza, jatorrizko testuak –segur aski erdaraz idatzia- horrela baitio: «todos los documentos eclesiales diocesanos de relativa importancia se publicarán en castellano y en euskera»; itzulpenak, ordea, horrela dio: «jakingarrien diren Elizbarrutiko agiri guziak gazteleraz eta euskeraz argitaratuko dire».

egun onargarri egiten zaigun konkrezio-maila batera iritsi ahal izatea. Bestaldetik, pentsatzekoa da Elizak horrelako erabakiak hartzean, kontzientea zela apezen eta erlijiosoen joeren aniztasunaz. Ohar pastoral hori ematean zuhurtasunaz jokatu zuten.

- Seinalatu daitekeen beste hutsune nabarmena Seminarioaren arazoa litzateke, ez da ezer aipatzen apezgaien heziketaz eta, oro har, teologia Elizbarrutiko ikastetxeetan ikasten dutenen programetan euskarak izan beharko lukeen tokiaz.

2. JOSE MARIA ZIRARDA, IRUÑEKO ARTZAPEZPIKU JAUNAK SINATUTAKO «OHAR ZONBAIT EUSKERARI BURUZ PASTORALGINTZA ALDETIK» IZENEKO OHAR PASTORALA (4):

Jose Maria Zirarda Artzapezpikuaren ohar pastoral horrek bere egiten du bere aurrekoek esandako guztia eta, horiek arautua utzi zutenetik abiatua, 1981. urteko errealitate berriari egokitzeko asmoa agertzen du (5). Ohar pastorala sarreratxo batekin hasten da eta hiru ataletan banatua dago: «I. Oinarri Orokorrak»; «II. Gaurko Giroa»; eta «III. Ekintza-arauak». Hirugarren atala beste hiru azpi-ataletan bereizita dagoela.

Oinarri Orokorrak izeneko I. atalean, funtsean, Jose Mendezen ohar pastoralaren lehenengo atalean esandakoa gogoratu eta horren balioa berretsi baino ez da egiten. Horrela, herriak eta herritarrek Jainkoarekin eta gizonekin dituzten harremanetan euskara erabiltzeko eskubidea gogoratzen da, euskara nafarren kultur ondare bat dela esaten da eta, euskarak bizi duen atzeratze-egoeraren aurrean, Elizak euskararen erabileraren bultzatzaile izateko eginbeharra duela azpimarratzen du. Azken baieztapen horri garrantzia berezia ematen zaio eta Elizaren euskararen aldeko joera seinalatzen duen paragrafo bat gehitzen du:

«Iltzeko zori larrian dagon egiazko oroigaillu bizia baldin bada euskera, buruz eta gogoz ahal egin behar dugu denok, Eleiza barne, beraren salbatzeko, Naparroak ondorez izan dituen erti-aberastasun diren hainbat oroitarri salbatzera lehiatzen garen bezala (6)».

(4) 1981eko irailaren 8an sinatua eta urte bereko urriko Elizbarrutiko aldizkari ofizialean argitaratua, 309-316 or.

(5) «Gure egun hoketan gaurkotasun haundiagoa du orduan esan eta aginduak. Iruñen eta Naparroako herri batzuetan ikastolak ugaritu diren hortan, *lingua navarrorum*, naparren izkuntza berezia deitutako euskerak, kultura eta kondaira aldetik, egunetik egunera oniritzi haundiagoa iritxi bait du bere alde. Egoki da, beraz, delako argibidearen pundu eta egi nagusiak oroitaraztea eta gaurkoratzea, gure egunetako egoera eta Eleizaren erabakiak kontuan edukiz; Liturgi-liburuak euskeratzeko eta beste herri-izkuntzetara itzultzeko eman ziren erabakiak bereziki». Ik. Elizbarrutiko aldizkaria, 1981eko urria, 313.or.

Gaurko giroa izeneko II. atalean, ohar pastoralak dio Jose Mendezen arauak argitaratu zirenetik pasa diren zazpi urteotan ez dela toki guztietan lan berbera egin eta, horregatik, ondorioak ez dira herri guztietan berdinak izan. Apezen erantzukizunak erabaki du, azken unean, euskararekiko pastoralgintzaren nondik norakoa. Zentzu berean gogoratzen da, 1980eko ekainean, Presbiterio-Kontseiluak egindako bileran, apez euskaldunek egoerari erantzun egoki bat emateko eskatu zutela. Horren ondoren, Pastoraltzazko Bikaritza Nagusiak hainbat bilera burutu zuen lehengo arauak berrikusteko eta «egunean eguneko beharren arabera indarberritzeko (7)».

Ekintza-arauak izeneko III. atalak euskararen erabilerari buruzko hamasei arau ematen ditu. Hiru azpi-atal edo multzoetan banatzen dena: «I. Euskararen legezko balioa»; «II. Liturgi ospakizunak»; «III. Ezi Pastoralgintza» (Hezkuntza-Pastoralgintza). Hona hemen baieztapen garrantzizkoenak (8):

I. Euskeraren legezko balioa

- «(...) euskera erdara bezala, Eleizaren izkuntza ofiziala izanen da Naparroan. (...)
- Euskeraz idatzitako agiri eta Sakramendu-Liburuei legezko balio emanen zaie eleiz-landan (...)
- «La Verdad» orrian argitaratuko da, orain arte bezala, igandeetako Ebanjelioaren argipena. Beste zonbait berri ere emanen dira euskaraz.

II. Liturgi ospakizunak

- Oso-osoan euskaldun diren herrietan, liturgia euskeraz eginen da. (...)
- Bi izkuntzetako herrietan, gehienik erabiltzen dan izkuntza erabiliko da gehienbat irakurgai, kantu eta sermoietan. Elizkizun berean bi izkuntzak erabili daitezke, behar neurrian (...)
- Euskera garbiki atzera egiten ari den herrietan, euskera oso gutxi erabiltzen dutenetan, apaizek zentzuz eta zuhurki begiratuko dute euskerak xoko atsegin bat ukan dezan, eleizan bederen, herrian gelditzen diran euskaldunendako, euskal kantu eta otoitz herrikoi ezagutuenak erabiliaz.
- Iruñen eta jenderik gehiena erdalduna dan herrietan sakabanaturik bizi diran euskaldunentzat (...), elizkizun bereziak eratuko ditu.
- Beilak direla, edo erromes joatea dala, nabarmena bada euskaldunen taldea, emanen zaio euskerari dagokion lekua elizkizunetan.

(6) Ibídem, 313.or.
(7) Ibídem, 314.or.
(8) Ibídem, 314-316.or.

– Naparroako zonbait lekutan: Orreaga, Aralar adibidez, biltzen dira kristau euskaldunak. Egoki da holakoetan aitortzak euskaraz entzuteko apaiz euskaldunak bertan izatea.

– Eri-etxeetan, bereziki Iruñekoetan, beharrezkoak dire zonbait apaiz euskaldun, eri euskaldunen serbitzuko, bereziki eri euskaldunak konfesatzeko.

– (...) euskera ez dakiten apaiz, erlijioso eta kristauek ahal guzie egin behar lukete euskerazko kantu eta liturgiko erantzun zonbait ikasteko. Hola adieraziko dute heuren senide-atxikimendu eta begi ona Eleiz-Barrutiko kristau euskaldunekin.

III. Ezi-pastoralgintza

– (...) Euskal lurraldeko eskola bildu eta ikastetxetan, eta Naparroa guziko ikastoletan euskera erabiliko da kristau-ikasbidea ematean. (...)

– Eleizaren eskoletara joaten diran ikasle euskaldunak, izanen dituzte heurendako elizkizun zonbait euskaraz (...)

– Ezi-arau hauek bete behar dituzten etxeetako erlijioso-nagusiek eginen dute ahal guzia bertara biltzen diran ikasleek ukan ditzaten gisaz begiratuko dituzten apaiz eta irakasleak».

Oro har esan daiteke Jose Maria Zirardaren arau horiek 1974. urtean Mendez Artzapezpikuak emandakoak berretsi eta osatzen saiatzen direla. Badute, hala ere, aipagarri den ekarpen berri bat: euskara, gaztelaniarekin batera, Nafarroako Elizako hizkuntza ofizial bezala hartzen dute.

Gogoeta batzuk:

- Esan dezakegu arauak euskararen erabilera non, zertan eta nork gauzatu behar duen erantzuten saiatzen direla. Non gauzatzeari dagokionez gauzak ez dira gehiegi aldatzen; lehen esandakoa errepikatzen da eta, herri euskaldun, erdi euskaldun eta euskara atzeraka dabilen herriez mintzatzen da. Lehen bezala santutegi eta ospitaleak euskal pastoraltzaren gune bezala seinalatzen dira. Hala ere, santutegiak aipatzean Aralar eta Orreaga seinalatzen ditu espreski. Erietxeez mintzatzean Iruñekoak bereziki aipatzen ditu. Eta azpimarragarria da ohar pastoral honek Elizaren ardurapeko eskolak bereziki aipatzen dituela kristau-ikasbidea euskaraz emateko gune berezi gisa.

- Egin beharreko lanari dagokionez honako hauek aipatzen dira:

  – herri euskaldunetan liturgia euskaraz eginen da;

  – bi hizkuntzak erabiltzen dituzten herrietan euskara zein gaztelania erabili beharko da elizkizunetan, irakurgai, kantu eta predikuetan, behar den neurrian;

- euskara atzera egiten ari den herrietan euskarak toki atsegin bat izan behar du elizkizunetan, kantu eta otoitz ezagunenak erabiliz;
- Iruñean eta euskaldun multzo sakabanatua duten hiri handietan elizkizun bereziak antolatuko dira euskaldunendako;
- kristau euskaldunak biltzen diren santutegietan (Aralar eta Orreaga bereziki) aitortza sakramentua euskaraz egiteko aukera eskaini behar da. Gauza bera eskainiko da Iruñeko ospitaleetan;
- ikastetxe eta ikastoletan kristau-ikasbidea euskaraz eskainiko da eta Elizaren ikastetxeetara joaten diren ikasle euskaldunek aukera izanen dute haiendako elizkizun batzuk euskaraz izateko; horretaz gain, Elizaren ardurapeko eskola-zuzendariek ahalegin bat egin beharko dute euskara eta euskal kultura suspertzeko.

• Lan hori egiteko pertsonak ere aipatzen dira eta badira hainbat gauza bereiztekoak. Euskararen erabilera pastorala bultzatzeko eragile nagusiak apezak izanen dira. Horien ardura da euskara «La Verdad» astekarian erabiltzea, liturgia-azalpenetan eta berriak ematean. Haien ardurapean dago herrietako liturgia antolatzeko erantzukizuna eta euskaraz zein erdaraz eginen diren gauzak zehaztea. Hala ere, Iruñeko euskarazko elizkizunak antolatzea Pastoraltzazko Bikaritzaren esku geratzen da, artzapez eta erretoreekin batera (9). Agiri ofizialak eta liturgia-liburuak euskaratzeko, Euskarazko Pastoralgintzarako Idazkaritza bat sortuko da (10). Berezitasun gisa seinalatu behar da euskara ez dakiten apez, erlijioso eta kristau laikoei ahalegin bat eskatzen zaiela («senide-atxikimendua» esaten da zehazki) hainbat euskal kantu eta otoitz herritarrak ikasteko, elizkizun inportanteenetan euskaldunekin batera konpartitu ahal izateko. Hezkuntza arloan egin beharreko lana eliz-ikastetxeetako erantzule diren erlijiosoen nagusiengana jotzen da; haiek arduratu behar dira euskarari dagokion ikasketak gauzatzeko gai diren erlijioso edo irakasleak bilatzeaz (11).

• Ohar pastoral horren arabera, Elizak euskararen babesean egin behar duen ahalegina deigarria da. Eliza ez da gizarte-arazo horren aurrean kanpo geratzen, ahal duen neurrian eta, betiere, bere lan-eremura mugatua, baina euskararen defentsarako jarrera aktibo bat hartzeko borondatea erakusten du. Aurrekariekin konparatua hezkuntza arloari ematen dion garrantzia beste ekarpen bat litzateke. Lehenengo ohar pastoralean aipamen xume bat egiten zen 10. arauan; orain azpi-atal oso bat eskaintzen zaio gaiari, hiru artikuluz osatua. Aipagarria da, halaber, erlijiosoei, eliz-ikastetxe askoren arduradunak diren neurrian, bereziki

(9) 8. araua.
(10) 1. araua.
(11) 16. araua.

egiten zaien euskal pastoraltza bultzatzeko erantzukizun eskaera. Hutsune bezala, jadanik aipatua izan den erabilera-guneak zehazterakoan duen konkrezio faltaz gain, berriz ere, Seminarioaren eginkizuna aipatu gabe gelditzen da.

3. ELIZBARRUTIKO SINODOA ETA EUSKARA:

1987-1989 urteen artean, Iruñe eta Tuterako Elizbarrutiek Sinodo bat ospatu zuten. Sinodoa gertakari handia izan zen gure Elizaren bizitzan eta Elizbarrutiaren zeregina eta norabidea birplanteatu nahi izan zituen kristau guztien ahotsak entzunez. Asmo horretan ez zen faltatu euskarari buruzko hausnarketa.

Sinodoa, gertakari handia izanik, fase diferente eta progresibotan garatu zen. Lehenbizi parrokia eta elkarteen lana burutu zen. Horretarako Nafarroako Eliz eta gizartearen errealitatean sakontzea ahalbidetzen zuten bederatzi gai prestatu ziren. Aipatu behar da gai horien arteko 9.ak «Fedea eta kultur aniztasuna Nafarroan» izena zeramala eta, besteak beste, euskara eta bere erabilera aztertzen zuen. Lehenbiziko fasetik Sinodoko batzarre nagusietan, bigarren fasean alegia, ordezkariek eztabaidatu eta bozkatu beharko lituzketen proposamenak aterako lirateke. Euskarari dagokionez zortzi proposamen eraman ziren batzar nagusietara (12):

152. *Elizbarrutiko Euskal Pastoraltzaren Idazkaritza sor dadin, erakunde horrek euskara hizkuntza ofizial bezala onartzen zuten 74ko 8aren 15an argitaratutako Euskarari buruzko Pastorala eta 81eko 9aren 8ko ohar pastorala bultza eta praktikara eraman ditzala.*

153. *Euskarara itzultzeko talde bat existitu dadila, Elizbarrutiko agiri ofizial eta argitarapen guztiak, baita liturgi eta katekesi materialak, baldintza berberetan zabal daitezen, bai gaztelaniaz, bai euskaraz.*

154. *Euskarazko katekesia arretaz zain dadin eta apez euskaldunak izenda daitezela eskatzen duten Ikastetxe guztietan lan egiteko.*

155. *Euskararen eskubideak aldarrika daitezen, bere zapalketa salatuz, eta eska diezaiela Nafarroako instituzioei behar duen laguntza guztia eman dezaten.*

(12) Ik. Sinodo Pastoralerako proposamenak, 152-159. Proposamenak gaztelaniaz idatzita daude eta itzulpena gurea da.

156. *Elizbarrutietan dauden Zentro Sozial publikoetan (ospitaleak, kartzela, erreformatorioak, psikiatrikoa...) kaperauak izenda daitezen, apez ministerioa euskaraz gauzatzeko.*

157. *Ahal den parrokia guztietan sakramentuak euskaraz ospatu ditzakeen apez bat egon dadin eta parrokia guztietan eukaristia eta hileta-elizkizunak euskaraz ospa ahal izan daitezen.*

158. *Egin daitezela pastoral-ekimenak eta ospakizun liturgiko elebidunak, gertakizun aberasgarria eta tolerantzia eta bizikidetzaren sortzailea izanen delakoan.*

159. *Elizbarrutiak euskara gehiago erabil dezala bere zerbitzu pastoralean, batez ere ospakizun liturgikoetan, ez bakarrik sinestunak euskaldun diren tokietan, baizik eta –modu egoki batez– euskaldunak minoria direnetan ere, esaterako Xabierraldietan.*

Esperatzekoa zenez, proposamen horiei buruzko eztabaida aberasgarri eta, une batzuetan, gogorra ere izan zen. Euskara entzun zen batzarrean, baita proposamen horien kontra mintzatzeko ere. Azkenean, bozketetan, proposamenek emaitza eskasa lortu zuten. Gehienek ez zuten bozken %50a gainditzea lortu. Bakar bat onartu zen, lehenengoa, Euskal Pastoraltzaren Idazkaritza baten sorrera eskatzen zuena eta beharrezkoa zen bi herenen bozkak lortu gabe. Hala ere Sinodoko zuzendaritza-batzordeak ahalmena zuen bi herenak gainditu ez zuten proposamenen artetik, bozketen erdia baino gehiago lortua balute, onartutzat emateko, eta kasu honetan horrela egin zuen (13).

Sinodoak ez zuen ekarpen deigarririk eman; aitzitik, eztabaidaren egoera bere gordinean agertu zuen. Dena den euskararen inguruko pastoraltza egiaz bultzatzeko tresna bat sortzeko agindua eman zuen, horixe baitzen, hain zuzen ere, Euskal Pastoraltzaren Idazkaritzaren zeregina.

4. EUSKAL PASTORALTZAREN IDAZKARITZATIK FERNANDO SEBASTIAN ARTZAPEZPIKUAK SORTUTAKO EUSKAL PASTORALTZAREN SAILERA:

4.1. Euskal Pastoraltzaren Idazkaritza:

1991ko azaroaren 17an Jose Maria Zirarda Artzapezpikuak Euskal Pastoraltza Idazkaritzaren sorrera agindu zuen dekretu baten bidez (14). Erakunde berriaren sorrera aurrerapauso handi bat izan zen euskara pastoralgintza-lanera era-

(13) Ik. Nafarroako Elizaren Sinodoaren Estatutu Nagusiak, 10. or.
(14) Ik. *Elizbarrutiko Aldizkari Ofiziala*, 1991eko abendua, 775-778. or.

mateko helburuari begira. Baina dekretuak bere garrantzia du, hain zuzen ere bertan ordura arte agertu ez ziren hainbat elementu berri atzeman baitaiteke.

Dekretuaren testu batzuk:

> «Elizbarrutiko Pastoral Sinodoak eskatu zuen Euskal Pastoral Idazkaritza bat, Jose Maria Mendez Jaunak 1974-ko Abuztuaren 15-ean eta neronek 1981-eko Irailaren 8-an argitaratutako Argibideen arauak aurrera eramateko.
>
> Argibide hoien arabera, euskera, erdara bezala, Elizaren hizkuntza ofiziala izanen da Elizbarrutian (...)
>
> Arau hauen arabera, argitaratu ditu gure elizak azken urte hauetan euskaraz eta erdaraz herriari zuzendutako gotzaien idazkiak; euskeratu ditu liturji liburuak eta kristau ikasbideak, beste euskal elizbarrutiekin elkar lanean; «La Verdad» astekarian idazten dira zenbait lan euskaraz.
>
> Garrantzi berezia du gai honek gaurregunean. «Ley del Vascuence» delakoak eskakizun berriak planteiatzen ditu: alde batetik, Kristau ikasbidea euskaraz erakusteko irakasleak behar dituzten ikastola eta elebidun ikastetxe berriak sortzen ari dira; bestaldera, berriz, euskara eta erdara era berean ikasten duten haur eta gazteen kopurua handiagotzen doa, euskara indarberritzen hasten dela (...)

IDAZKI HONEN BITARTEZ:

- Sortzen da Iruñe-Tuterako Elizbarrutian euskarazko Pastoral Idazkaritza;
- Idazkaritza honen elburua hau izanen da: planifikatu eta burura eraman komeni diran ekinbideak Nafarroako euskal eta elebidun kristau elkarteen pastoral zerbitzurako;
- Apezpikuaren Ordezkari bat izanen da Idazkaritzaren buru. Honi lagunduko diote Idazkari Orokor batek eta liturji, pastoral itzultzaile..., alorretako arduradunek;
- Idazkaritzak Elizbarrutiko Gotzai-Kontseiluarekin bat eginik bere lana eginen du gai orokorretan, eta Elizbarrutiko Idazkaritzekin gai berezietan».

Ohar pastoralen aginduak ez ziren erabat bete, noski; hala ere esan behar da zenbait ekimen burutu zirela Idazkaritza honen bitartez eta bideratua zegoen, dagoenekoz, euskal pastoraltza aurrera eramateko erantzukizuna izanen zuen Elizbarrutiko baliabide nagusia.

4.2. Euskal Pastoraltzaren Saila:

Euskal Pastoraltzaren Idazkaritzak hiru urteko bizitza izan zuen. Izan ere, 1994an, ordurako Iruñeko Artzapezpikua zen Fernando Sebastianek, Idazkari-

tza zena Sail edo Departamentu bihurtzea erabaki baitzuen (15). *Status* aldaketa hori 1994ko azaroaren 1ean emandako dekretu baten bidez gauzatu zen (16). Dekretuak, horrelako agirietan gertatzen den bezala, Eliza eta euskararen arteko harremanen historia egiten duen sarrera batez hasten da; bertan Elizak kultur arloan euskararen alde egindakoak nabarmentzen ditu:

> «(...) gure Elizak aitzin-aitzinatik erabili du euskara (...) gogora dezagun euskal literaturaren testu klasiko buruenak elizgizonek idatzi dituztela eta, askotan, pastoral eta erlijio helburu bakarra bilatuz.
>
> (...) Pastoraltza arloan Elizak euskara erabiltzeak badu, baita ere, garrantzi haundia ahozko tradizioan, nahiz predikuan, nahiz katekesian, nahiz sakramentuen ospakizunetan, eukaristiarenean bereziki. (...) Elizak euskararen erabilpenean egin duen ahalegin berriena, Bibliaren itzulpen ekumenikoa izan da»: *Elizen arteko Biblia* (17).

Sarreran bertan, aurrerago, Apezpikuak argi uzten du zein den Elizaren asmoa euskarazko pastoraltza bultzatzean:

> «Euskararen erabilpen honek Elizaren bizitzan eta bere lan apostolikoetan, erlijio eta pastoral helburua bilatzen du lehenik. Baina baditu garrantzi handiko balio eta kultur ondorioak ere; gure euskara beneragarria aberasten, duintzen eta zabaltzen laguntzen baitu» (18).

Beraz, Elizak ez du euskararen aldeko lana interes kultural huts batengatik egiten, ezta beste motako interesengatik ere. Elizak helburu pastoralak bilatzen ditu lehenik. Horrek ez du esan nahi bestelako ondorio baikor eta onuragarriak ekar ez ditzakeenik, baina lanaren asmo nagusia argi eta garbi utzi behar da. Honetan dekretuak argitasunez hitz egiten du. Segituan aurrekari doktrinalak gogoratzen dira eta 1991tik aurrera Idazkaritzak egindako lana goraipatzen.

Sarreraren ondoren, dekretuak EPSren eraketa eta etorkizunean izanen duen izaera berria definitzen ditu azalpen batzuen bidez; ikus ditzagun:

- Eraturik geratzen da Euskal Pastoraltzaren Saila (EPS), Elizbarrutiko Gotzai-Kontseiluari zuzenean loturik.
- Elizbarrutiko Ordezkaritzek eta Idazkaritzek prestatu eta proposatutako egintza pastoralak euskal lurralde eta taldeetan bultzatzea eta koordinatzea da EPSren egitekoa.
- (...) EPSko bazkideak Elizbarrutiko Ordezkaritzetan edo Idazkaritzetan parte hartuko dute, erakunde horien konpetentziek euskal parrokien eta taldeen pastoraltza ohizkoarekin edo apartekoarekin zerikusi zuzenik baldin badute.

---

(15) Elizbarrutiaren organigraman, Idazkaritza izateak Gotzain-Ordezkaritza baten menpe egotea suposatzen du; Saila izaten, ordea, zuzenean Gotzain-Bikaritzaren menpe geratzen da, tarteko hierarkia gehiagorik gabe.

(16) *Elizbarrutiko Aldizkari Ofiziala*, 1994ko abendua, 800-804.orr.

(17) Ibidem, 802.or.

(18) Ibídem, 803.or.

- EPSkide baten presentzia ezinbestekoa izanen da honako erakunde hauetan:
  - Kristau Hezkuntza Ordezkaritza: Katekesi arloa eta Irakaskuntza arloa.
  - Liturgia Ordezkaritza.
  - Apostolutza Sekularraren Ordezkaritza: Gizarte-Idazkaritza, Cáritas, Gaixoen Pastoraltzaren Idazkaritza.
  - Apezen Heziketa eta Biziera Ordezkaritza: Bokazio Pastoraltzaren Idazkaritza.
  - Gizarte Komunikabideen Zerbitzua.
- (...) EPSren garrantzizko egiteko bat zera izanen da: liturgi testu guztiak euskarara itzultzea, fededun euskaldunentzat baliagarriak izaten ahal diren beste dokumentu eta gai pastoralak egokitzea eta, halaber, lagungarri propioak eratzea. Lan horretarako bere itzulpen zerbitzu bat izanen du EPSk.
- EPSk harreman hertsia izanen du CSETekin eta Elizbarrutiko Apezgaitegiarekin, zenbait teologi gai euskaraz eman daitezen aukeragarri bezala eta, halaber, euskal hizkuntza eta kulturaren ezagupen egokia eskaini ahal dadin.
- EPSk harreman hertsia izanen du, baita ere, biztanlego euskalduna daukaten beste Elizbarrutiekin lankidetza zabal baten bitartez (...) (19)

Dekretuaren harira gogoeta batzuk egin daitezke:

- EPSren helburua definitzean badira diferentziak aurrekoarekin konparatzen badugu. Jose Maria Zirardak sortutako Idazkaritzak «Nafarroako kristau-elkarte euskaldun eta elebidunen zerbitzu pastoralerako ekimenak planifikatu eta burura eraman behar zuen»; Euskal Pastoraltza Sailak, ordea, honako helburu hau izanen du: «Elizbarrutiko Ordezkaritzek eta Idazkaritzek prestatu eta proposatutako egintza pastoralak euskal lurralde eta taldeetan bultzatzea eta koordinatzea». Idatzitakoaren arabera Idazkaritzak planifikatu eta burutu behar zituen ekimen pastoralak; Sailak, ordea, ez du ekimenik asmatu behar; Elizbarrutiko gainerako erakundeek, Ordezkaritzek eta Idazkaritzek proposatutakoa betetzeko tresna bat da.
- Gauzak horrela, dekretuak garrantzi handia ematen dio EPS eta Elizbarrutiko Erakundeen arteko lotura instituzionalari, EPSren ardura baita ekimen pastoralak euskal parrokietan eta taldeetan gauzatzea. Horregatik EPSek ordezkari bat izanen du: Kristau-Hezkuntzan, Liturgian, Sekularren Apostolutzan, Apezen Heziketa eta Bizieran eta Gizarte-Komunikabideetan, eta Ordezkaritza horien guztien menpe dauden Idazkaritzetan. Indartua ateratzen da Euskal Pastoraltza Sailaren presentzia pastoraltza-eremu guztietan.

(19) Ibídem 803-804.or.

- Bestalde, dekretuak itzulpen-lana ere indartzen du; liturgi testuak euskaratzeko agindua ematen du eta itzuli behar dira, halaber, euskaldunentzat baliagarriak diren beste dokumentu eta material pastoralak. Hori guztia 9. puntuan zehazten da eta hemen ere atea irekita uzten da, beharrezkoa denean, material lagungarri propioak atera ahal izateko.

- 10. puntuak orain arte ukitu gabe zegoen gai bat plazaratzen du: euskara apezgai eta teologia ikasleen heziketan. Horretarako eskatzen zaio harreman hertsia manten dezala CSETekin eta Seminarioarekin, euskara eta euskal kulturaren ezagutza eta irakaskuntza bideratzeko eta, are gehiago, zenbait teologi arloak euskaraz emateko aukera aztertzeko eskatzen zaio.

- Bukatzeko arautua geratzen da EPSek lankidetza bultzatu eta eskaini behar diela beste euskal Elizbarrutiei elkarrekin lan egiteko aukera.

Konstatatu behar da EPSek egindako bidea ez dela beti erraza izan, diferentzia nabarmenak eta nolabaiteko hausturak ere gertatu direla iritzi kontrajarriek eraginak. Hala eta guztiz ere uste dugu egindako lana eta ahalegina estimagarria izan dela. Gaur egun Zuzendari batek, Zuzendariordeak eta Idazkariak osatzen dute EPSren partaidetza osoa.

5. IRUÑEKO OSPAKIZUN LITURGIKOAK ETA EUSKARAREN ERABILPENA:

Euskara liturgian ongi erabiltzea eta bultzatzea betiko asmo bat izan da. Hala ere, horrelako asmoek, burutuak izateko, konkrezio-arauak behar dituzte. 1995ean Apezpiku-Kontseiluak helburu hori betetzeko agiri bat publikatu zuen Elizbarrutiko Aldizkari Ofizialean (20). Agiriak bataio, jaunartze, sendotza eta hileta-elizkizunetan jarraitu beharreko irizpideak ematen ditu, batez ere horiek elebidunak direlarik. Lau puntu hauek zehazten dute jarraitu beharreko prozedura:

- Irizpide orokorrak:
  - Ospakizuneko pertsona edo pertsonen egoera linguistiko-kulturala.
  - Familiaren edo ingurune familiarraren egoera linguistiko-kulturala.
  - Ospakizunean parte hartzen duten gutxi gora beherako portzentaia... Erretorea izanen da hartu behar den erabakien erantzulea.
- Euskararen erabilpenaren balizko uneak: orientazio gisa... euskara erabil daiteke ospakizunaren hurrengo ataletan: sarrerako monizio laburra; damu-otoitza *Erruki Jauna* abestuz; Hitzaren irakurgairen bat; aipamen laburra homilian; es-

(20) EAO, 1995eko abendua, 799-801 or.

kariren bat Herriaren Otoitzean; *Gure Aita* abestia; abesti herrikoiren bat jaunartzean; azken agurraren monizioa.

- Euskarazko mezak: beharrezkoa da parrokia guztietan publikoki jakinaraztea mezak euskaraz ospatzen dituzten hiriko elizen zerrenda eta dagozkien egun eta orduak...
- Liturgia-liburuak: gomendagarria da parrokia guztiek *Meza Liburua* eta *Elizen arteko Biblia,* bederen, izan ditzaten... (21)

Fernando Sebastian Artzapezpikuak euskarari buruz esandakoak osatzeko 1999an idatzitako «Euskara Elizan» izeneko gutun pastorala aipatu behar da. Dena den, guk ezagutzen ez ditugun arrazoiengatik, gutun pastoral hori ez zen, ohikoa denez, Elizbarrutiko Aldizkari Ofizialean argitaratu, beraz ez zen ezagutzera eman eta ez zitzaion ofizialtasun publikorik eman. Horregatik eta gure azalpen hau Iruñeko Artzapezpikuen agiri ofizialetara mugatu nahi izan dugunez, ez ditugu bertan esandakoak aztertu. Hala ere, Fernando Sebastianen apaiz-ordenazioaren 50. urteak bete diren honetan, haren omenezko liburu bat berriki atera da. Liburu horretan Apezpiku izendatu zutenetik berak egindako idazki pastoral guztiak biltzen dira eta euskarari buruzko gutun pastorala argitaratzen da (22).

(21) Ibídem, 801.or.

(22) Gutun pastorala irakurtzeko ik. Sebastian Aguilar, Fernando, *El euskera en la Iglesia,* in Gonzalez Carderal, Olegario, *La verdad del Evangelio,* Salamanka, 2003, 665-668.or.

II. EUSKARAREN ERABILERA IRUÑEKO ETA TUTERAKO JARDUERA PASTORALEAN

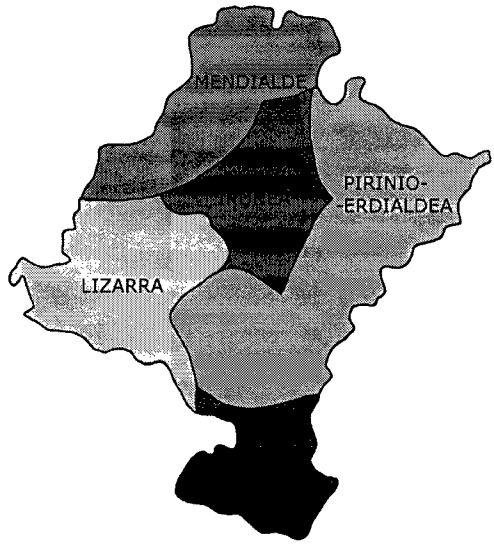
Iruñea, 2003-IX-19

Xabier Lasa

AURKEZPENA

Iruñe eta Tuterako Elizbarrutiak bost Zonalde edo Bikaritzetan banatua daude: Mendialde, Iruñea, Pirinio-Erdialdea, Lizarra eta Erribera.

Nafarroako Elizbarrutietako egituraren antolaketa:

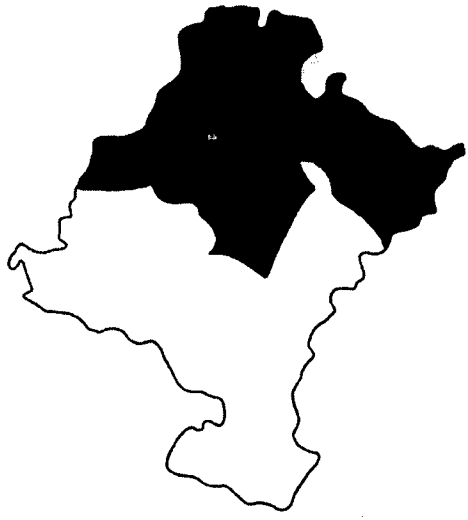

Zonalde bakoitza lurralde-unitate txikiagotan bereizten da: artzapezbarrutiak, eta horiek parrokietan. Beraz, parrokia da eliz-egituraren maila konkretuen eta oinarrizkoena. Parrokiak, bizilagun-kopuru gutxiko izateagatik, pas-

toralgintza-lanerako urriegi geratzen direlarik, Parroki Unitateetan biltzen dira, parrokia txikiez osatutako parroki multzo batean, alegia. Horrela gertatzen da, batez ere, populazioaren barreiatzea oso altua delarik.

Ikerketaren mugak:

Ikerketa honek Nafarroan, Eliza mailan, dagoen euskararen erabilera neurtu eta horren berri ematea du helburu. Asmo horretaz ikerketak zedarritu ditu euskarak eraginik edo erabilpen pastoralik dituen lurraldeak. Printzipioz Nafarroa osoa kontuan hartu nahi izan da, baina, zehaztasunak ematean, euskararen erabilpena ia tokirik ez duen lurralde-eremu zabala ikusita, eragina nabarmendu daitekeen zonaldeak kontsideratu ditugu bereziki. Horrela egin da konkrezio-maila on bat bilatu nahi izan delako. Bereziki aztertu ditugu Mendialde, Iruñea eta Pirinio-Erdialdeko iparraldea (Erronkari, Zaraitzu, Aezkoa, Erroibar, Auritz, Orreaga, Luzaide), Pirinio-ibarrak deitu dugun lurraldea. Azterketa zehatzetik kanpo geratu dira Lizarra eta Erriberako bikaritza osoak eta Pirinio-Erdialdeko tarte zabal bat, Artzibar, Orotz-Betelu, Urraul Goiti eta Nabazkoze osatzen duten ipar-ardatzetik Erriberako mugetaraino biltzen den lurraldea, hain zuzen.

Hala ere, kanpo utzitako lurralde horretan parrokiaren batek, era minimoan bada ere, euskara erabiltzen badu, txostenean sartu dugu. Horregatik Zangoza, Tafalla, Lizarra eta Tutera bezalako biziguneek duten garrantzia

dela eta, gure ikerketaren egitasmoan sartzen dira, euskara erabiltzen duten beste herriak bezala: Agoitz, Irunberri, Gares eta Oibar, hain zuzen. Izan ere, bizigune horietako eliz-bizitzan, proportzioren batean, euskara erabili egiten da edo azken urteotan erabili izan da eta, neurri batean, gehien-gehien erdaldun diren lurraldeetan egin daitekeen euskararen erabilera pastorala erakusten dute.

Ikerketa gauzatzean jarraitu den prozedura:

Tokian tokiko egoera zehatza ezagutzeko, lehenbizi, inkesta bat prestatu dugu bizitza pastoralari buruz interesgarri izan daitezkeen datu guztiei buruz galdetuz. Konkretuki sei aldagai hartu dira kontuan:

- euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezetan;
- euskararen erabilera gainerako sakramentu eta elizkizunen ospakizunetan;
- euskararen erabilera katekesian;
- euskararen erabilera parroki kudeatzean;
- euskararen erabilera artzapezbarrutiko bilera pastoraletan;
- euskararen erabilera parrokietako eliz-komunikabideetan.

Esan bezala, inkesta Mendialde, Iruñea eta Pirinio zonalde pastoraletako parrokietan eta aipatutako bizigune nagusietan arduradun diren erretoreei igorri zaie. Berrehun eta berrogeita hamarretik goitiko inkesta osotara. Eta nabarmendu behar da erantzuna ona izan dela eta toki gehien-gehienetatik eskatutako datuak jaso ditugula. Horrela gertatu ez den kasu bakan batzuetan, ahal izan denean, beste iturri batzuetara jo dugu, hala nola, parrokia horien bizitza ongi ezagutzen dituzten pertsonengana edo erretore ez den beste apezarengana. Egiaztatu behar dugu, egon badirela eskuratu ezin izan ditugun datuak, baina hutsune horiek ez dute inoiz ere lurralde konkretu baten behin betiko emaitza zalantzan jartzen. Parrokia gutxi dira eta kasu ia guztietan, txikiak bizilagun-kopuruari dagokionez. Emaitzak azaltzean aipatzen ditugu hutsuneei buruzko zehaztasunak.

Konkretatuz berrehun eta hogeita hiru parrokietako datuak jaso dira, Mendialde, Iruñea eta Piriniotako zonaldeetatik eta muga horietatik kanpoko garrantzi nabarmeneko beste hirietatik. Emaitza onargarria dela uste dugu eta Nafarroako Elizaren barreneko euskararen erabilera pastoralaren egoera, lehen aldiz, sistematikoki neurtzeko fidagarria.

DATUEN AZALPENA ZONALDEZ ZONALDE

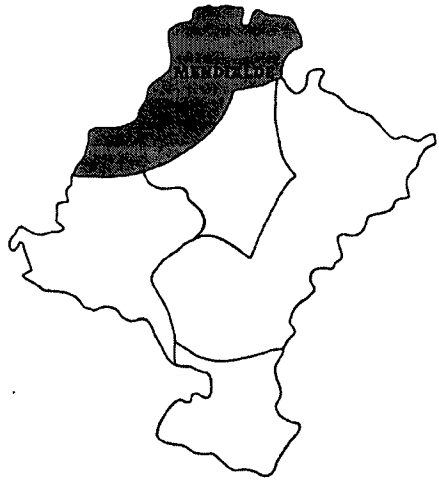
1. EUSKARAREN ERABILERA MENDIALDEKO BIKARITZAN:

Kokapen geografiko eta eklesiala:

Mendialde deituriko Zonaldeak udalerri hauek hartzen ditu barnean:

- Ziordia, Olazti, Altsasu, Urdiain, Iturmendi, Bakaiku, Ergoiena, Etxarri-Aranatz, Lizarragabengoa, Arbizu, Lakuntza, Arruazu, Uharte-Arakil, Irañeta, Arakil eta Irurtzun.
- Araitz, Betelu, Larraun, Lekunberri, Imotz eta Basaburua.
- Leitza, Areso, Goizueta eta Arano.
- Ezkurra, Eratsun, Saldias, Labaien, Urrotz, Oitz, Donamaria, Zubieta, Ituren, Elgorriaga, Doneztebe eta Sunbilla.
- Bertitzarana.
- Arantza, Igantzi, Etxalar, Lesaka, Bera.
- Baztan, Zugarramurdi eta Urdazubi.
- Ultzama eta Atetz.

Agerikoa denez Mendialde zonaldea Sakanatik hasten da mendebaldean, eta Baztan, Ultzama, Atetz eta Imotzek markatzen dute muga ekialdean. Seinalatu behar da hemen dauden udalerri gehienak Nafarroako Euskararen Legeak eremu euskalduna deitutakoan sartzen direla; denak bat izan ezin, Atetz, hain zuzen, azkeneko hori «Mistoa» deitutako eremuan kokatzen baitu.

Udalerri horietan dagoen parrokia-kopurua ehun eta hogeita hamahirukoa da. Horietatik zortzik bakarrik gainditzen dute 1000 biztanleen kopurua eta batek bakarrik (Altsasuk) 5000 biztanleena. Beraz populazioaren barreiatze-portzentaia handia da ezaugarri nabarienetako bat. Bizigune txiki ugarietan barreiatuak egoteak, alde batetik, eta apezen eskasia eta pastoralgintzaren eskema berrien aplikazioak, bestetik, parrokia txikien zerbitzuak Parroki Unitateetan biltzera eraman du. Horrek suposatzen du gaur egun ez direla zerbitzu pastoral guztiak parrokia guztietan betetzen. Anitz kasutan katekesia zentralizatua dago (Basaburua, Ultzama...) eta, neurri txikiagoan, igandeko mezaren ospakizuna ere bai. Dena den, gure ikerketan parrokia guztiak, txikienak barne, hartu dira oinarri gisa, eta ez Parroki Unitateak; izan ere, Parroki Unitate horiek ezartze-prozesuan daude eta denbora falta da oraindik egiazko errealitate sendo bilaka daitezen.

Inkestari dagokionez, Mendialdeko ehun eta hogeita hamahiru parrokietatik ehun eta hamaikak erantzuna igorri digute, eta gainerako hogeita biek ez. Baina bidali ez duten horietatik hamalauk 100 biztanle baino gutxiagoko herrietan daude, zazpik 200 baino gutxiagoko herrietan eta bakar batek 300 bizilagunak gainditzen ditu. Konkretuki zonalde osoak barne hartzen dituen 51764 biztanleetatik, erantzun ez duten parrokiek 1914 bizilagun hartzen dute barnean, ikertutako populazioaren %4a, alegia.

1.2. Mendialde zonaldeko datu orokorrak:

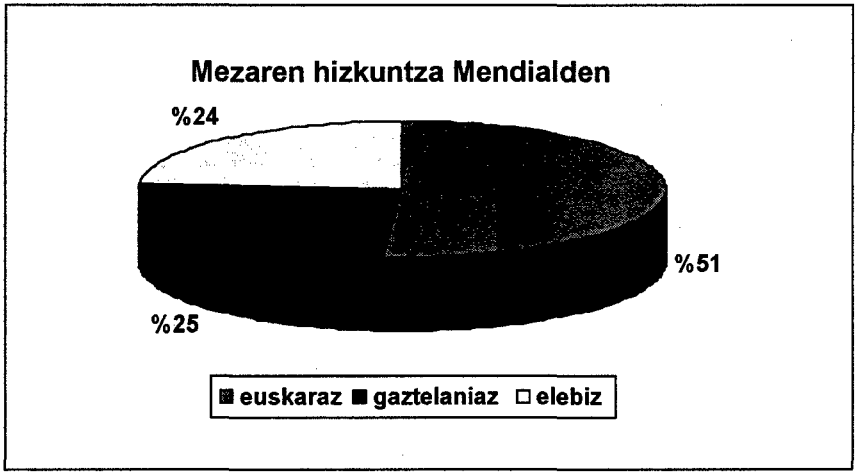
Mendialdeko datu orokorrak aurkezteko hiru aldagai aukeratu dira:

- euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezetan;
- euskararen erabilera beste sakramentu eta elizkizunen ospakizunetan;
- euskararen erabilera parroki kudeatzean.

Ikerketan kontuan hartzen diren beste hiru aldagaiak, era konkretuago batez ikertzen dira gero, artzapezbarrutikako azterketan.

1.2.1. Euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezaren ospakizunetan:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	83	%51
Gaztelaniaz	40	%25
Elebiz	39	%24
GUZTIRA	**162**	**%100**

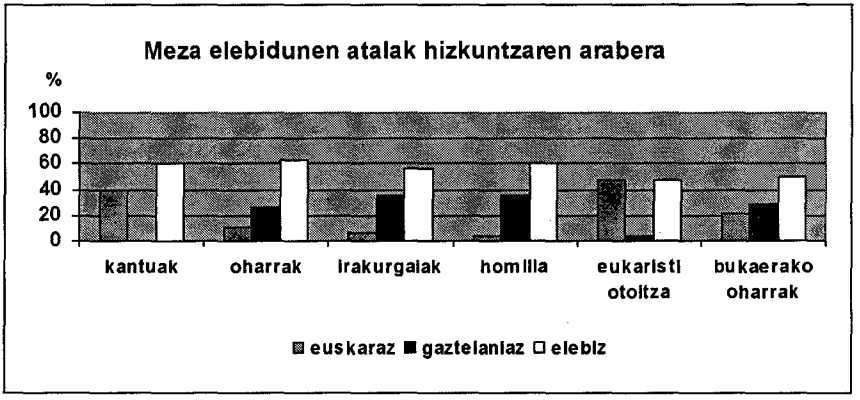

- Mendialde zonaldean, osotara, igandetako mezen kopuru erdia euskara hutsez ospatzen da, laurden bat elebiz eta beste laurdena gaztelaniaz. Datu hauek analisi sakonago bat merezi dute, horregatik, artzapezbarrutien datuak aztertzean, berriz ere haztakatzen dira.
- Agerikoa denez, ikerketak ez du kontuan hartzen meza horietan parte hartzen duten sinestunen portzentaia, ez zen hori gure helburua. Dena den, datu osagarri gisa, jakin behar da Nafarroako Elizak, 1998an egindako azterketaren arabera, Mendialdeko bikaritzan biztanleen %31,3a joaten dela mezara igandean.

Segituan Mendialdeko bikaritzan asteburu eta festa egunetan elebiz ospatzen diren 39 mezak atalka aztertuak eskaintzen ditugu. Elebizko meza bat zertan datzan ezagutu ahal izateko ospakizuna sei ataletan bereizi dugu eta atal bakoitzean erabiltzen den hizkuntzaz galdetu dugu.

Mezaren ataletan erabiltzen den hizkuntza adierazten duten koadro eta grafikoa:

	Euskaraz	Gaztelaniaz	Bi hizkuntzez
Kantuak	%39	0	%61
Oharrak/monizioak	%11	%26	%63
Irakurgaiak	%7	%36	%48
Homilia	%4	%36	%60
Eukaristi Otoitza	%48	%4	%48
Bukaerako oharrak	%21	%29	%50

- Koadroak elebizko meza bat zertan datzan ulertzea ahalbidetzen digu. Izan ere zaila da batzuetan meza elebiz ospatzen dela esatean, egiaz hizkuntzari ematen zaion balioa zein den jakitea. Datuek erakusten duten arabera, Mendialden meza elebiduna esatean, kantuak eta eukaristi otoitza gehienbat euskaraz egiten direla esan nahi da eta oharrak, irakurgaiak eta homilia gehienbat gaztelaniaz.

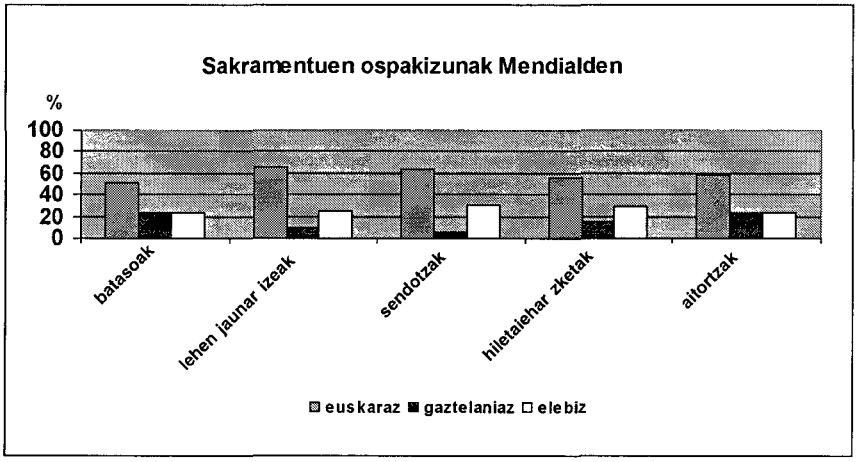
1.2.2. Euskararen erabilera beste sakramentuen ospakizunetan:

Eukaristiaz gain, parrokietan ospatzen diren beste sakramentu edo elizkizunak eta ospakizun horietako hizkuntza-erabilera:

	Euskaraz		Gaztelaniaz		Elebiz	
Bataioak	56	%52	25	%24	25	%24
Lehen Jaunartzeak	69	%65	11	%10	27	%25
Sendotzak	58	%64	5	%5	28	%31
Hileta elizkizunak	61	%56	17	%15	32	%29
Aitortzak	55	%53	23	%23	24	%24

Kasu honetan, datu eta portzentaiak ez dira ospakizun-kopuru osotik ateratzen baizik eta parrokia-kopurutik.

Sakramentu eta ospakizun horietan erabiltzen den hizkuntzaren koadro konparatua:

Emaitzen arabera sakramentu guztien ospakizunetan euskara da nagusi, gaztelania nahiko proportzio baxuan erabiltzen da, kasu batean ere ez da %24tik igotzen, eta sendotza eta lehen jaunartzetan nabaritzen da gehien euskararen nagusitasun liturgikoa.

1.2.3. Euskararen erabilera parroki kudeatzean:

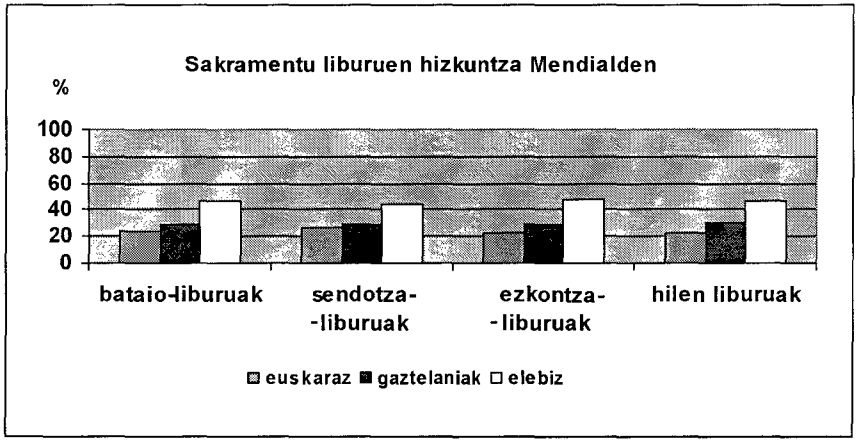
Parroki kudeatzea edo lan administratiboa, batzuetan ezkutuan dagoen lana izan arren, hagitz inportantea da parrokien bizitzan. Hemen sartuko lirateke, besteak beste, sakramentu-liburuen kudeatzea, bataio- eta ezkontz-agirien tramitazioa, aurrekontuak, e.a. Aldagai hori neurtzeko hiru datu hauek hartu ditugu kontuan:

- euskararen erabilera parroki liburuen erregistroak idaztean;
- parroki zigiluaren hizkuntza;
- parrokiak inprimatzen dituen orri eta gutunazalen idazpuru edo menbreteen hizkuntza.

A. Parroki liburuak:

Parrokiaren kudeatzean sakramentu-liburuak eramatea da lan nabarietako bat. Historiarako uzten den testigantza garrantzizkoa da, halaber. Ikus dezagun zer eragina duen hizkuntza bakoitzak lan horretan:

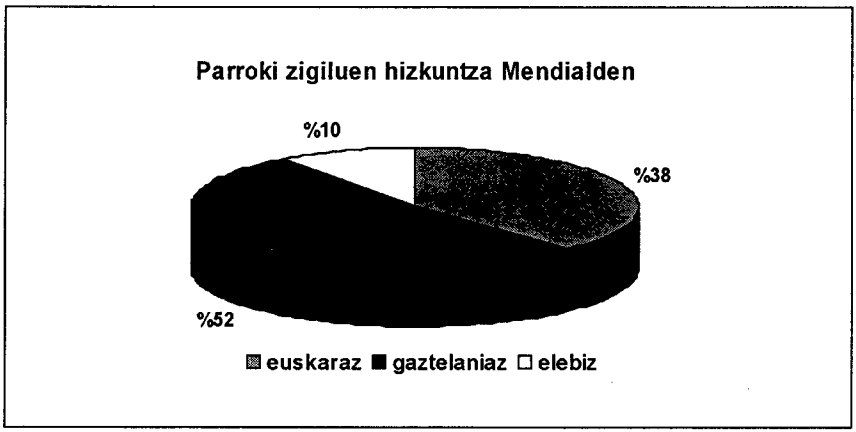
	Euskaraz		Gaztelaniaz		Elebiz	
Bataio-liburuak	25	%24	30	%29	50	%47
Sendotza-liburuak	28	%27	31	%29	45	%44
Ezkontza-liburuak	24	%23	31	%29	50	%48
Hilen liburuak	24	%23	32	%30	49	%47

- Kudeatze lanean erregistratze elebiduna nagusitzen da. Kasu honetan elebiz egiten dela esateak ez ditu gauzak gehiegi argitzen, izan ere normalean erregistro bakarra idatziko da eta hizkuntza batean. Gure ustez litekeena da elebiz esaten delarik inprimakia elebiz egotea, nahiz eta datuak gaztelaniaz idatzi. Beraz, elebiz dagoena liburua da baina erregistroa gaztelaniaz egiten da gehienbat.

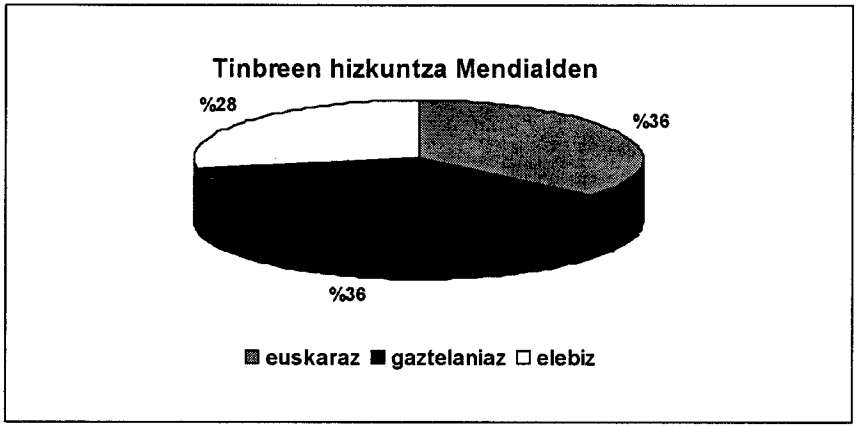
B. Parroki zigilua:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	37	%38
Gaztelaniaz	51	%52
Elebiz	10	%10
GUZTIRA	**98**	**%100**

C. Parrokietako orri eta gutunazalen idazpuruak:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	13	%36
Gaztelaniaz	13	%36
Elebiz	10	%28
GUZTIRA	**36**	**%100**

Idazpuruekin hizkuntzen arteko pareko erabilera nagusitzen da.

1.3. Datuak Mendialdeko artzapezbarrutietan:

Mendialdeko bikaritza bi artzapezbarrutietan bereizten da ofizialki: Baztan-Bidasoa eta Aralar. Hala ere, praktikan hiru artzapezbarruti bailiran jokatzen da. Izan ere, tradizioaz eta hurbiltasun geografikoaz, Sakanak zonalde berezi bat osatzen du eta Larraunek eta bere inguruek beste bat. Horregatik, ikerketa honetan hiru eremu bereiziko ditugu Mendialde barrenean: Baztan-Bidasoa artzapezbarrutia, Larraun ko-artzapezbarrutia eta Aralar ko-artzapezbarrutia.

Artzapezbarrutiz artzapezbarruti aurkezten dugun datu-azalpen honetan lau aldagai hartu dira kontuan:

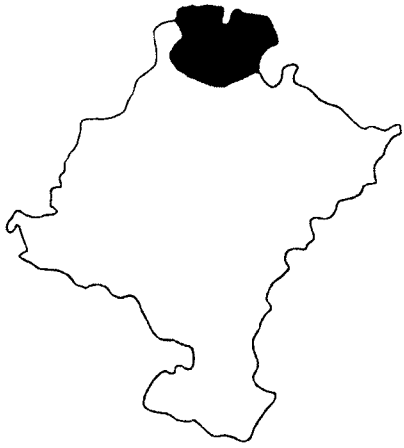
- euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezetako ospakizunetan;
- euskararen erabilera katekesian;
- euskararen erabilera bilera pastoraletan;
- euskararen erabilera parrokietako komunikabideetan.

1.3.1. Baztan-Bidasoa artzapezbarrutia:

Baztan-Bidasoa artzapezbarrutiak barne hartzen ditu Baztan harana, Zugarramurdi, Urdazubi, Etxalar, Bera, Lesaka, Igantzi, Arantza, Sunbilla, Doneztebe, Bertizarana, Donamaria, Oitz, Urrotz, Elgorriaga, Ituren, Zubieta, Labaien, Saldias, Eratsun eta Ezkurrako udalerrietan dauden eliz-komunitateak eta beren parrokiak.

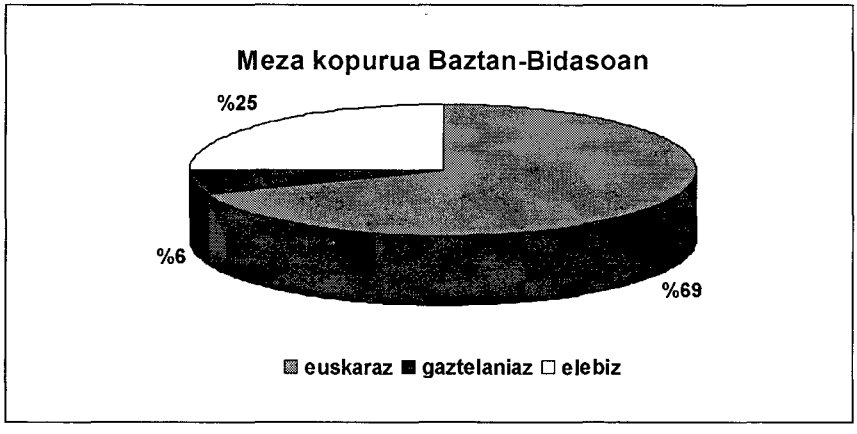
Eliz-egiturari dagokionez aipatu behar da, osotara, hogeita hemezortzi parrokia sartzen direla artzapezbarruti honen barrenean; horietatik bik 100 biztanle baino gutxiago dituzte; hogeita seik 100 eta 500 biztanle artean; zazpik 500 eta 1000 artean; eta lauk, Elizondok, Doneztebek, Berak eta Lesakak, 1000 biztanle baino gehiago dituzte. Ondorioz, biztanlegoa sakabanatua egon arren, badira bizigune inportanteak eta ez da Mendialdeko beste lur-eremutako populazioaren barreiatze-dentsitatera iristen. Artzapezbarrutian dagoen biztanle-kopuru osoa 21870 lagunekoa da.

Ikerketa burutzeko erabili ditugun datuak hogeita hemezortzi parrokiakoak dira. Horrek esan nahi du Baztan-Bidasoako erretore guztiek guk igorritako inkestari erantzun diotela eta segituan ematen ditugun datuak hagitz fidagarritasun altua dutela.

A. Igande eta jaiegunetako mezak Baztan-Bidasoa artzapezbarrutian:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	45	%69
Gaztelaniaz	4	%6
Elebiz	16	%25
GUZTIRA	**65**	**%100**

– Meza guztiak euskaraz ospatzen dituzten parrokietako udalerriak:

Udalerria	Kopurua
Eratsun	1
Ezkurra	1
Ituren	2
Zubieta	1
Etxalar	2
Labaien	2
Saldias	2
Sunbilla	2
Elgorriaga	1
Arantza	2
Igantzi	2
Donamaria	1
Urrotz	2
Oitz	1

– Elebizko edo gaztelaniazko mezak ospatzen dituzten parrokietako udalerriak:

udalerria	euskaraz	gaztelaniaz	elebiz
Baztan	14	2	9
Zugarramurdi	1	0	1
Urdazubi	0	0	1
Bertitzarana	3	0	1
Doneztebe	0	0	3
Bera	3	2	2
Lesaka	1	0	2

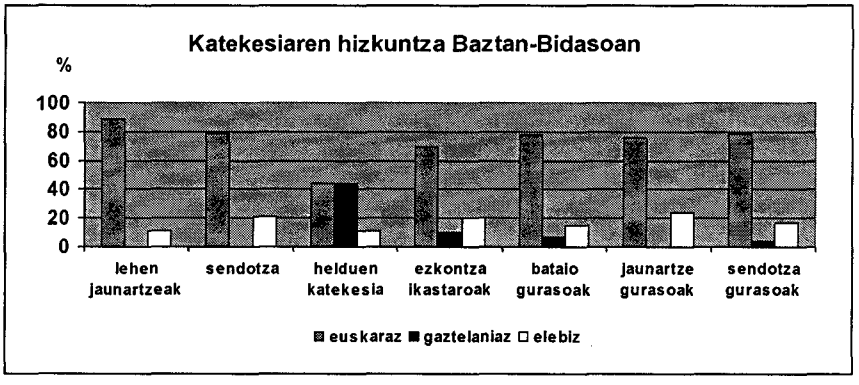
- Baztanen kasuan hamabost parrokietatik hamarrek euskara hutsez ospatzen dute meza; Elbete, Elizondo, Arizkun, Irurita eta Oronotzen gaztelaniazko edo elebizko mezak ospatzen dira euskarazkoez gain.
- Bertitzaranan parrokia guztietan euskara hutsez ospatzen da meza Oieregin izan ezik, bertan elebiz egiten baita.
- Malerrekan Doneztebe parrokiako mezak elebiz ospatzen dira.
- Euskara erabiltzen da nagusiki liturgian. Ez dago meza gehienak gaztelaniaz ospatzen dituen parrokiarik.

B. Katekesia Baztan-Bidasoa artzapezbarrutian:

Segituan Baztan-Bidasoan katekesian erabiltzen den hizkuntzaren koadroa eta grafikoa eskaintzen ditugu. Bertan ikus daiteke zenbat parrokiek ematen duten katekesia maila bakoitzean eta zer portzentaietan erabiltzen duten euskara eta gaztelania maila horietan. Katekesi-maila batzuetan katekesia gaztelaniaz eta euskaraz ematen dute hainbat parrokiek; horien berri ere ematen da:

	Parroki kopurua	euskaraz		gaztelaniaz		Bi hizkuntzez	
Jaunartzea	35	31	%89	0	0	4	%11
Sendotza	34	27	%79	0	0	7	%21
Helduak	9	4	%44,5	4	%44,5	1	%11
Ezkont. Ikas.	20	14	%70	2	%10	4	%20
Bataio. Gur.	27	21	%78	2	%7	4	%15
Jaun. Guras	29	22	%76	0	0	7	%24
Send. Guras.	29	23	%79	1	%4	5	%17

Katekesi mailetan erabiltzen den hizkuntzaren grafiko konparatua:

- Katekesi mailen konparaketak erakusten digu helduen katekesia dela gutxien ematen dena eta, portzentualki, helduekin erabiltzen da gaztelania gehien. Dena den datu horrek kontraste egiten du bataio, lehen jaunartze eta sendotzako katekesiko gurasoenarekin, zeren eta, orduan bai, euskara erabiltzen baita gehien. Beraz, horrek esan nahi du helduen katekesian gaztelania erabiltzearen arrazoia bilera beraren dinamikan, materialetan edo beste gauzetan bilatu beharko dela; segur aski, ez euskara ez jakitean.

- Katekesian nabaritzen da gehienbat euskarak eremu honetan duen nagusitasuna.

C. Bilera pastoralak Baztan-Bidasoa artzapezbarrutian:

- Apaizen erretiroak artzapezbarruti mailan antolatzen dira eta euskaraz egiten dira.
- Artzapezbarrutiko bilerak (katekistak, e.a.): erdaraz egiten dira.
- Pastoraltza-kontseilua duten parrokien datuak:

	Parroki Kopurua	euskaraz		Gaztelaniaz		elebiz	
Pastoraltza-Kontseilua	13	6	%46	1	%8	6	%46

- Kasu hauetan elebiz esatean, bileraren hasieran kantuak eta otoitzak euskaraz egiten direla adierazi nahi da, baina gaien azterketa normalean gaztelaniaz.
- Katekesi lanetan euskarak nagusitasun handi bat erakusten badu ere, katekisten prestakuntzarako erabiltzen diren bilerak elebiz egiten dira.
- Artzapezbarrutiko Pastoraltza-kontseilurik ez dago; hala ere, artzapezbarrutiko katekisten bileretan Pastoraltza-kontseiluari dagozkion gaiak aztertzen dira eta horren funtzioak betetzen dira behin-behineko moduan. Bilera horiek gaztelaniaz egiten dira.

D. Eliz-komunikabideak Baztan-Bidasoa artzapezbarrutian:

	Parroki kopurua	euskaraz		gaztelaniaz		elebiz	
Orri / aldizkariak	20	9	%45	0	0	11	%55
irratsaioak	3	3	%100	0	0	0	0

- Parrokiek prestatzen dituzten komunikabide idatzietan euskara da nagusi; hala ere gaztelaniak ere bere tokia du elebiz argitaratzen diren idazkien bidez.
- Elizatik kanpoko komunikabideetan, irratietan alegia, euskara bakarrik erabiltzen da.

1.3.2. Larraun ko-artzapezbarrutia:

Larraun ko-artzapezbarrutiak barne hartzen dituen udalerriak: Goizueta, Arano, Leitza, Areso, Basaburua, Ultzama, Atetz, Imotz, Larraun, Lekunberri, Betelu eta Araitz. Udalerri horiek guztiak Nafarroako Euskararen Legeak eremu euskalduntzat hartzen ditu, Atetz izan ezik, azken hori mistoa deritzon eremuan kokatzen baitu.

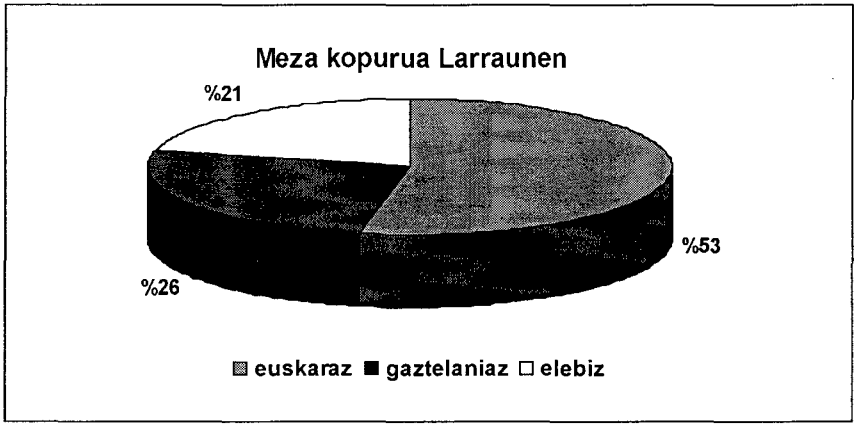
Eliz-egiturari dagokionez aipatu behar da, osotara, hirurogeita lau parrokia hartzen dituela barne; horietatik berrogeita lau, 100 biztanle baino gutxiagoko herrietan kokatuak daude eta hiru bakarrik, Lekunberri, Leitza eta Goizueta, 500 biztanletik gorako herrietan. Beraz, populazioaren barreiatze handiko eremua da.

Ikerketa burutzeko erabili ditugun datuak berrogeita sei parrokiakoak dira; horrek esan nahi du hemezortzik ez diotela inkestari erantzun. Horien artean Betelu herria eta Araitz, Imotz, Atetz eta Larraungo herrixka batzuk daude. Horregatik Betelu ikerketatik kanpo geratzen da eta aipatu diren ibarretan hutsuneak kontuan hartu beharko dira; horrela egiten da datu konkretuak azaltzean. Osotara, inkestaren datuetatik at gelditzen den parrokien biztanle-kopurua 1354 lagunekoa da; ko-artzapezbarrutiko biztanle-kopuru osoa 10042koa denez, biztanleriaren %13,5a ikerketatik kanpo geratu da.

A. Igande eta jaiegunetako mezak Larraungo-artzapezbarrutian:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	28	%53
Gaztelaniaz	14	%26
Elebiz	11	%21
OSOTARA	**53**	**%100**

– Meza kopurutik %100a euskaraz ospatzen duten parrokietako udalerriak:

Udalerria	Kopurua
Goizueta	3
Arano	1
Areso	1
Basaburua	9
Araitz (*)	2
Larraun (*)	5

(*) Larraun udalerriaren kasuan hamar herri geratu dira zenbatu gabe; beraz emandako datua ez da oso esanguratsua.

(*) Araitzen kasuan 6 herritatik 4 geratu dira zenbatu gabe; honetan ere emandako datua eskas geratzen da.

– Elebizko edo gaztelaniazko mezak ospatzen dituzten parrokietako udalerriak:

Udalerria	euskaraz	gaztelaniaz	elebiz
Leitza	2	1	1
Lekunberri	1	2	2
Imotz (*)	3	0	3

(*) Imotzen kasuan hiru herri gelditu dira ikerketatik kanpo, baina horrek ez du emaitza nabarmenki aldatzen.

– Parrokien meza gehienak gaztelaniaz ospatzen dituzten parrokien udalerriak:

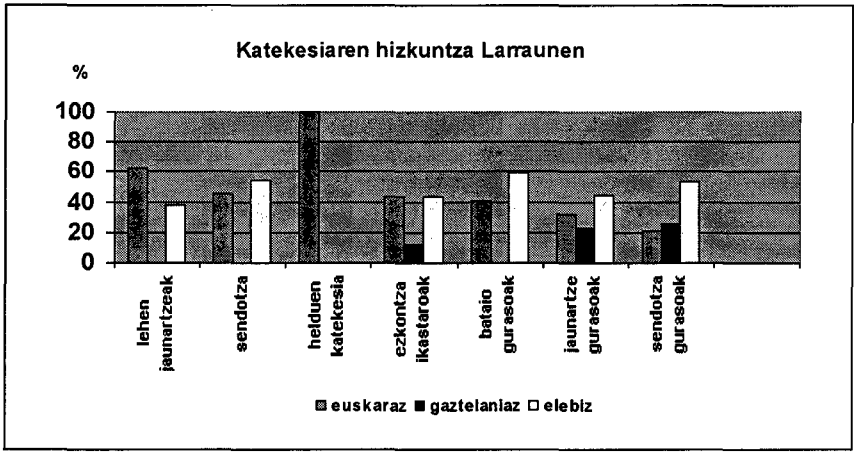
Udalerria	euskaraz	gaztelaniaz	elebiz
Ultzama	1	9	3
Atetz (*)	0	2	2

(*) Atezen kasuan bost herri gelditu dira ikerketatik kanpo, baina joera berbera mantenduko dute segur aski.

- Datuek erakusten dute liturgia gehienbat euskaraz ospatzen dela Larraunen.
- Leitza eta Lekunberri bezalako herri handietan meza gehiago eskaintzen dira eta horietako batzuk gaztelaniaz eta elebiz.
- Gainerako lurraldeetatik hegoalde-ekialdean dauden Ultzaman eta Atetzen gaztelania nagusitzen da.

B. Katekesia Larraungo artzapezbarrutian:

	Parroki kopurua	euskaraz		gaztelaniaz		Bi hizkuntzez	
Jaunartzea	29	18	%62	0	0	11	%38
Sendotza	26	12	%46	0	0	14	%54
Helduak	3	3	%100	0	0	0	0
Ezkont. Ikas.	16	7	%44	2	%12	7	%44
Bataio. Gur.	17	7	%41	0	0	10	%59
Jaun. Guras	22	7	%32	5	%23	10	%45
Send. Guras.	19	4	%21	5	%26	10	%53

- Euskara da katekesian gehienbat erabiltzen den hizkuntza.
- Badira katekesian bi hizkuntzak erabiltzen dituzten parrokia asko.
- Helduen katekesian, grafikoan %100a agertzen da euskaraz, hala ere datua ñabartu behar da, izan ere kontuan hartu behar dugu hiru parrokietan bakarrik ematen dela.
- Gaztelaniaren erabilera hazten da gurasoekin egindako katekesian eta oso neurri txikian erabiltzen da haur eta gazteekin.

C. Bilera pastoralak Larraungo artzapezbarrutian:

- Apaizen erretiroak ko-artzapezbarruti mailan antolatzen dira eta euskaraz egiten dira.
- Ko-artzapezbarrutiko bilera pastoralak (katekistak, e.a.): euskaraz egiten dira.

	Parroki kopurua	euskaraz		gaztelaniaz		Elebiz	
Pastoraltza-kontseilua	9	7	%78	2	%22	0	0

- Pastoraltza-kontseilua duten parrokiak honako hauek dira: Leitzako Parroki Unitatea, Goizuetako Parroki Unitatea, Ihaben, Beruete eta Lekunberri.
- Horietatik bilerak euskaraz egiten dituzte Leitzan, Goizuetan eta Berueten eta gaztelaniaz Ihabenen eta Lekunberrin.

- Ko-artzapezbarrutiko Pastoraltza-kontseilua badago eta bilerak euskaraz egiten dira. Aipatu behar da Ultzamako eta Atezko parrokiek ez dutela parte hartzen ko-artzapezbarrutiko bilera horietan guztietan.

D. Eliz-komunikabideak Larraungo artzapezbarrutian:

- Parrokiako orriak edo aldizkariak zabaltzen dituzten parrokiak honako hauek dira: Etxaleku, Eraso, Gartzaron-Erbiti, Orokieta, Uztegi, Azpirotz, Errazkin, Gaintza, Beramendi, Udabe, Itsaso, Goldaratz.
- Parrokoak irratsaioetan parte hartzen duen parrokiak: Etxaleku, Leitza, Lekunberri. Hiru kasuetan euskaraz.

	Parroki kopurua	euskaraz		gaztelaniaz		elebiz	
Orri/aldizkariak	13	9	%69	0	0	4	%31
Irratsaioak	3	3	%100	0	0	0	0

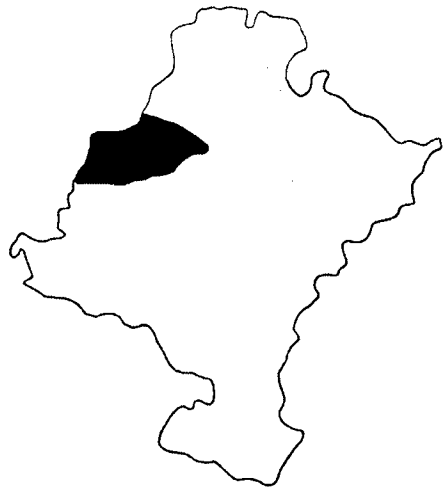
- Nabarmentzekoa da parrokiek egiten dituzten orri edo aldizkarien artean euskara dela nagusi.
- Parrokietatik kanpo antolatzen diren komunikabideetako partehartzeak euskaraz izaten dira.

1.3.3. Aralarko artzapezbarrutia:

Aralarko artzapezbarrutiak barne hartzen dituen udalerriak: Ziordia, Olazti, Altsasu, Urdiain, Iturmendi, Bakaiku, Etxarri-Aranatz, Lizarragabengoa, Ergoiena, Arbizu, Lakuntza, Arruazu, Uharte-Arakil, Irañeta, Arakil eta Irurtzun.

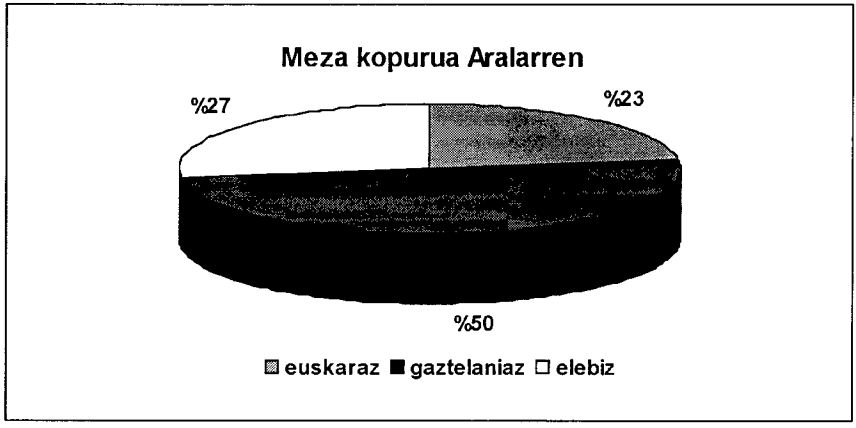
Eliz-egiturari dagokionez seinalatu behar da, osotara, hogeita hamaika parrokia hartzen dituela barne; horietatik hamaikak 100 biztanle baino gutxiago dituzte; hamabik 100 eta 500 biztanle artean; hiruk 500 eta 1000 artean; lauk mila eta 5000 artean eta batek (Altsasu) 5000 biztanleen kopurua gainditzen du erraz. Guztira 19852 bizilagun. Aipagarria da 100 biztanle-kopurua gainditzen ez duten herriak Arakil eta Ergoiena ibarretan biltzen direla gehienbat. Bestaldetik esanguratsua da oso Altsasuren kasua, bertan 7281 bizilagun biltzen dira, artzapezbarrutiak hartzen dituen kopuru osoaren %37a,alegia.

Ikerketa burutzeko erabili ditugun datuak hogeita zazpi parrokiatik jasoak dira, beraz lau parrokiek ez diote inkestari erantzun: Arakil udalerriko hiruk eta Irañetakoak. Dena den, parrokia horietako udalerriek biltzen dituzten biztanle kopurua 560koa da, biztanleria osoaren %3a. Datua kontuan hartuz, esan daiteke ikerketaren emaitzek Sakanako parrokietako kristau-elkarte ia denak hartzen dituela barne.

A. Igande eta jaiegunetako mezak Aralarko-artzapezbarrutian:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	10	%23
Gaztelaniaz	22	%50
Elebiz	12	%27
GUZTIRA	**44**	**%100**

– Meza kopurutik %100a euskaraz ospatzen duten parrokietako udalerriak:

Udalerria	Kopurua
Arruatzu	1
Lizarragabengoa	1

– Elebizko mezak ospatzen dituzten parrokietako udalerriak:

Udalerria	euskaraz	gaztelaniaz	elebiz
Ergoiena	3	0	2
Etxarri-Aranatz	1	0	2
Lakuntza	1	0	1
Bakaiku	0	0	1
Urdiain	1	0	1
Arbizu	2	0	1

– Meza gehienak erdaraz ospatzen dituztenak:

Udalerria	euskaraz	gaztelaniaz	elebiz
Arakil (*)	0	6	3
Iturmendi	0	1	1
Irurtzun	0	4	0
Olazti	0	2	0
Ziordia	0	1	0
Uharte Arakil	0	2	0
Altsasu	0	2	2

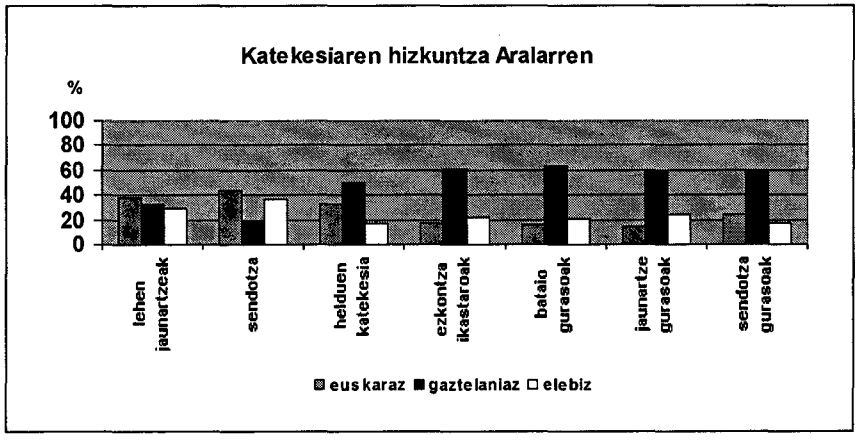
(*) Arakilgo Hiriberri, Ihabar eta Satrustegi ikerketatik kanpo geratu dira.

- Gaztelania da nagusi Aralarko liturgian eta euskara hutsezko meza kopurua ez da laurdenera iristen.
- Euskara gehien erabiltzen da Arruatzutik Urdiainerako tarte geografikoan, Iturmendiren salbuespenarekin. Beraz Uharte Arakilek ekialdean eta Altsasuk mendebaldean zedarritzen dute euskararen eta gaztelaniaren arteko muga.

- Nabarmentzekoa da Uharte Arakil, Olazti eta Irurtzungo kasuan, bizigune handiak izan arren, bertan ospatzen diren meza guztiak gaztelania hutsez izatea. Euskarak, beraz, oso toki gutxi du herri horien eliz-bizitzan.

B. Katekesia Aralarko artzapezbarrutian:

	Parroki kopurua	euskaraz		gaztelaniaz		Bi hizkuntzez	
Jaunartzea	21	8	%38	7	%33	6	%29
Sendotza	16	7	%44	3	%19	6	%37
Helduak	6	2	%33	3	%50	1	%17
Ezkont. Ikas.	18	3	%17	11	%61	4	%22
Bataio. Gur.	19	3	%16	12	%63	4	%21
Jaun. Guras	20	3	%15	12	%60	5	%25
Send. Guras.	12	3	%25	7	%58	2	%17

- Euskara haur eta gazteen katekesian erabiltzen da gehien, jaunartze- eta sendotza-katekesian batez ere.
- Helduen katekesian, ezkontza-ikastaroetan eta gurasoekin egiten den katekesian gaztelania erraz nagusitzen da.

C. Bilera pastoralak Aralarko-artzapezbarrutian:

- Apaizen erretiroak artzapezbarruti mailan antolatzen dira eta elebiz egiten dira.

- Artzapezbarrutiko bilerak (katekistak, e.a.): elebiz egiten dira.
- Pastoraltza-kontseilua duten parrokiak:

	Parroki kopurua	euskaraz		gaztelaniaz		elebiz	
Pastoraltza-kontseilua	9	3	%33	6	%67	0	0

- Artzapezbarrutiko Pastoraltza-kontseilurik ez dago; hala ere, artzapezbarrutiko katekisten bileretan Pastoraltza-Kontseiluari dagozkion gaiak aztertzen dira eta horren funtzioak betetzen dira behin-behineko moduan. Bilera horiek elebiz egiten dira.
- Artzapezbarruti mailan bilera guztiak gaztelaniaz egiten dira nagusiki, euskal otoitzak eta kantuak tartekatu arren.

D. Eliz-komunikabideak Aralarko artzapezbarrutian:

	Parroki kopurua	euskaraz		gaztelaniaz		Elebiz	
Orri/aldizkariak	13	0	0	9	%69	4	%31
Irratsaioak	2	2	%100	0	0	0	0

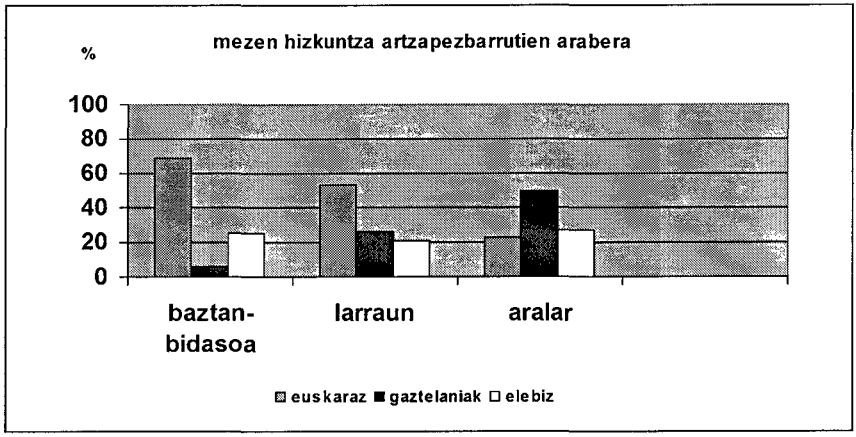
- Parrokiek moldatzen dituzten komunikabideetan, orri eta aldizkarietan alegia, gaztelania erabiltzen da hagitz proportzio nagusian.
- Kanpotik antolatzen diren irratsaioetan euskaraz egiten da.

1.4. Mendialdeko artzapezbarrutien azterketa konparatua:

Orain arte datuak artzapezbarrutiz artzapezbarruti bereizita aurkeztu ditugu; segituan azaldutako aldagaiak modu konparatuan aurkezten ditugu:

1.4.1. Igande eta jaiegunetako mezak:

- Baztan-Bidasoan euskararen erabilerak nagusitasun handia erakusten du: mezen %69a.
- Larraunen euskaraz ospatzen diren mezen kopurua erdia justu-justu gainditzen du: mezen %53a
- Aralarren euskarazko meza-kopurua ez da laurdenera iristen: %23a.

1.4.2. Katekesia:

- Haur eta gazteen euskarazko katekesia hiru artzapezbarrutietan nagusitzen da, Aralarren justu samar ibili arren.
- Helduen katekesian –Larraungo datu bitxia alde batera utzita– gaztelaniak gorako joera erakusten du eta Aralarren erabateko nagusitasuna du.

1.4.3. Artzapezbarrutiko bilera pastoralak:

- Apaizen erretiroak euskaraz ospatzen dira Baztan-Bidasoan eta Larraunen. Aralarren, ordea, euskarazko atalak sartu arren, gehienbat gaztelaniaz egiten dira. Horrek erakusten du apez erdaldunek eragina izaten dutela bilera horietan.
- Katekisten bilerak eta gainerakoak euskaraz egiten dira Larraunen eta erdaraz Baztan-Bidasoan eta Aralarren. Aztertu beharko zen horren arrazoia, katekistek hainbat gaietarako duten hizkuntza-hutsunea edo euskarazko materialen falta ote den.

	Baztan-Bidasoa	**Larraun**	**Aralar**
Apezen bilerak	euskaraz	euskaraz	gaztelaniaz
Katekisten bilerak	gaztelaniaz	euskaraz	gaztelaniaz

1.4.4. Eliz-komunikabideak:

- Hiru artzapezbarrutietan erabiltzen dira, neurri batean, komunikabideak. Parrokiak prestatutako orri eta aldizkarien kasuan euskara nagusi da Baztan-Bidasoan eta Larraunen. Gaztelaniak sarbidea du bertan elebiz egiten direnetan, gehienak Baztan-Bidasoan eta gutxienak Larraunen. Aralarren, ordea, oso gutxi dira elebiz egiten direnak, %31a, eta gainerako guztiak gaztelania hutsez egiten dira.
- Irratsaioetan parte-hartze guztiak euskaraz egiten dira, tokian tokiko irratiek euskaraz emititzen dutelako.

1.5. Mendialdeko egoerari buruzko ondorio batzuk:

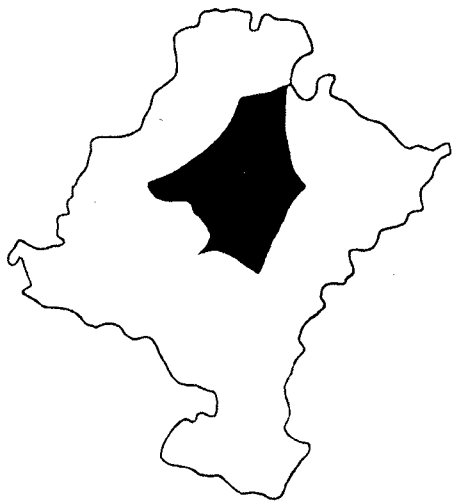
- Oro har esan daiteke Mendialdeko parrokiek euskara neurri egokiaz erabiltzen dutela beren lan pastorala gauzatzean. Dena den tokian tokiko egoera linguistikoak baldintzatzen du parrokien jokabide hori.
- Euskararen erabilera pastorala murriztuz doa geografikoki hegoaldera jotzen dugun heinean, horrela Baztan-Bidasoa da euskara gehien erabiltzen duen artzapezbarrutia, Larraunen proportzioa, ona izan arren, baxuagoa da eta Aralar da euskara gutxien erabiltzen duena.
- Larraunen kasuan Ultzama eta Atetz dira salbuespena. Ibar horietan gaztelania nagusitzen da nabarmenki eta horrek ko-artzapezbarrutiaren datuak baldintzatzen ditu. Argi dago bi pastoral mota diferenteak planteatu behar direla hizkuntzari dagokionez, Larraun ko-artzapezbarrutiko parrokia gehienetan euskara errealitate nagusitzat hartu behar da eta horrela tratatu. Ultzama eta Atetzen, berriz, euskara berreskuratzen ari den hizkuntza da, gazteek eta adin zaharrekoek ezagutzen dute gehien eta adin tarte horiei begira planteatu behar da gehienbat euskarazko pastoraltza, beste adin tarteak alde batera utzi gabe.
- Aralarko-artzapezbarrutian euskarazko pastoraltza Urdiandik Arruatzura doan tarte geografikoan gauzatzen da. Eremu horretako herrietan euskara ohizkotasunez erabiltzen da pastoral-bizitzaren alor guztietan. Gainerakoetan, salbuespen batzuk kenduta, euskara ia ez da kontuan hartzen. Harrigarria da lurralde horietako herri handi batzuen jokaera (Olazti, Uharte Arakil, Irurtzun) non euskarak ia ez duen tokirik elizbizitzaren barrenean. Herri horiek, nagusiki erdaldunak badira ere, euskaldunen proportzio altuak dituzte eta euskara sarbideratzeko ahaleginaren bat egin beharko lukete.
- Parrokia kudeatzean euskarak ez du beste arloetan adina garrantzirik. Kontuan hartu behar da parroki liburuak erdaraz bakarrik argitaratzen

zirela duela gutxira arte eta gaztelaniaz soilik daude parrokia aunitzetan. Liburu elebakarrak liburu elebidunez ordezkatzeko joera ez da nagusitzen. Etorkizunari begira informatika sartuko da eremu horretan eta zaindu beharko da euskarazko baliabideak eskaintzea.

2. EUSKARAREN ERABILERA IRUÑEKO BIKARITZAN

2.1. Kokapen geografiko eta eklesiala:

Iruñea izeneko zonalde pastoralak Nafarroako hiriburua du erdigune nagusia. Baina barne hartzen du, halaber, Iruñerria osoa eta hiriburutik urrunxeago dauden beste anitz udalerri: Esteribar, Anue, Etxauri, Goñi, Lantz... besteak beste.

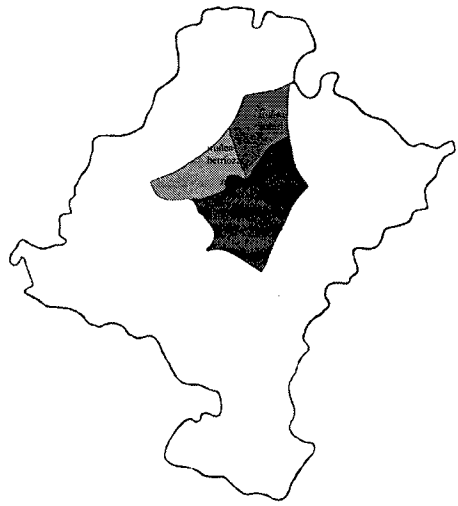

Iruñean eta Iruñerrian biltzen da Nafarroa osoko biztanleriaren erdia. 2002ko populazio-datuen arabera, Iruñeko biztanle-kopurua 189364koa da. 1996ko neurketaren arabera, iruindar euskaldun eta ia euskaldunen kopurua 23982koa da, horrek esan nahi du biztanleriaren %13ak euskaraz dakiela. Hala ere, datua ñabartu behar da, izan ere bi neurketen arteko tartea sei urtekoa izanik, pentsatzekoa da denbora horretan zehar euskaldunen kopuruak gora egin duela eta, horren ondorioz, hiriburuko euskaldunen portzentaia zertxobait igo dela. Horrexegatik euskaldunen kopurua altuxeagoa litzateke gaur egun.

Aipatzekoa da 2001ean azken zentsu orokor bat egin zela Nafarroa osoan, baina emaitzak ez dira orain arte argitaratu. Ageri denez euskaldunen zenbakia esanguratsua da eta datuei begira, Iruñea eta bere inguruak nafar gehien biltzen duen tokia izateaz landa, Nafarroako euskaldun gehien biltzen duen kokagunea da ere bai.

Giza kontzentrazio handi horrek eragin zuzena du eliz-egituretan. Hiriko parrokiak handiak dira, barne hartzen duten sinestun-kopuruaren aldetik; ez dago 1000 beherako biztanle biltzen duen parrokiarik eta, gaur egun, bere pastoral-eremuan 14000 biztanle baino gehiago biltzen duena ere bada. Egoera hori bestelakoa da, nabarmenki, Iruñeko inguru urrunean barreiatua dauden herri txikietako parrokietan, ezen bakar batzuk iristen baitira 500 biztanleko jomugara.

Zonalde pastorala sei artzapezbarrutietan bereizten da: Iruñea-Egues ekialdean, Iruñea-Elo hegoaldean, Iruñea-Zizur hego-mendebaldean, Iruñea-Barañain hiriaren mendebaldean, Iruñea-Berriozar ipar-mendebaldean eta Iruñea-Zubiri iparraldean. Esan bezala Iruñea eta Iruñerriaz gain, inguruko ibar batzuk barne hartzen ditu.

Errealitate diferenteak kontuan hartu behar dira azterketa egitean. Horregatik Iruñeko zonalde pastoraleko datuak ematean, hasteko, Iruñea eta Iruñerriko biziguneak hartu dira kontuan. Gero, bigarren momentu batean, urruneko udalerri batzuen datuak aztertzen dira. Gutxi batzuena bakarrik: Anue,

Lantz eta Esteribar, izan ere, horietan bakarrik atzeman daiteke euskararen presentzia xumeren bat jarduera pastoralean. Horiek dira, gainera, Nafarroako Euskararen legeak eremu euskaldunean kokatzen dituena.

2.2. Iruñeko artzapezbarrutien deskribapena:

Zonalde honetako egoera ikertzean Iruñeko parrokia guztiak eta 1000 biztanle baino gehiago dituzten Iruñerrikoak aztertu dira. Horrela deskribatu daiteke artzapezbarruti bakoitzak bere barnean hartzen dituen udalerri eta parrokiak:

Iruñea-Egues artzapezbarrutia:

Ekialdean kokatua dago eta honako auzo eta eskualde hauek hartzen ditu barne:

- Iruñeko Alde Zaharra, Bigarren Zabalgunea eta Mendillorri.
- Eguesibarra, Olatzibarra eta Aranguren ibarreko alde bat.
- **Gure ikerketan kontuan hartutako parrokiak:** *Iruñeko Done Agustin, San Lorentzo, San Nikolas, San Zernin, San Migel, San Frantzisko Xabierkoa, Kristo Errege eta Gure Aita (Mendillorri).*

Iruñea-Elo artzapezbarrutia:

Hegoaldean kokatua dago eta honako auzo eta eskualde hauek hartzen ditu barne:

- Iruñeko Arrosadia.
- Beriain, Elortzibar, Elo, Ibargoiti eta Aranguren ibarreko alde bat.
- **Gure ikerketan kontuan hartutako parrokiak:** *Iruñeko San Henrike, San Fermin, Ugandako Martiri Santuak, Arangurengo Mutiloagoiti eta Mutiloabeiti, Beriain, Potasas eta Elortzibarko Noain.*

Iruñea-Zubiri artzapezbarrutia:

Iparraldean kokatua dago eta honako auzo eta eskualde hauek hartzen ditu barne:

- Iruñeko Txantrea.
- Burlata, Atarrabia, Uharte, Ezkabarte, Olaibar, Odieta, Lantz, Anue eta Esteribar.

– **Gure ikerketan kontuan hartutako parrokiak:** *Iruñeko Done Kristobal, San Jose, Santa Teresa eta Done Jakue; Burlatako San Joan Bataiatzailea eta Done Bladi, Atarrabiako San Andres eta Uharteko San Joan Ebanjelaria.*

- Anue, Lantz eta Esteribarko parrokiak bigarren atalean aztertzen dira.
- Txantreako San Jose parrokiak ez du ikerketan parte hartu.

Iruñea-Berriozar artzapezbarrutia:

Ipar-mendebaldean kokatua dago eta honako auzo eta eskualde hauek hartzen ditu barne:

– Iruñeko Arrotxapea eta Sanduzelai.

– Berriozar, Antsoain, Goñibar, Olloibar, Itza Zendea, Xulapain, Berriobeiti, Atetz ibarreko tarte bat, Orkoien, Oltza Zendea eta Etxauri ibarra.

– **Gure ikerketan kontuan hartutako parrokiak:** *Iruñeko Done Salbatore, Karmelgo Andre Maria, Ibaiko Andre Maria, Done Jurgi eta San Pedro; Berriozarko Done Eztebe, Antsoaingo San Kosme eta San Damian eta Orkoiengo San Jose Langilea.*

- Antsoaingo San Kosme eta San Damian eta Iruñeko San Pedro parrokiek ez dute parte hartu gure ikerketan.

Iruñea-Barañain artzapezbarrutia:

Mendebaldean kokatua dago eta honako auzo eta eskualde hauek hartzen ditu barne:

– Iruñeko Donibane, Ermitagaina, Mendebaldea eta Etxabakoitz.

– Barañain.

– **Gure ikerketan kontuan hartutako parrokiak:** *Iruñeko Pilarreko Andre Maria, Andre Mariaren Zeruratzea, Done Bizente Paulekoa, San Alberto, Baratzeko Andre Maria, Corpus Christi, Ermitagainako Andre Maria eta Familia Santua; eta Barañaingo Done Paulo eta Andre Maria.*

Iruñea-Zizur artzapezbarrutia:

Hego-Mendebaldean kokatua dago eta honako auzo eta eskualde hauek hartzen ditu barne:

– Iruñeko Iturrama.

- Zizur Nagusia, Zizur Zendea, Zabaltza.
- **Gure ikerketan kontuan hartutako parrokiak:** *Iruñeko Jesusen Bihotza, Bakearen Andre Maria, San Frantzisko Asiskoa, San Joan Bosko, San Raimundo Fiterokoa, Sta. Bizenta Bikuña, Zizur Nagusiko Doniantzuko Itxaropenaren Andre Maria.*
  - Jesusen Bihotzaren parrokiak ez du gure ikerketan parte hartu.

Esan bezala Iruñea Zonaldeko datuak azaltzean bi alde bereiziko ditugu:

1.–Iruñeko eta Iruñerriko 1000 biztanletik goitiko parrokiek euskararen erabileraz duten jarduera aztertzen duena;

2.–Anue, Esteribar eta Lantz udalerrietako parrokietan eramaten dena.

2.3. Euskararen erabilera Iruñea Zonaldeko 1000 biztanletik goitiko parrokietan:

Lehen aipatu dira atal honetan parte hartu beharko luketen parrokien izenak, berrogeita bederatzi guztira, baina horietatik lauk ez dute datu biltzeari erantzuteko borondaterik erakutsi; beraz kanpo geratu dira. Horrez gero ikerketan parte hartu duten berrogeita lau parrokietako datuak erabiltzen dira. Azpimarratu beharreko datua da hori, zeren eta hemen eskaintzen diren kopuru eta portzentaiak berrogeita lau parrokietan oinarritzen dira, ez parroki multzo osoa osatzen duten berrogeita bederatzietan.

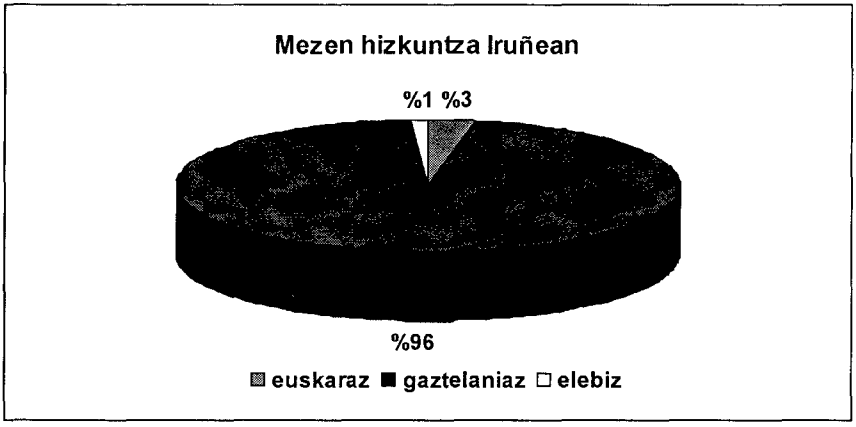
Egoeraren berri emateko, ikerketaren ardatz gisa hartutako bost aldagaien emaitzak eskaintzen dira:

- euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezetan;
- euskararen erabilera beste sakramentu eta elizkizunak ospatzean: bataioak, lehen jaunartzeak, sendotzak, hileta-ehorzketak eta aitortzak;
- euskararen erabilera katekesian;
- euskararen erabilera parroki kudeatzean
- euskararen erabilera parrokiako komunikabideetan.

2.3.1. Euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezaren ospakizunetan:

Kopuru eta portzentaiak Iruñea eta Iruñerriko parrokietan ospatzen diren meza-zenbakia kontuan hartuz:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	6	%3
Gaztelaniaz	209	%96
Elebiz	3	%1
GUZTIRA	**218**	**%100**

- Agerikoa denez, ikerketak ez digu ematen meza horietan parte hartzen duten sinestun-kopuruaren berri, ez zen hori gure helburua, hala ere 1998an Elizbarrutiak egin zuen mezetako partehartze-kopuruari buruzko neurketak adierazten du Iruñeko zonalde pastoralean mezara joaten diren lagunen portzentaia populazio osoaren %29,9koa dela.

- Koadroa egitean, parrokietako mezak bakarrik zenbatu dira; kanpoan gelditu dira erlijiosoen komentu eta elizetan ospatzen direnak bi kasu izan ezik: jesuitak eta Alde Zaharreko klaretiarrak (korazonista izenez ezagutuak), horiek beren elizetan meza euskaraz ospatzen dutelako. Kasu horietan euskarazko meza euren eremuko parrokiaren meza kopuruari gehitu zaio, Kristo Erregeri eta Done Agustini, alegia.

- Meza euskaraz ospatzen duten parrokiak: Iruñeko Corpus Christi, San Frantzisko Asiskoa, Kristo Errege (jesuitak) eta Done Agustin (klaretiarrak); Burlatako Done Bladi eta Barañaingo Andre Maria.

- Jesuitetan ospatzen den meza egunero egiten da; hori da Iruñeko zonaldean dagoen asteguneko euskarazko meza bakarra.

- Meza astero elebiz ospatzen duten parrokiak dira: Andre Mariaren Zeruratzea, Berriozarko Done Eztebe eta San Fermin.
- Andre Mariaren Zeruratzean eta Berriozarko Done Ezteben meza euskaraz ospatzen da hilean behin.
- Ikerketaren datuak nahiko esanguratsuak dira: euskarazko eta elebizko mezek kopuru osoaren %4a osatzen dute; gainera, parrokia ez diren komentu eta erlijiosoen elizetan ospatzen diren mezen zenbakia kontuan hartuko bagenu portzentaia zertxobait jaitsiko litzateke oraindik.

Bestaldetik, elebiz ospatzen diren 3 mezak nahiko era diferentean planteatuak daude eta kontuan hartu behar da, betiere, hiru kasuetan apezek ez dutela euskara menperatzen:

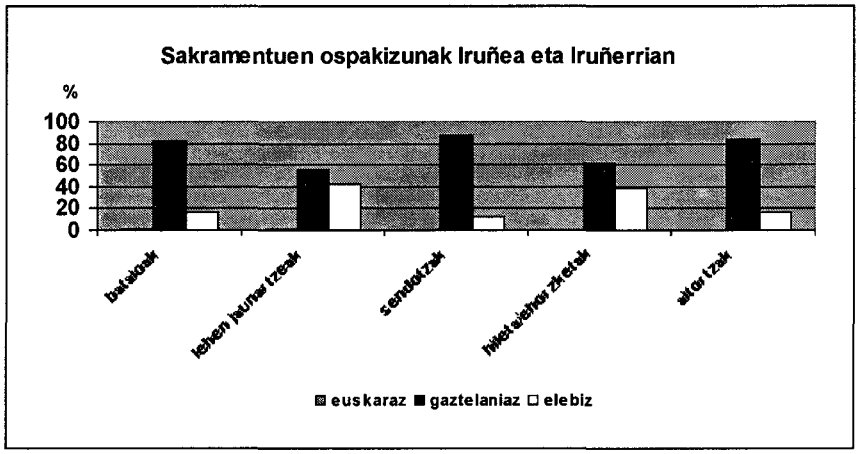
- Donibane auzoko Andre Mariaren Zeruratzearen parrokian elebizko meza euskarazko katekesian parte hartzen duten haur eta gurasoei begira pentsatua dago gehienbat. Kantu guztiak euskaraz egiten dira, oharrak katekistek egiten dituzte euskaraz eta gaztelaniaz, irakurgaiak bi hizkuntzez, homilia erdaraz baina bukaeran katekesi-arduradunak euskarazko laburpen bat ematen du, eukaristi otoitza gaztelaniaz gehienbat, eta bukaerako oharrak euskaraz.
- Berriozarko Done Ezteben, elebizko meza propio bat ospatzen dela esan baino, seinalatu behar da igandetako meza gehienetan ohikoa dela euskarazko kantuak tartekatu eta oharrak eta eskariak elebiz egitea.
- Arrosadiako San Fermin parrokian, igandeko meza batean, euskarazko kantuak tartekatu besterik ez da egiten. Elebizko mezatzat hartzea gehiegizkoa da beharbada.

2.3.2. Euskararen erabilera beste sakramentu eta elizkizunen ospakizunetan:

Eukaristiaz landa, Iruñeko zonaldeko aztertutako berrogeita bost parrokietan ospatzen diren gainerako sakramentuak horrela sailka daitezke hizkuntzen erabileraren arabera. Aldez aurretik esan behar da, kasu honetan, oinarrizkotzat hartutako datua ez dela sakramentu bakoitzeko ospakizun-kopurua baizik eta sakramentu hori hizkuntza bakoitzean ospatzen duten parrokia-kopuruarena:

	Euskaraz		Gaztelaniaz		Elebiz	
Bataioak	1	%2	36	%82	7	%16
Lehen Jaunartzeak	1	%2	24	%56	18	%42
Sendotzak	0	0	36	%88	5	%12
Hileta elizkizunak	0	0	27	%61	17	%39
Aitortzak	0	0	35	%83	7	%17

Sakramentuen ospakizunetan erabiltzen den hizkuntzaren koadro konparatua:

- Sakramentuak gaztelaniaz ospatzen dira nagusiki Iruñean; euskara hutsezko proportzioak testigantzazkoak dira. Parrokia batek bakarrik ospatzen ditu, horrela eskatzen diotelarik, bataioak eta lehen jaunartzeak euskara hutsez; gainerakoek elebizko ospakizunak hobesten dituzte.

- Elebiz ospatzen direnetan portzentaia dezente igotzen da sakramentu hauetan, igandeko eukaristien datuekin konparatua. Kontuan hartu behar da sakramentu hauek ez direla astero ospatzen, batzuk urtean behin bakarrik eta bestetzuk noiz edo noiz. Bestalde kopuru altua dirudi, kasu honetan parrokien zenbakia hartu baita oinarri eta ez ospakizunen kopurua, mezen kasuan egin dugun bezala.

- Elebiz gehien ospatzen diren elizkizunak lehen jaunartzeak eta hiletak dira; bi portzentaiak %40 inguru daude. Neurri txikiagoan, %20ra hurbiltzen baina iritsi gabe, bataioak eta aitortzak daude eta sendotzak dira elebiz gutxien ospatzen diren sakramentuak.

- Oro har, iduri du Iruñeko parrokietan zabalduta dagoela sakramentuak elebiz ospatzeko aukera eskaintzeko joera, parrokoek sinestun euskaldunak atzematen dituztelarik.

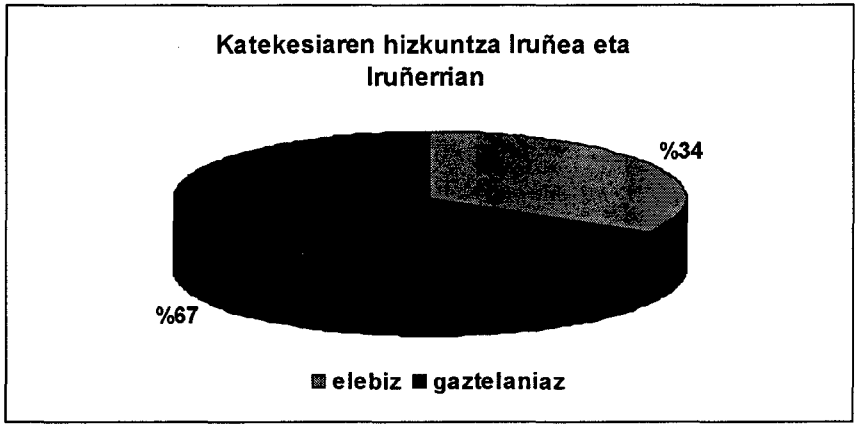
2.3.3. Euskararen erabilera katekesian:

Katekesia da euskararen erabilpena hobeki garatua dagoen pastoral-arloa; izan ere Iruñeko eta Iruñerriko euskaldunen portzentaia handi bat haur eta gaztetxoena da. Alor pastoral honek, gainera, antolaketari begira tradizio handia izan du betidanik gure elizbarrutietan. Adin horietan ematen den katekesia lehen jaunartzekoa da eta, neurri txikiago batean, sendotzakoa. Bada salbuespen bat, heldu eta gurasoen katekesian euskara erabiltzen duen parrokia bat, Barañaingo Andre Maria, baina kasu bakarra da Iruñea eta Iruñerri osoan.

Bestalde, seinalatu behar da ez dagoela katekesia euskaraz bakarrik ematen duen parrokiarik. Katekesia gaztelaniaz eman ala bi hizkuntzen artean aukeratzeko posibilitatea eskaintzen da.

Iruñea eta Iruñerri osoan katekesia gaztelaniazko ala bi hizkuntzezkoen artean aukeratzeko posibilitatea eskaintzen duten parrokien kopuru eta portzentaiari buruzko koadroa:

	Kopurua	Portzentaia
Gaztelaniaz	29	%66
Elebiz	16	%34

- Parroki kopuruari dagokionez, euskara katekesian erabiltzen duten parrokiak herena baino gehiago dira. Hala ere euskarazko katekesia ez da, oro har, katekesi maila guztietan eskaintzen.

– Datuak artzapezbarrutika:

• **Iruñea-Egues:**

	Kopurua	Gaztelaniaz		Bi hizkuntzez	
Lehen Jaunartzea	8	6	%75	2	%25

– Euskaraz ematen duten parrokiak Kristo Errege eta Mendillorriko Gure Aita parrokiak dira. Bi kasuetan haurren katekesia bakarrik.

• **Iruñea-Elo:**

	Kopurua	Gaztelaniaz		Bi hizkuntzez	
Lehen Jaunartzea	6	5	%83	1	%17

– Katekesia eskaintzen duen parrokia San Fermin da, haurren mailetan bakarrik eta, katekista euskaldunen faltagatik, urte batzuk eman gabe utzi da.

• **Iruñea-Zubiri:**

	Kopurua	Gaztelaniaz		Bi hizkuntzez	
Lehen Jaunartzea	7	3	%43	4	%57
Sendotza	7	5	%71	2	%29

– Jaunartzeko katekesia euskaraz eskaintzen duten parrokiak Done Kristobal, Done Jakue, Burlatako Done Bladi eta Atarrabiko San Andres dira. Azken biek Sendotzakoa ere bai.

• **Iruñea-Berriozar:**

	Kopurua	Gaztelaniaz		Bi hizkuntzez	
Lehen Jaunartzea	6	3	%50	3	%50
Sendotza	6	5	%83	1	%17

– Jaunartzeko katekesia euskaraz eskaintzen duten parrokiak Berriozarko Done Eztebe, Ibaiko Andre Maria eta Done Jurgi; azkenekoak euska-

razko katekesia eskaintzeari utzi dio urte batzuez katekista euskaldunen faltagatik.

- **Iruñea-Barañain:**

	Kopurua	Gaztelaniaz		Bi hizkuntzez	
Lehen Jaunartzea	10	7	%70	3	%30
Sendotza	10	9	%90	1	%10
Jaunar. Gurasoak	9	8	%89	1	%11
Sendo. Gurasoak	9	8	%89	1	%11

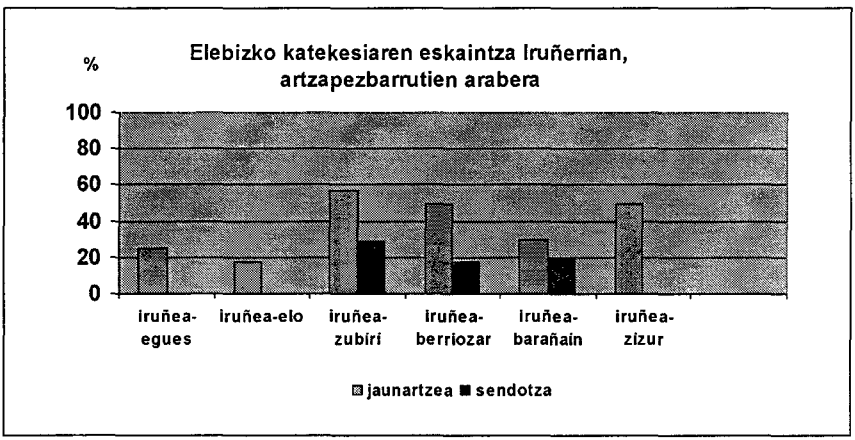
– Lehen Jaunartzeko katekesia euskaraz eskaintzen da Andre Mariaren Zeruratze, Corpus Christi eta Barañaingo Andre Maria parrokietan; azken horretan Sendotzakoa eta lehen Jaunartze zein Sendotzako gurasoena ere bai.

- **Iruñea-Zizur:**

	Kopurua	Gaztelaniaz		Bi hizkuntzez	
Lehen Jaunartzea	6	3	%50	3	%50

– Jaunartzeko katekesia euskaraz eskaintzen da San Frantzisko Asisko, San Raimundo Fiteroko eta Zizur Nagusiko Doniantzuko Itxaropenaren Andre Maria parrokietan.

- Koadro konparatua artzapezbarrutika:

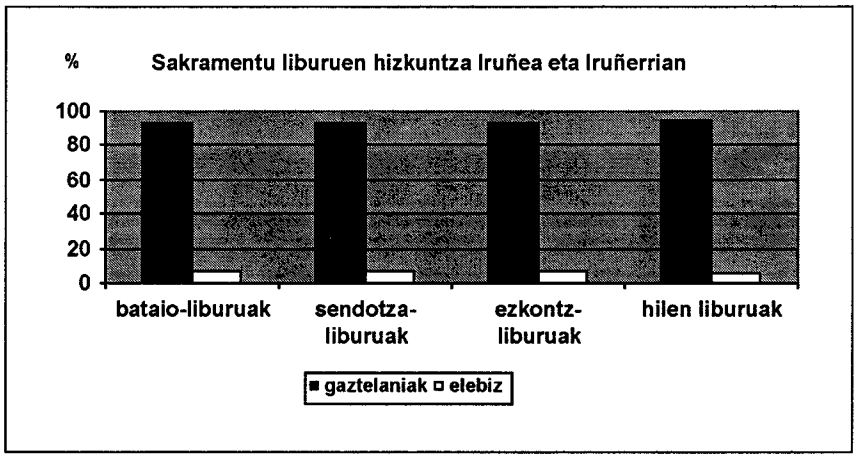
- Koadroak agertzen duenez euskarazko katekesia artzapezbarruti guztietan ezarria dago. Proportzioa ez da berdina ordea; Zubirik, Berriozarrek, Barañainek eta Zizurrek portzentaia altuagoak lortzen dituzte Eguesek eta Elok baino. Gainera Eloko artzapezbarrutiaren kasuan urte batzuk deus eskaini gabe egon da.
- Euskarazko katekesia haurren kontua da Iruñean; Sendotza edo gazte katekesia lau parrokietan bakarrik ematen da eta helduena parrokia bakar batean.

2.3.4. Parrokiaren kudeatzea:

Alor hori ikertzeko hiru aldagai hartu dira kontuan: parrokia-liburuen hizkuntza, parroki zigiluarena eta parrokiako orri eta gutunazaletan erabiltzen den idazpuru edo menbreteena.

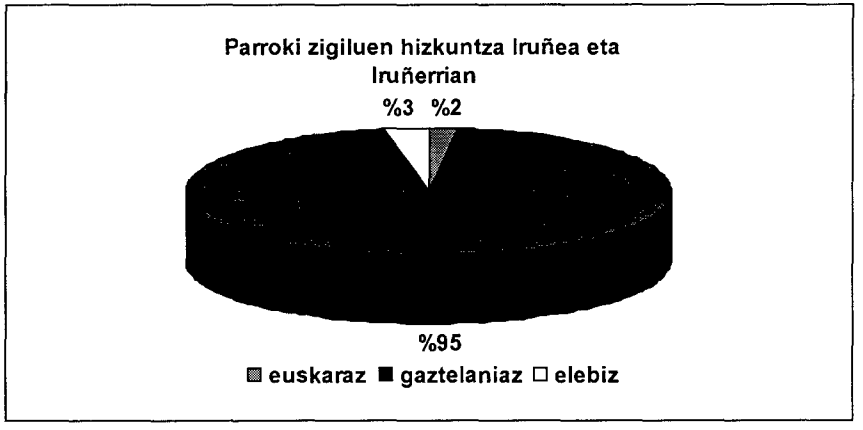
Parroki liburuak:

	Gaztelaniaz		Elebiz	
Bataio-liburuak	40	%93	3	%7
Sendotza-liburuak	39	%93	3	%7
Ezkontza-liburuak	39	%93	3	%7
Hilen liburuak	40	%95	2	%5

Parroki zigilua:

Kopurua	Portzentaia	
Euskaraz	1	%2
Gaztelaniaz	42	%95
Elebiz	2	%3
GUZTIRA	**45**	**%100**

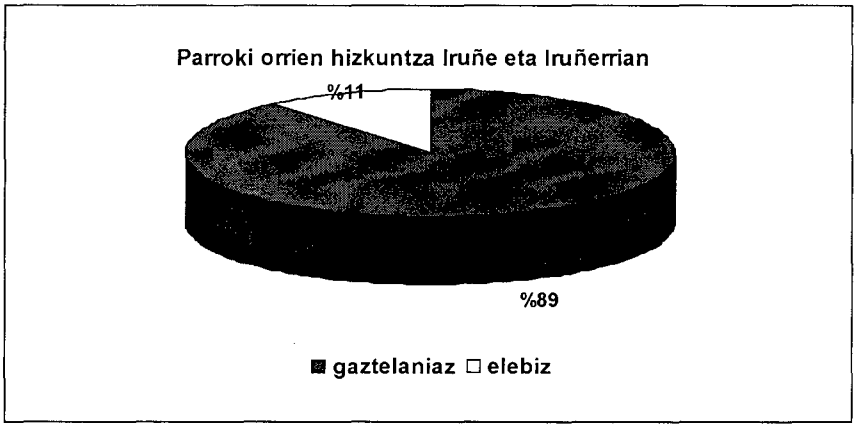
Parroki tinbreak, orri eta gutunazalen idazpuruak:

	Kopurua	Portzentaia
Euskaraz	0	0
Gaztelaniaz	39	%91
Elebiz	4	%9
GUZTIRA	**43**	**%100**

- Parroki liburuen kudeatzeak, baita zigilu eta tinbreen erabilerak ere, erakusten dute lan hori gaztelaniaz egiten dela ia bakarrik Iruñeko zonaldean. Euskara idazpuruetan erabiltzen da gehien, horiek elebiz daudelarik, eta %10era iristen ez den portzentaian.

2.3.5. Parrokiako eliz-komunikabideak:

	kopurua		gaztelaniaz		elebiz	
Parroki orria	35	%78	31	%89	4	%11
Parroki aldizkaria	13	%22	10	%77	3	%23

- Iruñe eta Iruñerriko parrokia gehienek komunikabide propioren bat erabiltzen dute eta horietatik %11ak euskara erabiltzen du, neurriren batean.

2.4. Euskararen erabilera Lantz, Esteribar eta Anue udalerriko parrokietan:

Lantz, Esteribar eta Anue, geografikoki, Nafarroako ipar-ekialdean daude kokatuak, Baztan eta Erroibarraren artean. Eliz-egiturari dagokionez Iruñea-Zubiri artzapezbarrutian daude sartuak baina, euren ezaugarri pastoralengatik, ezer gutxi dute ikusterik Iruñean eta bere inguruan dauden parrokia handiekin alderatuak. Administratiboki Nafarroako Euskararen Legeak eremu euskaldunean kokatzen ditu; horregatik pentsatu dugu komeni zela ikuspegi pastoraletik ere euskarak bertan duen presentzia neurtzea.

Udalerrien deskribapena:

– Lantz: herri bakarra da; 1996ko neurketaren arabera 122 bizilagun ditu, horietatik 35, %29a, euskaldun edo ia euskaldunak dira. Mezara joaten direnen kopurua %31,3a da.

  Aztertzen ari garen bost aldagaiei dagokienez emaitzak honako hauek dira:

  • Igande eta jaiegunetako mezak: bi meza egiten dira, biak gaztelaniaz, euskarazko hainbat kantu tartekatuz.

  • Beste sakramentu eta elizkizunak: denak gaztelaniaz.

  • Parrokiaren kudeatzea: dena gaztelaniaz.

  • Katekesirik ez dago.

  • Eliz-komunikabiderik ez dago.

– Anue: Aritzu, Burutain, Egozkue, Etsain, Etulain, Leazkue eta Olague herriez osatua. Herri horietako parrokia guztiek erantzun diote gure inkestari. 1996ko neurketaren arabera 441 lagun ditu, horietatik 172, %39a, euskaldun edo ia euskaldunak dira. Mezara joaten direnen kopurua %31,3a da.

  Aztertzen ari garen bost aldagaiei dagokienez emaitzak honako hauek dira:

  • Meza guztiak gaztelaniaz ospatzen dira kantuak izan ezik, horiek elebiz egiten baitira.

  • Beste sakramentu eta elizkizunak: denak gaztelaniaz.

  • Parrokiaren kudeatzea: dena gaztelaniaz.

  • Katekesirik ez dago.

  • Eliz-komunikabiderik ez dago.

– Esteribar: Agorreta, Antxoriz, Akerreta, Errea, Ezkirotz, Eugi, Gendulain, Idoi, Ilarratz, Inbuluzketa, Iragi, Irotz, Larrasoaña, Leranotz, Olloki, Osteritz, Saigots, Sarasibar, Setoain, Urdaitz, Urtasun, Usetxi, Zabaldika, Zubiri eta Zuriain herriez osatua. Herri txikiak dira, denak 100 bizilagunetik behera Zubiri izan ezik. 1996ko neurketaren arabera, guztira 1452 biztanle ditu, horietatik181, %12a, euskaldunak edo ia euskaldunak. Mezara joaten direnen kopurua %28,3a da. Gaur egun parrokia guztiak Zubiriko Parroki Unitatean bilduak daude.

Aztertzen ari garen bost aldagaiei dagokienez emaitzak honako hauek dira:

- Igande eta jaiegunetako mezak: guztiak gaztelaniaz egiten dira. Zubirin kantuak elebiz egiten dira eta gainerakoetan gaztelania hutsez. Beste meza-atalak gaztelaniaz.
- Beste sakramentu eta elizkizunak: dena gaztelaniaz.
- Parrokiaren kudeatzea: dena gaztelaniaz.
- Katekesia: ematen den parrokia gutxietan gaztelania hutsez ematen da.
- Eliz-komunikabideak: ez dago.

2.5. Iruñeko bikaritzaren egoerari buruzko ondorio batzuk:

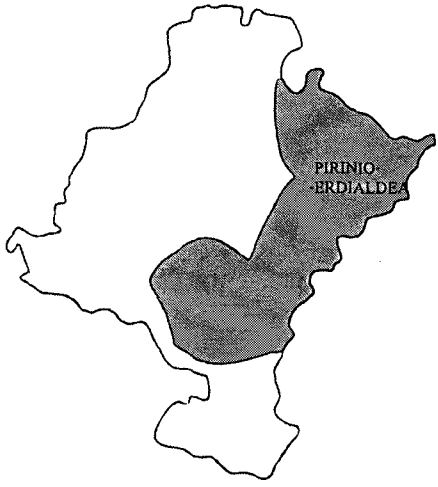
- Euskarak presentzia du Iruñeko artzapezbarruti guztietan, baina ez neurri berean, diferentzia nabarmenak daude horien artean. Ildo horretan, Iruñea-Barañain eta Iruñea-Zubiri dira, oro har, euskara gehien erabiltzen duten artzapezbarrutiak; Iruñea-Egues, Iruñea-Zizur eta Iruñea-Berriozar neurri txikiagoan erabiltzen dute eta Iruñea-Elo artzapezbarrutian euskarak ia ez du presentziarik, parrokia bakar batera mugatzen da; bertan, noiz edo noiz, euskarazko kantu batzuk mezetan eta urte batzuetan lehen jaunartzeko katekesia euskaraz eman da.
- Sakramentu eta elizkizun bereziak elebiz ospatzeko aukera zabalagoa da. Kontuan hartu behar dugu bataioak, lehen jaunartzeak, hileta-elizkizunak... ez direla usu astero ospatzen, urtean behineko edo noizean behinekoak izaten dira. Oro har, Iruñeko parrokia gehienetan ez dago elebitasuna onartzeko arazo handirik ospakizunetan inplikatuak daudenak euskaldunak badira eta horrela eskatzen badute. Azpimarratu behar da kasu honetan, igandeetako mezen kasuan bezala, ospakizun elebidunaren ideia ez dela berbera parrokia eta erretore guztientzat eta euskaraz egiten diren atal edo tarteak asko aldatzen dira parrokien arabera.
- Katekesia da euskararen aldetik hobeki antolatua dagoen eskaintza pastorala. Hamasei parrokietan eskaintzen da, hau da, parrokien herenean baino gehiago. Katekesia euskaraz ematen da kristau-sarbiderako sakramentuetan bereziki: lehen jaunartzea eta sendotza (bataioan katekesia gurasoei zuzendua baitago) baina, batez ere, lehen jaunartzean. Horrek esan nahi du Iruñean eskaintzen den euskarazko katekesia haurrei zuzendua dagoela gehienbat eta, neurri txikiagoan, gazteei. Helduen mundua kanpo geratzen da erabat. Artzapezbarrutiei begira Iruñea-Zu-

biri, Iruñea-Berriozar eta Iruñea-Barañain dira, euskarazko katekesiaren arloan, eskaintza gehien egiten dutenak.

- Parrokiaren kudeatzeari dagokionez euskararen presentzia hagitz murritza da; esan daiteke euskara ez dela parroki kudeatzerako erabiltzen den hizkuntza.
- Parrokiek banatzen dituzten orrietan euskarak presentzia eskasa du Iruñeko Zonaldean, lau parrokiek bakarrik sartzen dute testuren bat euskaraz eta arrunt proportzio txikian.
- Lantz, Anue eta Esteribarko udalerrietan euskarak oso presentzia murritza du, pastoral bizitzari dagokionez. Kontuan hartu behar da parrokia txikiak direla eta, bai katekesia, bai mezatik aparteko sakramentu eta elizkizunak, eskasak izaten direla. Euskararen presentzia parroki batzuek mezetan sartzen dituzten kantu batzuetara mugatzen da. Eskualde horietan %25 inguruko euskaldun-kopurua dagoela kontuan hartuz, ekimen horiek urri geratzen dira.

3. EUSKARAREN ERABILERA PIRINIO-IBARRETAN:

Nafarroako Elizbarrutietan bereizten diren bost zonalde pastoraletako handiena "Pirinio-Erdialdea" izenekoa da. Tafalla litzateke hiri nagusia eta barne hartzen ditu Pirinioetatik Erribera arteko mugetara sartzen den lurralde zabala.

3.1. Kokapen geografiko eta eklesiala:

Pirinio-ibarrek euskararen galera sekulakoa pairatu dute azken mendean zehar eta XIX. mendera arte tradizio handia zuten Erronkariera eta Zaraitzuera bezalako euskalkiak desagertuak edo desagertzear daude gaur egun. Nafarroako Euskararen Legeak, hala ere, ez ditu Erronkari eta Zaraitzu ibarrak eremu euskaldunaren barrenean kokatu, Mistoa deitutakoan baizik; eta Erroibar, Luzaide, Orreaga, Auritz eta Aezkoako udalerriak Eremu Euskaldunean.

Pirinio-Erdialdeko zonaldea hain zabala izanik, bertan daude kokatuak, Zangoza, Agoitz, Irunberri, Erriberri eta Tafalla bezalako hiri handiak, baina horiek hurrengo kapituluan, "Euskararen erabilera beste errealitate pastoraletan" izenekoan, aztertzen dira.

- Segituan aurkezten dugun ikerketak honako udalerri hauek barne hartzen ditu: Erronkariko Izaba, Garde, Burgi, Erronkari, Urzainki, Bidankoze eta Uztarroze;
- Zaraitzuko Otsagi, Itzaltzu, Ezkaroze, Espartza, Orontze, Eiaurrieta, Galoze, Sartze eta Gortza;
- Aezkoako Aribe, Garaioa, Hiriberri, Abaurregaina, Abaurrepea, Orbaitzeta, Orbara, Aria eta Garralda;
- Orreaga aldeko Luzaide, Orreaga eta Auritz;
- eta Erroibarko Orondritz, Aintzioa, Esnotz, Mezkiritz, Bizkarreta, Auritzberri, Zilbeti, Erro, Lintzoain, Loitzu eta Ardaitz.

Nafarroako ipar-ekialdean kokaturiko hogeita hemeretzi herri osotara.

Eremu geografiko handi bat da, baina biztanleria gutxi eta oso barreiatutakoa. Ez dago 1000 pertsonetik goitiko herririk eta bik bakarrik, Otsagik eta Izabak, 500 biztanleak gainditzen dituzte justu-justu.

Eliz-izaerari dagokionez, nabaritu behar da eremu honetan mezara joaten direnen portzentaia %40 ingurukoa dela. Parroki Unitate aipagarri batzuk egon arren, alderdi honetako eliz-egiturak beste eremutako baino baliabide gutxiago du; biztanleria adin zaharrekoa da gehienbat, eta horrek eragiten du katekesi eta kristau-sarbiderako sakramentu gutxi erabiltzea. Euskararen erabilerak, ikusiko denez, ez du beste lurraldeen maila bera.

Orain aurkezten dugun ikerketak aipatutako udalerrietan dauden hogeita hemeretzi parrokiak barne hartzen ditu. Horietatik hogeita hamaikak ihardetsi diote inkestari. Kanpoan geratu dira Zaraitzuko parrokia gehienak (sei), Aezkoako bat (Garralda) eta Erroibarreko bat (Loitzu). Erronkari eta Orreaga aldeko guztiek erantzun diote. Dena den, ikusiko denez, praktika pastorala nahiko berdintsua da toki gehienetan, horregatik zortzi parrokia horien hutsuneak ez ditu aipatzen diren joera orokorrak sobera aldarazten.

Egoeraren berri emateko, ikerketaren ardatz gisa hartutako bost aldagai hauen emaitzak eskaintzen dira:

- euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezetan;
- euskararen erabilera beste sakramentu eta elizkizunak ospatzean: bataioak, lehen jaunartzeak, sendotzak, hileta-ehorzketak eta aitortzak;
- euskararen erabilera katekesian;
- euskararen erabilera parroki kudeatzean;
- euskararen erabilera parrokiako komunikabideetan.

3.2. Euskararen erabilera igande eta jaiegunetako mezetako ospakizunetan:

	gaztelaniaz		Elebiz	
erronkari	7	%100	0	0
zaraitzu	3	%100	0	0
aezkoa	8	%100	0	0
orreaga aldea	1	%33	2	%67
erro	10	%100	0	0

- Ez dago euskara hutsezko mezak ospatzen dituen parrokiarik. Meza gehienak gaztelaniaz ospatzen dira eta Luzaiden ospatzen diren biak bakarrik egiten dira elebiz.

- Dena den esan behar da, kasu honetan meza bat elebizkotzat hartzeko gutxienez mezaren bi atal euskaraz egitea eskatzen dela. Horregatik elebizko kantuak bakarrik tartekatzen dituzten parrokiak kanpoan geratu dira.

- Zenbaki absolutuetan, ospatzen diren meza guztien artetik 2, %6a, bakarrik egiten dira elebiz.

Mezen atalei dagokienez aipatu behar da meza askotan kantuak elebiz egiten direla, horrela gertatzen da hamazazpi parrokietan. Beste batean, Luzaiden, kantu guztiak euskaraz egiten dira. Erronkariko zazpiak, Aezkoako Orbara eta Aria eta Erroibarko Bizkarreta, Orondritz, Aintzioa eta Esnotz dira euskarazko kanturik erabiltzen ez duten parrokiak.

Gainerako meza-atalak gaztelania hutsez egiten dira parrokia guztietan, Luzaiden izan ezik.

3.3. Euskararen erabilera gainerako sakramentu eta elizkizunen ospakizunetan:

- Bataioak: elebiz egiten dira Luzaiden bakarrik.

- Lehen Jaunartzeak: elebiz egiten dira Orbaitzetan, Arian eta Auritzen eta euskara hutsez Luzaiden.

- Sendotzak: elebiz egiten dira Orbaitzetan, Auritzen eta Luzaiden.

- Hileta-elizkizunak: elebiz egiten dira Orbaitzetan, Arian eta Auritzen eta euskara hutsez Luzaiden.

- Aitortzak: konfesatzeko bi hizkuntzak erabiltzen dituzten parrokia bakarrak dira Luzaide eta Orreaga.

- Orbaitzeta, Aria (Aezkoa), Luzaide, Auritz eta Orreaga dira sakramentu eta beste ospakizunetan euskara erabili ohi diren parrokiak.

3.4. Euskararen erabilera katekesian:

Luzaide da euskara katekesian erabiltzen duen parrokia bakarra. Horrela egiten du lehen Jaunartzeko, Sendotzako eta Bataioko katekesian.

3.5. Euskararen erabilera parroki kudeatzean:

Parroki liburuak elebiz eramaten dira Luzaiden bakarrik. Parroki zigilu eta orrien idazpuruak gaztelaniaz daude parrokia guztietan.

3.6. Euskararen erabilera eliz-komunikabideetan:

Oso gutxi dira parroki orri edo aldizkaririk ateratzen duten parrokiak eta horiek guztiek gaztelania hutsez egiten dute.

3.7. Pirinio-ibarrak zonaldeko egoerari buruzko ondorio batzuk:

- Pirinio-ibarretako parrokietan igande eta jaiegunetan usu egiten diren ospakizunetan euskararen erabilera parrokia batzuetan tartekatzen diren kantuetara mugatzen da. Ez dago euskara hutsez ospatzen diren mezak eta elebizko bi meza bakarrak Luzaiden egiten dira.

- Eskualdeko datuen arabera Erronkarin ez da euskara erabiltzen bizitza pastoralaren ezein arlotan. Zaraitzun eta Erroibarran euskararen erabilpena parrokia batzuek mezetan sartzen dituzten kantuetara mugatzen da. Aezkoako eta Orreaga aldeko parrokia batzuetan euskara sakramentu batzuk ospatzean erabiltzen da eta Luzaiden haurren katekesian ere.

- Luzaide da euskarazko zerbitzuak usu eskaintzen dituen parrokia bakarra: mezak, sakramentuak, katekesia eta parroki kudeatzean ahalegintzen baita.

4. EUSKARAREN ERABILERA NAFARROAKO BESTE ERREALITATE PASTORAL ESANGURATSUETAN:

Mendialde, Iruñea eta Pirinio-ibarrez gain, euskara Nafarroako beste lekuetan ere agertzen da, nahiz eta proportzioak asko jaitsi. Gure txostena osatua izateko kontuan hartu behar ziren beste errealitateak; horregatik hainbat parrokietara jo dugu datu eske. Alde batetik hiri nagusienetara: Tutera, Lizarra, Tafalla eta Zangoza; bestetik, euskara euren lan pastoralean nolabait erabiltzen dutenetara: Agoitz, Irunberri, Erriberri eta Oibar.

4.1. Errealitate pastoral horien azalpena:

4.1.1. Tutera:

Ez dute erantzunik igorri, beraz Tuteran ez dela euskararen erabilpen pastoralik egiten ondorioztatu daiteke. Gauza bera esan daiteke Erriberako parrokia guztiez.

4.1.2. Tafalla:

Euskararen erabilera pastorala lehen jaunartzera mugatzen da. Lehen jaunartzeko ospakizunak elebiz egiten dira eta elebiz ere lehen jaunartzeko katekesia.

4.1.3. Lizarra:

Lizarran hiru parrokia hartu behar dira kontuan: San Pedro, San Migel eta San Joan Bataiatzailea. San Pedro eta San Migelen ez da deus egiten euskaraz. San Joan Bataiatzaile parrokian bai, baina uko egin diote gure inkesta erantzuteari.

4.1.4. Zangoza:

Zangozan ez da deus ere egiten euskaraz parrokiako bizitza pastoralean. Hala ere egon badago ikastolaren gurasoen inguruan antolatutako lagun talde bizi bat; horiek urtean zehar hainbat hitzaldi antolatzen dute eta urtean behin euskarazko meza bat. Hala ere eragozpen handiak pairatu behar dituzte lan hori burutu ahal izateko.

4.1.5. Erriberri:

Erriberriko frantziskotarren komentuan euskarazko meza ospatzen da abuztuko igande guztietan.

4.1.6. Oibar:

Mezetako kantuak euskaraz eta gaztelaniaz egiten dira.

Jaunartzeak eta Sendotzak elebiz ospatzen dira.

Parroki liburu guztiak elebiz eramaten dira.

Katekesia gaztelaniaz egiten da.

4.1.7. Agoitz:

Igandeko meza batean euskarazko kantuak tartekatzen dira.

Bataioak euskaraz ospatzen dira gurasoek horrela eskatzen dutelarik.

Katekesia gaztelaniaz ematen da.

4.1.8. Irunberri:

Lehen jaunartze eta sendotza ospakizunetan euskara tartekatzen da hainbat ataletan: oharretan, haur edo gazteen aurkezpenean, herriaren otoitzean...

Aitortzak: ikastolan dabiltzan haurrek euskaraz egiten dute.

Lehen Jaunartzeko katekesia gaztelaniaz eta euskaraz ematen da.

Orri eta gutunazalen idazpuruak elebiz daude.

Parrokiak banatzen duen orrian beti artikuluren bat agertzen da euskaraz.

III. EUSKARAREN ERABILERA ELIZBARRUTIETAKO ERAKUNDE ETA ZERBITZUETAN

Iruñea, 2003-IX-19

Xabier Lasa

Gure parrokien egoera aztertu ondoren instituzio mailari begiratuko diogu oraingoan. Ez da izanen aurrekoa bezain lan zehatza; egiten den euskararen erabileraren zerrendatze bat baizik. Beraz konparazioak eta gaztelaniarekiko portzentaiak ez dira agertuko, jarduera eta ekimenen aipamen hutsa baizik.

Horretarako Eliz mailako organigrama hartu eta bertan bilduak dauden zerbitzuetatik euskararen erabileraren bat egiten dutena aipatu eta, konkretuki zer egiten duten azalduko dugu.

1. EUSKARA ERLIJIO-IRAKASKUNTZAN:

Nafarroan D eredua duten ikastetxe publiko guztietan erlijio-heziketa arloa eskaintzen da hautazko ikasgai bezala. Berdin gertatzen da gaztelaniazko ereduetan. Irakasle horiek Nafarroako Gobernuak kontratatuak dira baina izendatzea Iruñeko Artzapezpikutegiak egiten du, bertan dagoen Hezkuntz Ordezkaritzaren bidez. Gaur egun Nafarroan irakaskuntza publikoan dauden 190 erlijio irakasleetatik 47 euskaraz aritzen dira.

Ikastola batzuetan ere erlijio eskolak ematen dira: hala nola, Elizondo, Zangoza, Bera eta Iruñeko Paz Ziganda, San Fermin eta Jaso.

Erlijiosoen zentroak pribatuak dira eta horietan euskara ia ez du presentziarik. Bakar batzuek eskaintzen baitute A eredua.

2. EUSKARA BI UNIBERTSITATEETAKO JARDUNBIDEAN:

– Nafarroako Unibertsitate Publikoa:

NUPa Unibertsitate Publiko bat da eta, beraz, ez du inolako lotura instituzionalik Eliza Katolikoarekin. Hala ere, badira, egon, NUPen eta Iruñeko

Artzapezpikutzaren arteko kolaborazio-akordio batzuk. Akordio horietan esaten da, alde batetik, Nafarroako Unibertsitate Publikoak Erlijio-Zerbitzu bat izanen duela unibertsitatean unibertsitari-komunitateari beharrezko diren zerbitzu pastoralak eskaini ahal izateko; esaten da, halaber, erlijioa ikasgai edo hezkuntza-arlo bezala eskainiko dela magisteritzako diplomaturetako espezialitateetan.

Gaur egungo egoera:

Erlijio-Zerbitzuak ez du euskarazko zerbitzurik usu eskaintzen, ez egunero ematen den mezan, ezta burutzen dituen gainerako jarduera pastoraletan ere. Bulegoaren errotuluak eta orri eta gutunazalen tinbreak elebiz daude; gizarteekintza sekzioak (unibertsitari batzuek eramana eta Erlijio-Zerbitzuari erantsita) euskararen erabilera kontuan hartzen du antolatzen dituen ekimenetan.

Alderdi akademikoari dagokionez erlijioarekin lotutako honako ikasgai hauek eskaintzen dira NUPen:

- Erlijioaren Pedagogia / Pedagogía de la Religión: euskarazko ikasleendako euskaraz eta gaztelaniazkoendako gaztelaniaz.
- Erlijioa / Religión: euskarazkoentzat euskaraz eta gaztelaniazkoentzat gaztelaniaz.
- El Hecho Religioso: gaztelaniaz bakarrik.
- Síntesis de la Fe cristiana: gaztelaniaz bakarrik.
- Sentido religioso del hombre de hoy: gaztelaniaz bakarrik.

- Nafarroako Unibertsitatea:

Alor akademikoan:

- Euskara ikastaroak eskaintzen dira 1964. urtetik.
- Filologia Hispaniar ikasketen barrenean Euskal Hizkuntzazko bi irakasgai eskaintzen dira 1970. urtetik.
- Arlo berean, 1996tik aurrera, ikasgai batzuk euskaraz eskaintzen hasi dira: Euskal Ikasketa eta Euskal Hizkuntza mintegiak, besteak beste. Horiek hautapen librekoak dira eta, beraz, edozein lizentziatura ikasten ari den ikasle orok hautatu dezake bere ikasketa-kurrikuluma osatzeko.
- 1994-95 ikasturtetik Nafarroako Unibertsitateak Euskal Ikasketetako Diploma eskaintzen du. Berariazkoa da eta 45 kredituzko programaz osatua dago. Hala ere eskolak gaztelaniaz ematen dira.
- 1999-2000 urtean kazetaritza-ikastaro bat ospatu zen euskaraz: «Euskal kazetaritza: hiru ikuspegi» (Joseba Iriondo, Martxelo Otamendi eta Asier Aranguren).

Kultur arloa:

- «Abarrots» taldeak euskal kultur astea antolatzen du urtero: hitzaldiak, bertsolariak, narrazio eta olerki lehiaketak...

- Donostian dagoen Nafarroako Unibertsitateko Ingenieritza Eskolan ikasle eta irakasle talde batek (Euskal Kultur Taldeak) euskara eta euskal kultura bultzatzen ditu: euskaraz argitaratzen den aldizkari bat egiten dute bi hilabetero. Han bertan «euskara zientifikoa» izeneko ikasgaia ematen da euskaraz.

- Donostian dagoen Zuzendaritza idazkari ikasketarako zentroan hautazko ikasgai batzuk euskaraz ematen dira: «Enpresarako euskara I eta II», «Administrazio Publikoa Euskal Autonomi Erkidegoan».

- 2001-2002 ikasturtetik Radio Universidad de Navarrak «Kultura lapiko» izeneko saioa eskaintzen du euskaraz.

- 2003ko apirilean, Historia Departamentuak 2. Narrazio historiko lehiaketa antolatu du Nafarroako batxilergoko ikasleentzat; gaztelaniaz eta euskarazko modalitateak daude.

- Filosofia eta Letrazko Fakultateak olerki lehiaketa bat antolatzen du urtero unibertsitateko ikasle guztiei zuzendua. Lehiaketak gaztelaniaz eta euskarazko modalitateak ditu.

3. EUSKARA NAFARROAKO OSPITALEETAKO ZERBITZU PASTORALETAN:

- Nafarroako Gobernuak ospitaleetako kaperau zerbitzu bat eskaintzen du bere ospitaleetan. Artzapezpikutzak egiten ditu lan horretarako apezen izendapena eta horrela dago banatua:

  • Bideko Andre Maria eta Nafarroako ospitaleetan lau kaperau dago. Horietako bat euskalduna da. Kaperau hauek beren zerbitzuak eskaintzen dizkiete eskatzen dituzten eri guztiei. Gaixoak euskaldunak direnean, eta beraiek nahi izanez gero, kaperau euskaldunari jakinarazten zaie eta bera da haiengana joaten dena.

  • Tuterako ospitalean kaperau bat dago eta ez da euskalduna.

  • Lizarrako ospitalean beste bat eta ez da euskalduna.

- Horri apezek euren herrietako gaixoei usu egiten dizkieten bisitak gehitu behar zaizkio.

4. EUSKARA IRUÑEKO SEMINARIOAN:

Iruñeko Seminarioan Elizbarrutiak bi irakaskuntza-zentroak ditu:

- **CSET** (Centro Superior de Estudios Teológicos): apezgaiei zuzendua. Bertan apez izateko prestatzen diren apezgaiek teologia ikasketak burutzen dituzte, bost kurtsoz osaturiko karrera eginez. Bigarren kurtsoan euskara ikasgaia ematen da ikasketa-programaren barrenean. Kurtso osoan zehar astean bi orduz.
- **Xabierko San Frantzisko Institutua:** teologia ikasketak ematen ditu laiko eta erlijiosoei zuzendua. Bertan ez da euskarazko klaserik ematen.

5. EUSKARA ARTZAPEZBARRUTIKO KURIAN:

Nafarroako Elizak, instituzio bezala, bere erakunde ofizialak ditu elizbarrutietako antolakuntza kudeatzeko. Bulego gehienak Iruñeko Artzapezpikutegian biltzen dira. Euskarari dagokionez, modu laburrean, horrela aurkez daitezke:

- Euskal Pastoraltzaren Saila: 1991an sortu zen Idazkaritza moduan eta 1994an Saila edo Departamentu izatera pasatu zen. Bere eginbeharra da: «Elizbarrutiko Ordezkaritzek eta Idazkaritzek prestatu eta proposatutako egintza pastoralak euskal lurralde eta taldeetan bultzatzea eta koordinatzea». Beraz euskarazko zerbitzuak eskaintzeko erakunde nagusia da Elizbarrutian. Gaur egun Zuzendaria, Zuzendari-ordea eta Idazkaria osatzen dute lan taldea. Egiten dituen lanak horrela zerrendatu daiteke:
  - Agiri eta idazki instituzional eta pastoralen itzulpena.
  - Ordezkaritzek eta beste eliz-erakundeek prestatzen dituzten hainbat lan liturgiko eta pastoralen itzulpena.
  - Euskaraz egiten diren egitasmo pastoralak koordinatzea.
  - Euskarazko argitarapenak moldatzea.
  - Elizaren komunikabideetan egiten diren euskarazko kolaborazioak gainbegiratzea.
  - Beste elizbarruti euskaldunekiko elkarlana koordinatzea.
  - e.a.
  - Bulegoa egunero irekia dago Iruñeko Artzapezpikutegian.

• Gotzain-ordezkaritzak:

Honako hauek dira:

- Apezen heziketa eta apez-bizitza: kartelak elebiz ateratzen ditu.
- Liturgia ordezkaritza: hainbat material eta argitarapen liturgikoak euskaraz prestatzen ditu.
- Katekesia: antolatzen dituen ekitaldietan euskarak presentzia du beti. Euskarazko katekesiaren antolaketa EPSrekin batera egiten du. Publikatzen dituen katekesirako materialak elebiz egiten dira beti.
- Hezkuntz Ordezkaritza: euskarazko erlijio irakasleak kontratatzen ditu. Horien formazioa gaztelaniaz egiten da.
- Gazte, Unibertsitari eta Bokazio pastoraltzaren Ordezkaritza: ekitaldi guztiak gaztelaniaz antolatzen ditu.
- Famili Pastoraltzaren Ordezkaritza: ateratzen dituen materialak eta jardunaldi berezietarako kartelak eta zerbitzu liturgikoak elebiz egiten ditu.
- Sekular Apostolutzaren Ordezkaritza: gaztelaniaz egiten du lan gehienbat.
- Misio Ordezkaritza: DOMUND eta beste jardunaldi berezietarako materialak elebiz ateratzen ditu. Xabierraldietan material pastoralak elebiz ateratzen da eta ospakizunetan euskarak presentziaren bat du kantu edo eskakizunen bidez.
- Gizarte-Pastoraltzaren Ordezkaritza: lana gaztelaniaz egiten du.
- Ekumenismo Ordezkaritza: lana gaztelaniaz egiten du.

6. BESTE ELIZ-ERAKUNDEAK:

- **Elizbarrutiko Caritas:** herri euskaldunetan Caritasko taldeek euskaraz eta gaztelaniaz lan egiten dute. Iruñean lana gaztelaniaz egiten da, hala ere Caritasen izenean antolatzen diren ekimen eta pastoral-jardunaldietan euskarak presentzia du eta material liturgiko eta pastorala elebiz ateratzen da.
- **Bidare eta COSPLAN zentroak:** lana gaztelaniaz egiten da.
- **Elizbarrutiko liburutegiak:** euskarazko argitarapenen sekzioa dago.

- **Presbitergo- eta Pastoraltza-Kontseiluak:** bilerak gaztelaniaz egiten dira. Hasierako otoitzak elebiz egiten dira eta kontseilukideei igortzen zaien deialdi eta informazio guztia elebiz egiten da.

7. ELIZBARRUTIKO KOMUNIKABIDEAK:

- **Elizbarrutiko Aldizkari Ofiziala:** Apezpikuak idazten dituen gutun pastoralak, nahiz ez denak, gaztelaniaz eta euskaraz argitaratzen dira. Nekrologikoetan, hildakoa euskalduna delarik, bi hizkuntzak erabiltzen dira. Euskal Herriko Apezpikuek ateratzen duten gutun pastoral mardula bi hizkuntzez argitaratzen da.
- **La Verdad:** 24 orrialdeetatik bat euskaraz idazten da. Horretaz gain *Egia* izeneko gehigarria (lau orrialdekoa) banatzen zaie Mendialdeko parrokiei, Euskal Autonomia Erkidegoko harpidedunei eta eskakizuna egiten duten gainerako guztiei. Datuak emateagatik: *La Verdade*-ek 7.300 ale argitaratzen du astero, horietatik 1100, %15a, *Egia*rekin.
- **Popular TV:** hasieretan dagoen proiektua da eta orain arte Nafarroan egiten diren programazio-orduak oso gutxi dira, gainerakoa Madrilgo programazioarekin betetzen da eta horretan ez dago euskararen presentziarik. Nafarroako Gobernuak eman behar dituen Telebista-lizentzietarako eskaria egin du eta aurkeztutako memorian programazioan tarte bat euskaraz sartzea aurrikusten da.
- **Euskal Telebista:** ETB1ek igandero eskaintzen duen «Meza Santua» izeneko saioa hiru aldiz ematen da Nafarroako herri batetik, aldi bakoitzean hiru igandez. Elizbarrutiak emanaldien antolaketan eta transmisioan laguntzen du.

8. EUSKARA ELIZBARRUTIKO ARGITALPENETAN:

Iruñeko Elizbarrutiak argitalpenak egiten ditu aldizka. Kasu gehienetan liturgiarekin lotutako liburuak (erritualak, e.a.), Apezpikuak idatzitako liburuak edo esanahi pastoral berezia dituzten obrak izaten dira. Azken urteotan honako argitalpenak egin dira euskaraz:

- *San Migel Goiaingeruaren bisitarako liturgia* liburua.
- *Kristau Sarbiderako Gidaliburu Pastorala*
- *Familiaz mintzo gaitezen*, Artzapezpikuak ateratako liburua elebiz.
- *Elizen arteko Biblia*: Euskal Herriko beste elizbarrutiekin batera burututako Bibliaren itzulpen ekumenikoa.

- Laster, urrian, «Feria-egunetako ospakizunak apaizik ez denean» izeneko liturgia-lagungarria eta *Bizitza sinesmenaren haritik* izeneko liburua agertuko dira. Azken honek Fernando Sebastian Artzapezpikuak Nafarroan egondako urteetan idatzi eta euskaratu diren gutun pastoralak biltzen ditu.
- Heldu den urterako Vatikanoko II. Kontzilioaren testu guztiak euskaratuak argitaratuko dira. Lan hori Elizbarruti euskaldun guztien arteko elkarlanaren ondorioa da.

ELIZAREN EUSKARAREKIKO JARRERA NAFARROAN

Irunberri, 2003-IX-19

Pello Apezetxea Zubiri

Edukiaren eskema:

1. Ohar gisa: gai eztabaidagarria, zailtasunak
2. Euskararen balioa nire ikuspuntutik:
   2.1. Altxorra
   2.2. Euskal komunitatea
   2.3. Fedea eta kultura
3. Elizak nola balioetsi du euskara aitzineko mendeetan:
   3.1. Latina eta erromantzea euskararen gainetik
   3.2. Euskararen erabiltze publikoa
   3.3. Euskararen tresnatasuna: aldeko eta kontrako ondorioak
   3.4. Euskara bera mezua da
4. Elizak nola balioetsi du euskara, gaur egun:
   4.1. Vatikanoko II. Kontzilioaren soinu berriak
   4.2. 1980ko hamarkada: lehengo bidean eta gibelka
   4.3. Azken hamarkada
5. Hondar gogoeta: Elizaren zentralismoa

1. OHAR GISA

Badakit gaia nahiko eztabaidagarria izaten ahal dela. Eta, dudarik gabe, nik erranen dudanak aldeko eta kontrako entzule edo irakurlerik izanen duela. Hitzaldiak kritika kutsua ere izanen du, eta hori ez zaigu inori atsegingarri gertatzen. Hutsegiteak aipatzea, mingarri gertatzen da, eta min horrek salakuntza eta salatzailea gaitzestera edo ukatzera eramaten gaitu, anitzetan. Elizak profetismo deitzen den gizarteko zuzengabeak salatzea bere eginkizun-

tzat dauka, eta ni ere ados nago horretan, baina profetismo hori eliza barnekoari aplikatzea ez du aise onartzen. Oro har gertatzen den antzera, bertzeak kritikatzea erraz egiten dugu, baina autokritika nekez. Dena den, nik ere eginen dudan kritikaren asmoa zein den agertu nahi dut: errealitatera hurbiltzea eta ez ukatzea, batetik; eta, bertzetik, elizak euskararen alde egiten duena baino anitz gehiago egin dezakeelako, egin behar duelako, eta egitea nahi dudalako. Ez dute denek horrela ikusten, ezta eliztar eta euskaltzaleen artean ere.

Jarrera egintzetan agertzen da. Nazareteko Jesusen Ebanjelioko erranaz baliatuko naiz: Fruituetatik ezagutuko duzue zuhaitza; elorritik ez da mahatsik biltzen. Baina egintzen zerrendak mendeetan zeharreko luzera baldin badu, elizak duen bezala, hainbat egoera kultural eta soziopolitiko ezberdinetan gauzatua, konplexuago da jarrera zehaztea. Eliza bera ere konplexua baita. Eliza hitza erabiltzen dudanean, zertaz ari naiz? Hierarkiaz, batez ere, hau da, apezpiku, apez eta erlijiosoez, erabaki eta eragin handienak hauengandik heldu direla iduri baitu. Ez laiko sinestunak gutxiesten ditudalako. Dena den, eliza solasa soilik erabili beharrean, xeheki zer elizaz edo zer eliztar taldeaz ari naizen argituko dut, ahal den neurrian. Bertzalde, azterketa eta juzkua beti da zaila, aztertze eta juzku egokia egitea, alegia. Nola, ordea, norbaiten jarreraz mintzatu, inolako juzkurik gauzatu gabe?

Joseba Intxaustik duela 16 urte idatzia da:

> «Gaur egun dakizkigunekin oso erraza izango litzateke, errazegia, lehenik elizaren alde sekulako mintzaldi apologetikoa egitea, eta biharamunean, ordu eta toki berean, hizlari berberak, halaxe nahi balu, haren kontra egundoko hitzaldia moldatzea. Alde baterako nahiz besterako materialik ez baita falta: azken buruan, gaia behar bezala aztertu gabe ote dagoen susmoa sortzen zaio nornahiri: ezagutu, ez ote dugun oraindik ongi ezagutzen, alegia, elizak hizkuntzaren aldetik gure euskal hiztunekin izan duen burubidea» (1).

Azken urteetan, euskararen historiaz ezagutza handitu da, baita elizarekin zerikusi duenaz ere. Dena den, egintza garrantzitsu batzuen jakiteak nahiko argi uzten ahal digu pertsonak edo erakundeak daraman edo eraman duen norabide nagusia ikusteko. Salbuespenak salbuespen, eta zenbait ñabardura gorabehera, ildo nagusi horri begiratuko diot.

Eta ezin ahaztu kulturak, erlijioak eta politikak badutela zerikusia batak bertzearekin jendearengan, eta jendartean gurutzatuak eta nahasiak daudela. Nola ez bilakatu eztabaidatsu, alderdi horiek denak ukitzen dituen euskara bezalako errealitate bat?

Norbaiten jarreraz solastatzean, jende horren pentsatzea eta jokatzea nolakoa den eta berau egokia edo desegokia den agertzea da nire ideia. Egokia-

(1) Joseba Intxausti, «Eliza, euskararen historia sozialean», *Herria 2000 Eliza*, 88. zk., 1987.

ren baieztatzea edo ezeztatzea, berriz, guk egokiaz dugun ideia eta ereduak eragiten du.

Zein dira euskarari dagozkion ideia eta balorazio egokiak? Zein dira nik, behinik behin, egokitzat jotzen ditudanak? Hori azaltzea izanen da lehenbiziko ahalegina.

Eta bigarrena: Zer ideia eta zer balorazio ditu elizak euskarari buruz? Galdemodu hauek begi bistan edukiz saiatuko naiz gaiaren azterketa objektibora hurbiltzen. Jakitun, honetantxe bertan badaukagula eztabaidarako iturria.

2. EUSKARAREN BALIOA NIRE IKUSPUNTUTIK

2.1. Altxorra

Denak ados daudela uste dut, euskara ondasun, aberastasun eta altxor preziatua dela baieztatzean; hizkuntza zaharrenetakoa, mendeetan barrena aginte eta kultura anitzen artean, eta menean, bizirik iraun duen errealitate berezia, etab. Gaurko Nafarroako agintariak bezalakoentzat ere onargarri den kontzeptua, 17. mendeko liburu bat 200 mila euro ordaintzeraino, Leizarragaren *Testamentu Berria*. Elizako idazkeran ere ikusten dira horrelakoak:

> «Euskara salbatzen lehiatu behar dugu, Nafarroak ondarez izan dituen arte-aberastasun diren hainbat oroitarri salbatzera lehiatzen garen bezala».
>
> Jose M. Cirarda apezpikuak 1981ean (2).

Antzinateko altxor hau ikerlarientzat langai interesgarria bilakatzen da, historia nahiz hizkuntza arloetan. Euskara, ordea, ikerketa-gai baino zerbait gehiago da. Museo interesgarrirako gauza baino zerbait gehiago. Euskara aspaldiko zerbait ez ezik norbait ere bada. Lehengo eta oraingo norbait. Oxemiel Barandiaranek dioena gogoratuz (3), munduko lorategiko loreetako bat da Euskal Herria, baina ez idortutako lorea, edo ihartua; lore bizia baizik, bizi den euskaradun jendek osatutako herria.

2.2. Euskal Komunitatea

2.2.1. Euskara, bada, zerbait baino gehiago da, gauza baino gehiago. Hizkuntza hizkuntz komunitatea da, hiztunen komunitatea. Euskara euskaldunak gara, euskara euskal komunitatea ere bada. Hizkuntza jendearen eta herriaren beraren izaerarekin lotua dago, jendearen eta herriaren izaerari zor zaion be-

(2) 1990ko *Iruñe eta Tuterako Elizbarrutietako Boletin ofiziala*, 62. or.

(3) José María Sánchez Carrión «Txepetx», *Un futuro para nuestro pasado*, 328. or., 24. oharra.

girunea da hizkuntzaren eskubidea. Giza izaerari berez dagokion zerbait. Miguel Ugarte Chamorrok erran bezala, «Hizkuntza espiritua bera baita, jendearen ahoan hitz bihurtua» (4).

Euskal Komunitateak egiten du euskara eta euskarak egiten du euskal komunitatea. Beraz, euskara aipatzen dugunean, euskal jendea eta euskal komunitatea aipatzen dugu. Euskarari zor zaion harrera eta onarpenaz ari garenean, euskal pertsonaren eta Euskal Herriaren eskubideez ari gara. Eskubide horiek ezagutzetik eta onartzetik sortzen da, berezko ondorio dena, euskara gehiago erabili beharra.

2.2.2. Euskalduna onartzeak eta Euskal Herria onartzeak euskararekiko eskakizun handiagoa ere ekartzen du: ez, erabiltze hutsa, baita euskara eta euskal kultura berreskuratzen ari beharra ere; euskara indartzeko ekimen eta bideak zabaltzea ere. Gaur, anitzetan, nolabaiteko oreka eskaini nahi izaten da euskaraz eta erdaraz egitean, bati eta bertzeari eskubide berdina aitortu beharko litzaiokeelakoan. Bertze irizpide hau ere bai: gehiengoaren araberako erabilera dela zuzena.

Sasi-justizia denari egiazko justiziaren iduria eman nahi zaio horrela. Amak urte bateko haurrari ematen dion laguntza eta ordu kopurua 18 urtekoari emandakoa baino handiagoa da. Injustizia deituko diogu horri? Euskarari ez zaio erdararekiko dedikazio eta erabiltze neurri berdina eskaini behar, baizik eta handiagoa. Ez baitzaio zaintza egokia ematen, bertzela. Ahantzi gabe, hizkuntz komunitate guztiek dutela eskubidea lurralde propio bat izateko (5), eta beren hizkuntza lurralde propioko eginkizun guztietan erabiltzeko, beren hizkuntza osoa izateko. Hizkuntzaren egoera normalizatua deitzen dena.

2.2.3. Euskalduna onartzeak euskararen normalizazioa oztopatzen duten legeak ez onartzea ere eskatzen du; baina, ez onartzeaz gain, zuzengabekeria eta zapalketa den legedi hori salatzea. Nafarroako Vascuenceren Legea, erraterako, Nafarroa hiru eremutan banatzen duena, gaitzesgarri eta salagarria da. Eta bertze hau: 2000. urtetik nafar gobernuak gogortutako eraso etengabearen aitzinean ez da isilik gelditzen ahal.

2.3. Fedea eta kultura

Elizaz ari garenez gero, eta eliza fededunen elkartea denez gero, fedearen ikuspuntua ere aintzat hartu beharrekoa iduritzen zait, elizaren euskararekiko jarrera egoki aztertu nahi badugu. Kristau fedeak eskaintzen digun ikuspegia, kristau ikuspegia, kreazioarekin eta Jainkoa gizon egitearekin lotua dago. Kristau fedeak Jainkoa aitortzen du gauza eta jendeen egile, baina bere aniztasun eta ez-

(4) Ibid. 329. or., 25. oharra.
(5) Ibid. 306. or.

berdintasunekin. Bibliako *Genesi* edo *Hasiera* liburuan, Itun Berriko *Eginak*-ean eta *Apokalipsian* hizkuntza eta herri aniztasuna nabarmentzen da.

Hasiera liburuko 10. atalean, eurite handiaren ondotik geldítutako jendeak aipatzen dituenean, Noeren hiru semeen ondorengoak, alegia, «leinu eta herri bakoitzak bere lurraldea eta bere hizkuntza ditu» erraten digu. Hiru aldiz (6). Babelgo dorrearen istorioa ezagunagoa da, beharbada, nahiz eta ulertze desberdinak izan dituen. Gaurko exegesiaren arabera, istorio horren erranahia zera litzateke: ez da Jainkoaren gogokoa hizkuntza bakarreko eta aginte bakarreko gizarte antolakuntza. Hizkuntza desberdinak eta herri desberdinak izateak, bata-bertzearen nortasuna hobeki errespetatzen du (7).

Eginak liburuan, Pentekoste egunean Espirituaren etorreraz ari dela, Jerusalenen bildutako jende artean Asia, Afrika eta Europako herri eta hizkuntza multzoaren izenak dakartza. Baina han, denek ulertzen omen zuten berri onaren mezua, nahiz eta hizkuntza desberdinak izan. Aniztasuna ez zen elkar ulertzeko oztopo (8). Apokalipsiaren arabera, berriz, zeruan nazio, arraza, herri eta hizkuntza guztietako jendea izanen da (9).

Bertzalde, elizak aitortzen duen Jainkoaren Semea, gizon egin nahi, eta herri eta kultura jakin batean haragitu zen. Eta, hain zuzen, ez konkistatzaile erromatarren hizkuntza eta kulturan. Nazareteko Jesusen hizkuntza ez baitzen grekoa edo latina izan, bertako jende arruntaren aramearra baizik.

Lehenbiziko kristauen artean urte gutiren buruan sortu zen fede eta kulturari buruzko eztabaida, kultura greko eta juduen artean. Apostoluak, kristauen lehen gidari taldea, juduak ziren. Greziarren artean kristautasuna hedatzen hasi eta, greziar horiek judu kultura ere bereganatu behar ote zuten planteatu zen. Paulok ezezko sendoa agertu zuen, juduek judutar kulturan bezala, greziarrak greziar kulturan kristautu behar zirela (10). Apostoluek bat egin zuten Pauloren jarrerarekin. Irizpide hori azaltzen dela uste dut Jose Maria Setienen aspaldiko azalpen honetan:

> «Herriaren balio kultural, ekonomiko eta politikoak, alderdi erlijioso nahiz politikoen aukeraketaren aurrekoak dira, eta alderdi erlijioso edo politikoen aukeraketa honek herri-balio haiek bereganatu eta garatu beharko ditu, egokia izatekotan» (11).

Hori dena gogoan, kristau fededunak ez du ahanzten ahal jendearen eta herrien izaera eta nortasun aniztasuna Jainkoarena dela, kultura eta hizkuntza anitza Jainkoaren nahia dela. Eta eliza osoak eduki behar du gogoan hori, egi-

(6) Bibliako *Hasiera*, 10, 5.20.31.
(7) Ibid. 11, 1-9.
(8) Bibliako *Eginak*, 2, 1-11.
(9) Bibliako *Apokalipsia*, 7, 9.
(10) Bibliako *Eginak*, 15.
(11) Eugenio Ulayar, 1980ko Apez Kontseiluaren bilkuran, *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 436. or.

azko kristau fededunen elkartea izan nahi badu, eta Jesu Kristok agertu digun Jainkoaren mezularitza egoki bete nahi badu.

Orain artekoa, euskarari buruz nik dudan ikuspegia da, nire ustez euskarari dagokion balioa.

3. ELIZAK NOLA BALIOETSI DU EUSKARA AITZINEKO MENDEETAN

Aipatutako iritzi horiek, euskara euskal komunitatea bezala ikustea eta errespetatu beharra, eta sinesmen eta kultura arteko harremanak, elizak ez ditu, oro har, aintzat hartu, ez lehen eta ez orain, ez bada toki eta memento jakin batzuetan, eta eliztar jakin batzuengandik. Ekar ditzagun gogora Elizaren balorazio hau egiaztatzen duten gauza batzuk:

3.1. Latina eta erromantzea euskararen gainetik

Hogeigarren mendera arte, anitz mendez, kristautasuna Euskal Herrian sartu zenez geroztik, hizkuntza arrotzez egin du liturgia elizak, latinez: meza eta bertze sakramentuetako irakurgaiak, kantu nagusiak ia denak, otoitzak. Gure egunak arte. Eta jendeak pribatuan erabiltzeko otoitz formulak ere, Paternoster, Avemaria, Salve Regina, eta Kredoa, latinez irakasten zituzten apezek 17. mendean sartu eta gero ere. «Jendeak, papagaiek bezala, errepikatu bai, baina tutik ere ulertu gabe». Horrela dio, 1626an gaztelaniaz eta euskaraz idatzitako *Doctrina Christiana* argitaratu zuen Joan Beriainek. Hau, bertze hainbat datu bezala, Jose Maria Jimeno Jurioren *Navarra, Historia del Euskera* liburuan ikusten ahal dugu (12). XVI. mendean, Luteroren Erreformarekin, protestanteak elizkizunetan herri hizkuntzak sartzen hasi ziren, Biblia bertako hizkuntzetara itzuli, Leizarragarena erraterako, eta jendeari irakurtzen irakasten. Eliza katolikoak, ordea, Trentoko Kontzilioan bildutako apezpikuek, gaia aztertu, eta latina mantentzea erabaki zuten. Eta euskara, lehen bezala, liturgiatik kanpo (13).

1586ko Sinodoan Baztan, Malerreka, Bortziriak eta Gipuzkoako apezek ere gaztelaniaz egin zuten. Oraindik Nafarroako gehiena euskalduna zenean, kleroaren mintzaira erdara. Gipuzkoarrek Sinodo horretan erran zutenez, Probintziara joaten ziren eliz ikuskatzaileek euskaraz ez zuten jakiten. 1590ean Iruñean bildu zen Sinodoan ez da, ez euskarazko ez euskarari buruzko aipamenik ere. Latina eta erromantzea soilik izan ziren hizkuntzak. Nafarroan eta Gipuzkoan euskaldunik ez balitz bezala (14).

(12) José María Jimeno Jurío, *NAVARRA Historia del Euskera*, 79-80.orr.
(13) Ibid., 71-72.orr.
(14) Ibid., 82-83.orr.

XVI. mendeko azken urteetan hasitako parrokietako erregistroa, 400 urtez, gaztelania hutsez idatzia dago. Hamaseigarren mendera arte eliz epaitegietako hizkuntza izan zen latina, erromantzeak ordeztu zuen, eta euskara bazterturik gelditu zen, berriz ere (15).

XVI. mendetik XX.era arte, Irigoien erratzuarra kenduta, euskaraz ez zekiten apezpikuak izendatu dituzte Nafarroarako, eta egun ere berdin jarraitzen dute. Gaztelak Nafarroa konkistatu eta agudo, apezpikuak izendatzeko pribilegioa eskuratu zuen enperadoreak Aita Santuarengandik. Jose Goñi Gaztanbidek dioenez, Nafarroako eliza erabat gaztelaniatzeko baliatu zuten erregeek aukera hori (16). Jose Maria Larreak diglosiaren iturburutzat jotzen du eliza (17). Iturburua ez dakit baina eragile izan dela, dudarik ez.

3.2. Euskararen erabiltze publikoa

Hamaseigarren mendean, hala ere, Protestanteen Erreforma eta Trentoko Kontzilioa zirela eta, batez ere, ohartzen hasi bide zen eliza jendearen ezjakinaz eta jakin beharraz, eta horretarako herriaren hizkuntza erabili beharraz, oraindik neurri ttikian bazen ere. Orain arte dakigunez, euskarazko lehenbiziko dotrina liburua Eltsoko Santxoren *Doctrina christiana* da, 1561ean Lizarran inprimatua. Herri hizkuntzei ateak irekitzea ez zen denen gogokoa, baina anitzek bidezko ikusten zuten. «Mila eta bortzehun urte lehenagotik egin behar zen», Martin Azpilkueta Nafar Doktorearen solasetan. Hamazazpigarren mendean ugaritu ziren apezpikuen aginduak, Iruñetik eta Kalahorratik, euskaraz ere dotrina irakasteko eta horretarako liburuskak idazteko. Apezpiku eta bikarioek parrokietara egin zituzten bisitaldietan utzitako aginduak –gaztelaniaz idatziak–, herriari bere hizkuntzan jakitera emateko ere bai (18).

3.3. Euskararen tresnatasuna: aldeko eta kontrako ondorioak

3.3.1. Hizkuntza komunikaziorako tresna dela azpimarratu da, behin baino gehiagotan, hizkuntzaren bertze alderdiak itzalean utzita. Elizan, hain zuzen, euskara tresnatzat onartu da, anitzetan, berak komunikatzeko beharrezko duen neurrian. Horregatik izan zen hamaseigarren eta hamazazpigarren mendeetako aurrerapausoa, katekesian batez ere. Eta hala erabili behar dela pentsatzen du gaur egun eliztar gehienak, kristau mezua ezagutarazteko baliagarri den neurrian, alegia. Norbaitek zorioneko pragmatismoa deitu dio elizaren

(15) Ibid. 78. or.
(16) Ibid. 72. or.
(17) José María Larrea Muxika, *Euskaldungoa erroizturik*, 21. eta ondoko orr.
(18) José María Jimeno Jurío, op. cit., 79. eta 105-109. orr.

jokaera horri, mendeetan barrena euskara mantentzeko lagungarri izan delako. Ezin dugu ukatu aitzineko denboretan horrela izan dela. Jimeno Juriok 17. mendeko apezez zera dio, euskaraz hitz egiten zutelako honen iraupenaren alde egin zutela. Baina bertze hau ere badakar: apez haien euskaraz egitea ez zela arrazoi kulturalengatik izan, ez zela euskal komunitateari zor zitzaion begiruneagatik izan, baizik eta dotrina irakatsi beharra betetzeko nahitaezko zutelako euskara, jendeak gaztelania ez zekien eta (19).

Gaztelaniari bidea egiten lagundu ziotela ere erraten du Jimenok, sermoiak erdaraz egitea maiz samar gertatzen baitzen, entzuleak ez ulertuta ere. Populazio euskaldunetan auzitegira jo zuen jendeak, behin baino gehiagotan, apezek euskara erabil zezaten, gaztelaniaz mintzatzeko joera handia zutelako. Jendeak bere herritik bertze batera aitortzak egitera joan beharra ere izaten zuen, euskaraz ez zekiten apezak bidaltzen zituztelako, zenbaitetan, herri euskaldunetara (20).

Irunberrin, hain zuzen, 1627 eta 1661ean protestak egin zituzten herritarrek apez erdaldunengatik. Hiru urte lehenago, 1624an, apezak eta herria Leirera joan ziren errogatiba eginez, euria eskatzeko. Fraideekin oihuka eta joka ibili, eta Trinitateko ermitauak prozesioko gurutzea eskutan hartu zuen, eta erran: *Indac onat maquil ori, nik adicuto* (sic, *adituko* ordez) *diat fraide hoc.* Izan ere, nahiz eta populazio erdaldunak hurbilean izan, Irunberrin euskarak luze iraun zuen, ia XIX. mendera arte, Eusebio Rebolek, bertako historialariak, dioenez. Nardozeko apezak gertaera berezitzat jotzen zuen Irunberrin euskaraz hainbertze egitea, hain herri handi izan eta zegoen tokian kokatua egonda (21).

Apaiz erdaldunei buruzko anekdota badakit, behar bada Jose Mari Jimenok ezagutu ez zuena: XVI. mende erdialdera, Gaztelako Juan Villel siguentzatarra izendatu zuen Aita Santuak Etxalarko erretore, erregeak hala proposatuta. Euskaraz ez jakiteak zekarkion hemen lan egiteko ezintasunaz ohartu zelako-edo, hori ez da garbi ageri paperetan, ez zen etorri parrokiara. Baina baldintza batekin: bizi zen arte, urteko 45 dukat ordaindu behar zizkiotela. Herriko Batzarrak adostasuna eman zuen (22).

3.3.2. Lehen erran bezala, apezpikuek, erdaldunak eurak, herriarendako utzitako aginduak, jendeari bere euskal hizkuntzan jakinarazteko agintzen zioten erretoreari. Tresnatasuna zen hemen ere arrazoia. Udaletxeetara agintari zibilen ordezkariak bere ikustaldia egiten zuenean ere, gauza bera agintzen zion alkateari, haren aginduak herritarrei beren euskal hizkuntzan jakinarazteko. XIX. mendeko Independentzia gerra deitutakoan, Iruñean gobernadore zen

(19) Ibid., 104, 106, 189 or.
(20) Ibid., 109. eta 112-114 or.
(21) Ibid., 129-130 or.
(22) *Libro de Autos Concejales de la Villa de Echalar* (1725-1828), 1769/06/13.

Reille Konte eta jeneral frantsesak berak iritzi hori aintzat hartu zuen, eta bandoa euskaraz eta erdaraz idatzi (23). Ez gara hasiko, horregatik, armada frantsesa euskararen aldeko zela erraten. Honekin ez dut konparatu nahi batak eta bertzeak egindakoa, baizik eta arrazoi mota berdinak bulkatzen zituela, zerbait komunikatu beharrak, ez herriaganako begiruneak. Zeren eta, Elizak harreman gehiago zuen jendearekin, maizago mintzatu zen haur, gazte nahiz helduekin, bere irakaste eta ospatzeak betetzeko, eta euskara anitzez gehiagotan erabiltze horrengatik bertze erakundeekin parekatu ezinezko eragina izan zuen, euskararen iraupenean. Joseba Intxaustik erran bezala, elizaren aldeko laudorio zerrenda luzea egiten ahal izanen litzateke.

3.3.3. Baina baliagarritasunaren arrazoia nahikoa eta egokia ez dela azpimarratu nahi dut. Gaztelania sartu ahala, herrietan euskaldun elebakarrak baztertuak izan ziren, gero eta gehiago, zerbitzu publikoetan, baita elizakoetan ere.

Baliagarritasunak eta tresnatasunak euskararen erabilerari lagundu dio, alde batetik, baina erdara eta erdaldunak ugaltzera ere bultzatu du. XVIII. hondarrekotik XIX.ean zehar nabarmen egin zuen goiti apezen artean gaztelaniaren erabilerak (24). Gaur den egunean, euskaldun elebakarrak desagertzeko zorian daudenean, baliagarritasunaren izenean gero eta gutiago exijitzen ahal dugu euskararentzat eta euskaldunentzat. Ia deus ez. Horregatik, euskara gizarterako tresna bertzerik ikusten ez duenarentzat, gauzak gaur ez daude, beharbada, hain desegoki. Eta euskara, jendeari kristau mezua ulertarazteagatik bakarrik erabiltzeak, euskararen heriotza onartzea darama berekin. Ez da hau parrokietan eta elizetan gertatzen ari? Ez dabil euskara herrian eta gizartean baino motelago tenpluan eta tenplukoengan?

3.3.4. Hamaseigarren mendetik hogeigarrenera arte idazlan gehienak elizgizonenak izatea gogoratzen da, elizak euskararen alde egindakoa goraipatzeko. Hori ez du inork ukatzen, noski. Idazte tradizioa hortik etorri da, batez ere eta lehenbizi Iparraldean, eta kalitate handieneko testuak sortu ere bai. Gaurko hizkuntzaren lantzeko lagungarri ez ezik oinarri ere badira hainbatetan testu horiek. Berriz ere, ordea, aitortu beharrean gaude gure ohore eta esker ona merezi duten idazle hauek bere ekimen pertsonalak eraginda jokatu dutela, normalean; ez elizako arduradunek markatutako jarraibideak zirela medio. Eta, anitzetan, ez euskara suspertzeagatik, lehen ere erran dudan bezala. Fernando Sebastian apezpikuaren 1994ko hitzak berak hartuta, «askotan, pastoral eta erlijio helburu bakarra bilatuz» idatzi dute (25). Hala ere, idazle eliztarrei esker gizarteko egitura zibilak baino anitzez gehiago egin du elizak euskararen alde. Lehen, behinik behin.

(23) Hermilio de Olóriz, *Navarra en la guerra de la Independencia*, 346.or.

(24) José María Jimeno Jurío, op. cit., 189-191.orr.

(25) Fernando Sebastián, Iruñeko artzapezpikua, «Euskal Pastoraltza Sailaren Sortze Dekretua», *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1994ko abendua, 802.or.

3.3.5. Zeren eta oraingoa bertze istorioa da. Gaur egun, izan ere, lehen ez bezala euskara irakaskuntzan eta komunikabideetan nahiz administrazioan sartu denean, neurri mugatuan bederen, elizak protagonismoa galdu du euskararen erabileran, eta, beharbada horregatik, Bibliako Loten emaztearena egiten du gero eta gehiago, gibelera begiratu, gibeleko iduri bihurtuta gelditu. *Eliza eta euskara* gaia aipatzen den aldiro, aitzineko mendeetan egin duena nabarmentzen da, batez ere. Iaz Iruñeko apezpikuari zuzendutako kritikei erantzutean, Elizbarrutiko Euskarazko Pastoraltza Saila hamaseigarren menderaino joan zen (26). Ez ote da horrela gertatzen, gaur den egunean behar adina egiten ez duelako? Eta hau, tresnatasunaren arrazoiak balioa galdu duelako, elebakarrak desagertzean?

3.4. Euskara bera mezua da

Hizkuntza tresna dela aitortu beharra dago, jakina, pertsonak elkarri bere pentsamenduak eta sentimenduak jakinarazteko balio duenez gero. Ezin dugu erran, ordea, euskara, bertze edozein hizkuntza bezala, tresna hutsa denik. Mezua ailegarazteko tresna ez ezik mezua bera ere bada hizkuntza. Nik hartzen dudan idazkiak, edo entzuten dudan solasak, ez dit mezu bera ailegarazten, gazteleraz edo euskaraz idatzia eta errana izan. Testuaren eta solasaren edukia bera izanda ere. Euskaraz idatzitakoak, edo euskaraz mintzatutakoak, nitaz eta nire izaeraz ohartu dela jakinarazten dit eta errespetatzen nauela. Erdaraz egindakotik, berriz, alderantzizko mezua hartzen dut.

Horregatik, kristauarentzat euskara ez da berri onaren ezagutarazteko tresna hutsa, baizik eta euskara bera ere berri ona da. Jainkoa maitasuna dela baldin bada Jesusen ebanjelioko mezu nagusia, erakutsi hori ez da sinesgarri izaten ahal, euskaldun kontziente batentzat behinik behin, ez bada euskaraz adierazia. Jainkoak euskaldun jendea ere maite duela eta onartzen duela ezin dugu egoki ezagutarazi, euskal hizkuntzaren ordez bertze hizkuntza eta kultura batean aditzera ematen badugu.

Areago, gure kultura eta hizkuntza irensten ari den gaztelaniazko kultura eta hizkuntzan emanez gero, ustezko berri ona berri txar bihurtzen da; euskalduna ez duela onartzen erakusten baitio preseski. Bertze hizkuntza batean aldarrikatzen bazaio euskaldunari Jainkoaren berri ona, zera adierazten ari zaio: Jainkoak euskalduna onartzekotan, alegia, honek bere kultura eta izaera propioari uko egin eta bertzea bereganatu behar duela. Nolako maitasuna eskaintzen ahal diogu norbaiti, maitatzekotan bertzeak bere izaera utzi behar duela eskatzen badiogu? Horri, maitatze ordez, menpean hartzea deitu beharko diogu. Horregatik, berri onaren eduki eta eskakizuna da euskara bera, euskaraz egitea, eta euskara errespetatzea, berreskuratzea eta zaintzea.

(26) «La Iglesia y el euskera», *Diario de Noticias*, Iruñea, 2002/5/17.

4. ELIZAK NOLA BALIOESTEN DU EUSKARA, GAUR EGUN

4.1. Vatikanoko Kontzilioaren soinu berriak

4.1.1. Vatikanoko II. Kontzilioak, hogeigarren mendearen bigarren erdialdian, aurrerapauso nabaria eman zuen: mendetako latinaren erabilera moztu eta herri hizkuntzei atea ireki. Kontzilioak dioenez, *lotura anitza da salbamen mezua eta kulturaren artean* (27).

Lehentxeago, Joan XXIII aita santuaren *Pacem in terris (Bakea lurrean)* dokumentuan:

> «gutxienen adierazpen ahalmenaren kontrako jokaera justiziaren aurkako hutsegite larria da. ... Gutxienen bizimodua hobetzeari ekin behar diote agintariek, hizkuntza eta kulturari dagokionean, batez ere» (28).

Kontzilioaren ondoren eta ondorioz prestatu ziren euskarazko liturgia eta katekesirako testuak, eta artxibategirako liburu elebidunak. Biblia ere euskaratu zen, beranduago. Eta honetan Nafarroako elizbarrutia Euskal Herriko bertze elizbarrutiekin lankide izan zen.

4.1.2. Kontzilioaren ondoriotzat jotzen ahal dugu 1974an Jose Mendez eta Jose Maria Larrauri apezpikuek Iruñean argitaratutako idazkia, «Ohar zenbait euskarari buruz» izenburupean (29). Bertan adierazten da herriak eta herritarrek badutela eskubidea, ez bakarrik hizkuntza erabiltzeko; baita beren kultur zainei sendo eusteko ere; eta euskara erabiltzeko eta kultur zainei sendo eusteko arrazoi hau ematen du:

> «herritarren izaera beraren zati berezia baitira zain horiek». Vatikanoko Batzar Nagusiak errana biltzen du ondoren: «Elizak gogorazten die guztiei baduela zerikusia kulturak gizon bakoitzaren izaerarekin, elkartearenarekin eta gizarte osoarenarekin». Bertze hau ere irakurtzen dugu idazkian, euskararen atzerakadaren erantzukizuna «guztiona» dela, «baita Elizarena ere». Eta gero: «Elizak uste du bereziki lehiatu eta saiatu behar duela zaintzen eta lantzen kultur ondasun handi hau».

4.1.3. 1981ean Jose Maria Cirarda apezpikuak 1974ko izkribua, ia osoa, eman zuen berriz elizbarrutiko Boletinean, zerbait berri gehituta, errate baterako, ofizialtasun hitza. Mendez eta Larrauriren dokumentuan errana zen «Legezko balioa ematen zaie Eliz-landan euskeraz idatzitako agiriei». Cirardarenean honela dio:

> «Euskera, erdara bezala, Elizaren hizkuntza ofiziala izanen da Nafarroan». Eta bertze hau: «Hiltzeko zori larrian dagoen egiazko orogailu bizia baldin bada euskera, buruz eta gogoz ahal egin behar dugu denok, Eliza barne, beraren salbatzeko» (30).

---

(27) Vatikanoko II. Kontzilioa: *Gaudium et spes* (Constitución Pastoral sobre la Iglesia en el mundo actual), 58.zk.

(28) Joan XXIII, *Mater et Magistra.*

(29) Jose Méndez eta José María Larrauri, Iruñeko eta Tuterako apezpikuak, «Nota pastoral sobre el Euskera», *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1974, 545-550.orr.

(30) Jose Maria Cirarda, Iruñeko eta Tuterako apezpikua, «Ohar zenbait euskarari buruz». *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1981eko urria.

4.1.4. Testu hauetan, altxor eta tresnatasun kontzeptuak neurri batean gainditu, eta jende izatearekin eta elizaren eginbeharrarekin zuzenean lotua gelditzen da euskara. Garrantzitsua. Baina, zenbat testu ederrek betetzen ditu apalategiak edo armairuak, gizarteko hainbat alorretan bezala elizan ere? Ondorio batzuk ekarri zituzten idazki horiek, bai. Testu elebidunen bat edo bertze ikusten hasi ginen elizbarrutiko Boletin ofizialean, zenbait «Gure Aita» hemen eta han entzuten ere bai, ospakizun eta bilkura nagusi batzuetan, eta *La Verdad* astekariko orrietan euskarazko zerbait sartu zuten. Hain zuzen, astekari honetan leku zabalagoa eman diote euskarari, azken urtean. Ikastola frankok izan dute elizaren geriza. Apezpikutegiko bulego batzuetatik zenbait testu elebidun eta zenbait kartel banatzen dira. Aipatu beharrekoa, katekesi taldeak Iruñeko hainbat parrokiatan sortu eta hedatu izana, Euskal Pastoraltzaren Idazkaritzak lagunduta anitzetan. Baina ia-ia hortxe bukatu da dena.

4.2. 1980ko hamarkada: lehengo bidean eta gibelka

4.2.1. Nahiz eta Vatikanoko II. Kontzilioak aitzinerako bulkada eman, eta aipatu dugun zenbait ondorio eragin, hizkuntza eta kulturaren arloan; bertze gai batzuetan bezala, honetan ere galgatze nabaria sumatu zen, urte gutiren buruan, berritze mugimendua gelditzeraino. Gertaera bat edo bertze gogoratuko ditugu.

4.2.2. 1980ko Apaiz Kontseiluaren bilkuran, Kontzilioa bukaturik 15 urte zirela, Mendez eta Larrauriren euskarari buruzko dokumentuak 6 urte zituela, Euskaldun deitutako eremuko apez taldeak honela zioen: «Ebanjelizatzekotan, herriaren kultura bereganatu eta onartu beharra dauka Elizak. Eta ondotik:

> «Nahiz liturgia eta bertzetan lan ona egin den, ez da aski. Kultura bereganatze eta onartzeak euskararen erabilpena eskatzen du eliz zerbitzuetan, eta euskal kultura esparru guztietan mantentzen laguntzea. Nafarroako Elizak euskal komunitatea onartu behar du» (31).

Hori eskatu bazen, betetzen ez zelako eskatu zen. 1981ean eta 83an, antzeko salaketa eta eskaerak egin zituzten apezek.

4.2.3. 1981ean, Baztan, Malerreka, Bortziriak eskualdeetako apez taldeak argitaratutako izkribuan, Nafarroako erakunde publikoak salatu zituen, euskararen zapalketa zela eta. Elizari epeltasuna aurpegiratu zion, zapalkuntza ez salatzeagatik eta eskaintzen zuen laguntza murritzagatik. Egunkarietan argitara eman zuten idazkia, ez ordea *La Verdad* elizbarrutiko astekarian, nahiz horretara ere bidali (32).

---

(31) *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1980ko iraila, 436-440.orr.
(32) *Egin*, 1981/6/23.

4.2.4. 1983an Apaiz Kontseiluak betetako bilkuran, 1980.eko antzeko gauzak eskatu zituen: euskararen berreskuratzea bulkatu eta euskararen alde ari zirenak lagundu behar zituela Elizak; eta euskararen aurka jokatzen duten erakunde eta alderdi politikoak salatzeko. Eta bertze hau ere bai: Elizbarrutiko elizak bere epeltasun eta koldarkeriaz barne gogoeta, eta sinesmen eta kulturaren arteko ulerpen egokiagoa gauzatu beharra (33).

4.2.5. Adierazgarria da 1984an Elizbarrutiko Irakaskuntza Ordezkaritzak argitaratu zuen oharra, Jose Maria Cirarda artzapezpikuak onetsia. Nafarroako Legebiltzarrak onartutako dirulaguntza-banaketa kritikatu zuen, zeinean ikastolei laguntza handiagotu egin zien eta erlijiosoen ikastetxeei ez. Ikastolei laguntza murriztu zaienean berriz isilik egon da.

Ez zuen, ordea, elizak euskararen kontra agertu nahi. Horregatik hitz hauek...:

> «Elizaren onespen eta lankidetza izanen du beti, gure Foru nahiz Udal agintariek euskararen alde egindakoak, bidezko baita Antso Jakitunak «lingua navarrorun» deitu zuen gure milurteko euskal hizkuntza zaindu eta bulkatzea, halako kultur altxorra denez gero».

Begira, ordea, bertze hauek: «Nafarroako Eliza, bere aldetik, ahal duen guztia laguntzen ari da euskararen alde, eginkizun horretan, liturgiako liburu guztiak euskaratuz eta meza eta sakramentuak euskaraz eginez, eliztarren nahiarekin bat eginda». Testu honen arabera, liturgian bakarrik erabiliz, elizak bete du euskararekiko duen eginbeharra. Ulertze kaxkarra, hauxe, 1974 eta 1981eko apezpikuen oharrena. Ulertze kaxkarra edota ukatzea. Hemen dugu, berriz ere, tresnatasunaren arrazoia.

Goiko datuetan ikusten denez, elizak ez bide zuen aitzinera egiten euskararen alde. Eta galgatzeaz gain, banaz bertze, gibelerako joera hartzen joan zela erranen nuke nik.

4.2.6. 1986ko Apaiz Kontseilua. 1986ko ekainean iragandako apaiz Kontseiluaren bilera izan daiteke adierazgarri bat. «Fedea eta kultura Nafarroan gaur» zuen Kontseiluak aztergai (34). Apezpikua aitzindari, Elizaren jokabidea onestea eta justifikatzeari ekin zioten 50 batzarkidetik gehienek, elizak lehen egindakoari begira, lehen egindako hori egokia izan delakoan; hondar urtetako euskal mugimendua, berriz, itsustu egin zuten, euskaltzaleak fedearen eta elizaren etsaitzat jo, eta kontseilukide batzuen jarrera euskaltzaleari gehiegikeria deitu. Hain zuzen, aurkako jarrera horretan apez euskaldun eta herri euskaldunetan zeuden batzuk nabarmendu ziren.

Bilkura hartan aurkeztutako euskal kultura eta hizkuntzaren inguruko zazpi proposamenek, ez zuten errekonozimendua lortu, ezezko botoek baiezkoak bikoiztu baitzituzten. Hara zein ziren proposamenak:

---

(33) *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1983ko maiatza, 223. or.
(34) *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1987, 97-101.orr.

1. Apez Kontseiluak Nafarroako kultur aniztasuna egiaztatzen du, eta euskal kulturak azken denboraldietan, batez ere, jasandako atzerakada deitoratzen du, estatuaren ideia zentralistaren ondorioz; herriak diskriminatu eta bere kultura inposatu baitie.

2. Nafarroako elizak bere erantzukizun zatia aitortzen badu ere, gertaera horretan, anitz kristauren (apaiz, erlijioso, laikoen) ekarpen positiboa ere ezagutzen du.

3. Apez Kontseiluak bertako kulturaren berreskuratze lanean parte hartzera dei egiten die sinestun guztiei.

4. Euskarari dagokionez, gureak egiten ditugu apezpikuek 1974 eta 1981ean burututako gogoetak.

5. Nafarroako kultur aniztasuna onartuta, premiazko deia egiten die Kontseilu honek pastoraltza eragile guztiei, zintzo bete ditzaten aipatutako apezpikuen arauak.

6. Hizkuntzak herrien identitatea zaintzeko duen garrantziaz oharturik, Apez Kontseiluak biziki eskatzen die arduradunei, irtenbide egokia eman diezaioten eskola eta administrazio publikoko elebitasunari.

7. Apaiz Kontseiluak erlijio egoera eta kultur arazoa aztertzea erabakitzen du, honi buruzko gaurko desbideratze batzuk barne.

Goian erran bezala, Kontseiluko apezen bi herenek ez zieten beren onespena eman proposamenei. Dena den, Kontseiluaren buru zirenak hain konforme gelditu ez zirelako edo, emaitza horrekin, lotsagarri samar eta apezpikuen aitzineko dokumentuekin kontrajarriak bilakatzen zirelako, lehenengo aktan ez zen agertu proposamen horien bozketa eta ezeztea. Hurrengo aktan sartu zituzten, erreklamazioak egin zirelako.

4.2.7. Sinodoaren jokaera penagarria. Gertaera hau, ordea, ez zen ezusteko salbuespena izan, 80. hamarkada horretako azken urteetan ikusten ahal dugunez. Nafar Elizaren Batzarre Nagusi edo Sinodoa bildu zen, elizbarrutiko elizaren bilkura nagusia, teorikoki behinik behin. Nafarroan zehar 1200 taldek egin zituzten bilerak, zenbait hilabetez. Bileretarako gaiak Batzarreko Batzorde baten eskutik hautatuak eta prestatuak izan ziren. Horietatik zortzi, talde guztiek aztertu beharrekoak, nahitaez. Bertze gai bat edo bertze ere eskaini zitzaizkien taldeei, baina aukerazkoak, Apez Kontseiluak eskatuta. Horien artean sartu zuten «Fedea eta askotariko kultura Nafarroan». Nafarroako gizartea eta kristau elkartea kezkarazten eta astintzen zuen gai nagusietako bat izanik, zergatik izan zen baztertua, eta ez hautatu beharrezkoen artean? Mila eta gehiago taldetatik berrogeik soilik hartu zuen gai hau gogoetarako.

Hori alde batetik. Gero, ordea, gaia landu zuten taldeen proposamenak bozkatzerakoan, talde guztiek hartu zuten parte, denek izan zuten boza. Kon-

tuan hartu beharra da, gainera, Sinodoak bere egiteko proposamen bat, bi herenen botoa behar zuela, Sinodoaren itzala eta indarra izan zezan. Boz erdiak baino gehiago jasotzen zituen proposamena, gehiengoarena bai, baina bi herenera ailegatu gabe, aintzat hartu ahalko zen, elizbarrutiko erakundeek komenigarri joz gero. Ez ziren bada betebeharrekoak. Hori aski ez, euskarari buruzko proposamenen aurkezpenari berari, bigarren mailako harrera eman zitzaion, proposamenen egile kopurua ttikia izan zela erranez, horrela beraiei balioa kendu nahiz bezala. Bilkura nagusietan euskaraz mintzatzea bera justifikatu egin behar zen.

Hondarrean, zer? 1989ko abenduan bozketara aurkeztutako proposamenen artean, Nafarroako kulturari zegozkionak, honako hauek izan ziren:

152. Euskara ofizial aldarrikatu zuten 1974 eta 1981eko apezpikuen testuak betearazteko, Euskal Pastoraltzarako Elizbarrutiko Idazkaritza sor dadila.

153. Euskararako itzulpen taldea sor dadila, elizbarrutiko dokumentu ofizial eta argitalpen guztiak zein liturgia eta katekesiko materialak, baldintza berdinetan heda daitezen, gaztelaniaz nahiz euskaraz.

154. Egoki egin dadila euskarazko katekesia, eta eskatzen duten ikastetxe guztiei apaiz euskaldunak eskain dakizkien.

155. Erreklama daitezela euskararen eskubideak, bere zapalketa salatu, eta behar duen laguntza osoa nafar erakundeei eskatu.

156. Kapelau euskaldunen zerbitzua eskain dadila gizarte zaintzako etxe publikoetan (ospitale, kartzela, erreforma-etxe, psikiatrikoak eta abarretan).

157. Ahal den parrokia guztietan izan dadila, euskaraz sakramentuak egiten ahal dituen apaizen bat, eta parrokia guztietan izan dadila eukaristia eta hiletak euskaraz ospatzeko aukera.

158. Egin daitezela elebizko pastoraltza ekitaldiak eta liturgia ospakizunak, gertakari aberasgarri eta elkarkidetzarako lagungarri.

159. Euskara gehiago erabil dezala elizak bere pastoraltza zerbitzuan, liturgia ekitaldietan batez ere, ez soilik eliztarrak euskaldunak direnean, baita hauek gutien direnean ere, Xabierraldietan erraterako (35).

Zentzuzko proposamenak iduri izanagatik, eta neurritsuak, horietako bakar batek ere ez zuen Batzarre Nagusiko bi herenen onespenik lortu, eta, ondorioz, bakar bat ere ez zen Sinodoaren proposamen bilakatu. Hiru herenena ez, baina erdiena baino gehiagoen aldeko boza lehenengo proposamenak bakarrik jaso zuen, 74 eta 81eko Iruñeko apezpikuen euskarari buruzko dokumentuak betearazteko Euskal Idazkaritza sortzea eskatzen duena.

(35) *Boletín Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1990, 152. or.

4.3. Azken hamarkada

Ez dira gauzak hobetzen joan azken hamarkadan.

4.3.1. Jokaera anbiguo eta kontrajarriak. Edo, behar bada, erran eta idatzi anbiguo eta kontrajarriak.

Jose Maria Cirardak ez zekien euskara gehiegi, baina zerbait bai, eta Euskal Herrikoa zen. Haren ondotik Fernando Sebastian apezpiku izendatuta, 100 apezek sinatutako idazkia igorri zitzaion, 1993ko apirilaren 20an datatua, bera Iruñera etorri baino lehenago. Nafarroako kultur anitzeko errealitatea azpimarratzen da testu horretan, apezpikuak euskaldun behar duela izan, ebanjelizatzeak euskara eskatzen duela, etab. Ez zuen erantzun idatzirik eman, baina aski jakinarazi zuen ez zuela onartu.

Nafarroan sartu eta hilabetea baino lehen apez euskaldunen bileran zera bota zigun: «Zuek euskara klabe politikoan interpretatzen duzue». Ez naiz egun hartaz aisa ahantziko, halako harridura eta mina sumatu bainuen. Aitzinetik, topaketa berean, hastapenean egiten zen otoitzaldia erdaraz egiteko agindu zuen, ordu arte euskaraz egiten zena. 1993ko ekaina zen.

Hala ere, euskara ikasten zerbait aritu zen, eta, hori gauza berria zenez gero –apezpiku bat euskara ikasten ordu arte ez genuen ikusi–, une batean euskararen aldeko jarrera hobetzen ari zelako ustea sortu zuen, zenbaitengan. Ez ziren urrats handiak izan, ordea.

1994an Euskal Pastoraltza Sailaren sortze dekretua eman zuen, non Kontzilioaren eta Paulo VI.aren erran interesgarriren bat irakurtzen ahal dugun, baina baita tresnatasun arrazoiak eta lehengo mendeei buruzko gogoeta ezagunen errepikatzea (36).

2000. urtetik Nafar Gobernua euskararen erabilera murrizteko eta oztopatzeko hainbat dekretu ematen hasi, hala nola, euskarazko lanpostua hautatzen duenak, ez duela gaztelaniazkorik eskuratzerik izanen, bi hizkuntzetan zeuden Iruñeko izen publikoak gaztelania hutsez uztea, euskararako dirulaguntzak ttikitzea, etab. Manifestaldi jendetsuek Iruñeko karrikak bete zituzten, Udalen erreklamazioak nafar Gobernuari eraman, Mendialdeko 38 apezek salaketa sinatu eta egunkarietan argitara eman (37). Hori bai, ez zen sumatu elizbarrutiko arduradunen salaketarik. Isiltasuna ezagutu dut nik beti apezpiku eta ingurukoen aldetik, isiltasuna erran nahi dut agintarien euskararekiko jokaera okerrari dagokionez.

Baina, zer eta 2002an, egunkarietan, Iruñea eta Tuterako apezpikuak idatzitako hau irakurri genuen: «Ez da euskarak jazarpenik jasaten duenik erraten ahal, ez Euskal Autonomia Erkidegoan, ez Nafarroako Foru Erkidegoan»

(36) *Boletin Oficial de las Diócesis de Pamplona y Tudela*, 1990, 802-804.orr.
(37) *Egunkaria*, 2001/1/19, 4.or.

(38). Baieztapen horrek erantzun kritikoak jaso zituen, apez eta laikoen aldetik, Mendialdeko 23 apezen izenean, bat (39).

4.3.2. Sentiberatasun desberdinak. Iruñeko Artzapezpikutegiak duen Euskarazko Pastoraltzarako Sailak, «Eliza eta Euskara» izenburuko idazkiarekin erantzun zien, egunkarietan, urte bereko maiatzean, apezpikua kritikatu zutenei. Honela dio bertan:

> «Onartu behar da, Elizaren lana zail eta neketsua suertatzen dela batzuetan, kontuan hartuz gaur egun nafar gizartean dagoen zatiketa handia. Izan ere, batzuek hizkuntza politika ofiziala kritikatzen dute euskara lehenesten duela esanez, eta, beste batzuek, aldiz, euskararekiko politika hori urria eta zekena izateagatik gaitzetsi egiten dute».

Hau da, Euskal Pastoraltzaren arduradunen iduriko, kontuz ibili behar du elizak euskarari buruz, Nafarroan sentiberatasun ezberdinak direlako;

> «Mesedegarri izanen litzateke», dio geroxeago, «denon artean, elkar ulertze eta elkarrizketa giro bat sortu eta euskararen aldeko politika eskuzabal bat bultzatzea» (40).

Baina ez da ulergaitz samarra baieztapen hori? Zeren eta noiztik erabaki behar du giza-eskubideekiko jarrera jendearen usteak edo sentiberatasunak? Langileen eskubideak, herritarrek onesten badituzte soilik zaindu behar dira? Herrien eta jendeen arteko ondasun banatze egokia ezin da aldarrikatu, jendearen adostasunik ez bada? Abortuaren gaitzesteko, herritarren pentsaerari begiratzen diote eliztarrek?

Baina lotu gakizkion sentiberatasun ezberdinen fenomenoari. Sentiberatasunak, berezkoaz gain, hezi egiten dira. Zenbateko ahaleginean ari da Eliza, euskara eta euskal kulturarekiko sentiberatasuna lantzen? Erraterako, lehen aipatu bezala, hizkuntza giza izaeraren alderdia dela irakasten; gizatasunarekin lotura duenez gero, sinesmenarekin zerikusia baduela, sinesmenik ez baita gizatasunik gabe, Vatikanoko II. Kontzilioak berak markatzen digun ildoa jorratuz.1974 eta 81eko apezpikuen idazkiak kenduta, Elizak urte hauetan euskarari buruz erran duenak ia ez du lagundu kristau kontzientzia heltzen.

4.3.3. Hutsune larriak ditu Elizak euskararen erabilpenean gaur egun. Hor dugu Xabi Lasaren datu bilduma. Eta gehitzen ahal zaizkion bertze zenbait. Errate baterako, gaur prestatzen diren apez berriei ez zaie euskara jakitea eskatzen, ez dira elebidun egiten elizbarrutiko izaera kulturalari erantzuteko. Mali edo Nigeriara misio lanetara joaten den Europako apezaren lehenengo lana hango hizkuntza ikastea izaten bada, zergatik ez zaie arduradunei bururatzen, Nafarroan apez egiten denak euskara ikasi behar duela? Hemen ere tresnatasun soila aintzat hartzen ez bada, behinik behin.

---

(38) Fernando Sebastián, «La conciencia cristiana ante el terrorismo de ETA», *Alfa y Omega* aldizkaria, 27-XII-2001, 4. or.

(39) «Artzapezpikuaren gogoetak», *Egunkaria*, 2002/1/11, 3 or.

(40) Juan Apecechea, *Diario de Noticias*, 2002/05/17, 5. or.

Apezpikutegiko bulegoetan, euskarari buruzko apezpikuen dokumentuak jasota dauden etxean, eta hainbat zerbitzu publiko eskaintzen den lekuan, euskara ia hizkuntza arrotza da.

Guretzat hutsune diren horiek, ordea, ez dute kezka handirik sortzen arduradunengan. Euskara guti erabiltzen duela-eta, ez diote Apezpikutegitik inori aisa deituko. Inoiz egin badute, nik ez dut sumatu. Baina euskara sobera erabiltzen delako kexak, bai, jakinarazi zaizkie apezei, behin baino gehiagotan. Apezpikutegitik, bada, euskararen erabilera neurtzen eta murriztu nahian ibili eta ibiltzen dira. Jende gehiena euskalduna denean ere, elizkizuna euskaraz eta erdaraz erdira egitea egokitzat jotzen dutela dirudi.

4.3.4. Euskara berreskuratzeko eginkizuna? Hori ez du Nafarroako elizak aintzat hartu, lehen aipatu ditugun Mendez, Larrauri eta Cirarda apezpikuen dokumentuetan horrela adierazia badago ere. Euskaraz aritzea bai, bere neurrian, neurri murritzean. Baina euskararen alde aritzea ez omen da elizaren egitekoa: gaur den egunean apezei irakasten ari zaizkien irizpideak bide dira. Nahiz eta *Euskarari bai* kanpainari bere sinadura eman. Hau oraindik argiago utzi digu, behar bada, Fernando Sebastian artzapezpikuak, berriki salgai paratu duen *La Verdad del Evangelio* izenburuko liburuan.

Honela dio:

> «Elizak euskarari babes zehatz eta berezia eskaintzea nahiko lukete batzuek... Nik ez dut jarrera hau onargarritzat jotzen, bi arrazoirengatik. Bat, egun euskarak Nafarroan nahiko errekonozimendu eta geriza baduelako, legearen eta dirulaguntzaren aldetik... Bigarrena, sakonagoa. Elizaren egitekoa ez da, ez kultur ez politika arlokoa, erlijio eta moralekoa baizik. Elizak ez du inon ere hizkuntza hau edo bertzea zabaltzen ari behar. Gutxiengo kultural bat persegitua gertatuko balitz, eta bere eskubideak zanpatuak, orduan soilik saiatzen ahal litzateke, eta saiatu beharko luke, zuzengabe tratatutako gutxiengo hori defenditzen. Baina ez da hau orain gure egoera. Jainkoari eskerrak» (41).

Ez dut uste azalpen handirik behar duenik honek. Baina ez dut erran gabe uzten ahal, elizgizon batek horrelakoak idazteak min handia sortzen didala.

Baieztapen nagusi batzuk azpimarratuko ditut:

Lehen eta egun izan dira eta badira eliztar euskaltzale sutsuak, euskararen alde fin jokatu dutenak.

Elizak ez du, oro har, arduradunen aldetik batez ere, euskara euskal komunitate eskubidedun ikusi, ez du euskara euskaldunen hizkuntza eskubidedun ulertu.

(41) Fernando Sebastián artzapezpikua, «El euskera en la Iglesia», *La verdad del Evangelio*, Ediciones Sígueme, 2003, 665-668.orr.

Eta, ez du bere egin, salbuespenak salbuespen, euskararekiko atxikimenduak baduela kristau sinesmenarekin loturarik.

5. HONDAR GOGOETA: ELIZAREN ZENTRALISMOA

Lehenbiziko bi mendeetan ez bezala, gero eta erakunde zentralistagoa bihurtzen joan zen eliza. Eta nazio arteko botere, gero eta handiagoa. Vatikanoko azken Kontzilioak Jainkoaren herri izatea markatu bazuen ere (47), elizari buruz, eta elkargo-jitea hierarkiarentzat, eta hor ere aitzin-urratsak gauzatu arren urte batzuz, urratsak gibelera egin dira eta egiten ari dira. Nire ustez, elizak euskararen aldeko jarrera egokia hartzekotan, botere eta zentralismoko pentsaera eta jokaera utzi behar du, eta egitura aldatu.

Estatuekin bezala gertatzen da elizarekin. Botereak eta zentralismoak ez du aniztasuna maite, ez zaio aniztasuna komeni, ezta herritarren parte hartzea ere. Pentsamendua eta agintea zenbat eta buru eta esku guttiagok eduki eta erabili, orduan eta errazagoa da boteredunarentzat bere boterea handitzea, orduan eta errazago zaio boteredunari bertzeak menean edukitzea. Aspaldi erran zuen Nebrijak: hizkuntza inperioaren laguna da. Aginte bakarra, hizkuntza bakarra. Nola onartu hizkuntza ezberdin eta anitza, inperioa indartu nahi duenak?

NAFARROA OINEZ
2003 DELA ETA

Irunberri/Lumbier, 2003-IX-19

EUSKALTZAINDIA EN LUMBIER / IRUNBERRI CON MOTIVO DEL *NAFARROA OINEZ 2003*

ACTO PÚBLICO ORGANIZADO POR LA COMISIÓN DE ONOMÁSTICA EN EL AYUNTAMIENTO DE LUMBIER EL 19 DE SEPTIEMBRE DE 2003

Andres Iñigo,
delegado en Navarra

A la hora de cerciorarnos sobre el pasado euskaldún de pueblos de Navarra que perdieron el euskera como lengua de uso, recurrimos rápidamente a conocidos trabajos que nos testifican la presencia y el uso del euskera en épocas pasadas.

Así, por ejemplo, en lo referente a Lumbier, si echamos mano de la *Nómina de pueblos vascongados del obispado de Pamplona de 1587*, realizada por el que fuera presidente de Euskaltzaindia, Manuel Lekuona, observamos que esta localidad aparece plenamente incluida en el territorio vascófono de aquella época. Y si consultamos los trabajos de geografía diacrónica del euskera en Navarra del que fuera académico navarro Aingeru Irigarai, podemos ver que dos siglos más tarde, en 1778, a Irunberri se le coloca en el mismo límite meridional del territorio vascófono.

Pero tenemos la suerte de conocer más detalles de la presencia del euskera en Lumbier, merced a los concienzudos e interesantes trabajos sobre *Historia de la villa de Lumbier/Ilumberri*, realizados por el lumbierino Eusebio Rebolé del Castillo, aquí presente. Así mismo, José María Jimeno Jurío en su libro *Navarra. Historia del euskera*, publicado en 1997, aporta algunos otros datos, pero cita esencialmente la obra de Eusebio Rebolé.

He aquí, extraídos de ambas obras, algunos datos que evidencian la euskaldunidad de Lumbier entre los siglos XVI al XVIII:

- A finales del siglo XVI, el vicario del Lumbier Artariain predicó en vascuence en la ermita de San Bartolomé de esta villa. El cronista dice textualmente que «acudieron a escucharle de todos estos pueblos que todo es gente vascongada».
- En el siglo XVII, en los años 1627 y 1662, el pueblo protestó porque el cura que habían nombrado no sabía vascuence. A pesar de las pro-

testas se mantuvo el nombramiento, lo cual fue un mal precedente, porque al hilo de dicha sentencia empezó a aplicarse el mismo criterio en cabeceras comarcales y pueblos importantes, como Aoiz, Sangüesa, Tafalla, Estella, Olite, etc.

- A finales del siglo XVII, el sacerdote de Cáseda, Andrés de Muruzabal, declara que fue capellán de las Benedictinas y que, por ello, habla la lengua de los lumbierinos: «por haber residido muchos años en esta villa donde se habla el dicho idioma de bascuence».
- En el siglo XVIII, aunque oficialmente se le incluye en el rolde de pueblos castellanos, en opinión de Rebolé, una parte de su población seguía expresándose en lengua vasca a finales de este siglo, e incluso entrado el XIX.

Hoy tenemos aquí a Eusebio para desgranarnos dos facetas que, tras un corte generacional de unos 200 años del uso del euskera como lengua viva, perviven en la actualidad. Son las facetas referentes a la toponimia de su término municipal y al léxico local. A Eusebio no hace falta que lo presente, pues aquí le conocéis mucho mejor que yo.

Antes de darle la palabra, quiero señalar que la presencia de dos comisiones de Euskaltzaindia hoy aquí se debe a la invitación expresa que recibimos de la organización del Nafarroa Oinez para incluir alguna de nuestras actividades dentro del programa de actos del Nafarroa Oinez 2003 en Irunberri. La Comisión de Onomástica ha celebrado su reunión mensual en el Salón de Plenos del Ayuntamiento de 9:30 a 14:00 horas, y en un intermedio se ha desplazado a visitar la ikastola. Ambas comisiones han preparado sendos actos públicos sobre temas de su competencia. La Comisión de Tutela de la Lengua ha desarrollado en este mismo local, entre las 4:30 y 7:30 de la tarde, sus VII Jornadas dedicadas al tema «El euskera en las diócesis de Pamplona y Tudela». (Hace un año se desarrollaron en Hendaia sobre el euskera en las diócesis de Iparralde y el año que viene tendrán lugar en la Comunidad Autónoma Vasca las correspondientes a las diócesis incluidas en aquella Comunidad). La Comisión de Onomástica, por su parte, consideró del máximo interés aprovechar su presencia aquí para una exposición pública de la toponimia y léxico euskaldún de Lumbier a cargo de una persona que tiene un buen conocimiento de ello, como Eusebio.

Antes de finalizar, quiero agradecer, en nombre de Euskaltzaindia, la invitación recibida para nuestra presencia y apoyo al Nafarroa Oinez. Agradecer también al Ayuntamiento el haber puesto a nuestra disposición sus propios locales para todas las actividades desarrolladas a lo largo del día, y en especial a su alcalde Joaquín Garde que está presidiendo este acto; a la organización del Oinez y a la ikastola Arangoiti la atención y el trato exquisito de que hemos sido objeto en el día de hoy. Pero, ante todo, queremos felicitar a todos los que hace 24 años se embarcaron en este proyecto de la ikastola, con

el fin de empalmar un corte de muchos años (tal vez de 150 o 200) y recuperar como lengua viva de comunicación la que, a finales del siglo XVII, aquel sacerdote de Cáseda que estuvo aquí denominaba «lengua de los lumbierinos». Felicitar, así mismo, a todos los que seguís embarcándoos en el proyecto actual, pues somos conscientes de que el esfuerzo es costoso y el trabajo exigente.

Para la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia, entre cuyos objetivos se contempla, además de investigar y dar orientaciones y normas de ortografía, gramática, léxico, etc., el de velar por los derechos lingüísticos y promover y fomentar el uso del euskera, es una satisfacción encontrarse con una realidad como la de Lumbier, que va haciendo factible la recuperación del euskera, especialmente a través del proyecto ikastola Arangoiti, consolidada ya y además *in crescendo* a las puertas de celebrar sus bodas de plata. No nos queda más que felicitar al pueblo de Lumbier y animaros a todos a trabajar en este proyecto de recuperar el euskera al margen o, mejor, por encima de intereses y avatares políticos –por cierto, nada favorables en estos últimos tiempos–, pues el fin que nos compete a todos –que está muy por encima de dichos intereses y avatares– no es otro que el recuperar al máximo el euskera, hacerlo vivo y elevarlo a la dignidad que le corresponde como patrimonio cultural que es de todos los navarros.

TOPONIMIA Y LÉXICO VASCOS DE LUMBIER/IRUNBERRI

Irunberri/Lumbier, 19-IX-2003

Eusebio Rebolé del Castillo,
historiador

Introducción

Las preguntas que nos vamos a hacer no pueden ser otras que las siguientes: ¿Se ha hablado el euskera en Lumbier, con qué intensidad y hasta cuándo?. Y si esto es así, qué nos queda hoy de esa lengua en Lumbier?. Responder a estas interrogaciones será nuestro objetivo.

Intentaremos resolver estas esenciales cuestiones, probando lo que afirmamos. Cuando los romanos llegan al territorio del actual Lumbier hace aproximadamente 2.000 años, su población nativa hablaba el euskera, hecho irrefutable, pues aquí se asentaban, milenios antes, los Iluberritani, uno de los pueblos vascones a los que hace referencia el escritor latino Plinio en el siglo I después de Cristo.

El euskera seguía vivo en boca de los lumbierinos. En 1578 conocemos la primera frontera del euskera en Navarra, con 451 pueblos de habla vasca, entre los que se encuentra Lumbier.

Pero sigamos nuestro itinerario en fechas posteriores. Son muchos los testimonios del uso del euskera en Lumbier en el siglo XVII. Este tema está ampliamente abordado en el libro de la Historia de Lumbier-Irunberri, de Eusebio Rebolé, publicado por el Ayuntamiento de esa localidad en el año 1988.

Se trata de dos procesos que tuvieron lugar en 1627 y 1662 en los que se plantea la cuestión lingüística como motivo de litigio en la provisión de la plaza de vicario en Lumbier. En estos dos procesos desfilan numerosos testigos que opinan sobre la lengua materna, que es el euskera.

Si dejamos hablar al escribano del Ayuntamiento de Lumbier en 1627, quien conocía muy bien la situación lingüística del pueblo, escucharemos lo siguiente: «La lengua natural de esta villa, desde sus principios, fue y es la vascongada y en ella ha visto y ve, serían los naturales de ella y los que en ella nacen, y continúan con esta lengua vascongada, de tal forma que fuera de

pocos que hablan la lengua castellana entre la gente principal, los demás, en su común hablar, en conversaciones y pláticas ordinarias no hablan sino en vascuence y esto es público y notorio».

Un vecino de la calle Abadía, testificará que en dicho barrio hay cien casas y en todas ellas hay vascongados que no hablan ni entienden la lengua castellana porque son gente de labranza.

Otro testigo nos dirá que en el Barrio Verde de Lumbier, la mayoría de sus vecinos son puramente vascongados, que no hablan ni entienden el romance. Este barrio sería el más vascongado y en él estaba integrada la calle del Horno.

Joan de Landibar, sacerdote de Lumbier, declarará en el proceso que la lengua natural y materna de Lumbier es la lengua vascongada. Aunque es verdad que muchos de los vecinos entienden y hablan el romance, lo hablan mal porque trastocan las palabras y la mitad de las palabras las dicen en romance y la otra mitad en vascuence. Y como es más natural la lengua vascongada hablan en este idioma».

En un día del año 1627, al que nos hemos referido, al salir de la iglesia se concentraron 400 vecinos, partidarios de nombrar a un vicario que supiera la lengua vasca, y se encaminaron a la posada donde se hallaba el comisario enviado por el juez eclesiástico para decidir la elección de vicario y le suplicaron que les diese un vicario vascongado porque así convenía al bien de sus almas, «Porque se debe poner vicario que entienda a todos, pues no lo es más de unos que de los otros y vendrían a quedar los vascongados sin propio pastor, por lo que piden que les dé maestro y no se diga que pidieron pan y no hubo quien les diese».

Seguía hablándose el euskera en 1662 y los testimonios de los lumbierinos de entonces así lo confirman al decir: «En la villa de Lumbier, la lengua vascongada ha sido la más propia y natural, materna y ordinaria y la que se habla más común y frecuentemente, tanto respecto de los naturales como de los demás que en ella viven». Podríamos relatar muchos testimonios de los lumbierinos del siglo XVII que siempre defendían el vascuence como su idioma propio, al que calificaban como la «lengua materna y natural».

En ese año de 1662 se le adjudicó la plaza de vicario al vascongado Pablo de Elizari para regocijo de los lumbierinos vascoparlantes, primando, en esta ocasión, la cuestión lingüística, a pesar de presentar el presbítero oponente, no vascongado, el flamante título de Doctor en Teología por la Universidad de Alcalá.

Lo expuesto anteriormente forma parte de los argumentos probatorios que demuestran que esta lengua estuvo viva en muchas generaciones de lumbierinos.

Y esto está en consonancia con el mapa lingüístico del estudioso navarro Angel Irigaray que traza un mapa en el que incluye Lumbier en la zona

de habla vasca en el año 1778. Y probablemente los últimos lumbierinos que se expresaron en su lengua materna llegaron hasta principios de siglo XIX.

Esta afirmación no es gratuita, porque a doce kilómetros de Lumbier, concretamente en Induráin, en el Valle de Izagaondoa, seguían sus habitantes hablando el idioma materno en el año 1863, según el mapa lingüístico del Príncipe Luis Bonaparte.

En dicho año 1863, se extendía el euskera hasta un límite meridional formado por los pueblos de nuestra zona, como son Izco, Induráin, Besoya, Artajo, Mugueta, Racas Alto, Gallués, Uscarrés y Burgui. Dentro de esta limitación había en esas fechas muchos pueblos en los que la lengua estaba perdiéndose y en algunos casos, era hablada sólo por una minoría de ancianos.

Al día de hoy, lamentablemente, no se han encontrado textos en euskera relacionados con Lumbier. Por eso, nuestra misión se centrará en la exposición de los vestigios que persisten en la actualidad, bien enraizados en la toponimia de nuestro extenso territorio municipal o siguiendo su vigencia en el habla de los lumbierinos.

Referente a la toponimia, hay que decir, en honor a la verdad, que es un trabajo que ya está publicado por el Gobierno de Navarra, en 1996, con el título de Toponimia y Cartografía de Navarra, Lumbier Urraúl Alto y Urraúl Bajo, al que aporté la documentación pertinente y las referencias históricas de mi libro «Historia de la Villa de Lumbier-Irunberri».

En la exposición de hoy se han seleccionado los topónimos vascos y, cuando se ha creído necesario, se han añadido las observaciones personales pertinentes.

Respecto al léxico conservado de nuestro viejo idioma que pretendemos exponer, hay que hacer una advertencia para situarnos en la realidad. No se trata de mostrar un estudio exhaustivo del léxico vasco de nuestro pueblo porque es necesario un estudio más riguroso y más amplio.

En resumen, aunque es la primera vez que tenemos lo que podríamos decir un «diccionario lumbierino del euskera», éste nos servirá para que en un futuro no lejano, se pueda presentar de manera exhaustiva este tesoro lingüístico.

Y comenzamos con la Toponimia. Antes de entrar con los topónimos hoy vigentes, me voy a limitar a nombrar los históricos, es decir los documentados, pero que desgraciadamente perdieron su uso. Recordemos los términos de Arteguia (siglo XVI), Birbila (año 1898), Alduiurrrutia (siglo XVI), Dolareaga (documentado hasta finales del XIX), Erlatagoia y Erlateguia (s. XVI-XVII), Euliate (s. XVII y XVIII), Iturriberri (s. XIX), Larrea (s. XIX), Lisabe y Lisau (lugar donde se instaló en el año 1450 el monasterio de las benedictinas),

Barranco de Ollarriaga (s. XIX), Ollateguia (finales del XIX), Sotillo de Omboriturria (s. XVIII), Ripazubia (s. XVIII), Zabaleta (s. XVII y XVIII), Zaldiurrutia (XVII y XVIII) y Ziaurridaya (principios del siglo XVIII).

TOPONIMIA VASCA DE LUMBIER

AIZPEA

Lugar que se halla debajo de la localidad. De **AITZ** «peña» y el sufijo **PE** «de debajo de». Está documentado en el siglo XVII.

ARANA

Son varios los topónimos de Arana. En el siglo XVIII se documenta «prado de larana» y «soto» del mismo nombre. A comienzos del XIX «cantera de larana» y en el mismo siglo «barranco de larana». De **ARAN** «valle».

ARANBEITI

De **ARAN** y **BEITI** «parte inferior». Efectivamente es opuesto a la parte superior, pues se halla debajo del monte Arangoiti.

ARANGOITI

Es el monte más alto del término de Lumbier, con 1353 metros. De **ARAN** «valle» y **GOITI** «parte superior».

ARBAIUN

Lumbier y el valle del Romanzado son copropietarios de la Foz de Arbayún, valle estrecho y profundo de 6 kilómetros de longitud, por cuyo fondo fluye el río Salazar. *Arbaiun* es de componente vasco, con diversas interpretaciones.

ARROBIA

Término situado entre la carretera de Carcastillo-Venta de Judas y San Babil. En euskera **HARROBI** es cantera. En Lumbier, como en los demás pueblos que perdieron la lengua primigenia, es muy corriente la corrupción en «la Rubia» y ya desde el siglo XVIII vemos «la arovia», siguiendo «camino de la robia» y «la Rubia».

BAIAKUA

Situado entre los ríos Irati y Salazar. El nombre muestra la raíz **BAI**, del euskera **IBAI** «río», frecuentemente asociada a cursos de agua.

CAMINO DE BASOA

Aunque el nombre hace referencia al término de Aldunate llamado **BASOA**, en euskera «el bosque», sin embargo es una camino que discurre por Olaz, término jurisdiccional de Lumbier, hasta el término limítrofe de Basoa.

BASO-OLATZ

Se llamaba también así al antiguo despoblado de Olatz, del que después se hará mención. De **BASO** «bosque» y **OLATZ**, del euskera, que podría traducirse como «majada», que es lugar o paraje que sirve de aprisco al ganado y albergue a los pastores.

BAZULOA O BAZULBA

El paraje se encuentra entre Baiakua y el río Salazar. Dada su situación, se puede pensar que el nombre proviene de **BAIZULOA. BAI** guardaría relación con un curso de agua y **ZULO** «hondonada».

BIZCAIA O LAVIZCAYA

Paraje en el término de Olaz de Lumbier, limítrofe con el monte comunal **BIZKAIA** de utilidad pública de Aibar. Parece ser que BIZKAI designaba tal vez lugares elevados. En el glosario de nombres geográficos y genéricos de la Toponimia de Lumbier y de Urraúl Alto y Bajo, publicado por el Gobierno de Navarra en 1996, se dice de **BIZKAI** que tal vez pueda admitirse la proporción **IBAR: IBAI, BIZKAR: BIZKAL.**

BORDA Y BORDABLANCA

Hasta el siglo XVIII se utilizaron tanto las variantes vasca como romance del término Bordablanca y **BORDATXURIA.** De **BORDA** «cabaña rústica».

BURDISIBAR

Situado entre los términos de Sotico de Rejis, Borda y San Babil. Nombre compuesto de **IBAR** «vaguada, vega», pero precedido de un elemento no identificado.

CHOCOTICO EL

De **TXOKO** «rincón».

CUATROMUGAS

De **MUGA** «término, frontera, límite, linde».

DONEJURIO

En Lumbier también se le denomina a este topónimo Lujurios, deformación de **DONEJURIO**, en euskera San Julián. En ese término existió una ermita con esa advocación, como se dice en un documento de 1725 «La fuente de Donejurio a donde estuvo la basílica de San Julián».

ERREKAJOIA

Paraje próximo a la Venta de Judas. De **ERREKA**, «arroyo, río pequeño».

BALSA DE IBARRA

Del euskera **IBARRA** «valle».

ITURBERO

De **ITUR** «fuente» y **BERO** «caliente». Es una fuente de agua templada y lugar preferido de las lavanderas de Lumbier, junto al río Salazar, antes de 1928, año de la Traída de las Aguas.

ITURRIAGA

Término junto a la carretera de Pamplona-Huesca y cuyo topónimo hace alusión a la profusión de fuentes. De **ITURRI** «fuente» y el sufijo locativo **AGA**.

ITURRIOTZ

Paraje junto al de Arana y Talleuntcea y que en euskera es fuente fría. De **ITUR** y **HOTZ** «frío»

KAPANABIRIBILA

Término situado junto a La Llana, La Piedra y Rosales. Del euskera **KAPANA** «cabaña para el cuidado de la viña» y **BIRIBIL** «redondo». José María Jimeno Jurío define Kapana como una choza temporera, hecha de ramas de árbol y de matas, que se construía para refugio de guardas de las viñas, sobre todo para evitar que el ganado entrara a pastar en ellas. Este es el significado básico y originario. Este paraje de Lumbier ha sido propicio para el cultivo de las viñas desde épocas remotas.

KAPANETA O CAMPANETAS

El topónimo hace referencia a un antiguo poblado del que se tiene noticias ya desde el siglo X, en el que aparece un tal García Fortuniones de Ca-

bañas en una donación. El lugar fue comprado por Lumbier en 1391 y todavía en el año 1405 estaba poblado.

Lingüísticamente **KAPANETA** y Cabañas son sinónimos y lo que se ha dicho de **KAPANA** sirve para este topónimo.

LERUNBIDEA, IRUNBIDEA Y LUNBIDEA

Podría ser camino de Pamplona. En el siglo XVII aparece como Leirumbidea, en el siguiente Yrumbidea y en el XIX Lumbidea.

LOITI

En euskera **LOHITZE** es «lodazal, barrizal».

MENDARTE

Paraje situado junto al camino de San Bartolomé. En 1739 se documenta como Cerro de Mendarte. De **MENDI** «monte» y **ARTE** «espacio intermedio».

OLATZ

El despoblado de Olatz fue comprado por Lumbier en 1497 a su anterior propietario Alfonso de Artieda, integrándose desde entonces a su término municipal. Este enclave boscoso posee una extensión de 397 Hectáreas.

Desde el siglo XVI hasta el XVIII figuran topónimos como **OLAZECO-HORDOQUIA, OLAZOCO ORDOQUIA, OLAZECO ORDOQUIA, OLAZORDOQUIA, PLANA DE OLAZ.**

OLATZ, como se ha dicho anteriormente podría traducirse como «majada». **ORDOKI** en euskera es «llanura, llano, planicie».

RIECA LA

De **ERREKA** «arroyo, río pequeño».

SARRATE

Zona localizada entre Rosales, la Piedra y la Okia. En euskera **SARRATE** es «puerta de entrada».

SELBAONDOA

Junto al río Salazar, limítrofe con el término de Selva. **ONDOA** nos indica que Selvaondoa es «la parte baja de Selva».

SIDIES

Término situado entre Lardín y El Prado. Figura en el siglo XVI como Ciries y Ziries. Después Zeries, Sidies, Siries y Sirries.

Según la «Toponimia de Lumbier, Urraúl Alto-Urraúl Bajo», publicado por el Gobierno de Navarra, la forma actual de SIDIES parece la variante romanzada de un nombre que los vascohablantes de Lumbier habrían llamado **ZIRES**.

TALLEUNTZEA

En este paraje, limítrofe con el de Arana, se hallaba el despoblado de Necuesa, lugar ya documentado en 1068, cuando Eneko Blaski dispone en un testamento que San Juan de la Peña posea las casas y palacio de Gallués y Santa María de Necuesa, durante la minoría de edad de su hijo. En 1534 disfrutaba Lumbier el lugar y términos de Necuesa.

El topónimo TALLEUNTZEA, responde al genérico vasco TALLUNTZE, compuesto de **TALLU**, **DALLU**, «hoz, guadaña» y **EUNTZE** «prado», es decir «prado que se siega, destinado a traer hierba».

TXIRRINGUA

En euskera **TXIRRINGA** es «rueda». Próximo a este término hay otro denominado Las Ruedas, que es la traducción castellana.

LÉXICO VASCO DE LUMBIER

ABARCA

Palabra de uso genérico en Navarra. Además de haberse llevado este calzado en Lumbier, también fue confeccionado por sus artesanos. Su trayectoria ha sido como el euskera. Primero su uso fue pujante, después se sustituyó el cuero, que era la materia originaria, por trozos de neumático, hasta que finalmente desapareció de nuestro pueblo. Del euskera **ABARKA** «calzado de cuero», rústico y duradero.

¡AIDA!

Voz que se daba al ganado bovino de tiro para que ande. Equivale a *¡arre!* (J. Mª Iribarren)

ALCHIRRIA

Estiércol de oveja o cabras. De **ARDI,** oveja y de **CIRRI**, «cagarruta» o excremento de ganado (**Altzirri**).

HAMARRECO

De uso general. Conjunto de cinco tantos en el juego del mus. De **HAMAR** «diez»

y **-(E) KO** «de» (sufijo).

HAMARRETACO

Almuerzo que se hace sobre las diez de la mañana. Del mismo origen que el anterior.

ANDERETE

Insecto. Se decía en Lumbier: «Poner anderetes para cebo para pescar». Según José María Iribarren, su significado es hormiga hembra con alas y proviene del euskera **ANDREA**, señora.

APURRE

En Lumbier se designa al pan desmigado y viene del euskera **APUR**, migaja.

También se indica con esta palabra a los restos de otros alimentos.

ARAÑÓN

Nombre que dan al fruto pequeño, negro y de sabor áspero que produce el endrino. En euskera **ARAN** «ciruela».

ARGUILLADO

Persona muy flaca, enteca, esmirriada, desmejorada, ajada y desmedrada, según Sainz Pezonaga, conceptos que son aplicables en Lumbier. Del euskera, **ARGAL**, débil, flojo.

ARRAPO

Sapo. De **ARRAPO** sapo

ARTALAN, ARTALANA, AUZOLAN Y AUZALAN

Se emplean en Lumbier indistintamente para indicar el trabajo de vecinos, es decir el trabajo hecho en vecindad. De **AUZO**, vecindad y **LAN** trabajo. Lo recoge Iribarren como propio de Lumbier.

ARTELETES

Nombre que se da al plato llamado leche frita. José María Iribarren dice que proviene del euskera **ARTO:** torta y **LETE**: leche.

ARTOLAS

Tablas colocadas en el baste de las caballerías para transportar diversos materiales. En euskera **ARTOL** «tabla en que se lleva el maíz al horno». Según Ciérvide «procede del vascuence **ARTO , «maíz,» OL «tabla»** y **-a** determinante. En euskera se dan muchas formaciones parecidas: *burdiol* «armazón lateral del carro», *gaztanol* «tabla en que se curan los quesos».

ASCA

Abrevadero. De **ASKA**

ASTIGARRO

Una clase de árbol. Del euskera **ASTIGAR**, arce, moscón.

AUSIAR

Azuzar, espantar. «En Lumbier ausiar las gallinas». Es decir ahuyentar o espantar a las gallinas. En euskera **UXADA** «acometida», «excitación, incitación (por ejemplo, la que se hace a un toro para que acometa). Y **UXATU** es «ahuyentar, espantar».

B

BALDURRO

Es un palo gordo. Del euskera **BALDO** «astilla grande, pedazo grande de tronco».

BELARRA

Se oyó decir hace años: «Fumar belarra», es decir fumar hierba. De **BELAR** «hierba»

BIHARRA

«La biarra enseña mucho». De **BEHAR** «necesidad, necesario».

BIRICA

La longaniza de inferior calidad. En euskera **BIRIKA** «pulmón», «asaduras»

BIRIQUI

Tener el ojo biriqui, es tener el ojo torcido. Del euskera **BIRIKI.**

BIZCARRA

La parte alta del tejado. De **BIZKAR** «espalda, lomo, loma», «cumbrera o caballete de un tejado»

BOLADA

Ráfaga de aire. Según el estudio del euskera de Valdizarbe, viene del euskera **BOLADA**, «tropel», «ráfaga».

BOLINGA

Estar bolinga equivale a estar borracho, mareado. De **BOLIN,** «balanceo».

BORDA

Cabaña rústica o casa aislada en el campo. De uso general en Navarra. De **BORDA.**

BURRUSQUIL

Cabaña para meter ovejas y cabras. Según Sainz Pezonaga **BURRUSKILA** en euskera (Roncal) «lugar en que se guardan crías de ovejas, separándolas de sus madres», en la que el componente -**KIL**- podía ser variante de **BIL** «*bildu*», «reunir».

C

CAPARRA

Garrapata. Dícese también en Lumbier de la persona molesta, pesada y pegajosa. En euskera **KAPAR** es garrapata muy pequeña, zarza, cambrón.

CARTOLA

Tabla trasera del carro. Suplemento de madera en forma de tabla que se aplica a los carruajes para aumentar la capacidad para el transporte de la carga. En euskera **KARTOLA** es «jamugas».

CIQUIÑA

Suciedad. De **ZIKIN** «sucio»

CIQIÑOSO

Además de sucio, se usa para designar a la persona enredadora, pesada, molesta, impertinente. De la misma raíz de **ZIKIN.**

CIRIQUIAR

Enredar, fastidiar, importunar. Del euskera **ZIRIKATU,** «incitar» «fastidiar» «punzar»

CIROTE

Excremento humano

CIRRIA

Tener cirria equivale a tener diarrea. Relacionado con el euskera **ZIRIN** «diarrea»

COLCO

En Lumbier se dice: «Todo para el colco», es decir todo para el interior o para la tripa. Del euskera **KOLKO** «seno».

COCOCHA

Barbadilla de la merluza. Del euskera **KOKOTXA** con el mismo significado

COLINGARSE

Según José María Iribarren en Lumbier es columpiarse, bandearse en un columpio. Está relacionada con chilingarse, del euskera **ZINTZILIK** «colgando»

COZCOR

En Lumbier se denomina al corazón de una fruta, como el cozcor de la manzana y además, cozcor significa nervio, vigor, agilidad y temple. **KOZKOR** en euskera «panoja de maíz». Algunos autores dan para *kozkor* también el significado de «cosa endurecida».

COSQUE

Muella, muesca, abolladura. Del euskera **KOSKA**

Además de muella, también los lumbierinos usan cosque con el significado de golpe «dar un cosque en la cabeza».

COZCORRICO

El corazón de toda fruta o fruto. Recogido por José María Iribarren. De **KOZKOR.**

CH

CHABOLA

Aunque está recogido en el diccionario español, proviene del euskera **TXABOLA,** choza o caseta, generalmente la construida en el campo.

CHANCHIGORRI

Residuos de las mantecas de cerdo después de derretirlas en la sartén y que sirven para hacer las ensaimadas. Del euskera **GANZ** grasa y **TXINGOR** asado: **TXANTXIGOR.**

CHANDA

Tanda, turno. De **TXANDA** «turno, vez»

CHAPELA

Boina, de **TXAPELA**

CHANDRÍO

Jugarreta, estropicio, desaguisado, desgracia. De **ETXEKOANDRE** dueña de la casa. Esta derivación está recogida en el estudio del Euskera de Valdizarbe.

MALACHANDRA

Se le dice a las mujeres. Mujer de poco fiar, poco hacendosa. En euskera **ETXANDRE** «dueña de la casa» «mujer amante del hogar». En el Fuero General de Navarra CHANDRA aparece en el sentido de «señora de la casa».

CHAPARRO

Dícese de la persona baja de estatura y recia de cuerpo. Según Sainz Pezonaga, en euskera **TXAPAR** «roble pequeño», «persona de pequeña estatura» y **TXAPARRO** «mata de encina o roble», «hombre rechoncho».

Según el Diccionario de la Real Academia de la Lengua Española, chaparro, con el significado de mata de encina o roble, de muchas ramas y poca altura, proviene del vasco **TXAPARRO.**

CHARRO

Se dice de la persona menuda, de poca estatura, pequeño. En euskera **TXAR** «malo», «defectuoso», «pequeño».

CHICHI

En el lenguaje infantil carne. De **TXITXI**

CHILINGAR

Voz recogida por José María Iribarren en Lumbier, en el sentido de colgar, balancearse o columpiarse, estando pendiente de un asidero. Según Sainz Pezonaga está relacionada con el euskera **ZINZILIK** «colgando, pendiente», o algunas variantes concretas como **ZILINZIKA, ZINZILIKA, ZINTZILI, ZINTZILIKA**.

CHINGUE

Andar al chingue, es andar a la pata coja, ir a saltos sobe un solo pié. En euskera **TXINGILIKA, TXINGILIZ** «andar sobre un pié».

CHINCHURRI

Tener buen chinchurri, es tener buena voz o por lo menos tener voz potente. Del euskera **ZINTZUR**, garganta.

CHINDA

Las chindas que salen del fuego, son las chispas. Del euskera **XINDA**, «chispa».

CHIQUI

Pequeño. De **Txiki.**

CHIPA

Pececillo de río. En euskera **TXIPA** «bermejuela».

CHIPIRÓN

De uso general en Navarra. En euskera **TXIPIROI** «calamar, jibión»

CHIRIMIRI O XIRIMIRI

Lluvia menuda. De **ZIRIMIRI** «llovizna, lluvia fina y continuada». Decimos que «está cayendo chirimiri».

CHIRRINTA

Tener chirrintas es tener un deseo vehemente, capricho, anhelo, antojo. De **TXIRRINTA.** Según Sainz Pezonaga, en euskera (Salazar y Roncal) «an-

sia, anhelo» **TXIRRINTA**. Relacionado con **TIRRIA,** «inclinación, querencia, anhelo».

CHISTOR Y CHISTORRA

De uso general en Navarra. En euskera «**TXISTOR(RA)** «longaniza».

CHITA o TITA

Se usa para llamar a los polluelos de gallina. Del euskera **TXITA** «pollito, polluelo».

CHOCHOLO

Pobre hombre, inútil, lelo. De **TXOTXOLO**, «pobre de espíritu, chocho, tontillo».

CHOCO

De **TXOKO,** «rincón»

CHOCOTICO

José Mª Iribarren la recoge como propia de Lumbier, con el significado de rincón.

CHORDINGO

Murciélago. José María Iribarren recoge también en Lumbier chorlingo. Podría venir del euskera **TXORI** «pájaro».

CHOSNE

Pan pequeño. En euskera **TXOZNE**, «pan francés».

CHOCARRINA. CHUCARRINA

Chamusquina.

CHOCARRAR O CHUCARRAR. CHUCARRADO

Socararrar, requemar. Requemarse la comida, agarrarse. Según Sainz Pezonaga, en euskera antiguo **SUKAR(RA)** «llama de fuego, incendio», de **SU** «fuego» y «**KAR(RA)** «llama». Socarrar es considerado un préstamo del euskera al castellano.

CHULA

Lonja o loncha de tocino de cerdo. En euskera **TXULA** «carne de cerdo, loncha de tocino». Según el Diccionario Etimológico español de Vicente García de Diego, en latín *suilla* «carne de cerdo».

CHUNGUR

Hueso que queda después de quitado el magro al pernil del cerdo y que se utiliza para condimentar la sopa. En euskera **TXUNGUR** «juntura, articulación».

E

ECHECARTE

Hueco entre dos edificios. Además de decirse en Lumbier etxecarte, se dice también belena en el mismo sentido. De **ETXE** «casa» y **ARTE** «entre».

ERRECA

Barranco, regato. De **ERREKA** «arroyo, río pequeño»

EZPUENDA, EZPONDA

Cuesta. Del euskera **EZPONDA** «talud, orilla»

EZPONDON

Cuesta grande

F

FARRASCAS

Cuando se dice de una persona que es un farrascas queremos decir que tiene poco fundamento y es un dejado. Del euskera **FARRAS** «desaliñado, abandonado, indolente»

FARRASCA

Suciedad, como hojas, palos, hierba, etc., que deja una corriente de agua a su paso o porquería con estos elementos. De la misma raíz que la anterior.

FURRUSTIAR

Recogida por José María Iribarren en Lumbier como resbalar por una pendiente o costanilla. Podría venir del euskera **FURRUNDA, DURRUNDA**, «ruido retumbante y estrepitoso».

FURRUSTIARSE

También señalada por Iribarren en Lumbier como deslizarse los chicos por una costanilla (calle corta de mayor declive que las cercanas), después de haberse hecho un reguero orinándose. También de **FURRUNDA.**

G

GURRILLÓN

Espino albar.

I

IRASCO

Macho cabrío. Según Sanz Pezonaga, de **IRA** y sufijo **-SKO** diminutivo.

K

KILIKI

Cabezudo. Del euskera **KILI-KILI** «Cosquillas, que produce risa, por extensión».

L

LACHO

Cordero destetado que se alimenta de hierba. Del euskera **LATZ** «áspero, amargo».

LANCHURDA

Escarcha muy fuerte. De **LANTXURDA** «aguanieve, escarcha, llovizna de alta montaña».

LANGARRA

En Lumbier se llaman langarras a las nubes bajas. Del euskera **LANGAR** «agua de la niebla».

LANGARRAEAR

Que hay nubes bajas o que se hacen langarras.

LAYA Instrumento para labrar la tierra y revolverla, compuesto de dos piezas de hierro en forma de h. Del euskera **LAIA** «laya».

LAYAR

Laborear la tierra. De **LAI(TU)** «layar».

LIECO

Terreno que se queda sin cultivar. Iribarren trae «lieco» con el mismo significado para la Zona Media, Cuenca de Pamplona y Montaña. Se han propuesto diversas etimologías para esta voz. Alvar considera «lieco» adaptación del euskera «**LEKU**» lugar.

LERA

En Lumbier piedras lisas y llanas. Del euskera **LERA** «especie de trineo, carro rústico sin ruedas».

También especie de trineo de tablas para arrastrar carga, piedra, leña, etc.

M

MAITIAR

En el sentido de acariciar, halagar, cuidar. Del euskera **MAITA(TU)** «amar».

Cuando el niño está enfermo «se le maitia»

MANDARRA

Delantal. Del euskera **MANTAR** «trapo, pañal, delantal»

MALCARRA

Paja de las legumbres y especialmente de las habas. De **MALKAR** «paja de veza y gerón».

MATACHERRI

Estar de matacherri es estar de matanza de cuto. De **TXERRI** «cerdo».

MINZA

Se le dice a la telilla de la parte exterior de la cebolla. Se suele decir que una cosa es «más delgada que la minza la cebolla». Del euskera **MINTZ (A)** «dermis, epidermis, membrana fina que envuelve los huevos, castañas, cebollas, etc.»

MISINO

Minino, gato Del euskera **MISITSU, MITXITXU** «Gato, en lenguaje infantil»

MIS-MIS

De lo anterior vendría **MIS-MIS** para llamar al gato

MOCHA

Según José María Iribarren en Lumbier se dice mocha a la oveja que no tiene cola. Del euskera **MOTZ** «romo, corto, chato»

MOCHO

En Lumbier significa corto, pelado. Se dice que «el peluquero te ha dejado el pelo mocho». También de **MOTZ.**

MOTILON

Se le dice al buen mozo, fuerte y grande. De **MUTIL** «muchacho, chico, mozo».

MOKORDO

Excremento humano de forma cilíndrica. Del euskera **MOKORDO** «chorongo, excremento humano duro».

MOZCORRA

Borrachera, embriaguez. **MOZKOR** «borracho».

MOZORRO

Los encapuchados en Semana Santa y en la Romería de la Trinidad. Del euskera **MOZORRO** «careta, máscara, disfrazado».

MUGA

Límite, frontera. **MUGA** «término, frontera, límite, linde».

MUGAR

Lindar. De **MUGA.**

MUGANTE

Limítrofe, lindante. Decimos que esta huerta está mugante con la de fulano.

MUSTUR

El extremo o pico de un pan. Del euskera **MUSTUR** «hocico, jeta. En plural, labios, morros».

Ñ

ÑARRO

Pequeñajo, charro, canijo, desmedrado. Se aplica a personas, animales y cosas. Del euskera **ÑARRO** «pequeño, chaparro de altura».

O

ORDAGO

De uso general en Navarra. Voz utilizada en el juego del mus para significar que se pone en juego toda la partida. También, por extensión se dice de algo excesivo, fuera de lo común, que es de órdago: «Se armó un follón de órdago».

En euskera **HOR** «ahí» y **DAGO** está, del verbo **EGON** «estar», **HOR DAGO** «ahí está».

ONDARRA, ONDARRAS

Restos, pocos, sobras de comida. Del euskera **HONDAR** «residuo, hez, resto».

ORDEA

A cambio. Trabajar a *ordea* es trabajar a cambio de trabajo. Del euskera **ORDE** «pago, equivalente».

OSCA

Muesca, incisión. Según José María Iribarren es voz vasca. Sainz Pezonaga dice que **OXKA** en euskera es «hendidura, fisura hecha con instrumento cortante», **OZKA** «muella, mueca» de origen latino.

OSQUIADA y OSQUIAR, se usan en el mismo sentido. «La hoz está osquiada».

OTAMEN

Almuerzo o tentempié que se come a media mañana. Del euskera **OTAMEN** «bocado, merienda ligera, desayuno, bocadillo de las diez».

P

PACHACA

Ciruela silvestre o fruto del endrino. En Lumbier se le llama al fruto del manzano silvestre.

PACHARÁN

Licor elaborado a partir de la elaboración en anís de los pacharanes. En euskera **PAXARAN** «endrino», compuesto de **BASA** «silvestre» y **ARAN** «ciruela».

PITARROSO

Legañoso, que tiene legañas. La voz **PITARRA** «legaña» incluida en el Diccionario De la Real Academia de la Lengua Española (DRAE), tiene su origen según Corominas, en euskera **PIZTA** «legaña».

POCHOLO. POCHOLA. POCHOLADA

Hermoso, guapote, bonito, rechoncho. Generalmente se aplica a los niños. Pocholada se aplica por extensión a determinados objetos que son bonitos o hermosos. En euskera **POTTOLO, POTXOLO** «regordete, rechoncho».

PIMPÍN

Recogido por José Mª Iribarren en Lumbier. Cierto pájaro pequeño. «Come menos que un pimpín». Según Sainz Pezonaga en euskera **PINPIN** «aguzanieves «pájaro», de origen onomatopéyico, recurso frecuente para designar pájaros.

PIPERRA

Hacer piperra es faltar los chicos a la escuela. Cuando un niño ha faltado a la escuela se le decía: «Has hecho piperra». En euskera **PIPAR, PIPER** «pimiento», procedente del latín *piper*, pimiento.

PIPERRADA

Fritada de pimientos.

PURRUSALDA

Plato cocinado consistente en puerros y patatas. Del euskera **PORRU** «puerro» y **SALDA** «caldo».

PURRA

Gallina. Voz que repetida se usa para llamar a las gallinas. En euskera **PURRA** «voz con que se llama a las gallinas».

RIECA

Arroyo, río pequeño. De **ERREKA** «arroyo río pequeño, raya, traza».

ROJE

Rosco de forma casi ovalada y de elaboración casera, que se lleva a bendecir a la iglesia el día de San Blas. Según Iribarren lo elaboran mezclando a la masa huevo, azúcar, aceite, canela, anís en grano, etc. y se llama Roje en Sangüesa, Aibar, Lumbier y Valle de Urraúl. El Diccionario de la Real Academia Española señala ROGE como propio de Navarra, del vascuence **HERROGUI** pan de pueblo, roscón que se lleva a la iglesia como ofrenda el día de la Candelaria y el día de San Blas.

S

SABAYADO

Desván de una casa, la parte superior de la casa destinada a almacén de diversos objetos. Del euskera **SABAI** «techo, desván o pajar situado en lo alto de la casa»

SAGUNDILA

Lagartija. Del euskera **SUGANDILA** «lagartija». En zoología *Lacerta muralis*. Esta voz la recoge Iribarren como propia de Urraúl Bajo y Lumbier.

SARDE

Horquilla de hierro. Del euskera **SARDE,** «horca, rastro, horquilla de púas muy larga».

SAIN

Grasa. «La saín de la gallina». Iribarren dice que es voz vasca que se usa en la Zona Media y, más raramente, en la Ribera.

SINSORGO

Dícese de la persona insustancial o de poca formalidad. Del euskera **ZINTZORKA** «hablador, poco juicioso».

T

TANTARRO

Poco juicioso, sin fundamento. Probable del euskera **TANTAR** «gandul».

TORDANCHA

Estornino, pájaro. Según Sainz Pezonaga, en la Zona Media se denomina así al mirlo común hembra y a la calandria. De tordo y vasco **ANTZA** «parecido, semejante, tirando a».

TURUTA

Corneta pequeña. Del euskera **TURUTA** «corneta pequeña».

U

UGARRO

Nombre de pájaro.

USÍN

Del euskera **OSIN** «ventisca de nieve». En Lumbier cuando ha nevado y el viento levanta la nieve, se dice que «anda usín».

Z

ZABORRA

Suciedad, porquería, residuo, desecho. Del euskera **ZABOR** «suciedad, escombro, residuo». Procedente del latín *saburra* y relacionado con el castellano «zahorra»

ZABORRERÍA

Conjunto de zaborras. En euskera **ZABORRERIA** «desperdicios, basura, restos».

ZABORRO

Individuo desaliñado, flojo, desastroso.

ZACARRO

Torpe, zafio, incorrecto. Del euskera **ZAKAR** «rudo, tosco, brusco, torpe, bruto».

ZACUTO

Bolso, saco pequeño. En euskera **ZAKUTO** «alforja, saquito, bolsa», diminutivo de **ZAKU** «saco» procedente del latín *saccus.*

ZAMARRA

En el Diccionario de la Lengua española como prenda de vestir, rústica, hecha de piel con su lana o pelo, tiene su origen del vasco. De **ZAMAR(RA)** «chamarra, chaquetón tosco, lana esquilada, vellón».

ZAMPATACO

Bofetada, tortazo, golpe. Del euskera **ZUNPA** «golpe».

ZARRAPO

Iribarren señala en Lumbier sapo. En euskera **ZARRAPO** «sapo»

ZARTACO

Bofetada, sopapo, torta, golpe. Del euskera **ZARTAKO** «bofetada».

ZARRAPOS

José María Iribarren dice que en Lumbier «andar a zarrapos» es andar a cuatro manos, como los sapos o zarrapos. **ZARRAPO** es sapo.

ZOMPIAR

Zurrar, dar una paliza. De euskera **ZUNPATU** «golpear»

ZARRAMACALDA

Gancho de hierro fijado a un palo para cortar ramas. En euskera **ZARRAMAKALDA**, «gancho con que quitan las matas de un ribazo».

SABINO ARANA GOIRI:
EUSKARA ETA KULTURA

Sabino Arana Fundazioa - R.A.L.V. / Euskaltzaindia

Bilbo, Euskaltzaindiaren egoitza, 2003-XI-21

EUSKALTZAINDIA
REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE

FUNDACIÓN
SABINO ARANA
KULTUR ELKARGOA

SABINO ARANAREN GOMUTAZ

Bilbo, egoitza, 2003-XI-21

Xabier Kintana

Jaun-andreok, agur guztioi:

Jean Haritschelhar euskaltzainburuaren ezin etorriaz, niri dagokit gaur Euskaltzaindiaren ordezkari zuen aurrean izateko ohorea. Horregatik, beste ezerekin hasi baino lehen, gure egoitzara etorri zareten guztioi ongi etorri esan nahi dizuet bihotzez. Dakizuenez, Euskaltzaindia euskararen akademia da, eta beraz, gure zeregin nagusia hizkuntza aztertu eta bera gure gizarteko premia guztietarako egokitzea da. Hizkuntzak, ordea, ez dira berez bizi, hiztunek, erabiltzaileek ematen diete bizia, eta kasu honetan euskaldunok gara euskara bizi, prestatu, landu eta itsusten edo edertzen dugunok. Horrexegatik, euskara ez eze, baita gure mintzaira, nola edo hala, ikerketa edo literaturaren bidez landu duten pertsonak ere gogoan izan behar ditu Euskaltzaindiak nahitaez.

Gaur, hain zuzen, euskararen eta euskal kulturaren alde lan handia egin duten pertsona horietako bat dakargu zuen aurrean, eta ez nolanahikoa: Sabino Arana-Goiri, bizkaitarra. Aurten haren heriotzaren mendeurrena betetzen da, eta, beraz, bidezkoa da euskaldun guztiok harekin dugun zorra kitatzeko, beraren omenez oroitzapen-ekitaldi batzuk antolatzea. Gaurkoan, beraz, Euskaltzaindiak Sabino Arana Kultur Elkartearekin batera, Abandoko seme argiak Euskal Herriaren hizkuntza nazionalean eta gure kulturan izandako eragina eta ondoko belaunaldiei utziriko emaitzak gogoratu eta haren testuinguruan balioetsi nahi ditu.

Haren testuinguruan esan dut, eta horixe da Sabino Aranaren nortasuna aztertzean askok, zoritxarrez, ahanzten dutena. Bilboko udalak Aranaren alde estatua publiko bat eraikitzea erabaki du oraintsu, eta horrek, dakizuenez, lehen ere euskarari eta euskal intelektualei dien mespretxua aski garbi erakutsi duen zinegotzi ezagun baten haserrea biztu du, eta Sabinoren ideologia xenofoboa Europar foruetaraino eramateko prest omen dago, han epai eta kondena dezaten.

Litekeena da Sabino Arana aldizka bere idazkietan xenofobo xamar agertzea, baina kontua ez da hori, baizik eta ea, bere garaian eta orduko pentsaera politiko eta giro sozial nagusiaren ikuspegitik, aldamenekoak baino xeno-

foboagoa zen ala ez aztertzea. Eta hemen ere, dakusagunez, *zozoak beleari ipurbeltz*. Izan ere, aipaturiko zinegotzi horren ideologiakoek askoz ere geroago eta lasai aski *el Dia de la Raza* jarri zutela kontuan izanda, ez dirudi Sabinoren jarrera bereziki gaitzestekoa zenik, gure foru-legislazioa galtzean Bizkaiko erakundeetara *hable en cristiano* esaka zetozen administrazio eta irakaskuntzako funtzionario kanpotar eta inperialisten aurka, urteak pasa ahala, orduko testuingurua aldatzean, haren hitzak, lekuz eta tokiz kanpoan, maiz gogorregi irudi dakizkigukeen arren. Edonola ere, ez ziren gozoagoak izan, dakigunetik, Rizal filipinarrak edo Marti kubatarrak espainol okupatzaileen kontra esandakoak. Alde horretatik, ez legoke gaizki Aranaren esanak eta orduko politikarienak, frantses eta espainolenak bereziki, bildu eta liburu batean argitaratzea, elkarren konparagarri.

Gogora dezadan, bidenabar, Sabinorentzat estatua publikoa eskatu zuen lehenengoa, hain zuzen, Resurrección Maria Azkue izan genuela, Euskaltzaindiaren fundatzaile eta hil arteko burua, Aranak «euskararentzat hainbat interes sortarazi eta hainbat irakurle berri lortzeagatik». Eta Azkue, apaiza izateaz gainera, karlista izana zen, eta ideietan askotan ez zetorren bat Sabinorekin, baina halere, haren merezimenduak ezagutu eta aitortzen zituen zintzoki, hark Eta ez zen eskandalizatu giro eta testuinguru berean bizi zirelako, hain zuzen. Eta orain, desorduan, haren aurka jo eta ke ari diren baskofobo batzuek hori hobeki jakin beharko lukete.

Izan ere, ez dugu behin ere ahantzi behar, guztiok bezala, bere argi eta itzalekin, bere garaiko semea genuela Sabino ere, eta horrexegatik, bera zuzen epaitzeko orduan, garai hartako egoera sozial, kultural eta ideologikoa nahitaez kontuan hartu beharra daukagula.

Nolanahi ere den, ez nuke neure aurkezpen hau amaitu gura Aranaren euskal ekarpen batzuk gogoratu barik: lehenengo eta behin, euskara ikasi zuen, geroagoko euskaldun berri askorentzat eredua izanik; euskarak gure nazioaren osaeran daukan garrantzia azpimarratu zuen; euskararen batasunerako lehen pausoak ezarri zituen, ipar eta hegoaldeko euskaldun guztientzat ortografia batzea planteatu zuenean; onomastika arloan frantses eta espainolaren azpian geneukan menpekotasunetik irten eta euskal santutegi berria eratu zuen, gaurko Iñaki, Jon, Miren edo Edurne ugarien sortzaile espirituala izanez, eta, azkenik, hizkuntza txukuntzeko kezkaz oroitu beharra dugu, euskarak kultur eta zientzi terminologia berria bere erroetatik sortzeko daukan ahalmena nabarmenduz.

Baina haren merezimendu berezia, funtsean, hauxe izan zen: gure hizkuntzak eta gure herriak zituzten hutsune eta beharrizanak azpimarratu eta horiei irtenbide egokia ematen saiatzea; jakina, bere informazio eta jakintza pertsonalaren arabera. Ardura gutxi du ukitu zituen arlo guztietan ondo asmatu zuen ala ez. Gauza guztiak, noski, ez zituen ongi burutu, gaur dakigunaren eta ordutik hona ikasi dugunaren argitan behintzat, baina orduan inork gutxik egin

zitzakeen gauzak berak baino hobeki. Ondokoei egokitu zaigu berak proposaturiko bidea arteztu, birmoldatu eta hobetzea, gure atzetik datozenek gurea zuzenduko duten bezalaxe, baina beti ere haren lana kontuan izanda, hark azpimarraturiko hutsuneak konpontzea helburu. Edonola ere, ene ustez, ez orduan, ez eta geroago ere euskaraz ezertarako arduratu ez zirenen jarraitzaile ideologikoak ez dira nor noiz eta orain, ehun urte geroago, Aranaren akatsak demagogikoki salatzen jarduteko.

Eta agian sarrera luzeegi honekin, hitza ematen diot orain Jose Luis Aurtenetxe, Sabino Arana kultur elkargoko ordezkariari. Eskerrik asko.

SABINO ARANA GOIRI

Bilbo, Euskaltzaindiaren egoitza, 2003-XI-21

Jose Luis Aurtenetxe,
Sabino Arana Fundazioaren buruordea

Oraindik orain, Sabino Arana hil zenetik mendeurrena bete denean, haren inguruko erreferentziak polemikoak suertatu ohi dira. Euskal abertzaleentzat Sabino euskal abertzaletasun politiko modernoaren sortzailea da; berak gainditu zuen ordura arteko foruzaletasuna eta bera izan zen joera politiko horren oinarrizko kontzeptuak ezarri zituena, aldaketa sozio-politikoaren eragile bihurtuz kontzeptuok. Guretzat, abertzaleontzat, aipatutako ezaugarri hori horren garrantzitsu da ze, askotan erabili izan dugula justifikazino nagusitzat eta nahikotzat, eta hori ezagutzearekin asetutzat sentitu garela, eta alde batera utzi dugu Sabinok landutako esparruetan egin zituen ekarpenak sakontze eta aztertzeak eskatzen zuen lana.

Beste batzuentzat, espainiazaleentzat, aspaldiko partez oso erasokor ari diren horientzat, Sabino Arana aipatzerakoan badirudi euren aurkako zerbait esan dela, eta gaur eguneko testuinguru europearrean izan litezkeen adierazlerik ezezkorrenak egozten dizkiote, batez ere arrazakeriazale eta xenofobo hutsa izan zela. Horretarako, bada, Aranaren mezuak eta lanak berezko duten testuinguru historikotik atara besterik ez dute egiten behin eta berriz.

Lerrookin ez dut inor iritziz aldaerazi nahi. Eztabaida antzu horren ikuspegi estua gainditzeko modurik zintzoena zein den, nire ustez, azpimarratzea besterik ez dut gura: Sabinoren lanaren azterketan sakontzen ahalegintzea; landutako esparruetan egin zituen ekarpenetan sakontzen ahalegintzea. Horrexegatik, hain zuzen ere, oso erakargarri eta garrantzitsu deritzot mintegiaren helburuari: euskararen iraunerazpenerako, berreskuraketarako eta normalkuntzarako Sabino Aranaren ekarpena analitikoki berrikustea.

Argitalpen honetan zehar ikusi daitekeenez, honako ekarpen hau ere ez da polemikatatik at geratu. Ezin daiteke beste modu batera izan, gure sortzaile izan zenaren bizitzaren ezaugarri nagusi ziren sentikera agonikoa eta izakera berriztatzailea aintzat hartzen baditugu. Baina nire iritzian benetan garrantzitsua dena, gure geure hizkuntzaren gaur eguneko egoerearen ikuspegitik abiatuta, garai hartako euskararen inguruko eztabaidetan Sabinok eragin zuen astintze-lana da, hizkuntza biziberrituko zuen osteragoko mugimentuetarako

ezinbesteko eragin bultzagarri izango zuelako horrek. Eta ekarpen hori, edozelan ere, ez dugu behar bestean eskertuko euskararekiko zaletasuna dugunok eta euskara maite dugunok.

Amaitzeko, nire esker onik zintzoena adierazo gura diot Euskaltzaindiari, mintegia antolatzerakoan izan duen parte hartzeagatik. Zer erakunde hoberik gauzatzeko, bidezkotasunez eta zuzentasunez, Sabino Aranak zeregin horretan egindako lanaren benetako nondik-norakoak, egindakook aztertzeko eta neurtzeko. Beste alde batetik, berton dauden hitzaldien aberastasunak berez eta besterik gabe adierazten du egileek pertsonaiaren beraren eta alor honetan egindako lanaren azterketa egiterakoan jarritako adorea eta ahalegina. Euroi ere gure Fundazioaren esker ona.

* * *

Oharra: honako lerro hauek mintegiaren hitzaldiak hartuko dituen argitalpenaren sarrera, hitzaurre edo dena delakotzat sartu beharrekotzat direla aintzat izanda ere, ez ditut izendatu, argitalpenaren arduradunek eurek zehaztuko baitute zuzenago zein toki edo ataletan joango diren.

EUSKARA, EGITASMO POLITIKOA BIHURTU: SABINO ARANAREN ASMOAK DENBORAREN GURPILEAN, EUSKALTZALETASUNAREN ILDOAN

Bilbo, 2003-XI-21

Joseba Agirreazkuenaga
Euskaltzaindiko urgazle eta EHUko gaurregungo historiazko katedraduna

Aitzin solasa

Sabino edo Sabin Aranaren heriotzaren mendeurrenean, gaurko hitzaldi honetan, zera gogoratu nahi nuke: Sabino Aranak, beste gauza askoren artean, euskara, euskal hizkuntza egitasmo politikoa bihurtu zuela, politikaren bidez berregituratu eta euskararen bizitza sendotu nahi zuen. Eta nire ustez honetan datza bere ekintzabide nagusienetariko bat. Horregatik, euskaltzaleen mugimenduaren baitan ere kokatu beharko genuke pertsonaia, bere ideiak eta ekintzabidea. Ikusi besterik ez dugu, Euskal Abertzaletasunaren agiritegian Sabino Arana Goiriren ondarea hain ederki eta ikerlariontzat erabilgarri eta mesedegarri eratua, oraingoz behintzat artxibategian erdara txukunean sailkaturik egon arren. Euskara, euskal zibilizazioa geroa haren kezken muina dugu. Nire ekarpena une honetan, behin behinekoa dela adierazten dut eta etorkizunean sakonago beharko litzateke burutu.

Abiapuntua eta helburua harturik, zera dakusagu: haren bizitza laburrean, hamar urteren buruan euskararekiko bi aldi nabarmen bereizten direla eta, gutxi gora behera zer nolako bilakaera izan zuen adierazten saiatuko naiz: lehena 1893ko adierazpenetan kokatzen dugu eta bigarrena 1901ean.

Baina bera ez zen lehena izan euskal hizkuntzaren geroaz kezkati gogoetak egin zituena. Nire ustez, katea luze bateko katebegi garrantzitsua bai agian. Euskal Herriko eta Europako historiaren gurpilean kokatzea litzateke nire asmoa. Horregatik, honako galdera dugu bidezko: Noiz eta nortzuk sartu dute euskara egitasmo politikoaren arloan eta zergatik eta zertarako?

Bibliografiari dagokionez, lehendabizi aipatu nahi nuke, 2001eko urriaren 25ean eta 26an, Sabino Arana kultur elkargoak jardunaldi trinkoa eratu zuela «Euskaltzaleen Biltzarraren Mendeurrenean» izenburupean. Bertan, Mi-

kel Zalbidek 1901ean Sabino Aranak Euskaltzaleen Biltzarrean eginiko hitzaldiaren harian, gogoeta eta ekarpen jakingarria egin zigun, S. Aranaren ikuspegia, euskaltzaleen mugimenduen baitan ulertarazteko bidea erraztuz. Eta pentsamendu politikoa bera ere, beharbada, ulergarriago egingo zaigu, euskaltzaleen etorrian aztertu ezkero. Euskarari buruzko ideologiei buruzko txostena aurkeztu nuen aipaturiko jardunaldietan eta gaurkoa esandakoaren berrikuspena litzateke.

Joseba Intxaustik idatzi ditu, bestalde, hainbat saiakera eta liburua ere euskal hizkuntzaren historiaz. Mikel Atxagak Sabino Arana eta haren jarraitzaileen eragina euskararen berbizkundean. Eta ildo horretan gure ekarpen xumea kokatu nahi genuke, epe luzean, aurrekariak, eta ondorenak aipatuaz, mendebaleko Europaren historiaren nondik norako nagusien baitan, S. Aranaren ekarpena euskararen biziberritzeari buruz gogoeta gai hartzen dugularik.

* * *

1. Euskal hizkuntza eta nortasun politiko eta kulturalaren bilakaera, iraultza liberalaren abiadan, lege zaharreko «konstituzio politiko» foralaren garaian

XVII.mendez geroztik, Batzar Nagusietan ordezkari izateko gaztelaniaz irakurtzen eta idazten premiazkoa izan arren, XIX.mendean oraindik, hainbat ordezkari euskaldun hutsak ziren. Eliza Katolikoaren Administrazioan, euskarak bere halabeharrezko eremua irabazi zuen, bereziki ahozko predikuetan.

1789ko Frantziako Iraultza Liberalaren dinamika politikoan, nazio politiko berriaren konstituzioan, hizkuntza bat eta bakarra onartu zen, besteak baztertuz eta ezarritako hierarkia berezkoa, naturala balitz bezala aldarrikatu zuten. Agintea irabazi zutenek Pariseko hizkuntza frantsesa, hizkuntza eredu bakartzat ezarri zuten.

Arrazoizko eta kulturadun hizkuntzak zeintzuk ziren aukeratzea aginte politikoen esku gelditzen eta gaineratikoak, balizko berezko lege unibertsalen eraginez, halabeharrez itzaliko zirelakotan zeuden, eta beraz sekuentzi bakarreko ikuspegi historikoan erabat sinisturik, Biblian irakurritako ikuspegi historikoaren ondorioz, hizkuntza bakarreko etorkizuna aurreikusten zuten eta beraz hizkuntzen galera, halabeharrezko berezko ondoriotzat hartzen zen. Beraz, iraultzaileen erabakien ondorioz, aurrerantzean, hizkuntza Estatu-nazio berriaren baitako egitasmo politikoa bihurtu zuten. Konstituzio politiko berriak horren isla dugu eta konstituzio liberalak hizkuntza, eta bidebatez, euskara, egitasmo politiko berria sortu zuten. Iraultzaileak, hasieran bere paskinak euskaraz eta frantsesez argitaratzen zituzten, euskararen erabilpen funtzionala onartuz. Baina ondoren, frantsesa nagusitu zen.

Euskararen kezka, jakitunen artean modu ezberdinez landu zen. Dinamika horretan, ez da harritzekoa, euskararen politizazioa berehala sortaraztea, ikuspegi defentsiboa areagotuz. Kontrairaultzaileen ikuspegitik, euskal hizkuntza, iraultzaren aurkako hesia izan zitekeen. Horregatik «Antzinako euskaldunen alabantzetan» euskara goraipatu egingo da. J.A. Mogelen paradigma ideologiko kontrairaultzailean bete-betean, berezko balioa izango du eta tresna modukoa ere izango da. XIX.mendeko lehenengo 30 urteotan, euskararen geroa, ideologia politikoen arabera begiratu zen: Kontrairaultzaren moldetan, J.A.Mogel, B.Mogel, J.M.Zabala, J.P.Uribarri, A.Abbadie. Bestalde, berrikuntza liberalaren diskurtsoan, A. Iturriaga eta A.Txaho.

1.1. Euskara lege zaharraren kinkan: «Antxinako euskaldunen alabantzak»

XVIII. mendearen bigarren erdian, kostaldeko Euskal Herrian eta bereziki Bilbo, Donostia eta bestelako hiriguneetan aberastasun ekonomikoaren isla nabarmendu zen. Eta ondorioz, bizimailaren hobetzeak beste kezka batzutan murgiltzeko aukera emanez, kulturgintzarako giro berria agiri zen, Adiskideen Batzarrea/Sociedad Bascongada de Amigos del País «dugu adibidea. Hego Euskal Herrian euskarazko narratibak ere begirunea irabazi zuen, eliztarren baitan misioetako mezuak zabaltzeko euskal hizkuntza landu zen».

Baina oraingoan Antxinako euskaldunen alabantzen inguruko iruzkina premiazko dela deritzot garaiko agiri eta pentsamolde baten isla zuzena delako.

Oraingoz behintzat ez dakigu jakin ziurtasunez noizkoak diren zehatz-mehatz, baina adierazten dituen arazoak eta mezua, guda giroan burutuak direla dirudi. Horregatik, nire ustez, Konbentzioko 1793-1795eko giroan burutuak edo eta Napoleonen aurkako gerratean (1808-1813) pentsatuak izan zirela, uste dut. Gerra bietako esperientzia laburbildu egiten du eta iraultza/kontrairaultzaren dinamikan kokatzen da gai nagusia.

Bertsook Juan Mateo Zabalak bildu zituen, frantziskotar bilbotarra berau. *Fabulas en dialecto vizcaino* haren bilduman sartu zituen eta «Berba aurrekoan « adierazten du «ez takit nik norenak» zirela aipaturiko Antxinako euskaldun alabantzak. Baina garrantzizkoak dira haren ustez, zeren liburu hasieran ezarri zituen, sarrera gisa J. A. Mogelen ipuinen aurretik. Beraz, pentsa daiteke, J.A. Mogelen garaikoak ote zirela. Mogeldarrek, bai Bizentak eta Juan Josek antzeko bertso motak argitaratu zituzten 1814 eta 1823 urte tartean. Beraz giro bereko idazle batenak ditugu.

A. Zelaietak, adierazi zuen, I. Astarloak 1817an argitaratu zuen *Urteko Domeka* izeneko liburuaren sarrera eta bertsoetan agiri diren edukiak, antzekoak zirela. I. Astarloa Bilboko frantzizkotarren komentuaren buru izan zen eta bertso paperak sarritan argitaratzen zirenez gero, haren eskukoak edo komentuko bes-

te kide baten batenak izan daitezke, beharbada. Gerora, 1833an, karlisten altxamentuan ere, komentuko frantzizkotarrak eragile zuzenak izan ziren.

Egile zuzena aurkitu ez arren, koplek zentzu korala hartzen dute, Bilboko «San Fraiskuko» komentuan ohikoak zirelako. Koru horretako nortasun nabarmeneko pertsonak mogeltar edo astarloatarrak ditugu Eta baita ere Antonio Zabala «Gabonetako otsaldiak» izeneko koplen egile eta argitaratzailea zena 1814an. Konbentzioko gerraren garaiko kopletan, «erregea, Fedea eta Herriak» aipatzen dira. Euskaldunen alabantzetan aldiz, euskaltzaletasuna sendoagoa eta agerikoa dugu.

Baina nire ustez, data zehatza bezain garrantzitsua, adierazten den edukia azpimarratzea dut helburu: mezua, euskaraz burutua dago, herri mailako hizkeran idatziak dira, kosmogonia baten arketipo gisara pentsatuak. Eta pentsamolde horrek gaurregunerarte iraun du Euskal Herrian. Guzti horregatik deritzot, «Antzinako euskaldunen alabantzak» Euskal Herria modernitatean sartzen ari zeneko garaiko testu ideologiko fundatzailetarikoa dela. Iraultzaren proposamen berritzaileak bezain besteko garrantzia dituzte iraultzaren harian sortzen direnak eta beraz kontrairaultzaileenak. Kontrairaultzaren moldetan formulatu eta gihartu zen pentsamoldea eta kultura politiko berriaren adierazpena agiri da, tradizio berri baterekiko leiala izan omen nahi zuena. Tradizioaren lotura aldarrikatzen zuen baina berez iraultzaren formulazioen arabera adierazten ditu bere ezaugarriak. Eta euskararen aldeko diskurtsoa, ez da, bazterreko ikuspegia, erdi-erdigunekoa baizik.

Bestalde, pentsamoldea bere koordenadan sartzeko, gogoratu besterik ez, 1775.ean Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako euskal agintarien arteko bilkurak berriz indarberritzen hasi zirela, Adiskideen Batzarrearen egoitzan, Bergaran, «Conferencias» izenarekin ezagunagoak ziren eta aurrerantzean, 1936.arte bilkura hauek ohizkoak bihurtu zirela. Bilkurak, legezkoak bihurtu ziren 1800an erret aginduaren onespena lortu zutelako. Bilkuren ondorioz, euskal aginte politikoa landu eta bistakoa izan zen. Eta 1793ko azaroan, «konstituzio político foralaren» aldeko aldarria egin zuten. Bestalde, Espainiako Historiazko Erret Akademiak, Hego Euskal Herriko hiztegi historiko-geografikoa argitaratu zuen 1802an, eta Nafarroako atalean, Traggiak esan zuen euskara ez dela antzinako hizkuntza, VIII.mendean asmaturikoa baizik, desberdintasunaren bidez aginte politikoari auspoa emateko. Iritzia eta ekimena kokatu behar da Godoy Carlos IV.erregearen agintariaren asmoan: 1793-1795 garaiko Konbentzioko gerran euskal agintariek erakutsi zuten beren kabuzko erabakien gaitasuna, foru legedian oinarriturik, erresumako agintariek, foruen bidezko egituraketa politikoaren legitimitatea desegiteko bidea hasi zuten. Euskara, euskal hizkuntza, jomuga bihurtu zuten. Hau da, hizkuntza apartatu behar zen eta gizartetik aldentzeko ahalegina antolatu. Alderantziz, Pablo Astarloa eta euskararen apologisten ekimenak ezagunak bihurtu ziren aurrerantzean, eta euskararen aldeko ideologia indarberritu zen.

Aldi berean, 1766an, herri matxinada gogorra bizi izan zuela euskal gizarteak, handiki eta populuaren arteko borroka zuzena.

1789ko iraultzaren ondorioak ikusi ondoren, iraultza liberalaren mundu berriaren beldurpean, euskal nortasunari buruz gogoetak berrausnartu ziren eta tradizionalismoaren paradigmak indartu egin ziren edo indarberrituz, elizgizonen eraginez, azaleratu bai behintzat.

Poeman agiri diren galderak eta erantzunak, 200 urte iraun dute. Euskaldunen aintzinatea izango da usterik zabalena eta aldaketen aurrean «menditarren» «goi-herritarren» ohizko bizimodua bilakatzen da benetako jatortasunaren iturburu. Ikuspegi jatorraren moldea nagusitzen doa. Berau, 1634eko matxinadan, formulatu zen honezkero. Gatzaren gaineko zerga edo monopolio ezarri behar zuenaren aurka altxatu zen Bilboko herria eta beste batzuk. Gernikan bildu zirelarik matxinoek aldarrikatu zuten benetako bizkaitarrak menditarrak zirela, mendiko biztanleak eta ez hiriko kapa beltzadunak. Ikuspegi hau ondoko mendeetan errepikatu egin zen.

Tokian tokikoa, propiotzat eta bereizgarri definitzen dena, benetako jatortasunaren erakusle bihurtuko da. Beraz, ondoko edo bestaldekoena, erbestekoa, arrotza izango da. Pentsamolde honetan, fedea, geure legeak, euskara, dira euskal nortasun jatorraren abiapuntu eta eduki nagusiak.

Historiaren ikuspegia Bibliak ezartzen zituen mugetan kokatzen da eta beraz gertakizun guztiak Bibliaren kontakizunaren kronologian eta gertakizunetan kokatzen zen.

Bilbo inguruan, garai horretan, hainbat gabon kanta argitaratu ziren, goian gogoratu izan dugun legez. Mogel eta astarloatarren artean, ideiak behin eta berriz errepikatzen dira eta formula jakin batzuk egile desberdinen kopletan agiri zaizkigu: Adibidez borrokarako deialdia egiten den unean, euskaldunak «emetu» ohi direla salatuz.

«Antxinako euskaldunen alabantzak» horrela hasten dira:

«Jaunaren lege ona
euskeran da sendo,
Adan-eganik ona
garbi eta ondo.
Gorde izan da beti
garbiro fedea,
baita geure legeak
eta berbeitea.
Erbestear gaistoak
nai eukezan galdu
euskaldunak ez tabe
bururik makurtu.

Beste herri askotan
jaretxi arren au,
eztau-iñoz guretan
kanpokoak agintau».

Bertso hauetan, Euskal Herriaren historia laburtzen da. Azpimarratzekoa dugu euskaldunak direla sujeto politikoak. Garai berberean, Bixenta Mogelek Abandon argitaratu zituen kopletan, aldiz, bizkaitarrak dira: *Gabonetako kantia Bizkaitar guztientzat, euskaldun emakume batek ateria, 1819.garren urtian Abandoko elixatian*

Euskararen garrantzia goratzeko, Jaungoikoaren lege onaren zati bezala agiri da. Beraz, hizkuntza berezia eta sakratua izango da aurrerantzean, modu horretan bere nortasun bereziz babesteko. Bertsoetan, euskal erakundeetako legelariek aldarrikatzen zituzten ohizko mitologia politikoaren dogma nagusiak inon baino hobeto azalduta eta laburturik ditugu: jatorrizko independentzia, hau da, euskaldunak inoiz ere ez dira makurtuak izan, horregatik iraun du beraien legea eta gorde fedea eta euskara. Euskararren iraupena etorkizuneko askatasunaren garantia da. Euskarak hesia sortzeko hainako gaitasuna zuelako. Kristautu aurretik jadanik, Adanengandik lotura izanik, monoteista izan omen ziren, euskaldun jatorren berezko senaren ondorio zuzena, alegia. Beraz, egilea, pertsona aditua zen.

Erbestetarrak eta barrukoak: elkarren aurkako dinamika hori, bizi-bizi agiri da adierazita. Beraz, bertso asmatzaileak izan ditu gerraren bidezko inbazioen berri: Konbentzioko gerran gertaturikoa agian edo gero Napoleonek eragindakoa agian, Bibliaren eta historiaren kontakizunean kokatzen du. Etsaiak, erbestetik datozenez gero, euskaldunak beti borrokan egon ohi dira eta sekuentzia historikoa deskribatzen du: Anibal, Erromako Augusto eta erromatarrak, godoak eta mairuak. Horra euskal historiaren sekuentzia kronologikoa. Baina giro latzean idatzirik zeuden bertsoak, liberal iraultzaren ondorioak begi bistakoak zirelako, batez ere fede katolikoaren nagusitasuna ere kolokan jartzen zuten. Horregatik galdera esistentziala eta metafisikoa egiten du:

«Zergatik deritxazu
hainbeste neke lan
euskaldunen artean
beti hartu joian(ohi zuen)?
Gordetarren zintzoro
jaunaren fedea
geure lege garbiak
geure euskerea».

Inork ere ez du lortu aginterik ezartzea eta azpiratzea euskaldunen borondatea. Baina XVIII.mende bukaeran eta XIX.mende hasieran burrukak daude Euskal Herrian eta zergatia aurkitu beharra zegoen, aukera bat lejitimatzeko hiru helburu nagusiren arabera: Fedea, lege garbiak eta euskara. Borroken eskema interpretatibo hori gaur arte iraungo du, arerio/adiskide paradigma-

pean. Baina oraingoan arerioa barruan ere dagoen ezkero, gaztelaniaz bakarrik egitea ez da nahiko, apologista legelariak egiten zuten antzera. Oraingoan gizarte barrura ere begiratzen da eta etorkizuna euskal gizarte barruan ere irabazteko adierazpenak euskaraz egin behar dira.

Bertsoek helburu mobilizatzailea ere badute eta badirudi gerra giroan burutuak izan zirela. Kasu horretan Konbentzioko gerraren garaian edo Napoleonen aurkakoan. Horregatik aurreko azterketa historiko eta politikoaren ondoren, arbasoen portaeretan oinarriturik esaten du:

«Alkar ondo harturik
diñoe: Lehenago
ondatu ta hil danok
azpiratu baino»
Eztauko, euskaldunak
lehengoen fedea?
haen euskara laua
et'aren legea?
Zer: emetu aldira
gutarren bihotzak?
baita askok berbetan
dirudie motzak?
(..)
Ea ba euskaldunak
azkortu gaitean:
gabiltzan beti zuzen
ta sendo fedean.
Geure bizierera
arteztu bagarik
ez dogu ikusiko
iñoz egun onik.
Ez aldean guk galdu
herriko legea,
eta antxinatik, dogun
geure euskerea.
Gogoan beti euki
lehenengotik oná
sartu ez dala arrotzik
agin(t)etan oná».

Azken bertsoek borrokalari berrientzat ikuspegi ideologiko garbia adierazten dute. Helburuak jartzen ditu eta etsaiak nortzuk diren ere bai. Aurreratzean beraz, foru legeak eta euskara ikuspegi teokratikoaren baitako atalak baino ez dira izango. Etsaiak, arrotzak, erbestekoak izango dira baina herriaren barruan ere agiriko dira. Bertso hauen bidez, seinalatzen da zertan zetzan jatortasuna eta gainerako guzti guztia erbestetar gaiztotzat hartu beharko litza-

teke. Antzinako euskaldunen alabantzak euskal doktrina politikoaren laburpen ideologikoa genuke.

1.2. Euskara, Euskal Herriko liberalen moldeetan

Euskal liberal euskaltzaleak ere agiri zaizkigu garai berberean. Adiskideen batzarretan alde batetik eta XIX.mendean zehar bestetik. Eta guztien artean beste apaiz bat aipatu behar dugu: Agustin Pascual Iturriaga. Berau dugu euskararen alde bestelako ideologia baten sortzaile eta eragile. Gipuzkoako Batzar Nagusiak 1830ean Diputazioari laguntzeko, batzorde berezia antolatu zuen, industria, merkataritza eta euskararen egoera aztertu eta alde berean berriztapenak burutzeko. Euskarari dagokion txostena A. Pascualek idatzi zuen: «Memoria sobre el decreto de las últimas Juntas Generales de Mondragón relativo a la conservación de la lengua Bascongada».

Azterketa zehatza egin zuen euskararen gainbehararen zergatiak arakatzerakoan eta zera adierazten du, aginte politikoaren hizkuntza azken batean nagusitu egiten da, ondokoak baztertuz:

> «Si los paises o provincias, en que las lenguas son diferentes, pasan a ser partes integrantes de un estado o una nación, la lengua que adopta por suya el gobierno será la dominante porque todos los intereses y ventajas se reunirán para cultivarla y generalizarla. Prevalecerá pues sobre todas las demás, enriqueciéndose cada día y... acabará por eclipsarlas hasta hacerlas desaparecer totalmente».

Guzti honek gaztelaniaren nagusitza Euskal Herrian adierazteko balio du. Horregatik hizkuntzaren metafisika apologistari kritika zorrotza eginez, eskolan, irakaskuntzan eta hizkuntzaren prestijioan zetzala hizkuntzaren berbizkundearen koska esan zuen. Liburuak behar ziren, euskara kultua asmatu, landu eta zabaldu:

> «Ya hemos probado que las lenguas dominantes prevalecen sobre las que no lo son porque se cultivan con preferencia a ellas. Cultivemos el vascuence».

Gaztelania hizkuntza zabaldu gisa lantzearen aldekoa zen baina euskaratik abiatuz. Gehiketaren teoria proposatu zuen: Gaztelaniak edo euskarak bere kasuan, gehitu egiten zuen pertsonaren hezkuntza eta berez ez dira kontrajarriak. Agustin Pascual Iturriagak, 1833ko Gerra Karlista eta euskaldunen artekoa ere izan zena, Muñagorriren Foruak eta bakearen bertso famatuak idatzi zituen.

Giro eta eztabaida hauek ezagutu zituen W. von Humboldtek, Parisen Joseph Dominique Garaten bidez euskara eta euskaldunei buruzko informazioa jaso ondoren, besteak beste. Euskarari buruzko ardura gutxi zela euskal buruzagi politiko argien artean, salatu zuen eta euskarak ez zuela etorkizunik iragarri. Baina bere begirada zorrotzaren bidez zera ikusi zuen: hemen bazegoela nazio kulturala, Iparraldekoa batez ere nabarmen nabarmena izanik. Eta bestalde, mendebaldeko hiru probintzietan, euskal nazio politikoaren arrasto-

ak ere agirikoak zirela. Arduratsuagoak zeuden politikan, foru sistemaren etorkizunaz eta autogobernuaz, euskal hizkuntzaz baino.

Hala ere, euskarararen erabilpena gero eta arruntagoa bihurtzen ari zen XIX.mendean barrena, euskaldunei begira mezuak eta ideiak burutzeko. Euskaraz pentsatu beharra zegoen, euskaldunen atxikimentua lortzeko. Eta datu hau berria zen hegoaldean. Iparraldean aldiz XVI. eta XVII.mendeetan euskararen funtzionalitatea eta kontzientzia linguistikoa ezagunagoa eta nabarmenagoa izan zen. Horra ba, aldi berrian iraultza liberalaren dinamikan, Frantziako hiritarren Asamblea politikoak frantsesa aldarrikatu zuenean hizkuntza nagusi eta ofizial bakartzat konstituzio berrian, hizkuntzen arazoa politizatzen hasi zirela, beste hizkuntza asko alboratzen zituztelako.

Humboldtek aldiz, berezitasunaren eta aniztasunaren alde onak aldarrikatu zituen, oztopo baino aberasgarria gertatzen zelako etorkizuneko gizarteetan.

Laburbilduz, XIX.mendean zehar hizkuntzak konstituzio politiko berrietan arautu ziren. Eta Euskal Herrian, euskal hizkuntzak ez zuen ofizialtasun politikoa irabazten, ez Estatu-nazio berrien baitako konstituzioetan ez eta konstituzio foraletan. Hala ere, urteak igaro ahala, kontituzio foral berriztatuetan, arautegien bidez, euskararen erabilpena arautzen hasi zen.

Giro horretan alde batetik Abandoko euskaltzaletasun teokratikoa(xuria) Bilbo inguru guztian ekimen publiko nabaria izan zuen eta ildo horretan kokatzen ditugu honako idazle eta pentsalariak: J. P. Uribarri, Bixenta Mogel, P. Novia de Salcedo, A. Artiñano, S. Arana. Bartzelonan egon zenean, A. Artiñanorekin harreman zuzena izan zuen S. Aranak, bertan erbesteraturik bizi zelako A. Artiñano buruzagi karlista zena.

Bestetik, euskaltzaletasun liberala (gorria, beltza): XVIII.etan mendeetan Adiskideen Batzarrea (1764) A. Pascual Iturriaga, (1830) Foru erakundeetako agintari asko, ez guztiak. Manuel Barandika, Batzar Nagusietan itzultzailea, parlamenaria eta Banco de Bilbao erakundeko zuzendaria izan zen. Barroeta Aldamar eta beste aipa genitzake. Hala ere, Foruen lege moldaketetan aipamenik ez da agiri hizkuntza arazoari buruz, baina bai ordea Batzar Nagusietako arautegietan eta administrazio publiko foraleko zerbitzaria izateko.

2. 1876eko legea, Foru egituren deusestapena: euskara euskalerritarren aberria

Foru administrazioaren garaian, 1877.arte, Batzar Nagusietan eztabaidak euskaraz eta gaztelaniaz egiten ziren. Bat bateko itzultzaileen bidez guztien arteko ulermena lortzen zen. Eta buruzagiren batek bere mezua era zabalean hedatu nahi zuenean, euskaraz eta gaztelaniaz hitzaldia egiten saiatzen zen. XIX.mendean zehar horren froga ugari dago eta bildu dira honezkero Bizkaiko Batzar Nagusietako euskarazko testuak A. Irigoien eta A. Urrutiaren lanetan. Euskarak hizkuntza bizia zen eta hainbat eremutan hizkuntza bakarra. Bai-

na, ekintzabide publikoan gaztelaniaren premia gero eta nabarmenagoa zen eta administrazio publikoaren idazkiak gaztelaniaz argitaratzen ziren.

Foru administrazioak desegin zirenean, Espainiako Parlamentuan onartu zuen 1876ko uztaileko 21eko legearen harian, Batzar Nagusiak legea aplikatzera ukatu ondoren, Espainiako Gobernuak Konstituzioak aintzat hartzen zituen Diputazio probintzialak ezarri zituen. Foru erakundetzearen azken esparrua galdu ondoren, euskal zibilizazio historikoaren aztarna bakarra euskara bihurtu zen. Nafarroako euskaroek eta Felipe Arrese Beitiak euskara eta euskararen geroa, euskal erakundetze politikoaren azken ondasuntzat hartu zuten. Une horretan, euskara aldi batean, ikur bihurtu zen, komunitate jakin baten adierazpen sinboloa eta beraz iragan eta geroaren arteko zubi. Aginte politikorik ezean, euskal gizartearen nortasunaren habia euskarak gordetzen zuen. Etena, gogorra izan zen, ez baitugu ahaztu behar, euskal liberalek, lau urteren buruan gogor eta irmo borrokatu zutela karlisten kontra eta azkenean Espainiako Parlamentuak garaituen pareko pagua eman zien. Foru erakundeak eta euskal agintea ez zela karlisten egitasmoa soil-soilik, bereziki liberalena baizik. Baina mezu honek ez zuen arrakastarik izan eta horrek mesfindantza eta frustrazio handia sortu zuen. Euskara eta euskalerritarrek, antolaketa politiko berria eratzea erabaki zuten, Espainiako alderdieetatik at, tokian tokikoa eta euskarak berebiziko garrantzia zuen. Hau da, Espainiko alderdien zati barik, Espainiako erresuman partaide baizik. Euskara bandera bihurtzen hasi ziren. Horrela, Bilbon Euskalerritakoek argitaratzen zuten *La Union Vasco-navarra* egunkarian euskararen aldeko diskurtsua eta artikuluak nabarmen handikoak ziren. Euskalerriakoek (Sagarminaga, Sota, Epalza, Galarza) euskara ikurtzat hartu zuten eta beraien ekimenez, Bizkaiko Diputazioak 1888an indarrean ezarri zuen euskararen katedra.

Zibilizazio politikoaren gainbeherak, nabarmenki euskara bihurtu zuen euskaldunon aberrian, Victor Hugok 1840ko hamarkadan ikusi zuena berriz ere nabarmenago beharbada zabaldu zela. Katolikotasuna eta euskararen inguruan, jatorri ideologiko desberdineko euskal herritarren senidetzea berriz berpiztu zen. Baina aurrerantzean banderak eta sinboloak bestelakoak behar izan halabeharrez, ez karlista ez eta liberala, Pedro Egañak 1844an aldarrikatu zuen antzera. Euskara elkartea Iruñean, Iturralde Suit eta Arturo Campion batetik eta F. Arrese Beitia. Euskalerria elkartea (1879) bestetik, aldian aldiko Euskal Lore Jaiak, ideia berrietarako sozializazio gune izan ziren.

3. Euskararen etorkizuna hiritarren gizarte modernoan: hizkuntza gorpuztu eta esparru publikoan hedatu

1888an euskararen katedra lortu ondoren, R.M. Azkuek Bilbon bere programa indarrean ezarri zuen. Euskararen gorpuztea hiriko eta gizarte berrian erabilgarria izan zedin: izkindea, hiztegia, ortografia bateratua, Akademiaren

premia. Bestetik, euskararen bizi iraupenerako neurriak, plangintza eta atmosfera berria sortu beharra: komunikabideak, (*Euskaltzale*, *Ibaizabal*). Hezkuntzaren sarean sartu.

Parisen, unibertsitarien giroan, 1900an Congrés d'Etudes Basques antolatu zen Vinsonen ekimenez eta bertan T. Aranzadik parte hartze nabarmena izan zuen. 1901an Bilbon el Sitio elkarteko Lore Jokoak. Eta Unamunoren hitzaldiak euskararen etorkizunari buruz, Bilboko gizarteko hautsak harrotu zituen. Eta 1901ean, Hendaian. Herriko Etxean Euskal Herriko zazpi herrialdeetako euskaltzale eta aditu bildu ziren, hizkuntzaren gorpuztea finkatzeko, erakunde publikoek bere gain egiteko hori ez baitzuten hartzen. Ortografiaren bateratasuna alde batetik eta euskararen zabalkundea bestetik.

Aurrekari eta ingurugiro horretan Sabino Aranaren ekintzabidea kokatu behar dugu.

4. Euskarari buruzko Sabin Aranaren diskurtsoak

Sabino Arana Abandon jaio zen. Oraindik bere herrian euskara tokian tokiko hizkuntza bizia zen eta XIX.mendean zehar goian aipatu ditugun euskaltzale sutsuen bizilekua. Baina Bilboaldeko merkatal eta industri giroko burgesiaren mordo handi batek, gaztelania zuen etxeko hizkuntza, etxe bereko neskamearena euskara izan arren. Gaztelaniaz hasi eta hezi zen baina gazte gazterik, bere Abandoko Euskal Herriaren ikuspegi zabalagoa lortu zuen. Gurasoen familia erbesteraturik zegoela, Iparraldeko Euskal Herria ere ezagutu zuen. Urduñan burgeseria mailako beste lagunekin ikaskide. Ondoren, Bartzelonan izan zen ikasle eta pentsa daiteke bertan katalan hizkuntzaren bizitasuna eta pizkundeak eraginik izango zukeela. Euskara ikasi egin zuen eta berehala arduratu zen bere jakinduria zabaltzen. 1888an aurkeztu zen euskarazko katedrara eta 1890an «Programa del primer Curso de Euskera Bizkaino» prestatu zuen. 1896an «Academia del Euskera Bizkaino» antolatu zuen.

4.1. Euskara, leinuaren eta jeltzaletasunaren zerbitzari: «si nuestros invasores aprendieran el Euzkera, tendríamos que abandonar este» (1894)

Euskal abertzaletasunaren doktrina berritzailea asmatzen zegoelarik, euskararen defentsan ere arduratu zen, baina premia handiagoa zuen, politikagintza jeltzale berria aurreratzea, Bizkaia herbestetarren menpeko herrialdea bihurtu zelako. Konturatu zen honezkero, gaztelania hizkuntza nagusia zela Bilbo eta Abandoko gizartean. Iraultza ekonomiko-industriala gertatzen ari zen unean, euskara neskame eta populuaren hizkuntza arrunta, behe mailako klaseetako hizkuntza izanik, bigarren mailako tokian zegoen. Desagertzeko abia-

dan murgildu zen gizartearen ispilu argia agian. Euskara, gizarte tradizional eta zaharreko azken agiria zen eta zibilizazio baten erakusle eta bilbotar ikuspegitik defentsa aldarrikatzen bazuen, politikagintza abertzalearen ikur berria zen, idealizazio paseistaren ikuspegi hiritarretik begiratzen zuela. Horregatik, bere lehen diskurtso abertzalean oinarriturik, euskara, aberriaren armarrian kokatzen zen. Funtzio komunikatiboa barik, erakusle bereizgarritzat hartzen zuen. Eta hizkuntza izan beharko lukeen bezala berpentsaturik berrasmatzen saiatu zen, balizko printzipio batzuen arabera, hizkuntzaren komunikazioaren funtzioa bigarren mailan alboratuz. 1893ko Larrazabaleko hitzaldian, helburu garbia erakusten du: Bizkaiko berregituratzea burutu beharko litzateke bere kabuzko asmaturiko paradigmapean. Euskara eta Bizkaiko historia berrasmatu beharra zegoen, printzipio jakin batzuen arabera, aurretiaz eta aurreiritziz erbestekotzat definitzen zena desagertarazteko eta beraz gizarte mota berria eraikitzeko, pentsamolde guztiari ikuspegi teokratikoan oinarriturik.

1888an «Pliegos histórico-políticos» argitaratzen hasi zen eta bigarrenean idatzi zuen:

> «...la lengua como lazo de unión euskeriana, si bien en rigor no pasa de ser un auxiliar del verdadero lazo de unión, a saber, el patriotismo, el amor a las doctrinas patrias. La lengua es, en efecto, mucho más importante que la Poesía (...) Euskeria pudo sostenerse, y se sostuvo independiente e integérrima sin Literatura alguna; no se sostiene así en estos tiempos de irrupción erdérica. Donde avanza el idioma castellano (que es el español más próximo a Euskelerria), avanza también el españolismo y con él arraiga y se desarrolla».

Haren pentsamoldea, ikuspegi politikoan garatu zuen eta bere printzipio berrien ildotik, 1894an, idatzi zuen:

> «si nuestros invasores aprendieran el Euskera, tendríamos que abandonar este, archivando, cuidadosamente su gramática y su diccionario y dedicarnos a hablar el ruso, el noruego o cualquier otro idioma desconocido para ellos» «Para nosotros sería la ruina el que los maketos residentes en nuestro territorio hablasen euskera».

Guztion euskarak guztion beharra du esaten du 2001ko martxoaren 27an Euskararen Aholku Batzordeak, baina hau ez da hasierako S. Arananaren pentsamentua. Hipotesi mailan honelakoa ere idatzi zuen:

> «Si nos dieran a elegir entre una Bizkaya poblada de maketos que solo hablase el euskera y una Bizkaya poblada de bizkainos que solo hablasen el castellano, escogeríamos sin dubitar esta segunda, porque es preferible la sustancia bizkaina con accidentes exóticos que pueden eliminarse y sustituirse por los naturales, a una sustancia exótica con propiedades bizkainas que nunca podrían cambiarla».

Eta jakina, armarritzat harturik kontserba behar zen hizkuntza, egunerokо bizi iraupenak eragiten zion bilakaera bizkorrik ez balu bezala. Horregatik:

> «Si nuestros invasores aprendieran el euskera, tendríamos que abandonar este, archivando, cuidadosamente su gramática y su diccionario y dedicarnos a hablar el ruso, el noruego o cualquier otro idioma desconocido para ello».

Beraz, azken ondorioa oraindik harrigarriagoa egin zuen, printzipio nagusia leinuaren garbitasuna iraunaraztea zelako, gizakiok biologia oinarrian bere jatorrizko zena gorderik balute bezala:

> «Tanto estan obligados los bizkainos a hablar su lengua nacional como a no enseñarsela a los maquetos o españoles. No el hablar este o el otro idioma sino la diferencia de lenguaje es el gran medio de preservarnos del contagio de los españoles y evitar el cruzamiento de las dos razas».

Dena dela, 1895an Euzko Alderdi Jeltzalea sortu bazuen, hurrengo urtean 1896ko abuztuaren 14an «Euskera Bizkaitarraren Bazkintxa Azterkarija-Academia del Euskera Bizkaino» sortzeko proiektua idatzi zun, akademikoen zerrenda izenak eta arautegia aurreikusten zituelarik. Baina erakunde honek, nik dakidalarik, ez zuen jarraipenik izan. 1896an editoriala sortu zuen: «Bizkayaren Edistija ta Izkerea Pizkundia –Renaissance de l'Historire et la Langue de Bizkaya– Renacimiento de la Historia y la Lengua de Bizkaya». Bulegoak Bilboko Calle Nueva, bigarren zenbakiko bigarren solairuan zeudela.

4.2. Berezko balioa euskal gizartean: «hagamos los vascos que el uso del euzkera sea necesario en nuestra tierra si queremos que el euzkera viva» (1901)

Bigarren aldia ere izan zuen. Euskal hizkuntzari bestelako balio eta nortasuna hobesten zion. *Euskaldun Batzokija* elkarte izatetik, eraginezko mugimendua bihurtzeko, alderdia sortu zuen eta hauteskundeen plaza publikora igarotzea erabaki zuen. Giro horretan, bi esperientzia azpimarratu nahi nituzke : alde batetik, bere mundu idealetik errealitate sozialaren benetako arragoan sartu zen eta beraz bestelako munduan ezagutu zituen. Hauteskundeetan sartzea, gizartearen ikuspegi zabalagoa hartu zuen. Bestetik, herri euskaldunean murgildu eta bizitzen hasi zen, beste euskaldun bat balitz bezala, Bilboko hiriguneko esperientziatik at.

1898an hauteskundeetan arrakasta lortu zuen, V. Txabarrik bultzatzen zuen kandidaturaren aurka joanez, aberats berrien kazikismoaren aurkako kandidaturaren buru agiri zen. Bizkaiko Diputazioko diputatu probintziala bihurtu zen, Bilboko barrutian aukeratua.

Aurrerantzean, euskara ez da bitarteko tresna edo sinbolo hutsa izango, helburu jeltzalea lortzeko edo justifikatzeko, bere baitako berezko balio duen zerbait baizik. Hizkuntza batek funtzionalitatea lortu ezean, alperrik du bizi-raupena, galdu egin da eta; baina bestalde, bigarren mailako hizkuntza baten indartzea lortzeko, beste izpiritu edo indarra beharrezkoa izango dela aldarri-

katzen jarraitu zuen, hots, abertzaletasunak eransten diona. Horregatik euskararen biziraupenerako honako hau idatzi zuen 1901an, Euskal Herri osoko Euskaltzaleen aurrean:

> «No habiendo patriotismo es logico no amar el euzkera» (...) hagamos los vascos que el uso del euzkera sea necesario en nuestra tierra si queremos que el euzkera viva».

Haren bizitza pribatuan aldaketak jazo ziren: hasierako aktibismo politiko publiko biziaren ostean, Sukarrietan bizitzen hasi zen. Itsasbazterrean, lurraren erosketa 1898ko martxoaren 31an hitzartu zuen, bertan etxea egiteko. Erosi ere, trenbideko geltoki ondoan, haren politikagintzaren zeregina Bilbon zegoelako.

Baina bertako emakumea ezagutu, Nikolasa Atxika-Allende eta ezkondu egin zen. Esperientzia horretan, bera euskalduna bihurtzen ari zen aldian, herri euskaldunean, haren emaztegaia euskalduna Bilboko moldeetako burgeseriaren erdaran hezteko saiatu zen. S. Aranak gizarte modernoan, euskaldun legez bizitzea zein zaila zen barneratu zuen. Haren garaiko eta kideko zuen burgesia, honezkero, erdaldundurik zegoen. Eta horrez gainera, populu eta hiriko burgesiaren arteko klase desberdintasuna, ohiko bizimoduan eta ohituretan nabarmen desberdina zen. Ezkondu aurretik, emaztegaia Bilbora bidali zuen, hilabete batzuetarako mojen kolejiora, garaiko burgesiaren manerak eta usadioak hartzeko eta bereziki gaztelaniaz ikasteko. Beraz, euskara, baserritar populuarentzat baino ez ote zen baliagarria? Horra berebiziko biziko kontraesana. Abando-bilbotar giroan hezi eta hazi zenarentzat. Ez da ahaztu behar bilbotar peto-petoentzat Txorrierriko euskaldunak, beste «kasta» bateko herritarrak zirela. Eta Sabin Aranarentzat Sukarrieta «aldea» baino ez zen, zentzu hertsian, Bilboren parean, bere gutunean adierazten zuen legez.

Baina, bestalde hau guztiau bizitzako esperientzian oinarriturik, pixkana bere larrutik ikasarazten zion, nolabait jabetu arazteko, euskalduna, bere herrian, bigarren mailako hiritarra bihurturik zegoela, Bilbotar baten idealizaziotik aparte. Eta esperientzia berri honek, herri euskaldunean murgildurik zegoela, euskaldunagoa bihurtu zuen eta beharbada horrek lagundu zion bereizten euskararen aldeko jarrerak, ez zuela halabeharrez abertzaletasun politikoaren enblema soila izan behar. Euskal gizartean bazuen izan berezko balio euskaldun ugari oraindik bizi zirelako. Beraz, Bizkaia edo Euskadiren independentzia lortu arte ez zen itxaron behar, euskararen zabalkundea eta geroa ziurtatzeko, batez ere euskara hizkuntza bizia zegoen tokietan. Hala ere, euskaltzaletasunaren aldeko grina pizteko, euskal abertzaletasuna premiazko politika zen, euskararen aldeko irmotasuna sendotzeko.

1902an Busturiko maisua zenaren, Victor Bilbaoren aurka idatzi zuen, eraztuna erabiltzen zuelako, mutikoeak erdaraz egin zezaten kalean ere. Mutikoari eraztuna kendu eta zigorraren ordez dirua eman zien bere gurasoei opa-

riren bat erosteko. Maisuak, gaztelaniaz eta euskaraz idatziriko gutunean erantzun zion, 1902ko urtarrilaren 20an, besteak beste honela:

> «nik obeto adituko neban erdera baño ezan deuztazun guztia euzkaras ipiñi bazendu atso zure otzañak emon euztan papelian. Bizi bedi gueure euzkal erri maitea eta bizi bdedi Españia, señen satia dan gure erria» (jatorrizko ortografia).

Beraz, aurrerantzean, ekimen publikoa egon ezean, pribatua indartu behar zela, ohartu zen. Horrela adierazi zuen 1901ko diskurtsoan Hendaian Euskaltzaleen biltzarrean:

> «solo de la iniciativa e influencia particular puede esperar el euzkera hacerse necesario en extensión realtiva, y apto, en absoluto, de llnear eleuso a que se aplican las otras lenguas en la vida moderna. No está pues la muerte del euzkera en manos del... sino que en las manos del vasco su vida Si muerre, culpémenos a nosotros mismos» (Hendaia 1901ko iraila).

* * *

Euskararen etorkizunari buruz, zalantza handiak zituen, desagertzeko bidean ikusten zuelako. 1901ko urtarrilaren 5an E. Aranzadi adiskide donostiarrari honako hau idatzi zion:

> «cuando me pongo pensar, asi sobre esto como sobre la raza, comprendo claramente que esto se va: se va antes que termine el siglo que acaba de empezar. El único remedio está en el dinero: y éste no se encuentra. El aldeano sabe de sobra que el euzkera de nada le sirve al hijo. El remedio está pues en fundar industrias, adquirir caserios, sostener compañias navieras..nacionalizando todas esas esferas de la vida, de suerte que el euzkera sirva de algo, porque sea obligatorio para tener parte en ellas»

Ildo berean, irakaskintza euskaraz bideratzeko, Hermanos de las Escuelas Cristianas delako Kongregazioak bildu euskaldundu ondoren euskaraz irakas ditzaten edo maisu-anderenoentzat irakasle eskola euskalduna sortu, proposatzen zuen. Jakina, diru baliabideak behar ziren eta azkenik idatzi zuen:

> «las cátedras para enseñar el euzkera, no en euzkera, resultan poco prácticas. Es lujo aprender una lengua que no es útil; siempre es útil aprender las cosas en cualquier lengua que sea. Se pretende conseguir algo del Gobierno central: inutilmente».

Miguel Unamunok, 1901ko abuztuaren 26an, Bilboko Lore Jokoetako azken hitzaldian zera adierazi zuen:

> «El vascuence se extingue sin que haya fuerza humana que pueda impedir su extinción; muere por ley de vida. No nos apesadumbre que perezca su cuerpo, pues es para que mejor sobreviva su alma.
>
> La mejor lengua es la propia, como es la mejor piel la que con uno se se ha hecho, pero hay para muchos pueblos, como para otros organismos, épocas de

muda. En ella estamos. En el milenario eusquera no cabe el pensamiento moderno; Bilbao hablando vascuence es un contrasentido.»

1901ko irailaren 16an Hendaian eginiko hitzaldian, Unamunoren iritzien zantzua agirikoa da:

«No hemos venido a hacer la autopsia de un cadaver antes de que se descomponga, para dejar descrito su admirale organismo a los que hayan causado su muerte y en la esfera de la vida pretendan sustituirlo».

Baina beranduago, Euzkadi izeneko aldizkarian horrela erantzun zion:

«Hablole de su lengua, de la lengua que para uno de los tres principales temas se había fijado como precisa y para otros varios como adminisible, de la lengua en que el orfeón Bilbaino cantaba música vasca en los mismos Juegos y dijole de ella: esa lengua que hablas, pueblo vasco, ese euzkera desaparece contigo; no importa, porque como tú debe desaparecer; apresúrate a darle muerte y enterrarle con hora y habla en español... Quienquiera que conociera el carácter del señor Unamuno, compredia perfectamente que su desfogue no merecia la pena de ser contestado ni de provocar protesta alguna. ...lo contrario de lo que entonces dijo pudo muy bien decirlo al día siguiente seguramente lo ha dicho en alguna ocasión y es probable lo vuelva aún a decir».

Beraz, bere bizitzaren azken aldian, euskararen aldeko ekintzan burubelarri sartu zen, ez bakarrik hizkuntzaren gorpuzte modernoan (ortografia, gramatika eta abar) baita ere bere zabalkundea gizartean bideratzeko. Eta ekintza honen iturburua, euskal abertzaletasunean kokatzen zuen.

Gizartean eraginkorrago izateko, bere ekintzabide politikoa ere aldatzeko prest zegoen. 1902ko abuztuaren 15ean Bilboko presondegian zegoela, etsiturik, besterik barik preso zutelako bere ekintza oztopatzeko asmoz, emazteari idatzi zion:

«Además, después de esto ya nunca más en toda mi vida me veré en estas cosas, porque el partido nacionalista morirá este mismo año y los nacionalistas se harán españolistas... (ezin da irakurri) ¿no? habrá más carceles y juicios para ellos.Yo me retiraré a casa, a descansar y ya no habrá peligro ninguno para mí».

Gutunerian agiri da, emazteak ez duela gogoko gartzelaldiko egoera, preso politiko zenez gero, beste presoetatik aparte egon arren».

Bere ekintzabide politikoan garaian garaiko legeak aintzat hartzen jokatzeko asmoa zuen aurrerantzean, gizartean eragin sakonago gihartzeko, zeregin handiak ikusten baitzituen, helburu politiko nagusiak lortzeko bidean.

Ondokoak eta jarraitzaileak 1901-1919

Sabino Aranaren jarraitzaileak euskararen aldeko ekimenak eta portaerak bultzatzen saiatu ziren. Bizkaitarrak edo «jeltzale» joerakoek, euskara bere ajenda politikoan sartu zuten. Baina sarritan , oraindik tokian tokiko soziologiari atxikiturik edo, euskararen alde bai baina gaztelania zen komunikazio hizkuntza na-

gusia. Adibidez, hara katalan hizkuntzaren normalizazioan aitzindaria izan zena, Pompeu Fabrak, Bilboko goi mailako injinadore industrialen eskolan irakasle zegoela 1906an, Lluis Duran I Ventosa adiskideari besteak beste idatzi ziona:

> «Bilbao es una cituat de llengua castellana; San Sebastian-me dieune-s'está castellanisant rapidament. Els bilbains, a casa llur, volen managars-s'ho tot ells sols. Fora ingerencies de gent estrany! els maquetos que no a fiquin alli aoun no'ls demanen! Vet-aquí l llur regionalisme...! enamorats de Bilbao, satisfets hiperbolicament del seu engrandiment, en el design de fer-se ls superiors s'arrapen adhuc a la llengua : l'euskara es antiquissim, no ve de capt altra llengua, es més llengua que l castellá que al cap de vall no es més que un dialecte llatí (i aquí está la cosa: l'euskar per damunt dels castellá..!) però no l parlen!. ni l'entenen! Un dia he estat al Centro Vasco, vaig veure-hi retorls en Bascuense, no hi vaig sentir enraonar sinó en castellá. Molts que es deixen dir biscaitarres ignoren completament el Bascuense; es tant difícil! La seva gran dificultat (?): Una altra prova de superioritat». (Bilbao, 1906.IV.15).

Hala ere, R. Maria Azkuek berak onartu zuen moduan, euskal abertzaletasunaren aldeko mugimentuak, euskararekiko begirune berria ekarri zion. Euskarak prestijio soziala irabazi baitzuen. M. Atxagak liburu batean, izenik izen argitaratu ditu jeltzale izenekoen ekimenak euskararen alde.

Bukatzeko, zera azpimarratuko nuke, jarraitzaileen ekimeneri buruz: komunikabideetan adibidez, 1913an, *Euzkadi* izeneko egunkaria sortu zutenean Bilbon, lehen orrialdean, egunero euskaraz, Kirikiñoren zutabea argitaratu zen. Euskara, eguneroko komunikabidean agirikoa bihurtzen hasi zen. Ondoren 1917an, Bizkaiko Diputazioan gehiengoa lortu zutenean, R. Sota Aburto presidente zela, F. Landaburu eta K. Elgezabaltzi diputatu probinzial jeltzaleen ekimenez, berehala bultzatu zuten Eusko Ikaskuntzen bilkura eta ondorengo Euskal Akademiaren aldeko erakundetzea harik eta lortu arte 1919ko urrian Euskal Akademia, Euskaltzaindiaren erakundetzea. Beronen lehengo egoitza Indautxuko eskoletan izan zen Bilboko Udalaren ardurapeko egoitzan. Jeltzaleek Bilboko Udalean gehiengoa zuten ezkero karlisten laguntzarekin, euskararen irakaskuntza publikoa Bilboko udal eskoletan arrakastaz antolatu zuten. Beraz, XX.mendearen bigarren hamarkadan Bilbon eta Bizkaian, agintari jeltzaleen politikaren eraginez, euskararen egoera publikoa aldatzen hasi zen.

* * *

Sorburuak eta Bibliografia

Abertzaletasunaren Agiritegia-Archivo del Nacionalismo. Fundación Sabino Arana-Kultur elkargoa. Artea. Sabino Aranari buruzko ondarea. Fondo Sabino Arana Goiri.

Mari Karmen Aizpururen *artxiboa*, S.Arana-N. Atxika-allenderen oinordekoa.

AGIRREAZKUENAGA J. (ed.) *La articulación político institucional de Vasconia: Actas de las Conferencias entre los representantes de Alava, Bizkaia, Gipuzkoa y eventualmente Navarra. 1775-1936).* Bilbao, Bizkaiko Foru Aldundia, 1995, 2 liburuki.

AGIRREAZKUENAGA J. *Euskal gizartean barrena euskaltzaletasun politikoaren sorrera garaian: zaldunak, matxinoak, enpresariak, langileen eraketa (1789-1876).* Bilbao, Beitia Ed., 1994.

AGIRREAZKUENAGA J. *Gerra eta Bakea Euskal Herrian. Politagintza lege zaharraren krisialdian.* Donostia, Gaiak, 1993.

AKESOLO L. «Arana-Goiri, euskalari», in *obras completas de Arana Goiritar Sabino.* Donostia, Sendoa, 1980, lehen liburukia.

ALTZIBAR X. *Bizkaierazko idazle klasikoak. Mogeldarrak, astarloatarrak, Frai Bartolome. Nortasuna, idazlanak, grafiak.* Bilbao, Bizkaiko Foru Aldundia, 1992.

ASTARLOA Pedro, *Urteko Domeka gustijetarako verbaldi ikasbidekuak, zeintzubetan azalduten dan Erromako katesismua. Euretan aurkituko dabe Armina-zain euskaldunak, eure elextar edo feligresari predikadu bihar deutzen ikasbidia: Baita bere kristinau euskaldunak, zer jakin eta egin bihar dabeeen.* Bilbo, Pedro Apraiz, 1818.

ATXAGA M. *EAJ eta euskara. Ehun urteko bide malkartsua.* Bilbo, Sabino Arana Kultur Elkargoa, 1996.

CORCUERA J., *Origenes, ideología y organización del nacionalimo vasco (1876-1904)* Madrid, s. XXI, 1979.

DE PABLO S., MEES L., RODRIGUEZ J.A., *El péndulo patriótico. Historia del Partido Nacionalista Vasco.* Barcelona, critica, 1999.

ELIZONDO M., *Sabino Arana padre de las nacionalidades. Correspondencia inédita de los hermanos Arana. Legajo Aranzadi.* Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca, 1981, 2 libuki.

INTXAUSTI J., *Euskara, euskaldunon hizkuntza.* Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 1990

KINTANA J., «Euskarazko historiografia(I): aurrekariak eta lehen pausoak (XVI-XIX mendeak). www.kondaira.com, 1, 2003,

LARRAÑAGA K. «W.von Humboldt y el proceso de definición de Euskal Herria como sujeto del discurso historiográfico» en W.von Humboldt: «Un

puente entre dos pueblos». (ed. J. Agirreazkuenaga & J.Azurmendi) in, *Revista Internacional de Estudios Vascos* nº 41, San Sebastián, 1996, 477-509.orr.

— *Obras Completas de Arana-Goiritar Sabin, Sabino de Arana-Goiri.* Buenos Aires, Editorial Sabindar Batza (Beyris, Baiona), 1965. 404.or., 1331.or.

RIQUER B., «El primer nacionalisme basc segons Pompeu Fabra», *L'Avenc,* Barcelona, 2001. zenb. 258, 53.or.

URRUTIA A., (Zuz.) *Bizkaiko Batzar Nagusiak eta euskara. 1833-1877. Euskarazko testuen bilduma eta azterketa.* Bilbo, Bizkaiko Batzar Nagusiak, 2003.

ZABALA J.M. *Fabulas en dialecto vizcaino.* Bilbo, Euskal Editoreen Elkartea, 1986. Sarrera eta prestaketa: A. Zelaieta.

ZALBIDE M., *Euskaltzaleen Biltzarraren Mendeurrenean. Hendai-Hondarribietako biltzarra:* «Ortografía aitzaki, Eskualzaleen Biltzarra sortu zenekoa». Sabino Arana Kultur Elkargoa, Bilbo, 2001.

ZAVALA A. *Frantzesteko bertsoak*, II, Tolosa, Auspoa, 1991

ZAVALA A., *Frantziako iraultza eta konbentzioko gerra bertsotan (bertsoak).* Donostia, Etor, 1989.

SABINO ARANA ETA BERE ERAGINA EUSKAL PIZKUNDEAN

Bilbon emana, 2003-XI-21

Paulo Iztueta Armendariz

Sarrera

Luis Mitxelenak, *Euskal literaturaren historia* idaztean, Aranaren itzala bere sorkuntzazko lana baino harago doala esan zuen: «La actividad de su contemporáneo Sabino de Arana-Goiri (1865-1903) fue principalmente política (...) No obstante, sería injusto medir su influencia en la literatura vasca por la huella de su obra original. El alcance de aquélla es mucho mayor, y se manifiesta no sólo en sus seguidores incondicionales (Luis de Eleizalde, el padre Arriandiaga, en la poesía el padre Ramón de Rentería) que llegaron a veces a extremar sus tendencias, sino también en los que no lo eran e incluso en los que proclamaron abiertamente su oposición. De Arana-Goiri más que de nadie procede en último término el mayor empuje y ambición de los escritores posteriores. El poema que como a maestro le dedicó Lizardi, por ejemplo, no es una simple fórmula de cortesía, sino el escueto reconocimiento de una deuda» (1). Geroago egile berari egindako beste elkarrizketa-liburu batean, oraindik areago doa Escalera Maidaganen esaldi hura bere egitean: «...él sólo ganó para el euskera un número mayor de lectores que todos los que había tenido hasta entonces...» (2).

Lino Akesolok esana da Aranak alderdi bi dituela, euskararen aztertzailearena bata eta eragilearena bestea: «Asko izan da alderdi biotan berak egiña; baiña bigarrenean, euskerari emon eutsan bultzadaren aldetik, Aranak ez dauala bardiñik izan esanaz ez dogu, ez, alaz ez danik esango. Arrezkero Euskal-Bizkundeak Aranari zor deutso geien geien. Aitor au egin ez dautsanik gitxi dago, eta dagozenak, ez jakiñez, edo jakin nai ez-ta. Aranarenik gitxi edo bape irakurri ez dabelako edo arenik irakurtzea bere, nonbait, gitxitzat edo alpertzat daukelako» (3).

---

(1) *Historia de la literatura vasca*, Erein, 1988, Donostia, 145-146 orr.
(2) Ibartzabal, Eugenio, *Koldo Mitxelena*, Erein, Donostia, 1977, 26-27 orr.
(3) Arana Goiri, Sabino, *Obras Completas*, I, Sendoa, 1980, IX.

Geroztik Aranak Euskal Pizkundean izan zuen eraginaz mintzatzean, gehienek iritzi bera ematen dute. Itziar Lakak hasiera-hasieratik aitortzen du ukaezina dela Aranak euskalari eta euskaltzale –batez ere, eragile– gisa bizkaieraren erabilera idatzian izan duen eragina, eta hori, bere ustez, politikari abertzalea izatetik datorkio: «Arana hiperbizkaieraren garaiko euskaltzalea dugu, hain zuzen ere botererik eragingarriena lortu zuen euskaltzalea. Hala izaki, abandotarraren eginetan politikak izan zuen lekurik nagusiena. Honela, bada, bizkaiera idatzian bere izenak duen garrantziaren mamia, abertzaletasunaren aintzindaria izatean legoke gehien bat; bere egitasmoaren barnean euskara indartzea eta garatzea asmo zuen alderdi politikoaren sortzailea izatean, alegia» (4).

I. SABINO ARANAREN HERENTZIA

Asko dira jada Sabino Aranaren lanaz aritu direnak. Bibliografia zabala da berari buruzkoa. Ez gara horretaz luzatuko. Harenean, batez ere, hizkuntzarena ukituko dugu, baina honena ulertzeko beste puntu batzuk ere bai: arrazarena, zehazki. Arana euskalariaz diharduten gehienek azpimarratzen duten tesia baita haren baitan hertsiki loturik datozela ideia politikoak eta teoria linguistikoak, Euskal Pizkundean izan zuen eraginaz hitz egitera goazen honetan, behartuak gaude Sabino abertzaleaz, euskalariaz eta euskaltzaleaz jardutera.

Bestalde, kritikari batek baino gehiagok salatu bezala, zentzuz eta tentuz bereizi beharra dago berari zor zaiona eta besteek hari egotzi diotena. Mitxelenari jarraiki, hala dio Akesolok ere: «Aranaren euskal-lana ondo aztertu barik dago. Bereak ez dituen eritxiak ezarten ei jakoz askotan. Aranazale batzuen eritxiak alboratu eta bereak dituenak aztertzea lan onuragarria izango ei genduke» (5). Laburki esanda, batean Arana eta bestean aranazaleak kokatzeko garaia heldu da.

1. EUSKAL NAZIOA ETA ARRAZA

Sabino Arana ez zen kolpetik iritsi euskal nazioa mugatzera. Lehenik, «¿Somos españoles?» artikuluan (1893), bizkaitarrak ez direla espainolak azaltzera iritsi zen: «Los bizkainos no somos españoles ni por la raza, ni por el idioma, ni por las leyes, ni por la historia» (6). Elementu objektibo hauetako bakoitzaren edukia banan-banan azaltzen du galdera-erantzunen bidez. Haste-

(4) Ibid., 14 or.
(5) «Arana goiri, euskalari», OC, I, XI.
(6) *Bizkaitarra*, 4, 1893-12-17; OC, I, 181 or.

ko, euskal arrazak ez nongorik ez noizkorik ez bide du: «Todas las demás razas se han clasificado en grupos primitivos, ramas originadas y ulteriores derivaciones; la nuestra permanece siendo una selva virgen, para la investigación científica, una verdadera isla en medio de la humanidad. La raza española es, en cambio, un producto latino-gótico-arábigo con tenues toques de fenicio, griego y cartaginés, que no conserva ni rastro de la raza primitiva de la península, que fue la nuestra» (7). Arraza zer den hobeto zehazten du geroagoko beste pasarte honetan: «Hablamos de raza en el sentido de conjunto de familias que proceden directamente de un mismo origen más o menos remoto. En este sentido concreto, *raza* es lo mismo que *nación*, *gente* o *pueblo*; designa a una gran familia, y expresa un objeto natural, que existe independientemente de la voluntad de los hombres» (8). Izate hau berezkoa zaion batasun honek osatzen du *aberria*, zeina ikuspegi nazionalistatik begiratuta izendatzeko *Euzkadi* hitza asmatuko baitu, *euzko* + *di* hitz eta atzizkiz osatua, euzkoen multzoa adierazten duena (9).

Geroago piztuko den eztabaidan agertuko den bezala, alderdi linguistiko zein historikotik begiratuta, berak adierazi nahi zuen herri-errealitatea adierazteko desegoki asmatutako hitza izango da *Euzkadi*-rena; baina arreta jarri, hitz horren bidez azaldu nahi zuen kontzeptuaren edukian ezarri behar da, hor batez ere, honek baitu garrantzirik gehien, eta ez hainbeste, agian, kategoria politiko hura adierazteko berak erabilitako hitzaren desegokitasunean. *Euzkadi* hitzak, lehenik eta funtsean, bere lurralde historikoan zein diasporan bizi den euskal jatorriko guztien komunitate etnikoa esan nahi du. Noski, inmigrazio-populazioa ez da sartzen hor, egungo estatu moderno batzuetan, Alemaniakoan bezala, sartzen ez den bezala.

Beraz, arraza edo nazioa esan, gauza bera da Aranarenean, esanahi bera dute eta. Oinarri fisikoa dute, naturala. Desberdintasun biologikoa tartekatzen delako, bizkaitarrak ezin dira espainolak izan, ezta espainolak euskaldunak ere, ezta nahi izanda ere (10). *Umiaren Lenengo Aizkidia* liburutxoan, elkarrizketa gisa eratutako «Bizkatarra» atalean, dakarrenez, Euzkadi ez da lurralde grografiko bati atxikirik dagoen giza komunitatea, mundu zabalean barreiaturik dauden edo egon daitezkeen euskotarrak oro biltzen dituen familia baizik. Lotura egiten duena ez da hizkuntza, arraza baizik, euskal abizenak dituena. Euskotar guztiak euskaldun direnetz galderari, honela erantzuten dio: «Ez gustijak: bai-dira euzkerea eztakijen euzkotar asko» (11).

(7) Ibid., 182 or.

(8) «Fe de erratas de *La Gaceta del Norte*», *La Patria*, 81, 1903-05-10; OC, III, 2264-2265 orr.

(9) Hau iruditzen zaio egokiena: «el más natural, más castizo y más adecuado para significar al Pueblo Vasko en conjunto» («Euzko», *Euzkadi*, 1, 1901, Marzo; OC, III, 1828 or.).

(10) Ikus «Efectos de la invasión» artikuluko 1. oin-oharra (*Baserritarra*, 10, 1897-07-4; OC, II, 1326 or.).

(11) Op. cit., OC, II, 1059 or.

Bizkaitarrak, bada, egitez Espainiaren azpian badaude ere, izatez ez dira espainolak, eta beren nazioa berreraikitzeko eskubide osoa dute, bere egunean, 1839. urtera arte, independentea izan baitzen: «Podrán los vascos actuales desear volver o no a su independencia pasada: que cada hombre y cada pueblo es dueño de su propia voluntad, y no el extraño (...) Pero (...) nadie que en la materia de puros hechos se crea versado, desconoce que Vizcaya (como Guipúzcoa, y Alaba y Nabarra) fue hasta 1839 un estado de nacionalidad vasca que gozaba de perfecta independencia política; que esta independencia fue en ella natural y no adquirida ni por otros Estados otorgada; que el origen de esa independencia se remonta, por lo tanto, hasta el origen de la misma raza vasca; y que no hay hombre, entre los sabios, que sea capaz de señalar en la historia ni en la protohistoria la existencia de una raza anterior a la raza vasca» (12). Pasarte honetan ageri denez, alde batera utzita, noski, egungo euskal historiografian sostengaezina den Euskal Herri foralari egozten dion ustezko independentziarena, lehen aipatutako elementu objektiboei subjektikoa eransten die, independentzia erdiesteko borondadea, alegia, baldin herritarrek hala erabaki balezate. Xede honekin sortuko ditu, hain zuzen, *Euskeldun Batzokija* (1894), EAJ (1895), eta sustaketa politikorako tresnarik eraginkorrenak, bereziki, prentsa-organoak, hala nola *Bizkaitarra* (1893), *Baserritarra* (1897), *El Correo Vasco* (1899), *Euzkadi* (1901), *La Patria (1901)* eta *Patria* (1903), *Bizkaya'ren Edestija* eta *Izkerea Pizkundea* argitaletxea (1896), azken hau Luis bere anaiarekin batera bideratua. Horrela gauzatzen da sabindar nazionalismoa hamarkada estu baino biziko ibilaldian. Mugimendua ibiliz frogatzen baita, Sabino Aranak mugimendu nazionalista abian jarriz frogatzen du badela euskal nazioa, ez egitez, bere estatua falta zaiolako, baina bai egitez eta borondatez, menpekoa izateari utzi eta burujabe izan nahi duelako.

Euskaldunak zergatik ez diren espainolak azaldu eta gero, euskaldunen berezitasunak zehaztera pasatzen da eta, ondorioz, euskal nazioaren definizioa ematen du. Honela, Aranak «¿Qué somos?» artikulu-sortan (1896) mugatzen du euskal nazioari buruzkoa. Bost elementu dira euskal nazioa definitzen dutenak: arraza, hizkuntza, gobernua eta legeak, izaera eta ohiturak, eta nortasun historikoa (13). Azken batean, bi lan horiek osagarriak dira.

Arraza da harentzat oinarrizko elementua. Bada euskal arraza bat, garbitzat hartzen dena, eta garbi izanez jarrai dezan, atzerritarren kontra babestu beharrekoa. Aranak euskal arraza eta espainola bereizten ditu. Hauena arraza nahasia da, XVI. mendera arte arraza askok okupatu baitzuten penintsula, «de suerte que la raza es un producto de todas las invasiones que han ocurrido en la península desde hace más de cuarenta siglos: celta, fenicia, griega, romana,

(12) «Fe de erratas de *La Gaceta del Norte*», op. cit., 2360 or.

(13) «¿Qué somos?», *Bizkaitarra*, 28, 1896-06-16; OC, I, 606 or.; 29, 1895-06-30; OC, I, 625-628 orr.; 30, 1895-07-7; OC, I, 637-641orr.).

germana, árabe, dominando el elemento latino» (14). Bertan mintzatzen diren hizkuntzak ere latinetik eratorriak dira, hala nola gaztelania, katalana, valentziera, galiziera, asturiera, berdin portuguesa. Aldiz, euskara, euskal arrazaren antzera, zein hizkuntza familiatan sailkatu ez dakite (15).

Sabino Aranak ez du esaten euskal arraza espainolena baino garaiagoa denik, hura ez bezala garbia dela baizik; ezta ere ez du esaten euskal arraza txit garbia denik, mestizoak ere aipatzen baititu. Beraz, Euskal Herrian, hiru motatako jendea bizi da, hots: euskaldun garbia, lehen lau abizenak euskaldunak dituena, mestizoa, gurasoren bat euskalduna duena, eta matekoa, arras arrotza dena. *Euskeldun Batzokija* elkarteko arautegia egiterakoan (1894), 59. artikuluan (16), hiru motatako bazkideak bereizten dira: bertakoak, lehen lau abizenak euskaldunak dituztenak; adoptatuak, abizenen bat edo beste euskalduna dutenak eta beren aiton-amonak euskal lurraldean jaioak direnak; azkenik, adiktuak, nahiz lehen lau abizenak erdaldunak izan, beren aiton-amonak euskal lurraldean jaiotakoak dituztenak. Beraz, garbi dago, abizenak dira, hain zuzen, arrazaren zigilua berekin daramatenak. Berdin dio non jaioa izan, euskara jakin ala ez, baldin abizenak euskaldunak baditu: «Porque el nacer en éste o en el otro punto nada significa, como es claro, respecto a la raza. Un hijo de bizkainos nacido en Madagascar o el Dahomey será tan bizkaino de raza como el que hubiese nacido en Olakueta: al paso que un descendiente de españoles nacido en Vizcaya nunca será bizkaino de raza» (17).

Bizkaitarren etsaiak zein diren ere garbi asko zehazten du. «Ellos y nosotros» artikuluan dakarrenez, euskal politika bi bandotan zatituta aurkitzen da: batean «besteak» daude, etsai españolistak, alegia, eta bestean «gutarrak», bizkaitarrak edo nazionalistak, hots, «los que queremos para nuestra Patria la perfecta realización de su derecho político, y tanto como a ella amamos, odiamos a sus opresores» (18). Besteen sailean, hasteko maketoak aurkitzen dira, inbaditzaile espainolak oro, hala deituak bizkaitarrak menpean hartuak dauzkatelako: «Y no me refiero a una clase determinada de *maketos*, sino a todas en general: todos los *maketos*, aristócratas y plebeyos, burgueses y proletarios, sabios e ignorantes, buenos y malos, todos son enemigos de nuestra Patria, más o menos francos, pero siempre encarnizados» (19).

Sabino izututa dago maketoak Bizkaian hartzen ari diren indarra ikusita. Maketismoa edo espainolismoa Bizkaiko gizarte-bizitza osoan zehar barreia-

(14) «¿Qué somos?», *Bizkaitarra*, 28, 1896-06-16; OC, I, 607 or.

(15) «Es bien sabido que el origen de la raza euskeriana desconócese hasta hoy por completo: su lengua carece de hermanas y de madre conocida»(*Pliegos histórico-políticos*, OC, I, 72 or.).

(16) *Bizkaitarra*, 10, 1894-05-1894; OC, I, 281 or.

(17) «¿Somos españoles?», *Bizkaitarra*, 4, 1893-12-17; OC, I, 182 or.

(18) *Bizkaitarra*, 26, 1895-05-12; OC, I, 578 or.

(19) «Nuestros moros», *Bizkaitarra*, 4, 1893-12-17; OC, I, 196 or.

tua aurkitzen da, zibilean bezala elizakoan, soziopolitiko eta ekonomikoan bezala administraziokoan, eta bereziki familietan (20). Garaiko datu estatistikoen arabera, Bilbaoko hiritaren artean euskaldunak halako bi dira abizena espainola dutenak, 3.537 erdaldun 1.724 euskaldunen aurkez (21). Orobat, eskola nazionaletako maisu-maistrak gero eta gehiago dira Bizkaian, 1894ko datu estastitikoen arabera, euskal abizenekoak 154 eta erdal abizenekoak, aldiz, 129. Baina euskal abizenekoen kopuru hori oraindik areago murriztu behar da, baldin kontuan hartzen bada, horietako batzuek, Espainian jaiotakoak izaki, Euskal Herria mespresatu egiten dutela, euskara ez dakitela, edo, jakinda ere, gorrotoa diotela: «Total, que son muy contados los que (...) son bizkainos de naturaleza y en ideas, y los únicos en rigor que Bizcaya debiera sostener para educar a sus hijos» (22).

Bestalde, bertakoak dira inmigrazia aldezten dutenak eta atzerritarrei leku egiten dietenak. Horregatik, ez atzerriko inbaditzaileak bakarrik, bertako espainolistak ere, euskal abizenak eraman arren, maketoen parekotzat hartu beharrekoak dira: «Pues ¿quiénes son *ellos* aquí en Bizkaya? Los malos bizkainos; los que forman en los distintos partidos de España y fraternizan con los *maketos*; los que han olvidado la tradición bizkaina y hacen causa común con los enemigos de nuestros antepasados; los que han despreciado, en todo o en parte, la Ley Vieja de nuestra raza, para adoptar la extranjera; los que reniegan de la nacionalidad bizkaina, para hacerse españoles... (...); en una palabra, los bizkainos espurios que nosotros llamamos *maketófilos* o españolistas; esto es, amigos de los españoles; ésos son *ellos*. Ésos son con quienes nosotros tenemos que luchar principalmente: no los maketos. Ésos son los que, llevando indignamente hermosos apellidos de nuestra lengua dignos de mejor suerte, y aparentando fuerismo, u honradez administrativa, o protección para la industria y el comercio, engañan a los bizkainos sanos, y compran por unas pesetas a los que están ya maketizados y envilecidos» (23). Espainolisten zakuan sartzen ditu euskal nazionalista ez diren guztiak: «carlistas, integristas, euskalerriacos, liberales, sagastinos, chavarristas, republicanos..., de toda casta de españoles y españolistas; pero buen bizkaino, ninguno» (24). Bestalde, «La ceguera de los bizkainos» artikuluan (25) jadanik aurreko urtean banan-banan aztertuak zituen alderdi es-

(20) «Hay *maketismo* o españolismo en todas las esferas de la sociedad vizcaina: le hay en las autoridades eclesiásticas y civiles, en la prensa periódica y no periódica, en las sociedades políticas y de recreo, en las asociaciones religiosas y profesionales, en las órdenes y congregaciones religiosas, en el clero, en la industria, en el comercio, en la propiedad, en el trato social, y por último, en el matrimonio, que, como generador de la familia, que lo es de la sociedad, es la llave de las posiciones y el elemento más trascendental» («Los invasores», *Bizkaitarra*, 4, 1893-12-17; OC, I, 197 or.).

(21) «La invasión maketa» , *Bizkaitarra*, 7, 1894-03-31; OC, I, 262 or.

(22) «Estadística etnográfica del magisterio de Bizkaya», *Bizkaitarra*, 22, 1895-02-24; OC, I, 523 or.

(23) «Ellos y nosotros», *Bizkaitarra*, 25, 1895-04-24; OC, I, 560-561 orr.

(24) Ibid., 563 or.

(25) *Bizkaitarra*, 15, 1894-09-30; OC, I, 363-378 orr.

painolista horiek guztiak, hala nola liberalismoa, karlismoa, integrismoa, erregionalismoa, horiei guztiei politika bizkaitarra kontrajarriz. EAJk hauteskundeetan artean parte hartzeke zirauen garaiko diskurtsoa da hau, abstentzioa aldarrikatzen baitzuen orduan. Ez da aurkezten, ez baitu aski indar horretarako (26).

Esandako arrazoi hauengatik guztiengatik, euskal gizarteak bizi duen ustelkeriaren ondorioz, euskal arrazaren garbitasuna arriskuan dagoela iruditzen baitzaio, haren defentsarako, neurri jakin batzuk hartzea proposatzen du, inmigratuentzat murriztaile izango direnak, horien artean bat, beti ere Euskadi independente hipotetiko batean, atzerritarrei sarrera debekatzea (27), eta bi, bertan kokatuak daudenak atzerritar gisa hartuak izatea, hots, gizarte-bizitzan isolatuak edukitzea (28). Maketoen inbasioari gain hartzeko aterabide bakarra, erabateko isolamenduarena da (29). Izan ere, Aberriak edo Euskeriak (hau erdaraz esanda) jasaten duen desgraziarik larriena euskaldunak espainolekin –arrotzekin, alegia– harremanak izanez bizitzea eta, ondorioz, bere izatean endekatuz joatea da.

Atal honetakoa bukatu aurretik, ohar-pare bat egin beharrean gaude. Bata da Sabino Aranak etnia hitza ezagutu bai, baina behin edo beste bakarrik erabiltzen duela, eta orduan adjektibo-eran. Eta erabiltzen duenean, ez zentzu juridikoan, fisikoan baizik erabiltzen du (30). Eta bestea da, Katalunia, latindar arrazatik datorrenez gero, Espainiako erregio bat besterik ez dela, bere sorreraz, izaera politikoaz, arrazaz, hizkuntzaz, historiaz eta izaeraz espainola delako. Iritzi hori sostengatuko du beti (31). Nazionalista katalanen helburu politikoa, Espainiako estatu-boterea lortzea da, deszentralizatzea (32); euskal nazionalistena, aldiz, Espainiarekin etetea. Katalan nazionalismoan orokorrean ikuspegi hau nagusitu izan bada ere, badirudi egun independentziaren aldeko aukera indartzen hasia dela.

2. EUSKAL NAZIOA ETA EUSKARA

XX. mende-hasieran gainbehera hasia zen euskararen aldeko sustaketari serio heldu zion Aranak. Ez da zalantzarik garrantzi handia eman ziola euskarari, adin helduan ikasi eta, segidan zehaztuko dugun bezala, haren azterketari eskaini baitzizkion saiorik sendoenak.

---

(26) «Ellos y nosotros», op. cit., 580 or.

(27) «La pureza de raza», *Bizkaitarra*, 24, 1895-03-31; OC, I, 546 or.

(28) «Efectos de la invasión», *Baserritarra*, 11, 1897-07-11; OC, II, 1331 or.

(29) «Extranjerización», *Diario de la Mañana*, 67, 1899-08-10; OC, III, 1761 or.

(30) «Efectos de la invasión», 1. oin-oharra, *Baserritarra*, 10, 1897-07-4; OC, II, 1326 or.

(31) «El catalanismo», *Jaun-Goikua Eta Lagi-Zarra*, 18, 1897-08-29; OC, II, 1391-1392 orr.

(32) «Ni es uno mismo el enemigo de los catalanes y el de los bizkainos. El enemigo de Cataluña es el poder central de la nación a que naturalmente pertenece, influido por una región hermana, Castilla, que ha sabido imponerse a las demás; el enemigo de Bizkaya es la nación extranjera que la ha avasallado» («Minuta: Errores catalanistas», *Jaun-Goikua Eta Lagi-Zarra*, 16, 1894-10-31; OC, I, 405 or.).

Haren garrantzia handia delarik ere, bigarren mailakoa da arrazaren aldean. Honen arrazoia da, hizkuntza, galduz gero ere, berreskura daitekeela, hiztegi on bat eta gramatika on bat lagun; arraza, ordea, behin endekatuz gero, ezin da lehengo egoera garbia lortu.

Euskarak Aranarentzat hiru ezaugari nagusi ditu. Lehenengoa da, hizkuntza izan, komunikatzeko tresna bat besterik ez dela, ideiak eta gogoetak besteekin trukatzeko zeinu-multzo bat besterik ez. Zeregin fisiologikoa betetzen du, ez gehiago. Horregatik, hizkuntzaz aldatuta ere, ez luke nazio batek bere izatea galduko (33). Beraz, harentzat hizkuntzak ez bide du zerikusirik ez pentsamenduaren antolaketan eta ez eraginik mundu-ikuskeran, hizkuntzalari batzuek aitortzen dioten bezala. Bigarren ezaugarria da, euskara, literaturarako ez ezik, herritarrak irrelijiositatea eta inmoralitatea dakartzaten atzerritarren kontra defendatzeko ere erabili behar dela, hura «babes» eta «kontrahorma» gisa hartuz, alegia (34). Hirugarrena da –agian, oinarrizkoena eta horregatixe, beharbada, kritikak ere gehien aipatu izan duena–, euskaltzaletasuna hertsiki Aberriaren kausari loturik dagoela eta euskaltzeltasuna, funtsean, abertzaletasuna zor zaiola. Hizkuntza –kasu honetan euskara– deus ez da abertzaletasunik gabe. Horregatik, euskaltzeltasuna indartzen joan dadin, abertzaletasunari eragin behar zaio, hau gabe hura kamutsa baita. «Aberrija eztau gaizkatuko euzkereak; bai ta bakarrik abertzaletasunak» (35), zioen. Beste esaldi hau ere berea da: «Zabaldu egixu abertzaletasuna, ta berarekin euzkerea be zabalduko da» (36).

Azken batean, derragun garbiki, arraza da euskal nazioa funtsatzen duen elementu nagusia eta beste guztiak, garrantzitsuak izan arren, elementu gehigarriak besterik ez dira. Zentzu honetan, guztiz adierazgarria dira «Errores catalanistas» artikulu aipatuan jaulkitzen dituen gogoetak, non esaten baitu nahiago duela atzerritarrez kutsatutako Bizkaia euskalduna eta independentea baino kutsatu gabekoa, nahiz ez izan independentea eta euskararik ez egin (37). Arra-

(33) «¿Qué es el idioma patrio, en sí mismo considerado, más que un simple signo con que los miembros de una nación se comunican entre sí sus ideas y sus afectos? Suprimido él y reemplazado por otro, puede en absoluto esa nación encaminarse a su fin» («Efectos de la invasión», *Bizkaitarra*, 11, op. cit., 1327 or.).

(34) «No vale considerar al Euskera meramente como una hermosa lengua, digna de ser cultivada en la literatura: es el broquel de nuestra raza, y contrafuerte además de la religiosidad y moralidad de nuestro pueblo» («Epílogo», *Bizkaitarra*, 18, 1894-12-31; OC, I, 432 or.).

(35) «Euzkeltzale bateri», *Baserritarra*, 6, 1897-06-6; OC, II, 1296 or.

(36)[3] Ibid.

(37) «Asimismo: si nos pusieran de un lado la muerte total y absoluta de Bizkaya, esto es, la extinción de su raza y su lengua y la desaparición de todo escrito y toda memoria referente a sus leyes e historia y hasta su mismo nombre, y del otro una Bizkaya maketa, independiente y regida por las leyes de nuestros padres, poseedora de nuestra lengua y heredera de nuestra historia, optaríamos por lo primero; y aun entre esta segunda Bizkaya y una Bizkaya esclava, pero euskariana de raza y amante de su independencia y del restablecimiento íntegro de sus leyes y su lengua, nos quedaríamos con esta última: porque si es preferible la muerte a la esclavitud, lo es también la esclavitud a toda vida aparente» (*Bizkaitarra*, 16, 1894-10-31; OC, I, 404 or.).

zoia? Lehen aipatua: arraza, behin galduz gero, berreskuraezina dela; hizkuntza, aldiz, bai.

3. SABINO ARANA, EUSKARAREN ERAGILE

Gehienek onartzen dutena da Sabino Arana izan dela euskararen eragile nagusia bere garaian (38). Aranak euskara galtzen ari dela egiaztatzen du, euskara egiten denetan ere ez dela aintzakotzat hartua, hainbesteraino, ezen euskalduna arrotz sentitzen baita bere herrian, kasurako Gernikan (39). Eta galera horretan, ez atzerritarrak (40), etxekoak dira errudunak, Euskeria independentea izan zen garaian ere gaztelania izan baitzen beren hizkuntza ofiziala (41). Goi-klasekoek ez baitute erabiltzen gizarteko beren harremanetan, gizarte-mugikortasunean aurrera egin nahi duten euskaldunentzat oztopo bat besterik ez da (42). Horregatik dago bere erabilera baserritarren mundura mugatua, eta hauek ere amorratzen daude gaztelaniaz egiteko, arrotz bilakatu zaien etxean sarbidea izan dezaten. Bistan da euskara berreskuratzen ahaleginak egin behar direla eta, horretarako, plangintza bat egiteari beharrezkoa deritzo. Nabarmentzekoa da Hendaia eta Hondarribiako Batzar Ortografikoen inguruan izandako protagonismoa, zenbaitek modu negatibo batez epaitu izan dutena, baina bidegabeki, oraindik zer argiturik badelako hor, geroago zehatzago ikusiko dugun bezala. Oraingoz aski bekigu iradokitzea Sabino Arana azken urteetan, agian politika instituzionalean sartuta dabilelako eta euskal munduan murgilduago, euskararen kausari –orokorrean diogu hau–, hasieran baino garrantzi handiagoa ematen diola, nahiz eta –alderdi hau ere zehaztu beharrekoa da–, euskal naziotasunari buruzko ikuspegian jarrera-aldaketarik edo eboluzioantzekorik ez dugun sumatzen. Euskaltzaleago izatea baliteke, bai, baina ez horregatik arrazari gutxiago atxikia.

(38) Hala dio Akesolok: «Aranaren asmoak eta jokabidea argi eta garbi dagoz. Euskera euskal-seme guztien izkuntza izatera eroan nai dau, eskubide guztien jabe eta guztien legezko eta egitezko izkuntza izatera. Lenengo, euskaldunak euren lozorrotik itxartu, euskeraren alderako zabarkeritik eta jaramonik-ezetik atera, eta ortik aurrerako ekintza jarri. Euskalerri edo eskualde bakotxetik asiko da lana, lenago euren jabe izan ziran eta egunen baten barriro izateko ustea dauken eskualde bakotxetik. Eskualde bakotxean nagusi dan euskera alik eta batuena egin, osotu eta indartu, guztien arteko izkuntza egin arte, bai literaturan eta bai goikoen eta bekoen, ikasien eta ikasibakoen agotan, kalean eta etxean. Euskera ori jarri bearko da nagusi eskola guztietan, berengoetarik gorenoetarañokoetan, erri-batzar eta batzarretako eta gizarteko agiri guztietan. Olantxe euskalki bakotxean batasuna lortuaz...» (Op. cit.; OC, I, XVII).

(39) «Extranjero en Bizkaya», *Bizkaitarra*, 12, 1894-07-21; OC, I, 327 or.

(40) «No lo mata el extraño. Los mismos vascos le están dando la muerte. Ha mucho tiempo que empezaron a negarle el sustento y hasta el aire» («Conócete a ti mismo», *Euzkadi*, 3, 1901-09; OC, III, 1998.or.).

(41) Ibid.

(42) «El euzkera, hoy de nada vale. Al contrario, es un obstáculo, un estorbo para todo: para educarse, para estudiar, para el comercio, para la vida. Los ricos y los ilustrados habéis llegado a esa posición hablando el español» (Ibid.).

Aranak, euskararen gizarte-eragile gisa, hainbat ekintzatan parte hartzen du. Erakunde-mailan, Bizkaiko Diputazioari Euskarazko Katedrari laguntza emateko eskaria egiten dion aldi berean (43), haren bizitza indartzeko bitarteko eragingarri batzuk ezartzea proposatzen du, hala nola ikasle saiatuenentzako sariak ezartzea, bertako ikasleen artean euskarazko lehiaketa publiko bat antolatzea literatura eta euskalaritzan, eta euskarazko liburu literario eta zientifikoak idazteko laguntzak ematea (44). Izan ere, pozgarria da adineko jendea euskara ikasten ikustea. Eta hau guztia, berak hamaika bider esana daukanez, abertzaletasunaren ondorio da: «Es cosa que inunda el alma de grata emoción el ver estos días asistir a Cátedra de Euskera a un buen número de bizkainos, ávidos de aprender su lengua patria los que han tenido la inmensa desgracia de ignorarla desde la cuna, y de perfeccionarse en su posesión los que tuvieron la dicha de balbucearla en el regazo de sus madres. Allá van los que hace muchos años dejaron los colegios y las aulas: allá van, demostrando con las barbas que pueblan sus rostros el patriotismo que respiran sus pechos. Pero si con ello demuestran individualmente el patriotismo que les anima, vienen colectivamente a demostrar también el que distingue a *Euskeldun Batzokija*, puesto que de los dieciséis alumnos, quince pertenecen a este círculo nacionalista» (45).

Herri-mailan, aupatu zituen, halaber, eskoletan (46) eta elizetan (47) euskaraz ari ziren maisu-maistra eta elizgizonak. Era berean, euskararen ortografia arautzeko Hendaian 1901eko irailaren 16an egindako Batzarrean

(43) Beste pasarte batean: «Después de los brillantes exámenes verificados el 31 de Mayo, donde dieron notables muestras de aplicación y aprovechamiento veintitantos alumnos, ya barbados la mayor parte, parece posible llegue al fin a comprender nuestra diputación, cómo la Cátedra de Euskera, no sólo no es inútil, como algún Diputado se atrevió a decir en plena sesión en época no lejana, sino que llena satisfactoria y cumplidamente el patriótico fin para que está fundada» («La Cátedra de Euskera», *Bizkaitarra*, 28, 1895-06-16; OC, I, 621 or.).

(44) «Conviene, en primer lugar, que se señalen dos clases de premios para los alumnos.... En segundo lugar sería muy provechoso que la Diputación, después de los exámenes, señalase un día para celebrar un pequeño certamen público de Euskera en el que tomasen parte únicamente los que en algún curso hubiesen sido alumnos de la Cátedra (...) Por último, creemos también sería un excelente estímulo para los que puedan escribir en euskera libros científicos u obras literarias, y que por falta de medios quedan retraídos en el silencio... (...) Un poco de patriotismo en los Diputados de Vizcaya, y el Euskera será conservado, desarrollado y difundido» («La Cátedra de Euskera», op. cit., 621-622 or.).

(45) «Patriotismo», *Bizkaitarra*, 24, 1895-03-31; OC, I, 559 or.

(46) «De preciosísima joya nuestra puede calificarse una escuela verdaderamente patria que tenemos en una de nuestras anteiglesias. A sus aulas sólo acuden chicos de nuestra raza, y en sus paredes no resuena más que la lengua de nuestros padres, el incomparable Euskera» («Joya bizkaina», *Bizkaitarra*, 1894-08-31; OC, I, 346 or.).

(47) Gautegiz-Arteagako parrokiako apaizez ari da, beren elizkizunetan, lehen ez bezala, euskaraz ari baitira: «Así lo ha entendido el virtuoso Clero de Gautegiz-Arteaga y así ha empezado a practicarlo; por lo cual le juzgamos merecedor de mil plácemes sinceros y entusiastas, no sólo de nosotros los euskerianos, sino de los católicos de cualquier nación extraña que quieran llevar dignamente ese nombre de hijos de la Iglesia» («Parroquia ejemplar», *Baserritarra*, 2, 1897-05-9; OC, II, 1260 or.).

parte hartu zuen, baita 1902ko irailaren 11n sortutako *Eskualzaleen Biltzarra*-ren eraketan ere.

4. ARANA ARANA, EUSKALARI

Sabino Aranak (48), Hendaiako Batzarraz ari dela, euskeralogoa, euskeragrafoa eta euskerafiloa bereizten ditu, horietako bakoitzaren ezaugarriak honela zehaztuz: lehenengoa euskarari buruzko zientziaz ari da, bigarrena euskaraz idazten duena da, eta hirugarrena euskara maite duena. Hiruei dagokie zentzu hertsian euskaltzalearen kategoria. Euskalduna, euskararen jabe dena da. Baskologoa eta baskofiloa, aldiz, ez euskarari, baizik Euskal Herriari dagokion kontzeptua da, berari buruzko jakintzaz ari denari edota bera maite duenari aplikatzen zaiona. Euskoaren eta baskoaren erro etimologikoa desberdintzat hartzean oinarritzen du bereizketa hori. Euskaltzalea euskara maite duena den bezala, baskofiloa aberria maite duena da, abertzalea alegia, euskara jakin ala ez.

Sabino Aranak erabiltzen duen terminologia gogoan izatea behar-beharrezkoa da, egun erabiltzen diren euskalaritza, euskalari eta euskaltzale hitzekin nahas ez ditzagun. Gaurko egunetan, euskalaritza euskararen inguruko ikerketaz ari den diziplinari deitzen zaio, horren barruan sartuz euskararen jatorriari nahiz gramatika eta hiztegiari buruzkoak. Aspaldiko «vascología» edo «euskerología» hitzen ordaina izango litzateke (49). *Elhuyar* hiztegian, zeinetan «euskalaritza» ez baitator baina bai euskalari, hau baskologoren baliokidetzat hartzen da, euskaralogoarekin berdinduz. Eta baskoa, hiztegi berean, euskaldunari deitzen zaio, adiera zabalean, Euskal Herriko biztanleari, eta hertsian, euskaraz dakienari. Hemen baskologoa eta euskaralogoa baliokidetzat hartzen dira.

Sabino Aranarentzat, esan bezala, euskalduna euskararen jabe dena da bakarrik; baina euskaltzale, hots, euskarafilo izan daiteke euskara jakin gabe ere, baldin maite badu. Guk hemen, euskalari diogunean, euskaran adituari deitzen diogu eta euskalaritza, euskarari buruzko jakintza jasotzen duenari.

Hamazazpi urte zituela hasi zen euskara ikasten, bere kabuz, Van Eys-en *Diccionario*-a aurrean eta Astarloa erakusle zituela. Hauengadik jasoko du, batez ere, etimologian murgiltzeko joera. Euskalari gisa, berriz, Kanpionen *Gramática*-ren irakurketak irekiko dizkio beste euskalkiak ezagutzeko bideak. Ho-

(48) «Los Congresos Ortográficos. Una protesta», *La Patria*, 17, 1902-02-16; OC, III, 2123 or., 1. oin-oharra.

(49) Gómez, Ricardo, «Euskalaritzaren historia eta historiografia: ikerketa-arloaren egoeraz», ASJU, XXXI-2, 1997, 363-364 orr. *Elhuyar* hiztegian ez dator hitz hau, baina bai «euskalari», erdarazko «vascólogo» itzuliz.

nela, bada, urte gutxiren buruan sekulako idazlanak argitaratuko ditu, hala nola gaztelaniaz, *Etimologías Euskéricas* (1887), *Pliegos Euskeráfilos I* (1888), *Pliegos Euskeralógicos* (1892), *Tratado Etimológico de los Apellidos Euskéricos* (1895), *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* (1896), eta euskaraz, *Egutegi Bizkaitarra* (1897), *Umiaren Lenengo Aizkidia* (1897), *Lenengo Egutegi Bizkaitarra 1898*. Hauek guztiak –zortzi titulu– hamaika urteko epe estuan burutu eta argitaratuak dira. Urteko ia liburu bat. Harrigarria lanerako agertzen duen gaitasuna!

Guztien gainetik, agian, *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* liburua da Aranaren lanik meritagarriena euskalaritzaren sailean, zeinetan soinuez eta letren zeinuez ari baita, ortografiaz eta fonetikaz, ordurarte euskaraz erabili izan diren sistema grafikoez eta euskeralogoek egin dituzten erroreez. Zehatz-mehatz aztertzen du euskalkien batasun-arazoa, 62 neologismo sortzen ditu, eta euskarazko 123 eta gaztelaniazko 36 hitzen etimologia azaltzen du. Liburu honen bidez sortzen da, azken batean, «sabindar eskola euskeralogikoa» deitu izan zaiona. *Euzkel Bazkuna*-koek ere horixe berrargitaratuko dute zatika beren aldizkarian. Zerbaitegatik izango da. Urrezkoa iruditzen zaielako. Halakotzat zeukan Luis Eleizaldek ere, horri buruz honako hau idatzi baitzuen 1906an: «A bien que se sentirían molestados si se les supusiera ignorantes de que ha existido un Cervantes y que ese tal ha compuesto un *Quijote*; pues cierto es que para el Euskera vale más un Arana-Goiri que cien Cervantes, y valen más las *Lecciones de Ortografía* que diez mil *Quijotes*» (50)

Gaurko hizkuntzalariek ez daukate Arana gramatikalaritzat, ez bederen honi eman ohi zaion adiera zabalean hartuta, nahiz eta hilondoko eskuizkribu batean agertu izan haren bizkaierazko aditzaren sailkapen bat, «clasificación del verbo bizkaino» izenekoa (51). Izan ere, gutxitan –eta orduan zeharka eta lan desberdinetan–, aipatzen ditu sintaxi eta morfologi arazoak. Sail horretan besteek esanera mugatzen bada ere, beste gaietan, hala nola ortografian eta fonetikan, etimologian, izendegian, hiztegian eta, oso bere bidetik ibiltzen da. Alderdi hauek, eztabaidagarrienak hain zuzen, aztertuko ditugu segidan, Euskal Pizkundearen bilakabidean beren arrastoa –handia ala txikia– utziko dutenak.

4.1. Ortografiaz

Ortografiari buruzko lehen saioa *Pliegos Euskeráfilos* (1988) lanean egiten du, horko lehen lanean hain zuzen, zeinetan, Miguel Unamunoren «De Or-

(50) «Nuevos apuntes acerca de las conjugaciones simples», *Euzkadi*, 2, 1902, Uztaila.

(51) Burutu gabeko lan bat da, Luis Eleizaldek lehenik eta gero Manuel Arriandiagak argitaratu zutena. Lan honetan biltzen dira Aranak bizkaierazko aditzaz idatzitakoak eta, oro har, euskarazkoak (Laka, op. cit., 31 or.).

tografía» artikuluari erantzunez, Astarloa eta Mogelen tradizioari jarraiki, *c* eta *q*-ren ordez, *k* erabiltzea errebindikatzen baitu. Baina bere lan-maisua, esan bezala, *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* (1896) da. Lan honen gorputzean sartzen du *Gramática Elemental del Euskera Bizkaino* izeneko lanaren zati bat ere. Lan hau 1885ean hasi zen idazten, baina 200 orrialde Bartzelonan argitaratu eta gero, 1888an argitaratzeari utzi ziola dio berak, zergatik esan gabe. Baina, hau ere berak dio, gaztetan idatzitako Gramatika horretako sei ikasgai –letren soinuez eta zeinuez dihardutenak, hain zuzen- *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*-n jasotzen omen dira. Ordurako, beraz, finkatua zeukan bere sistema grafikoa. Denbora luzez desagertutzat joa izan da Gramatika hori eta, Itziar Lakaren ustez (52), ez da inoiz argitaratua izan; geroztik, ordea, Blanca Urgell-ek jakitera eman du, baietz, hala izan zela, eta berrikitan argitaratua duela J. M. Aldayk (53).

Erabili dituen arau-iturriez ari dela, *Apéndices* izeneko atalean, lau aipatzen ditu, hiru izen (aita Arana jesuita, Kanpion eta Azkue) eta aldizkari bat (Donostiako *Euskal-erria*), osorik transkribatuko duguna, bertan bakoitza zergatik aupatzen duen baitakar: «Traeré a examen al Padre Arana, guipuzcoano, porque es el tratadista que más ha escrito sobre ortografía y el primero, si no me equivoco, que generalizó el empleo de la tilde; a la revista *Euskal-erria*, de San Sebastián, no porque sea autoridad en Euskeralogía, sino porque es su sistema gráfico en el que aparecen las producciones de Arrese eta Beitia (pues en ella casi exclusivamente escribe), poeta bizkaino y el más inspirado y de menos incorrecta dicción entre todos los poetas *euskeldunes* de nuestros días; al señor Campión, nabarro, porque es el euskerálogo moderno que ha traido en junto de varios dialectos del Euskera y entre ellos del bizkaino, y el más fiel en la exposición gramatical; y al señor Azkue, porque es tratadista moderno del Euskera Bizkaino y ha presentado un proyecto de sistema gráfico después de haber aparecido el mío. En el *Apéndice* II expondré en sumario los errores e inexactitudes en que ha incurrido este último tratadista en su *Proyecto de Ortografía*, hace poco dado a luz» (54).

Azkuerekin ari dela, hain zuzen, Aranak bere hitzaurrean dioenez, bere liburu honetan proposatzen duen sistema grafikoa ez bide du inork ezeztatu ez metodoaren ez logikaren aldetik (55). Azkuek bi aukera paregabe izan zituen horretarako, baina ez zuen egin. Hasteko, Aldundiaren Katedran hiru urtez lanean aritu ondoren, horko maisutza-lanaren emaitza gisa 1891n argitaratutako

(52) «... ausartuko nintzateke esatera agian Gramatika hori ez zela zinez argitaratu inoiz, eta argitaratu bazen galeradatan izan zela: eta urteen buruan *Lecciones de Ortografía bizkaino* idazlanean eman zuela Aranak argitara gramatika asmo hortatik buruturik zuen atala» («Sabino Arana Goiri eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz. III)», *Annuario del Seminario de Filología Vasca 'Juio de Urquijo'»*, XXI-1, Donostia, 1987, 20 or., 15. oin-oharrean).

(53) *Historia del nacionalismo vasco en sus documentos*, IV, 1991, Eguzki, Bilbao.

(54) Op. cit., OC, II, 931 or.

(55) Ibid., 813 or.

bere *Euzko-Izkindea o Gramática Eúskera*-n egin zezakeen, ordurako ezagutzen baitzuen bere sistema, berak *Pliegos Euskeráfilos*-en 1886an argitatu zuena. Horregatik eskaini zion, seguru asko, *Izkindea*-ren ale bat opari gisa argitaratu bezain laster (56). Bere sistema grafikoa proposatu baino lehen, bada, hor zegokion bere aurreko beste guztiekin egiten duen bezala, berea ere ezeztatzea, zergatik ezeztatzen duen arrazonatuz; baina aipatu ere ez bide du egiten, nahiz zenbait puntutan irizkide diren (57). Bigarren parada bere *Proyecto de Ortografía* (1896) argitaratu zuenean izan zuen, Aranak bere liburu hau argitara eman baino hilabete bat lehenago atera baitzen, eranskinean esaten duen bezala. Zalantzarik ez da Azkuek azken hau ere oso ongi ezagutzen zuela, baina hemen ere haren aipurik ez. Horregatik, Sabino Aranak ez du onartzen Azkuek ezar dezan bere iritzia beste guztien gainetik eta, ondorioz, berea izan dadin azken hitza. Izan ere, hauxe zioen bere *Proyecto* hartan: «Ya que hasta ahora no se ha podido constituir la Academia de nuestra lengua, suplan los bascófilos dispersos la falta de su congregación. A este fin ruego muy encarecidamente a todos, se sirvan estudiar detenidamente y censurar este folleto, y fallar en la forma que les pareciese más conveniente los diversos puntos que en él se tratan» (58). Ez dio aitortzen inoren epaile izateko aginpiderik: «Pero lo más extraño del caso es que el Sr. Azkue, al dirigir aquella convocatoria a los euskerálogos, se haya erigido a sí mismo en juez arbitrador de todos, arrogándose atribuciones plenas para examinar y juzgar las observaciones que hagan a su *Proyecto* (admitiéndolas o desechándolas según su criterio particular). Y para decidir y fijar en definitiva la ortografía euskérica» (59). *Proyecto* horretan aurkitzen dituen hutsegiteez azterketa luzea egiten du I. eranskinean (60).

Eztabaida honetan aztertzekoa dena da zein neurritan onartzen edo jasotzen duten elkarrena, guk adituen eskuetan uzten duguna. Nolanahi ere, garbi ageri da, gramatika-arazoetan eta, Arana garai honetan ez dela Azkueren jarraitzailea, honen irizpideak ondo baino hobeto ezagutzen dituen arren (61). Besterik da, arrazoi politikoengatik ere, haren izena parentesi artean jarri izana. Ezaguna den bezala, *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* liburu hau argitaratu baino lehen, Kanpioni bezala, honi ere alderdiz alderdi jauzika dabilela esaten dio «La bandera fenicia» artikuluan (1895), noiz nazionalistekin noiz espainolistekin: «¿Qué me cuenta usted del Sr. Azkue? –Verá usted: que primeramente fue carlista; luego integrista; después, sin decir oste ni moste, volvió las espaldas a Nocedal y se declaró nacionalista bizkaino; en el nacionalismo estuvo seis meses; y al cabo de este tiempo se ha hecho regionalista indefinido, esto es, de los euskalerriacos, etc., siendo ya

(56) Irigoyen, A., «Del epistolario de Azkue», *Euskera*, II, 1957, 325 or.
(57) *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*, op. cit., OC, II, 813 or.
(58) Ibid., 815 or.
(59) Ibid.
(60) Ibid., 942-953 orr.
(61) Laka, Itziar, op. cit., 13-40 orr.

hoy Capellán electo del partido, por nombramiento otorgado verbalmente por el Sr. Sota el día 21. –Querá pertenecer a la vez a todos los partidos... por amor al prójimo, se entiende» (62). Ordurako, antza, Azkuek hautsiak zituen nazionalistekiko loturak. Noski, Aranak bazuen kexatzeko arrazoirik ere, zeren Arana abertzaleari aldizkariak ixten zizkioten bitartean, Euskalerriako Ramon Sota y Llano industrilariarengandik eta Banco Bilbaoko kontseilari zen Tomas Epaltzarengandik jasotako finantz laguntzari esker, Azkuek orduantxe bideratu berriak baitzituen euskarazko aldizkari bat, *Euskaltzale (1987),* eta antzoki bat, *Euskaldun Bizkaitarra* (Almacén Vasko), izenekoak. Urte berean, uztailean, lekeitiarrak sortu eta zuzendutako *Euskal-Ikastetsea*-ari, Bilbao erdaldunean eraikitzen den bakarrari, «antipatriótica» deituko dio, han nazionalismoa gorrotatzen irakasten omen delako. Datua? Dirudienez, bertako irakasle karlista batek ikasle nazionalista batek jakako botoi-zuloan zeraman ikurrina kendu omen ziola. Euskal irakaskuntzaren gerraurreko historian hain goitik aipatzen den ikastola honi berak ez dio fama ederra ematen: «Afortunadamente, los niños que acuden a dicha escuela no pasan de ocho, y sus familias están sumamente disgustadas porque en esa escuela ni aprenden los niños a hablar en euskera, ni siquiera el Catecismo, ni cosa alguna de fundamento» (63). Ikastetxe hau 1896-1897 ikasturtean abiatu zen Bilbaoko Jardines kalean eta bertan euskaraz ematen ziren ikasgai guztiak, hala nola kristau dotrina, aritmetika, geografia, irakurketa, idazketa, elkarrizketa-praktikak. Euskalerriako dirudunen laguntzaz bideratutako kultur proiektu horiek, ordea, ez bide dute lortzen aurrera egitea eta urte-pare baten buruan desagertu egingo dira.

Berriro Kanpionengana etorrita, esan dezagun *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* liburu honetan bertan berarekin ari dela, haren *Gramática de los Cuatro Dialectos Literatos de la Lengua Euskera*-ri (1884) aitortzen dion autoritateaz baliatzen dela Azkueren aurrean *lagi* hitza ere erabiltzen dela baieztatzeko orduan, hauxe dioelarik: «autor veracísimo que, al tratar del cambio de *a* en *e* cita este ejemplo» (64). Berak herrian aita-seme batzuei entzuna, Kanpionek ez ezik, aita Uriarteren bertsoetan ere badatorrela gaineratzen du aita Akesolok (65). Hain anarkia handia aurkitzen den ortografiaren gainean, ordea, ez dira irizkideak. Kanpionek bere sistema grafikoa ondoko bi printzipio hauetan oinarritzen du, Abandokoak ondoko formula honetan laburbiltzen duena: «no dar a un solo sonido dos signos diferentes y rechazar los caracteres mudos» (66). Printzipio bikoitz hau aski ez izaki, kamutsa da ateratzen zaion alfabeto grafikoaren eredua, I. eranskinean frogatzen ahalegintzen den bezala (67).

(62) *Bizkaitarra*, 31, 28-07-1895; OC, I, 668 or.
(63) «Una escuela antipatriótica», *Baserritarra*, 10, 4-07-1897; OC, II, 1322 or.
(64) *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*, op. cit., 957 or.
(65) Op. cit., XII.
(66) *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*, op. cit., 817 or.
(67) Ibid.

Aranaren araua da, aldiz, ahozkoa nagusitzen zaiola idatzizkoari. Aranaren ustez, akatsa fonetika ortografiarekin nahastean datza. Hitzaren zatirik oinarrizkoena, hotsa da; hitzaren alderdi grafikoa, bigarren mailako zerbait da. Hemendik dator bere arauaren formulazioa: «De un signo gráfico se debe, pues, decir, que *representa* a un sonido, pero no que se *pronuncia* de tal o cual manera: sólo los sonidos se pronuncian, y ellos son los representados por los signos» (68). Ortografiarena bigarren mailako zerbait delako, hain zuzen, hizkuntza askok ez bide dute sistema grafiko berezi eta bererik, euskarak ez duen bezala: «El Euskera carece, pues, de alfabeto gráfico peculiar. Posible es que exista, vivo o muerto, en alguna parte; pero hoy por hoy nadie le conoce» (69).

Horregatik, ondorio gisa esan dezakegu, Aranak ez duela onartzen lege fonetikora biltzen ez den eredu ortografikorik. Aldez aurretik finkatutako lege fonetikoen arabera aplikatu behar dira arau ortografikoak, irakurketa unibokoa izan dadin: «... la fonética, que es el sistema de leyes que rige los choques de los sonidos, es, por esta razón, anterior a la ortografía, que es el sistema gráfico con que se representan los sonidos que se pronuncian; que la ortografía tiene que transcribir exactamente las voces para ser tal *ortografía*, y que, por consiguiente, primero se debe fijar el sistema fónico, y después viene el representarlo gráficamente tal como resulte» (70). Beraz, Aranak proposatzen duen sistema ortografikoan, prozesua hirukoitza da: lehenik, fonetika finkatu behar da, hotsen jatorrizko iturriak aztertuz eta, honela, fonetika eta etimologiareren arteko lotura ezinbesteko bihurtuz; lehen urrats hori burutu eta gero, ez lehenago, letorke bigarren unea, arau ortografikoak alfabetoan eta hiztegian zehaztearena; azkenik, hotsa zintzoki transkribatuko da ezarritako arau ortografikoaren arabera. Azkenean, prozesuaren bukaeran, Aranak hizkietara mugatzen du balio fonetikoa (71). Horrela jokatzean, ez bide zituela behar bezala bereizi ortografia eta fonetika kritikatu izan zaio oraindik orain (72). Arazoa ez datza hainbeste bi alor horiek ez zituela zinez bereizten jakin izan azpimarratzean, alderdi hau garrantzitsua den arren, harentzat ahozko euskara idatzizkoa baino lehenagokoa izan zela nabarmentzean baizik (73).

Sabino Aranak aipatutako eranskin horretan euskal alfabetoaren berrikuntzarako hobesten dituen formak, *x, tx* eta *r* dira, azken hau gainean tilet bat duela, gaurko bikoiztuaren ordez. Lehenengoak beste lauek darabiltzaten *ch, s, s* eta *z* (azken bi hauek gainean marra daramatenak) ordezkatzen ditu; bigarrenak, *ch, z,*

(68) Ibid.

(69) Ibid., 820 or.

(70) Ibid., 818 or.

(71) «La fonética no tiene razón de realizarse más que dentro de cada vocablo, cuyos elementos son los únicos que en rigor se emiten ligada y sucesivamente» (Ibid., 903 or.).

(72) «Esan daiteke Aranak ez zituela zinez ortografia eta fonetika garbi berezi» (Laka, I., op. cit., 17 or.).

(73) «Aranarentzat agozko izkuntza lenago da idatzia baiño, eta ez bestera. Nor dabil zentzubidetik eta jakintza-bidetik urrago?» (Akesolo, op. cit., XIV).

ts eta *tz* (azken hiru hauek gainean marra bana daramate) eta *ts* (honek marra bikoitza daramana); hirugarrenak, *r/rr* eta *r* (honek gainean marra bat du).

4.2. Etimologiaz

Arestian esandakoaren harian, guztiz ulergarri gertatzen da Aranak berebiziko garantzia eman izana etimologiaren alorrari, idatzizko literaturatik harago finkatzen baitu bere abiapuntua, beti ere, hainbat kasutan ezin egiazta daitekeen hitzen jatorri hipotetiko batean. Lehen premisa hori ontzat emanez gero, ondorioa logikaren emaitza hutsa da. Batasun ortografikoaren finkapena, bada, etimologiari zein fonetikari hertsiki loturik dator Aranarenean, euskal hitzen jatorriaz, hitzen alkarren arteko joskeraz, eta joskera hau egitean gertatzen diren hots-aldaketak aztertzen dituenean.

Etimologías Euskéricas (1887) da Aranak euskararen gainean idatzitako lehen lana. Egileak berak esaten duen bezala, bi artikulu dira saio hau osatzen dutenak, *Gramática Elemental del Euskera Bizkaino* deituaren sarrera gisa eginak, hogei urte zituela (74). Hor *Vasco, España, Huesca, Hispali, Bilbao* eta *Villaro* izenen jatorriaz dihardu. Hasiera-hasieratik pizten zaio, bada, etimologiarako zaletasuna eta hauxe du bere lehen saioa. *Pliegos Euskeralógicos* lanean (1892), errotzat hartutako 17 hizkitatik eratorritako hitzen azalpena ematen du, *ari, argi, agi, adi, ali, eri, egi, eli,* eta horrelakoena. Handik hiru urtera *Tratado Etimológico de los Apellidos Euskéricos* (1895) argitaratuko du, eta hemen, bai, bide berriak urratuko ditu. Bera baino lehen bi lan bakarrik zeuden argitaratuak gai honen inguruan. Bata Josef Francisco de Irigoyen-en *Colección Alfabética de los Apellidos Bascongados con sus Significados* da, 1.609 abizenen zerrenda zekarrena, eta bestea Augusto Federiko Pott-ek alemanieraz 1875ean idatzi eta gaztelaniara Eliano Ugarte-k 1887an itzulitako *Sobre los Apellidos Bascongados* liburuxka, azken hau, 43 orrialde besterik ez dituen arren, lehenengoa baino askoz ere hobea zena. Iturri gisa, Kanpionen *Datos Históricos referentes al Reino de Nabarra* ere erabiltzen du, harenean azterketa etimologokoa egiteko datu historikorik agertzen delako. Neurri handiko lana da, 5.000 hitzetik gorakoa baita, abizenak 33 espezietan sailkatuta ematen dituelarik. Amorrortu editoreak dioenez, 7.000ko zerrenda egitea pentsatuta omen zeukan. Orobat, *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* lanean ere, bertan erabilitako euskarazko 122 hitzen jatorria ematen da, zerrendatuta, eta erdarazko beste 22rena, hala nola *vasco*-rena (lartinezko *uasco*-tik), *vascuence*-rena (gaztelerazko *vasconce*-tik), *osco*-rena (euskarazko *eusko*-tik) (75). Orobat, *Umiaren Lenengo Aizkidia*-n (76), *Euzkera*,

(74) *Etimologías Euskéricas*, OC, I., 31.or.
(75) *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*, op. cit., 972.or.
(76) OC, II, 1061.or.

Euzkelduna, *Bizkaya*, *Gipuzkoa*, *Orozko* eta *Amezkoa* hitzen etimologiak eskaintzen ditu.

4.3. Neologismoez

Lehen nazionalismoaz hitz egitean, euskara atzerritarrengandik defendatzeko ere erabiltzen zuela esanak baikara, honek ere, hein batean –bakarrik ez baina–, bere neologismorako joera ere esplika lezake.

Batzuek uste dute, hauen artean Akesolok (77), Arana euskarazko bere lanetan agertzen dela «barriztaria, eta aztertzaille eta kritikalari zorrotza», eta euskalariek horietara jo beharko luketela «zer irakatsi dauan eta nondik norako bideak artu eta urratu dituen jakiteko». Teorian proposatutakoak praktikan nola aplikatzen diren jakitea argibide izan ohi da eta saiatuko gara alderdi hori ere aztertzen. Euskaraz idatzitako liburu horietako bat da, hain zuzen, *Umiaren Lenengo Aizkidia*. Hemen haurrei irakurtzen irakasteko euskal alfabetoaz testu-liburu baten antzeko zerbait prestatu beharrean aurkitzen baita, bere azalpenetan gramatikan ohikoak diren hitz teknikoak erabili beste biderik ez zaio geratzen. Irakurleak jakin dezan bakoitzaren esanahia, azkenean 117 inguruko hitz berrien zerrenda dakar taula batean (78). *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino* liburuan ere badator bertan agertzen diren beste 73 hitz berriz osatutako beste zerrenda bat ere (79). Oraindik askoz luzeagoa da *Lenengo Egutegi Biskatarra*-n aurkitzen dugun neologismoen zerrenda, lehen bost hilabeteri buruzko azalpenetan datorrena, batezbeste, 30etik gorakoa baita.

Zerrenda horien edukiaz, ordea, ohar batzuk egin beharrean gaude: lehenik, zerrenda horietan agertzen diren zenbait hitz berri errepikaturik datozela; bigarrenik, zerrenda horietako hainbat hitz erro beretik eratorrita osaturikoak dituela egileak; hirugarrenik, berak euskara zaharretik hartutakotzat dauzkanak ere tartekatzen dituela, hala nola *arrotz* (extranjero), *uin* (ola), *itz* (palabra), *ler* (pino), *lats* (arroyo), baita euskara zaharretik hartutakaoak ere, hauen artean *andera* (señora), *gogo* (espíritu), *euzko* (cada pueblo vasko), *eskar* (merced, gracia), eta besterik.

Esan beharrik ez dago egileak euskarazko liburu hauetan darabilen hizkuntz ereduak idatzizko zein ahozko euskal literaturaren tradizioarekiko aldaketa errotikoa edo, agian hobeto, etena ekarri zuela. Aranari leporatu izan zaizkion hutsegite nabarmenen artean, hain zuzen, garbizalakeriarena izan da, hots, erdal jatorrizko hitzak onartzeari zion higuina. Nahiz badakiten hark asmatuko hitz asko onartuak izan direla, oraindik berekin darama joera hori er-

(77) Op. cit., X.
(78) Op. cit., 1061-1065.orr.
(79) Op. cit., 975-977.or.

tzeraino eraman izanaren fama txarra. Baina kontu honetan ere Aranaren jokabidea bere testuinguruan aztertu beharra dagoela iruditzen zaigu, orduko giroa kontuan izanda, alegia. Zalantzarik ez da bere aurreko idazle askok eta askok erdal iturritik hitz asko zurgatu zituztela, erdal giroan eskolatuak baitzioren. Egia den bezala, aita Larramendiren eraginez, batez ere, hark asmatutako hitz asko jatortzat hartuak izan zirela hala izan gabe, eta, alderantziz berdin, erdarazko hitz asko euskara garbitzat hartuak. Tradizio bikoitz honen kontra jaikitzen da Arana, euskararen sustraietara joan eta, euskararen eredu jatorragoa bilatzeko asmoz. Aranak zein neurritan asmatu zuen ala ez, beste kontu bat da, zenbait puntutan kritikatzekoa, beste batzuetan ez hainbeste, eta besteetan –uste den baino gehiagotan, agian–, txalotzekoa. Eta honen froga da Aranak asmatu edo eratutako hainbeste hitz txertatuta daudela, batzuk besteak baino gehiago, ez gaurko hiztegietan bakarrik, baita ahozko zein idatzizko erabileran ere. Hona hemen zerrenda horietatik jasotako hitz batzuk, berak berritzat dauzkanak: *abenda* (raza), *aberri* (patria), *abertzale* (patriota), *abeslari* (cantor), *abesti* (canto), *abixen* (apellido), *adimen* (inteligencia), *arpidedun* (suscriptor), *autetsi* (elegir), *batzoki* (círculo, sociedad), *bazkun* (sociedad), *bildegi* (depósito), *edesti* (historia), *erdeltzale* (erderáfilo), *ereslari* (músico), *eresti* (pieza musical), *euskeltzale* (euskeráfilo), *Euzkadi* (toda la nación vaska), *euzkelgi* (dialecto del Euskera), *garagardo* (cerveza), *gotzon* (ángel), *gudari* (soldado), *ikastola* (escuela), *ikur* (signo), *ikurrin* (bandera), *ikurton* (sacramento), *irarkola* (imprenta), *ixenorde* (seudónimo), *izki* (letra), *laurleko* (peseta), *ludi* (tierra), *margo* (color), *oben* (pecado), *opaldu* (dedicar), *orlei* (berde), *sendi* (familia), *ugaztun* (mamífero), *zenbaki* (número), etab., edota beste iturrietatik hartuak, Hervás-enetik, adibidez, *margo* (color) bezala.

Ibon Sarasolak bere *Euskal Hiztegia*-n ohartarazten duen bezala (80), hitz horietako batzuk *–abenda, batzoki, eresti, ereslari, ikurton, hizki, margo, oben*, eta horrelakoak–, egungo hiztegietan sartuta dauden arren, gutxi erabiltzen direla? Bego. Edota beste hitz batzuk, *garagardo* bezala, ez direla hiztegi horretan agertzen, baina bai *Elhuyar Hiztegia*-n (81)? Bego hau ere. Euskal idazleen aldetik onarpenik izan ez dutenak ere mordo bat direla, agian onartuak baino gehiago? Litekeena. Horrelako hitzen zerrenda begi-kliska batean eman daiteke: *gotuts* (espíritu puro, ángel), *Gogo Deuna* edo *Goteuna* (Espíritu Santo), *agaka* (abecedario), *agintz* (mandamiento), *gaizkatu* (salvar), *Donoki* (cielo de los santos), *Donabatz* (Iglesia), *deun* (santo-santa), *done* (justo, fiel), *txadon* (iglesia, templo), *txauno* (capilla), *Ziñeskitz* (Credo), *izkitegi* (alfabeto), *izkindegi* (silabario), *izpijakera* (fonética), *gedin* (vocal), *igidin* (consonante), *ingoski* (página), *ingurti* (folleto), *ingurrazti* (cuaderno), *ingi* (papel), *itxorkun* (etimología), *basatxono* (ermita), *gaudi* (universo), *ugutz* (bautismo),

(80) *Euskal Hiztegia*, Kutxa Gizarte- eta Kultur Fundazioa, Donostia, 1996.

(81) *Elhuyar Hiztegia*, Euskara-Gaztelania, Castellano-Vasco, Elhuyar, Usurbil, 2. arg., 2000.

kistar (cristiano), *doibazkatu* (excomulgar), *kulatz* (punto), *irazti* (libro), etab. Eta horrelakorik oraindik gehiago luzatu ezinik ez legoke.

Nolanahi ere, zehaztasunez ikertzekoa izanen litzateke Abandokoaren neologismoen erabilera zein mailatakoa izan den ordutik gaur eguneko hiztegi arauturako ibilaldian zehar. Susmoa baino gehiago dugu Aranaren hiztegiak uste izan den baino ukitu sakonagoa izan duela Euskal Pizkundearen arotik harago ere, eta egungo hiztegian ere ez daudela itzalita hark ateratako pindarrak. Hipotesi honek, ordea, hemen eskaintzen diren ohar barreiatu hauek baino azterketa sistematikoagoa eskatzen du. Iker-lerro honek mereziko luke saio berezi bat.

4.4. Izendegiaz

Aranaren izendegia egutegietan agertu zen, hasteko 1897ko *Lenengo Egutegi Bizkatarra*-n, eta hurrengo urtean *Lenengo Egutegi Biskaitarra 1898* izenekoan, zeina, egilea hil eta gero, *Ixendegi Euzkotarra* izenarekin argitaratu baitzen. Lehena sakelan eramateko eta bigarrena horman jarrita edukitzeko eginak zituen. Biak genituen, Aranaren ustez, Bizkaian argitaratzen ziren lehenak. Julio Urkijok (82), ordea, lehenagoko beste baten berri ematen du, zeina baita Josef Gorosabelek 1859an argitaratutako *Eusquerasco Pronosticua milla ta zorcireun ta iruco gueriraco Vizcaraco, Guipuzcoaraco ta Aravaraco* izenekoa, 32 orrialdekoa, Bilbaon Delmasen moldiztegian 1859an argitaratua. Lapurdin, Zuberoan, Gipuzkoan eta Nafarroan asko argitaratu ziren data hori baino lehenago, jada Lizarragaren 1572kotik hasita. Eta Urkijoren ustez, bazitezkeen Bizkaian bertan gehiago ere harenak baino lehen argitaratuak.

Lehenengo egutegiaren sarrerakoan, abertzale gisa aurkezten du bere burua Aranak, Euskal Herria bere osotasunean hartuz: «Abertzalia naz. Vizcaya da nire aberrija; eta bere anayak, Araba, Gipuzkoa, Laburdi, Nabarra, Zuberoa ta Benabarra. Eta bere Jauna, Goikoa» (83).

Sabino Aranaren asmoa egutegi horiek argitaratzean, erdal izenei euskal itxura ematea izango da, ez inola ere haiek euskaratzea, adibidez, gaztelaniazko Pedro-ri *Atxa* deituz, Pablo-ri *Txiki*, Justo-ri *Zuzen*, edo Florencio-ri *Loratsu*. Ez zuen hala egin nahi izan bere alderdi jeltzaleari zerion katolikotasun-izaeragatik. Horregatik, zuzeneko itzulpenen bidea utzi eta, santuen izendegiko erdal izenak oinarrizko euskal lege fonetikoetara moldatzeko erabakia hartu zuen, irizpidetzat ondoko bi arau hauek hartuz: a) izenak bere jatorrizko hizkuntzan duen forma edo itxura hartu eta honi euskal fonetikari dagozkion le-

(82) «¿El *Lenengo Egutegi Biskatarra* de Sabino Arana fue realmente el primer calendario impreso en vascuence vizcaino?», RIEV, año IV, Enero-Marzo, 1910, 148.or.

(83) OC, II, 1401.or.

geak aplikatzea, atzizki arrotzak kenduz, eta b) kontsonantez bukatzen diren gizonezkoen izenak *a* edo *i*-rekin, *Mirena, Gilerma, Andoni* eta gisakoen kasuan bezala eta, emakumezkoenak *e* edo *ne*-rekin (azken kasu honetan *n*-en bukatzen diren *Martin, Balendin* bezalako gizonezkoen izenetatik bereizteko), *Josune, Gilerme*-ren kasuan bezala (84), etab. Antza, *a*rra eta *e*mearen eredura asmatuak. Salbuespen bakarrak, *Josu* eta *Miren* izango lirateke, edota jatorrizko izenean kasuan, *Keperin* eta *Karla*, Zeperin (Zepherinus) eta Karol-en (Carolus) ordez. Bestalde, atzerriko izenei euskal itxura emateko, izenen jatorrizko iturburura jotzen baitu, bide horretatik mota askotako izenak ateratzen zaizkio, batzuk, *Koldobika* bezala, aski bitxiak, eta beste batzuk, *Kepa* bezala, onartuagoak izan direnak. Izenak itxuraz euskalduntzean, egiazko premia bati erantzuten ziolakoan zegoen, euskal idazleak gehienetan inguruko erderetatik –gaztelaniatik eta frantsesetik– hartuta ematen baitzituen izenak. Erdal izen hauek aski errotuak baitzeuden, beldur zen Arana bere proposamenaren arrakataz. Baina berrikuntza honi beharrezkoa deritzonez, argitara ematen ditu egutegi biak.

Aranak asmatu eta eraldatutako hainbat izen ez ote daude aski ondo errotuta euskal izendegian? Zerrenda zehatza emateko beste azterketa bat egin beharko litzateke, baina bihoaz batzuk: *Miren, Garbiñe, Koldo, Koldobika, Kepa, Joseba, Josebe, Miren, Mirena, Edorta, Josu, Josune, Eukeni, Gontzal, Julen, Julene, Andoni, Andone, Andoni, Lander, Gabirel, Bingen, Irene, Ixidor, Gorka, Jon, Jagoba, Ixaka, Balendin, Keperin, Elene, Gurutze, Markel*, eta gehiago (85).

4.5. Alfabetoaz

Pliegos Euskeráfilos-eko bigarren lanean planteatzen du lehen aldiz euskal alfabetoaren berrikuntza, horren eredu grafikoa aurkeztuz, zehazki kontsonanteetan. Bere euskal alfabeto berrituan bere aurreko tradiziotik zetozen hainbat kontsonante kentzen ditu, zehazki, *c, h, j, f, q, x*, baita beste hainbat zeinu ere (*oh, ph, nh, rh, th, w*), eta *r, l* eta *t* bikoiztuak tiletez ematen. *H* hizkia ere onartu zuen hori erabiltzen zuten euskalkien kasuan. Horrela jokatzean, batez ere, berak espreski dioen bezala (86), *Euskal-erria* aldizkariak eta Kanpionek bere *Gramática Elemental del Euskera Bizkaino*-n finkatutako arau eta praxiaren aurka jaiki zen.

(84) Dena den, -a bukaerako izenak erabili izan dituzte Iparraldeko idazleek. Akesolok dakarrenez (Op. cit., XV), *Ejerzizio* izeneko liburuan, 1857ko argitaraldian, honako izen-zerrenda aurkitzen da: *Tita, Satira, Salma, Kalista, Hipólita, Dominica...* Beste izen-mordo bat ere bai, XVIII. eta XIX. mendeetako liburuetan ere, hala nola *Moisa, Dositea, Anselma...*

(85) *Lenengo Egutegi Bizkatarra*, op. cit., 987-1009.orr.

(86) «Observaciones al último artículo 'A mis amados bascongados' publicado en *El Vasco* y suscrito por un bascongado» (*Pliegos Euskeráfilos*, op. cit., OC, I, 48-68.orr.).

Gai horri *Umiaren Lenengo Aizkidia* liburuxkan lantzen du berriro, baina oraingoan testu-liburu gisa irakaskuntzarako prestatuta, haurrek silabario honen arabera irakurtzen ikas dezaten. Ikasgaien edukiek xede hori dute. Sarrerakoan, euskara aintzat hartua izan dadin, dei sentikor bezain minberatia zabaltzen du herritar guztien artean. Baina bere deia, batez ere, haurren hezkuntzaz arduratzen direnei zuzentzen die. Lehenik gurasoen euskal kontzientzian jotzen du, erregutuz beren seme-alabei euskaraz irakas diezaien, jakin dezaten bera dela aberri-hizkuntza: «... zuben umioi ezpa-dautsezube irakasten zein dan euron Aberrija, ta euzkera, euron izkerea dalako, egin bihar dabela, zuben umiok eztabe matteko euron Aberrija, eztabe etsiko euron izkeratzat euzkerea, ta auxe itxiko dabe, Luditik ibiltzeko obia dana ikasteko. Olantxe galtzen dira euzkeldunak. Olantxe il doyaz errijak: euren semiak Aberrija ezautu ezagatik» (87). Bigarrenik, euskal apaizak ditu aurrean, hauek baitauzka euskararen salbatzailetzat: «Bai, euzkeldun Abadiak: zubek Josu-Kisto'ren ordekuak eta geure anayak batera zarela, zubek bakarrik gaizkatu edo *salbau* geinkezubez. Ondo ulertu egixuz onek: geure abendea, gaur, ixendau gura eztodazanak, betuta dagona, betiko galtzen eta iltzen ba-da, zubek zerorrek galdu ta il dozube; pizten ba-da, barriz, ta jagiten ba-da zorigeiztoko leiz barreneko betik zorundun ganerarte, zubek berorrek be, Abadiak, piztu, jagi ta gaizkatu dozube. Zuben eskubetan, ba, dago euzkeldun abendearen benetako zoruna. Egi au ain ikuskarrija da, edonok dakijala. Zubek mattetan ba-dozube Aberrija, zerorrek zainduriko bijotzak be matteko dabe» (88). Hirugarrenik, irakasleengana hurbilduz, liburutxo hau egin, beraientzat egin duela esango die: «Bizkaitar ona ba-zara, ta ez erdeltzailia, bai euzkeltzalia, abegi zabala emongo dautsozu ingurti (liburuxka) oneri: Bizkaya'ren aldez bakar-bakarrik iratzi dau bere egilliak eta argitaltzen dau Etxe edo bazkun Argitaldari onek. Irakatsi au egijoezu umioi, eurok ikasita, erraz irakurri ta ulertu dagikiezantzat argitalduko diran euzkerazko iraztijak, asko ixango diranak. Irakurtzen eztakijan errijak, laster aiztuko dau bere izkerea, ta baidakixu zenbat gaitz, gaxotasun eta zorigezto Bizkaya'ri euzkerea aizkunde orretatik atorkozan» (89). Euskaltzale sutsu baten dei barru-barrukoa da, euskararen transmisioa gehienbat gauzatzen den gizarte-sektoreei zuzentzen diena.

4.6. Literaturaz

Sabino Arana, politikari eta saiolaria, euskal poeten antologian ere sartuta geratu da. Santi Onaindiaren *Milla euskal-olerki eder* bilduman (1954) datoz haren poema batzuk. Baditu guztira 33 poema, gehienak txikitxoak. Unamunok poetatzat zeukan Arana politikaria. Koldo Eleizaidek artikulu luze bat

(87) *Umiaren Lenengo Aizkidea*, OC, II, 1017.or.
(88) Ibid., 1018.or.
(89) Ibid., 1019.or.

eskaini zion Sabino poetari *Euzkadi* aldizkariko 4. zenbakian, 1905eko urrian (90). Bestê zenbaitek izen hori ukatu egingo diote. Ezin esango da, halere, genero horretan ere bere aztarna utzi ez zuenik. Nork ez du ezagutzen haren «Euzko-Abendaren Ereserkija», euskal ereserki nazionaltzat hartua izan dena?

Arana poeta zenetz edota, halakotzat jota, zein mailatakoa zen hausnartzen ibiltzeak baino axola gehiago digu literaturaz eta, zehazki poesiaz, zer pentsatzen zuen jakiteak, alderdi hau, hura ez bezala, eskuragarri egiten baitzaigu.

Pliegos Histórico-políticos (II) izeneko lanean (1889), Kanpion eta Arzakekin eztabaidan ari dela (91), euskal poetei atzerriko alderdiek antolatutako lehiketetan parte ez hartzeko gomita egiten die Sabino Aranak, aberriari traizio egin ez diezaioten. Eta, aldi berean, parada horretaz baliatzen da egile horietako bakoitzaren literatur ikuspegia zorrozki kritikatzeko (92). Horretarako bi irizpide erabiltzen ditu, hots: politikoa –hau bereziki– eta literarioa. Politikaren aldetik begiratuta, biak dira fueristak, biak atzerrikoak, nahiz alderdi desberdinekoak diren (93). Irizpide soilki literarioaren arabera bakarrik desberdintzen dira, zeren Kanpionentzat, Elizondoko lehen Lore-Jokoetan Arrese-Beitia sari-irabazlearekin gertatu bezala, poesia euskaldunak elkartzeko bide eragingarria –euskaldunen baitan kontzientzia politikoa sortzeko bide

(90) Antxustegi, Esteban, *Luis de Eleizalde. Un vasco polifacético*, Fundación Sabino Arana, Bilbao, 1998, 97-107.orr.

(91) Eztabaida honen nondik norakoa jasotzeko, esan behar da, Karlos Borboikoak Gernikako Arbolapean egindako Foruen zin-egitea ospatzeko xedearekin, Roman Zubiaga tradizionalistak, Bizkaian erregearen ordezkaria zenak, Lehiaketa literario eta artistiko bat antolatu zuela 1889an. *La Unión Vasco-Navarra* egunkariak argitaratutako deialdi honen aurrean, Kanpion euskal poetak lehiaketa horretan parte ez hartzearen aldeko iritzia agertu zuen egunkarira 1889ko apirilaren 3an bidalitako gutun batean, bertan arrazoi politikoak emanez: «Era un nuevo signo del estrago que las pasiones políticas vienen causando en nuestro desdichado país, el cual, parece como que quiere perderse para siempre, perseverando en seguir los rumbos de la mortífera política ultra-ibérica» (*Pliegos histórico-políticos*, op. cit., OC, I, 79 or.). Gutun honi Antonio Arzakek 7an erantzuten dio, esanez, sentimendu erregionalistak alde batera utzita, poesia poesiagatik bakarrik ederretsi behar dela: «Yo diría, pues, a mis queridos paisanos: ¡Cantad, cantad cuanto queráis, con sujeción a los inmutables principios de lo bello, y en la lengua que os enseñaron vuestras madres!» (Ibid., 81.or.). Sabino Arana bi hauei erantzutera dator berean eta, bidenabar, poesiari buruzko bere ideiak jaulkitzen ditu.

(92) Ikuspegi politikotik begiratuta, honela mugatzen du bakoitzarena: «El Sr. Campión quiere los Fueros, la autonomía dentro de la nacionalidad española, mas lo quiere directamente y, en los medios de conseguirlos, excluye toda cooperación de partido político ultra-ibérico. El Sr. Arzac, a su vez, quiere también los Fueros, la autonomía de la región euskeriana dentro de la nacionalidad española, pero en el procedimiento que se ha de seguir para alcanzarlos, no excluye a ninguno de los partidos españoles, con tal de que transijan y cedan en punto a autonomía» (Ibid., 82.or.).

(93) «Como se desprende de las lucubraciones de los señores Arzac y Campión, ambos son partidarios de la política autonomista, regionalista, fuerista o como quiera llamarse, mas difieren entre sí en lo mismo que determina la distinción en dos grupos del partido extranjerista a que pertenecen» (Ibid.).

bikaina, alegia– den bitartean, Arzakentzat poesiak ez baitu gizateria eta Jainkoa beste aberririk, honentzat berez baita ederra, gizakiarentzat askatasun-bide. Aranaren ustez, ordea, biek gehiegizko garrantzia ematen diote poesiari. Aranak bazekien literaturak –kasu honetan poesiak– Euskal Herriko tradizio fueristan bere garrantzia izan zuela herri-kontzientziaren garapenean, Iparraldeko zein Hegoaldeko Lore-Jokoak hurbiletik ezagutzen zituelako; baina bere baitan konbikzio abertzalea –elementu politikoa– euskaltzalearen –elementu kulturalaren– gainetik ezarria zeukanez gero, literaturari orokorrean ez bide zion ematen haiek ematen zioten adinako garrantzia.

Bestalde, kasu jakin honetara etorrita, harentzat poesiak bere baitan ez du baliorik, hemen Arzaken kontra; hori batetik, eta, bestetik, oraingoan Kanpionen kontra, aberrigintzako ez da bide eragingarria (94). Poesiak aberrigintzan izan dezakeen zeregina goraipatzen dutenei ihardesten die esanez, horretan denbora eman ordez, hobe dela giza kapitala hezkuntzan inbertitzea, euskal historia, legeak eta hizkuntza irakasten saiatuz (95).

Garai hartan poesia bigarren mailako zerbait zen harentzat. Eta geroago? Baita ere. Literaturan, «Poesía útil» izeneko 1894ko pasarte honetan espreski aitortzen duen bezala, ez haren alderdi formala, praktikoa baizik lehenesten du. Aberri-sentimendua pizteko da on: «Nunca hemos sentido simpatía por la literatura. Nos ha parecido siempre algo así como postizo, como pura apariencia, pura forma, que carece de fin práctico y no sirve más que para recrear la imaginación en los ratos de ocio. Por eso hemos compadecido siempre a los que se afanan por los estudios literarios, y se desviven por conocer las bellezas de tal autor en cuál de sus obras y por compararlas con las que se encuentran en este otro libro de aquel otro autor, y se devanan los sesos y rompen mil plumas por imitar a uno u otro escritor o cifran todas sus ilusiones en crearse un estilo propio, original y esmerado. En una palabra, la literatura no nos parece digna de ocupar toda la atención y toda la vida de un hombre. Pero cuando la poesía, por ejemplo, no se emplea más que como un medio de otros fines más prácticos y positivos; cuando se le da, verbigracia, una aplicación patriótica, entonces ya es una cosa provechosa, laudable y digna de ser estimada por los hombres y los pueblos» (96). Horrelakoa da, adibidez, berak

(94) «Pero la poesía, Sr. Campión, es un medio muy accesorio y superficial de unión euskeriana; la poesía, Sr. Arzac, nada vale en sí misma y sólo tendrá alguna importancia cuando sirva como medio, en verdad siempre débil, de algún fin positivo, cuando se revista del carácter de utilidad verdadera. La Poesía, exaltando la imaginación y moviendo el sentimiento, puede llegar a persuadir, pero jamás a convencer, en cuanto poesía; porque no habla a la inteligencia, sino a la imaginación y al corazón» (Ibid., 87.or.).

(95) «A lo cual contestaré que no es necesario semejante preludio, que no estamos para perder tiempo y que vale más adoptar el medio directo de regeneración por la instrucción y enseñanza de la Historia, Leyes y Lengua patrias, sin que pretendamos negar por esto a la Poesía el papel, aunque accesorio, que en el patriótico movimiento le corresponde» (Ibid.).

(96) «Poesía útil», *Bizkaitarra*, 14, 1894-08-31; OC, I, 360.or.

hemen transkribatzen duen Hermilio Olorizen *Olast* poema. Horregatik aupatu zuen Azkueren *Vizcaya'tik Bizkai'ra* antzerki-emanaldia ere, espainolei min egin zielako, hain zuzen, «obra netamente bizkaina» zelako (97), alegia. Azken batean, itxura guztien arabera, abertzaletasunaren zerbitzurako bakarrik dauka on poesia. Horregatik dira haren poesiak oro abertzale-kutsukoak.

Sabino Aranaren literaturaren ikuspegi hori giltz politikoen argitan ulertu beharrekoa da, politikariak balio estetikoak adina –edo gehiago– arrazoi praktikoak eraginda jokatzen baitu. Zentzu honetan, Aranarenak badu gaurkotasunik, seriotan galdetzea baita, euskal kasura etorrita, literaturaren garapenak XX. mendeaz geroztik zer-nolako eragina izan duen nazio-askapenean. Euskal Pizkundeak, Aitzol buru zela, fede itsua ezarri zuen 1936ko gerraurreko literatur mugimenduan; posfrankismoko azken hamarkada hauetan bide zabala ireki izan zaio literaturari eta bere ugaritasunean lortu da, Madriletik pasata, euskal idazle batzuk atzerriko hizkuntza batzuetan ezagutzera ematea ere itzulpenen bidez. Baina zer suposatu du literaturaren loraldi honek aberrigintzaren gorakadan? Honetaz eztabaida publikorik ez da egin.

Literaturari buruzko eztabaida hau izan eta handik hiru urtera, 1891ko «Apuntes» artikuluan, Kanpion politikariari erasotzen dio, ezin garrazkiago erasotzen ere, hau ere, Azkue bezala, espainolen alderdietan batetik bestera dabilelako: «El señor Campión, en muchos años, ha sido liberal avanzado, fuerista, católico integrista, católico-fuerista-alfonsino, unionista de carlistas, integristas y fueristas... Pero ser nacionalista no se le ha ocurrido todavía, y eso que desde hace ocho años conoce nuestra doctrina. Y, en fin, si ha de salir después de nuestra casa, más vale que no entre» (98). Euskal nazionalismora hurbildu zen, baina Arana hil eta gero. Donostiako Euskal Etxean, 1906ko urtarrilaren 7an egindako hitzaldian, «desde hoy me llamo y llamaré *nacionalista*» (99), esango du. Kausa nazionalistaren alde asko egin zuen arren, ez zen, ordea, inoiz Alderdiko kidea izan. Gerratekoan, zahartuta eta Ategorrietako txatel baten gaixo, karlistak Gipuzkoako hiriburuan noiz sartuko antsiz egon omen zela kontatzen da (100).

Baina Sabino Aranak badu Kanpionen bihotza barruago zulatuko duen beste esaldi bat ere leku berean, arraza garbikoa ez dela iradokitzen dioneko hura, alegia: «Y de nuestra raza... de determinar sus límites físicos y de señalar el camino de su felicidad política, no es el señor Campión el más llamado a hablar y a ser oído. ¿Cómo, si el único apellido suyo que conocemos no tiene por madre a nuestra lengua nacional?» (101). Esandako guztia ez aski

(97) «Ir por lana y volver trasquilado», *Bizkaitarra*, 23, 1895-03-24; OC, I, 524 or.

(98) *La Patria*, 9, 1901-12-22; OC, III, 2081-2082.orr.

(99) «Nacionalismo, fuerismo y separatismo», in Arturo Campión: *Discursos políticos y literarios*, Editorial La Gran Enciclopedia Vasca, 1976, Bilbao, 256.or.

(100) Ibarzabal, Eugenio, op. cit., 53.or.

(101) «Apuntes», op. cit., OC, III, 2082.or.

izanda, zenbaki bereko «Los dos negociantes y el zapatero» alegian (102), politikan aritzeko gaitasunik ez duela aditzera emanez, «zapatero, a tus zapatos» esaerarekin ematen dio errematea.

Behin eta berriz ageri den bezala, oso estu hartzen du Kanpion. Euskaltzalea izateak ez du salbatzen, Unamuno eta Vinson-en antzera: «Ni crea el señor Campión que con estudiar el euzkera y conocerlo sea bastante para ser vasco patriota o extranjero amante de nuestro pueblo, ni que aquello sea para esto cosa que signifique mucho ni poco. Ahí están los señores Unamuno y Vinson que no desmentirán lo que digo» (103).

Kanpionek ez dio erantzuten, baina ondo gogoan izango ditu Aranarengandik jasoak, handik bi hilabetera, Hondarribiako Batzar Ortografikorako prestaketa-lanak direla bide, Guilbeau jaunari 1902ko otsailaren 27an idazten dion gutunean garbi agertzen baita suminduraz zein errea daukan barrunbea: «Arana me ha enviado el número de la *La Patria* en el que ha escrito contra nosotros. Es un insensato que cree ser, entre todos los baskos, el primero, el único que ama sinceramente a su país. Yo no sé que haya una sola persona, por poco distinguida que ella sea en la literatura, la lingüística, la política, etc., a la que no haya atacado de una manera acerba, bajo el menor pretexto. ¿No propaga así el microbio de la envidia? Hace cerca de un mes, me atacó muy groseramente en *La Patria*; me lanzó entre otros el reproche de llevar un nombre que no es basko. Yo me resignaré a no dirigirle la palabra, porque estimo que su conducta no merece otra corrección que la que consiste en romper toda relación con él» (104).

Hara hor bi nor, bi erraldoi, aurrez aurre: bata erasokorra, sua eta ura borrokan dabiltzanean bezala, eta bestea tenplatuagoa, hotza eta beroaren erdian.

5. SABINO, EUSKAL IDAZLE

Sabino idazle oparoa izan zela gauza jakina da. Euskaraz idatzi zuela ere bai. Baina zenbatek daki zein neurritan izan den euskal idazlea? Txit jakingarria dela uste dugu galdera honi erantzutea, Aranaren kasuan oraindik areago, euskaldunberri izanda.

Kontua da, etxeko zein kanpoko euskaltzale batzuek Aranari bere garaian leporatu ziotela *Bizkaitarra* aldizkarian euskarazko testu gutxi agertzen zela. Aranak bere erantzunean dioenez, hasierako asmoa osorik euskaraz argitaratzearena zen, baina hainbat arrazoirengatik, funtsean jarraiko hiru hauen-

(102) Ibid, 2084.or.
(103) Ibid., 2082.or.
(104) «Los Congresos Ortográficos», *La Patria*, 19, 1902-03-2; OC, III, 2135.or.

gatik, ezinezkoa gertatzen da: a) bizkaitar askok ez dakitelako euskaraz, b) beste askok, jakinda, nahiago dutelako erdaraz irakurri, eta c) zailtasun materialak dauzkatelako (105). Hauek gainditu bezain laster elebidun bilakatuko dela agintzen du. Zailtasunak, antza, ez zituen gainditu, euskaraz seiren bat titulu besterik ez baitziren agertu. Beste aldizkariekin ere antzeko zerbait gertatzen da, euskararen presentzia oso testimoniala dela. Dena den, ondoko tauletan zehaztuta datozen datuei begiratzen badiegu, Aranari euskal idazle deitzeko adina arrazoi badela iruditzen zaigu (106).

Gaztelania eta euskararen erabilera libururuetan, orrialdeka

Tituluak	Gaztelaniaz	Euskaraz
Etmologías Euskéricas	12	
Pliegos Euskeráfilos	24	
Pliegos Histórico-Políticos (I-II)	21	
Pliegos Euskeralógicos	16	
Vizcaya por su independencia	47	
El discurso de Larrázabal	7	
Tratado Etimológico de los Apellidos Euskéricos	108	
Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino	173	
Egutregi Bizkatarra		33
Umiaren Lenengo Aizkidea		51
El Partido Carlista y los Fueros Vasko-Nabarros	186	
Lenengo Egutegi Bizkatarra 1898		259
Libe	24	
Documentos Póstumos	80	
Labor desarrollada en la Diputación Provincial de Vizcaya	23	
Olerkijak		22
Kopuru absolutua	721	365
Ehunekotan		%33,60

(105) «Quedan contestados todos con hacerles saber: que, al fundar *Bizkaitarra*, sólo se pensó en publicar un periódico verdaderamente bizkaino; que, consiguientemente, *Bizkaitarra* sería exclusivamente euskérico, si no hubiese un gran número de bizkainos que desconocen la lengua nacional, y una multitud que, aunque la habla, prefiere leer en idioma extranjero; que, para atender a la vez a aquel deber y a esta exigencia, se convino en que *Bizkaitarra* fuese bilingüe tan pronto como fuera posible; que el 'primer número salió en esta forma; que el II y III fueron sólo erdéricos por razones de oportunidad, y el IV por exceso de original; que aun hoy no es posible sea rigurosamente bilingüe, por dificultades materiales que lo impiden; pero que desde este número contendrá siempre algún escrito euskérico, que corresponda como tal al título» («Advertencias», *Bizkaitarra*, 5, 1894-01-29; OC, I, 200.or.).

(106) Datuok indikatzaile hutsak dira, ikuspegi orokorra emateko bakarrik balio dezaketenak, guk oinarritzat egilearen *Obras Completas*-eko testu-masa orrialdez orrialde hartuta atera ditugunak.

Orotara 1.086 orrialde idazten dituela kontutan hartuta, % 33.60ko indizeak ez du hain leku txarrean uzten Aranaren euskal luma, liburu eta saioen mailan bederen. Aldizkarietan, ordea, euskara ia erabat arrotza dela esan dezakegu, ondoko taulan ikus daitekeenez, osta-osta % 1,30eko orrialde-masa besterik ez baitute osatzen euskaraz idatzitakoek. Erreferentziatzat hartzen bada orotara 2.386 orrialde idatzi zituela, eta horietatik 382 orrialde baino ez euskaraz, azkenean Aranaren euskal luma % 16ko sortarekin geratzen da, arestian emandakoaren erdira jaitsiz. Hemen ageri da Arana iritzi publikoari gaztelaniaz zuzentzen zaiola, esan bezala, arrazoi praktikoak medio.

Gaztelania eta euskararen erabilera aldizkarietan, orrialdeka

Aldizkariak	Zenbakiak	Tituluak	Gaztelaniaz	Euskaraz
Bizkaitarra (1893/1895)	30	85	532	9
Baserritarra (05-1897/08-1897)	18	52	143	6
El Correo Vasco (08-1899/09-1899)	101	69	122	
Euzkadi (03-1901/12-1901)	4	7	231	
La Patria (11-1901/6-1903)	86	49	249	2
Patria (06-1903/08-1903)	4	3	6	
Kopuru absolutua	243	265	1283	17
Ehunekotan				1,30

Ez goaz gutxi ala asko den edo antzeko baloraziorik egitera. Euskal Pizkundearen betean J.M. Barandiaranen euskarazko indizea % 3,11 eta Aitzolena % 8,84koa bada (107), Aranarenak azken honena bikoizteak asko esaten du bere alde, oraindik gehiago euskaldunberri izanda.

6. SABINO ARANA HENDAIA ETA HONDARRIBIAKO ORTOGRAFI BATZARRETAN (1901-1902)

Luis Villasantek bere *Historia de la literatura vasca*-n idatzitakoak soka luzea ekarriko du atzetik, Batzar haien erabateko porrota Aranari eta aranazaleei leporatzen baitie: «A principios del presente siglo hubo reiterados contactos entre vascófilos de la parte española y francesa con el fin de llegar a la unificación de la ortografía vasca, punto muy vital e importante para que los libros y publicaciones euskéricas de cualquier lado del país puedan difundirse en el otro. Por la parte vascofrancesa intervenían en estas reuniones y contactos Arbelbide, Daranatz, Guilbeau, Daricarrère, Adema, Hiriart-Urruty, Broussain, etcétera. Por la parte española: Campión, Azkue, Arana, Juan Car-

(107) Iztueta, Paulo, «Euskal kulturaren kontraesanak: teoria eta praxia», *Uztaro*, 9, 1993, 127.or.

los de Guerra, Serapio Múgica, etcétera. En el epistolario mantenido entre Azkue y Broussain por los años 1901-1902 (*), hay numerosos datos sobre los preparativos de un congreso que se celebraría en Fuenterrabía para la unificación de la ortografía. Tanto Azkue como Broussain y demás vascófilos ilustres temblaron ante la noticia de que Arana se iba a presentar allí con 320 partidarios suyos, gente indocumentada en su mayoría, pero ciegos e incondicionales seguidores de su maestro. Se celebró, en efecto, el congreso, y como ya se dijo en otra parte, constituyó un 'fiasco' completo, por la intransigencia de los aranistas y la actuación poco firme del presidente Adema, poco avezado a estas lides. Los vascofranceses se retiraron disgustados, y el desacuerdo ortográfico entre ellos y nosotros continúa hasta hoy» (108). Villasantek historia hori argitaratu zuenean, artean Aranaren *Obras Completas* bilduma argitaretzeke zegoen, *Sabindiar Batza*-k liburu bakarrean kaleratuak 1965eko data baitarama; eta Sendoa-k hiru liburutan argitaratuak, berriz, 1980koa. Beraz, argitalpen horietan datozen datu guztiak ez zituen izan Villasantek eta, neurri batean, ulertzekoa izan liteke Aranaz hain iritzi ezkorra ematea, zoritxar guztien errudun bakar bera bailitzan. Baina arazoa are larriagoa agertzen da, orduan baino datu historiko gehiago eskura izanda, Aranaren aktak ez ezagutzea edota aintzakotzat ez hartzea eta, ondorioz, antzeko aurreiritziekin segitzea. Horrelako zerbait gertatzen zaiolakoan gaude Xabier Kintanari, honek ere 1985ean aranazaleen setakeriari botatzen baitio errua (109). Berrikitan, Hendaia eta Hondarribiako Batzarren berri eman izan denean, J. Javier Granja Pascual-en lanean bezala, honek ere, ia hitzez hitz, Villasante eta Kintanaren bertsio bera ematen du (110). Azken honengan, gainera, geroago ikusi dugun bezala, Sabino Aranaren jarrera intelektuala politikeriaren aitzakiaz satanitzeko joera nabarmentzen da, haren hizkuntzari buruzko ikuspegi estu eta politizatuari Azkue edota Kanpionen jarrera zabal eta zientifikoa kontrajarriz.

Baina Batzar haien inguruan gertatuak ez dira hain sinpleak batzuen eta besteen iritzi zenbait puntutan kontrajarriak modu horretan polarizatuak eta sa-

(*) Esandakoaren frogatzat, Villasantek hor *Euskera* aldizkarian (1956) argitaratutako gutun-sorta aipatzen du.

(108) Editorial Sendo, 1 argitalpena, Bilbao, 1961, 288.or.

(109) «Euskal Herriko hizkuntza ofiziala ez izateaz gainera, euskerak bestelako problema asko ere zeuzkan bere barruan: dialektotan banaturik egotea, literatur eredu batuaren premia, ortografi araurik eza, hitz berrien arazoa, Frantzia eta Espainiako erakunde politikoen aurrean babesa lortu beharra etab. Guzti horretarako, XIX mendeko euskaltzaleek ongi zekusatenez, beharrezkoa zen Euskeraren Akademia sortzea. Asmo horrekin 1901ean Hendaian eta hurrengo urtean Hondarribian Bidasoaz haranzko eta honanzko idazle eta euskaltzaleak bildu ziren, baina aranisten setakeriagatik nonbait, ez zuten projektu hura mamitzerik izan» («Euskararen historia», in Intxausti, J. (zuz.): *Euskal Herria. Historia eta gizartea*, I, EFA/Jakin, 1985, 454-455.orr.).

(110) «El congreso se celebró y su fracaso, debido a la intransigencia de los aranistas, fue completo. Se produjo una ruptura entre los escritores de uno y otro lado de la muga al no conseguir ningún acuerdo sobre la unificación ortográfica» («Divergencias lingüísticas y literarias entre Arturo Campión y Sabino Arana», *Fontes Linguae Vasconum*, año XVI, 43, Enero-Junio, 1984, 161.or.).

koneko arrazoiak ezagutu eta eztabaidatu gabe desitxuratuak izan daitezen. Orduko eztabaida hartan argi pixka bat egin ahal izateko, iturriak berrikusi beharra dago Koldo Zuazok hasitako bidetik jarraituta (111), baina zintzotasunez eta bere osotasunean, ez komeni direnak bakarrik plazaratuz eta ez direnak ilunpean utziz. Izan ere, historiografia gezurtatzeko modu asko daude, eta horietako bat, datuak manipulatzea, edo aipatzeke uztea da. Gu ere ibiliak gara gai honen inguruan Orixeren lana aztertu genuenean, baina lehengo iturriak berrikusi eta berriak aztertzean, orduko balorazio batzuk findu beharrean aurkitu garela aitortzeko lotsarik ez dugu (112).

Lehenengo Ortografi Batzarra Hendaiako Udaletxean egin zen 1901eko irailaren 16an. Baina zeinek deituta, zergatik eta zertarako? Erantzunetan ez da adostasunik.

Lehenik, badirudi Batzarrerako deialdia egin zuena Guilbeau jauna izan zela, Arana Goiriri 1901eko ekainaren 28an igortzen dion gutunean hauxe irakurtzen baita: «Le rogamos honre V. con su presencia la reunión de Lingüistas y Literatos Vascos (Franceses y Españoles) que tendrá lugar en Hendaya, durante las fiestas vascas que se celebran a mediados del més próximo en dicha villa, para estudiar la unificación de la ortografía vasca, y establecer, si posible fuera, las reglas filológicas basadas en la eufonía euskariana» (113). Gutun honetan datorrenez, badirudi Batzarraren xedea ere garbi finkatua zegoela, zeina baitzen euskal ortografiaren batasuna aztertzea eta, ahal izanez gero, euskal eufonian oinarritutako arau filologikoak finkatzea. *L'Hendayais*ek 1901eko irailaren 22ko kronikan zekarrenez, batzartu zirenak eta beren atxikipena agertu zutenak batera hartuta, 30 izan ziren, hauetatik 22 Hegoaldekoak; joan ezin eta beren atxikipena gutun bidez agertu zutenen kopurua, berriz, 11koa izan zen (114).

Baina Batzar hartan zertaz hitz egin zen? Hemen hasten dira nahasketak. Batzuen ustez, Manuel Irujok 1954ko artikulu batean idazten zuen bezala (115), ez bat, baizik hiru gai hauek jorratu omen ziren bertan, hots: hizkuntzaren defentsarako bide egokiak hartzea, euskal kultura zabaltzea eta euskal ortografia batzea. Asmo hauek burutu ahal izateko, erakunde bat sortzea, *Eskualdun Biltzarra* (Association d'Euskeraphiles/Liga de Euzkeráfilos) deitu zitzaiona, eta lanerako Batzorde Iraunkor bat eratzea erabaki zuten, honela osa-

(111) *Euskararen batasuna*, Euskaltzaindia, Iker-5, Bilbao, 1988, 255-273.orr.

(112) Hitzaldi hau eman eta gero jakin dugu Mikel Zalbidek burutua duela gai honetaz lan bat arras argigarria dena. Ahalegindu garen arren, ez dugu eskuratzerik ahal izan.

(113) «Los Congresos Ortográficos de Hendaya», *La Patria*, 16, 1902-02-9; OC, III, 2108 or. Hala egiaztatzen du Pierre Charrittonek ere bere *Pierre Broussain. Sa contribution aux études basques (1895-1920)* lanean (CNRS, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1985, 109.or.).

(114) Ikus izenen zerrenda, in OC, III, 2109-2110.orr.

(115) *Alderdi*, 92, 1954, Iraila; aipatua in OC, I, XLII.

tua geratu zena, antza, Estanislao Arantzadiren proposamenez: Adema kalonjea, lehendakari; Kanpion eta Arana-Goiri, lehendakariorde; Guilbeau, idazkari nagusi, eta Hiriart, diruzain. Irujorenean, batzartuen artean Isaak Lopez Mendizabalen izena ere aipatzen da, ez horrela *L'Hendayais*-ek emandakoan.

Batzar hartan hartutako erabakiez argien mintzatzen dena –eta, agian, kontakizunean fidagarriena–, Sabino Arana bera da. Honi Batzar Iraunkorrekoek gutun bat igorri zioten 1901eko urriaren 11ko datarekin, urte bereko azaroaren 18an Hondarribian egin beharrekoa zen bilkurara deituz. Joan ezina agertuz, gutun-txosten bat igortzen die 1901eko azaroaren 17an, bere oharrak eta proposamenak eginez. Hor puntuz puztu zehazten ditu Hendaiako Batzarrean zer erabaki eta zer egin zen. Funtsean puntu hauetara biltzen da hangoa: a) goizez batzarkideak hiru taldetan banatu zirela, ortografiaren batasunari buruz Batzarrari proposamenak egiteko xedearekin; b) arratsaldez aho batez onartu zela batzordeetako batek, adostua izan zedin, gai horri buruz proposatutako plagintza; c) hurrengo urtean Hondarribian beste Batzar bat egitea aurrikusi zela; d) hiruko talde batek osatutako Batzorde bat izendatu zela, tartean Kanpion, Sabino eta Hazparneko Anaia bat zeudela, eta hauek, gela batean sartuta, presaka arautegi moduko bat prestatu zutela, baina Batzar-Aretora itzultzean, hutsik aurkitu zutela; e) *Eskualdun Biltzarra* elkartearen izenaz asko eztabaidatu zela, berdin bere xedeaz; f) Batzorde Iraunkorreko partaideen izendapenari dagokionez, Batzarraren berrespenik ez zuela eta, Kanpion eta Aranaren kasuan, presak eraginda, beren buruak aurkeztu zituztela lehendakariordetzarako (116). Beste nonbait ere esaten du Aranak, gauzak gaiztotzen hasi zirenean, hasiera-hasieratik lehendakariordea izaki, kargu horri uko egin nahi izan ziola (117), baina ez ziotela onartu eta, gainera, askotan idazkari-lanak ere egin behar izan zituela (118).

Geroztik, Pierre Charrittonek, Broussainen iturrietan oinarrituta, zehetasun batzuk eransten dizkio Sabino Aranaren testuari, hots: hiru batzorde hauetako buruak Adema-Zalduby, Kanpion eta Arana Goiri izan zirela eta Batzar Nagusian onartua izan zela Arana Goirik ortografi batasunerako proposatutako plangintza, esaten denez –aipu espliziturik eman gabe, ordea–, beste batzorkideak horretara behartu omen zituelako: «Arana Goiri avait fait admettre par sa comission» (119). Arratsaldean, hamabost lagunek osatutako behin-behineko batzorde bat osatu zela ere badio, *Eskualdun Biltzarra* (Fédération Littéraire Basque/Federación Literaria Vasca) elkartea eta hurrengo Batzar Ortografikoa prestatzeko xedearekin (120). Azpimarratu behar da Sabino Aranak

(116) «Los Congresos Ortográficos de Hendaya», op. cit., 2097-2098.orr.

(117) Sukarrietatik 1901eko abenduaren 25ean emandako erantzunenan, hauxe irakurtzen da: «Desde luego y *en todo caso*, yo renuncio al cargo de Vicepresidente con que se quiere honrarme (Questionnaire. A renvoyer garni au plus tard le 25 Décembre 1901», ibid., 2103.or).

(118) Ibid., 2095.or.

(119) Op. cit., 109.or.

(120) Ibid., 109-110.orr.

ez dakarrela berean horrelako zehaztasunik, elkarte horren izenaz eta xedeaz eztabaidatu zela besterik.

Azken batean, Hondarribiako batzarkideen aurrean garbi adierazita utzi nahi duen puntua, bere hitzez esanda, hauxe da: «El único objeto para el cual se convocó el Congreso de septiembre fue el de fijar una parte del euzkera: la ortografía, mejor dicho, el sistema gráfico (...) Debemos, pues suponer que sólo con este fin, y todo lo más con fines de la misma naturaleza, es decir, siempre *directamente euzkeralógicos*, acudieron los congresistas todos. Sólo a periódicos enemigos del Pueblo Vasco o mal informados se les ocurrió suponer que el Congreso se reunía para contrarrestar la campaña de los euzkeráfobos» (121). Proposamenen sailean, bada, garbiki gogorarazten die batzarkideei Hendaiako Batzarraren helburu bakarra euskararen sistema grafikoa arautzea izan zela, eta zela.

Goian esan bezala, *Eskualdun Biltzarra* elkarteko behin-behineko Batzordea batzartu zen Hondarribiako Udaletxean 1901eko azaroaren 18an. Zein xederekin? Deialdirako zirkularrak honela zioen: «La Asociación que nos proponemos crear no será, propiamente hablando, una Sociedad de Estudios Lingüísticos, ni una Sociedad literaria, y mucho menos una Asociación política. Será una amplia Liga patriótica abierta a todos los vascos de las siete provincias, cualesquiera que sean sus opiniones políticas o su categoría social, en la que entraría el euzkerálogo lo mismo que el aldeano iletrado, el rico armador de Bilbao lo mismo que el humilde pastor de las montañas de Zuberoa» (122). Eta gero ohar batean hauxe zetorren: «El Comité provisional que tiene el cuidado de ocuparse del estudio de la lingüística del vasco, incumbe más bien a un grupo muy restringido de euzkerálogos» (123). Deialdia zabala zen, beraz. Zer erabaki zen han? *La Patria*-k bere 5. zenbakian, han hartutako erabakien zerrenda zekarren. Lehenengoak honela zioen: «Que se lleve a debido efecto, sin pérdida de tiempo, en su totalidad el plan presentado por Dn Sabino Arana, en la reunión de septiembre, respecto al procedimiento que ha de seguirse para estudiar y determinar la unificación de la ortografía euzkera...». Eta zazpigarrenak beste hau: «Invitar al Sr. Arana a que redacte la circular que se menciona en el número 1º de su plan aprobado en Hendaya, y la remita al Sr. Presidente para que éste a la mayor brevedad le dé el curso correspondiente» (124). Baina bigarren puntuan sartuta zegoen *Eskualdun Biltzarra* elkartearena, honen izenaz eta xedeez erabakiak hartzeari zegokiona: «Dirigir una circular a todos los congresistas y adheridos al Congreso, para que manifiesten: a) si están o no conformes con la creación de una Sociedad, cuyo objeto es la conservación de la lengua euskera y que provisionalmente

(121) «Los Congresos Ortográficos de Hendaya», op. cit., 2099.or.
(122) Ibid., 2110.orr.
(123) Ibid.
(124) Ibid., 2113.or.

se denominará Federación Literaria Basca, según el acuerdo adoptado en la tercera sesión verificada en el expresado mes de septiembre; b) si aceptan la expresada denominación F.L.B, o proponen alguna otra en sustitución de ella» (125). Berriemaileak iruzkin hau egiten du gero: «Podrán observar nuestros lectores, por la lectura del acta, que se trata no ya sólo de organizar los Congresos euzkeralógicos, sino de fundar una Asociación Literaria, cosa ajena a los Congresos y cuyo fin no se ve claro» (126).

Arana berehala jabetu zen Batzarrak norabidez aldatu zuela. Haren xede bakarra ez zen ortografiarena eta, agian, ezta garrantzitsuena ere. Zer egin?

Arestian esan bezala, Arana ez zen joan Batzar horretara, gaixorik zegoelako, baina idatziz bidali zituen bere proposamenak, jadanik aipatuak, zeinetan zehatz-mehatz azaltzen baititu Hendaiako Batzarrekoan gertatuak eta esandakoak, orduko aktak jasoz. Helburuez zehaztasunik ez zela eman dio: «Se trató con mucho detenimiento del objeto de la Federación, no pudiendo yo tampoco entonces hacer prosperar mi opinión de que esos congresos sólo deben ocuparse en estudiar y perfeccionar el euzkera, dejando el conservarlo en el uso y propagarlo (que no es ya un objeto puramente científico, sino más bien social) a entitades políticas o corporaciones populares. No obstante, el objeto de la asociación no quedó claramente definido: ni aunque lo hubiese quedado, era acuerdo del Congreso, sino de aquella reunión privada» (127). Baina berak egiten duen proposamen berrian, ortografiarena xede bakarra izan dadila nahi du: «El único objeto de estos congresos debe ser el estudio y cultivo del euzkera...» (128).

Zer gertatu zen? Dirudienez, Aranari Hondarribiako Batzarrean euskal ortografiaren batasunari buruzko zirkularra idatz zezala eskatu baitzitzaion, hark, zirkularra idatzi eta inprimitegira bidali zuela argitaratzeko, bukaeran batzordekoen sinadurak jarriz. Testu-zuzenketa egin eta gero, Daranatz lehendakariari bidali zion 1902ko urtarrilaren 11n, frantsesez idatzitako gutun labur batekin batera (129). Txosten horretan, besteak beste, bi proposamen ziren kontuan hartzekoak. Lehenengoa zen Batzarrak ortografiaz bakarrik jardungo zuela: «Consiste la proposición en un plan que se ha de observar para llevar a feliz término, mediante un detenido estudio en el cual intervengan todos cuantos lo deseen, la unificación de la Ortografía Euzkérica, y de modo que el sistema gráfico que se adopte sea aceptado por el mayor número de euzkeristas». Bigarrena, bertako zein kanpoko euskalariek ez ezik, euskaltzaleek ere parte har

(125) Ibid., 2112.or.
(126) Ibid., 2113-2114.orr.
(127) Ibid., 2098.or.
(128) Ibid., 2099.or.
(129) «Mon cher sieur et ami: Je vous envoye ici la communication pour les journeaux, en priant MM. Adéma et Guilbeau de l'examiner pour voir si elle mérite son approbation» (Ibid., 2105.or.).

zezaketela: «En virtud del precedente plan, los que la presente suscriben tienen el honor de invitar: 1º A todos los vascos que estudien el euzkera, en él escriban o deseen su vida y perfeccionamiento y a todos los euzkerálogos extraños, a adherirse en la forma y plazo fijados a los acuerdos del Congreso Ortográfico de diciembre de 1901; y 2º A todos los euzkerálogos vascos y extraños, que tengan criterio propio y particular en materia ortográfica, a presentar sus proyectos en la forma y planos también expresados» (130). Beraz, bat, Batzarraren xede bakarra ortografiaren batasunarena izango zen, eta bi, bertara euskalariak bezala euskaltzaleak joan zitezkeen, bientzat egiten zen gomita.

Aranaren dei horrek izugarrizko katramila sortu zuen bere ingurukoen artean, Batzarrerako atxikipen asko hasi baitziren etortzen Guilbeau jaunaren idazkaritzara. Hemendik dator idazkariaren kezka: «Antes de continuar los trabajos en vista de la reunión de Fuenterrabia es urgente liquidar la cuestión de las 320 demandas de inscripción para el Congreso Vasco, dirigidas de Vizcaya (293), de Vergara (12) y de San Sebastián (15)» (131).

Jokabide horrekin Abandakoak bere sistema grafikoa ezarri nahi zuela aditzera emanez, Guilbeau idazkariak bere eta beste batzarkideen arteko gutun-gurutzaketa jarri zuen martxan haren uholdeari eutsi asmoz. Kontua Aranari bideak oro ixtea zen. Honela, batzordekoa zen Aranaren kontrako erasoari eman zioten hasiera, erabakiak hari bizkar hartuz. Idazkariaren txostenean, batez ere, euskaltzaleak ere gomitatuak izatea jartzen zen auzitan. Hala idazten zion Kanpionek Guilbeau-ri 1902ko urtarrilaren 22an:

> «El Sr. Arana se mueve con un objeto *preconcebido*, el de *imponer* su sistema ortográfico, no con los votos de la razón, sino con la razón de los votos» (132). Azkuek, orobat, bere desadostasuna azaltzen dio idazkariari 1902ko urtarrilaren 26an egindako gutunean: «Yo tendría vergüenza de ver reunidas a este objeto gentes que no serían verdaderos basquizantes (...) Los chiquillos que quieran hacer chiquilladas, que se unan con otros chiquillos» (133).

Ez zen erori behar inola ere Aranak jarritako zepoan. Zer egin? Kontraerasoaren beroan, hasieran Donostian 1902ko otsailaren 24an bilkura bat egitea bururatu zitzaien, baina gero atzera egingo dute; horren ordez, beren hariko batzarkideak bildu, orotara 72, eta erreferendum bat idaztea erabakitzen da, zeina Guilbeau idazkariak egin baitzuen 1902ko otsailaren 12an, besteak beste, zuzenean Aranaren proposamenaren kontra, oinarrizko bi punturen gainean argitasunak emateko. Lehenengoak dio, arazo batzuk tarteko, egiteko ortografikoa eta literarioa nahastu egin direla:

(130) Ibid., 2016-2108.orr.
(131) Ibid., 2119.or.
(132) Ibid., 2117.or.
(133) Ibid., 2118-2119.orr.

«Las 320 adhesiones recibidas de Vizcaya y de dos puntos de Guipúzcoa, *sin ninguna justificación de competencia*, me hacen presumir que la convocatoria de la Comisión Directiva (que siempre se ha dirigido a los lingüistas y literatos de euzkera), sancionada, como yo pensaba, por los que compusieron el Congreso de Hendaya, no ha sido comprendida, y que algunos euzkerálogos han confundido los Congresos Ortográficos con la Federación Literaria Vasca y su expansión» (134). Eta bigarrenak, ortografiari dagokionez, horretan adituek bakarrik dutela hitza eta erabakia: «Para mí y para mis amigos, al Congreso Ortográfico debían asistir, con voto, *sólo aquellos que en nuestro país se ocupan notoriamente en lingüística y en literatura euzkérica, y que son conocidos por sus escritos y sus trabajos, así como por su competencia especial*» (135).

Azkenean, zeharka baina, Hendaiakoa gaizki ulertu zuela aurpegiratzen dio Aranari. Honen 1092ko otsailaren 15eko erantzunean (136), puntu hauek zehazten dira: a) idazkariak ez dituela bete hitz emandako lanak, b) bera izan zela Ortografiaren eta Literaturaren sailak nahastu nahi izan zituena, lortu ez zuen arren, c) Hendaiako batzarkide guztiak ez zirela izan euskalariak (*euzkerálogos*), eta, alderantziz, euskalariak oro ere ez zirela deituak izan, d) arau ortografikoak, ez hitzez berehala, Adema eta Kanpionek nahi zuten bezala, baizik azkerketa sakon baten ondoren finkatu behar zirela, Aranak proposatu bezala, e) proiektu-egile bakoitzak izan zezala berea aurkeztu eta defendatzeko aukera eta, azkenik, f) beren atxikipena adierazitako 320ren gaitasuna gutxietsi eta horiek Batzarretik baztertzeko arrazoirik aski ez dela (137).

Ondoren Adema-Zalduby lehendakariaren beste proposamen bat dator, zeinetan bost puntutan zehazten baitu nolako baldintzak bete behar dituzten arazo ortografikoez aritu behar dutenak. Honi beste kontraproposamen batekin erantzuten dio Aranak. Azkenean ikusirik, batetik, Aranak ez duela amore ematen 320ko izenen arazoan eta, bestetik, 1902ko martxoaren 10ean Donostian egindako bileran Guilbeau ordu t'erdi batez amorru bizian jardun zuela Aranaren kontra (138), Hondarrabiako Batzarrera joateak egiazko zatiketa ekarriko zuela eta, denboraldi batez itxaroteko erabakia hartzen du talde batek –horien artean Arbelbide, Darricarrère, Broussain, Daranatz, Lassalle eta Hiriartek osatutakoak, eta, ondorioz, Hondarribiako Batzarrera ez direla joango jakinarazten diote Adema lehendakariari (139). Nolanahi ere, Batzorde-Zuzen-

(134) Ibid., 2121.or.

(135) Ibid.

(136) «Los Congresos Ortográficos. Una protesta», *La Patria*, 17, 1902-02-16; OC, III, 2121-2131.orr.

(137) Ibid., 2123-2127.orr.

(138) Hain zuzen ere, Daranatzek deituta, bi lehendakariordeak, Kanpion eta Arana, Guilbeau idazkaria eta bera lehendakaria bera elkartu ziren Donostian, laurak Batzorde-Zuzendaritzakoak. Hango berri Bilbaoko *La Patria*-ko erredakzioak eman zuen, 1902ko martxoaren 16ko datarekin. Ez zen adostasunik eman batzartuen artean, baina Aranak bere azalpenak ematerakoan, zenbait puntutan Kanpion eta bera bat etorri zirela esaten da («Los Congresos Ortográficos», *La Patria*, 21, 1902-03-16; OC, III, 2141.orr.).

(139) «Los Congresos Ortográficos. Una protesta», op. cit., 2136-2137.orr.

daritzak Aranaren esku utzi zuen txosten bat egitea Hendaiako batzarkideei galdetuz ea komeni zen Batzar berri bat egitea Hondarribian, 1902ko apirilaren hasieran edo. Txostena egin, egin zuen Aranak, baina txosten hori ez zitzaien batzarkideei heldu. Hendaiako Batzarreko kide garrantzitsu batzuek ortografiaren arazoa bizpahiru urtez atzeratzea komeni zela argudiatu baitzuen, Ademak txostenari ez zion segidarik eman. Sabino Aranak, noski, begi txarrez hartu zuen erabakia, salatzeko modukoa iruditzen zaiona:

> «Si esta patriótica empresa de unificar la ortografía euzkérica fracasa por falta de seriedad y formalidad, nosotros señalaremos a los responsables para que el pueblo vasco lo conozca. Cumpla cada cual su deber: pase el Presidente la circular; contesten a ella los congresistas» (140).

Arbelbide eta Daranatzek, Arana preso zeno (141), Batzarrrik ez egitea proposatu bazuten ere, azkenean, Hondarribiako Batzarra egin zen, 1902ko irailaren 11n, hain zuzen, baina Aranarik gabe. Ez zuen defendatzerik izan, beraz, hara bidalitako bere ikuspuntua.

Broussain jaunak Arbelbideri 1902ko irailaren 19an idatzitako gutunean dioenez, erabateko porrota suposatu zuen:

> «Finalmente, después de haber votado penosamente los Estatutos, nos separamos en medio de un tumulto y de un lodazal espantoso, sin poder constituir un Comité definitivo. Yo espero que después de una parecida prueba de su insuficiencia los señores Adéma y Guilbeau tendrán el pudor de retirarse definitivamente y dejarnos tranquilos» (142).

Geroago, Batzar biak gogoratuz, Piarres Lafittek «debaldetan» eginak izan zirela esango du (143). Baina guk, ez erabat, diogu, zeren hango giroan sortuak baitira *Eskual-Zaleen Biltzarra*, batik bat Iparraldean indartuko dena, eta Euskaltzaindiaren kimua, asmoetan bederen, 1918an loratuko dena. Azken Batzar honetan onartu ziren *Eskual-Zaleen Biltzarra*-ren estatutuak, Batzorde-Zuzendaritzakoak izaki: Adema, lehendakari; Arana eta Kanpion lehendakariorde; Guilbeau, idazkari; Hiriart, diruzain; Daranatz, idazkari laguntzaile; Arbelbide, Azkue, Broussain, Gerra, Legaz eta Mujika, bokalak. Eta erakundeko kideak, berriz, 115 izango dira (144).

Mota askotako balorazioak egin daitezke Batzar famatu haien inguruan gertatuez. Horretarako helburu amestuak eta eginak bereizi behar, talde-interesak eta norberarenak, arazo linguistikoak eta bestelakoak. Hendaiakoan ezer gutxi lortu zela? Baiki. Han adostasunik lortu ez zelako, erabaki zen, hain zu-

(140) «Los Congresos Ortográficos», *La Patria*, 21, 1902-03-16; OC, III, 2144.or.

(141) Roosevelt lehendakariari 1902ko maiatzaren 25ean egindako telegrama zela bide, preso emana zuten 1902ko maiatzaren 30ean eta azarora arte, bost hilabete eta zortzi egunez, barruan egon zen, gaixorik egon ere (OC, I, XLIII).

(142) «Los Congresos Ortográficos», op. cit., 2145.or.

(143) OC, I, V.

(144) «Los Congresos Ortográficos», op. cit., 2150.or.

zen, bigarrena Hondarribian egitea. Zergatik? Agian, Aranaren erruz? Ez dirudi. Seguru asko zalaparta gehiago sortu bide zuen hitzaldi-aretotik Guilbeau idazkariak Julien Vinson euskalaria bortizki uxatu izanak, sortzez euskalduna ez zelako. Honek bere amorru guztia:

> «Encore le Congrès basque de Hendaye» izeneko artikuluan agertu zuen, eta ez arrazoirik gabe: «... vis-à-vis de l'Europe, le Congrès en question ne peut faire que triste figure: une réunion purement scientifique, n'ayant pour sujet d'étude que la langue basque, et d'où sont exclus MM. Schuchardt, Van Eys et moi, et quelques autres linguistes qui s'intéressent au basque, mais où prennent part seulement des gens nés entre l'Adour et le Nervion, dont deux ou trois ne parlent même pas la langue du pays, dont plusieurs n'ont rien écrit dans cette langue, et dont la plupart sont tout à fait étrangers aux études linguistiques! C'est véritablement grotesque et ridicule...» (145).

Sabinok ere jokabide horrekiko bere ezadostasuna azaldu zuen *La Patria* aldizkarian eta bere txostenean atzerriko hizkuntzalariei ateak irekita uzten zizkien.

Bigarrengoan ere ez zela erabakirik hartu? Hau ere egia. Zerbait lortu zen, halere: euskararen aldeko elkarte bati hasiera ematea eta Euskaltzaindiaren sorrerari bide irekitzea. Gaur onartutzat ematen da, Euskaltzaindiaren asmoa gehien bultzatu zuena Arana izan zela eta, Euskaltzaindia sortuko denean, funtsean berak proposatutako ortografi sistema onartu zela (146).

Sabino Aranari egin izan zaion kritikarik zorrotzena, beharbada, Batzarrean bere kide ez-gaituen bidez gehiengoa lortu nahi izanarena da, Kanpionek Guilbeau-ri gutun batean planteatu ziona: «Esto es muy grave, pues dentro de esa forma elástica, caben no sólo los pescadores de Elanchove, sino hasta las gentes que sólo sepan hablar castellano o francés y no sepan ni leer ni escribir» (147). Baina galdera beste modu honetara ere egin zitekeen: hara joatekoak zirenen artean aranazale ez ziren beste guztiak zientifikoak edo adituak ote ziren, bada? Bere buruentzat zientifikotasuna gordetzen zutenentzat ere izan zuen erantzunik Aranak, Guilbeau idazkariari egiten dion erantzune-

(145) RLPhC, XXXVI (1902), (82-85), 83 or.; Koldo Zuazok aipatua, op. cit., 273.or.

(146) Idazlan hauei hitzaurrea gaztelaniaz egiten dien Martin Ugaldek dakarren bezala, Hondarrabiako Batzarrerako idatziz bidalitako sistema grafikoari buruzko lana, orduan hain eztabaidatua izan zena izango da, hain zuzen, Euskaltzaindiak Oñatin 1918an onartuko duena, Azkue, Bonaparte, Oihenart, Darrigol eta Duvoisinen lanekin batera. Eleizaldek, Sabinoren jarraitzale hurbilekoenak, honela jasotzen du Euskaltzaindiaren egitekoa bere 6. artikuluan: «Trabajará preferentemente en la formación de un lenguaje literario unificado en léxico, sintaxis y grafía, que nutriéndose de la savia de todos los dialectos nos permita disfrutar de una literatura comun» («Sabino de Arana Goiri», OC, I, XLIV). Lerro beretik arituz, hitzaurrea euskaraz egiten duen Lino Akesolok azpimarratzen duenez, askok Arana euskararen batasunaren areriotzat jo izan dute, baina oso ezjakinean, zeren «Bidasoaz andiko eta emendikoak egindako batzar jakiñ arek ez euken euskera batuagaz ikustekorik, euskaldidazkera edo ortografiagaz baiño, eta Arana tartean zala. Batzar aretan lortu ez zana, ortografi-batasuna, geroago lortu zan, Euskaltzaindia sortu zenean, eta Aranak erakutsitako bidetik» (Op. cit., I, XVII).). Biek, bada, gauza bera diote: Sabinoren lanetan ere oinarrituta egin zela, alegia.

(147) Gutuna Kanpionek Guilbeau-ri 1902-01-22an; OC, III, 2117.or.

an. Gertatzen dena da, Granja-ri bezala beste askori ahaztu egiten zaiela puntu honetaz Aranak ematen dituen argitasunak eta zehaztasunak irakurleari eskaintzea, gutxienik historiografiaren amorez zor zaion informazioa izan dezan: «1º. No todos los miembros del Congreso de Hendaya eran euzkerálogos o euzkerágrafos (*lingüistas y literatos de euzkera*, que dice M. Guilbeau). Entre los asistentes con voto a dicha reunión hay no pocos que ni se ocupan en estudiar el euzkera, ni han publicado una palabra euzkérica. No precisa citar nombres: todos los congresistas los conocemos (...) 2º. Ni todos los euzkerágrafos y euzkerálogos fueron convocados al Congreso de Hendaya. Tampoco citaré nombres, por no callarme alguno por olvido. Pero puedo asegurar que sólo en Bizkaya, podrían contarse más de media docena de individuos que estudian asiduamente el organismo del euzkera, y más de una que han publicado en esta lengua escritos de importancia. Y a los de Bizkaya habría que sumar los de otras regiones. 3º) Efectivamente: según mi plan, aprobado por el Congreso de Hendaya, la reforma ortográfica debía acordarse previo un estudio concienzudo: profundo, que dice el señor Guilbeau. No así según éste y los señores Adema y Campión, por acuerdo de quienes el Congreso se dividió en tres comisiones ponentes, pretendiendo que éstas, en el acto, aquel mismo día, en discusión oral, decidieran la unificación ortográfica, para que el Congreso en pleno, entonces mismo, lo acordase» (148).

Pasarte luze horrek gauzak asko argitzen ditu, historiografiaren aldetik bederen, gauzak nola gertatu ziren, gertakarien prozesua nola izan zen esaten baita. Eztabaida-maila honetan, alde batera utzita aranazaleek euskalaritzan izan zezaketen gaitasuna, jokabidearen gardentasunean datza arazoaren muina. Sabino Aranari ezingo zaio leporatu azpikeriaz jokatu nahi izan zuela, pasarte horretan agerian baitago ortografiaren arazoa Hendaiakoan, azken finean, lagun gutxiren artean trenkatu nahi izan zutela, aldez aurretik azterketalanik aurkeztu gabe, erabakiak ahoz hartuz.

Bestalde, ezin ukatuko da, ezta ere, Aranak bere irizpide ortografikoak zeuzkala, arras bereak, eta askotan –esan izan denez, argudio logikoaren indarrari zion fede itsuagatik–, ez zuela amore ematen jakin izan erabaki adostu batzuetara heltzeko testuinguruak zalutasun gehiago eskatzen zuen uneetan. Aranak ortografia eta fonetika garbiki ez bereiztean huts egin zuen eta badirudi, Azkuerekin izandako gutunezko harremanetan azaltzen den bezala (149), Hendaia eta Hondarrabiako Batzarretan sortutako kalapita horretan zetzala. Arana euskalariaren alderdi amoregaitz hori da, lehen emandako aipuetan ikusi bezala, geroztiko kritikak gehien azpimarratzen duena, Aranak bere irizpide linguistikoak bere itzal politikoarengatik ezarri nahi izan balitu bezala, eta hura ez beste guztiek, soilki euskal ortografian jantziak izaki, linguistikoa ez beste interesik izan ez balute bezala.

(148) «Los Congresos Ortográficos», op. cit., 2123-2124.orr.
(149) Irigoyen, Alfonso, «Del epistolario de Azkue», op. cit., 261-393.orr.

Batzar hauetako gorabeherak arras ilun eta nahasiak izan baziren ere eta horren errudun nagusi Arana Goiri egin bazuten ere, dena nazionalismoarekin nahasten omen zuelako, historiak erakutsi du bere jokabidea, zeuzkan iritzi ortografikoak onartzekoak izan ala ez, asmoetan bederen zuzenak zirela, garbiak. Izan ziren azpijokoan zikin asko jokatu zutenak, batean gauza bat esan eta bestean bestea egin, eta setakerian maisu izandakoak.

Batzar horiek zirela eta, esandakoek argi erakusten digute Iparraldeko zenbait euskaltzalerekin ez zuela harreman onik izan, bereziki Martin Guilbeau eta honen lagunekin. Ulertzekoa hau ere, Lafittek baitio horiek «Euskal Herriaz eta euskeraz bezain axolatuak zirela Frantses errepublikaren politikaz» (150). Baina baziren estimu handitan zeukatenak ere, horien artean Arbelbide kalonjea, Daranatz apaiza eta Manex Hiriart-Urruty bera. Arbelbidek Broussain-i 1902ko abuztuaren 21ean egindako gutunetik jasoa da pasarte hau: «Heldu den irailaren 11-ko biltzarrari buruz, erran dut joan den asteko bilkuran, demendreneko jendetasunak debekatzen daukula biltzar hori egitea, gure lehendakari-ordea eta Arana bezalako gizona preso deno. Daranatz ere gogo bereko agertu da» (151). Areago oraindik. Beste aurreko hori bezala, Piarres Lafitteri jasotzen diogu, beti «euskal teoriatik» urrun egondako Manex Hiriart-Urrutyk P. Broussain-i 1902ko ekainaren 12an egindako gutun-zati hau, Sabino preso zegoela egina: «Eta gure Arana!... Zer gizon harrigarria!... Berriz harekin has baledi gure Biltzarra (Hendaiako biltzar famatua) eta haren presondegian harekin elharetara baginte, gure Herriarentzat, gure mintzairarentzat, gure gizonentzat, euskal-ortografiarentzat, zer loria!... Bai ospe eta indar berri aurki lezakeela katakunba berri horietan, hain gaitzetsia ta hain bizitorea den gure mintzaira maiteak» (152). Beraz, Euskal Pizkundearen hastapen haietan Sabino bizkaitarrak mugaz haraindi ere izan zuen bere eragina, nahiz eta hango euskaltzale gehienak ez izan abertzaleak. Ordukoetan Aranak bi abertzale zintzo bederen aurkitu zituela dio Lafittek: bata Zuberoan, Albert Konstantin (1873-1957), eta bestea Pierre Broussain (1859-1920), biak medikuak, lehenengoa Aterratzekoa eta bigarrena Hazparnekoa.

Eusko Ikaskuntzaren Oñatiko Batzarraren ondotik Euskaltzaindia sortuko denean (1918), orobat, mende-hasierako arazo beretsuak –aldez politikoak aldez linguistikoak– berrituko dira aranazaleen eta besteen artean eta horiek euskaltzainak izendatzeko orduan islatuko dira, batez ere. Euzko Gaztediko istilu-sortzaileek prestatuta omen daukaten Hizkuntz Akademia baten eraketa-proiektuaz mintzatzaen zaio Azkue Julian Elortzari Oñatiko Batzarrekoan. Eleizaldek Broussaini 1918ko azaroan egindako gutunean, Erraimun Olabide ez onartzekotan, honen hutsunea betetzeko Ebaristo Bustintza eta Amantzi Urriolabeitia abertzaleak euskaltzainen zerrendan sartzea proposatzen dio:

(150) OC, I, op. cit., VII.
(151) Ibid.
(152) Ibid.

«Orain, gauza bat da egi garbia: gaur, Bidaso'tik aunantzeko Euzkadizatian behintzat, ez dago euzkelzaletasunik abertzale-artean baño, ez du iñork deusik egiten abertzaleak baño, ez dago iñon itxadopenik abertzaleengan baño. Beraz, Azkue'ri jarraitzearren, abertzaleak uzatzen ba'ditugu, ez degu gauza onurakorrik egingo. Ta abertzaleak ez dute Azkue maite» (153). Baina Jurgi Kintanak argitzen duenez (154), Azkue »Olabide bezalako sabindarrak akademian sartzeko prest» omen zegoen. Azkenean, guztira, hamabi euskaltzain izan ziren hautatuak, baina gehienak, Eguzkitza, Olabide eta Eleizalde salbu, Azkue lehendakariaren harikoak.

II. ARANA ETA ARANAZALEAK

Hona hemen Orixeren pasartea, aranazaleak indarrean zeuden garaian, 1927an, idatzia:

> «Sortu zen Arana ta esnatu da euskera ta inarrosi du burua bizkor. Politikaz txintit eztizut aterako, ezpaitagokit: euskeraren esnatzeari nagozu. Mintzatu zen Bizkaia, ta itzetik ortzera 'inbido' otsegin zigun beste euskaldunei. Gogonduri ta buru-ernari gelditu zen alditxoz Gipuzkoa, ta atzenik 'ordago' iardetsi. Yokua 'euskera' izaki, alegia, ta Laphurdi'k 'iduki', eskua zedukalakoan. Arana gabe edo Arana'z leku ari izanak eta ari direnak badituzu, baino Arana-kukuak, ua dute eragile nola edo ala» (155).

Artean mende-laurdena betetzekoa zen Orixek pasarte hori idatzi zuenean 1927an. Aranaren enbidoa Euskal Herri osora zabaltzen da Bilbaoko zulotik, baita Iparraldera ere. Eta han euskara kultur hizkuntza izatea nahi duten aranazaleen euskara-ereduari Lapurdik, herri-literaturari atxikirik segitzen duenak, eduki egiten dio, mus-jokoan eskutik izateak ematen duen ziurtasunarekin. Orixek, hori idaztean, seguru asko, gogoan du Hendaia eta Hondarribiako Batzar sonatu haietan gertatua. Jokoan zegoena zerbait serioa zen, euskararen historian epealdi berri bati eragingo ziona, Larramendirena baino areago joango zena, euskara, artean baserritar eta arrantzaleen hizkuntza zena, hizkuntza modernoa, zernahitarako gaitua, egitea baitzen azken xedea. Elias Agirrek gerraurean idatzitako:

> «El Euzkera, idioma de cultura» artikuluan espreski formulatua dator ideia nagusi hori: «Desde que Arana-Goiri comenzó a neologizar conforme al genio del euzkera, éste es vehículo apto para toda clase de ideas, ya sean científicas, ya artísticas. Si el euzkera hasta hoy no ha servido de vehículo científico no es porque no valga para ello, sino simplemente porque no se le ha usado» (156).

---

(153) Jurgi Kintana Goirienak aipatua, in *Bizkaytik Bizkaira? R. M. Azkue Euskaltzaindia sortu aitzin (1888-1919)*, Euskaltzaindia, BBK fundazioa, Bilbao, 2002, 151.or.

(154) Ibid.

(155) Orixe, *Euskal literaturaren historia laburra*, Utriusque Vasconiae, Donostia, 2002, 73.or.

(156) *Euzkerea*, IX, 1935, Orrila-Bagila, 575.or.

Mugimendua ibiliz frogatzen den bezala, euskarak edozein adierazpenmotatarako baduela berezko gaitasuna frogatzeko, Sabino Aranarekin aupatzen den Euskal Pizkundean lortzen diren emaitzak aipatzen ditu, nola literaturan hala prosa zientifikoan, bereziki irakaskuntzarako egindako testuliburuetan. Desberdintasunak hizkuntzaren berrikuntzari dagokion puntuan sortuko dira, eta maila honetan, euskara garbiaren nolakoa izango da aranazale garbiak eta besteak bereiziko dituena.

Testuinguru honetan kokatu behar da, batetik, *Euskaltzaleak* elkartea, Primo de Riveraren diktaduraren garaian sortua, 1926an, Arrasaten egindako Euskal Egunaren ondotik. Elkarte hau, beste leku batean aztertua dugunez (157), Abadiak Lapurdin 1853an abiatutako Lore-Jokoen tradizioari segida ematera zetorren eta 1920ko hamarkadan indartsuen Gipuzkoan ageri zen. Bizkaian, EAJ-Aberrikoen bidetik, beste elkarte bat sortuko da, *Euzkeltzale-Bazkuna* deitua, eta Aranaren jarratzaile hertsienak izango dira hor kokatuko direnak. Guk, batez ere, elkarte horrek argitaratzen duen *Euzkerea* aldizkariaren eta egiten dituen beste lanen berri ematera mugatuko gara eta, bide batez, RIEV ere aipatuko dugu, Aranak Kanpionekin hasitako eztabaida hor luzatzen baita, baina oraingoan beren buruak Aranaren oinordekotzat dauzkatenekin. Kanpionek badaki nortzuekin ari den teke-mekean. Aranaren eskola euskaralogikoaren arrakasta funtsean berak sortutako Alderdiari zor zitzaiola esaten baitzen han eta hemen, haren euskalaritza arrazoi zientifikoetan baino gehiago politikoetan oinarritzen zela, alegia, aranazale hauek beren maisuaren euskarari buruzko iritzi nagusiak gizarteratzeari gogor ekingo diote, abertzaletasuna eta euskaletasuna elkarri lotuz.

1. EZTABAIDAK ARANAZALEEKIN

1.1. Oraingoan lastabalari sua Kanpionek ematen dio, Azkain-ek 1907ko otsailaren 19ko *El Pueblo Vasco*-n «Euzkadi» hitza errebindikatzen duela eta, haren esaldi bat hizpidetzat hartuz, ez inori erantzunez, Kanpion (158) bost orrialde t'erdiko artikuluarekin ateratzen da *Euskal Herria* hitz zaharraren alde, haren erabilera behetitzen doalako. Baina behetitzen batere arrazoirik gabe. Kanpionen ustez, herriek beren izena beraiei dagokien ezaugarri berezi batetik hartzen dute eta belaunez belaun eusten diote, nahiz elementu bereizgarri hori ez bat etorri adierazten duen errealitatearekin. *Ingalaterrari*, adibidez, «angloen lurra» izatetik datorkio izen hori, orobat, «frankoena» izatetik *Frantziari*, nahiz horien hizkuntzatik frantsesak ez dituen ehun hitz baino gehiago hartu. *Nafarroa*, era berean, Euskal Herriko beste herri gehienen antzera, hitz topografiko bat da, horixe soilki, etimologiaren aldetik honela zatitzen dena: *naba* = mendien ondoko lautada, eta *erri* = pueblo. Noski, mendien ondoko lautadez

(157) Iztueta, Paulo, *Orixe era bere garaia*, Etor-Eusko Jaurlaritza, Donostia, 1991.
(158) «Sobre el nuevo bautizo del País Vasco», RIEV, I, 2, 1907, 148-153.orr.

gain, Nafarroako lurraldeak baditu mendi garaiak ere, haran meharrak ez gutxiago. Izan liteke Euskal Herriaren kasuan ere, hitz hori, «euskararen herria», alegia, hitz egokia ez izatea, zeren, zentzu hertsian, hizkuntza hori mintzatzen den herriari bakarrik aplikatu beharko bailitzaioke. Baina horrelako hitzak zentzu zabalagoan ere hartu ezinik ez dago eta, Euskal Herriaren kasuan, hitz honek euskaraz egiten den eta egin zen herria adieraziko luke.

Honaino *Euskal Herria* hitzari buruzkoa. Eta *Euzkadi*, zer? Hitz berri hau, berez, ez da *Euskal Herria* bezain garbia, eta ez da garbia, zeren azken hau euskaldun guztiek ezagutu eta erabiltzen duten bitartean, hark azalpen bat eskatzen baitu. Beraz, ondo asmatua denetz arazoa alde batera utzita, ez dago berri bat asmatzen ibili beharrik lehendik daukagunak gure izatearen berri ematen digunean (159). Euskal Herria hitzak ez duela euskal lurralde osoa besarkatzen, euskaldunena bakarrik, eta, ondorioz, hitz desegokia dela euskal nazioa adierazteko? Galdera honentzat ere badu erantzuna, eta da, adibide bat jarriz, Olite eta Lizarrako jendeari Euzkadi Euskal Herria bezain arrotz egingo zaiola.

Aldizkari bereko hurrengo zenbakian (160), *euzkera* hitzak «euzkoen hizkuntza» esan nahi omen duelako, *s*-rekin ez, baizik *z*-rekin idatzi behar dela dioten aranazaleen kontra ateratzen da, eta hauen artean espreski Jose Arriandiagaren kontra (161), eta, aldi berean, baita haren erabilera asmatu zuen Aranaren kontra ere. Hemen Aranak 1901eko martxoko *Euzkadi*-n argitaratutako «Euzko» artikuluan (162) dakartzan atalak banan-banan aztertzen ditu. Funtsean, eztabaida *euzko* eta *era* etimologien gainean da, zeinetatik eratortzen baitira *euzkera* eta *erdera*, hitzak honela elkartuta: *euzko* = vasko eta *era* = lengua o palabra, etimologiaren aldetik, *euzko* hitza *eguzki*-tik letorkeelarik eta *era*, berriz, *ele*-tik. Ondorioz, *euzkera* hitzak «lengua de la nación vaska», edo «lengua del vasko», adieraziko luke, eta *erdera* hitza, berriz, «lengua extranjera» izango litzateke (163). *Euzko* erroan oinarrituta, dedukzioz ateratzen ditu besteok ere: *Vizcaya, Orozko, Amezkoa* eta *Gipuzkoa*.

Kanpionek, irizpidetzat literatura idatzia hartuta, esango du *euskara* hitza *s*-rekin idatzi izan dela: *heskuara, eskuara, heuskara, euskara, euskera, eskoara, uskara*, etab. Hala izan bada, honek esan nahiko luke entzule guztiek hitz hori hots horrekin entzun zutela. *Euzkera* hitza ez da agertzen euskal literaturan. Datu hau konstatatzetik hasi behar da. Eta bigarrenik, etimologia azken

(159) «Con el nombre de Euskal-Erria desaparece, a una, el nombre de euskaldun; a pretexto de restaurar nuestra personalidad vamos borrando la huella que el gigante dejó sobre el suelo sangriento de la historia» (Ibid., 151-152.orr.).

(160) «Defensa del nombre antiguo, castizo y legítimo de la lengua de los Baskos contra el soñado Euzkera», RIEV, 3, 1907, 217-241.orr.

(161) Egile honek *La Gaceta del Norte*-n idatzitako «De Euzkarología» lana aipatzen du, 1906-01-1ekoa, non euskaraz fonetika eta ortografia finkatzeko etimologiara jo behar dela sostengatzen baitu.

(162) *Euzkadi*, 1, 1901- Marzo; OC, III, 1783-1785.orr.

(163) Ibid., 1784.or.

oinarritzat hartzeari dagokionez, bide horrek indarrean dauden ohiko hitzak utzi eta egiazta ezin daitezkeen osin hipotetikoetan murgiltzera garamazke. Ate hori irekiz gero, irudimenak zernahi asma dezake. Hirugarrenik, Aranaren arrazoiketa logikoak balio lezake dedukzio bidez, *euzko + era* etimologiaren kasuan bezala, baldin lehen premisa –induzioaren unea– egiaztatua balitz. Nola frogatzen da *euzko*-ren jatorria *eguzki* dela? Kanpionen ustez, etimologien gaian zientifikotasunez jokatzeko, asko jakin behar da, garai hartan horretan zihardutenek zekitena baino gehiago: «El etimólogo basko realmente científico, sólo será posible mediante un conocimiento más completo del euskara que el que hoy nos es dable alcanzar; hasta entonces, las etimologías serán tanteos, sugestiones, avances, desbrozamiento de terreno» (164). Jakintsuena da umilak izaten jakitea. Bestalde, *–era* atzizkiari dagokionez, Azkueren hiztegian oinarritzen da, modua, usantza (*manera, modalidad, usantza*) adierazten duela esateko (165). Kasu honetan, euskaldunen hitz egiteko modua, ohitura, izango litzateke. Gainera, hizkuntza adierazteko, hortxe daude «izkera» eta «mintzara» hitzak ere.

Kanpionen artikulu luze honi beste luzeago batekin eman zion arrapostua aita Manuel Arriandiagak aldizkari bereko iraileko zenbakian (166), eta ez, berak espero bezala, Jose Arriandiaga laikoak, hau baitzen berarekin eztabaidan sartu zena eta berak bere aurreko artikuluan espreski aipatzen zuena. Klaretiarra puntuz puntu ezeztatzen ahalegintzen da nafarrak azaldutako argudioak. Onartzen du, ukaezina baita, literatura idatzian eta ahozkoan, euskara *s* fonema txistukariarekin idatzi eta ahoskatu izan dela. Aranak berak ere, hori bazekielako, hasieran hala*x*e ahoskatu eta transkribatu zuen. Baina forma hori egiazkoa ala itxurazkoa den, hots, bere jatorrian hala zenetz jakitea da kontua. Eta hau etimologiak erakus dezake. Arazo hauxe da, hain zuzen, Aranak argitu nahi izan zuena eta aranazaleek berretsiz segitzen dutena. Bat: Manuel Arriandiagarentzat, *era* hitz substantiboak hizkuntza esan nahi du eta bera da *euzk + era* eta *erd + era* hitz konposatuek batera duten elementu morfologikoa, edota bere hiztegia erabiliz, bera da elementu espezifikoa zehazten duen hitz generikoa. Bestalde, *euzko*-ren etimologiaz, Aranaren argudioa errepikatzera mugatzen da, *Amezkoa, Orozco, Guipúzcoa* eta *Vizcaya*-ren kasuan ere erro bera aurkitzen dela esanez, baina bere arrazoiketan behin eta berriz «probable», «verosímil» eta horrelako terminoak erabiltzen ditu (167), datu histo-

(164) «Minuta», *Bizkaitarra*, 6, 1894-02-28; OC, I, 241.or.

(165) «Mi objeto es otro. Poner fuera de duda que la demostración de significar *era* lengua es deficientísima y que tanto *era* como *ara* son índices de modalidad, o simples terminaciones formativas» (Ibid., 223).

(166) «¿Euzkera ala euskera?», RIEV, 6, 1907, Noviembre, 642-672.orr.

(167) Esaldi asko datoz horrela formulatuta: «Es difícil averiguar la etimología cierta de *euzko*. Con todo, no deja de ser probable la presencia del elemento radical de *egun* y *eguzki* en dicho vocablo» (Ibid., 660 or.). Beste batean: «El pueblo vasco es probable que vino del oriente tal como es, vasco. Luego es muy verosímil la etimología de *euzko, eguzki* = el de la luz o región de la luz, el de oriente» (Ibid., 661.or.).

riko berri eta fidagarriak ekarri gabe. Bi: ez da egia Aranak aldez aurretik frogatu gabeko printzipio orokorra formulatuz gero ateratzen dituela bere ondorioak, *a priori* arrazonatuz, alegia, zeren bere lanetan azterketa analitiko-deskriptiboak egin eta gero iristen baita azalpen sintetiko-deduktiboa egitera. Baina Aranak bere une deskribatzailean erabilitako argudioak argitu eta indartzeko balio zezaketen froga historiko berririk ez dakar, eta hori zen Kanpionek eskatzen zuena. Hiru: *–era* edo *–ara* atzizkiari dagokionez, dio, Azkuek esanahi bat baino gehiago eman dizkiola, lau bederen bai; hori batetik, eta bestetik, Aranaren defentsan *euzk-era* hitz konposatua edo elkartua dela frogatzeko, baieztatuko du *–era* hitzak, *ele*-tik datorrenez gero, berez duela esanahia, ez baita bere esanahia ez duen hitz osatzailerik. Eta nola *–era* hitza *ele*-tik datorrela frogatu ezinik ez dagoen metatesi-fenomenoaren bidez, zeinaren arabera euskaraz sarritan gertatzen baita *l* hizkia *r* bihurtzea, zuzena –logikoa– da, horri lege etimologikoa aplikatuz, *era* (ele) kasu honetan hizkuntza dela ondorioztatzea.

Laburbilduz, galdera euzkera ala euskera baita, ateratzen duen azken ondorio nagusia, hauxe da:

> «La forma *Euskera* es legítima y no engendra confusión: luego es admisible. Pero es preferible la forma *Euzkera*: a) porque conviene conservar el sonido silbante dental en todos los casos reales o primitivos y restaurarlo en los perdidos, ya que, en Bizcaya al menos, tiende a desaparecer: g) porque en sonidos afines, como lo son la *s* y la z, el vulgo indiscreto no es nuestro maestro, sino el instruído debe adoctrinar y guiar a aquél. Luego la forma *Euzkera*, además de ser real y primera, no soñada ni fantástica, es preferible a la forma *Euskera*» (168).

Aita Arriandiagaren kontraerantzunak berriz luma hartzera behartzen du Kanpion, eta zenbaki berean egiten du euskera formaren aldeko bigarren defentsa, artikuluaren izenburua errepikatuz (169). Hemen, aranismoak proposatzen duen irizpide etimologikoa hizkuntzaren erabilera arruntean aplikaezina dela frogatzeko, beste kontzeptu bat sartzen du tartean, esanez hizkuntzen berezko eboluzioan gertatzen diren hitzen aldaketak jatorrizkoak bezain legezkoak direla eta, beraz, onartu beharrekoak. Jatorrizko formak lehenestearen printzipioak, logikaz, gaztelania, frantsesa, portuguesa, italiera, katalana, etab. utzi eta, latina berreskuratzea suposatuko luke, jokabide absurdoa litzatekeena (170). Gainera, Aranaren eskolan egin ohi den hitzen egiazko formen eta itxurazkoen arteko bereizketa horrek, urrunenik ere, ustezko ondorioak atera-

(168) Ibid., 671-672.orr.

(169) «Segunda defensa del nombre antiguo, castizo y legítimo de la lengua de los Baskos, contra el soñado Euzkera», *RIEV*, 6, 1907, Noviembre, 673-698.orr.

(170) «Una cosa es la erudición, y otra el uso. La noticia de que *euskera* proviene de *euzkera*, tendrá su puesto adecuado en el diccionario histórico y etimológico del baskuenze; pero sacarla de allí, e ingerir el vocablo *euzkera* en el lenguaje corriente y moliente, delata cierta mentalidad de visionarismo y fantasía que Dios haga no penetre en otras esferas del nacionalismo, distintas de la lingüística» (Ibid., 675.or.).

tzera eraman gaitzake (171). Eta halaxe egiten du Manuel Arriandiagak, bere maisuak esana errepikatuz, ez baitu frogatzen «nazio-hizkuntzako izen guztiak *hizkuntza* substantiboaz osatuak daudela» dioen proposizio unibertsala legezkoa dela. Horregatik, lehen premisa onartezina denez gero, egia ez delako, haren arrazoiketa hankaz gora doa bere osotasunean (172).

Aranazaleek zirikatu egiten baitute, erantzun beharrean aurkitzen da Kanpion, baina irakurleak jakinaren gainean jartzen ditu, min ematen diola Aranaren iritziak ezeztatzen ibili beharrak, nahiago bailuke haren izena aupatzea, ez bakarrik euskalari bezala, baita, eta batez ere, nazionalismoaren sustatzaile bezala ere. Euskalaritzan, adinarekin azterbidean eredu zientifikoaren arabera jokatzeak kenduko zion hipotesi ausartegiak egiteko zeukan joera. Irakurtzekoa da, bizitzan hainbeste borrokatu eta gero, Kanpionek *post mortem* Aranaz idazten duena:

> «Mas la importancia y la gloria del Sr. Arana y Goiri no fluyen de haber inventado a *Euzkera, Euzkadi* y los *Euzkos*, sino de haber suscitado el nacionalismo, no ciertamente porque crease *exnihilo* la doctrina nacionalista, ni porque ésta, tal y como formuló, sea invulnerable en todas sus partes, sino porque a esta doctrina, que es un alma, la encarnó en un cuerpo vivo, y esto lo consiguen sólo los que recibieron del cielo el don del apostolado, es decir, el don de irradiar, fuera de sí, las grandes ideas de la mente y los nobles sentimientos del corazón» (173).

Egia esateko, eta oso barrutik, esaldi batean Aranaz esan eta idatzitakoetatik ez dugu beste ezer hoberik inon kausitu. Sekulakoa da. Euskalaritzarako gaitasun handia zuela erakutsi zuen bere lanetan.

1.2. RIEV aldizkarian zetista eta seisten arteko liskarra pizten den urte berean, Sabino Aranaren izendegia dela eta, beste eztabaida bat kaleratzen da, bere garaian izan zuen garrantziarengatik gaurko bibliografiak ere jasotzen duena (174). Kontu jakina da 1906an Gasteizko gotzain izendatua izan zen Cadena y Eleta-k, Pitillas-ko nafarrak, beren haurrentzat hala eskatzen zuten haurrei euskal izenak ipintea debekatu zuela eta jokabide honek euskal nazionalisten hasarrea piztu zuela. Luis Eleizalde izango da eliz hierarkiari aurpegi emango diona, gurasoek beren haurrei euskal izenak ipinteko eskubidea dutela errebindikatuz. Azkue sartzen da eztabaidan, Aranaren izendegia erabat berritu behar zela esanez eta, ondorioz, sorreran arazo politikoa zena linguistiko bihurtuz, ze-

(171) «Ese sistema es un castillo de naipe; presupone el conocimiento de las formas etimológicas y primitivas» (Ibid., 678.or.).

(172) «De donde saco la consecuencia que cuantos, y singularmente hablando en baskuenze, dicen *Euzkadi, euzkotar, euzkera*, en vez de *Euskal-Erria, euskeldun, euskera* o sus formas equivalentes comunes, cometen un atentado gravísimo contra la lengua que dicen amar y reverenciar» (Ibid., 697.or.).

(173) Ibid.

(174) Lopez Anton, Jose Javier, «El debate sobre el *izendegi* sabiniano. Una visión retrospectiva de la cultura vasca en 1907», *Sancho el Sabio*, 6, Gasteiz, 1996, 137-154.orr.

ren hori aldarrikatzean, Kanpionek Serapio Mujikari 1912ko abenduaren 4an egindako gutunean idazten dion bezala (175), Azkue Gotzainaren esanera jokatzen ari baitzen. Izendegiaren berrikuntzarako, bada, eliz agintariek batzorde bat izendatu zuten, parrokietan erretore jaunek «behar bezala eratutako euskal izenen zerrenda izan zezaten». Eleizaldek ez zuen begi onez ikusi jokabide hori eta joku horretan Azkueren eta honen lagunen eskua ezkutatzen zela iruditu zitzaion. Hiru dira hor saltseatzen dabiltzanak, Txomin Agirre, Karmelo Etxegarai eta Julio Urkijo, hurrenez hurren, honela deskribatzen dituenak: «Uno de ellos que habla y escribe bastante bien euzkera, pero es un carlista furibundísimo, otro que no es carlista y habla y escribe el euzkera, pero no bien y que debiendo escribir crónicas no las escribe, y el tercero que ni habla ni escribe el euzkera, pero habla y escribe acerca del euzkera» (176). Eleizalderentzat horietatik inork ez bide du autoritate linguistikorik Alderdiak (177) proposatutako euskal izenak «mote» batzuk besterik ez direla esateko. Urkijori ez dio inork eman euskalari-patenterik, Karmelo Etxegaraik ez du gai horretan ezagutzarik, Txomin Agirrek euskarazko bi nobela ditu. Autore hauek, azken batean, Aranaren euskara-eredua, garbizalekeria, alegia, zen auzitan jartzen zutena, zeina islatzen baitzen, ez bakarrik izendegian, baita hiztegian bertan ere.

Egia esan, Sabino Arana hil ondoko lehen urte haietan ez ziren gozoak izan abertzale eta euskaltzaleen arteko harremanak. Jose Arriandiaga (Joala) jeltzaleak sabindar eredura makurtzen ez ziren euskaltzaleen kontrako kanpainari ekin omen zion 1906an, Azkueren hiztegia kritikatzeraino ekin ere (178). Julio Urkixok RIEV sortu zuenean 1907an, Karmelo Etxegaraik Azkueri 1907ko martxoan egindako gutunean kontatzen dioenez, egile hori bera aldizkari horren kontra oldartu omen zen berehala. Azpeitiarrak «poseido», «ensabinado» eta horrelako perlak botatzen dizkio, ironiaz baino gehiago trufaz, literatur pieza batean haren kontura irri egiteko beta hartuko duela iragartzen baitu (179).

(175) Tellechea Idigoras, José Ignacio, «Cartas inéditas de Arturo Campión a Serapio Múgica (1899-1921)», *Anuario del Seminario de Filología Vasca 'Julio de Urquijo'*, XVIII-1, 1984, 27 or.

(176) Lopez Antonek aipatua, op. cit., 144.or.

(177) Luis Eleizaldek sarrera bat eginez berrargitaratzen du Sabino Aranaren *Deun-ixendegi euzkatarra. Santoral vasco o sea lista de nombres euskerizados de los Santos. Comisión Bizkaína de Euzkera del Partido Nacionalista Vasco* (Imprenta y Encuad. Bilbao Marítimo y Comercial, Bilbao, 1910).

(178) Hala jakinarazten dio Azkuek berak Toursetik Antonio Arrizubieta adiskide karlistari 1906an egindako gutunean: «Vamos a Joalear un poco. Te agradezco tus cariñosas frases al tratar de los ataques de que soy objeto. ¿Quién sabe si el Señor me proporciona el sabinismo o joalismo como de purgatorio? Si es así, bien venidos sean los Joalas y atáquenme y échenme por los suelos. (...) verás que has tenido razón al creer que no es otra cosa sino la envidia lo que les mueve a los chicos del nacionalismo a hablar contra mí» (Jurgi Kintanak aipatua, op. cit., 111.or.).

(179) «Dejaré pasar tiempo, pues tarea más árdua me absorbe en estos momentos; y entonces, si los *euzkos* y *euzkadis* no hubieran caido por el peso de su ridiculez como cayeron los *euskerias*, *vaskos* y *jelas*, desenfundaré mi sátira en *Esteban Zoro* y creo que tendrán ocasión de reirse hasta aquellas graves matronas que noche y día hacen oficio de porteras en el Ayuntamiento de Bilbao» (Ibid.).

Erasoa, ordea, alde bietakoa da. Koldo Eleizalde, *Euzkadi* egunkariko zuzendaria, biziki hasarretzen da Julio Urkixoren RIEV aldizkarian Arturo Kanpionen «Un bautizo» artikulua argitaratzen duelako, «Uchin de Mendaur» ezizenpean ezkutatuta, zeinetan, orokorrean sistema aranistaren irizpide etimologikoak eta neologismoak kritikatzearekin batera, Urkixok proposatutako *eliza* erabiltzearen aldekoa agertzen baita (180). Eleizaldek *txadon*-en aldeko aukera egina zuenez, salatua sentitzen da eta, ondorioz, elkarren arteko harremanak etenda geratzen dira. Eztabaidaren espiralean, honako hau aurpegiratu zion, antza, bilbaotarrak bergararrari:

«¡Cuando Vd. firme Txadonalde'tar Koldobika yo aceptaré txadon!» (181).

Denboraz, Eleizalde joeraz aldatzen joango da neologismoen kontuan:

«Cuando escribí el *Euzkotarren ixendegia* estaba de acuerdo con Sabino Arana, pero luego lo rectifiqué» (182).

Zergatik ote euskaltzaleen artean horrelako kalapitak? Azkueren ustez, esan bezala, bekaizkeriagatik dena, ez beste ezergatik. Txomin Agirrek ere hitz berbera erabiltzen du Azkueri 1907an egindako gutun batean: «envidioso» (183).

Tartean bekaizkeria egongo zela, seguru. Baina hau bezain segurua da, halaber, norberaren zipozkeriaz gain, arrazoi linguistikoen ondoan politikoak ere aurkitzen zirela, azken hauek ez nolanahikoak ere, elkar-guruzatzen zituzten gutunetan garbiki islatzen den bezala. Okerrena da, azken maila hauetan ere, setakeria, dogmakeria, politikeria eta gisakoak, gehienetan, ia beti ez esatearren, alde batean bakarrik egoten direla.

Euskal izendegiaren arazora itzulita, orduko eztabaidaz egun egiten den irakurketen artean bat, hauxe da: euskaltzetasuna politikarekin nahastu zela edo, bestela esanda, jeltzaleek –kasu honetan Eleizaldek– arrazoi politikoez baliatu nahi izan zutela sabindar izendegiaren defentsan. Besteek, aldiz, hizkuntza arrazoiek zituzten gidari bakar. Horrela, berez linguistikoa zen arazoa politizatzen ahalengintzen diren gotzain nazionalista espainolistaren eta nazionalista jeltzaleen erdian, esaten da bi ertz politizatu horiek –politikoa eta kulturala– gainditzera zetorrela, hain zuzen, euskalari-sektore hori. Euskaltzale-mulzo hau biderdian kokatuko da, beraz: batetik, Gotzainaren kontra euskal kulturaren

(180) RIEV, IV, 1910, 324-326.orr.

(181) *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco, Literatura*, II, Auñamendi, Donostia; Esteban Antxustegik aipatua, op. cit., 38.or.

(182) «Odon Apraiz jaunaren hitzak», Revista *Euskera*, XXIV, 1978-2, 878.or., Esteban Antxustegik aipatua, op. cit., 39.or.

(183) «¿Hay tanto envidioso! Sábete, querido, que no hay ni un sólo carlista que no te ensalce, pero en cambio los *bizkaitarras*... Mucho ¡*Gora Euzkadi*! Y luego a reventar a los que más hacen en favor del País. El grito ¡*gora Euzkadi*!, en último término, no es otra cosa que un ¡viva yo! en boca de todos los que lo profieren» (Jurgi Kintanak aipatua, op. cit., 112.or.).

berezitasunak onartzen ez dituelako, baina, bestaldetik baita euskal nazionalisten kontra ere, hauek Aranaren izendegian oinarritzen zirelako. Batzuetan horrela tipifikatzen da eztabaidaren gunea, alde batean leudekelarik ertzeko bi nazionalistak –Eleizalde jeltzalea eta Gotzain espainola– eta bestean beren arrazoiak euskalaritzan bakarrik oinarritzen dituzten euskaltzaleak. Ertzeko bi jarrera horiek euskara eta euskal kultura instrumentalizatu besterik ez dute egiten, agian ohargabean, baina egiazki. Nolanahi ere, hitzaldiaz geroztik Jurgi Kintana historialariak gutun baten bidez jakinarazi digunez, izendegiaren kasu honetan, badirudi eztabaidan parte hartu zutenek beren iritzia *motu propio* eman zutela, alderdi jakin baten agindura jokatu gabe. Kanpion nahastu egin zen, antza, Azkuek apezpikuaren esanetara ziharduela esatean (184).

Irakurketa hau egiten dutenentzat garbi dago zein den bide zuzena: euskararena despolitizatzea, alegia. Politika norberaren ideologiari dagokion zerbait da, zerbait partikularra; kultura, aldiz, komunitate baten ondarea, zerbait kolektiboa (185). Zentzu honetan, kulturaren eta politikaren arteko bereizketa hori egin zutelako, hain zuzen, eredutzat jartzen dira euskal kulturan nor izan diren batzuk, hala nola Julian Elorza, Azkue, Pierre Lhande, Juan de Iturralde y Suit, Wentworth Webster, edo berriagotan, Julio Caro Baroja, edo Jose Migel Barandiaran bera. Fundamentalismorik ez da behar: hau da mezua. Euskal kultura salbatuko bada, pragmatismo hutsaren eskabidez, euskalgintza despolizatu beste biderik ez da, J. J. Lopez Antonen ustez:

> «Desvisceralizar la cultura vasca y despolizarla era un deber» (186). Gure aurreko euskaltzaleek, antza, hala jokatu omen zuten.

2. EUZKELTZALE BAZKUNA ETA *EUZKEREA*

2.1. Euzkeltzale-Bazkuna

Euzko-Gaztedija, EAJko gazteen adar nazionalista, Bilbon sortzen da 1904ko urtarrilaren 3an, eta handik laster, batez ere 1908tik aurrera, Euskal Pizkundearen eragile bilakatzen da, *Euzkeltzale-Bazkuna* elkartearen inguruan

(184) García Trujillo, Sebastián, *La novela costumbrista de Domingo de Aguirre*, Instituto Diocesano de Teología Pastoral, Bilbao, 1993, 127-129.orr.

(185) Hala irakurtzen da J.J. Lopez Antonen pasarte honetan: «Y entre los dos fuegos, como siempre, los que defienden la cultura autóctona, sin manipulación alguna, frente a los fundamentalismos en liza, procedan de los adversarios encubiertos de objetividad o los apologistas excesivamente entusiastas. Pero es que el folklore, la historia, las costumbres, las leyendas o canciones legadas por los antepasados, nada tienen que ver con la política, que afecta a la esfera particular de cada individuo, mientras que el acervo de una comunidad pertenece a todos los miembros de la misma» (Op. cit., 149.or.).

(186) Ibid., 154.or.

hainbat kultur ekintza antolatuz: hitzaldiak, antzerkiak, ikerketa-guneak, euskarazko eskolak, mitinak, mendigoizaleen txangoak, etab. Sabino Aranaren –batez ere, lehen garaikoaren– herentzia abertzale eta euskaltzaleak eraginik sakon eta iraunkorrena gazte hauen gogo-bihotzetan izango du. Horiek izango ditu jarraitzalerik sutsuenak, eta zenbait puntutan baita itsuenak ere. Bilbaoko gazte abertzale hauek izen bereko aldizkari bat sortu zuten 1913an, kirolleku bat ere eraiki zuten, «Kirolokieta» izenekoa, erakundeko gazteek beren kirola egin zezaten. Orobat, *Euzko Deya* aldizkariaren sorrera ere elkartearen emaitza da, bi epealditan zehar luzatzen dena, lehenengoan 1916tik 1918ra, eta bigarrenean 1921etik 1922ra. Bi aro hauen bukaerak gobernu-zapalkuntza dute mugarri.

Baina 1918an, lehen mundu-gerraren ondotik sortzen den errepresiogiroan, erakundeari beren egoitzak itxi zizkioten, berriro handik urte t'erdira irekitzeko. Familia nazionalistaren barruan jadanik desadostasunak agertzen hasiak baziren ere Gasteizen 1917ko abenduan egindako Batzarrean, erabateko etena 1921etik aurrera gertatuko da, beste arrazoien artean, gazte hauek Comunión-ekoak baino jarrera abertzaleagoak eta sozialistagoak sostengatzen dituztelako, garbiki euskal independentzia aldarrikatuz eta atzerriko mugimendu antikolonialisten lerroan kokatuz. Primo de Rivera gobernu-buruaren diktadurak EAJ-Aberrikoen egoitzak 1923ko irailean itxiko ditu berriro eta harrezkero, Comunión Nacionalista-koek *Euzkadi* egunkari elebiduna orain gaztelaniaz argitaratzen segituko duten bitartean –euskaraz egitea debekatua zegoelako, hain zuzen–, EAJ-Aberrikoen kultur jarduerak zein politika-ekintzak itzalera kondenatuak izango dira eta gidarietako batzuek erbesterako bidea hartu beharra izango dute. Testuinguru honetan kokatu behar da *Euzkaltzale-Bazkuna* elkartearen berpiztea eta honen gerizpean sortu eta gorpuzten den *Euzkerea* aldizkariko idazle-taldea 1929ko urte-hasieran. Euskal Pizkundearen abiada bizkorrean, 1920ko hamarkadan, ondo zehaztu beharreko argilunez pintatua da familia nazionalistaren koadroa, batez ere, Bizkaiko partean. Hemen arras presente dago orokorrean Aranaren gogoa, hark ereindako nazionalismoaren hazia. Baina, askotan esaten bada ere, gaur ozenki esan dezakegu, orduko ez Arana bat, baizik bat baino gehiago errebindikatzen dituztela: batzuek lehen aroko Arana independentista eta garbizalea, beste batzuek azken aroko Arana autonomista eta ez hain garbizalea. *Euzkerea*-koek, hain zuzen, lehen Sabino erasokor hura, politikagintzan sartu aurreko teorilari ausart hura, bereganatuko dute, ez presodengiak eta politikagintzan nozitutako sofrikarioek –eta, agian, emaitzen eskasiek– legalitate espainolera makurrarazten duten Sabino eraldatu hura, «Liga de Vascos Españolistas» harekin zehazki zer eraiki nahi izan zuen argitzeke joan zen hura, zeinaren interpretatzaile nagusi, ez Luis bere anaia, baizik Kizkitza izango baita, gehiengo nazionalista autonomismoaren bidetik gidatuko duena, beti ere legalismoak ahalbidetzen duen neurrian. Biziki argigarriak dira aita Mauro beneditarrak, Kizkitzaren omenez, *Sabino Arana. Padre de las nacionalidades* izenarekin 1981ean argitaratu-

tako bi tomoak (187). Hauetan datorren guztia ez da azken hitza, zerutik ez ditu hodei guztiak ezabatzen, baina asko laguntzen du garai ilun hura argitzen.

Euzko-Gaztedija-k zazpi urteko tunela pasatu ondoren kaleratzen du *Euzkerea* aldizkaria, justu Primo de Riverak gobernua utzi aurreko urtean, 1929an. Hurrengo urtean, 1930eko ekainaren 8an, hertsirik zeuden Bilbako egoitzak irekiko dira berriro eta, honela, *Euzkeltzale-Bazkuna* elkarteak bere lehengo biderari, aurreko hamarkadan bideratua zuenari emango dio segida. Orain, batik bat, hiru eginkizun izango dituzte helburu, hots: euskara irakasteko eskolak ematea, iritzi publikoan eragina izan eta euskal pentsamendua euskaraz lantzeko aldizkari bat sortzea –jadanik aurreko urtean bideratua– eta, azkenik, abertzaletasuna zein euskaltzaletasuna pizteko liburuak argitaratzea. Azken asmo hau betetzeko, *Euzkerea* aldizkariaren jabetzakoa den *Pizkundea* argitaletxea daukate eta honek hainbat liburu kaleratzen ditu, horietako batzuk, bere garaian izan zuten arrakastarengatik berehala agortu zirelako, berralgitapenak direnak, hala nola *Método gradual para aprender el Euzkera*, *Egutegi Euzkotarra*, aldizkariak berak bizkaieraz eta gipuzkeraz prestatua, eta Aranaren *Tratado Etimológico de los Apellidos Euzkéricos*, eta besterik (188). Beste liburu batzuk ere argitaratzeko prest zeudela iragartzen zen, hauek zehazki: aita Zabala-Aranaren *Otoidi kistarra*, Goyaldek itzulitako *Ipuñak* (Sienkevicz poloniarraren ipuinak), *Hamaika gabetako ipuñak*, Nabarriztarrak itzuliak, *Zenbakiztija* (Aritmética), *Daneurtiztija* (Geometría), *Goizparra* (Ebanjelioak), Joseba Altunaren *Ume euzkaldunaren laguna*, eta Amandarroren *Azijerea ta osasun-bidia* (Urbanidad e higiene) (189). Urtean bizpahiru liburu argiratzea agintzen zuen.

Euskarazko eskolak 1930ean hasi zituzten (190), 270 ikaslerekin, eta badirudi, Jadarkak dakarrenez, euskal eskola hauetako ikasleen kopurua handitzen joan zela (191). Euskarazko antzerki-talde bat ere bazuen, *Oldargi* izenekoa, eta honek ere bere agerraldi sonatuak egin zituen, horietako bat Bilbaoko «Teatro de los Campos»en Aranaren omenez (192), eta Bizkaitik kanpora, Bergaran 1930ean, hau ere berebiziko arrakastarekin (193).

(187) Editorial La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.

(188) *Euzkerea*, XXII, 1930, Urria, 472.or.

(189) «Libros para el euzkera!», *Euzkerea*, VI, 1929, Bagilak 15.

(190) «El estudio del idioma. Hay que hacerse euzkeldun», *Euzkerea*, XX, 1930, Dagonilak 15, 465.or.

(191) «Viendo la enorme concurrencia de jóvenes entusiastas y genorosos que acuden a las clases de Euzkera de Juventud, bien se puede afirmar que el número de euzkaldunes ha de acrecer notablemente en este Bilbao-Abando donde si es cierto que el Euzkera halló en otros tiempos frialdad e inconsciencia, no es menos exacto que de algún tiempo a esta parte es donde más calor ha encontrado para su desenvolvimiento» («El Euzkera por la Patria», *Euzkerea*, XXXIII, 1931, Iralak 15, 3-4.orr.).

(192) «Pizkundia», *Euzkerea*, XV, 1930, Epalak 15.

(193) «*Oldargi* en Bergara», *Euzkerea*, XX, 1930, Dagonilak 15, 465.or.

Elkartearen txinpartak erbesteraino ere iristen dira. Une hartan Amerikan aurkitzen den EAJ-Aberriko Eli Gallastegi errefuxiatu politikoak *Cultura Vasca* izeneko elkarte bat sortzen du, Amerika osoan zehar barreiaturik dauden euskal erbestetuen artean Aberriaren aldeko atxikipenari eusteko, batez ere euskal gaiez diharduten liburuak irakurriz eta bide hori bultzatuz (194).

Euzkerea-k, urtebeteko ibilaldia egin eta gero, Euskal Pizkundeak Aranaren irudiari zor dion itzala berresten du, maila guztietan jarraitu behar zaiona: «Figura genial y única, del Maestro de los maestros en ese y en todos los aspectos de nuestro resurgimiento nacional» (195). Eta hau esatean, *Euzkerea*-koek diote ez direla elkartuko sekula santan Sabino Aranaren eskola ezezten dutenekin, berdin hauek jeltzaleak badira ere (196). Maisuaren pentsamendua zuzen interpretatzen duten bakarrak beraiek direla uste baitute, haren izena «fetitxe» edo «idolotzat» hartzen dutela edo horrelako zerbait irakurri orduko, salatuak sentituko dira. Onartuko dute badela oraindik euskalaritzan ikertzekorik, baina oinarrizko printzipioak jadanik Sabinok finkatuta utzi zituela, diote. Horregatik, ikertzear dagoena zimentu teoriko horien gainean eraikitzea proposatzen dute eta horretarako, 1933an, ikerketa-elkarte bat sortzea (197). Mintegi horietan Ekonomia, Soziologia, Historia eta Filologiako gaiak harrotzen dira. Beraz, ikusten gatozenez, kultur mugimendu trinko eta antolatu bat dago hor lanean ari dena, Sabino Aranaren gerizpean Euskal Pizkundiari bere ekarpena egiten ari zaiona. Noski, beren bidetik.

Sabino Aranari jarraiki (198), honen eskolakoek aldarrikatzen duten oinarrizko beste printzipio bat da, euskaltzaletasunak abertzaletasunari atxikirik joan behar duela. Abertzaletasunaren surik gabe hila da euskara, esango du Jadarkak (199). Txori-Errekak, Ondarrutik, gauza bera esaten dio Zeletari: «Euzkeltzaletasunaren gañetik abertaletasuna daukagu, ta ori olan ixanik, gure biarkuna abertzaletasunari jarraitzia da» (200).

---

(194) «Cultura Vasca», *Euzkerea*, XXV, 1931, Urtarrilak 15, 552.or.

(195) «De momento actual», *Euzkerea*, XIV, 1930, Otsailak 15, 283.or.

(196) «Por ello, y siguiendo estas enseñanzas del Maestro, tan sanas y razonables, como todas las suyas, *Euzkerea* tiene que rechazar la unión con todos aquellos que directa o indirectamente se opongan a la escuela sabiniana que nosotros defendemos. Esto no quiere decir que nosotros rechazamos sistemáticamente la unión. Son, por el contrario, nuestros enemigos los que la rechazan» (Ibid.).

(197) «Sobre la necesidad de un 'Círculo de estudios euzkeralógicos'», *Euzkerea*, XX, 1933, Dagonila.

(198) Honela dio aldizkariak transkribatzen duen Aranaren esaldi honek: «El patriota, que ama al Euzkera porque es la lengua de su raza, sabe perfectamente que salvada la Patria, está salvado el Euzkera» (*Euzkerea*, XIII, 1936, Urtarrila-Otsaila).

(199) «Aquella idea que movió a nuestro Maestro a proclamar la nacionalidad y los derechos de los vascos, es la que anima el renacimiento de todas nuestras características, es la que preside todos nuestros actos. Si no por Sabin, el Euzkera hubiera muerto para estas fechas» (Op. cit., 5.or.).

(200) «Zeleta'ri», *Euzkerea*, XIV, 1930, Otsalak 15, 299.or.

2.2. *Euzkerea* aldizkaria

Aldizkari honen lehen zenbakia 1929ko urtarrilaren 15ean kaleratzen da, Bilbaon, euskaraz eta gaztelaniaz, azalean «Pizkundea» ikurra dakarrela. Esan beharrik ez dago lehen aipatutako *Euzko Deya* duela aurrekari. Sarreran, Euskal Pizkundearen eragile eta gidari teorikotzat Astarloa eta Aranaren izenak aipatzen dira (201). Eta lehen zenbakiko 10. orrialdean azken honen argazkia dator, oinean honako hau dioena:

> «Pues entonces, ¿qué no podría decir Astarloa de tí, Sabin, mago de la investigación euzkeralógica; genio que asimiló, hasta depurar el manantial, todo el genio fecundísimo del habla misteriosa; creador de la nueva vida del idioma racial imperecedera; fruto maduro de todas las sabidurías, arrancado al árbol de tus treinta y ocho años de juventud, plena de merecimientos?».

Ez da ezer esaten, alajaina! Jainkoari ere horrelako gurtzarik! Aranari bakarrik deitzen zaio «Maisua», maiuskulaz, eta haren izena sakralizaturik bezala agertzen da, hark esanak edo idatziak betiko egiak bailiran transkribatuz. Aldizkariak ia zenbakiro ekartzen ditu Aranaren pasarteak «Páginas del maestro» sailean, edo haren lanei buruzko iruzkinak, gehienetan hitz berrien inguruan. San Andres egunarekin, 1930eko azaroaren 30ean, *Euzkerea*-koek omenaldi hunkigarri bat egin zioten Arana maisuari Bilbon. Han izan ziren haren izena aupatzen Jose Antonio Agirre, Jemein (Jadarka), Orueta, Egileor eta Amantzi Urriolabeitia. Hau izan baitzen Arana euskalariaz mintzatu zena, merezi du pasarte hau irakurtzeak, hemen ageri baita nondik zetozen maisuaren kontrako erasoak:

> «Lo que no puedo pasar sin protesta –por ser manifiesta injusticia– es la afirmación que en alguna ocasión he oído de labios... *no importa quien*, y es que la aceptación de la escuela euzkeralógica de Arana-Goiri, se debe a que éste dispuso de un partido político que en un todo e incondicionalmente seguía y sigue los postulados doctrinales del Maestro, como se admiten y profesan las verdades dogmáticas» (202).

---

(201) Gaztelaniaz dator hauen aurkezpena: «Entre los precursores del actual renacimiento lingüístico, fue Astarloa quien con mayor profundidad de juicio asentó los fundamentos para la investigación euzkeralógica. Y después Arana-Goiri, sincero admirador de aquél, vino con la intuición inigualada de su privilegiado cerebro a abrir el ciclo vivificador de la restauración, creando una escuela invulnerable que agrupó rápidamente en la labor renancentista a las inteligencias más capacitadas del país. En pocos años, la escuela euzkeralógica de Arana-Goiri adquirió el sabor y el prestigio inconfundibles de las obras clásicas imperecederas. Hoy, sin embargo, necesita, para la más rápida eficacia de su influencia restauradora del idioma, que cuantos euzkeralogos, euzkeragrafos y euzkaltzales ven en ella la segura vivificación del habla de nuestros asabas, posean en el terreno de la acción un punto de convergencia, un lazo de unión amable y confortador, que facilite y dulcifique el rendimiento y acelere la madurez del fruto jugoso, dorado, sano, obtenido por el esfuerzo y por el amor. A esto viene *Euzkerea*. A sostener la escuela euzkeralógica moderna, única e invulnerable, que Arana-Goiri, con el nombre de Renacimiento del idioma, firmísimamente estatuyó» (Ikasle, «Agur», *Euzkerea*, 1, 1929, Urtarrilak 15, 2 or.).

(202) «El día de San Andrés en honor del maestro», *Euzkerea*, XXIV, 1930, Lotazila, 525 or.

Hizlariak, Arana «maisuari» ezaugarriren bat jartzeko eskatuko baliote, hauxe jarriko omen lioke: «Ni naiz euzkeraren pìzkundea» (203). Ebanjelioko pasartetik hartua dirudi.

Hizkuntz azturak aldatzeko deia ere sarritan egiten da, euskarak, mintzatzen ez bada, ez baitu behar adinako eraginik izango gizartean: «Euzkera mintzatzen dan errietan, oitura garbi ederrak, ekandu onak ikusten dira; erdera gure euzkerearekin nastu dan errietan ostera, oiturak ere nastu xamarrak ikusten dira. Euzkerea alde batera utzi eta erdera bakarrik mintzatzen diranetan barriz, euzkel-usai gutxiko oiturak, ekandu gaiztuak ikusten dira. Orregatik euzkeraz mintzatu bihar degu, beti euzkeraz! (...) Gure izkuntza maitia galtzen ba'da, Euzkel-erria ere galduko da. Beraz Euzkeraz mintzatu gaitezan, beti Euzkeraz» (204). Horrelako sloganak sarritan agertzen dira aldizkarian. Hizkuntzaren erabileraz kezka bizia dago, eta horretaz jabetzea garrantzitsua da, haren gizarteratzea, baldin nonbaitetik, azken buruan hortik baitatorke.

Euskal Pizkundearen historian *Euzkerea*-koak zokoratuegiak izan direlakoan baikaude, besteak beste, haien euskara-ereduak bide laburra egin zuelako, ordua da, halere, dagokien lekua aitortzea, eta ez bakarrik Aranaren eragina horiengan garbiki islatzen delako, baita –eta batik bat–, aldizkari horretako talaitatik eztabaida interesgarriak pizten direlako ere. Eztabaidak, errespetuz eginak direnean, gehienetan argigarri izaten dira.

Euzkerea aldizkarian, 1929ko III. zenbakitik aurrera, atal berezi bat irekitzen da, «Los contradictores del maestro» izenburuarekin, non Abandokoaren iritziren bat edo beste ezbaian jartzera ausartzen zirenak errotarrian xehatzen baitira kupidarik gabe. Konbentzituta zeuden Sabino Arana euskalariaren lana gutxiestea zutela xede haren kontraesale horiek (205). Kontraerasoa, gainera, gaztelaniaz egitea erabakitzen da, eztabaidaren berri jende gehiagok izan dezan.

2.2.1. Maisuaren kontraesale horiek, *Euzkadi*, *Euskera* eta horrelako aldizkarietan idazten dutenak dira. «Errolegi» ezizena daraman egilea da errotarriaren zapadura ezagutzen lehena, *Euzkadi* aldizkarian, 5.067. zenbakian, Sabino Aranaren *Lecciones de Ortografia del Euzkera Bizkaino* liburuan agertzen diren iritzi batzuk kritikatzen edo zuzentzen omen dituelako, hala nola «Ingland» ordez, «England» beharko lukeela, gipuzkeraz «berringi» erabiltzen dela eta ez «izparringi» (*periódico*), «bitxabala» (*carretera*) eta «orlegi» (*ver-*

(203) Ibid., 524.or.

(204) Garbine ta Edurne, «Euzkeraz, beti Euzkeraz», *Euzkerea*, XXXVI, 1931, Otsailak 15, 572.or.

(205) «Tenemos mucho interés en que se sepa por todos –euzkeldunes y erdeldunes- que hay interés, donde sea, en restar méritos a la labor euzkeralógica de Arana-Goiri, inigualada de cerca ni de lejos, hasta hoy, en el campo del renacimiento del idioma vasco. Tenemos mucho interés en que se vea palpablemente, por todos, la penuria científica, la falta de razón y sobra de ligereza con que la escuela del maestro indiscutible quiere socavarse» («Los contradictores del maestro», *Euzkerea*, III, 1929, Epalak 15, 54.or.).

de) hitzak asmatzean, ez zela zuzen ibili, eta abar. Hau guztia euskara berria iruditzen zaio. Ez hala, ordea, *Euzkerea*-koentzat, hauentzat, «orlegi», adibidez, «belegi»ren (*amarillo*) antzera, oso egoki asmatua baita herri-senaren eredura, edo herri soilaren ahotik zuzen jasoak, Kirikiñok, adibidez, «zirijol» (*fideo*) eta «txirringuts» (*bicicleta*) bezala.

Azken batean, ongi asmatutako edo herritik jasotako hitzen egokitasunkontua erabilerak erabakitzen baitu, beude hor auzi horiek. Elorregi kritikaria, hau ere esan beharra dago, ez zebilen beti zuzen, zeren, Bizkaian erabiltzen diren «bier», «bijar» eta «bijer» forma ortografikoak direla eta, Aranaren testuan kontraesan batzuk ikusi bide baitzituen ez zeuden lekuan eta, lege fonetiko eta ortografikoen arteko bereizketaz egiten dituen zehaztapenez ez ohartzean, ondorio faltsuak ateratzen baititu (206). Sabino Aranak, hain zuzen, hiru forma horietatik Lekeitioko «bijar» hobesten du eta, beraz, horrela ahoskatu eta idaztearen aldekoa agertuko da. Beraz, euskalki baten baitako batasunari eusteko orduan, lehenik fonetika dator eta gero ortografia.

Eztabaidak aurrera egingo zuela espero zen unean, Errolegik uztea erabakitzen du, Sabino Aranaren erroreak ezin direla argitaratu eta, *Euzkerea*-koen presioz *Euzkadi*-ko aholkulariek hala eskatu omen diotelako (207). Egunkari honetako batzuk maisuaren izena gutxiesten ari zirelakoan zeuden *Euzkerea*-koak eta horregatik kexatu ziren hango zuzendaritzaren aurrean (208). Une horretan *Euzkadi*-ko «Euzkel-atala» saileko arduraduna Orixe baitzen, Kirikiñoren lekukoa hartu zuena, hain zuzen, honek bere sailetik Errolegi lankidea arrazoi ez-linguistikoengatik isilarazi zutela idatzi zuelako (209), antisabinisten buruzagi deklaratu zuten eta, harrezkero, gerra pertsonala egingo diote. Jarraian adierazia dator arrazoia:

> «Es, pues, 'Orixe' juez y parte en ese pleito, en el que nosotros no hemos hecho más que estar a la defensiva» (210).

---

(206) Zuzen esana, beraz, kasu honetan honako hau: «Ha interpretado caprichosa y erróneamente algunas palabras del citado párrafo y ha sacado de éllas, sin lógica de ninguna clase, una consecuencia falsísima» (Ibid., 57.or.).

(207) Hala irakurtzen da *Euzkerea*-ko iturri berean, 58. orrialdean: «Escrito lo que precede, leemos en el diario *Euzkadi*, nº 5.095, del 1 del actual, que 'Elorregi' abandona la tarea que se había propuesto de dar a conocer –por considerarlas dignas de ello ('jakingarriak diralako'), son sus palabras)- las faltas del Maestro. La razón de su retirada la da él mismo, con estas palabras que traducimos: 'A petición de los de *Euzkerea*, me han llamado los consejeros de *Euzkadi*, para pedirme que no niegue las palabras de Sabino. Por eso termino hoy este tema. Puesto que no se pueden publicar las faltas de Sabino, la discusión no tiene razón de continuar».

(208) «Y si es cierto que algunos señores se acercaron a aquéllos particularmente, tampoco fué, nos consta, a pedir que 'no se negasen en *Euzkadi* las palabras de Sabino' –cosa de por si ya improcedente en dicho diario-, sino a hacerles ver a sus consejeros la fea labor emprendida por algunos de sus colaboradores de desprestigio a nuestro maestro, llegando, para ello, hasta a tergiversar sus textos» (ibid., 58.or.).

(209) *Euzkadi*, 1929-03-8.

(210) Ibid., 58.or.

Bera da, *Euzkerea*-koen aburuz, bi argitalpen horietako lankideen artean gertatzen ari den zatiketaren errudun nagusia. Mingarria bada Errolegiri ateak ixtea *Euzkerea*-n, ez du min gutxiago ematen «Euskaldun berri bat», «Norbait», «Elexalde», «Euzkeldun barri zar bijok» eta, *Euzkadi*-tik at geratu izanak. Orixek (211) dioenez, ordea, lehen esandakoez gain deus berririk ez zekartelako utzi omen zituen bazterrean.

2.2.2. *Euzkerea*-koen Orixerenganako zapuzkeria lehenagotik zetorrena zen, genitiboko «aren» eta «bere» erakusle eta izenordainen inguruan sortzen den eztabaidan (212) zehazten dena. Aranazaleek Orixeri aurpegiratzen diote, besteak beste, «bera» formaren jatorrian «beu» forma aurkitzen dela esaten lehena Sabino Arana izanda (213), zergatik saiatzen den hari merituak kentzen. Orixerentzat kontua ez da meritua ematea ala ez ematea, dagokionean dagokiona ematea baizik. Horregatik, «Euskaldun barri zar bat» ezizenekoari ematen dion erantzunean irakur daitekeen bezala, ez du onartuko euskalaritzan azken hitza harena izatea:

> «Quizás hemos leído más veces que usted a Sabino, estimándole en su justo precio, y sentimos que casi nos tache de contrarios a él ni a nadie. El tono que adopta es ese. Respeto la opinión de Sabino pero no la comparto, aunque yo sea don Nadie. Si mi razón no vale, combátala, y por si valiese, no se fije en la firma. No tenga el mal gusto de hacerme apología de uno a quien no he combatido. Conténtese con citarle y con exponer claro su pensamiento. Tanto vale una firma, aunque sea la de Santo Tomás, cuanto valgan sus razones (...) No, pues, todo lo que dice un autor, por grande que sea, es infalible, y menos en lingüística. El discutirle no es hacerle deshonor» (214).

Ez inoren esanean, arrazoiaren sendotasunean baizik oinarritu nahiko lukeen Orixeren aburu desmifikatzaile honi honako beste sententzia honekin ematen diote bukaera *Euzkerea*-koek eskuartean darabilten eztabaida honi:

> «Orixe y varios Orixes son y seguirán siendo irreductiblemente antisabinianos en Euzkeralogía. Cuando, gracias a la labor magistral de Arana-Goiri, se había alzanzado una fuerte unidad de criterio, de método y de orientación en aquella ciencia; cuando todos –salvo contadísimas excepciones que ninguna eficaz labor disidente podían realizar– todos los euzkerálogos, *euzkelidazles* y *euskeltzales* seguían en santa paz y unión una escuela euzkeralógica medulosa, científica, fructífera, la de Arana-Goiri'tar Sabin, han conseguido los disidentes,

(211) Hala adierazten dio «Beste euzkeldun barri zar bat»i ematen dion hirugarren erantzuneko oharrean: «Si yo retirando su anterior escrito le dejé en la estacada, fue porque nada aducía usted de nuevo y lo hacía en forma violenta. Entre los otro cuatro que el mismo día dejé en la estacada, había un escrito en vasco, modelo de mesura, pero que tampoco añadía nada de nuevo, y no era cosa de seguir indefinidamente» («Ura», *Euzkadi*, 1928-10-31).

(212) Honetaz ez goaz luzatzera jadanik arituak baikara *Orixe eta bere garaia* liburukian, 590-595 orrialdeetan.

(213) «Demostró el maestro la existencia, en algún tiempo, del pronombre personal de tercera, BEU, no conocido en el uso actual» («... Y los contradictorcillos», *Euzkerea*, VI, 1929, Bagilak 15, 127.or.).

(214) En defensa de *bere*. Euskaldun barri zar bat-i erantzuna», *Euzkadi*, 1928-10-19.

por simple debilidad nuestra, o de algunos de los nuestros, posiciones más ventajosas para combatir sin razones a la escuela euzkeralógica de Sabin. Si entonces no surgieron las lamentaciones, menos deben surgir ahora; cuando nosotros, estando donde estábamos –porque ni sombra de razón se ha expuesto por nadie para hacernos cambiar de pensamiento, ni para que haya podido debilitarse ¡al contrario! nuestra fé en la gran autoridad del maestro–, nos mantenemos firmes en sus enseñanzas; en las que los Orixes de ayer y de hoy, con harta superficialidad de pensamiento pretenden arrinconar. Y con esto damos por terminada la discusión que con Orixe se ha sostenido en esta Revista por varios colaboradores, dejando de publicar algunos artículos más que se habían recibido» (215).

Orixek arrazoiaren indarrean sinesten zuen; *Euzkerea*-koek autoritateari zor zaion fedean. Nolanahi ere, «y los contradictorcillos» izenburuak berak ondo asko adierazten duen bezala, Orixe, euskalaritzaren esparruan, kontraesale txikien artean, bat gehiago besterik ez zen. Orduko eztabaida hari neurria hartzeko, hots, orduko irizpide aldez nahasi eta aldez kontrajarriak egun zertan zehaztuak geratu diren jakiteko aski da Euskaltzaindiaren arauak begiratzea. Ordukoaz ari baikara, ez gaurkoaz, eztabaida, aipu horietan ageri den bezala, gehienbat Orixeren inguruan pertsonalizatzen bada ere, jokoan dagoen arazoa askoz sakonagoa delakoan gaude, zeren, azken batean, Sabino Arana euskalariari dioten mirespena eta, agian zuzenado esanda, haren eskolakoak autoizendatzen direnen dogmakeria baitago auzitan. Hori dela eta, egoera asko ozpintzen da bi aldizkarietako euskaltzale jeltzaleen artean, hots, aranazale ertzekoen eta aranazale zuhurren artean. Biderdira, euskal giro sumindua otzantzeko asmoz edo, «Basanaitz» (J. M. Leizaola) ateratzen da Sabino Arana euskalari eta euskaltzalearen itzala errebindikatuz (216).

Susmopean dagoen bakarra ez da Orixe. Jeltzaleen familiatik harago, R. M. Azkue bera ere kate motzean hartuko dute aranazaleek, nahiz eta hark aitortua duen Arana eta Broussain direla berak ezagutzen dituen bi neologista onenak. Zergatik hau ere susmopean? Euskaltzaindiko *Euskera* agerkariko artikulu batean, bat, aditz faktibiboen aurrizkia ez *ir*, Sabinok esan bezala, baizik *ra* dela sostengatzen duelako; bi, prozedura desegokia iruditzen zaiolako bataio-izenak generoaren eredura euskalduntzea, horrela jokatzean, *Marte* (Marta) eta *Lazar* (Lazaro) bezalako anakronismoak sortuz; hiru, Abandokoak asmatutako hainbat hitz gaitzesten dituelako, hala nola *guren, deun, done, eresi, semakar* (unigénito), *ikurton* (sacramento), *zorun* (felicidad), *bitxain* , *ingi* (papel), *ingurri* (cuartilla), eta gisakoak. Aranaren eskolakoek erantzuten diote esanez, objekzioak edo zuzenketak Euskaltzaindiko buruarengandik etorri arren, haren euskalari-ekarria gero eta zientifikoago, argiago eta sendoagotzat daukatela. Azkuek, haren zenbait iritzi arbuiatzean, arrazoirik gabe eta

(215) «... Y los contradictorcillos», op. cit., 129.or.

(216) «Arana-Goiri, como fomentador del euzkera, y como euzkerálogo, siempre continuará en primera fila» (*Euzkadi*, 1929-03-7).

arinki jokatzen omen du (217). Arrazoi berririk ekarri gabe, berriro fedea tartekatzen da aranazaleen diskurtsoan (218).

Sabino Arana euskalariaz horrelako ziurtasunez eta autoritatez idazten dutenak, Abandokoaren eskolakoak autoizendatzen dira, baina seguru asko ez dira «maisuaren» jarraitzaile bakarrak eta, agian, ezta, letra hutsetik harago, haren espiritutik hurbilen dabiltzanak ere. Hauek, Orixerekin esateko, «Arana baino Aranagoak» dituzue (219).

2.2.3. «Kepa» ezizeneko batek, gaztelania Bizkaian gero eta arinago ari zela nagusitzen eta, sos larria bota zuen *Euzkerea* aldizkaritik (220). «Arnoperena»k ere salakuntza bera zekarren *Argia*-n (221). Kalean zegoen kezka hori bere eginda, euskalaritzan itzal handikoa zen Sebero Altubek, gai horren inguruan hitzaldi sonatu bat eman zuen 1933an, Eusko Ikaskuntzak antolatutako Udako Ikastaroetan. Hurrengo urtean liburu gisa argitaratu zen *La vida del euskera* izenarekin, eta oihartzun zabala izan baitzuen euskaltzaleen artean, hainbatek agertu zituzten beren iritziak gai minbera horren gainean, horien artean Orixek ere bai (222). Altubek, Aitzolen antzeko bidetik joanez, garbizalekerian ezartzen zuen euskarak azken 40 urte haietan atzera egitearen arrazoietako bat, zioenez herriak ez baitu irakurtzen euskara-mota hori. Hark eredutzat herri-mintzairan oinarritutako Kirikiñoren euskara zeukan.

Euzkerea-tik lehen erantzuna «Nabarriztarra»k (223) eman zion Arrasateko euskaltzainari. Euskararen gainbehera gertatu dela azken berrogei urte haietan zenbait herritan? Egia da, baina ez, haren ustez, Altubek dioen bezala euskal idazle garbizaleen erruz, beste arrazoi batzuk ere tartekatu izan direlako baizik, batik bat hauek: bat, Errioxa, Araba eta Nafarroan, adibidez, euskal idazlerik ez zen garaian gertatu zen euskararen hondamendia; bi, hizkuntza, familian ez ezik, kalean eta eskolan ere erabiltzen baita, Nafarroan azken horiek izan dira euskara baztertzeko bide nagusi; hiru, komunikabide idatziek ere beren eragina dute, eta hor *Euzkadi* eta *El Día* egunkariak, adibidez, gehienbat gaztelaniaz ari baitira, horiek ere «euzkera baztertu eta atzerazoteko biderik zabalenak» gertatu dira; lau, herriari artez eragiteko, ahalik eta euskara gar-

(217) «Los contradictores del maestro», *Euzkerea*, IV, 1929, Jorralak 15, 79-82.orr.

(218) Pasarte honek erakusten du hor adierazia: «Hace por lo tanto muy poco honor a la autoridad de aquel euzkerálogo al rechazar por incorrectísimos, y sin prueba alguna (...) Pero los que saben cuánto vale la autoridad de aquel Maestro, y cuántas verdades euzkéricas se descubren siguiendo sus huellas, pueden ampliarnos sobre este tema el pensamiento sabiniano» («Los contradictores del maestro», *Euzkerea*, V, 1929, Orrilak 15, 93.or.).

(219) *Euskal literaturaren historia laburra*, Utriusque Vasconiae, Donostia, 2002, 75.or.

(220) *Euzkerea*, IV, 1933, 215.or.

(221) *Argia*, 1932-10-9.

(222) Iztueta, Paulo, *Orixe eta bere garaia*, op. cit., 710-711.orr.

(223) «*La vida del euskera.* Altuber'tar Seber Jaunari idazki agirija», *Euzkerea*, II, 1934, Epala-Jorrala, 89-93.orr.

bi eta txukunenean eman behar zaio, erdal hitzez beteta, sendotu ordez, ahuldu besterik ez baita egingo. Hogeita bat ohar egin eta gero, honentzat garbi dago Sabino Aranarena dela euskara salbatzeko biderik egokiena: «¡Tamala, danok bide orretaz ez ibiltia!», esango du (224). Zenbaki berean, Luis de Garairen beste erantzun bat ere badator, hau are luzeagoa (225). Honen ustez, aspaldikoak dira euskarak mendez mende atzera egitearen zergatikoak, idazleak euskaraz idazten hasi aurretikoak (226) eta ez, inola ere, Euskal Pizkundeko belaunaldiari dagozkionak. Euskara Araba eta Nafarroan 1800-1850 urte bitartean joan zen desagertzen, inoiz baino bizkorrago joan ere, noiz eta, idazle «garbizaleak» idazten ez zuten garaian, hain zuzen. Horregatik, «barkaezina» da euskararen hondamendia azken berrogei urte haietan gertatu zela esatea.

Altuberen okerra, funtsean, euskararen arazoa hizkuntzalaritzatik begiratura bakarrik planteatzean datza, ez baitu kontuan hartzen, horrekin batera, beste indar soziopolitikoek ere badutela beren eragina. Hizkuntzen bizitza ez da jokatzen bakarrik familian eta herritar soilen artean, hor bereziki, nazio batek bestea zapaltzen duen testuinguru historikoan baizik, are gehiago, gure kasuan bezala, hizkuntzaren izaera politikoak duen garrantziaz inor guxi jabetu izan ez denean (227). Borroka ez da ematen hizkuntzen artean, herrien artean baizik, eta hor herri menpetuaren hizkuntzak bere garaipena kulturaren bidez lortu behar du. Horixe da, hain zuzen, Altuberen planteamenduari falta zaiona (228), hots, arrazonamendu soziolinguistikoa. Nabarriztarra kritikaria dugu aldizkari honetan hizkuntzaren boterearekiko lotura esplizitua egiten duenetako bat, sabindar tradizioan Eleizaldek (229), edo Nafarroan Kanpionek (230) egiten du-

(224) Op. cit., 93.or.

(225) «La vida del euzkera», ibid., 132-144.orr.

(226) «Esas causas provienen de tiempos remotos que no conocieron escritores que intentaton sustituir las *formas del lenguaje popular* por otras *artificiales* ni existía una literatura excesivamente impopular» (Ibid., 132.or.).

(227) «En el caso concreto del euzkera, la lucha no está entablada entre las familias y las gentes de un pueblo, sino entre dos nacionalidades. La una con toda clase de medios y leyes; la otra sin ayuda de ningún género. Más aún: sin conciencia de su personalidad como pueblo (...) El pueblo vasco, en general, hasta hace 40 años, usaba el euzkera como un mal que había que desterrar. Hoy lo usa como un bien inmenso, como algo que lo caracteriza y ennoblece» (Ibid., 134.or.).

(228) «Los que sueñan que cuando se trata de estudios idiomáticos no se debe aducir para nada la política, están equivocados. En la vida del euzkera o en su muerte influyen poderosamente las razones exteriores» (Ibid.).

(229) Hala idazten zuen *Bizkaitarra* aldizkarian (1911-08-26) argitaratutako «Raza, lengua, nación» artikuluan: «El Euzkera, frente a prepotentes idiomas, por todas partes acosado, atacado a la vez por las corrosivas ideas utilitarias y por la acción niveladora y populicida de los gobiernos, subsiste aún y hasta parece bien decidido a no morir» (Antxustegi, Esteban, op. cit., 20.or.).

(230) Irungo Euskal Jaietan 1903ko irailaren 27an «El peor enemigo del baskuenze» gaiaren inguruan egindako hitzaldian, irakasle erdaldunek herriaren deseuskalduntzean izandako eraginaz luze jardun ondoren, horien atzean zegoen Euskal Herriko irakaskuntzaren estatu-boterearekiko menpekotasuna aipatzen zuen: «El Estado docente requiere la transformación del maestro, delegado y suplente técnico del padre de familia, en funcionario público; o sea, la completa su

ten bezala. Orduan hain ebidentea ez zena, egun Soziolinguistikak zein Hizkuntzaren Soziologiak berretsi besterik ez dute egiten, nahiz, interes desberdinengatik, hizkuntzarena despolitizatzen ahaleginak egiten diren. Egile honentzat, bada, euskararen aldeko borrokak eta nazioarenak batera joan beharko lukete. Egilearentzat ukaezina da euskararen berpizkundea euskal nazionalismoari zor zaiola eta horren eragile nagusia eta ia bakarra Sabino Arana izan zela, Bizkaian bederen, mugimendu hori gero Gipuzkoara zabalduko bada ere.

Onartezina da, bestalde, euskararen galera –herriak euskaraz ez irakurtzeari dagokiona, alegia– Sabino Aranaren eta honen jarratzaileen garbizalekeriari egoztea, esanez, euskara hori ulergaitza delako, horregatik ez duela irakurtzen herriak. Arrazoi honek ez du balio, zeren nola esplikatzen da Azkueren *Euskelzale* bezalako aldizkariak hain agudo desagertzea? Kirikiñoren adibideak ere ez bide du askoz gehiago balio, honen lanak ere, garaiko beste idazle gehienen antzera, gutxi irakurriak baitira. Haren *Bigarren Abarrak* liburutik ale bakar batzuk bakarrik saldu zirelako kexu omen ziren argitaratzaileak. Kirikiño, gainera, hainbat hitz berriren sortzaile izan zen, «fué uno de los más *puristas* que han existido» (231), eta neologismoak erabiltzeari ere ez zion ukorik egin, hala nola *auteskunde, itz-egin, aots, bentasun, abesti, gudate, osalari, guda, izpar, garazki, laterri-batza, irakurle, irakurri, izparringi, idatzi, ingi, ele, andrakila, orraztontzi, deun, endore...* Kontua da, euskara garbia ala mordoiloa (*motrollo*) gorabehera, prosa landua erabiltzen denean, herriak ez duela ulertzen. Baina hau herri guztietako hizkuntzekin gertatzen den zerbait da.

Orokorrean euskaldunberriak direla hitz berriak sortu eta erabiltzen amorratuenak? Hau ere ez da egia. Hala al dira aita Arriandiaga, Zabala-Arana, Urrutia, Urriolabeitia, edo Eleizalde, edo Kirikiño? Hauek guztiak Sabino Aranaren jarraitzaileak dira. Neologismoen kontuan zenbat eta gehiago aldendu euskara erderen kutsutik, orduan eta onuragarriagoa gertatuko da harentzat, asimilazioari aurre egiteko modurik eragingarriena desberdintasuna delakoan baitago.

Azken batean, eta berriro hasierara gatoz, euskaltzaletasuna abertzaletasunari loturik dator eta hor jokatzen du euskarak bere etorkizuna: «Sin éste (el patriotismo) no hay euzkera ni vida propia. Con el patriotismo existirá el idi-

---

bordinación del maestro al Poder; o en otros términos, a la política: abstracción que el Ministro, el Gobernador, el Inspector, el cacique cuidan de concretar» (Arturo Campión, *Discursos políticos y literarios*, Editorial La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1976, 201 or.). Geroago, 1910eko abenduaren 21ean «El euskera en Sarasaitzu» gaiaren gainean Gipuzkoako Diputazioan emandako hitzaldian, euskarak atzera egitearen arrazoiak aipatzerakoan, barrukoak eta kanpokoak bereizi zituen, eta azken hauen artean, besteak beste, Espainiako estatuaren erantzukizuna nabarmentzen zuen: «El estado español comete el delito contra el derecho y la historia, de favorecer a una sola en detrimento de todos los idiomas peninsulares. El castellano disfruta de una posición privilegiada y única» (*Euskal-Esnalea*, I, 2-6, 1911, 21.or.; Xabier Erize Etxegaraik aipatua, in *Nafarroako euskeraren historia soziolinguistikoa (1863-1936)*, Nafarroako Gobernua, Hezkuntza eta Kultura Departamentua, Iruña, 1997, 54.or.).

(231) Ibid., 136.or.

oma. Sin él, esa cantidad, pequeña ciertamente, que hoy dedica sus esfuerzos y entusiasmos a nuestra lengua, no existiría. Sin patriotismo no hubiéramos tenido a un Kirikiño ni a la masa que le leía» (232). Antzeko ideia dator beste pasarte honetan ere: «Dentro de la libertad de la patria está la vida del euzkera, pero esclava la patria el idioma no podrá vivir» (233). Azken puntu honetan laurbiltzen da bere tesia.

Beste hirugarren erantzun bat ere jaso zuen Altubek aldizkari beretik, «Misibus» delakoak bi zenbakitan emana (234). Bere aurrekoek modu batera edo bestera esana ez duten gutxi dator honen 26 orrialdeko lanean. Neologismoen arazoan, berak dioenez, hiru jarrera-mota eman daitezke: a) hitz arrotzak nolanahi eta mugarik gabe onartzea; b) erabat baztertzea; c) herri-hiztegian txertatuta daudenak ontzat ematea. Hizkuntza gehienetan hirugarrena da ohikoena, alemana eta ingelesaren kasuan bezala. Euskaraz ere erdal kutsua duten esaldiak eta hitzak baztertu eta, euskal harrobitik sortutakoak erabiltzea izanen litzateke irizpide zuzena. Maileguen gainetik garbitasuna lehenesten da:

> «La solución purista euzkéricamente es la ideal; siempre las voces derivadas de raíces propias son más euzkéricas y hablan más al alma euzkeldun que las erdéricas» (235).

Honela, euskaragoa da esatea, adibidez, *txindi*, dirua baino, *margo* kolorea baino, *oben* pekatu baino, *bijotz-miña* doloria baino. Hitzak sortzeko orduan, jatorrizko formaren bila joan behar baita, eboluzio-metodo historikoa erabiltzea proposatzen da, bere garaian Astarloak eta Sabino Aranak beren azterbide etimologikoetan egin bezala (236). Bestalde, orokorrean, ikuspegi negatiboegia, aurreiritzi sobera, agertzen du Altubek euskararen egoerari buruz, noiz eta Euskal Pizkundearen gailurrean, euskara berpizten ari den unean (237). Euskara salbatuko bada, ez da nahikoa jende ikasiek erabiltzea, ezinbestekoa da bizitzeko beharrezkoa egitea ere. Euskarak biok behar ditu: ohorea bereganatzea eta herri xumeak bizitzeko beharrezkoa izatea:

> «Es deber del patriotismo hacer el Euzkera necesario para la vida» (238). Euskara batua eta horrelakoak, hori ziurtatuta eta gero etorriko dira, herria euskaraz kulturizatuko denean, alegia (239).

---

(232) Ibid., 138.or.

(233) Ibid., 144.or.

(234) «La vida del euskera por Altube'tar Seber», *Euzkerea*, VII, 1935, Urtarrila-Otsala, 432-447; VIII, 1935, Epala-Jorrala, 489-500.orr.

(235) *Euzkerea*, VII, op. cit., 439.or.

(236) «Quede, pues, anotado que admitimos y creemos ciertos los principios de Astarloa sobre las raíces de las palabras primitivas, principios explicados y desarrollados por Arana-Goiri, a pesar de la oposición de los científicos a dichos principios» (*Euzkerea*, VIII, 1935. op. cit., 499.or.).

(237) Ibid., 500.or.

(238) Ibid., 499.or.

(239) «La unificación literaria del idioma es muy apetecible para los literatos; pero mientras el pueblo no tenga más cultura euzkérica, será tan contraproducente o más que el lenguaje literario renacentista, contra el que tanto clama el Sr. Altube» (Ibid., 500.or.).

2.2.4. Arana Goiri euskalariak Euskal Pizkundearen ondoren ere bere itzala eginez segitzen du mugaz bestaldean ere. Dirudienez, batasun ortografikoaren inguruan XX. mende-hasieran goritutako txingarrek itzaltzeke jarraitzen dute. Oraingoan A. Tournier jauna da *Gure Herria* aldizkaritik mintzatzen dena, zuzendaria bera. Garbizalekeria errotik kondenatzen du, uste baitu euskararen bizitzarekin bukatzeko zepo bat besterik ez dela (240). Hala gertatzen da herriak fitsik ulertzen ez dituen hainbat hitz berrirekin. Eta horrelakoak horrenbeste ugaritu dira, euskararentzat egiazko arrisku bihurtu direla (241).

Horrelako neologismoak ez onartzearen arrazoia da euskal hitzetatik lautik hiru maileguz eratorriak direla, hizkuntza desberdinetatik jasoak, gehienak latinetik. Beraz, *xadon* bezalako hitzak lekuz kanpo daude euskal hiztegian. Sabino Aranak ere, ezjakintasunaren ondorioz, hanka sartu zuen Lapurdiko *errienta* euskal hitz jatortzat hartzean, izanik den bezala, gaskoinetik hartua, kasurako berak baztertu nahi zuen *maestu* bezain arrotza (242). Nolanahi ere, ez dira asmatutako hitz guztiak baztertzekoak, hala nola *burdin bidea, lur sagarra, beribila, pirripitta*, nahiz eta erabiliagoak diren *treina, patata, otoa, otobuza, bizikleta*. Euskal hitzak nondik datozen jakitea baino lehenagoakoa da –garrantzitsuagoa, alegia–, aspaldidanik euskaldunduta dauden eta zazpi probintzietan erabiltzen diren hitz horiek, nahiz jatorriz erdarazkoak izan, gorde eta zaintzea. Hizkuntzaren osasunak eskatzen du mintzatua eta idatzia elkarren ondoan orpoz orpo joatea, beti ere herriak erabiltzen dituenari lehentasuna emanez, *teatru, phesta* eta *erlijione*-ren lekuan *antzoki, jai* eta *urkutz* jartzen ibili gabe. Ez dago Gernikako Arbolan datozen hitzak *–arbola, bedeinkatua, mundua, fruitua, adoratu* eta– aldatzen ibili beharrik.

Kontraerantzuna hurrengo zenbakian dator, erbesteturik dauden Hegoaldeko bosteko idazle-talde batek izenpetua, zehazki Sebero Altube, Jesus Maria Leizaola, Zeferino Jemein, Telesforo Monzon eta Doroteo Ziaurritzek (243). Mindura agertzen dute Sabino Arana euskalariaren jakintza auzitan jarri duelako, lehen transkribatu dugun hari buruzko esaldian erdi-trufazko hitzak erabiltzen baititu, hala nola «la bébue», «faire une trouvaille», «son ignorance». Ohar batzuk egiten dizkiote: bat, Bidasoaz hemendik ez dela inoiz *maestu* esan, *maisu* baizik, eta bera dela txirrist egiten duena; bi, Arana Goirik jendearen aurrean ez duela sekula *errienta* hitza erabili izan; hiru, Hego-

(240) «Le purisme absolu est non seulement une utopie, une leurre, mais encore un véritable suicide» («Quelques réflexions sur le purisme et le néologisme en basque», 1951, Ephaila-Ostaila, Ustaritz, 120.or.).

(241) «Cette floraison de composés qui ne veulent être qu'euzkariens et qui ne sont souvent qu'abracadalabrants constitue un réel danger» (Ibid., 123.or.).

(242) Hauxe dakar berari buruz: «Cela rappelle la bévue de Sabin Arana qui, dégoûté d'entendre outre-monts le maître affublé du titre de *maestu*, avait cru faire une trouvaille dans le labourdin *errienta* dans son ignorance du gascon *rigent* et du français *régent* que l'on trouve très employé dans les anciens textes, dans les fables du La Fontaine par exemple» (Ibid., 121.or.).

(243) «Un procès linguistique autour de Sabino Arana Goiri», *Gure Herria*, 1951, Maiatz-Ekhaina, 188-189.orr.

aldeko euskalkietan, bi hitz erabili zituela, bata *irakaslari* irakasle profesionala izendatzeko, eta *irakasle*, pedagogo profesionala ez den maisua izendatzeko. Bi hitz horiek, Pierre Lhanderen hiztegian oharrarazten den bezala, Harriet kalonjea 1878an egiten hasitako eskuizkribuzko hiztegian baitatoz, litekeena da Arana Goiriren lanak ezagutzea eta hortik hartuak izatea. Odolkiak ordainetan izaten direnez, Oxobiren esaera honekin ematen diote bukaera beren orri biko idazkiari:

«Un ikasle n'a pas l'outrecuidance de vouloir donner des leçons 'à l'irakasle'».

Oraindik ere Sabino Arana maisutzat daukate jeltzaleek, eta oraingoan ez bakarrik Keperin Jemeinek, baita hain garbizaleak ez diren beste lau horiek ere, lehen aranazaleek antiaranazaletzat jotako Altube bera barne dela.

Noski, Tournier jaunak ez du gogo onez irensten «ikasle eta ezjakintzat» (*d'apprenti et d'ignorant*) hartua izatea (244), desenkusatzen da esanez 1899an utzi zuela Euskal Herria eta Ipar Afrikan hogei urtetik gora egin ondoren itzuli zela 1945ean, eta etxeratzean minez ikusi zuela euskara nola ari zen galtzen eta mugak zenbat bereizten zituen Iparraldekoak eta Hegoaldekoak, zenbait kasutan Sabino Aranaren izena ez ezagutzeraino. Honek, bere azken arrapostuan, hasieran botatzen die bere ziztakoa: «Pauvre ikhasle, qu'allais-je faire parmi tant de savants irakasle?» (245).

Estabaida, musean bezala, enbido eta ordagoka bukatzen da, noizbehinka zirtoak tartekatuz eta, jakina, bakoitzak bereari eutsiz.

2.2.5. Euskal Pizkundearen luze-zabalean ez ziren *Euzkel Bazkuna*-koak bakarrik izan beren buruak Sabino Arana euskalariaren ondorengotzaren aitorletzat zeuzkatenak. Gerraurrean, Aitzolen gizaldiko hainbatek, Lizardi eta Lauaxetak tarteko, men handia zioten Arana Goiriri. Gerraostean, *Euzko-Gogoa* aldizkariko zuzendariak, «Etxetxo» ezizenez izenpetzen duen Jokin Zaitegik, lehen zenbakian Sabino Aranaren izena ezartzen du Euskal Pizkundearen ardatz gisa Guatemalan: «Arana-Goiri'k beraren idatziz, esanez ta eriotzez abertzaletasuna ereiñik zun Euzkadi osoan. 'Euzkadi dugu euskotarren aberria'. Asmo orren bidez euskaldun geientsuenen biotz-gogoak bestelakotu zitun Arana Goiri'k. Onek piztu zuen argi berriaren izpietara, Euzkadi euskotar egin zuten Irakaslearen ikasle purrukatuak» (246). Aldizkari hau izango da, jeltzaleen artean bederen bai, Arana Goiri euskaltzalea baino harago joango direnak, errebindikatzean euskararik gabe ez dela Euskal Herririk, euskararik gabeko euskal kultura ez dela benetakoa eta, azkenik, Euskal Herria euskarak salbatuko duela. Honetaz beste nonbait ari baikara (247), esana bego horretantxe. Dena den, ez genuke gure mintzaldi hau bukatu nahi

(244) «Réponse à un Groupe de Basques», *Gure Herria*, 1951, Buruil-Urrieta, 225-298.orr.
(245) Ibid., 295.or.
(246) «Aitzol'en Gizaldia», *Euzko-Gogoa*, I, 1950, Ilbeltza, 5.or.
(247) Iztueta, Paulo, *Erbesteko euskal pentsamendua*, Utriusque Vasconiae, Donostia, 2001, 81-96.orr.

oraintsu arte indarrean egon den uste oker bat zuzendu gabe, pentsatu izan baita Fernando Sarrailh de Ihartza izan dela bere *Vasconia* famatuan Sabino Aranaren errore arrazista salatzen eta euskara euskal nazionalitatearen osagai oinarrizkotzat ezartzen lehena (248). Euskarari Euskal Herriaren eraikuntzan ematen zaion lehentasunari dagokionez bederen, bera baino lehenago esnatu ziren, arestian esan bezala, *Euzko-Gogoa*-ko zuzendari eta lankideak. Horretaz ez da zalantzarik.

III. Arana Goiriren ekarria bere mendeurrenean

Aranazaleak izan ez diren beste hainbatek ere aho batez onartu izan dute Arana Goiri izan dela Euskal Pizkundearen eragile nagusia, zeruan gaindi ibili zen arrano galanta. Azkuek guztien gainetik jartzen du haren izena, nahiz elkarren artean lehiakide amorratuak izango diren (249); Kirikiño hark ereindako landareaz ari da, bereziki bigarren aroan (250); Orixeren ustez ere, aldekoak nahiz kontrakoak izan, hura daukate eragile nagusitzat (251). Halere, autore handienekin bezala, harekin ere kritikak bere galbahea pasatzen du xehe eta mehe. Beraz, gogoetak eta balorazioak egiteko unea da azkeneko hau, haren inguruan galdera anitz eta mota askotako salakuntzak egin baitira.

---

(248) Ediciones Norbait, Buenos Aires, 1962, 21-30.or.

(249) Zehaztuz etorri garen bezala, Azkue eta Sabino Aranaren arteko desadostasunak bistakoak izan ziren, ez bakarrik politikagintza eta hizkuntzalaritzan, baita euskal kulturgintzan ere, azken esparru honetan nor nori aurrea hartuko ibili baitziren: Sabinok *Euskeldun Batzokija* sortuko du 1894an eta Azkuek *Euskeldun Biltokia* 1895ean; 1896an, bakoitzak bere aldetik bere ortografi proiektua aurkeztuko du; Azkuek *Euskelzale* aldizkaria kaleratuko du 1897an, eta Sabinok, berriz, *Euzkadi* 1901ean (Jurgi Kintana, op. cit., 25.or.). Bakoitzak bere bidea egiten du euskararen esparruan, elkarrena errespetatuz zenbaitetan amorrazioz bada ere. Bietako inork, maila desberdinetan bada ere, ez dio ukorik egingo bere ikuspegi politikoari. Azkuek ere bazekien politikari indartsuekin negoziatzen, ezkutuko politika –arras pragmatikoa, gainera–, egiten, horretarako jende aurrean politika-gizon gisa agertu beharrik izan gabe. Errazagoa da agerikoa ikustea, ez eta ezkutukoa baino. Zientziaren egitekoa da, hain zuzen, ezkutukoa agerian jartzea.

(250) Ebaristo Bustintza idazlearen ibilbidea ere ez zen guztiz lerrobakarrekoa izan. Mañarian 1886an jaioa, Almansa-ra (Cáceres) joan zen bizitzera bere familiarekin 1878an, baina euskarari ondo eutsi zion. Madrilen matematika eta fisikan lizentziatura lortu ondoren, Guadalajaran irakasle zegoela, Azkuek deiari erantzunez, Euskal Herrira 1899an itzuli eta, berehala, *Euskalzale* eta *Ibaizabal* aldizkarietan hasi zen idazten eta geroago, Azkuek Europan egiten duen epealdian (1904-1909), Bizkaiko Diputazioko Euskarako Katedran Azkueren lekua hartu zuen. Azkuek laurogei inguruko ikasle-kopurua utzi zion. Aurretik hirurehundik gora ikasle eskolatuak izan ziren han, horien artean Kirikiño bera eta Isaak Lopez Mendizabal (Jurgi Kintana, op. cit., 67.or.). Lehen aroan, bada, jarrera moderatua erakutsi zuen ortografian bezala politikan Azkueren gerizpean. Harenean aldaketa nabarmena EAJko kide bihurtzean ematen da, 1909an *Bizkaitarra* astekariko euskal sailaren ardura eta 1913an *Euzkadi* egunkariarena hartzen duenean, hain zuzen, bigarren arotzat jo daitekeen honetan hasten baita sabindar eredura hurbiltzen, batez ere, fonetika eta ortografian, tarteka neologismo batzuk ere sartzen dituelarik (Ibid., 138.or.). Garbizalea bada, bai, baina neurri dosifikatuan. Horregatik aupatuko du hainbeste Sebero Altubek.

(251) Akesolo, Lino, op. cit., XVIII-XIX.

1. Arana, politikari ala/eta euskalari?

Aranak bere zigilua uzten du jorratutako arlo guztietan. Hain da autonomoa bere iritzi eta jokabideetan, politikoetan bezala bestelakoetan, hurbilekoenak zaizkionekin edota, Azkue zein Kanpionen kasuan bezala, fonetikan maisutzat dauzkanekin ere ez baitu amore emango eta eztabaida garratzak izango baititu. Ideologia politikoan ez eze, euskalaritzaren alorrean ere iritzi kontrajarriak zituztela, jada kontu zaharra da, pasarte askotan egiaztatzen dena. Aranak argudio politikoetan babestuz arrazonatzen zuela arazo espezifikoki linguistikoetan edo literarioetan? Harenean alderdi hau azpimarratzen gogotik saiatzen denik bada (252). Interpretazio honekin aditzera eman nahi bada Arana politikariak argudio soilki politikoak erabiltzen dituela Kanpion politikaria, euskalaria eta literatoa gutxietsi eta deskalifikatzeko, ez bide da erabat zuzena, ez bederen uste bezain ebidentea, zeren, polemika-giroan arma politikoak ere erakutsi zituela egia bada ere, jakin baitzuen militantzia politikoa eta akademikoa garbiki bereizten ere, baita eztabaidaren sua euskaltzaleen komunitatera zabaltzen zenean ere, ortografi batasunaz Hendaia eta Hondarribian egindako Batzarren inguruan bezala.

Orokorrean esanda, euskaltzale eta euskalari zen Arana abertzaleak itzal gehiegitxo egiten ote zuen errezeloa geneukan, eta, orain, Broussainen 1902ko abuztuaren 11ko gutun batetik hartutako esaldi hau transkribatzean, pentsatzen genuenari eusteko arrazoi bat gehiago atzematen dugu:

> «Vds. no ignoran de qué prestigio goza Arana-Goiri ante muchos de sus compatriotas de Vizcaya. Gracias a esta popularidad y a su calidad de jefe de partido, puede dar un gran vuelo a la obra que nos es querida, como de igual manera puede aportarle un perjuicio enorme» (253).

Noski, haren nortasunari mirespena zioten, eta, aldi berean, zehazki euskal ortografiaren arazoan beldurra ere bai, haren iritziak, bere esanekoen laguntzarekin, erabakien balantzari alde batera eragin baitziezaiokeen. Hemendik etorriko dira beste taldekoen erreserbak eta kontraerasoak. Dena den, ulertzekoa hau ere.

Azkenik, Arana euskalariaz jardun baikara, galdetzekoa da zein neurritan zen aditua harrotu zituen gaietan, izan baitira, Akesolok bere garaian salatu

(252) J. Javier Granja Pascual-en tesia da Aranak Kanpionen kontra egindako erasoak irizpide hertsiki linguistikoak ez ezik, askotan politikoak erabiliz egindakoak direla: «Creemos que en la relación Arturo Campión-Sabino Arana (ya también después de la muerte de éste, con sus discípulos) se dan ambos factores a la vez y en todo caso existe, con diferencia de trato por parte de ambos escritores: mientras que Arturo Campión dirige sus ataques a Sabino Arana y los aranistas sin aportar criterios políticos, Sabino Arana ataca, en muchas ocasiones con dureza, con hechos políticos que arroja contra Campión» («Divergencias lingüísticas y literarias entre Arturo Campión y Sabino Arana», *Fontes Linguae Vasconum*, año XVI, 43, Enero-Junio, 1984, 156 or.). Beste pasarte batean, berriz, hauxe dio Granja-k: «Aunque lo que hasta ahora hemos observado, las relaciones en cuanto a temas literarios y gramaticales no fueron muy buenas, la constante de los ataques aranistas viene marcada por la crítica política y en menor grado por la lingüística» (Op. cit., 161.or.).

(253) OC, III, 2144.or.

bezala, gaitasuna ukatu diotenak (254). Baina berak, beti hala jokatu zuen ala ez alde batera utzita, esparru zientifikoan arrazoiaren autoritatea besterik ez zuen onartzen» (255). Bestalde, Aranari berari irakurria diogu, bi lekutan bederen bai, oso alferra zela irakurtzeko. Gutxi irakurtzeak bere desabantaila handiak ditu, batez ere, ikerketa-mailan, beste iturrriak ere ezagutu beharrekoak izaten baitira aurrera egin ahal izateko. Norbera bere kabuz ibiltzeak, intuizio handikoa izanda ere, beti arriskutsua da, diskurtsoa arras arrazonatua izanda ere, gerta bailiteke desbideratua izatea.

Galdetu izan da, orobat, Aranak zenbateraino ezagutzen zituen autore klasikoak. Batzuen ustez, idazle zahar asko irakurri zituen. Bizkaikoak seguru asko bai, hala nola Astarloa, Zabala, Kapanaga, Añibarro, Fray Bartolomé, Elgezabal, Uriarte (256), eta, bereziki, Mogelen *Peru Abarka*, oso zehatz (257); Hernaniko Agustin Kardaberaz ere bai. Bonaparte, Van Eys, Intxauspe eta, aipatzen dituen arren, ez bide zituen irakurri Iparraldeko klasikoak, ez Etxepare, ez Leizarraga, ez Azular. Baina «Paster Noster»en euskal itzulepenez ari delarik, Zuberoa eta Nafarroa Beheko idazleak bazter uzten ditu, baina Diharassaryren *Giristino Legea* (1887) oinarritzat harturik, lapurdierazko itzulpena zuzentzen du (258). Nolanahi ere, esan behar da ez dela harritzekoa Aranak autore klasikoen bibliografian hutsuneak izatea, horien argitalpenak artean urri baitziren (259).

Nolanahi ere, Arana euskalariaren alderdi hau aztertzerik ez dagokigu, ez baita hau gure oraingo asmoa. Ikerketa monografikoek dute hemen hitza. Honi buruz esan dezakeguna da, euskalaritzaren sailean egin diren ekarpenen bibliografía espezializatua irakurtzean, gaurko euskal hizkuntzalari profesionalek apenas aipatzen dutela Arana Goiriren izena. Hala ere, ugalduz doaz Aranari buruzko lan monografikoak (260) eta horietako batzuen edukia aztertzera pasatuko gara.

1.1. Euskalarien sailetik begiratuta, Ricardo Gómez (261) da Aranaz aritu denetako bat. Honek, euskalaritzan egindako ekarpenen historiografia burutze-

(254) «Oker bardinean jausten da Aranari kritikalari izateko gaitasuna ukatzen deutsana, edo jakintza-bideen usainik artzen ez dakienetako garbitzat daukana» (Op. cit., XI).

(255) «No hay más autoridad que la razón en materia científica, ni más juez que falle en esta contienda ortográfica que el sentido público. Aquel sistema gráfico que al público *euskeldun* le parezca más conveniente, ése será el que prospere sobre todos los demás» (*Lecciones de Ortografía del Euzkera Bizkaino*, op. cit., 814-815.orr.).

(256) Lafitte, Pierre, op. cit., V.

(257) Akesolo, Lino, op. cit., XVI.

(258) Lafitte, Pierre, op. cit., V.

(259) Ibid.

(260) Itziar Lakak, 16. orrialdeko 5. oharrean, Ines Pagolak aztertutako «Sabino Aranaren zenbait neologismo» hitzaldiaren berri ematen du, baina ezin eskuratu ahal izan dugu lan hori.

(261) «Euskalaritzaren historia eta historiografia: ikerketa-arloaren egoeraz», ASJU, XXXI-2, 1997, 363-391.orr.

an, hiru aro bereizten ditu: a) Errenazimentua (1660-1790), b) Larramendirena XVIII. mendean (1880. urtea arte), eta c) XIX. mendekoa. Azken mende honen bukaerako testuinguru historiko honetan kokatzen du egileak, hain zuzen, Aranaren ekarpena. Garai honetan lekuko euskalariak –hauen artean Astarloa, Azkue, Kanpion, Arana eta–, dira atzerriko hizkuntzalarien –bereziki Humboldt, Bonaparte printzea, Vinson, van Eys, Hervás-en eta–, argitasunak eta ekarpenak jasotzen dituztenak, orduan sortzen baita Europan, buru Humboldt dela, hizkuntzalaritza modernoa. XX. mendean sartuko ginateke euskararen normalizazioaren bidean. Eta eginkizun honetan, jadanik mendearen goiznabarretik hasita, bi joera nagusitu izan dira: bata aprioristikoa, eta bestea zientifikoa.

Lehenengo jarrera sostengatzen dutenen ezaugarria da, euskara aztertzeko metodo aprioristiko eta logikazaleak erabiltzen dituztela. Korronte honetan kokatuko lirateke, zehazki, Astarloa eta honen jarraitzaletzat jotzen den Sabino Arana. Mitxelenak esana da Aranaren hizkuntza arauak printzipio logikoetan oinarrituta daudela eta, aspaldiko hitz mailegatu euskaldunduak baztertu eta horien euskal ordaina garbizalekerian bilatzeko joera, hain zuzen, azterbide horretan zehazten dela (262). Hortik sortzen den euskara-ereduari «hiperbizkaiera» deituko dio berak (263). Berrikitan Itziar Lakak (264) azaldua du bere doktoretesian Aranaren hiperbizkaierak Azkue gaztearen *Euskal Izkindea*-n eta bertan proposatutako aditz-sistema berrian duela bere jatorria, nagusiki –eta bereziki– aditz teoriari dagokionez, eta lan hori Astarloaren lanean oinarrituta burutua duela. Era berean, Sabino Aranak Azkueren hainbat proposamen bere egiten ditu, hasierako lanetan ez hainbeste, azken lanetan gero eta nabariago (265), eta geroztik aranazaleen eskolakoak izango dira –hauek bereziki eta bakarrik horiek–

(262) «Tenía además una ciega admiración, muy vasca, por la lógica: en nombre de la consecuencia nunca vacilaba en aceptar una conclusión, por extraña que resultara, si ésta parecía seguirse de los principios que se había fijado. Por esto es él el responsable principal, aunque no el único, de un cierto ideal de pureza que ha tenido larga vigencia entre nosotros. Ha consistido éste en rechazar los términos vascos de origen extraño, que como se sabe no son escasos, aunque estuvieran ya avencidados en la lengua desde fechas muy antiguas. Todavía resulta más grave su tendencia, acentuada en algunos de sus discípulos, a innovar en la gramática siempre que la 'lógica' parecía exigirlo» (*Historia de la literatura vasca*, op. cit., 146.or.).

(263) Mitxelena, Koldo, «Lengua común y dialectos vascos», ASJU, XV, 1981, 300.or.

(264) «Sabino Arana Goiri eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz. III)», *Anuario del Seminario de Filología Vasca, Julio de Urquijo*, XXI-1, 1987, 13-39.orr.

(265) «Erakusten saiatu garenez, Aranaren eredua eta Azkuerena, urte beretsuetan sortzen dira biak, eta darabilgun gaian eta garaian behintzat, Azkue askozaz berrizaleago ageri zaigu, tradizio idatziari dagokionez. Ondorioz, uste dugu berezi beharreko sailak direla, mende bukaeran jaio eta XX.aren hasieratik aurrera zabaltzen den bizkaiera idatzi berrian, Aranak irekiriko bidea, hots, ortografia sistema eta neologismo sorta bat -edo agian hobe litzateke esatea, neologismo hoiek baino garrantzitsuago bait da, erdal kutsuko hitz guzti guztiekiko jarrera garbizalea, bere jarraitzaileek hitz berrigintzan hasirikoa jarraitu bait zuten-, eta bestetik eredu horrek biltzen duen aditz laguntzailearen sistima eta joskerari buruzko zenbait berezitasun, Azkueren eskutik sorturikoak gehien bat, hau maizegi azpimarratu ez bada ere. Urteen buruan, haatik, Azkuek sorturiko ereduaren eragina gero eta nabariago egingo da Aranaren lanetan, bakanka aurki daitezkeen adibideetan lehenik, ugarituz gero, azken lanetan osoro makurtzeraino bere hizkuntza hiperbizkaieraren sistimara» (Laka, op. cit., 24 or.).

hiperbizkaieraren eredu hori onartu eta zabalduko dutenak. Horietako batzuk, hala nola Arriandiaga, Etxaide, Soloeta-Dima eta, bizkaierazko joera garbizalea beste euskalkietara hedatzen ahaleginduko dira (266).

Jarrera zientifikoa erakutsi dutenen artean gehienak hizkuntzalari atzerritarrak ziren, hala nola Schuchardt, Uhlenbeck, Saroïhandy, Gavel, etab.; eta bertakoen artean, Azkue heldua, Altube eta Urkijo bera. Hauen lanak Urkijok zuzendutako RIEV aldizkarian emango dira argitara eta, orobat, hauek izango dira euskalaritza berriaren zimentarriak botako dituztenak Eusko Ikaskuntzako I. eta III. Batzarretan, Oñatin (1981) eta Donostian (1923) egindakoetan, Menéndez Pelayo, Amado Alonso eta Navarro Tomás espainolekin batera (267). Lekuko euskalarien zerrenda honetan, berriro diogu, Sabino Arana ez da agertzen. Ezta Kanpion ere. Antza, ez dira euskalaritzat hartzen. Ez ote du hor lekurik?

1.2. Garrantzitsua da, arestian esan bezala, euskalaritzaren alorrean egindako ikerketak testuinguru historikoan kokatzea eta horren barruan aroak bereiztea. Baina, aldi berean, ez da garrantzi gutxiagokoa hizkuntzalaritzaren historian, orokorrean eta gurean, maila teorikoan nolako eboluzioa eman den eta ikerketetan nolako norabideak nagusitu diren, edota hizkuntzaz kanpoko faktoreen eragina zenbaterainokoa izan den jakitea. Puntu hauek guztiak argitzera dator egile bera beste artikulu batean (268), eta hemen, besteak beste, euskalaritzaren historiografiak planteatzen dituen zenbait arazoz jardutean, historialariaren gainetik hizkuntzalariak izan behar duen perspektiba subjektiboaz ari da. Aranaren kasuan, hain zuzen, alderdi horixe da berak nabarmentzen duena (269). Bestalde, hasieran esan bezala, onartutzat ematen da ukaezinezkoa dela, «begien bistakoa» egilearekin esateko (270), Arana-Goiri politikariaren eta euskalariaren arteko lotura. Beste euskalarien kasuan ez? Non daude mugak? Nork finkatzen ditu?

2. Euskaltzaletasuna eta abertzaletasuna

Egia da, euskara Aberriaren esanera jarri zuela, haren zerbitzura. Kanpion eta Azkuerekin izandako eztabaidetan, edo ortografi batasunaz izandako

(266) Gómez, op. cit., 1997, 378.or.

(267) Ibid., 378.or.

(268) «Euskalaritzaren historiaren ikerketa-norabideak: zenbait proposamendu», *ASJU*, XXXI-2, 1997, 393-409.orr.

(269) «Historia(lariaren)ren subjektibotasuna eta askotariko interes eta ikuspegiak euskalaritzaren historiaren esparruan ere antzeman daitezke: Esate baterako, ikerlari batzuk Arana Goiriren lanetan hitz berri ugari sortzea, beste hainbaten asmakizunerako iturri izatea eta, horren bitartez, euskaran tradizio aski luzea zuten mailegu latin-erromaniko asko ezabatzen saiatzea azpimarratu dute; beste zenbaitek, aldiz, Larramendiren eraginarekiko haustura nabarmendu dute, horrela euskaldunen jatorri iberikoa eta, ondorioz, euskaldunen Espainiarekiko lotura deuseztu asmoz» (Ibid., 400.or.).

(270) Ibid., 406.or.

Batzar haietan, Sabino Arana bere itzal politikoaz baliatzen zela esaten zen, eta da. Argudio bera erabiliz, galde liteke beste euskaltzaleen atzean ere ez ote zegoen alderdi jakinen bat, inplizituki edo zeharka bederen.

Euskaltzaletasuna abertzaletasunaren barruan sartzean, euskara Euzkadi deitzen dion nazio-proiektuaren baitan kokatzen du Sabinok, eta horrela egitean, jakina, Espainiako edota Frantziako politikari atxikirik segitzen duten Euskal Pizkundeko beste euskaltzaleek ez bezala jokatzen du. Horregatik kritikatzen ditu abertzaleak ez diren euskaltzaleak, hauek frantses eta espainol nazionalistatzat dauzkalako, hain zuzen. Puntu hau argitu beharra dago, orduko nahasketak oraindik ere indarrean segitzen baitu. Beste maila bateko arazoa da, arras desberdina, nazio-proiektu horren barruan euskarari nolako garrantzia eman zion, boterearekiko harramenean hizkuntzari nolako autonomia aitortu zion eta, azkenik, euskalari gisa aritu zenean bere irudi politikoak zenbaterainoko eragina izan zuen jakitea. Horregatik, Arana politikari abertzaleaz, euskaltzaleaz eta euskalariaz jardutean, lau maila bederen bereizi beharra dago, hots: a) euskaltzaletasunaren eta abertzaletasunaren –zein nazionalismoaren– arteko harremana, b) nazioaren eta hizkuntzaren arteko harremana, c) hizkuntzari –euskarari– ematen zaion trataera autonomoaren norainokoa, eta d) euskalariaren gizarte-inplikazioa, Soziolinguistikak argitzen duena.

Sarritan ahazten den baieztapen bat ere egin beharra dago hemen, eta da, Aranaren garaian eta geroztik, abertzaletasuna izan dela euskaltzaletasunari gehien eragin diona, eta euskara eta euskal kulturaren aldeko bultzada horrek ez daukala deus fundamentalismotik, eta alderantziz bai asko estatu-zentralismotik jariotzen den asimilazio fundamentalistaren kontrako erresistentziatik. Zorioneko eguna euskarak euskal nazionalismoaren beharrik izango ez duen hura, zorionekoa hizkuntza politika instituzionala noizbait Euskal Herria euskalduntzeko bidean jarri eta euskaldun bihurtuko duen hura, zorionekoa beharrik sentitu gabe euskaraz mintzatuko den hura. Baina datuek aspaldion besterik erakusten dute, euskarak herrialdeka izan duen erabilera orokorrean apala izateaz gain, 1989-2001eko epealdian, Gipuzkoan bakarrik egiten baitu aski nabarmen gorantz, % 23tik %30era, 7 puntuko igoerarekin; Bizkaian ere egoera zerbait hobetzen da hiru puntu irabaziz, hots, % 8tik % 11ra igaroz; Nafarroan % 7an mantentu egiten da osta-osta, eta beste bietan, berriz, puntu bat egiten du behera, Araban % 4tik %3ra, eta Ipar Euskal Herrian % 7tik % 6ra (271).

Politikaren eta hizkuntzaren arteko harremanaz, orobat, bada zer eztabaidaturik. Izan ere, euskararena despolitizatu beharra dagoela esan eta esanka ari zaizkigu, ez dela inor susmopean hartu behar arrazoi ideologikoengatik. Baina susmagarri gertatzen da despolitizazioaren defentsa hori, nondik eta, asko-

(271) Martinez de Luna, Iñaki, «Euskeraren kale-erabileraren azken emaitzak», *Jakin*, 130-131, Donostia, 2002, 229.or.

tan euskalgintzan garbiki kontrakoak edo zeharo epelak direnen aldetik datorrenean eta, batez ere, konturatzen garenean beren iritzietan arrazoi soilki akademikoak –linguistikoak– erabiltzen dituztela dioten horiek, hauek ere, ohargabean edo ohartuta, beren ideologia politikoa ezkutatzen dutela. Noiz egingo da alde bateko edo besteko nazionalistak ez diren euskaltzale horien zerrenda? Edo, non dago beren buruak apolitikotzat dauzkaten euskaltzaleen erresuma? Non, arrazoi akademiko huts-hutsa? Sabinoren eskolari zuzenketa asko egin zaizkiola geroztik? Baiki. Baita bere garaikide Kanpion eta Azkueri ere, eta beste hainbati. J.M. Barandiaran ere ez da salbatzen.

Egiazko arazoa, ordea, ez da hori, kritikak aberasten baitu jakintzaren kutxa. Arazoa, eta benetan larria, euskal nazionalismoaren familia ideologikoan lerrokatzen diren euskaltzaleen lana –akademikoa nahiz bestelakoa– sistemaz deskalifikatzearena da. Badirudi horrelako salatzaileak –hauek bai oso eruditо eta intelektualak– inungo nazio eta estaturi atxikirik gabeko hiritar unibertsalak direla, egungo izaki globalizatuak. Aranaren garaian, eta ondoren, ez al ziren alderdi politiko jakin batekoak izan lehen aipatu diren horiek guztiak? Hizkuntza, estatu-boteretik hasi eta botere autonomikoetaraino, superpolizatua dago eta horien bitartekari instituzionalak, orobat, erabat politizatuak aurkitzen dira hizkuntza politika jakinen erantzule diren neurrian. Berdin klase politikoa. Kontua da, euskararen sustapenari buruz zer-nolako jarrera izan duten, eta duten, Euskal Herriko alderdi estatalek eta nazionalistek. Jakin beharrekoa da, era berean, gurean integrazioaz hain gora hitz egiten den interkulturalismoaren euforia honetan, nolako jarrera agertzen duen lekuko jendeak eta nolakoa kanpotik etorriak. Ez baitugu gaurkorik, 1986ko datuen arabera, % 69,91 ziren erdaldun elebakarrak, eta hauetatik % 40 etorkinak ziren eta % 39, berriz, bertakoak. Nahiz eta erdaldun-multzo horretako % 52k beren burua euskalduntzat hartu, euskarari dagokionez, ordea, ageri da gehienek ez dutela inolako interesik, beste % 25ek aurkakoa duela, eta aldekoa, berriz, % 24k bakarrik (272). Hau zen orduko erradiografia. Bistan da, bertako jendeaz ari garenean, jende hori zein alderditan kokatzen den.

Beraz, gure ikuspuntua nolabait laburtuz esango duguna da, gauza bat dela hizkuntzarena elkarte pribatu batek, alderdi politiko batek edo erakunde publiko batek monopolizatzea eta beste bat erabat despolitizatzea. Hizkuntza ezin da despolizatu, hizkuntzarenean botere-arazoa tartekatzen delako eta, segun eta nolako hizkuntza politikak finkatzen eta ezartzen diren, alternatiba kontrajarriak egon daitezkeelako. Besterik da herritar guztien ondarea den aldetik, guztiena dena alderdi jakin batek, edo botere administratiboak monopolizatzea. Maila honetan, bada, zentzu osoa du abertzaletasunaren eta euskaltzaletasunaren esparru autonomoak garbiki bereizteak nola teorian hala praktikan.

(272) Aizpurua, Xabier, «Euskal Herriko biztanleen hizkuntza gaitasuna», *Jakin*, 77-78, Donostia, 1993, 91-106.orr.

Boterearen eta hizkuntzaren arteko lotura etenezina den neurri berean da alboraezina euskalariaren inplikazio soziopolitikoa, hiztunok ez baikara neutroak hizkuntzen aurrean. Hizkuntz ordezkapenaren errealitatea hor dago, gizarte-gatazka baten ondorio gisa. Gurea bezalako herri txiki eta deuseztu batean entzuten da preseski ez dela inor behartu behar euskara ikastera, politika horrek, maitagarri ordez, gorrotagarri bihur dezakeelako. Ederki esana. Musika hori oso ezaguna da, egun asko saltzen dena klase politikoan eta ez gutxi literatura akademikoan. Zalantzarik ez entzungarria ere badela, maila teorikoan kultura eta politika bi esparru automo diren neurrian. Abertzale izan beharrik ez dago euskaltzale izateko. Euskaltzale izan daitekeela euskal nazionalista izan gabe, gaurgero, ebidentzia bat da. Ebidentzia bat den bezala, euskal nazionalismoaren historian abertzaleak oro ez direla izan, ez lehen ez orain, euskaltzaleak. Ebidentzia bat da, halaber, arrazoi guztiak, akademikoenak izanda ere, ez direla maila berekoak izaten, eta azkenean, denborarekin, egiaztepenen froga gainditzen dutenek egiten dutela aurrera. Eta zentzu honetan esan beharra dago intelektualen komunitatean aurkitzen dituela zientziak desarrazoirik nabarienak, batez ere boterearen esaneko bihurtzen denean.

Sabino Aranak, euskaltzaletasuna abertzaletasunaren zerbitzura jartzean, morrontza-lanetan jarri zuen euskara, baina fede onez, uste baitzuen abertzaletasuna zela euskara sustatzeko biderik behinen eta eragingarriena. Baina badu Abandakoak hori baino oker handiagorik egina, euskarari ez baitzion aitortu nazioaren eraikuntzan zegokion lekua. Lehen esandako arrazoiengatik, elementu kulturaren gainetik, bere sustraiak biologian zeuzkan arrazaren kontzeptuan aurkitu uste izan zuen Euskal Herri historikoaren iraupenerako bermerik sendoena. Ikuspegi hau, esan bezala, *Euzko-Gogoa*-k gainditzen du, Euskal Herri berreuskaldundu baten aldarrikapena eginez.

3. Sabino Arana arrazista?

Hainbaten ustez, Aranak euskararen sailean egindako berrikuntzak oro, euskaldunak erdaldunengangik bereiztearren egin bide zituen, arrazakeriak eraginda edo. Hemendik zetorkiokeen, antza, ortografia, nahiz izendegia, nahiz lexikoa berritzeko grina. Bereizkeriaren zama astuna bota izan zaio gainera.

Arraza gauza bat da, arrazakeria deitu ohi zaiona, jokabide politiko eta ideologikoengatik bereizkeriaren praxia islatzen duenean, eta beste gauza bat, oso desberdina, arrazaren kontzeptua zentzu genetikoan erabiltzen denean, maila akademikoan, alegia. Azken adiera honen harira, L. F. Cavalli-Sforza Stanford-eko genetista ospetsuari jarraiki (273), arrazaren kontzeptuak «dirau-

(273) *Quiénes somos. Historia de la diversidad humana*, Crítica-Grijalbo, Barcelona, 1994, 243-267.orr.

ten eta transmitigarriak» diren, hots, genetikoki determinagarriak diren ezaugarriak barne hartzen ditu. Euskal Herriaren kasuan, ezaguna denez, esparru zientifikoan deigarria gertatzen den datu serologikoa da nabarmentzen dena, Rh negatiboaren presentzia garaia, alegia. Odol-mota hori aztertzean, ohartu ziren Rh negatiboaren maiztasunik garaienak europar jatorriko herrialdeetan ematen zirela, % 15eko portzentajearekin, eta horien artean garaiena, berriz, euskaldunengan aurkitzen zela % 30ekoarekin. Indizea bikoizteak zerbait adierazten du, noski. Bestalde, Afrikan gutxi dira Rh negatiboa dutenak; asiar eta amerindiarren artean, berriz, ez da ezagutzen. Europara kanpotik etorritakoen artean, orobat, guztiak edo ia guztiak Rh positiboa dutenak dira. L. F. Cavalli-Sforzak kontuan hartu beharreko datu genetiko bitxitzat dauka bere azterketan agertzen den fenomeno hau, jadanik M. A. Etcheverry medikuak bere garaian egindako aurkikuntza egiaztatzera datorrena. Eman ohi den azalpena da, aro neolitikoan Europan zehar eman ziren inbasio-gune desberdinen uhinek eta zehazki ekialdetik (Anatoliatik) abiatutako populazio-mugimenduek ez zutela erabat harrapatu euskal lurraldea (274). Badirudi, beraz, adituen artean hedatuena den isolamendu erlatibo horri zor zaiola odol-mota horren maiztasun-tasa garaia, genetistentzat berezia gertatzen dena. Fenomeno hau egiaztatzeak, berez, ez du deus arrazakeriatik.

Aipatu berri dugun bezalako bitxikeriak salbu, orokorrean oso zaila da giza talde desberdinetan denboran zehar dirauten ezaugarriak zein diren jakitea. Hautemandako herentziazko ezaugarri guztietan ageri dena da, gizabanakoen arteko desberdintasunak garrantzitsuagoak direla arraza-taldeen artekoak baino. Zaila da arraza definitzea, zaila den bezala arrazak bereiztea, estatistiken maiztasunean kontuan hartu beharreko ezaugarriak asko direlako. Ez gara gauza munduan zenbat arraza-mota dauden jakiteko. Ikertzaile batzuek hiruko sailkapena egiten dute, arraza handien artean beltzak, horiak eta zuriak aipatuz; beste batzuek, berriz, hirurogeikoa. Denak dira arbitrarioak. Eta sakonean, oinarritzat erreferentzia genetikoa hartzen bada, klimak eragindako pigmentazio-desberdintasuna at utzita, egiaztatzen da arrazen arteko beste desberdintasun guztiak kuantitatiboak direla. Praktikan ez baitira sekula aurkitzen gene bateko bi tipo erabat desberdinak direnak arraza desberdinetan. Beraz, arestian aipatutako egileak ateratzen duen ondorioa da, desberdinak bagarela, bai, baina azalez bakarrik, gorputzaren kolorean, alegia:

> «No puede haber demasiada variación individual en los caracteres que controlan nuestra capacidad para vivir en nuestro medio. También debemos tener en cuenta otra necesidad: los genes que responden al clima influyen sobre *caracteres externos del cuerpo*, porque la adaptación al clima requiere sobre todo que haya modificaciones en la superficie del cuerpo (que es nuestra interfase con el

(274) Cavalli-Sforzaren mapa genetikoan beltzez markatuta dator euskal gune hori, alboan azalpen hipotetiko hau duela: «En este caso el área dibujada en negro no es el origen de una expansión (...), sino que más bien indica las poblaciones preneolíticas residuales que no fueron completamente absorbidas por los neolíticos llegados del este» (Ibid., 175.or.).

mundo exterior). *Al ser exteriores, estas diferencias raciales saltan a la vista, y automáticamente pensamos que en el resto de la constitución genética debe haber diferencias de la misma envergadura. Pero no es así: en el resto de nuestra constitución genética nos diferenciamos poco»* (275). Azpimarratuak bereak dira.

Gaur egun ziur gaude, mendez mendeko odol-gurutzaketen ondorioz, ez dela egon, ez dagoela, ez arraza erabat garbirik, ez arraza bat bestea baino garaiagorik, nahiz eta horrelako usteak XIX. mende-bukaeran –eta geroago ere– indarrean egon diren.

Arrazaren inguruko gogoeta orokor honen ondotik, gatozen Sabino Aranarengana, honen arrazari buruzkoa urratsez urrats mugatzera, harenari arrazakeri usaina dariola eta, haren heriotzaren mendeurrenean gainera datozkion kondenak ez baitira makalak eta, bidenabar, haren defentsan egindako ahaleginak ez alferrak (276).

Egia da, bai, XIX. mendeko beste zientzilari askoren antzera, arrazaren kontzeptua erabili zuela, oinarrizko elementutzat zuela, baina hori egitean Europako joerak jaso besterik ez zuen egin. Euskal Herrian bertan, Kanpionek ere arraza erabiltzen zuen barra-barra bere idatzietan. Baita J.M. Barandiaran antropologoak ere «euskal gizakia» deitu ohi zaionaren jatorriaz jardutean, zeinaren eboluzio-abiapuntua 7.000 urte-inguruan finkatzen baitu (277). Honekin adierazi nahi duguna da, bat, arrazaren kontzeptua Sabino Aranaren garaian, eta oraindik geroago ere, diskurtso zientifikoan erabiltzen zen ohiko terminoa zela, eta bi, lan honen hasieran esan bezala, komunitate etnikoaren edo nazioaren edukia eman ziola Sabinok arrazari.

Oso besterik da, Euskal Herritik at, termino horren inguruan Vacer Lapouge-k, edo Gumplowicz-ek, edo Houston Stewart Chamberlain-ek, Joseph Arthur Gobineau-k, eta beste hainbatek egiten duten irakurketa garbiki arrazista, batez ere, hitlerismoarekin politikan ondorio genozida izugarriak ekarriko dituena. Lekuz kanpokoa baino askoz harago, guztiz deitoragarria iruditzen zaigu nazismoa eta aranismoa ez direla berdintzekoak esatea hutsa (278), agerpen publikoetan esan izan den bezala, zeren Euskal Herria, orduko Alemaniarekin konparatuta, oso bestelako egoera soziopolitiko batean aurkitzen baitzen, zapaldua eta inmigrazio masibo baten pean.

---

(275) Ibid., 140.or.

(276) Anasagasti, Iñaki; Apalategi, Jokin; Guezala, Luis, «Sabino Aranaren itzala bere heriotzaren mendeurrenean», Mahai-ingurua, *Larrun*, 69. 2003, Urria, 1-24.orr.; Olabarri Basauri, Andoni, «Sabino Arana Goiriri egotzitako arrazakeriaz», *Berria*, 2003-11-25, 6.or.

(277) Ugalde, Martin, *Nueva síntesis de la historia del País Vasco*, I, Elkar, 1983, 28.or.

(278) Ludger Mees historialariak prentsan esana: «Nahiz eta espainiarrekiko gorrotoa arrazista izan zen, inoiz ez zuen izan Hittlerrek judutarren aurka hartutako jarrera bortitzaren antzik. Euskal arrazaren handitasunaren usteak ez zuen jarrera kolonizatzailerik, Teoria Nagusirik eta antzekorik sortu» (*Berria*, 2003-09-10, 6.or.).

Hori argituta, bidenabar, beste bigarren ohar bat ere egin beharra gaude, eta da, Sabino Arana arraza garbiaz ari denean, euskal tradizioan oinarritutako kaparetasuna zuela gogoan, eta ez inola ere euskaldunen odol-garbitasuna, hau zentzu fisiologikoan ulertuta. Hau diogu badirelako oraindik Abandokoa inozotzat jotzen dutenak, mestizajearen fenomenoaz ohartu ez balitz bezala.

Horiek guztiek zerikusirik ez daukate Sabinoren arrazari buruzko ikuspegiarekin, eta, agian, bai gehiago hispanofobiarekin. Eta negatibotzat jo daitekeen sabindar erreakzio honek ere badu bere nondikoa –hau ere arrazonatua, jakina–, funtsik gabeko konplexuengatik edo, azaltzen ez dena.

Lehen arrazoia da, Sabinok maketismoaz hitz egiten duenean, euskal nazio ukatu eta menperatu baten burujabetasuna aldarrikatzen duela eta, bere politikagintza zapalkuntza-egoera batetik abiatzen denez gero, ondorioz datorren jokabide normala dela politikagintzan nazio-proiektu horren kontra daudenak oro –etxekoak nahiz kanpokoak– etsaitzat hartzea edo, bestela esanda, gizarteko harremanak gatazka-zentzuan ulertzea. Maketoaren kontzeptua, bada, ez du mugatzen soilki inmigratuen mundura, arras arinki esan izan den bezala, baizik eta kanpoko okupatzaileekin batera kolaboratzen duten bertakoak ere –euskaldunak izan ala ez– kategoria berean sartzen ditu. «Ellos y nosotros» artikuluan oso garbi adierazia datorren bezala, «maketofiloak», azken batean, politikoki eta ideologikoki «espainolistak» direnak dira, euskal nazioaren kontra nazio espainolaren legea ezartzen dutenak. Nazioen arteko oposizioa da hor tartekatzen dena, baina diferentzia handi honekin: bata –nazionalismo espainola– estatu baten babesean zapaltzailea den bitartean, bestea –euskal nazionalismoa–, estaturik gabekoa izaki, hark zapaldurik daukala. Nazio-arazo guztietan presente dagoen antagonismo-mota da hau.

Bigarren arrazoiak, zentzu hertsian, inmigrazioarekin du zerikusia eta aurrean esandakoaren ondorio zuzena da. Garai hartako industrigintza indartsuaren ondorioz Bilbaoko ezkerraldean ugaltzen den inmigrazio-populazioa, berak «Efectos de la invasión» artikulu aipatuan behin eta berriz errepikatzen duen bezala, beste nazio batetik –kasu honetan Espainiatik– datorrena delako kontsideratzen du arrotza, ez bertakoa, alegia:

> «La material inmigración del pueblo español en Euskeria ningún daño moral o muy poco considerable acarrearía, en efecto, si el español no fuera recibido acá como conciudadano y hermano sino como extranjero» (279).

Ez ordukoetan bakarrik, gaurko estatu demokratikoenetan ere inmigratuek arrotzak izanez segitzen dute eta, hiritartasunari dagokionez, estatus berezia aitortzen zaie. Oraintsu arte, haienganako estatu-hartzaileen jarrera

(279) «Efectos de la invasión», op. cit., 1331.or.

arras asimilazionista izan da, zekarten kulturari uko eginarazi eta bertan integratzera behartuz. Gaur, interkulturalismoaren haize-bolada dela eta, integrazioaren edukia aniztasunaren ikuspegitik planteatzen da, teorian bederen. Praktikan, ordea, demokratiko eta modernoak autoizendatzen diren estatu gehienek errentagarriak ez diren inmigrazio-boltsak baztertzeko edota kanpora uxatzeko joera erakusten dute. Begiratu besterik ez dago Erdialdeko Europara eta auzo-estatuetara zer gertatzen ari den ikusteko. Horregatik, gure inguruko politikari profesionalen eta intelektual organikoen diskurtsoak akademikotik baino askoz gehiago du hipokresia eta maltzurkeriatik, estatu-botererik ez duen nazio bati inmigratuak bertakotzat hartzea eskatzen baitzaio, datozela Espainiatik edo nonahitik, inolako baldintzarik jarri gabe, hots, eskubide guztien jabe eginez, baina ez betebeharren erantzule. Diskurtso hori magrebtarrak itsasoan itotzen uzten dituen Espainiatik datorrenean, duintasun etikoari zor zaion begiruneak oinarrizkoenean huts egiten du. Eta hau larria da!

Sabino Aranaren garaian bezala, gaur egun ere estatu-nazioek beren inmigratuekin betetzen ez dituzten eskakizunak betetzea eskatzen zaio Euskal Herriari, dakigunean, praktikan eta objektiboki –datu estatistikoak lekuko–, euskal kulturari eta euskarari dagokienez bederen, inmigrazioarena gurean fenomeno asimilatzailea izan dela, eta egun ere, beste testuinguru batean bada ere, arazoak erabakitzeke segitzen duela. Ederra da integrazioaren aldeko predikua, gizarte-berdintasunaren izenean eraikia, Euskal Herrian ezkerrekoek bezain indartsu eskuinekoek errebindikatzen dutena. Baina nola betetzen da hori euskal edukiz asimilatzailea izanez segi ez dezan? Hau da oinarrizko galdera, bere garaian Sabino Aranak bere modura planteatu zuena.

Eta bitartean diskurtso postmodernoak aurrera segitzen du estatu-nazio ahaltsuen galtzadan gastatutako gurpilean. Ez da oztoporik jarriko Wagner edo Nietzsche bezalako izen handiak, arrazista garbiak, aiputan hartzeko orduan, baina sabindar nazionalismoa errebindikatu orduko, berehala agertuko dira handik eta hemendik adjektibo deitoragarriak, tartean, azalduz gatozenez, arrazistarena. Sabino ez zen arrazista izan. Hispanofoboa? Baiki. Baina zertan du lotsatzekorik Abandokoak, bere hirikide Unamuno baskofobo deklaratua izanda? Gure oroimen historikoa hain ahula al da, ez gogoan izateko, oraindik atzo, alderdi estatalistek –ezkerrekoek zein eskuinekoek–, euskal munduari beti bizkar eman izan diotela, 1936ko gerratekoan nahiago izan zutela Espainia gorria zatitua baino, eskubide demokratikoak aldarrikatzen diren une honetan, eskubide oinarrizkoenetako bat –autoderminazioarena– ez dela onartzen? Eta abar.

Espainia zatiezinaren aurrean aurkitzen gara. Eta hemen berriro Sabino Aranarekin egiten dugu topo. Horrela ulertzen da zergatik ez duen gogoko José Luis de la Granja Sainz-ek lehen aroko Sabino Arana hura, ez prezeski jeltzale kontserbadorea delako –hau ere bada, jakina–, edo arrazista –hau ez da, hala badio ere–, abertzale sutsua delako baizik. Nahiago du,

Sabinoren herentzia politikoa bere osotasunean alde batera utzi eta, haren oinordekoak sentitzen direnak, Landeta, edo Jose Antonio Agirre, edo Manuel Irujo baten bidetik joan daitezen, horiek, bai, hura ez bezala egiazko demokristauak eta europazaleak izan baitziren. Hori da EAJri luzatzen dion proposamena: «Al cumplirse el centenario de la muerte de su fundador, cabría preguntarse por qué el PNV continúa teniendo como referente histórico fundamental a una personalidad tan integrista y antiliberal como Sabino Arana, en lugar de sus dirigentes democristianos y europeístas, José Antonio Aguirre, el primer lehendakari, y Manuel Irujo, el ministro de la República española, a mi juicio sus líderes más relevantes del siglo XX y de los pocos que ha tenido con talla de estadistas» (280). Estatista horien harikoak lirateke, antza, Espainia zatiezinean kabituko liratekenak edo, azkenaldion modan jarri den bezala, Espainia handian eroso sentiaraziko gintuzketenak. Baina hori erabakitzea, ez Espainiari, baizik Euskal Herriari tokatzen zaio.

Beraz, Aranak Euskal Herriaren eta euskararen berezitasunaz hitz egiten zuenean, funtsean zuzen ari zen, geroztiko ikerketa linguistiko, arkeologiko eta genetikoek –Sabinok orduan eskura zeuzkan baino askoz datu gehiagorekin, jakina–, berak zioena baieztatu besterik ez baitute egin, hots: Euskal Herria, bere ingurukoen ondoan, oraindik bizi den herri zahar bat dela, historiaurrekoa, alegia, hizkuntzaren aldetik ez eze, alderdi seriologikotik ere desberdina dena. Hau horrela baieztatzeak, arrazakeriaren salaketa maltzurrak alde batera utzita, asko esaten du herri honek bere nortasunaren lorbidean daraman borrokaren alde.

Sabino Aranak, halere, badu zer zuzendurik. Arbuiagarria da euskara arrotzekin ez kutsatzearren defentsazko tresna gisa ere erabili izana; eztabaidagarria da, halaber, hizkuntza elkarrekin komunikatzeko tresna huts gisa hartu izana; eta, batez ere, garai hartan ulergarriagoa izan arren, ez da horregatik onartzekoa naziotasunaren funtsa, ez hizkuntzan, baizik arrazan jarri izana, areago oraindik Humboldten tradizioa atarian izanda. Aranak puntu horietan egiten du garbiki erren.

Modu batera edo bestera, Sabino Arana, mende bat pasa eta gero ere, oso bizirik dago. Eta hala dago, batik bat, beste testuinguru batean aurkitzen bagara ere, oraindik ere berak harrotutako gaien inguruan gabiltzalako itzuli-mitzuli eta funtsezko arazo horien muina ulertu eta aterabidea bilatzeko kriseilua eskuetan utzita joan zelako. Egin diezaiokegun omenaldirik onena, haren espiritu berritzailea berreskuratzea izango da, hark idatziak eta eginak bere testuinguruan kokatzen ahaleginduz. Izan ere, hitzak, esaldiak, fosildu egiten dira ez badira espirituz janzten, eta hala gertatu ohi da letrez harago ikusteko miopia interesatua tartekatzen denean. Gauden erne!

(280) «El retorno de Sabino Arana», *Diario Vasco*, 2003-11-25, 23.or.

ERABILITAKO ITURRIAK

AGIRRE, Elias (1935), «El Euzkera, idioma de cultura», *Euzkerea*, IX, 570-576.orr.

AIZPURUA, Xabier (1993), «Euskal Herriko biztanleen hizkuntza gaitasuna», *Jakin*, 77-78, Donostia, 91-106.orr.

AKESOLO, Lino (1980), «Arana Goiri, euskalari»; OC, I, IX-XIX.

ALDAY, J. M. (1991), *Historia del nacionalismo vasco en sus documentos*, IV, Eguzki, Bilbao.

ANASAGASTI, I.; APALATEGI, J.; GUEZALA, L. (2003), «Sabino Aranaren itzala bere heriotzaren mendeurrenean», Mahai-ingurua, *Larrun*, 69, Urria, 1-24.orr.

OLABARRI BASAURI, A., «Sabino Arana Goiriri egotzitako arrazakeriaz», *Berria*, 2003-11-25, 6.or

ANTXUSTEGI, Esteban (1998), *Luis de Eleizalde. Un vasco polifacético*, Fundación Sabino Arana, Bilbao.

ARANA GOIRI, Sabino (1887), *Etimologías Euskéricas*, OC, I, 31-42.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1888), *Pliegos Euskeráfilos*, OC, I, 43-68.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1888), *Pliegos Histórico-Políticos* (I), OC, I, 70-77.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1889), *Pliegos Histórico-Políticos* (II), OC, I, 78-90.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1892), *Bizkaya por su Independencia*, OC, I, 107-153.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1892), *Pliegos Euskeralógicos*, OC, I, 91-107.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1893), «Los invasores», *Bizkaitarra*, 4, 1893-12-17; OC, I, 197-199.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1893),«¿Somos españoles?», *Bizkaitarra*, 4, 1893-12-17; OC, I, 182-186.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1893),«Nuestros moros», *Bizkaitarra*, 4, 1893-12-17; OC, I, 196-197.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894) «Epílogo», *Bizkaitarra*, 1894-12-31; OC, I, 429-432.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «Advertencias», *Bizkaitarra*, 5, 1894-01-29; OC, I, 200-201.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «Errores catalanistas», *Bizkaitarra*, 16, 1894-10-31; OC, I, 401-407.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «Extranjero en Bizkaya», *Bizkaitarra*, 12, 1894-07-21; OC, I, 327.or.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «Joya bizkaina», *Bizkaitarra*, 1894-08-31; OC, I, 346-347.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «La ceguera de los bizkainos», *Bizkaitarra*, 15, 1894-09-30; OC, I, 363-373.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «La invasión maketa» , *Bizkaitarra*, 7, 1894-03-31; OC, I, 261-262.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894), «Minuta: Errores catalanistas», *Bizkaitarra*, 16, 1894-10-31; OC, I, 401-407.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894),«Euskeldun Batzokija», *Bizkaitarra*, 1894-05-24; OC, I, 279-291.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894),«Extranjero en Bizkaya», *Bizkaitarra*, 12, 1894-07-21; OC, I, 327-327.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1894),«Poesía útil», *Bizkaitarra*, 14, 1894-08-31; OC, I, 360-362.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1895), «Ellos y nosotros», *Bizkaitarra*, 26, 1895-05-12; OC, I, 578-586.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1895), «La bandera fenicia», *Bizkaitarra*, 31, 28-07-1895; OC, I, 654-665.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1895), «La Cátedra de Euskera», *Bizkaitarra*, 28, 1895-06-16; OC, I, 621-622.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1895), «La pureza de raza», *Bizkaitarra*, 24, 1895-03-31; OC, I, 545-551.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1895), «Patriotismo», *Bizkaitarra*, 24, 1895-03-31; OC, I, 559.or.

ARANA GOIRI, Sabino (1895), *Tratado Etimológico de los Apellidos Euskéricos*, OC, I, 702-809.or.

ARANA GOIRI, Sabino (1895),«Ir por lana y volver trasquilado», *Bizkaitarra*, 23, 1895-03-24; OC, I, 524-535.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1896), *Egutegi Bizkatarra*, OC, II, 983-1015.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1896), *Lecciones de Ortografía del Euskera Bizkaino*, OC, II, 810-982.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1896),«¿Qué somos?», *Bizkaitarra*, 28, 1896-06-16; OC, I, 606-608.orr.; 29, 1895-06-30; OC, I, 625-628.orr.; 30, 1895-07-7; OC, I, 637-641.orr.).

ARANA GOIRI, Sabino (1897), «Efectos de la invasión», *Baserritarra*, 10, 1897-07-4; OC, II, 1326-1337.orr.; 11, 1897-07-11; OC, II, 1326-1337.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1897), «Euzkeltzale bateri», *Baserritarra*, 6, 1897-06-6; OC, II, 1296-1297.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1897), «Parroquia ejemplar», *Baserritarra*, 2, 1897-05-9; OC, II, 1259-1260.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1897), *Umiaren Lenengo Aizkidea*, OC, II, 1016-1066.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1897),«El catalanismo», *Baserritarra*, 18, 1897-08-29; OC, II, 1391-1392.orr

ARANA GOIRI, Sabino (1897),«Una escuela antipatriótica», *Baserritarra*, 10, 4-07-1897; OC, II, 1322-1322.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1898), *Lenengo Egutegi Bizkatarra 1898*, OC, II, 1401-1659.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1899), «Extranjerización», *Diario de la Mañana*, 67, 1899-08-10; OC, III, 1760-1761.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1901), «Conócete a ti mismo», *Euzkadi*, 3, 1901-09-; OC, III, 1993-2001.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1901), «Euzko», *Euzkadi*, 1, Martxoa; OC, III, 1783-1828.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1901),«Apuntes», *La Patria*, 1901-12-22, OC, III, 2081-2082.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1902), «Los Congresos Ortográficos de Hendaya», *La Patria*, 16, 1902-02-9; OC, III, 2095-2120.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1902), «Los Congresos Ortográficos», *La Patria*, 17, 1902-02-9; OC, III, 2121-2150.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1902), «Nuevos apuntes acerca de las conjugaciones simples», *Euzkadi*, 2, 1902-uztaila.

ARANA GOIRI, Sabino (1903), «Fe de erratas de *La Gaceta del Norte*», *La Patria*, 81, 1903-05-10; OC, III, 2264-2268.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1914), «Documentos póstumos. La semana vasca», *Euzkadi*, 26, 1914; OC, III, 2360-2371.orr.

ARANA GOIRI, Sabino (1980), *Obras Completas*, Sendoa, I-III, 2. edizioa, Donostia.

ARRIANDIAGA, Manuel (1907), «¿Euzkera ala euskera?», *RIEV*, 6, Paris, 642-672.orr.

CAMPIÓN, Arturo (1907), «Defensa del nombre, castizo y legítimo de la lengua de los Baskos contra el soñado Euzkera», RIEV, 3, 217-241.orr.

CAMPIÓN, Arturo (1907), «Segunda defensa del nombre antiguo, castizo y legítimo de la lengua de los Baskos, contra el soñado Euzkera», *RIEV*, 6, 673-698.orr.

CAMPIÓN, Arturo (1907), «Sobre el nuevo bautizo del País Vasco», RIEV, I, 2, 148-153.orr.

CAMPIÓN, Arturo («Uchin de Mendaur» izezinez) (1910), «Un bautizo», RIEV, IV, 324-326.orr.

CAMPION, Arturo (1976), «Nacionalismo, fuerismo y separatismo», in *Discursos políticos y literarios*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.

CHARRITTON, Piarres (1985), *Pierre Broussain. Sa contribution aux études basques (1895-1920)*, Editions du Centre National de la Rercherche Scientifique, Paris.

ELEIZALDE, Luis (1910), *Deun-ixendegi euzkotarra. Santoral vasco o sea lista de nombres euskerizados de los Santos. Comisión Bizkaína de Euzkera del Partido Nacionalista Vasco* (Imprenta y Encuad. Bilbao Marítimo y Comercial, Bilbao, 1910).

ELEIZALDE, Luis 1902), «Nuevos apuntes acerca de las conjugaciones simples», *Euzkadi*, 2, 1902, Uztaila.

ELIZONDO, Mauro (1981), *Sabino Arana. Padre de las nacionalidades*, I-II, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.

ERIZE, Xabier (1997), *Nafarroako euskeraren historia soziolinguistikoa (1863-1936). Soziolinguistika historikoa eta hizkuntza gutxituen bizitza*, Nafarroako Gobernua, Hezkuntza eta Kultura Departamentua, Iruñea.

ETXETXO (ZAITEGI, Jokin) (1950), «Aitzol'en Gizaldia», *Euzko-Gogoa*, I, Ilbeltza, 5-7.orr.

GARAI, Luis (1934), «La vida del euzkera», *Euzkerea*, II, 132-144.orr.

GARBIÑE ETA EDURNE (1931), «Euzkeraz, beti Euzkeraz», *Euzkerea*, XXXVI, 1931-02-15.

GARCIA TRUJILLO, Sebastian (1993), *La novela costumbirsta de Domingo de Aguirre*, Instituto de Teología Pastoral, Bilbao.

GÓMEZ, Ricardo (1997), «Euskalaritzaren historia eta historiografia: ikerketa-arloaren egoeraz», *ASJU*, XXXI-2, 363-391.orr.

GÓMEZ, Ricardo (1997), «Euskalaritzaren historiaren ikerketa-norabideak: zenbait proposamendu», *ASJU*, XXXI-2, 393-409.orr.

GRANJA PASCUAL, J. Javier (1984), «Divergencias lingüísticas y literarias entre Arturo Campión y Sabino Arana, *Fontes Linguae Vasconum*, 43, 155-179.orr.

GRANJA SAINZ, José Luis, «El retorno de Sabino Arana», *Diario Vasco*, 2003-11-25, 23.or.

GROUPE DE BASQUES: ALTUBE, S.; LEIZAOLA, J. M.; JEMEIN, K.; MONZON, T.; ZIAURRITZ, T. (1951), «Un procès linguistique autour de Sabino Arana Goiri», *Gure Herria*, Maiatz-Ekhaina, Ustaritz, 188-189.orr.

IBARTZABAL, Eugenio (1977), *Koldo Mitxelena,* Erein, Donostia.

IKASLE (1929), «Agur», *Euzkerea*, 1, 1929-01-15.

IRIGOYEN, Alfonso (1957), «Del epistolario de Azkue», *Euskera*, II, 261-393.orr.

IZENIK GABE (1929), «Los contradictores del Maestro», *Euzkerea*, III, 54-58 orr.; IV, 79-82 orr.; V, 92-93.orr.

IZTUETA, Paulo (1991), *Orixe eta bere garaia*, Etor-Eusko Jaurlaritza, Donostia

IZTUETA, Paulo (1993), «Euskal kulturaren kontraesanak: teoria eta praxia», *Uztaro*, 9, Bilbao,119-152.orr.

IZTUETA. Paulo (2001), *Erbesteko euskal pentsamendua*, Utriusque Vasconiae, Donostia, 81-96.orr.

KINTANA, Jurgi (2002), *Vizcaytik Bizkaira? R. M. Azkue Euskaltzaindia sortu aitzin (1888-1919)*, Euskaltzaindia-Bilbao Bizkaia Kutxa, Bilbao.

KINTANA, Xabier (1985), «Euskararen historia», in Intxausti, J. (zuz.): *Euskal Herria. Historia eta gizartea*, I, EFA-*Jakin*, 449-455.orr.

LAFITTE, Piarres (1980), «Sabin Arana-Goiri eta Iparraladea», OC, I, III-VIII.

LAKA, Itziar (1987), «Sabino Arana Goiri eta Hiperbizkaiera (Hiperbizkaieraren historiaz. III)», *Anuario del Seminario de Filología Vasca 'Julio de Urquijo'»*, XXI-1, Donostia, 13-40.orr.

LOPEZ ANTON, Jose Javier (1996), «El debate sobre el 'izendegi' sabiniano. Una visión retrospectiva de la cultura vasca en 1907», *Sancho el Sabio*, 2, 137-154.orr.

MARTINEZ DE LUNA, Iñaki (2002), «Euskeraren kale-erabileraren azken emaitzak», *Jakin*, 130-131, Donostia, 228-229.orr.

MISIBUS (1929), «... Y los contradictorcillos», *Euzkerea*, VI, 112.or; VI, 128-129.orr.

MISIBUS (1935), «La vida del euskera por Altube'tar Seber», *Euzkerea*, VII, 432-447 orr.; VIII, 489-500.orr.

NABARRIZTARRA (1934), «*La vida del euzkera.* Altube'tar Seber Jaunari idazki agirija», *Euzkerea*, II, 899-93.orr.

ORIXE (1928), «En defensa de *bere*. Euskaldun barri zar bat-i erantzuna», *Euzkadi*, 1928-10-19.

ORIXE (1928), «Ura», *Euzkadi*, 1928-10-31.

ORIXE (2002), *Euskal literaturaren historia laburra*, Utriusque Vasconiae, Donostia.

SABINDIAR BATZA (1980), «Prólogo», OC, I, 9-27.orr.

SARRAILH DE IHARTZA, Fernando (1962), *Vasconia*, Ediciones Norbait, Buenos Aires.

TELLECHEA IDIGORAS, J. I. (1984), «Cartas inéditas de Arturo Campión a Serapio Múgica (1899-1921)», *Anuario del Seminario de Filología Vasca 'Julio de Urquijo'»*, XVIII-1.

TOURNIER, A. (1951), «Quelques réflexios sur le purisme et le néologisme en basque», *Gure Herria*, Ephaila-Ostaila, Ustaritz, 120-125.orr.

TOURNIER, A. (1951), «Réponse à un Groupe de Basques», *Gure Herria*, Buruil-Urrieta, Ustaritz, 295-298.orr.

UGALDE, Martin (1974), *Nueva síntesis de la historia del País Vasco*, I, Elkar, Donostia, 28.or.

UGALDE, Martin (1980), «Sabino de Arana Goiri», OC, I, XXI-LVIII.

URGELL, Blanca (1997), «Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca», *ASJU*, XXXI-2, 643-685.orr.

URKIJO, Julio (1910), «¿El *Lenengo Egutegi Biskatarra* de Sabino Arana, fué realmente el primer calendario impreso en Vascuence vizcaino?», *RIEV*, año IV, Enero-Marzo, 1910, 148.or.

VILLASANTE, Luis (1961), *Historia de la literatura vasca*, Editorial Sendo, Bilbao.

ZUAZO, Koldo (1988), *Euskararen batasuna*, Euskaltzaindia-EHU, Iker-5, Bilbao.

SABINO ARANA ETA EUSKAL ERAKUNDETZEA

Bilbo, 2003-XI-20

Jose Luis Lizundia,
Euskaltzain osoa

Sabino Aranaren heriotza mendeurrenkari bildu gara, gaur, hemen. Sabinoren ideologia politikoa aztertu da gehienbat, askotan, gaur egun «trasladuta» bere alderdirik okerrenak, orduan, Europan zehar korritzen zutenak parekatu gabe. Euskararekikoekin antzera gertatu da, baina, gai hau, nik baino hobeki, Agirreazkuenaga, Iztueta, Laka, Pellen eta Urrutiak, jorratuko dute.

EUSKAL AKADEMIAZ.–Sabino Aranak 1886ko uztailaren 27an *Euskal Erria* aldizkarian, hots, Durangoko Euskal Jai ospetsuak igaro eta hilabetera idatzitako artikuluaz baliatuko naiz Aranak gure Nazioaren hizkuntza eta historia erakundetzeari ematen zion garantiza adierazteko:

> «¡Dichoso el pueblo que conoce su historia!... En los naturales de las regiones que, como las del norte de Laburdi (oraintsu ETBk zerbait esan digu horretaz, baina Sabinok, jadanik, bazekien) y Suberoa, Este de Nabarra, Oeste de Bizkaya y Sur de Alaba y Nabarra, han perdido su idioma, el carácter euskariano ha desaparecido en la mayoría, y desfallece y casi muere en los que han conservado pura la sangre de su raza»... «El euskara es, pues, elemento esencial de la nación *euskalduna*; sin él, las *instituciones* de ésta son imposibles. La desaparición del euskara causaría irremediablemente la ruina de aquella nación...». Mas para llevar a feliz término el estudio de la lengua e historia euskarianas, precisa la uniformidad de ideales, *la unidad y simplificación de métodos y la unificación de teorías.* Esto sólo será posible cuando las personas que en nuestro suelo se consagran con más o menos interés a los estudios históricos y filológicos, reuniéndose en *sociedad,* constituyan una *Academia..., una Academia,* en fin, que estudiando seriamente la *historia e idioma...* atienda por esta doble manera el bienestar de su patria directamente, e indirectamente en bewneficio del saber humano».... «Teniendo en cuenta la importancia de una *Academia...* El Ayuntamiento de Durango, cuyo premio correspondió a la obra del señor Artiñano, va a presentarla a la Diputación de Bizkaya, a fin de que apruebe y prohije un Proyecto cuyos Estatutos son inmejorables (Artiñanonaz ari da Sabino), y proceda a la instalación de la *Academia en conformidad con las Diputaciones hermanas...*».

Zoritxarrez hogeitamabi urte itxaron izan behar izan zuen hizkuntzaren Akademiak sortzeko, hori bai, Sabinok iragarri bezala, lau diputazioen babespean. Historiaren Akademiarik ez zen eta, ez da sortu, ez Artiñanok nahi zuen Akademia bikoitzarekin ez bestela.

Urteak geroago, 1940ko azaroaren 30ean, Londresen, nire ustez Euskal Gobernu gizonik hoberenetarikoa izan den Manuel Iruxok, aurkeztutako Euskal Errepublikaren Konstituzioak (Ibarretxeri plana egin diotenek ezagutu ote dute aurreproiektu hori?) 37. artikuluan honako hau dio:

> «Las Academias de la Lengua, Historia, Artes, Ciencias, Legislación y Jurisprudencia, funcionaran bajo la protección del Estado, y en régimen de autonomía....»

Ez bakarrik Sabinok eta Iruxok, Koldo Mitxelenak ere behin baino gehiagotan aipatu zuen Historia Akademiaren falta. Madrilgoaren erasoak ikusita, nabaria da haren beharra.

1901ean, Hondarribian egindako Biltzar famatuaz eta Sabino Aranaren partaidetzaz luze eta kritikoki idatzi da, baina ahazturik haren erakundetzea nondik nora zihoan:

> «Conviene recordar que Arana-Goiri no era partidario de esta Asociación (Eskualzaleen Biltzarraz ari da editorea) y que todos sus esfuerzos en aquellos Congresos fueron enderazos a la creación de *la Academia de la Lengua Vasca*»

Are gehiago, Hondarribiko Kongresoaren adierazpena honela hasten da:

> «En la ciudad de Fuenterrabía, a 18 de noviembre de 1901, bajo la Presidencia del señor Adéma, Canónigo de la Catedral de Bayona, se reunió la Comisión Permanente del Congreso Basco... y se adoptaron los siguientes acuerdos: Que se lleve a debido efecto, sin pérdida de tiempo, en su totalidad el plan presentado por Don Sabino Arana, en la reunión de septiembre, respecto al procedimiento que ha de seguirse para estudiar y determinar la unificación de la ortografía euskera....».

Batzorde Iraunkorreko lagunak ez ziren edonor eh! Adema, Campión, Arbelbide, Azkue, Broussain, Guerra, Hiriart-Urruti, Serapio Muxika, Daranatz eta Guilbau.

Aranari eskatu zioten txostena, baina, gaisorik nonbait ez zuen joaterik izan, nahiz eta idazki bat bidali zuen. Gero izugarrizko eztabaidak sortu ziren eta Azkuek berak hau zioen Broussaini idatzitako gutun batean (1902-III-12):

> «Habría todavía otra solución que sería encargar de esta unificación de la ortografía a una *Academia Vasca*. Pero esta Academia está todavía en el limbo y no nacerá jamás».

Ez zen igarle izan lekeitiarra, zeren eta hamazazpi urte geroago sortu baitzen eta bera izango zen lehen burua. Are gehiago, Euskaltzaindiaren 8. Batzarrean, Bilbon, 1920ko urtarrilaren 15ean, 6. erabaki legez hau agertzen da:

> «Beraz, Euskaltzaindiak beretzakotu duan euskal abecé auxe da: (eta 6 bokal eta 25 kontsonantedun alfabetoa irakur daiteke, *h* tartean) eta 7. «Euskaltzaindiak gure izkerazko idazle guztiei eskatzen die arren, ahal delarik behintzat, idazkari auxe, ta besterik ez, erabili dagiela».

Sinatzaileak Eleizalde'tar K., zadorlaria (ote dakite askok nor zen Eleizalde bergararra eta jeltzalea?) eta R.M. Azkue, euskaltzainburua. Alfabeto honen oinarri osoa Sabino Aranarena, egia esan, honek ere *k* eta beste letra batzuk Aizkibel azkoitiarrengandik hartu zituen.

Ortografiaren zentzu nazionala argitzeko *Pater noster* otoitza korrejitzeaz aritu zenean, alde batera utzirik bere garbizalekeria, berau ez baita nire egitekoa, hizkuntzalariena baizik, pasarte hau dakart:

> «He de hacerlo en el sistema gráfico que más correcto me parezca, mientras tanto que por el Congreso de Euzkeristas convocado para el presente en Hondarrabia no se decida..... cuál sea la ortografía que *todos debamos aceptar*».

Ikusten da Biltzar horren ondorioz eta bera desiatzen zegoen Akademiaren esanetan jartzeko. Bibliografia ugaria erabiltzen du korrejitze lanerako, lapurterazkoan L. Diharassarryren *Giristino-Legeaz* baliatzen da, horkoan bakarrik «*Gure aita...*» esaten baizen eta berak Hegoaldeko hiru euskalkietara ere pasatu zuen, Kontzilioaren ondoren gertatzen den legez. ***H*** zorionezkoaren aurka ez zuela argi ikusten da Sabinorengan, zeren eta bere Iparraldeko *Gure aita* berrituan, *saindukiren* ordez, *donhoki* erabiltzen baitu, *zeruan* ordez *donhoki, borondateren* ordez *nahia, barkharen* ordez *hazkhetsi, amenen* ordez *halaxe*. Bazekien hatxeak ongi erabiltzen, postkonsonantikoak ere. Lapurterazkoa eta nafarrerazkoa, bizkaierazkoa eta gipuzkerazkoak baino hobeagotzat jotzen ditu, bestalde. Bazekien, gainera, *h*-a berea zuela Iparraldeko euskarak, frantsesak edo okzietanierak mailegatu izan bazuen ez zuelako onartuko:

> «La reforma moderna (de z, siempre g, etc) nos vino del otro lado del Bidasoa...».

> «El sonido *h* no es general en Bizkaya ni peculiar de una región determinada de ella... (1) En un principio estaba en la creencia de que no era bizkaina, pero hoy (geroago idazten du) tengo que acusar su irregular existencia, pues lo he oído a varios bizkainos de distintas localidades, una de las cuales es mi república natal, Abando, en la voz Haungoikoa»

Beraz, *Lecciones de ortografía del euskera bizkaino* delakoan erabiltzen ez badu ere argi dauka beste euskalkietan erabiltzea zilegi dela:

> «Pero esta demarcación interdialectal que propongo ¿supone también diversidad de ortografía? En manera alguna».

* * *

Euskal Katedra famatua zela eta, alegia, Bizkaiko Diputazioak sortua eta nahiz eta Sabino bera aurkeztu arren, Azkuek irabazi zuena, erresumin apurrik gabe, euskararen erakundetzearen alde proposamen berriak egiten dizkio Diputazioari: sariketa mota bi sortzea ikasleen artean. Eta horiez gain:

> «certámenes de dos clases: literarios (prosa y poesía), y euskeralógicos (gramaticales y lexicológicos), fijándose los números o temas, por el jurado, con tres

o cuatro meses de antelación. Seguro estamos de que estos certámenes vendrían a ser origen de la Academia de la Lengua, que tanta falta hace. Por último, creemos también que sería un excelente estímulo para los que puedan escribir en euskera (horrela idazten baitu oraindik 1895an) libros científicos u obras literarias, y que por falta de medios quedan retraídos en el silencio, que la Diputación destinase anualmente cierta cantidad para premiar las obras euskéricas. He ahí todo lo que pedimos»

Gaur egunerako ez litzateke asko, baina XIX. menderako bai ordea. Nork eta non eskatu zion euskal erakunde publiko bati horrelako zerbait garai hartan? Egitasmo aurrelaria, benetan.

LAU HERRIALDEEN ARTEKOA, DIPUTAZIOEN BIDEZ

Bizkaiko diputatu probintzial zelarik euskal erakundetzeaz egin zituen ahaleginak ere zehazki aztertzeko daudela uste dut. Norbaitek, noizbaiten ikertzea onuragarria litzateke. Nik neure kontutik egindako zenbait dakarkizuek, hain zuzen, gaur eta hemen, zeren eta eraikuntza honetan baitzegoen Bizkaiko Diputazioa Sabino hogei diputatutik abertzale bakarra zen.

1898ko azaroaren 24an aurkeztutako mozioak hitzez hitz kopiatzea merezi du:

«Proyecto para la constitución de un *Consejo regional*, o Junta Superior de Araba, Gipuzkoa, Nabarra y Bizkaya, cuyos fines serían: a) Guiar, con voz de consejo, a las Diputaciones de dichas cuatro Provincias en las cuestiones de las mismas con el Poder Central, ora se trate de cuestiones de aplicación temporal, ora de las que tiendan a resultados estables, que conciernan al interés particular de sólo alguna de las Diputaciones hermanas, ya al general de todas ellas. B) Proponer a las citadas Diputaciones, para su ejecución por las mismas, todo lo que sea de notable interés para el bien común, moral o material de las cuatro Provincias».

Prat de la Riba katalanismo pragmatikoaren «aitak» bezala, idearioari uko egin gabe «la política del posibilisme» jarraitzea da hau.

1899ko ekainaren 27ko bilkuran hartutako erabakiaz pozik agertzen zen, alegia, Bizkaiko Diputazioak, Gipuzkoakoaren eraginez, lau herrialdeek Unibertsitate Barruti edo Distritu bat sortzea Madrilgo Gobernuari eskatzea, gestio hori Nafarroako Jauregian egin zelarik. Hara hor zer zioen amaieran:

«Si somos implacables en el ataque, cuando creemos perjudicial para nuestro pueblo la conducta de sus representantes, no hemos de escatimar seguramente nuestro sincero aplauso en todas aquellas ocasiones en que, como hoy ocurre, se emprende con valentía una obra beneficiosa para el País...» «...es ésta, y no otra, la aspiración de todo buen vasco, pues que lleva, no sólo a la conservación de los pobres vestigios que quedan en pie... sino a la restauración perfecta de nuestro Pueblo...».

Sustraiko estrategia ahaztu gabe, taktika posibilistaz baliatu deitzen zaio horri.

Bizkaiko foru erakundetzeaz argi zeukan diputazioek ez zutela ordezkatzen Jaurerria, ez eta Araba eta Gipuzkoako Probintziak, baizik eta Batzar Nagusiek. Ikusten da Lemonauria foruzale liberalaren esaldia ezagutzen zuela, alegia:

> «La Diputación es una institución secundaria en la historia del Señorío, es en las Juntas Generales donde se residencia la representación genuina del País».

Hauxe dio Sabinok:

> «Yo no me he de oponer a que la Diputación Provincial sea la encargada de emitir ese informe (Madrilera foru erakundetzeaz lege egitasmo bat proposatzeaz), a lo que me opongo es a que pueda entenderse que las Diputaciones actuales representan y sustituyen a las antiguas Juntas Generales del País».

Orduan eta, geroago, diputazioetan agintean zeuden, era desberdinetako monarkikoei ez zitzaien interesatzen Batzar Nagusirik birsortzerik, Kontzertu Ekonomikoa izatearekin aski zuten, diputazioetan kazikeaturik, herri erakunde errepresentatibo kontrolatzailerik gabe. Nafarroan, zeinek 1841etik, etenik gabe, Foru Diputazioa gorde den, berorren indarraz baliatu da mende eta erdian eskubidea herri erakundetze bat ez izateko, are gutxiago, lauen artekoa. Batzar Nagusien bersortzea ez zen gauzatu 1979.urterarte, zeinetan Ahaldun edo herri ordezkari hautatua izateko zoria izan nuen eta Jose Mari Makua, Ahaldun eta Diputatu Nagusi, berari Gernikako Batzar Etxean esan nion moduan, Fidel Sagarminagaren ondorengo ehun urte geroago, Sagarminaga foruzale liberal eta «euskalerriako»aren esaldi ez hain ezaguna oroituz:

> «Allá donde muere una lengua, fenece una nacionalidad».

1902ko martxoaren 5eko proposamena ere interesgarria da, alegia, Gernikako Batzar Nagusi guztien Agiriak argitaratzea, zehazki eta ortografia aldaketarik gabe, dauden-daudenean. Batzar-agiriok kronologikoki liburu bilduma legez atera, salgai jarri banaketa eta guzti. Ehun urte geroago, oraintsu hasita egon arren, burutu gabeko lan bat da. Gure historia ikerketak beste emaitza bat izango zuen, proposamen zuhur hori aurrera atera bazen. Ikerketetarako argitalpenei balio handia ematen ziola bistakoa da, nahiz eta, oraindik, I + D, askorentzat gai teknikoentzat bakarrik egon. I + D naziogintzaren mesedetan, historia, hizkuntza eta kulturaren ikerketan izan daitekeenik ere ez dute sumatzen, proposatzaileek ikusten bazuten ere.

Orain ehun eta bost urte justu Miñoien, alegia, Foralen erakundeari «Fuero Militarra» ezabatzea proposatzeaz, aurrelari bat izateaz gainera, bazekien zertaz ari zen, alegia, polizia erakunde zibila izan behar zuela.

Euskal irakaslego baten beharrizanaz zuzen edo zeharka askotan idatzi zuen Sabinok. Hori guztia biltzea ez litzateke kaltegarri eta, seguru asko, diputatu zegoela proposamenen bat egingo zuela Diputazioan, artxiboan iker-

tzea aski litzateke. Tartean Moyano legea bazebilen mende erdiko kalteak egiten estatu zentralizatu baten, irakaskuntzako hiru mailetan euskara, katalana eta galegoa baztertuz eta maisuen izendapenak ere, gure kasuan, Valladoliden egiten ziren gaztelauen mesedetan. Hogei urte geroago, haren ondorengo Landeta eta Eleizaldek, «Bizkayaren auzo ikastola» delakoak martxan jarriaz eta Zornotzan Maisu-Eskola sortzeko egitasmoa, gauzak bideratzen hasi ziren. Diputazio aldaketak eta Primo Riveraren Diktadurak zapuztu zituen asmo horiek.

ERAKUNDETZEA BESTE ARLO BATZUETAN

Sabinoren lanetan azterketa tematiko zehatz bat egiteko dagoela uste dut eta onuragarria izango litzateke alderdi askotatik. Haren idazlan ezagunetatik azterketa xume bat eginda, hara hor, beste arlo batzuetako erkundetzeaz jasotako adibide zenbait:

Folklorean ere nazio erakundetze asmoa igartzen zaio, hala nola konparatzen badugu –Durangoko Euskal Jaietan hogeitabat urterekin ikasteko egarri biziz egon baitzen– jai horietako ezpatadantza lehiaketa eta Bizkaiko folklorearen abolinaz:

> «Este antiquísimo baile guerrero de nuestra raza está cayendo en desuso»

dio berak.

Hain zuzen 1997an, Eusko Ikaskuntza eta Euskaltzaindiak, bion artean, Hendaian, Abaddiaren mendeurrenkari, antolatu zuten Biltzarrean, txosten bat aurkeztu nuen eta hara zer esaten nuen pasarte batean:

> «Beste zeharkako emaitza aipatzea nahi nuke eta hau da, «Euzko Abendaren Ereserkija» deitzen dena. Hain zuzen ere, bera hil da gero argitaldariak hau dio:
>
> «Uste edo gogai onekin, 1902 urtian, barriro espetxian egualarik erexerkixa idatzi eban. Ezpatadantzaren soñuegaz abestutako egin eban, geroago, bera il da gero Zabala'tar Kelda eresgilliak eresija atondu eban».
>
> Sabino Aranak nondik atera zuen argi dago, 1886. urtean, lau herri horietakoei (Garai, Berriz, Abadiño eta Ihurreta) hasierako «Agintarien dantza» deitzen dugunarengandik, hain zuzen».

Urte gutxi geroago Donibane Lohizuneko *La Tradition Basque* izeneko jaialdiez iritzi oso kritikoa izan arren, hara gure Ezpatadantza eramatearen alde agertzen da Bizkaiko eta Lapurdiko tradizioak trukatzeko. Segurutik, han ez zelako izan, ez zen enteratu nola Adema «Zaldubi» kalonjeak, lehendabizikoaz, «Zazpiak Bat»en aldeko ohiua bota zuen Donibanen eta A. Villasantek dioen legez:

> «Sobresale entre éstos (patrióticos) el *Zazpi Eskualherriek*, que compuso para ser cantado, a manera de himno nacional, en los Congresos en que se juntaban los vascos de las diversas regiones».

Informazioa faltako zuen Sabinok, zeren eta literaturan, folklorean eta kulturan Hegoaldekoak baino aurrerago baitzebiltzan Bidasoaz haraindi.

* * *

Antzerkia ere naziotasuna eratzeko oso baliagarritzat jotzen du. Irakurtzea besterik ez dago 1895an idatzitako haren artikulu sorta *Bizkaitarra* aldizkarian, hasi «Teatro Nacional» deitzen dena eta segidako kapituluak:

«El teatro como medio de propaganda», eta Azkueren «Vizcay´tik Bizkai´ra» antzezlanaz jarrai. Uste dut Aranak Azkueren kontrako aurreiritziak baztertu eta adiskidetzeko antzerki hau onuragarria izan zela. Eta antzerkia aipatzen duenen liburugintza eta prentsa aipatzen ditu, gaur ere balio berbera edo gehiago dutenak. Irakurtzea merezi du.

Haren katolikotasuna, unibertsal zentzuan ulertzen zuen eta Elizaren eta botere zibilaren banaketaz sinesten, ez eta Eliza nazionalez ere. Nocedal XIX. mendeko politiko integrista famatuaren aurkako zenbait iritzitan agertzen ditu Elizaren erakundetze politikoaren kontrako iritzi interesgarriak. Gaurko gaia ez da, baina bai gaurkotasuna duena, aste honetako adierazpen batekin. Zioen 1902 urtean:

> «Los Obispos, ciertamente, son los pastores de los católicos; mas no para guiarlos y apacentarlos en la política, sino para guiarlos y apacentarlos en la religión».

MAHAI-INGURUA:
Euskalgintzaren gaurko egoera

Partaideak: Andres Urrutia,
Txomin Peillen eta
Itziar Laka

Moderatzailea: Joxe Mari Iriondo

EUSKALTZAINDIA
REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE

FUNDACIÓN
SABINO ARANA
KULTUR ELKARGOA

SABINO ARANA: EUSKARA ETA KULTURA

Bilbo, 2003-XI-21

Andrés Urrutia,
euskaltzain osoa eta ***Jagon*** *Sailbura*

Mahai-inguru honetarako gonbita hartu nuenean, kezka bizia sortu zitzaidan, Sabino Aranaren ingurukoa luze-zabal iker eta plazara daitekeelako. Berehala argitu zidaten antolatzaileek nire eginkizuna zela Aranaren ondoko bizkaitar euskalgintza azaltzea. Halakoxea jarri zidaten gidalerro, eta halakoxea bete asmo dut neronek ere.

Proposamena onartu nuen Sabino Aranararen xehetasunak, Bizkaiaren aldetik behin-behin, ondo lotuta eta estekatuta daudelako. Izan ere, Arana bizkaitarra zen, eta Bizkaian garatu zuen, zatirik nagusienean behintzat, bere ekimen politikoa. Kulturaren aldetik, irten-irtenenak dira hark ondu zituen itxuraldaketak eta bultzadak, euskararen –edo hobe esanda– bizkaieraren aldetik.

Ez du horrek ukatzen Euskal Herria osoari begira molda daitekeen Sabinoren ikuspegia. Bai, ordea, zedarriztatzen eta antolatzen, abiapuntu nagusi izan baitzuen hark Bizkaian bizi zuena, gerogarrenean beste lurralde euskaldunetara zabaltzeko.

Has nadin, beraz, nonbaitetik. Esan gabe doa Sabino Aranaren biografia-xehetasunak ez ditudala emango. Sobera ezagunak dira halakoak hemen, beste behin ere alferreko errepikapenetan ibiltzeko. Tenore dudanean, hots, azalgai dudan horretarako lagungarri zaidala, orduantxe sarraraziko dut halako bizi-gertaera edo gertalixkia, diodanaren argigarri soila.

Sabino Aranaren eraginpeko euskalgintza aurpegi askotatik izan daiteke aztertua. Besteak beste, hasierako puntua jarriz, Bizkaian bizpahiru abiapuntu ditut nik nagusi. Lehen-lehena, ekimen politikoarena, ordu arteko forutasuna gainditu zuena, Euskal Herri oso baten asmopean. *Euzkadi* jarri zion izena hark batasun horri. Horren lorratzetik etorri ziren, geroxeago, nazio-ideiaren zabalkundea eta euskalgintza.

Nazioaren ideiak begirune osoa zor dio lurralde bakoitzak *Euzkadi* horren barruan izan behar duen nortasunari. Era berean, nazio berri horrek hizkuntza berritua behar du, eta, hartara, euskara bera, Sabinoren ustez, antzal-

datu, egokitu eta prestatu, zeregin berrietarako. Hizperriak ere multzoka jaso behar, hizkuntzak berak, antzinako idazle eta iturri erdaldunduetan baino, berezko zuen sen edo espirituan oinarrituak. Euskara hori, jakina, edonoiz, edonon eta edozertarako erabili behar, euskaldunen arteko komunikabide nagusia izan behar baitzuen. Horraino lerrabide pisuzkoenak eta ezagunenak.

Harako horiek zer ekarri zuten euskalgintzaren alderditik modu askotan jar daiteke aipuetan. Batak literatura aterako du denon bistara; besteak, filologia. Urliak euskaltzaletasuna jarriko du aitzakia; sandiak, aldiz, politika-ekimena.

Sabinoren ekimena bezain luze, nirea motz eta urri, bestelako mahaikideok ere mintzogai baitira. Azpimarra ditzadan, haatik, honako hauek: Sabino Aranaren euskalgintza euskararen *normalizaziorako egitasmoa* da. Arrangura bera du euskararen barne-kontuetan zein kanpokoetan. Ortografia eta joskera, ponte izen nahiz urtearen hilak, oro dira haren eginkizun. Aldi berean, euskara bera erabilgai nahi du leku eta aukera guztietan, lehenak bigarrena lotzen duelako.

Normalizazio hori, bistan da, oro hartzailea da, eta Euskal Herriari nortasun berria eman nahi dio, egundoko iraultza gauzatuz. Leku eta esparru askotara iritsi beharra dakar horrek, eta anitz puntu aldatzeko premia, lehen esan legez. Aranak, alabaina, ez dio horri beldurrik, bere bibliografiak argi erakusten duenez.

Ondorioak, hala ere, osterantzeko gertatu ziren: bateko, sekulako bultzada euskararen erabileran; besteko, herriarengandik eta ordu arteko tradiziotik aldentzea. Etena sortu zen euskararen herri-erabileraren eta aranatarren artean.

Gauzak horrela, garbizalekeria eta mordoilokeria elkarren aurka jarri ziren, euskara bera auzitan zegoela. Biziraupena jokoan zen, dena aldatu beharra zegoen, dena batera egin beharra. Menturaz, kontraesan horretan egon daiteke Aranaren kemena, euskara noranahiko, baina euskara berri eta arnas berritua, herriaren erabileratik urruntzen dena.

Hortik ere, urte batzuk geroago, Orixek egin zion kritika: *euskera gaixoak operazio asko dauzka egin bearrak, eta, guztiak batean egin ezkero, il liteke* (1).

Haren jarraitzaileek bizirik nahi zuten euskara, eta, Aranaren asmoekin bat eginez, arlo desberdinetara ekarri zuten euskara bera. Aipuetan jarriko ditut, besteak beste, foru-administrazioa, euskalgintza, komunikabideak eta eliza.

Foru Administrazioa Bizkaian

Bizkaiari nagokiola, aipa dezadan egun nahiko ezezaguna den kontua. Horretan ere nabari daiteke Aranaren desagertu ondorengo urteetan bere ekimenak izan zuen indarra Euskal Administrazioan. Sabino hil eta urte batzuetara (1917), abertzaleek eskuratu zuten Bizkaiko Foru Aldundiaren gobernua, Ramon de la

(1) ORIXE: *Urte guztiko meza-bezperak*, Ascain, 1950, X. or.

Sotaren buruzagitzapean. Euskara ofizialdu zuten abertzaleek, Bizkaiko herriekin zituzten harremanetarako. Testuen itzultzaileak zintzo-zintzo bete zituen Sabino Aranaren arauak, eta hizperri ugari sartu ere (2). Horietako batzuk baziren ordurako Euskaltzaindiak –1918an sortua– bere lehen ekimenetan ontzat emandako hitzak (3). Sabino Aranaren eragina, beraz, XX. mendean euskara juridiko-administratiboan hasiera-hasierako ahaleginean dago, gerorako ere gerra-denboran *Euzko Jaurlaritza*ren eskupean egingo zenaren aurrelari (4).

Euskalgintza, oro har

Gerra-denborako aipamen horrek bide ematen dit, orobat, XX. gizaldiko *Euskal Berbizkundea* gogora ekartzeko. Nago, eta diodan hau frogagarri dela uste dut, Sabino Aranaren eragina ez ote dagoen bestelakoetan, hau da, berarekin hasi eta gerraurreko –eta osteko lehen-lehena– horretara iristen dena. Bizkaian, edonondik begira dakiola ere, izenak borborka datoz. Behinolako Mikel Zaratek *aranatarren giroko idazleak* (5) deitu zituen horiek. Horra bilduta, bizkaitar idazle-andana luzea. Harako *Belaustegigoitia, Kirikiño eta Etxeita,* geroko *Altube, Enbeita, Ibargutxi, Garro, Eguzkitza, Arrutza, Errosa Bustinza, Lauaxeta...* Zerrenda amaibakoa da hori. Aldiari dagokionez, bestalde, XX. mende hasieratik hirurogeigarren urteetara doana.

Zerrenda berean ere, Aranaren bi garaikide ospetsuak, *Azkue* –honi *Orixek Arana-kuku* esango dio, Aranaren aurkakotasuna islatzeko (6)– eta *Agirre*, iritzi desberdinekoak eta osterantzeko euskalgintzaren zuzendariak. Hiruon elkargune, Euskaltzaindiako etxe hau berau, eta etxe honen *Euskera* agerkariaren lehen zenbakiak, aurrerago esan legez, artez ikertuz gero.

Bestelako hurrenkera ere osa daiteke Bizkaian, Sabino Aranaren jarraitzaile sutsuak –sutsuegiak, beharbada– izan eta *Aita Zabala-Arana, Aita Arriandiaga* eta eite berekoekin. Mitxelena zenaren gidaritzapean, Itziar Lakak, mahai-inguru honen kideak, hain zuzen ere, egoki aztertu du *hiperbizkaiera*ren mundua (7).

(2) GALLASTEGI, C., LOBERA, G. eta URRUTIA, A.: «Euskarazko testugintza juridiko-administratiborako osagaiak: Bizkaiko eta Gipuzkoako Foru Aldundien zirkularrak (1917-1920)», *Karmel*, 4 (1999), 3.etik 19.erako orr.

(3) EUSKALTZAINDIA: «III[na] Itz Berrika», *Euskera*, I. urtea, 2 (1919–1920), 90. orrialdetik 95.erakoak.

(4) IVAP-HAEE: *Euzkadi'ko Agintaritzaren Egunerokoa (1936ko urritik 1937ko ekainera)-HIZTEGIA*, IVAP-HAEE, Gasteiz, 1997. Ikusalde beretik, LOBERA, A.: «Hainbat jakingarri *Euzkadi'ko Agintaritzaren Egunerokoa*ren gainean», *Karmel*, 3 (1995), 28. orrialdetik 55.erakoak.

(5) ZARATE, M. : *Bizkaiko Euskal Idazleak*, Derio, 1970, 114. orrialdetik 232.erakoak.

(6) ORIXE (P. Iztuetak prestatua): *Euskal literaturaren historia laburra*. Utriusque Vasconiae, Donostia, 2002. 76. or.

(7) MITXELENA, K.: *Historia de la literatura vasca*, Erein, Donostia, 2001, 137. or.; LAKA, I.: «Hiperbizkaieraren historiaz: hastapenak», *ASJU*, XX-3 (1986), XXI-2 (1987), XXI-3 (1987).

Hurrengo belaunaldiaren asmoetatik ere, urrun ez Sabino Aranaren eragina. Adibiderik adibidetsuena, esaterako, *Eusebio Erkiaga* bera. Lekeitiarraren biografia literarioaren lehen artikulua (1931) (8), hain zuzen ere, Sabinoren ohorez egina. *Zubikarai, Muniategi, Ziarsolo...* eta beste hainbeste soka berekoak.

Esan ohi da Sabino Aranak eta Azkuek, bakoitza bere aldetik, lexiko-tradizio baten aita pontekoak direla. Horien aldamenean, Larramendi zena, azken horren ildoa berehala desagertu bazen ere (9).

---

(8) Oroipenez (*Bizkaitarra*, VIII, azaroa, 1930): Edestijak irakasten dauskun lez, erri geyenak euki ditubez seme ospetsubak, erri orrek aurkitu ziran ezbiar edo arriskubetatik atara dabezan seme aundijak, emonik euren Aberrijari bizija, galduta edo erdi galduta euken bizija.

Euzkadi'k be, eukiko dituz orrelako semiak baña, beintzat, danen ganetik bat agertzen da, euzkotar gustijok ondo dakiguna: Arana-Goiri'tar Sabin.

Geure Euzkadi ija osoro galduta eguan. Gure asabak aztuta euken nortzuk zirian eta euren Aberrija zein zan. Gastelarren menpian eta eurakin eikezan artu-emonak gatik eurakin bat eginda lez egozan; dana zan berton erderia, errijetan egozan gixon agindudun gustijak ziran erdeldunak, eta geure euzkera ederrari guda gogorra egiten eutsen. Emenguak be, asi ziran euren (gaztelaren) izkuntzagaz pozik (zoritxarrez gaur be geyenak orretan dagoz, batez be, emakumiak) eta euzkeria, lenengo erdi eta gero ija oso aztu jaken. Geure lege ain ederrak kendu, ostu euzkuezan, eta oitura eta okandu garbijak zapaldu eta loitu ebezan; orregaz, euzkaldunen zinizmena be asko makaldu eta otzitu zan. Euzkadi, ainbeste gixalditan azke bixi ixan zan errija, erijotzia urre-urre eukala eguan. ¡Zelako egun larrijak benetan geure Aberrijarentzat!

Orrelan aurkitu eban Sabin'ak. Erdeldun jayo zan, baña laster ezaguturik bere odola eta bere Aberrija zeintzuk zirian, eurori jagoken izkuntza ikasi eban: euzkerea. Bere errija ikusirik errukarrizko era orretan, gaizkituteko asmua artun eban. Bere ixate gustija, ezkiñi eutson, jakite, ogasun, lagun, eta baita bere bixitza be, Aberri gaxuari osasuna emotiarren. ¡Sabin bai ixan zala bijotz onekua!

Eta gogotik asi zan bere lanean; sendo ekin eutson, ez iñoren aldetik goralpenak entzuteko asmuz, ez; entzun beren itzak: «Pozik emongo neuke neure bixitza ori gatik Aberrijari osasuna etortiarren iñork nire barri jakingo ez ba leuke be». ¡Benetako abertzaliak zelakuak diran!

[URRUTIA, ANDRES: *Eusebio Erkiaga. Berbalauaren kulunkan, Prosa lanak II*, Sutondoan Sorta – Labayru Ikastegia – Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa. Bilbo, 2002. 783. or.]

Abertzaliak: jarraitu daigun Sabin'ek irakatsi euskun biderik zintzo-zintzo; bera artu daigun eredutzat, eta lan egin daigun gogoz bape gogatu barik; ¡Jel aldez beti! ¡Ekin, bildurtu barik Euzkadi osasunez beterik agertu daiten egun zoriontsu baten...

Irakurle: azilan 25'karrenian da beren ogetasaspi garren il-urteurrena, ta euzkotar gustijok zuzendu biar doguz geure bijotzak Jaungoikua'gana, Sabin geure irakasle zanaren gogo aldez otoi egiñik, eta eskatu Aberrijentzako biar dan laguntza. Goyan bego.

(9) Bion arteko ezaugarriak ederki asmatu ditu PAGOLAk *Neologismos en la obra de Sabino Arana Goiri* lan estimagarrian:

La labor neologista de AG se desarrolla en tres direcciones:

»a) sustitución de términos «alienígenas»

»b) creación de voces que satisfagan las nuevas inquietudes, y

»c) perfeccionamiento de formas indígenas [...].

«Lo cierto es que Azkue es esencialmente tan purista como AG. Casi no hay neologismo de éste para el que aquél no ofrezca alternativa; en cambio, no puede decirse lo mismo de AG con respecto a Azkue, sin duda porque éste vivió muchos más años. Azkue participa de la obsesión de AG por rehuir los préstamos; lo que le reprochan al creador del nacionalismo vasco es su imperfecto conocimiento del idioma, es decir, básicamente, el quebrantar las leyes fonéticas de la composición y derivación contrayendo en exceso los vocablos [...]; y la creación

Komunikabideak

Sabino Aranaren eraginpean Bizkaiko euskal letretan nor gailendu zen azalduta ere, laburregi geratuko litzateke haren ekina Bizkaia aldean. Politika eta administrazioaz zein euskalgintzaz zerbait esana dut gorago. Aipa dezadan oraingoan, haren iritziko komunikabideak. Izan ere, bai berak zuzenean, bai bere jarraitzaile bipilek, etengabe sortu zituzten mota eta tankera askotako aldizkariak. Nabariena, beharbada, *Euzkadi* egunkaria eta bere *Euskal Atala*, hainbat idazleren kabi eta agerleku. Ez ahanztekoak, *Aberri*, *La Patria*, *La abeja*... eta harrezkeroko *Euzkerea*, *Jakintza* eta abar.

Eliza

Bistan denez, egitasmo oso bat. Eta, egitasmo horren barruan, jakina, ordukoetan hain garrantzitsu zen Elizaren jokamoldea ere ezin bazter utzi. Sabinoren txaloak eta goresmenak merezi zituen abade bizkaitar zenbaitzuren euskal sermoilaritza berriak, euskaraz erlijio-egiak modu egokietan zertzen zituena. Haren heriotzondoan ere, ekimen horretan jardungo dute biztaitar abade batzuek, euskalgintzari heltzeko puntuan eta katolikotasunaren mezua euskara garbian zabaltzekotan, gerora *Jaungoiko zale* bazkuna izango dena sortuz, garbizaletasunaren errekatik.

Hitz gutxitan esateko, Sabino Aranaren itzal zabalak ia mende osoa hartu du Bizkaiko euskalgintza. Alde edo kontra, zale edo arerio, Sabino Arana izan da, urte luzeetan, euskalgintzaren erreferentzia Bizkaiko lurraldean. Onerako zein txarrerako, Sabinoren esana beti egon da hor, oinarri eta sustrai. Azken aldiotan ere, hortxe dago, euskararen normalizazioaren mezua gero eta hedatuago dabilenean gure artean.

Nire hitzen eta iritzien berresle, hona, beste behin ere, *Orixe* zena: *Arana gabe edo Aranaz leku ari izanak eta ari direnak badituzu, baino aren aldekoak naiz aitzikoak, naiz bitartekoak, naiz Arana-kukuak, ua dute eragile nola edo ala* (10).

---

innecesaria de los mismos por existir en la lengua términos equivalentes por muy remotos y arcaicos que éstos sean [...]. Azkue solo recurre a la formación de voces nuevas una vez ha agotado esta última vía; en cambio a AG la sustitución de préstamos le conduce casi siempre al neologismo, sin duda porque su conocimiento del léxico vasco es notablemente inferior al de Azkue, pero sobre todo porque, contra la tradición (Oihenart, Larramendi, etc.) que Azkue no interrumpe, para él no existe, si no es en un cierto nivel de abstracción, el léxico vasco patrimonio de todo el euskera. El euskera no es uno, sino varios y cada dialecto ha de habérselas con sus propios recursos» (PAGOLA HERNÁNDEZ, I.: *Neologismos en la obra de Sabino Arana Goiri*, EHU, Gasteiz, 1987–1988, I eta II. liburukia).

(10) ORIXE (P. Iztuetak prestatua): *Euskal literaturaren historia laburra*. Utriusque Vasconiae, Donostia, 2002. 76.or.

Labur-zurrean esanda, haren ideia batzuk zalantzan jartzekoak badira ere egun eta gure iritzipean, agerikoa da haren ekimenaren ondorioa, luze eta zabal baldintzatu duena Bizkaiko eta Euskal Herriko euskalgintza. Horrek, zalantzarik gabe, on-gaitzak eta argi-ilunak izan ditu. Beroriek haztatuz gero, niretzat behinik behin, Aranaren euskalgintzaren argiek nabarmen ostentzen eta gutxitzen dituzte haren ilunak eta itzalak.

SABINO ARANA: HIZKUNTZA ETA KULTURA

Bilbo, 2003-XI-21

Txomin Peillen,
euskaltzain osoa

Euskararen historian beti izan ditugu, gure hizkuntzaren eta kulturaren aurka mintzatu zitzaizkigunak, etsaiki. Etsaigoa horrek ordea bihurtze mota ezberdinak ekarri ditu; batzuetan euskara idatziak bere frogak egin nahian idatzea. Halaxe Larramendiren ondotik orduko espainol kritikalariei erantzuteko liburuak idatzi ziren, halaber 1974.an Juan Karlos erregeordeak esan zuenen euskara ez zela jakintzarako gai *Elhuyar* aldizkariarekin erantzun genion, *gaitasunaren froga*. Beste erantzun bat izan da apologisten ondotik, gure hizkuntza *mordoiloa*, nahasia zelarik hitzen asmatzea eta hori bera egin zuen Larramendik bere hiztegi *garbizalea* Sabinok baino lehen.

Sabino Aranaren garaian zio asko zeuden euskararen duintasunaren alde jartzeko. Lehenik berriki Unamuno eta besteek, berek menderatzen ez zutelako, esan ziguten euskara ez zela kulturarako gai, hizkuntza murritza zela eta «hitz abstrakturik eta orokorrik» ez zeukala. Ez ziren osoki okerrean hori idaztean hiztegi hori gaurkotasunerako laburregi zelako, baina Sabinok Larramendik bezala hitzak asmatuz nahi izan zuen euskarak hitzen sortzeko gaitasuna zuela erakutsi eta *euzkera* aberastu.

Sabino Bizkaiako giroan bizi zen: Ezkerraldeko fabriketan erdaldunak trumilka sartzen ziren eta Bizkaiko kaletarrek euskara pidjintua zerabilten, Sabinok euskararen idaztea, eta «euzkera ona» hiztegi garbi batekin idaztea bultzatu nahi izan zuen. Euskara hobearen egiteko Iparraldeko idazleen tradizioan eta Hegoaldeko batzuen idazkietan hitzak aurkituko zituen, baina idazki horik ez ziren inon erosgai eta sarritan jadanik euskaran errotu hitzak ez ezagutuz bere izparriak eskaini zituen.

Hizkuntzaren aldetik hasieran eragina izan zuen, Bizkaian, batik bat prentsan eta lehen eskola liburuetan, baina Sabinoren *euzkerak* beste idazle asko zertxobait kutsatu zituen: Lauaxeta eta Lizardi, Iparraldean oso gutxi, Mirande izan ezik.

Azkuek, ordea, gaztaroan «aranismo» askoren asmatzailea izan ondoren, beste bide bat hartu zuen, gure hizkuntzaren aberastasunak eskainiz, jakiteko

ez ote zen euskaraz, jadanik adigai askorentzat hitzik eta Sabinorengandik urrundu.

Gerrate aurreko idazleen artean Azkueren gipuzkera osotuak arrakasta gehiago izan zuen: bide horretarik ibiliko dira jesuita eskoletan formatu, Nikolas Ormaetxea «Orixe», Jokin Zaitegi, Andima Ibinagabeitia eta euskalki kutsuaren Irisarri fraidea, Salbatore Mitxelena eta hasierako Joan Mari Lekuona, Jon San Martin, Martin Ugalde eta Luis Villasante bera eta beste.

Ibinagabeitia Parisen ezagutu nuen. Jon Mirande eta hirurok gipuzkera osotuan idazten genuen. Jon Mirandek hasieran Sabinoren hizkuntzaren kutsu zerbait eduki zuen gero lapurtar klasikoaren bidez euskara baturantz iritxi. Sekulan ez nuen garbizale trinko idatz bide hori jarraitu nahi izan eta horretaz bi lagunekin eztabaidak izan nituen.

Gero, Andima Ibinagabeitiak Parisen joera berria izan zuen, nahiz gipuzkera osotuan idatzi, euskal liburu zahar eta berrietarik sustraitu hitzen biltzen zebilen, biltzen eta eskaintzen. Honela *Euzko-Gogoan* sabinista amorratu bakan batzuek izparrizaleek jarraitu bazuten hala nola Jemeindar Zeferin, gehienek gipuzkera osotuan, aldiz *Eganen* K. Mitxelenaren zuzendaritzapean eta haren eredua jarraikiz pixkanaka gipuzkera osotua, benetan beste euskalkiez osatzen hasi zen. Mirande eta biok gure gipuzkera osotuan «h» -ak sartzen hasi ginen.

Sabindiar euskara horri bihurtzeko joan den mendeko hirurogeita hamargarren urteetan idazle berriek, sabinismoak baztertu nahiz, euskaniolera jo zuten. Ustez eta Sabinok asmatu zituen hitz batzuen baztertzen hasi, hala nola idatzi izkribatu erabiliz guk generabilan jakintza hitzaren ordez, zientzia espainolkeria. Ulergarriago izateko, omen? Hilabeteak gaztelaniaz esateko moda jarri zen, alegia euskaraz hitz gehiegi zeudela, nahasgarriak zirela. Gogoratzen naiz Iñaki Teodoro gipuzkoarraren semearekin eduki hizketa:

«Hark: zer egiten dezu uda onetan?

Nik: Uztaila eta Agorrila Zuberoan

Hark: Zer dira orik?

Nik: frantsesez Juillet- Août

Hark: garbizalea zera; guk Julioa eta Agustua esaten degu.»

Sabinok besterik ezean eskaini , beharrik gabeko hitz asko, galdu dira zorionez, *gabeukatz, urrutizkina, txadona* eta *lutelesti* gaizki formatuak eta ulergaitzak zirelako, baina beste asko salbatu: *aberri, abertzale, abertzaletasun, abesti, abeslari, abesbatza, arkatz, ertzantza, espetxe, ikastola, jaurlaritza* eta beste. Gutxiago erabiliak: *enda, Gotzon, gotzain,* eta beste. Hitz zaharkitu batzuk berpiztu zituen: *agintari, idatzi,* baita zubererazko *ahul, zinegotzi.* Baliteke euskal argote bat egitekotan sabinismoez baliatzea. *Igela* aldizkarian geuk

behintzat umorezko hibridak eskaini genituen: *urrutifonua, *txasanta, *ludigrafia edo *telehizkina, *casadona eta *geolestia.

Sabinoren euskarak arrakasta gehienik izan zuen espainol izenen itzultzean. Andreentzat oraindikan bizirik dira: *Agurtzane, Edurne, Ikerne, Jaione, Jasone, Karmele, Sorne;* baita gizonezkoen artean: *Gotzon, Kepa, Koldo.*

Sabinok behintzat azpimarratu zuen Iparraldeko abertzale burụ batzuek eta Hegoaldekoek ere onartu ez dutena, euskara da euskotarren hizkuntza, beti erdaldun motz gelditzen zazikigunean eta zer egin behar dugun agindu nahi digutenak. Sabino beraren eragina hizkuntzan ezpada hain handia izan, gure kultura hurbil lokartua esnatu zuen.

Sabino Arana eta kultura

Haren garaian noski euskara hobeki egiten zutenak euskaldun elebakardunak ziren eta baserritarrak, horregatik nekazarien hizkuntza gehiegi sakondu gabe, euren bizimoduak goresten hasi zen. Sabinok ezpadu baserri munduaz idatzi eta gutxiago euskaraz, haren jarraitzaileen bidez eta aspaldian Mogelek *Peru Abarkarekin* erakutsi kostunbrismoaren eredutik, Donostian abiatu zen kaletar eskolatik urrunduz, baserritar hotsezko kultura eskaini zitzaien euskaldunei.

Agian kaletarrei exotikoak zitezkeen baserritar zintzo, kristau, on, langille, euskaldun huts horiek. Ikuspegi manikeo batetik kaletarrak, hiritarrak eta erdaldunak, gaiztoak, ustelak, ateoak dira, indianoak, Ameriketan egon euskaldunak txarrenak. Gerrate zibilaren bezperan, ordea, gauzak aldatu ziren gizartezale katolikotasuna edo katolizismo soziala abiatu, erdaldunen ganako aiherra galdu. Halatan ere gaurko progrek Sabino literatura antzutzaile bezala ikusten duten arren, jakin behar da, hogeigarren mendeko urte haietan, erakusten diguten gizartea benetan kontserbadorea zela, eta eurek idatzitakoa, nahiz erromantiko usaina eduki, erdi errealista dela.

Halere gerrate zibilako eskarmentuetan Sabinista askok baserria zer zen jakin zuten hain zuzen *Ekaitzpean* (1) bezalako eleberrian, traidorea euskaldun hutsa da eta Euskadirentzat hiltzen dena ezkerraldeko erdalduna; bestalde abertzale zauritua baserri batean izkutatzen denean, konturatzen da etxalde horretako jendeek ez dakitela abertzaletasuna zer den. Karlista geratu direla. Eta gerrate horren gorabeherak ez dituztela ondo ulertzen.

Bestalde Europari ireki ziren olerkariak hala nola Lauaxeta eta Lizardi sasi erromantizismo batetik sinbolismora igaroaz eta izadiaz ikuspegi sentikor berria emanez.

(1) José Eizagirrek, Argentinan, EKIN argitaletxean, 1948.ean argitaratua.

Mikel Zarate *(Haurgintza minetan)*, Enaut Etxamendi *(Gilentegiko Gilen)*, edo Joan Mari Irigoien *(Babilonia)* itxoin egin behar da benetako baserrien kezkak ezagutzeko. Bestalde euskaldunok mutur batetik bestera ibili ohi garelako baserriaz ahaztu ginen, azken nekazarien bizitzaz ez da jende asko arduratzen, nahiz munduan oraindik % 75.a nekazari izan, gure herrian ehuneko 7. tik behera jaitsi garelako, baina gogoratu behar zaigu gure hizkuntzaren oinarriak, zibilizazio guztietan bezala, artzainek, nekazariek, itsasgizonek eta esku langileek eraiki zituztela.

Kaletar kultura bat sortu zen, eta ahalik eta popularenik izateko euskainolez idazten hasi; literatura eta pentsamendu horrek hiria goresten zuen, miresten zuen; industriaren harrokeria herriaz jabetu zen. Idazle batek joan den mendeko 70. urtetako euskararen modernotasuna erakusteko idatzi zuen euskararen gaurkotasuna ageri dela kaletarrek ez baitute haritza eta pagoa bereizten: denak arbolak direla. Zer ba? Unamunori arrazoin eman beharrez. Horrelako gauzak ingeles bati edo aleman bati esan baginetzaio sekulako barreak egingo lituzke, haientzat naturaren ezagutza kulturaren oinarri bat delako. Giro ezjakin eta ezezkor horiek jadanik gaindituak dira, ez jakitea ez da gehiago kalitate ez eta aurretik aipatu idazlearentzat.

Uste dut, kritikoki bada ere, Sabino Arana eta haren ondokoen idazkiak (berrogei eleberri) gazteek ezagutu behar lituzkela, desagertzera doan gizarte baten ispilu direlako. Zorionez berriz jatorrizko hizkuntzan ematen zaizkigu, klasikoetan agertu ez zirenak, honela gazteek jakingo dute –kaletar erdaldundu intelektual batzuk edo sindikalistak bazter utzita– zer zen, euskaldunen Euskal Herri gehiena kontserbadore zelarik, pentsamoldea eta oraindikan gehien bat baserritar zen gizarte baten egoera. Denbora berean ikusiko dute idazle guztien joera kostunbrista bazen, hizkuntzan ez zutela denek Sabino Arana jarraitu. Jarraitu dutenek badute erru apur bat hogeita hamar urteez euskal literatura konformista egin bada, hoben handiagoa dute ezkerreko idazleek ez baitzioten euskarari eskerrik ez eta begirune txikienik.

Sabino Aranaren saioak eta ekarpena hizkuntzari eta kulturari ez da osoki ezezkorra eta bera izan ez balitz ez dakit euskara oraingo mailan legokeenez ere.

SABINO ARANAREN ZAZPI GUTUN
(Bat argitaragabea)

Bilbo, egoitza, 2003-XI-21

Prestatzaileak: Piarres Xarritton eta
Pruden Gartzia (1)

HITZAURREA

Bi aldiz argitaratu dira Sabino Aranaren idazlan guztiak (2). Ezaguna denez, bigarren edizioa aurrekoaren birrinprimaketa da, hiru tomotan, Martin Ugalderen ahaleginari esker zenbait dokumentu (batez ere gutunak) erantsi zitzaizkiolarik. Horien artean daude S. Aranak Piarres Broussain (3) mediku hazpandarrari igorritako bost gutun, Jenofa Le Roy-Broussain andereak utziak Piarres Xarrittonen bitartez.

Baina argitalpen horrek badu zenbait hutsune eta akats. Alde batetik, ez bost, baizik eta sei dira Aranak Broussaini igorritako gutunak. Gutun horiek gaur egun Bilbon daude, Euskaltzaindiaren egoitzan, P. Xarrittonen aholkuari segituz Le Roy-Broussain andereak Euskaltzaindiari utzi baitzion bere aita zenaren artxiboa, ikerleen esku egon zedin (4). Ondare dokumental hori arakatuz seigarren gutun bat aurkitu dugu, Martin Ugalderen edizioan argitaratu ez zena. Bestalde, sei gutun horien arteko baten iturria ez da Aranak Broussaini bidalitako gutuna bera, Broussainek Resurreccion Maria Azkueri (5) igorritako gutun batean interpolatuta agertzen zen euskarazko testu bat baizik, hain zuzen ere Aranak Broussaini berari igorritako gutun baten transkribaketa. Bada, Aranaren gutunaren testua argitaratu bazen ere, ez zen garbi azaltzen ha-

---

(1) Eskerrak eman behar dizkiogu Begoña Amondaraini, Euskaltzaindiko gure lankideari, gutun hauek argitaratzeko eskainitako laguntzagatik.

(2) Lehena: *Obras completas de Arana-Goiri'tar Sabin (Sabino de Arana-Goiri)*, Buenos Aires: Sabindiar-Batza, 1965, eta bigarrena: *Obras completas de Arana-Goiri'tar Sabin (Sabino de Arana-Goiri*, 2. ed., Donostia: Sendoa, 1980.

(3) Piarres Broussain (1869-1920) medikuari buruz, ikus: Xarritton, Piarres: *Pierre Broussain: sa contribution aux études basques (1895-1920)*, Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1985, eta *Resurreccion Maria de Azkue eta Pierre Broussain-en arteko elkarridazketa = Correspondencia entre R. M. de Azkue y P. Broussain = Correspondance entre R. M. de Azkue et P. Broussain: (1897-1920)* , Piarres Charrittonek paratua, Bilbo: Euskaltzaindia, 1986.

(4) Ikus «Pierre Broussainen fondoa hartzean», *Euskera*, 38 (1993), 673-685. orr.

(5) Resurreccion Maria Azkueri buruz (1864-1951), ikus: Arana Martixa, Jose Antonio: *Resurrección María de Azkue*, Bilbo: Caja de Ahorros Vizcaína, 1983, eta *Resurreccion Maria Azkue: (1864-1951)*, Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, 1993. Baita ere: Kintana Goiriena, Jurgi: *Vizcaytik Bizkaira?: R.M. Azkue Euskaltzaindia sortu aitzin (1888-1919)*, Bilbao: Euskaltzaindia: Bilbao Bizkaia Kutxa, 2002 (Mikel Zarate saioa saria).

ren testuingurua, hots, nork nori bidalitako gutunetik hartutako testua zen. Hortaz gain, badira zenbait akats txiki gutunen transkribaketan.

Eta Azkue aipatu dugularik, bada Aranak berari bidalitako beste gutun bat, 1957an Alfonso Irigoienek *Euskera* agerkarian argitaratu zuena, baina *Obras Completas*-en jaso ez zena, ez lehenengo ez bigarren edizioan (6).

Beraz, egoki iruditu zaigu zazpi gutun horiek biltzea eta batera argitaratzea, orain arteko sakabanaketa gainditzeko. Bat euskaraz dago, sei gaztelaniaz. Egilea beti Sabino Arana da, eta jasotzaileak euskal kulturan toki nabarmena duten bi lagun: Broussain eta Azkue.

Gutun bakoitzaren hasieran jarritako oharrean zehaztuko da jatorrizko dokumentua non den eta non argitaratua den orain arte. Halaber, Euskaltzaindiaren idazkari den Xabier Kintana jaunak jatorrizko gutunen kopia digitalizatu bat Sabino Arana Fundazioaren buruorde den Jose Luis Aurtenetxe jaunari eman zion eskura, Sabino Aranaren omenez burutu ziren jardunaldien baitan.

Ohar osagarri gisa, esan dezagun P. Xarrittonek berriki Emanuel Intxauspe zenaren artxiboa arakatzeko aukera izan duelarik, Sabino Aranaren gutun argitarabe bat aurkitu duela, orain arte ezezaguna. Zortzigarren gutun hori *Euskera* agerkariaren zenbaki honetan bertan argitaratzen da lehen aldiz, Emanuel Intxausperen gutuneria jasotzen duen artikuluan (7).

---

(6) Dirudienez, Sabino Aranak Azkueri igorritako beste zortzi gutun ere egon ziren Azkueren artxiboan, baina, tamalez, gaur egun ez dakigu non egon daitezkeen. Galera horretatik salbatu den bakarra Azkuek bere eskuz osatutako gutunen aurkibidea da, A. Irigoienek ere aurreko gutunaren ondoan argitaratu zuena:

«[En el sobre donde se encuentra archivada la única que se publica, dice de puño y letra de Azkue]:

De Arana eta Goiri'ttar Sabin:

1ª Azkue'rentzat: Begoña'ko Ixar Zerutarrari. Siete estrofas vascas. Y termina con estas palabras: (Euk niri esandako nuerrijaz) 1895, Orrila-31 an. A. eta G'tarr S.

Y en el sobre: Azkue'tarr Resurreccion Eleizkixon eta euzkeltzaliari. A. eta G'tarr S'ek.

2ª Sukarrieta 28, V, 1900. Una larga carta y razonable acerca del vocablo buruntzi que significando corona introduje en mi recién publicada poesía a Nª Sª de Begoña.

3ª Contestación mía, dentro de una carta que escribí tres días más tarde desde Hendaya (Chateau d'Abbadia) a mi amigo Juan Carlos Gortazar.

4ª Fragmento de una carta de Sabino a su hermano Luis.

5ª Bilbao 26, 8 bre, 91. Carta agradeciendo mi regalito de Euskal izkindea.

6ª Mía a Sabino. Bilbao 23-VI-1901. Enviándole dos libros... etc.

7ª Tres tarjetas suyas sin fecha. En una me llama «Mi respetable amigo», en otra «Muy Sr. mío», en la otra dice que b. l. m. S. de A. y G.

8ª Una carta suya 2, V, 1901 [contestación de Azkue detrás].»

[Alfonso Irigoien, Euskera, 2 (1957), 325]

(7) Euskera, 48 (2003-2), «Manuel Inchausperen mendeurrena», 541.or.

GUTUNAK

1.–Sabino Aranak Piarres Broussaini (Broussainek Azkueri igorritako gutun batetik hartutako testua) (8)

[1898-9-11 eta 1898-11-15a bitartean]

«Arana eta Goiri'tarr Sabin'ek gogo zinduaz agurr-egitten dautso Pierre Broussain Jaunari, amaika eskarr [sic] emoten dautsoz beronegandik arrtutako irazkijagattik, eta autorrtzen dautso bere aldian beti egongo dala Jaun-Goikua eta Lagi-Zarra'ren aldez ta erritarrtzat, geure aberri gaxo au errdeldunen esku gaiztoetatik gaizkatuteko. Gora dagijan geure abendu zarrak!».

[jatorrizko dokumentuaren *r* eta *t* gangardunak *rr* eta *tt*-ekin ordezkatu ditugu]

2.–Sabino Aranak Piarres Broussaini (9)

[Bi gurutze elkarren gainean]

Sukarrieta [*r* gangarduna jatorrizkoan] (Pedernales), 4-XII-1901

Sr. Broussain ta Salagoïty. Hasparren

Distinguido compatriota y buen amigo: Dos letras nada más para acusarle el recibo de su grata del 23 del pasado y la segunda del 30. Mil gracias por ambas. En ambas he podido convencerme una vez más de su patriotismo de V. y de sus nobles deseos, y de que V. y yo marcharemos de acuerdo siempre en las cosas sustanciales; por lo cual me felicito. Crea V. que no auguraba muy buenas y muy serias cosas de nuestra todavía ridícula Comisión (sin ofender á nadie); pero su segunda carta de V. me ha servido de gran consuelo: con el apoyo de V. no temo ya se hayan de confundir nuevamente los asuntos en perjuicio de todos y de todo. Lo que yo no veía era esa necesaria separación entre el congreso de Hendaya y su Comisión por un lado y la reunión privada de la tarde y la dichosa *Federación* por el otro; y lo que yo pretendía y pretendo es que esa separación sea absoluta. Afortunadamente, V. ha encauzado la cosa por este camino con los de esa parte del Bidasoa; pero como esto no me consta á mi oficialmente, sino todo lo contrario por oficios que tengo recibidos del Sr. Presidente, no se in-

(8) Broussainek Azkueri bidalitako gutun osoa in *Resurrecion Maria de Azkue ta Pierre Broussain-en arteko elkarridazketa*, Piarres Charrittonek paratua, Bilbo: Euskaltzaindia, 1986, 200-202 orr. Gutunaren zati bat, erreferentziarik gabe, in *Obras completas de Arana-Goiri'tar Sabin (Sabino de Arana-Goiri)*, 2. ed., Donostia: Sendoa, 1980, 3. t., 2396 (72) or. Jatorrizko dokumentua Azkue Bibliotekan dago, Euskaltzaindiaren egoitza, Bilbo.

(9) In *Obras completas de Arana-Goiri'tar Sabin (Sabino de Arana-Goiri)*, 2. ed., Donostia: Sendoa, 1980, 3. t., 2396 (66-67). orr. Jatorrizko dokumentua Azkue Bibliotekan dago, Euskaltzaindiaren egoitza, Bilbo.

quiete V. por que vea publicarse en *La Patria* (que haré se lo remitan) mi nueva contestación al dictamen de la Comisión de Hondarrabia [*r* gangarduna jatorrizkoan] y otros documentos. Tengo oficios que se contradicen. Además, no sé cómo piensan respecto de esa separación los Comisionados de la izquierda del río; y en fin, no hay acuerdo oficial de la Comisión en pleno que la declare ó al menos no se conoce. Para poner las cosas claras y para sinceramente ante el público vasco, puesto que al bien público del vasco perseguimos, voy á darlo todo á la prensa, desde el principio hasta el fin. Creo que sólo así podremos arribar á una ruta clara y oficialmente definida. El plan ortográfico se hará esperar; pero no importa, si esto es preciso para proceder con orden y con seriedad, de modo que nadie pueda tacharnos de informales ó de algo peor.

Los escritos que voy á publicar los tenía hechos de hace días y no voy á corregirlos á pesar de haber recibido hoy su carta de V. segunda, que me abra ya ante los ojos un horizonte más despejado. No hallo otra manera de sincerarme.

Por hoy nada más le digo. Se me ha acumulado la correspondencia y el trabajo, pues hace muchos días que nada hago por no permitírmelo la salud. Dios se ha dispuesto acariciarme esta temporada como nunca. Nunca hasta ahora he estado enfermo tan largo tiempo. Apenas repuesto de la afección gástrica que empecé á sentir en Hendaya y me impidió asistir á Hondarrabia [*r* gangarduna jatorrizkoan], pues otros trabajos más precisos para mí (las elecciones de Bilbao) me obligaron á descanso, caí nuevamente de gripe faringobronquial, y esta vez en cama, aunque sólo dos días y comenzando á convalecer al siguiente. Aún no he salido de casa, ni puedo trabajar cuando quiero. Pronto espero, sin embargo, estar al cabo de la calle en mi restablecimiento, pues no es mi flaco éste del pecho, sino el gástrico.

Le agradeceré mucho á V. me mande lista de vascos de esa parte del Bidasoa amantes de su Patria, acompañándolos con las notas que crea oportunas. En con objeto de enviarles cuantas publicaciones patrióticas vean aquí la luz, á fin de que unos y otros nos conozcamos y podamos estrechar nuestra natural fraternidad con los lazos de afecto. Yo tengo muchos deseos de entablar y continuar con V. correspondencia, si bien debo prevenirle que soy incorregiblemente perezoso para escribir cartas y llego en esto hasta á ser desatento con mis más caras afecciones. No lo olvide V.

Respecto de los otros puntos de su carta que dejo de contestar, lo haré en otra ú otras, guardando turno.

Sabe V. que en mí tiene un compatriota que es su leal amigo y servidor en Jaungoikua eta Lagi-zarra [*r* gangarduna jatorrizkoan].

Arana-Goiri

S.C. = Pedernales (por Bilbao)

3.–Sabino Aranak Piarres Broussaini (10)

[Bi gurutze elkarren gainean]

Pedernales, 6-I-1902

Sr. Doctor Broussain. Hazparren [*r* gangarduna jatorrizkoan]

Muy Sr. mío y distinguido compatriota: Como M. Guilbeau me anunció, he leído en *La Patria* la circular que ha pasado a la prensa. La circular ésta me parece sumamente incompleta, y como no contradice á la que yo tenía redactada, la cual enteraría perfectamente al lector del acuerdo tomado en Hendaya, mando imprimir esta mía, y una vez impresa se la enviaré a M.M. Adéma, Guilbeau y Daranatz para haber si la aprueban y me permiten publicarla á cuenta mía en la prensa de Bizkaya cuando menos. Nada haré sin su autorización.

Esta sería una *solución* al lío que no está armando M. Guilbeau.

Enviaré á V. también algunos ejemplares para que se entere.

Quedo á sus órdenes atto. servidor y amigo en Jel.

S. De Arana-Goiri

4.–Sabino Aranak Piarres Broussaini (gutun argitaragabea) (11)

[Bi gurutze elkarren gainean]

Pedernales, 11-1-1902

Sr. Broussain

Hazparren [*r* gangarduna jatorrizkoan]

Muy Sr. mío y distinguido amigo: Con esta fecha mando á los señores Adèma, Guilbeau y Daranatz à cada ejemplar de la presente circular, pregun-

(10) In *Obras completas de Arana-Goiri'tar Sabin (Sabino de Arana-Goiri)*, 2. ed., Donostia: Sendoa, 1980, 3. t., 2396(67-68). orr. Jatorrizko dokumentua Azkue Bibliotekan dago, Euskaltzaindiaren egoitza, Bilbo.

(11) Gutuna eskuorri inpramatu baten bukaeran idatzia dago. Delako eskuorria (*Congreso de euzkeristas para la unificación de la ortografía. Invitación* [1902ko urtarrila]) Sabino Aranak erredaktatu eta inprimarazi zuen Hondarribiko Biltzar entzutetsua (1902) zela eta, Piarres Broussaini bidali ziolarik, bukaeran bere eskuzko lerro batzuk erantsiz: lerro horiek dira goian transkribatzen direnak. Eskuorri berari dagokionez, hemen dago argitaratua: *Obras completas de Arana-Goiri'tar Sabin (Sabino de Arana-Goiri)*, Buenos Aires: Sabindiar-Batza, 1965, 2105-2108. orr. (2. edizioan berrargitaratua, zenbakikuntza berdinarekin). Gogoratu behar da formalki Sabino Aranaren idazlan bat ez bada ere (berez Hondarribiko Biltzarra antolatzeko batzordeko buruorde eta idazkari gisa jasotako agiri bat besterik ez da), badirudiela Aranak Hendaiako bilkurara (1901eko irailean) *idatziz* eramandako planaren bertsioa besterik ez dela. Jakina denez, gainetiko batzordekideek ez zuten ontzat jo Aranak bilkura horretan hartutako erabakiez egiten zuen interpretazioa, eta istilu latza sortu zen gertakari honen inguruan, besteak beste hemen argitaratzen ditugun gutunetan ikus daitekeen bezala. Informazio gehiagorako, ikus *Obras completas de Arana-Goiri'tar Sabin (Sabino de Arana-Goiri)*, Buenos Aires: Sabindiar-Batza, 1965, 2095-2150. orr. (2. edizioan berrargitaratua, zenbakikuntza berdinarekin).

tando à los dos primeros si la aprueban, à fin de enviarla à la prensa de Bizkaya. Pregúntoles también si he de encargarme de remitirla à la prensa de Alaba, Gipuzkoa y Nabarra [*r* gangarduna jatorrizkoan].

Aun ahora he tenido que corregir las fechar iniciales porque el tiempo corre.

Si aprueban la presente circular, indico a M. Guilbeau que puede inmediatamente hacer que se la traduzcan al francés, para enviarla à la prensa de ese lado del Bidasoa.

Sinceras gracias á V. por todo y mande á su amigo y servidor en Jel

Arana-Goiri

[Oharra]

La votación verá V. que lleva la enmienda que V. me propuso por medio de Grijalba y que no afecta á la esencia del plan.»

5.–Sabino Aranak Piarres Broussaini (12)

[Bi gurutze elkarren gainean]

Suk. (Pedernales), 13-I-1902

M. le Dr. Broussain. Azparrne [*r* gangarduna jatorrizkoan]

Muy Sr. mío y noble amigo: Hay un abismo entre las cartas de V. y las de M. Guilbeau. La de V. son *claras* y respiran *patriotismo.*

Acabo de recibir en este momento, á la vez, sus dos últimas: del 7 y del 11. Para esta fecha supongo habrá recibido V. la circular que propongo.

Voy á contestar escuetamente á sus dos gratísimas, pues no me sobra tiempo.

En la del 7 me propone V.:

1º *Fijación de nuevos plazos para las distintas partes del plan.*–Creo que le agradarán á V. los señalados en la circular. Dada la naturaleza del plan, los plazos que no se pueden recudir son: el de 3 meses para la presentación de proyectos; el de 6 para la presentación de refutaciones; y el de 1 para enterarse de éstas y prepararse para la discusión oral.

(12) In *Obras completas de Arana-Goiri'tar Sabin (Sabino de Arana-Goiri)*, 2. ed., Donostia: Sendoa, 1980, 3. t., 2396(68-70). orr.; azpimarratzekoa da gutunaren data txarto transkribatua dagoela, urtarrilaren 13koa baita, ez 19koa, Sendoaren edizioan datorren bezala. Jatorrizko dokumentua Azkue Bibliotekan dago, Euskaltzaindiaren egoitza, Bilbo.

2º *Votación para cada sonido por separado.*–De esta enmienda de V. me enteró Grijalba á la vuelta de Hondarrabia [*r* gangarduna jatorrizkoan], y la acepté desde luego. Si no se lo he dicho, ha sido por olvido. Como es muy ventajosa y no altera la esencia del plan y, como V. dice, será aceptada por todos, la he consignado en la circular.

3º *En caso de ausencia, derecho á votar por correo.*–En la circular se deniega este derecho, en atención á que la discusión oral del Congreso tendrá importancia. Pero realmente, la polémica escrita que ya existe entre el proyecto y su refutación es la esencial, y no tengo inconveniente en que se conceda el voto al ausente. Por tanto, si la circular remitida es aprobada *sin modificación esencial*, le explicaré esa reforma que me propone V.

En su grata del 11 me dice V.:

1º Que M. Guilbeau dice que el *Bureau* ha introducido alguna reforma en el plan que de palabra presenté en Hendaya; que el *Bureau* no posee el plan escrito; que él sólo lo conoce por *La Patria*.- M. Guilbeau se ha olvidado de que yo, en la Comisión ponente, *leí* el plan que llevaba *escrito*; que, encargado M. Daranatz, de hacer de Secretario, el acta que levantó en francés era muy incompleta, porque este señor no entiende bien el idioma de nuestro dominador; que en el Congreso *se leyó* el plan escrito por mí en español, y luego el acta en francés de M. Daranatz, siendo aprobado el plan sin enmienda. M. Guilbeau no me pidió el original, y yo por delicadeza, porque no creyeran que desconfiaba de ellos, tampoco se lo dí por mi. Pero es claro que si mi plan fué aprobado primeramente por la Comisión y luego por el Congreso, el acta de la Comisión debía acomodarse al plan y resultaba nula si no se adaptaba a él. Ahora bien: habiendo llevado yo escrito el plan á la Comisión y al Congreso, paréceme que tanto una como otro debieran confiar en mi veracidad y reconocer como exacto el plan que se publicó en *La Patria*. Yo, apenas llegué á Bilbao, entregué al Director de este periódico, á petición suya, así el preámbulo como el plan, tal como los había leído en Hendaya, y luego me retiré enfermo á casa. Al corregir las pruebas de imprenta, sólo una modificación introduje en el plan: la de fijar *5 minutos* [«minutos», eta ez «miembros», Sendoako argitalpenean txarto dakarren gisan] para cada turno en la discusión oral. Ya ve V. que esto no varía en lo más mínimo lo acordado.

2º Que M. Guilbeau dice se ha cordado por el *Bureau* que la impresión de los proyectos y de las refutaciones se haga por éste, en vez de por los autores, á fin de abreviar el tiempo y facilitar la ejecución.–M. Guilbeau está en un error, si tal cree. Con mi plan se reparte el trabajo, puesto que cada autor se encarga de lo suyo, y sólo cuando lo tiene impreso, lo envía al *Bureau* y á los adheridos; con la reforma del *Bureau* todos los proyectos y todas las refutaciones, yendo manuscritos á éste para imprimirlos, se acumularían en poder del *Bureau*, el cual se encontraría con el trabajo sumado de todos los trabajos particulares: y no parece sino que el *Bureau* tiene muchos

escribientes. Con mi plan, la impresión del proyecto y de la refutación se haría más á gusto del autor, y llevaría además menos [«menos» eta ez «nuevas», Sendoako argitalpenean txarto dakarren gisan] erratas; con la reforma del *Bureau*, el autor corre el peligro de que no se impriman sus trabajos con la claridad necesaria y de que vayan plagados de errores. Con mi plan, es preciso mucho menos tiempo que el que sería necesario con la reforma de *Bureau*.

Supongamos que sean 10 los proyectos y que cada autor refutase á los demás. Hé aquí el tiempo que respectivamente sería necesario y las operaciones á hacer:

Con mi plan:

1º El autor escribe su proyecto = 2 meses

2º El autor imprime su proyecto, y lo envía al *Bureau* y á los adheridos = 1 mes

3º El autor refuta á los 9 proyectos = 3 meses

4º El autor imprime las 9 refutaciones y las remite al *Bureau* y á los adheridos = 3 meses

Total = 9 meses

Con la reforma del BUREAU:

1º El autor escribe su proyecto, y lo envía al *Bureau* = 2 meses

2º El *Bureau* imprime los 10 proyectos y los envía á los adheridos = 10 meses

3º El autor refuta á los 9 proyectos y remite 9 refutaciones al *Bureau* = 3 meses

4º El *Bureau* imprime las 90 refutaciones y las envía á los adheridos = 30 meses

Total = 45 meses

Recuerdo que en el Congreso hizo la misma observación M. Guilbeau y le contesté con el mismo ejemplo. Bueno que no sean 10 lo meses que necesite el *Bureau* para imprimir los 10 proyectos, y 30 para imprimir las 90 refutaciones; pero es claro que necesitará 10 cajistas de imprenta y 10 correctores de pruebas si los proyectos los ha de imprimir en 1 mes, y 30 cajistas y 30 correctores para imprimir las refutaciones en 30 meses.

En una palabra: la reforma de M. Guilbeau es muy o más complicada que el plan, requiere mucho más tiempo, y ofrece á los autores menos garantías de buena ejecución.

Yo creo que M. Guilbeau no ha entendido mi plan. Además, debe de creer que para presentar un proyecto basta presentar una lista de signos gráficos. ¡Buenos estaríamos, si tal fuera! Cada individuo, cada conquista presentaría su proyecto, dándose aires de euzkerólogo. No: por nuestra lengua nacional, semejante procedimiento no puede tolerarse. Los proyectos deben ser razonados, sentado los principios ortográficos, clasificando los sonidos, y aplicándoles aquéllos razonablemente. Después de esto, y después de refutarse por es-

crito y conceder alguna discusión oral, viene el que todos los congresistas intervengan en la resolución, emitiendo su voto.

Por esta reforma, pues, si supone que el proyecto pueda ser una sencilla lista de signos, no puedo pasar; si esto no supone, véase cuánto tiempo será necesario para llevarla á la práctica.

3º Negué en el Congreso y vuelvo á negar que haya euzkerálogo que no pueda por si ó ayudado por otros costear la impresión de un proyecto de ortografía, á condición de que á los pocos meses se le reintegre por el Congreso. Desgraciadamente, ni son muchos los que escriben en euzkera, son bien pocos los tratadistas que seriamente lo estudian. ¿Todos los que escriben en francés son tratadistas de este idioma, son gramáticos? No nos expongamos á ser menos serios aún que lo son los latinos.

4º No es cierto que tales cosas me haya dicho M. Guilbeau en su última. Si así se hubiese expresado, le habría contestado.

5º No son comunicaciones de ninguna clase las que mi plan establece entre los adheridos, sino sólo *envío de proyectos y de refutaciones*. Está visto que M. Guilbeau no ha comprendido el plan.

Adiós, mi querido amigo. Dispense tanta molestia como le doy, y mande lo que guste á su fiel servidor y verdadero amigo en Jel.

Arana-Goiri

Por casa: Sr. _____

(Por Bilbao – Guernica)

Pedernales

6.–Sabino Aranak Piarres Broussaini (13)

[Bi gurutze elkarren gainean]

Perdernales, 20-I-1902

Sr. Doctor Broussain.

Hazparrne [*r* gangarduna jatorrizkoan]

Muy Sr. mío y distinguido amigo: Con fecha 16 de mandó M. Guilbeau una copia del acta de la reunión que había celebrado ese día el *Bureau* en Bayona. El acta estaba formada por MM. Adèma y Guilbeau; la copia, por este último.

(13) In *Obras completas de Arana-Goiri'tar Sabin (Sabino de Arana-Goiri)*, 2. ed., Donostia: Sendoa, 1980, 3. t., 2396(71-72). orr. Jatorrizko dokumentua Azkue Bibliotekan dago, Euskaltzaindiaren egoitza, Bilbo.

Doy á V. gracias sinceras por haber enviado en su lugar, no pudiendo V. asistir á dicha sesión, á M. Darricarrère. Es seguro que, gracias á éste, á M. Arbelbide y á M. Daranatz, el plan conserva aún trazas de lo que fue. Sin duda que M. Adèma está totalmente confiado en los trabajos de M. Guilbeau. Así es que, á pesar de la intervención de aquellos señores, el plan ha sido reformado en su parte esencial.

Esto me obligará á mí á presentar la dimisión de mi cargo de Vicepresidente, pues no quiero hacerme responsable de culpas que no he cometido. Pero he de esperar á que pase este mes para presentar la renuncia, á fin de no entorpecer la marcha de las adhesiones.

No obstante mi propósito, cumplo con el encargo que me confió la Comisión reunida en Fuenterrabía: es decir, modifico el plan tal como se ha acordado últimamente en Bayona, y lo envío á 17 periódicos de esta parte del Bidasoa. Entre las modificaciones, van también hechas aquellas que con muy buen acuerdo, se ha servido V. indicarme. Va adjunto un ejemplar.

Sospecho que todo el empeño de M. Guilbeau es el de que se celebre el Congreso durante las fiestas de Fuenterrabía. Y ya tiene que ver esto de sacrificar por las fiestas de un pueblo el acierto en una cosa que ha de ser para siempre y que es de interés nacional.

No será extraño que otra vez también llamen *grotescos* á nuestros Congresos.

Mal camino de restauración llevamos, sobrepujando en frivolidad y ligereza á las dos frívolas y ligeras naciones que nos dominan.

Agurr [*r* gangarduna jatorrizkoan], mi noble amigo. Siento en el alma haberle molestado á V. tanto, para haber venido á parar á este resultado. Le agradezco cordialmente cuantas gestiones ha realizado su patriotismo y su actividad para dar feliz solución al enojoso asunto.

Perdone por todo y mande con entera libertada á su fiel servidor y amigo en Jel.

Arana-Goiri

P.D.–Deseo, antes de cerrar de corta, indicarle las razones en que se ha de fundar mi renuncia:

1ª No se ha publicado la convocatoria con la debida formalidad y con la necesaria anticipación. Por esto las adhesiones no podrán ser tantas como era de desear.

2ª No se ha obligado para la adhesión la palabra formal de no emplear más sistema ortográfico que el que acuerde el Congreso. Sin ese compromiso serio, la obra del Congreso es ineficaz.

3ª No se da tiempo bastante para escribir y hacer imprimir un proyecto razonado. Siendo tan corto el plazo, no puede tener el Congreso seguridad de acierto, porque no se presentarán todos los autores que en otro caso podrían, ó no será su estudio tan concienzudo como debiera ser.

De Bizkaya, sí, irán muchas adhesiones.

Pasado este mes, publicaré mi renuncia.

Envío ejemplar de la Circular á cada uno de los señores que estuvieron el 16 en Bayona.

7.–Sabino Aranak Resurreccion Maria Azkueri (14)

[Bi gurutze elkarren gainean]

Sr. D. Resurrección Mª de Azkue, Pbro.

Bilbao 2-V-1901

Mi respetable amigo: Llegan á mis oídos con mortificante insistencia voces nada vagas de ser V. el autor ó, al menos, uno de los colaboradores de los escritos que en los últimos números de *Euskalduna* aparecen firmados por *Euskaldun bat*. Excuso decirle á V. que yo no puedo creerlo: primero por su carácter sacerdotal, y segundo por la amistad y consideración con que me honra. Pero á fin de tapar la boca á quienes tales especies propalan y de ahogar en germen esos falsos juicios, cuyo nocivo fruto es siempre la calumnia, suplico á V. encarecidamente se sirva facilitarme por medio del portador una carta en contestación á la presente.

Yo marcho hoy para casa: pero mañana á las diez estoy aquí, y con su carta de V. en la mano podré de seguida ir apagando el fuego de la difamación, que, por motivos quizá disculpables en unos, por menos caridad en otros, amenaza con extenderse muy pronto lo mismo en Bilbao que fuera.

Sabe V. puede disponer á su arbitrio de su servidor y amigo en Jel Q. S. M. B.

Arana eta Goiri'ttarr S.

[*r* eta *t* gangardunak sinaduran: rr, tt].

(14) In *Euskera*, 2 (1957), 324.or.; edizioaren prestatzailea: Alfonso Irigoien. Jatorrizko dokumentua Azkue Bibliotekan dago, Euskaltzaindiaren egoitza, Bilbo.

JAGONET
2003. URTEKO ERRENDAPENA

Euskararen erabilerari buruzko kontsulta-zerbitzua da JAGONET, Euskaltzaindiak Internet bidez euskaltzeleei laguntzeko sortua. 2001eko martxoaren 21ean hasi zen jendaurrean lanean, Joxe Ramon Zubimendi idazlearen ardurapean. Euskaltzain urgazlea da Zubimendi eta Jagon saileko Corpus batzordeko idazkaria. Egun erdiz ari da lanean JAGONET zerbitzuan, Euskaltzaindiak berariaz izendatutako laguntzaileokin:

Jagon sailburua:	Andres Urrutia
Iker sailburua:	Beñat Oihartzabal
Hiztegigintza batzordetik:	Xabier Kintana eta Miriam Urkia
Gramatika batzordetik:	Patxi Goenaga eta Jesus Mari Makatzaga
Onomastika batzordetik:	Mikel Gorrotxategi eta Patxi Salaberri
Euskara Batuko batzordetik:	Pello Salaburu

2003ko datuak

JAGONETek bi atal eskaintzen ditu Euskaltzaindiaren webgunean:

1. Galde-erantzunen datu-basea, egundaino emandako erantzunak bilduz-bilduz doana. Datu-base horren edukia gero eta lagungarriago ari zaie gertatzen euskaltzaleei: 6.621 bisitari izan zituen 2001ean (egunean 24), 12.073 bisitari 2002an (egunean 33) eta 28.121 bisitari 2003an (egunean 77). Kontuan hartzekoa da, gainera, bisitari bakoitzak bilaketa bat baino gehiago egiten duela aldiro datu-base horretan (41.753 bilaketa 2003an).

2. Galdeleku informatikoa. Posta elektroniko bidezko zerbitzu zuzena eta banakakoa da (eta pribatua da galdegilearekiko). Bertan jasotako galdera ia guztiak (%99) erantzun dira 2003an ere: zehatzago esateko, 892 erantzun eman dira bederatzi hilabetetan (iaz urte osoan adina).

Lan-prozedura

Hauxe da, urratsez urrats, JAGONETeko lan-prozedura:

1. Galdera jaso

2. Galdera erantzun: arduradunak berak, ahal badu; bestela, laguntzaileetako batek
3. Erantzundako galderak aztertu eta datu-basean sartzekoak hautatu
4. Datu-basean sartzeko hautatutako galde-erantzunak berridatzi (laburtu eta)
5. Berridatzitako testu horiei kode informatikoak erantsi (letrakerak-eta bereizteko)
6. Kodetutako testu berridatzia datu-basean sartu
7. Galde-erantzun sartu berria ongi txertatu dela ziurtatu

Zer kontsultatu JAGONETen

Datu-basearen edukia sei atal nagusitan sailkatua dago: morfologia, lexikoa, onomastika, sintaxia, idazkera eta ahoskera. Atal bakoitzak, berriz, hainbat azpiatal ditu: aditzen erregimena, aditzaren ingurukoak, deklinabidea, atzizkiak, juntagailuak, zenbakiak... Nolanahi ere, bilaketa egiteko ez dago antolaketa horren berri jakin beharrik; izan ere, euskaltzaleak aski du bere zalantzari dagokion gaia edo hitz nagusia (esanguratsuena) idaztea.

Zer ez galdetu JAGONETen

Euskaltzaindiaren erabakiz, euskararen erabilerari buruzko galderak erantzuteko tokia da JAGONET; baina teoria mailako erantzunak emateak beste baliabide batzuk eskatzen ditu (horretarako daude irakasleak eta gramatika-liburuak) eta hizkuntza-arazoak behar bezala aztertuak izatea aldez aurretik. Horrez gainera, eta Euskaltzaindiaren erabakiz:

– JAGONET ez da erdarazko hitzen edota erdal esapideen euskal ordaina galdetzeko lekua; hau da, ez da erdara-euskara nahiz euskara-erdara hiztegien kontsultategia. Horretarako daude orain arte argitaratutako hiztegiak eta, batasunerako erabakitako hitzen formari dagokionez, Euskaltzaindiaren Hiztegi Batua.

– JAGONET ez da terminologiaz arduratzeko zerbitzua.

– JAGONET ez da itzulpen-zerbitzua.

– JAGONETen eginkizuna ez da izen-deituren jatorria edota esanahia azaltzea.

– JAGONETen eginkizuna ez da euskal hitzen etimologia azaltzea.

– JAGONETen eginkizuna ez da ikerkuntzarako laguntza bila datorrenari argibideak ematea: adibidez, autore jakin batek halako egitura erabili ote duen edota zenbat bider erabili duen galdezka datorrenari laguntzea.

– JAGONETen eginkizuna ez da Euskaltzaindiaren erabakien zergatia azaltzea. Euskaltzaindiak badu bere aldizkari ofiziala, *Euskera* izenekoa, eta hor jakinarazten ditu bere erabakiak eta gainerako jakingarriak (*Euskera* agerkarian eta, 1994az geroztik, *Euskaltzaindiaren Arauak* izeneko argitalpen-karpetetan).

EUSKALTZAINDIAREN BARNE-HISTORIA (IV)

EUSKALTZAINDIAREN BARNE-HISTORIAZ

Xabier Kintana,
idazkaria

SARRERA

Gure Hizkuntzaren Akademiak aspaldidanik ikerketa eta arautze arloan egiten dituen lanak eta euskara sustatu eta jagoteko asmoz ematen dituen pausoak gero eta ezagunagoak dira, eta horiek gure gizartean sorrarazten duten oihartzunak eta dituzten aplikazio zabalek aski ongi erakusten digute jendeak zer nolako interesa duen gure egitekoez.

Badira, ordea, gure erakundearen historian hain ezagunak ez diren puntuak, beraren sortze, jardunbide eta bilakaeraren gorabeherei buruzkoak, horhan-hemenka gutun argitaragabe, artikulu eta dokumentu sakabanatuetan barreiatuak. Horietan guztiotan nolabait Euskaltzaindiaren barne historia dei genezakeena datza, maiz, zoritxarrez, aski ezezagun eta gaizki adituen eta ulerkera okerren iturri, eta, horrexegatik, gure ustez, barne historia horretako zokomokoak argitu eta gure argi-ilunak islatzea egokia bezain komenigarria litzateke. Beraz, xede horrekin, zenbaki honetan hasi eta hemendik aurrera osatuz joan nahi genukeen atal honetan, Euskaltzaindiaren ibilbide historikoa hobeki ulertzeko lagun dezaketen era guztietako agiriak eta lekukotasunak agertzen hasiko gara, P. Xarrittonek oraingoan argitaratzen dituen dokumentu baliotsuak lehenbiziko urratsak izanik.

PIERRE BROUSSAIN-EN GUTUNDEGIA

Laugarren gutun azaoaren aurkezpena

P. Charritton eta J. P. Ouret

Euskera agerkariaren 2003-ko 2. liburuki honetan sartu ditugu lehenik aitzineko bi zenbakietan itzuri zitzaigun Dominique Mocoçain apezaren azken gutuna bai eta ere aitzineko bi zenbaki haiek agertuz geroztik Azkue liburutegian aurkitu diguten J.P. Arbelbideren ahurtara bat idazki: hots, aitzineko 10 gutunen gainera eskuratu beste 13. Azkueri edo Broussaini bidaliak.

Hortik lekora datoz XX. mendeko lehen hogei urteetan, Euskal Herriaren historian bai eta P. Broussainen bizian gertatu xehetasun eta gorabehera asko argi ditzaketen lekukotasunak, hala nola Georges Lacombe euskaltzain zenaren osaba Frédérik de Saint-Jayme amikuztar adiskideak, 1903 eta 1919 tartean Pierre Broussaini bidali 7 eskutitz luzeak.

1903 koak dira aldiz urte horren hasieran euskararen kontra Frantziako gobernuak, Pabeko prefetaren bitartez, euskal katiximaren eragozteko hartu zuen erabakiari ihardokitzeko Broussain, Constantin eta Saint-Jaymek asmatu zuten proposizioa Iparraldeko hautetsiek nola hartu zuten jakiteko hor dauzkagu Broussainek atxiki lekukotasunak.

Eta berdin Lapurdiko frantses nazionalismoak itsutu apez zenbaitenganik, 1911an Azkuek jasan erasoaren ondotik, 1912an, Broussainek sustaturik, Azkuek berak hartu zuelarik bere euskal kantu bilketa baliosari berriz lotzeko xedea, hor dauzkagu apez eta jauntxo zenbaitenganik bildu solas abegitsuak..

Azkenik azao honetan sartzen ditugu 1914-18 eko gerla bururatzean Piarres Broussain Hazparneko auzapezak, kargu hori uztera zoalarik Kontseilu Orokor alkia hartzeko Makeako herrian aurkitu zuen laguntzaile hoberenetarik baten Gratien Istilart (1864-1954) Makeako auzapez eta hizlari ezagunaren zenbait eskutitz zehatz eta zorrotz.

Mouguerre, 19/12/1911 (1)

Mon cher ami,

Puisque vous avez occasion d'écrire quelquefois à Azkue, dites-lui qu'il a laissé chez moi une paire de souliers; j'ai attendu qu'il me donnât signe de vie à son retour de Soule pour les lui faire parvenir à son passage à Bayonne et maintenant je ne sais où les lui adresser.

Quand je recueillerai des mots nouveaux, je vous les transmettrai.
Etourneau se dit *hartzori-a* à Baïgorry aussi.
Chevelure se dit *kartzapil-a* ou *kartzoil-a* à Mouguerre
et *kalpar-ra* du côté d'Irun.
Lamatzea à Irouléguy se dit pour *cherrieri muthurrekoen ezartzea* (*cherrien lamatzea*).

Ne croyez pas que je lise tout l'*Eskualduna* ! Dans le dernier numéro il y avait assez de bêtises à la première page même au sujet des retraites ouvrières.

Garputs-a se dit à Baïgorry pour le petit chaperon que portent les enfants.

J'ai un tas de mots ou d'expressions basques recueillis à Irouléguy; malheureusement tout cela est écrit au crayon et je vois le diable pour déchiffrer mon écriture.

C'est entendu pour la bonne; je préviens à Baïgorry.

Je suis chiffonné avec mon denier du culte; cela ne marche pas.

Bien cordialement à vous.

Mocoçain

J'ai eu beau chercher le mot *lamatzea* que vous m'avez signalé, je n'ai pas pu le découvrir dans le numéro indiqué de l'*Eskualduna*.

(1) *Euskera* agerkariaren 2003,1. zenbakiak Euskaltzaindiaren «Barne-Historian» daukan P. Broussainen Gutundegiko III. azaoan sartzen ziren (233-254. orr.) Dominique Mocoçain apaiz adiskidearen 14 gutun, hona hemen Mugerren erretor jarri ondoan bidali zuen azken gutuna. Hortarik landa Mugerreko erretora zendu zelarik haren adiskide handi Manex Hiriart Urrutyk eskaini zion *Eskualduna* astekarian artikulu zinez hunkigarria.

Hasparren, 3 Octobre 1897 (2)

Monsieur Azkue,

J'ai appris par M. Pierre Broussain avec quel zèle actif et quelle compétence éclairée vous consacrez vos efforts à la conservation de notre chère et belle langue basque. Permettez-moi de vous en féliciter et de vous offrir mes dévoués et respectueux encouragements.

Permettez-moi de recommander à votre sollicitude de Basquophile (sic) une œuvre que j'ai établie à Saint-Jean-pied-de-port, dans le but chrétien et patriotique de sauver la foi et la langue de nos chers compatriotes. Il s'agit d'un Noviciat de Frères de Ploërmel que le bon Dieu m'a permis de fonder dans cette localité. Ces frères sont habitués en Bretagne à aller un par un dans les paroisses et à y enseigner comme instituteurs la langue bretonne en même temps que la langue française. Je voudrais arriver à les répandre dans tout le Pays Basque pour que sur les deux versants des Pyrénées ils puissent enseigner la langue Basque en même temps que l'espagnol et le français.

Je vous envoie un de mes livres afin que dans la préface vous voyiez comment cette œuvre est déjà organisée en Bretagne. Je vous demande d'envoyer des enfants Basques, pieux et décidés à devenir Frères, dans ce Noviciat de Saint-Jean-pied-de-port.

M. Broussain m'a parlé de votre projet d'Académie Basque. J'y applaudis de tout cœur. Mes très nombreuses occupations ne me permettent pas d'y collaborer, mais je suis heureux de vous affirmer que M. Pierre Broussain lui-même est un des hommes les mieux indiqués par son intelligence, par sa situation de fortune, par ses connaissances très sérieuses de notre langue et de nos usages, pour faire partie de cette Académie.

Je vous prie d'agréer tout mon respect.

Père Arbelbide, supérieur des Missionnaires de Hasparren, Basses Pyrénées.

(2) Hona beraz *Euskera*, 2002-2 (659- 669) argitaratu ditugun J.P. Arbelbide (1841-1905) euskal idazle eta kalonje ezagunaren Broussain gutundegiko 10 gutun, Azkue gutundegiko beste 13 eskutitz.

Bayonan, urthatsez, 1900

Arbelbide aphezak bihotz guziz agur,
neurthizlari zahar baten kantaldi hunekin:

«Nola da arrosa baratze batean
Ederrez gainditzen loreen artean
Edo nola ditu zeruko argiak
Bere distiraz goibeltzen Ekhiak,
Hala Euskarak erdaren erdian
Distiratzen bethi guzien artian»

Nere adiskide Arbelbide jaunari

Zarrak gazteen laguntasuna zaiñetik edo jatorriz billatzen dutenez, nik ere zuk bialdutako neurtitz zarren ordez, gaur egiñikako berritxo batzuek bialdu nai nizkitzun; eta ortarako nere animako labea sutan ipiñi det, baiño suak eztu ogirik ematen, berari iriñ-orerik ematen ezpazaio.

Neri au berori gertatu zait: eztit ene animak neurtitz berri osorik eman nai izan.

Azpi-erdi-dun oski edo zapatek bezala, atzean dituzun neurtitzak ere, erdia dute zarra, erdia berria, gaur egiña. Orra:

Euskalerria-ri

«Zure malkoak errekaturik isasorontz dijoaztela,
Gau ta egun daude guri esaten naigabetua zaudela.
Agortu bitez zure begiak, ozeha bekizu sama:
Zure semeak bat egin eta piztu nai zaituzte, Ama!»

Urte berri on bat Jaunaren pakean izan dezagula, ene adiskide eregugarri orrek!

Azkue apaizak 1900/17/1

Bayonan, agorrilaren 14ean, 1900

Jaun Azkue,

Othoi barkha ene ausartzia. Nere kanonigo lagun batentzat heldu nauzu galdatzera, eyan Bilbaoko etche komerzioko zembaitetan aurkhitzen ahal othe zindukenez emplegu zerbait hemeretzi urthetako jaun gazte batentzat. Jaun gazte horrek ez du nahi deus pagamendurik; nahi du choilki ikhasi Español hizkuntza, gero Pariseko bere etche-comerzioko batean baliatzeko gisan. Badazki jadanik Anglesa eta Alemana. Nahi luke jana eta egoitza urririk, lanean ariko bailiteke artetik.

Zure adiskide, J.P. Arbelbide.

* * *

Bayonan, Buruilaren 28an, (1900?)

Ene adiskide ona,

Itzuli handi bat egin dut Parisen, Bavieran, Tyrolen, eta Suisan gaindi eta hona non, etcherat berriz sartzearekin, zure gutuna eta zure Begoñako emaitza ederra (3) aurkhitzen ditudan.

Nere bihotzezko eskerrik hoberenak. Aiphatu gizon gazteaz den bezenbatean, zure gutunaren guait egonen naiz. Erran bezala nahi luke egoitza eta jana.

Nere ibilkatze luze huntan, Oberamergon ikhusi dut Jesusen Pasionea diteken bezain ederki emana. Europako bazter guzietarik jendeak ehun milaka Pasione hortara badoazi.

Zuri bihotz guziz,

J.P. Arbelbide.

(3) Begoñako Andra Mariari Azkuek eskaini bertsoen berri eman zuen *Eskualduna* astekariak (n°679, 22-VI-1900), Pierre Broussaini esker:(ikus P. Charritton *Resurreccion M. de Azkue eta Piarres Broussain-en arteko elkarridazketa* Euskaltzaindia, IKER-4, Bilbo 1984, 40-41. orr.)

Bayonan Abendoaren 2an (1900 ?)

Ene adiskide ona,

Gutartean aipatu Etcheverry gaztea igorriko dauzute. Aita-amek jasanen dituzte berek haren gastuak sobera zaukote zuri holako kargaren ematea. Igorri baino lehen nahi lukete eyan hiru ilabeteren buruko izanen ahal duen asmatu plaza. Othoi hitz bat ahalik eta laster(ren) jakiteko hori. Barkatu lan horiek guziak, eta onets ezazu ene bihotzezko agurrik hoberena

J.P. Arbelbide

* * *

Saint-Jean-Pied-de-Port, le 14 Décembre 1900

Mon cher Arbelbide,

Aurais-tu la bonté de nous faire savoir si tu as reçu quelque réponse de Mr l'abbé Askue (sic)? Malgré l'offre très obligeante qu'il nous fait pour notre enfant, nous ne voudrions pas que celui-ci fût à sa charge et nous serions trop heureux, en fournissant nous-mêmes tout son entretien, qu'il apprît la langue espagnole sous la surveillance d'un homme aussi sérieux. Mais après quelques mois d'étude, ainsi que te le disait ma femme dans sa dernière lettre, l'abbé Askue ne pourrait-il pas trouver à notre garçon une place, si modeste soit-elle dans une des maisons de commerce de Bilbao, comme celle dont tu as parlé à notre fils Eugène, qui a besoin de nombreux employés et dans laquelle avec l'adresse et l'activité que nous lui connaissons, il se ferait vite à son métier.

J'espère que tu comprendras notre hâte de le placer avant le service militaire qu'il devra faire dans trois ans et si nous comptons sur ta bienveillance et tes bons rapports avec l'abbé Askue pour obtenir de celui-ci la faveur que nous sollicitons.

Nous sommes fâchés de t'occasionner tant de tracas, nous contentant pour le moment de te remercier, ainsi que le docteur Broussain, de toutes les démarches que vous faites dans l'intérêt de notre enfant que ma femme, sans cette épidémie de Bayonne, se proposait de t'amener depuis quelques semaines.

Ton bien dévoué J.B. Etcheverry

Bayonan Abendoaren 16an (1900?)

Ene adiskide ona

Huna nun igortzen dautzutan aiphatu Jaun gaztearen aitak niri izkribatu dautan eskutitz bat (4). Atsegin nuke gazte hori laster errezebitzen ahal bazinu. Hitz bat bakarrik othoi, eta gazte horren ahideri erran(en) daukotet igor dezazuten berehala.

Aita-amekin bethi zerbait luzamen bada, haurretarik urrundu behar denean; ez da hortaz espantitu behar. Othoi beraz hitz bat, ahalik eta lasterric. Zurea bihotz guziz.

J.P. Arbelbide ptre

* * *

Bordeaux, 29 sept. 1901

Bien cher Monsieur Broussain,

Cest hier au soir que m'est arrivée votre lettre, et j'attache une si grande importance à tout ce qu'elle me dit, que j'aurais voulu vous répondre immédiatement par un mot de cordiale et complète adhésion. Mais une retraite de 400 religieuses est nécessairement si absorbante qu'il m'a été tout à fait impossible d'enlever une minute à la besogne (5). Me voici libre enfin, je viens de donner mon petit discours de clôture et j'accours à vous.

Oui j'accepte volontiers toutes vos propositions !

1. Il nous faut absolument M. l'abbé Daranatz, et je croyais vraiment qu'il était déjà du comité. Ses aptitudes, son dévouement à nos intérêts basques, sa situation à l'Evêché qui lui permettra peut-être de protéger notre lan-

(4) Hori da, jakina, aitzineko orrialdean sartu dugun J.B. Etcheverry garaztar adiskide edo ahaidearen(?) erdarazko eskutitza.

(5) 1900.en urtean, Hazparneko misionesten buruzagi kargua galdurik, Baionan kalonje kargua hartuz geroz, bere apez lanek Euskal Herritik kanpoko komentu askotan ibilaraziko dute hil arte Arbelbide, nahiz jarraiko lerrootan ikusten dugunez, euskal gaiak eta kezkak ez dituen horrengatik gure gizonak baztertzen.

gue contre certaines prohibitions laïco-policières, semblables à celles qui atteignent déjà les flamands du quartier de Lille – toutes ces considérations rendent nécessaire sa présence dans le Comité.

2. J'admets comme absolument indispensable la présence d'un Guipuzcoan dans le Comité. Puisque nous prétendons représenter Tout le Pays Basque, commet atteindrions nous ce but, si nous laissions de côté la plus importante de nos Provinces?

3. Fontarabie étant déjà choisi pour les réunions du Congrès Général en Espagne, il me semble que le même endroit conviendrait pour les réunions du Comité.

4. Je suis d'avis que le Comité ne soit encore que provisoire Pour devenir définitif, il lui faut encore la ratification de la majorité des adhérents du Congrès de Hendaye.

5. C'est en langue basque qu'il faut rédiger les statuts de notre Fedération littéraire Basque. Il suffira d'accompagner ce texte d'une double traduction espagnole et française.

6. Il convient de nous réunir sans retard pour arrêter une ligne de conduite commune et renseigner nos collègues basques de la région espagnole. Et les règles d'une très légitime déférence nous font un devoir de tenir cette réunion chez notre aimable et vénéré Président, M. le Chanoine Adéma.

Ikhus arte! Zure adiskide bihotzezkoa.

J.P. Arbelbide apheza.

Bayonne 5 Novembre 1901

Bien cher Monsieur Broussain

Je réponds immédiatement à votre lettre. Et d'abord veuillez agréer tous mes regrets d'avoir manqué votre visite. J'étais à la bibliothèque de la ville et n'en suis sorti qu'à 6 heures.

Le bon P. Joannateguy a oublié qu'il m'a prié de présenter d'abord à notre réunion du 18 courant à Fontarabie les très modestes pièces qu'il a eues de Mad. d'Abbadie et de les communiquer ensuite à l'héritière avec une demande collective de la petite assemblée. Voilà pourquoi je les garde jusqu'à cette date. Il me semble d'ailleurs que M. Azkue si intime et si estimé au château, doit intervenir et pour cela prendre connaissance des pièces.

Quant à succéder à M. Adéma, je dois vous dire en toute sincérité que je me trouve très insuffisant, vu qu'en définitive j'ai peu étudié le Basque. J'ai lu pas mal et même beaucoup de nos livres, mais en simple amateur, sans me donner la peine de pénétrer dans le mécanisme intime de la langue. De là chez moi une certaine facilité de penser en basque et d'écrire avec nos vieilles tournures, puisées plutôt dans les auteurs que dans la conversation courante et néanmoins peu d'aptitude à raisonner les subtilités de la grammaire. J'avoue que je n'y ai jamais appliqué mon esprit.

Je me charge d'obtenir du R.P. Bastres (6) toute liberté pour le père Joannateguy de s'associer à nos travaux.

L'on m'attend, veuillez me permettre de vous serrer très cordialement la main et de vous dire l'Agur le plus affectueux.

J.P. Arbelbide ptre.

(6) Aita Augustin Bastres (1832-1904) Senpere Bastidagerrean sortua, izan zen Belokeko beneditarren lehen abadea eta beraz, aita Basilio Joannategi (1837-1921) izturiztar idazlearen buruzagia.

Bayonne, 27 Janvier 1902

Bien cher M. Azkue,

Je viens de voir notre excellent ami Pierre Broussain et la semaine dernière le Frère Job m'a fait visite. L'un et l'autre m'ont dit que vous désirez la traduction en langue bretonne des livres scolaires de Ploërmel. Or cette traduction, il me semble, n'existe pas. Les écoles de Bretagne se servent pour l'enseignement mutuel de grammaires etc... composés par d'autres auteurs que les Frères.

Mais ce qu'il y a de certain, c'est que les Frères de Ploërmel enseigneront le basque en Espagne. Cela est sûr, très sûr.

Votre ministre de l'Intérieur, Moret, a écrit que tous les ordres religieux seront très volontiers reçus en Espagne.

Tout à vous.

J..P. Arbelbide ptre.

* * *

Bayonne le 11 octobre 1902

Bien cher M. Broussain,

Je reçois de Ploërmel une excellente lettre. La voici:

« J'ai le plaisir de vous annoncer que le Révérend Frère Abel et son Conseil Général acceptent en principe, la proposition contenue dans votre lettre du 14 septembre dernier relativement à la fondation en Espagne d'une Ecole qui serait dirigée par les Frères de notre Institut. Vous pouvez donc, dès à présent, engager les pourparlers nécessaires pour conduire les choses à bonne fin.

Vous vous souvenez sans doute, cher M. le Chanoine, des idées que nous avons échangées à Lourdes au sujet des titres de capacité obligatoires pour diriger une Ecole en Espagne. Nous vous serions très reconnaissants de nous

faire tenir, si vous le pouvez: 1° la loi sur l'enseignement primaire espagnol. 2° les programmes des examens.

Vous auriez la bonté d'en adresser un exemplaire ici et d'expédier le second à Lavacan, près d'Auch, au très cher Frère Job avec qui vous pourrez désormais traiter directement pour l'affaire dont il s'agit.

En me félicitant d'avoir fait votre connaissance aux pieds de Notre Dame de Lourdes, je recommande à la protection de cette bonne Mère le projet qui se réalisera, je l'espère, pour votre consolation et la nôtre.

Cette lettre est signée Frère Alexis-Marie, Assistant du Supérieur Général.

Veuillez remarquer la première phrase de cette réponse: «Acceptant la proposition contenue dans votre lettre du 14 septembre dernier...» or, comme j'ai déjà eu l'honneur de vous le dire, ma proposition était surtout d'enseigner le Basque, et de faire de cette première fondation le noyau, le point de départ et bientôt le centre de tout un ensemble d'Ecoles qui se multiplieraient dans notre Pays pour l'enseignement simultané des langues basque, française et espagnole.

Je vous prie de communiquer immédiatement la présente lettre à M. Azkue. C'est lui seul qui peut en ce moment travailler à réaliser ce projet. A l'heure actuelle, rien de semblable n'est possible en France.

Veuillez prier M. Azkue d'envoyer sans retard: 1° le texte de la loi sur l'enseignement primaire espagnol 2° le programme des examens.

Espérons que Dieu, le temps et un peu de zèle feront aboutir ce projet.

Je vous prie d'agréer mon respect le plus dévoué.

J. P. Arbelbide ptre.

Bayonne 29 déc. 1902

Bien cher M. Azkue,

Sainte et vaillante année !... Malade moi-même il y a quelques jours, j'avais prié le Provincial des Frères de Ploërmel de se mettre directement en relations avec vous. Bon courage, afin d'arriver à établir leurs écoles pour notre chère langue et, si possible un refuge pour leurs malades et vieillards.

Veuillez exprimer mes meilleurs souhaits de bonne année à votre vénérée mère et à vos dignes sœurs.

J.P. Arbelbide

* * *

Bayonne, 22 juillet 1903

Bien cher M. Azkue,

Une Congrégation condamnée à l'exil me prie de vous demander des renseignements plus amples sur cette propriété de Haro dont vous m'avez parlé; veuillez avoir la bonté de me dire quelle est l'importance de la maison d'habitation? quelle est l'étendue et la qualité des terres? quels sont les débouchés et les voies de communication? quel est le prix de ferme ou quelles seraient les conditions de métayage?

Je ne doute pas que votre bras ne soit parfaitement guéri. Vous devez, je l'espère, être maintenant tout entier rendu à votre grand travail du Dictionnaire. Courage, ne vous laissez pas rebuter par certaines misères qui sont inévitables dans toute grande entreprise.

Mes meilleurs souvenirs à toute la famille et au cher Frère. Veuillez dire à ce dernier que j'ai vu hier son buruzagia.

Bien à vous de tout cœur,

J.P. Arbelbide ptre.

Bayonne, 15 septembre 1903

Bien cher M. Azkue,

M. Daranatz est au Grand Séminaire pour la retraite ecclésiastique et n'a pas le temps de vous écrire. Il m'a prié de vous répondre en son nom, en même temps que je le ferai au mien.

Aussi bien que lui, je suis d'avis que vous ne devez pas hésiter à traiter définitivement avec Mame pour l'impression de votre Dictionnaire. Vous dites dans votre lettre que vous voudriez plus d'épreuves à corriger chaque semaine et nous, nous persistons à vous affirmer que dans l'intérêt même de votre santé vous ne devez pas le vouloir, tant une pareille besogne serait excessive; et moi j'ajoute que non seulement au point de vue correction typographique, mais encore au point de vue de la *bonne tournure*, du *style*, de *l'allure vraiment nationale* et de cette *saveur particulière de la phrase* qui indique qu'elle vient du terroir authentique et point de pays étranger, vous avez beaucoup à faire pour la partie française de votre travail. J'ai étudié les œuvres que vous nous avez communiquées, et c'est à bon escient que je vous parle en pleine franchise, parce que ma vieille amitié *exige* que vous fassiez une œuvre digne de vous. Et ne vous découragez pas. Oh! non. Tout au contraire, redoublez d'énergie. Pour une œuvre de cette importance, on ne demande pas dans le public compétent si elle a été vite expédiée, mais si elle est *bien faite*. Et vous, mon très cher Azkue, vous devez faire, non seulement bien, mais *très bien*.

M. Daranatz vous envoie *40 prospectus* du collège Saint-Louis de Bayonne, où j'ai placé 2 sécularisés de Ploërmel, dont M. Jean Bertrand, ancien professeur de l'Institution Sainte Marie de Labastide-Bordeaux, que *le vôtre connaît bien*. Veuillez répandre ces prospectus dans les meilleures familles de Bilbao et de tout le Nord de l'Espagne. Cette propagande est, en ce moment surtout, des plus nécessaires. Je dis *nécessaire*, pour ce pays qui confie tant de jeunes gens à la France pour leur éducation. Il me semble que vous feriez une excellente démarche en demandant aux Jésuites de vous aider fortement dans cette propagande.

Ikhusi nituen Abel eta Job nere etchean, eta chit ondo arrimatu gure egitekoak. Donibaneko *sorthilak* zapart egin du; gure Pedro Jauna (7) Gilbo-ren orde eskribano ezarri dute; zuk esakozu haiza detzan guziak eta dagoela saltsa hortarik garbi.

(7) "Pedro Jauna" Pierre Broussain da, jakina, lagunek Guilbeau-ren orde Eskualzaleen Biltzarraren idazkari ezarri nahi zutena, baina Broussain saltsa hortarik garbi egon zen.

Une idée: il serait, d'après moi, convenable de demander à vos *écoles – Ploërmel* de faire beaucoup plus grande la part de l'enseignement du Basque....

Nere oroitzapen bihotzezkoak Amari eta arreberi, eta zuri besarkada andi bat

J.P. Arbelbide ptre.

P.S. M; Daranatz vous expédie avec les prospectus le plan de Larrauri

* * *

Saint-Palais, le 4 mars 1903 (8)

Mon cher Monsieur,

Le vendredi 20 février vous étiez ici, le samedi le texte de la pétition était chez l'imprimeur, le dimanche elle était signée par M. Pradet député, par M. Berdeco licencié en droit, maire d'Amorots, par M. Etchart-Lohiol, pharmacien, et par moi, et envoyée le soir même à Paris où se trouvait M. Berdoly, sénateur.

Le jeudi suivant, je recevais à Bordeaux cette pièce signée de M. Berdoly et, de Bordeaux même la dirigeais sur le canton d'Iholdy (M. Etchevers-Borda ne l'a pas signée car il est virtuellement fonctionnaire, sa nomination à la Justice de Paix d'Iholdy étant imminente).

Elle m'est arrivée aujourd'hui et, aussitôt j'ai recueilli celles des signatures de Saint-Palais qui me manquaient; je crois qu'il était difficile de marcher plus vite.

J'étais à Pau, hier, et tout bien réfléchi, mon avis est que nous faisons fausse route ou tout au moins oeuvre absolument inutile étant donnée la récente démarche de nos trois députés basques.

La pétition que j'ai rédigée se tient, il est vrai, dans un vague voulu en demandant, sans rien spécifier, des tempéraments, atténuations etc. mais nous sollicitons, en somme, une chose sinon déjà accordée, du moins *tolérée*: les explications en langue basque quand le français ne serait pas suffisamment compris.

(8) Frédéric de Saint Jayme d'Arthez Donapaulen 1862an sortua, Iholdiko kantonamenduko kontseilari orokor hautatua izan zen, bera lotsatu ez zeno. Bere gisala euskalzalea zen, nahiz Frantziako politikari hurbildik jarraikia, horra zergatik, 1903eko urtarrilean Combes ministro famatuaren egunetan, Francière Pabeko prefetak eman zielarik diosesako apez guztiei katixima frantsesez eta ez euskaraz egiteko manua, gure jauntxoa lehena izan zen Broussain eta Constantin bi miriku gaztek hartu xedeari ihardesteko, gutun hauek erakusten duten bezala. Azkenean bere ontasun guztiak sorterriari utzirik, hil-eta, Donapaulen ehortzia izan zen 1932an.

Donc, à ce point de vue, notre pétition ne signifie rien, d'autant que cette *tolérance* sera bientôt retirée à cause de l'intransigeance de certains curés et laïques et des articles maladroits de l'*Eskualduna*.

Bien plus, cette requête nous attirera des polémiques désagréables de la part d'individus (en soutane ou non) pour qui la déférence est de la platitude et la courtoisie de la basse obséquiosité. Or, je ne me suis pas, quant à moi, retiré de l'odieuse politique pour recommencer, sans chances sérieuses d'atteindre un but important, des discussions qui, vu mon tempérament, tourneraient fatalement mal.

La rédaction que vous proposiez, M. Constantin et vous, me satisfaisait pleinement, car des explications basques avec un texte français constituent un amalgame hybride qui ne satisfait ni bascophobes ni bascophiles, mais M.M. Berdoly, Pradet et la plupart des autres signataires y auraient-ils adhéré? Pour M. Berdoly et ses partisans, je dis avec certitude: Non! Pour M. Pradet et quelques autres, j'ajoute: Peut-être! Or, sans ces signatures, notre pétition n'avait *aucune* efficacité et même *avec* elle ne convaincrait pas M. Francière dont les résolutions sont inébranlables, *je le sais*.

Dans ces conditions, je le répète, notre intervention est aussi vaine que louable; aussi, quant à moi, je considère ma modeste mission comme irrévocablement terminée; faites de la pétition ci-incluse l'usage que vous croirez utile; quant au texte imprimé, M. Clèdes le tient à votre disposition pour des modifications ou une refonte complète; la composition ne sera défaite, sauf avis contraire de votre part, que le 10 de ce mois.

Inutile de parler de frais; je tiens à garder pour mon compte ceux faits jusqu'à ce jour chez l'imprimeur.

Excusez-moi auprès du sympathique M. Constantin et excusez-moi vous-même, d'avoir pris cette décision que je crois dictée par la saine raison et, permettez-moi d'émettre le voeu que ces prohibitions attentatoires à la liberté du basque soient bientôt supprimées ou tout au moins tombent en désuétude et que cette mauvaise passe n'ait eu d'autre résultat que de nous le faire aimer et étudier encore davantage.

Croyez, cher Monsieur, à mes sentiments les plus cordiaux.

F. de Saint-Jayme

P.S.– Merci de la communication des expressions et mots curieux que vous avez recueillis; à charge de revanche car l'Ostabaret est riche en locutions pures et tournures archaïques.

Saint-Palais, le 7 mars 1903

Cher Monsieur,

J'estime comme vous que la prohibition du Catéchisme basque nous atteint cruellement et qu'il se peut bien que cette mesure ne constitue qu'un ballon d'essai pour en arriver à la suppression de la prédication etc. en langue euskarienne... Mais, sans discuter la légalité et l'opportunité de cette décision ministérielle (je laisse ce soin aux juristes et aux journalistes) je n'ai pas la même opinion que vous sur les moyens à employer pour, sinon détourner, du moins *atténuer* le coup.

J'estime qu'une pétition dans le sens de celle que j'ai rédigée peut beaucoup sur l'esprit un peu aigri et susceptible d'un préfet très intelligent, surtout si elle est appuyée par des républicains notoires, militants et même, par des élus *ministériels* du suffrage universel tels Berdoly et, si on y tient, d'Etchepare, pour ne citer que les principaux.

Il y a loin, de cette attitude que je préconise, à la *résignation* dont vous parlez et je persiste à penser que le seul moyen d'obtenir des adoucissements à la rigueur de cet arrêté et de le voir peu à peu tomber en désuétude avec la complicité tacite de nos gouvernants, c'est d'éviter tout ce qui pourrait les froisser sans toutefois pousser l'abnégation jusqu'à nous abstenir de pétitionner respectueusement. C'est, pour le coup, que nous «jetterions le manche après la cognée» après avoir résolu récemment d'agir pour le mieux en faveur de la langue basque menacée !

Depuis notre conversation, ont paru les articles que vous savez dans l'*Eskualduna* et je sais qu'ils ont produit en haut lieu une détestable impression. D'autre part, certains prêtres ont eu soin de se mettre, sans plus tarder, en mauvaise posture, par leurs diatribes enflammées et leur refus d'obéissance.

Il ne m'appartient pas de blâmer ni ces journalistes ni ces prêtres, car basquisant fanatique j'aurais peut-être fait pire à leur place, mais retiré, je vous l'ai dit, de la maudite politique je m'efforce de voir les choses sous un autre angle et de tourner les difficultés de ce genre, quand je me crois obligé de m'en mêler, au lieu de les attaquer de front; c'est pour ce motif que je ne partage plus votre opinion quand vous désirez qu'on sollicite du Préfet une chose qu'il *refusera sûrement à cette heure* (d'autant que les Républicains considérés comme les plus purs ne le demanderont pas): l'enseignement du catéchisme sur texte basque.

Je vous confirme l'autorisation absolue de faire ce que vous croirez utile de la pétition signée par les représentants élus des cantons de Saint-Palais et d'Iholdy auxquels se sont joints des notables bien en cour.

Et quant au factum lui-même, je l'ai rédigé si hâtivement qu'il s'y trouve des répétitions, des longueurs, un peu d'emphase etc... que personne ne m'a aidé à découvrir et sans compter les imperfections que d'autres y dénicheraient sans peine... Modifiez-en le texte, amendez-le, je vous jure que je n'en serai nullement froissé; mais, de grâce, dans notre intérêt même, conservez-en l'esprit et même... l'imprécision *voulue* quant aux adoucissements sollicités; sans cela nous n'obtiendrons rien, faute de certaines signatures *décisives* et à cause de quelques attitudes intransigeantes et d'articles de journaux trop irritants.

Croyez, cher Monsieur, à mes sentiments les meilleurs.

F. de Saint-Jayme

16/10/1914

Mon cher ami,

Merci de vos renseignements; je vais essayer de répondre à vos questions:

1. P. Galand est toujours à Montauban où je lui ai envoyé, hier, une lettre chargée... de nouvelles du pays.

2. Clément d'Andurain (9) doit être au feu, à l'heure qu'il est; il a pour «brosseur» le fils aîné de notre voisine que vous connaissez. Il m'a écrit, je lui ai répondu en «chuberotar» aussi expurgé que je l'ai pu, ce qui n'est facile.

3. A son 1er voyage, ma dite voisine vous portera quelques noix que je suis fier de savoir destinées à faire souche (*souches* de noyer) à Hélette.

4. Schuchardt n'a pas signé l'*odieux* et mensonger plaidoyer des intellectuels germains que les journaux ont publié; j'ai cherché son nom avec anxiété craignant de l'y trouver! Fausse alerte heureusement !

5. Voici l'adresse de G. Lacombe (10): *caporal*, 13e compagnie du 94e territorial d'infanterie (Etat-major du Général Langle de Cary, 4e armée) (*Par Angoulême*).

Mes plus respectueux hommages à Madame Broussain et *bihotz erditik zure:*

F. de Saint-Jayme

(9) Clément d'Andurain de Maytie 1878an Maulen jaioa *Uskaldûnak Ibañetan* pastorala idatzi zuen 1906an bere askazi de Menditte Muskildiko erretorearekin. Geroxeago gerla bezperan, Georges Lacombe bere adiskide onarekin, Hugo Schuchardt Graz-eko euskalzale jakintsun handiarekin ezagutzak egin beharrez Austriako itzulia egin zuen. Zorigaitzez 1916an euskal idazle gaztea gerlan hil zen.

(10) Georges Lacombe 1878an Orthez-en jaioa eta Euskal Herritik urrun hazia izanagatik, gazterik euskalzaletu zen. 1907an *Revue Internationale des Etudes Basques* aldizkari berriaren idazkari izan zen eta gero *Eskualzaleen Biltzarrak* bere buru-lehen jarri zuen 1911ean. *Euskal Ikasketen Bilgunea* ere sortu zuen Baionan, Piarres Broussainen laguntzarekin sasoi berean, baina zorigaitzez, lehen mundu gerlan itsuski kolpatua izan zen. Gero besomotz gelditurik, bere ikerlanei jarraiki baldin bazitzaien ere eta euskaltzain aulkiaz jabetu Piarres Broussain ordezkatuz, Aldudeko euskarari buruz aspaldian hasia zuen lana bururatu gabe zendu zen 1947an, Pariseko bakardadean.

13/10/1914

–La Lacombiade–

Avant la guerre:

Le Bascologue Lacombe flirte avec l'éminent Germain Schuchardt et pénètre, non seulement, l'intellectuel génial Bergson, mais...

Pendant la guerre:

Il écrit: «Nous enterrons des Prussiens, abattons des pans de muraille calcinés; la séance continue»...

Après la guerre:

Orduan ikhusico!

Mon cher ami,

Pour ne pas importuner la gracieuse et si bonne Madame Baratchart c'est à vous que je m'adresse pour avoir l'adresse du brave Pierre (11), son fils, qui m'a envoyé un *goraintzi* précis, tel un obus... amical et apprécié.

J'ai appris, aussi, avec plaisir, le retour de l'Enfant Prodigue, pour lequel rien n'a pu amoindrir ma constante et vive sympathie! Est-il vrai qu'il est interprète, en sa qualité (qu'en aucune occurrence je n'aurais pu lui disputer) d'étonnant polyglotte?

...

Je me rappelle m'être débattu, avec lui, non sans succès, entre San Sebastián et Irun, contre 2 Guipuzcoans qui nous livraient une bataille euskarologique dont, en agrémentant notre mauvais Mixain, de mixtures basques-espagnoles, de réminiscences biscayennes et de de relents (?) labourdins, nous

(11) Pierre Baratchart eta Léon Baratchart ziren Piarres Broussainen bi koinatuak: 1914eko gerla hastean hil zen Léon eta 1940ekoan erori Pierre.

nous tirâmes à notre honneur, infligeant à nos antagonistes l'amère conviction que nous connaissions leur dialecte moins mal qu'eux celui de... Hosta! On fait ce qu'on peut, on n'est pas (L'un surtout!) des boeufs!

Paulum minora canamus... Les noix sont superbes, cette année; en désirez-vous? L'an dernier je vous en *refusai* parce que vrais foetus (?) qui eussent déshonoré mes cheveux point blancs mais fugaces.

Mes respectueux hommages à Madame Broussain et cordiaux à vous.

F. de Saint-Jayme

* * *

Zaldi-Churi le 29 mai 1916

Mon cher ami,

Vous n'avez, pour moi (et, certainement, pour d'autres) que d'aimables attentions et je souhaite que ces «autres» vous en aient la même gratitude sincère que moi-même.

La lecture des 8 «Euskadi» m'est en effet, pénible quant à la compréhension, mais, sans fatuité aucune, je me crois «perfectible» en la matière; il est vrai qu'il y a, hélas! une telle marge entre le peu que je sais et l'immensité de ce que j'ignore!...

J'enverrai à Georges, comme vous m'en donnez mandat, ces exemplaires de ce journal «révolutionnaire», cette épithète n'ayant, pour nous Basques, aucun sens péjoratif... laudatif plutôt! Je les lui enverrai par lots afin de multiplier ses agréments tout en diminuant les risques de «perdition» des numéros migrateurs. Par surcroît de précaution, à côté de l'en tête «Euskadi» j'ai ajouté *à la main* (en violation de la réglementation postale) ces mots (sur chaque spécimen): «Journal francophile». Puisse ce «sauf-conduit», *sui generis,* faciliter l'intrusion de mon envoi dans les tranchées que Georges défend avec une conviction plus résignée que «débordante»!

Mais, avez-vous remarqué que certains articles de cet *Euskadi* sont signés Car... von Galtz? Qu'en dit M. de Irala? (12)

(12) Irala jauna, Broussainen adiskidea zen bizkaitar itsasturi izanagatik Lapurdiko Bezkoitze herrian ezkondua eta familiatua.

Quant aux progrès, dans les Provinces basques, de l'Idée Séparatiste, ne se fait-il pas illusion? La Catalogne, aussi, tend à son indépendance mais tous ces beaux projets aboutiront-ils? En tout cas, j'ai la conviction que, même dans l'affirmative, la disparition de la langue basque, en Espagne en sera simplement *retardée* mais point *conjurée*; remonter ce courant semble impossible, étant donné, surtout, que le basque est difficile et l'espagnol relativement facile et que notre cher idiome continuera à être comprimé entre deux branches d'étau: français et espagnol qui, commercialement et industriellement continueront à l'*enserrer*, en attendant, je le crains, de l'étouffer là-bas et ici!

Une étrange coïncidence fait que je reçois, aussi, depuis la déclaration de guerre, à des époques intermittentes, des numéros de l'*Euskadi* (pour ce motif, même, ne vous donnez pas la peine de m'en adresser et merci, cependant, de votre aimable proposition).

Mes correspondants sont 2 avocats de Tolosa: M. Eizaguirre et M. de Mendizabal (13); j'ai fait leur connaissance à *l'Eskualdunen Biltzarra*, dont ils ne manquent pas *une* séance; le 1er chante (agréable voix de ténor) et son ami l'accompagne partout... même au piano.

Ces derniers temps, je leur ai envoyé une «déclaration de principes» à l'occasion de la guerre, pour mettre au point certaines thèses que je sais vous être objectées par les Espagnols germanophiles; entre autres choses, j'y reconnaissais (avec la presque unanimité des Français certainement) les torts de Napoléon Ier à l'égard de l'Espagne, mais je déclarais d'autant plus injuste qu'on nous en rendît responsables après plusieurs générations que, de leur côté les Espagnols avaient illuminé leurs villes-frontières lors de nos désastres de 1870, que grâce à nos bons offices les Etats-Unis se montrèrent magnanimes à l'égard de l'Espagne vaincue et qu'enfin nous avions été, lors de la dernière débâcle carliste, admirablement pitoyables aux vaincus fugitifs, affamés et dépenaillés!

J'ai, du coup, proposé à mes 2 amis de *tras los montes* d'*essayer* de leur procurer (motion accueillie avec un vibrant enthousiasme!) une autorisation pour visiter tel ou tel secteur de nos tranchées; ils devaient, *ad hoc,* disais-je (c'est fait maintenant) se placer dans une sorte de patronage de quelques francophiles espagnols notoires: député ou publiciste.

(13) Ixaka Lopez Mendizabal (1879-1977) eta Jose Eizagirre (1881-1948) bi tolosar adiskide ezagunak egundainotik atxikiak izan ziren eta bururaino Iparraldeari. Gipuzkoako Legebiltzarkide gisa, 1918eko urriaren 25 ean, Wilson Estatu Batuetako Lehendakariari Euskal Herriaren izenean dei egin zioten Espainiako Gorteetako 10 hautetsietarik bat izan zen Jose Eizagirre eta bizkitartean handik laster Eskualzaleen Biltzarrak bere lehenburu ezarri zuen Uztaritzen bi urteentzat (1920-1922).

Réussirai-je? Je me suis adressé à M. Barthou à qui j'ai fait ressortir le mérite qu'ont les francophiles à *opérer* en plein foyer fanatisé par la prêtraille carliste et la «réclame» complémentaire qui résultera pour nous dans le Pays Basque espagnol (déjà ébranlé dans sa germanophilie par les Melgar, les Gudalgai (Aznar), les Baudrillart etc...) de cette incursion, dans nos lignes, d'un trio vibrant d'admiration et de sympathie!

Au revoir, mon cher ami; je comprends votre déception à la réception d'une dépêche qui ne pouvait remplacer décemment le brave Pierre impatiemment attendu! Espérons que c'est partie remise... à *bientôt*.

Présentez, je vous prie, mes respectueux hommages à la gracieuse Madame Broussain et à deux charmantes Basquaises de votre connaissance; j'en ai des nouvelles par mes voisins les Escondeur fidèles... au glorieux (?) marché de Hasparren!

Bihotzez zuri.

F. de Saint-Jayme

Tribunal de Première Instance
du Département de la Seine
Cabinet d'Instruction

Paris, le 5 novembre 1916

Mon cher Pierre,

La censure m'a envoyé hier, pour j'en prenne connaissance la carte postale ci-jointe qu'elle suppose avoir été écrite en basque.

Ce n'est pas évidemment du basque, à moins que ça ne soit écrit dans le dialecte basque-espagnol qui m'est inconnu. Voulez-vous avoir l'obligeance, s'il en est ainsi, de vous substituer à moi et de m'indiquer dans une carte de quatre lignes, le sens de cette correspondance.

L'année dernière j'ai eu à lire pour le compte de la censure 600 lettres environ écrites en basque et, d'ailleurs, presque toutes absolument idiotes. Elle recommence cette année à me mettre à contribution. Vous verrez la date de la carte que je vous transmets et vous serez comme moi étonné de la diligence! que met la censure à transmettre les correspondances sur lesquelles elle met l'embargo.

J'ai eu le plaisir de voir Pierre (Barachart) à son double passage à Paris. Il vient de m'écrire qu'il a reçu le 2ème galon.

Est-ce que... et... sont partis pour Biarritz? Je leur souhaite meilleur temps que celui que nous avons ici. M. Beauchamp a déjeuné avec moi il y a 4 ou 5 jours, il revenait de Bordeaux.

S'il s'est passé depuis notre dernière entrevue quelque chose d'intéressant et de sensationnel dans la région bayonnaise... faites m'en part. Ici rien de nouveau. On dit que le Général... est parti pour Salonique, qu'il débarquera... et le remplacera, il serait lui-même remplacé au ministère de la guerre par un civil!

Je traîne depuis une quinzaine de jours une fichue grippe dont je ne peux me débarrasser. C'est la faute de ce cochon de temps qui est d'une variabilité inouïe, aujourd'hui nous avons... tempête...

F. de Saint-Jayme

Le 8 juillet 1919

Mon cher ami,

Voici la liste; elle peut être incomplète malgré mes efforts de mémoire, mais si vous aviez comme adhérents 1/10e des inscrits ! En ce qui me concerne, je ne suis pas enthousiasmé par cette fondation nouvelle; en voici les raisons:

1. Que vient faire l'Alava, en cette galère, région où le basque est mort et enterré puisqu'il n'est parlé que sur certaines montagnes et, encore, par des vieillards seulement ?

2. De *tous* les Basques-français, vous étiez le plus qualifié pour faire partie de cette philologique phalange, mais pourquoi ne point vous adjoindre Lacombe et Daranatz, par exemple, dans le Comité; vous *seul*, en présence de *21* Espagnols! Vous me direz bien qu'il n'y a là que des Basques et point d'arrotz ou d'erdaraztars, mais pourquoi ne choisir ces Basques (sauf vous!) que sur l'autre versant des Pyrénées qui, il est vrai, n'existent plus (?!?!).

3. Que devient, en tout cela, l'Eskualzaleen Biltzarra? On n'y fait qu'un banquet, mais ce banquet nous plaît à nous profanes ou demi-profanes ! Que faites-vous, aussi des «Etudes Basques» revue dont je ne garantis pas le vrai titre, mais qui paraissait savamment rédigé? Certes, nouvelle Société, ancienne, Revue etc... peuvent *théoriquement* vivre ensemble, mais *pratiquement*, combien voudront souscrire pour *les deux* Sociétés?

4. Que fait-on d'Azkue en tout cela ? Quid (dans un rang plus modeste) de Landerretche, le dévoué secrétaire de l'Eskualzaleen-Biltzarra?

5. Pourquoi diable ces Espagnols ont-ils fait rédiger dans *leur* pays ce factum émaillé de fautes de français et d'accrocs à l'orthographe!

J'aurais bien d'autres objections à formuler! Mais, en ce qui me concerne, si ma modeste obole annuelle de 12^{F} vous fait plaisir, je la verserai afin d'être sur la liste du *vaillant ami* que vous êtes, mais sans grande conviction cependant!

Très cordialement.

F. de Saint-Jayme

8/9/1919 (14)

I) *A S' Palais* (et aux environs) M.M. le curé-doyen, Guéraçague notaire et maire, le vicaire, l'aumônier de la prison (Etcheto), l'abbé Ségalas, Diriart avoué-licencié, Diriart notaire, Barthaburu négociant et conseiller municipal, Dupuy banquier, Bernard Hourcade, Lohiol et Barbaste pharmaciens, docteurs Barbaste, Ernautène, Inda et Faisans, Hourcade négociant et conseiller municipal, Faisans drapier, Pontacq drapier et Pontacq boucher, Forsans limonadier, Canitrot et Jaubert avocats, Pierre et Jean Etchecoin, Cambot et Hourcade avoués, Roquiguil, Etchepare et Urruty-Oquina huissiers, Cescau agent d'assurances, Lartigau, Coussirat et Istèque bourreliers, Arroquy, Laborde, Arla, Biscaylus, Peyrot limonadiers, Irigoin, Guéraçague-Elissalt, Bordato négociants, Bordato et Lavitry coiffeurs, Hourquebie, veuve Hourcade, Labarthe charcutiers, Garat négociant, Diribarne et Galand rentiers, Laborde chaisier, Lamaison teinturier, Oyhambure architecte, Espagne marchand-grainier, Vivier avocat, Duc greffier du Tribunal, Chapar commis-greffier, Séhabiague greffier de Justice de Paix, Doxaran secrétaire de mairie, Esprabens instituteur (basque), Madame Guicharnaud institutrice (basquaise), M.M. Martin Etchart frères, négociants, Madame Sarhy (café de la Mairie), Istèque maréchal-ferrant, Gaursolle aîné, idem, Mong idem, Pascouau frères, chausseurs, Léonce Morbieu, Ayçaguer (Jean) propriétaire-rentier, Veuve Ayçaguer (Arnaud), Campagne notaire, Jean Sallato, Veuve Anguelu hôtelière, Veuve Th. d'Arthez, Lassalle, Heugas conducteur des Ponts et Chaussées, Théodore Biracourits, Laborde, Comendador, Bense boulanger, Madame Iratchet (villa Florence), M. Coboué.

II) *Aux environs de S' Palais*:

En principe: curés, maires, instituteurs, adjoints.

A Beyrie: M. Etchats père (au château), M. Richard Etchats (en sa villa).
A Béhasque: le maire Castaing et M. Chilindron.
A Garris: Augustin Castet, industriel.
A Luxe: M.M. Berrogain et Aurèle Gaby.

(14) Nahiz gutun berean F. de Saint-Jaymek adierazi dion Broussaini berari zein estimu gutitan daukan sortu berri den Eusko Ikaskuntza bidaltzen dio hala ere buru-orde hautatu duten adiskideari bere inguruko jauneriaren zerrenda, Bururatzeko datorrela gizonaren komentario kiratsa!

A Ithorrots (au château): M. Jacques d'Abbadie.
A Labets: M. Carrère.
A Masparraute: M. Berdeco.

III) *Canton d'Iholdy* (autres maires, adjoints, instituteurs et curés):

A Armendarits: M. Sallaberry, notaire.
A Larceveau: M. Mirande, notaire.
A Iholdy: M. Garat hôtelier et Madame de Vaux.
A Irissarry: M.M. Etchebers père et fils, le 1er Juge de Paix, le fils docteur-médecin, Docteur Larre.
A Hélette: Franchistéguy.

P.S.– Est-il vrai que Urquijo s'est montré, durant toute la guerre, en dépit de sa belle lettre (au *Courrier*, je crois) germanophile ardent et irréductible, ainsi que ses frères (ou *son* frère qui habite Marquina) et comme ses enragés beau-père et beaux-frères ??? Si la chose est vraie «ça fera vilain» à la prochaine réunion de l'Eskualzaleen Biltzarra (si cette Société subsiste).

Vous avouerez qu'il est décourageant de voir que ne parlent pas le basque les enfants (nés à Bidart!) de notre *Président* (Decrept) de l'Eskualzaleen Biltzarra ni ceux de notre ami (D.'Arcangues) nés à (Villefranque) quand leur père préside le Comité des Fêtes d'Abbadie!! Double comble à mes yeux!!! Ah! si tout le monde faisait comme vous!!! Mais, *rari nantes*!!! Indispensable pour que le semis réussisse bien que le sol *ah hoc* soit «fumé» de bon terreau en abondance.

F. de Saint-Jayme

Saint-Palais, le 3 novembre 1919 (15)

Mon cher ami,

Votre lettre si complète, si explicite, dissipe mes appréhensions et, par ce courrier, je notifie à ces messieurs de *tras los montes* mon acceptation et ma gratitude.

Georges Lacombe m'avait écrit qu'il n'acceptait pas de faire le «bouche-trou», en l'occurrence, mais à ce moment-là, il ignorait, je pense, comme moi-même, qu'il ne pourrait faire partie du «Grand Comité» faute d'assister aux réunions mensuelles qu'elle a édictées; je lui écris, dans ce sens, car sans cette raison primordiale il eût été peu flatteur, pour lui (par moi, par ricochet) d'être exclu d'un Comité où nul Français, sauf vous, n'a plus que lui, le droit de figurer.

Pour remplacer G. L. vous avez, sans doute, plusieurs candidats: l'ami Iriart, entre autres (curé-doyen d'Ustaritz) mais était-il nécessaire d'y inscrire tant et tant de prêtres? Labourdins 3 sur 4, Souletins 2 sur 4 etc...

Peut-être M. Primorena, ancien instituteur d'Aïcirits, que vous connaissez, pourrait-il remplacer G. L (désavantageux, mais que faire?). si celui-ci persiste, après réception de ma lettre, à «ruer dans les brancards». M. Primorena habite chez M. Eugène Hiriart (vins en gros) boulevard d'Alsace-Lorraine à Bayonne. Il a recueilli des masses d'observations dont je crois certaines judicieuses et inédites.

Cordialement à vous.

F. de Saint-Jayme

(15) de Saint-Jayme-ren azken gutun hau egina da jaun horren iloba Georges Lacombe gaitzitua delarik ez duelakotz Euskaltzaindiak bera lehen mailako euskaltzainetan sartu. Bizkitartean osabak onartzen du, ilobak gutietsi duen «urgazle» titulua.

Paris, 2 rue Rosa – Bonheur

Ce 15 janvier 1903 (16)

Mon cher ami,

Ne pensez-vous pas que d'une façon ou d'une autre il faille protester? Ne serait-ce que pour sauver vis-à-vis de nos enfants, l'honneur de notre génération, contre la mesure interdisant l'enseignement du catéchisme et la prédication en langue basque?

Rien de clérical, bien entendu; la défense de la langue de nos ancêtres qui va, de ce fait subir une rude atteinte.

Un mouvement de pétitions aurait-il des chances de réussir de nos côtés? Pourquoi Harriague qui est un basque pur sang comme nous et un bascophile n'en prendrait-il pas la direction à Hasparren et dans les environs avec vous et vos amis? Mr Legrand que j'ai vu à la Chambre mardi me dit, qu'il irait volontiers avec ses collègues basques présenter nos doléances au Président du Conseil s'il était appuyé dans cette démarche par de nombreuses signatures.

Si vous vouliez vous en occuper vous-même dans votre région et même d'une façon générale, si la «Fédération Basque» se mettait en mouvement cela prendrait, j'en suis certain. Ecrivez-moi vite. Dîtes-moi ce que vous en pensez après avoir vu vos amis.

A bientôt le plaisir de vous lire et mes meilleures amitiés.

R. d'Elissagaray (17).

---

(16) Hemendik aitzina sartzen ditugun gutunek, 1903ean Baionako diosesian Paueko Francière prefetak euskarazko katiximaren aurka hartu erabakiaz, F. de Saint-Jayme, Albert Constantin eta bereziki Piarres Broussainek egin hel-deiak «adiskideen!» partetik, hala nola sortu berri den «Fédération Basque» edo Euskalzaleen Biltzarra -ren ganik eta ere d 'Elissagaray, Etcheverry, Harriague Morroxko, Legrand, Pradet eta beste asko politika gizonen aldetik izan zuen erantzuna argitzen dute. (ikus: P. Charritton *Pierre Broussain sa contribution aux études basques*, 30--35. orr.)

(17) Renaud d'Elissagaray de Jaurgain (1871-1950) sortzez Atharraztarra zen eta 1901ez geroz Louis Etcheverry eskuineko politikariaren ondotik *Eskualduna* astekariaren arduradun nagusia, nahiz laster kargu horri uko eginen dion Bordele aldean bere politika saila irekitzeko, ezen 1904ean Pauillaceko auzapez eta diputatu bilakatuko da.

Paris, 2 rue Rosa – Bonheur

Ce 15 janvier 1903

Mon cher ami,

Ne pensez-vous pas que d'une façon ou d'une autre il faille protester? Ne serait-ce que pour sauver vis-à-vis de nos enfants, l'honneur de notre génération, contre la mesure interdisant l'enseignement du catéchisme et la prédication en langue basque?

Rien de clérical, bien entendu; la défense de la langue de nos ancêtres qui va, de ce fait subir une rude atteinte.

Un mouvement de pétitions aurait-il des chances de réussir de nos côtés? Pourquoi Harriague, qui est un basque pur sang comme nous, et un bascophile, n'en prendrait-il pas la direction à Hasparren et dans les environs, avec vous et vos amis? Mr Legrand que j'ai vu à la Chambre mardi me dit, qu'il irait volontiers avec ses collègues basques présenter nos doléances au Président du Conseil, s'il était appuyé dans cette démarche par de nombreuses signatures.

Si vous vouliez vous en occuper vous-même dans votre région et même d'une façon générale, si la Fédération Basque se mettait en mouvement cela prendrait, j'en suis certain. Ecrivez-moi vite. Dîtes-moi ce que vous en pensez, après avoir vu vos amis.

A bientôt le plaisir de vous lire et mes meilleures amitiés.

R. d'Elissagaray.

Paris, 2 rue Rosa-Bonheur

Le 19 janvier 1903

Mon cher ami

Votre intéressante et bonne lettre qui me parvient à l'instant, me fait le plus vif plaisir, et, comme une confidence en vaut une autre, je vais vous faire celle-ci en vous priant d'en mettre Harriague au courant.

J'ai été d'autant plus surpris de l'attitude de conciliateur que vous attribuez tous deux au Préfet, que vendredi, au sortir de la Chambre, après la séance sur l'interpellation Lamy-Hémon, j'ai rencontré Legrand auquel j'ai tenu ce langage: «Comment diable se fait-il que vous ne soyez pas intervenu dans la discussion? Nous vous en aurions été reconnaissants dans le pays.»

Je dois vous dire que le mercredi précédent je l'avais vu et lui avais demandé de faire une démarche auprès du Président du Conseil avec Harriague et Pradet, et qu' il avait volontiers accédé à ma demande; il attendait pour cela l'arrivée à Paris de ses collègues.

J'en reviens à notre conversation; Legrand me répond: «Conformément à ce que je vous avais promis, j'ai vu Combes auquel j'ai annoncé notre prochaine démarche; il m'a dit qu'il nous attendait mais qu'il n'avait envoyé aucune circulaire à propos du basque, que par conséquent il n'y avait encore rien de fait, rien d'interdit, et que si une mesure quelconque avait été prise –ce qu'il ignorait– c'était par le Préfet, en vertu probablement d'anciennes circulaires. Dans ces conditions, j'ai estimé, ajoute le Député de Bayonne, qu'il valait mieux ne pas intervenir.»

Et il a bien fait. Il est disposé à poser une question au ministre dès que nous lui aurons fait connaître les conditions dans lesquelles la mesure concernant le catéchisme a été prise. Il m'a eu l'air de croire à un arrangement et à la bonne volonté du ministre.

Dans tout cela, il me semble que Mr Francière n'a pas joué un beau rôle. C'est un homme roublard, intelligent et cauteleux qui monte le coup à tous ceux qui l'approchent. Auprès de Morrochko qui est un vrai basque, il m'a eu l'air de vouloir prendre notre défense. Jugez-en par ce que Combes a dit à Legrand.

Quant à faire intervenir Rome par une pétition de nos curés, je vois la chose difficile. D'abord, par ce que ça se saurait et que les Partis de la majo-

rité crieraient à l'internationalisme et ensuite par ce que Rome s'en f... et que ne l'intéressent que les arguments dont vous me parliez.

Attendons donc; je mettrai une sourdine –sans faire cependant le silence– dans l'Eskualduna. Merci de l'intérêt que vous portez à ce petit journal dont le nombre d'abonnés augmente sans cesse. Je compte sur vous pour la propagande: j'espère avoir d'ici quelque temps l'occasion de vous voir; vous me donnerez vos conseils et nous échangerons nos idées.

Votre tout dévoué

R. d'Ellissagaray

* * *

Chambre des Députés

Paris, le 18 mars 1903

Mon cher ami,

Je m'empresse de répondre à votre lettre du 15 courant et le plaisir de vous retourner signée par MM. Jules Legrand, Haulon, et votre serviteur la pétition que vous m'aviez confiée. Elle est conçue dans des termes très modérés et Mr Francière ne devrait que l'accueillir favorablement.

L'initiative que vous avez prise avec vos amis est très louable et, je m'y associe de tout cœur.

Recevez mon cher ami en attendant le plaisir de vous voir bientôt, une bonne poignée de mains de votre bien dévoué,

Saint-Martin Harriague (18)

(18) Saint Martin Harriague Morroxko, hazpandar «amerikano» aberats okitua Hazparneko auzapez eta kontseilari jeneral errepublikazale zelarik, sartu zen ere diputatu, Diharassarry Orzaizeko erretor erregezalea garaiturik, 1893an. Eta kargu horiek guziak bete zituen, bera Parisen, 1905ean, supituki hil arte. Orduan zuten Piarres Broussainek haren auzapez aulkia hartu eta Broussainen koinat Léon Guichennék diputatugoa.

Paris, le 30 mars 1903

10, rue de Miromesmil

Cher Docteur et ami,

Je vous suis bien reconnaissant du bon souvenir de sympathie qui me vaut communication de la pétition que vous adressez au Préfet en faveur du basque.

Vous voudrez bien m'excuser si je ne peux la signer pour des raisons tirées de sa rédaction et du principe même qui l'a dictée.

Tout d'abord, je ne peux renier notre passé de luttes locales ni désavouer soulèvement généreux de la Bretagne, comme nous y invite le 3ème paragraphe de la pétition.

En second lieu, je ne ferai pas l'honneur à un Préfet de la désorganisation française d'essayer de lui prouver notre patriotisme. Pour le prouver je ne citerais pas d'ailleurs Michel Renaud et Pradet- Balade, quelques aimables qu'ils soient, à côté du Maréchal Harispe et de l'Amiral Jauréguibérry, qu'est-ce qu'ils ont fait de particulier?

D'une manière générale, le ton de la supplique me parait beaucoup trop respectueux et humble et il jure, à mon avis, avec ce caractère indomptable que nous nous attribuons.

Et cela vient de ce que nous semblons solliciter comme une faveur, ce que nous devrions réclamer comme un *droit*. C'est sur ce dernier terrain que j'aurais aimé à nous placer et voir nos prêtres se placer. Faire étudier la question par un avocat et faire porter le différend devant les tribunaux compétents aurait du être la première phase de notre protestation... Je n'ose même pas envisager la seconde, que notre veulerie rend malheureusement irréalisable.

Il me semble que les événements qui se déroulent montrent l'inanité des pétitions, des requêtes, des suppliques et des démarches officieuses. Les attentats ne se multiplient que depuis que l'opposition a cessé de se montrer hargneuse et intraitable.

Vous excuserez ma franchise, j'en suis sûr, et vous comprendrez même certaines de mes raisons d'abstention tout au moins. J'ai été sur le point de rendre ma réponse publique, en meilleurs termes, mais des occupations récentes m'en ont détourné et la crainte aussi de faire quelque chose qui pût vous être désagréable. Qui sait cependant si mon intransigeance ne vous serait peut

être pas utile, en faisant ressortir le *loyalisme* de votre démarche? A ce titre-là, je n'y renonce pas tout à fait encore.

Je suis heureux de cette occasion de vous redire, cher Docteur et ami, mes sentiments de cordial dévouement.

Louis Etcheverry (19)

* * *

Le 25 mars 1903

Mon cher ami,

Je vous renvoie la pétition signée. Croyez bien que c'est à contre- cœur et, parce que c'est vous qui vous en occupez, que je donne cette signature. J'espère du reste que vous subirez suffisamment de refus pour que vous ne la fassiez point parvenir à destination et j'en serai heureux, parce que je juge cette démarche, non seulement inutile mais malsaine.

Elle est inutile parce qu'on n'en retirera aucun profit.

Elle est malsaine parce que nous nous donnons l'air de donner force de loi à un décret rendu par un satrape imbécile et trembleur; décret ou décision inexécutable et qui demeurera lettre morte dans les 99% des paroisses basques, parce que partout, pour ainsi dire, le clergé continuera à faire le catéchisme en basque aux fils de basques et en français aux fils de gascons, trop récemment venus dans le pays pour avoir eu le temps d'apprendre notre langue et qu'il n'y aura pas un maire basque qui voudra risquer sa considération et son écharpe en dénonçant l'infraction commise à pareille loi par son curé.

Je pourrais continuer longtemps à argumenter avec des raisons ayant la même force, mais j'aime mieux ne plus rien dire parce que rien que d'y penser j'enrage d'avoir dû signer *pareille bassesse.*

Horiek guziak hola, igortzen darozkitzut mila eta mila goraintzi. Egizu osagarri eta ikusi arte.

Zure adichkide,

Dr Dourisboure Alexis (20)

(19) Louis Etcheverry (1853-1907): Baigorriko familia Bonaparte-zale batetik zetorren jaun hau Donazaharreko auzapez egon zen hil arte, bai eta Mauleko diputatu ere 1889tik 1893 arte. Urte horretan Uharte Amikuzeko Martial Berdoly errepublikazaleak garaitu baitzuen. Anartean *Eskualduna* astekaria sortu zuen, 1887ko martxoaren 15ean.

(20) Alexis Dourisboure medikua (1863-1931) Gratien Adéma Zalduby kalonje ezagunaren iloba zen, ezkontzaz etorria Mugerretik Senperera.

Hendaye, le 26 mars 1903

Monsieur et cher Compatriote,

L'attitude du Préfet des Basses-Pyrénées dans la question qui nous tient tant à cœur (conservation de la langue basque) ne m'inspire aucune confiance et je préfère, pour ma part, ne pas signer la *supplique* que vous avez eu l'obligeance de me soumettre.

Je n'ai jamais rien *demandé*, d'ailleurs, à aucun Préfet et ce n'est pas à mon âge que je commencerai.

Permettez-moi d'ajouter que si je suis forcé de subir la loi du plus fort, je la subirai en me défendant de mon mieux, mais que je suis un trop *vieux Basque* pour vouloir rien *demander* en aucune circonstance aux sectaires qui s'attaquent aujourd'hui, non seulement à nos libertés de pères de famille, mais à notre langue - mère.

Veuillez agréer, Monsieur et cher Compatriote l'expression de mes meilleurs sentiments.

Clément Hapet

Le 26 mars 1903

Cher Docteur,

C'est aujourd'hui à la distribution d'une et demie que j'ai reçu votre pli.

L'examen de l'empreinte que porte l'enveloppe me suggère l'idée qu'hier, au moment où nous causions dans le train, la lettre n'avait pas encore quitté Hasparren.

Nous soupçonnerait-on de préparer le coup d'Etat?

J'ai été charmé par la lecture de la requête dont les termes sortent très heureusement de la banalité habituelle de la presse judiciaire et administrative. Je m'empresse de vous la renvoyer avec ma signature.

Puissent nos honorables ronds-de–cuir lui réserver un cordial accueil!

Agréez, Cher Docteur, l'assurance de mes meilleurs sentiments.

Etienne Ritou, (21)
Docteur en Droit
Avocat à Bayonne

(21) Etienne Ritou Baionako abokata eta Hippolyte Ritou Hazparneko notaria bi anaiak ziren eta Piarres Broussain-ek lehiakide izanen du notaria, 1905 ean, herriko auzapezgoaz jabetuko delarik.

Bidache, le 28 mars 1903

Mon cher ami,

Je suis bien en retard pour répondre à ta lettre. C'est que je voulais voir Damestoy dont je connais les idées et que j'espérais pouvoir persuader mieux oralement que par correspondance.

Je l'ai donc vu aujourd'hui au Marché et je t'avoue humblement que j'ai échoué dans ma tentative. Damestoy a refusé de signer la pétition se déclarant partisan résolu de la mesure prise par le Préfet et la trouvant même insuffisante. Il m'a même affirmé que les pères de famille de Bardos sont enchantés de cet état de choses. Entre nous soit dit, il est déplorable qu'il y ait encore dans notre pays des gens qui ne sachent un mot de français.

La seule commune basque du canton que je représente, trouvant que les choses sont pour le mieux je pense que ma signature devient parfaitement inutile et qu'elle ne présente plus aucun intérêt pour toi; d'autant plus que les autres communes où on avait l'habitude de faire le catéchisme en patois sont là et qu'elles trouveraient peut-être drôle que je ne fasse rien pour elles.

Je regrette bien, à cause de toi, de n'avoir pas pu aboutir. Depuis les fameux vœux du Conseil Général je m'étais promis de ne rien signer. Cependant, dans le cas présent, je suis persuadé que ta pétition n'a aucune signification politique et ne présente aucun caractère de manifestation antirépublicaine.

Dieu sait quand je pourrai venir te voir. J'y pense souvent et je renvoie toujours.Tout de même, je crois que je viendrai avant la fin du printemps.

Bien cordialement à toi,

Docteur Mendiondo (22)

(22) Mendiondo, Bidaxuneko mediku kontseilari orokor atharraztarra Piarres Broussainen aspaldiko laguna zen, baina bi aldiz bederen, 1905 ean eta 1914 ean, Léon Guichenné haren koinatuaren aurka diputatugai agertu zen, ezkerreko aldetik, nahiz debaldetan.

Bidache, le 6 avril 1903

Mon cher ami,

Puisque tu insistes, je te renvoie signée la pétition à Francière. J'aurais autant aimé que mon nom ne parût pas, mais enfin, je le fais pour t'être agréable.

La question du catéchisme me parait avoir bien peu d'influence sur le basque. Et puis les curés résistent partout; celui de Bardos particulièrement refuse de se soumettre aux ordres de l'Administration et des Vicaires capitulaires. Ils sont intraitables. Je t'assure que je ne serais pas fâché qu'on leur fît un peu baisser le caquet. Tu sais que je n'aime pas beaucoup les curés.

Enfin, fais ce que tu voudras, mais ne mets pas en avant ma qualité de Conseiller Général.

Bien à toi,

Docteur Mendiondo

* * *

Espelette, le 23 avril 1903

A Monsieur le Docteur Broussain à Hasparren

Monsieur le Docteur,

Vous voudrez bien m'excuser de ne pas adhérer à votre pétition concernant le maintien du catéchisme basque dans notre pays et de ne pas partager votre opinion à cet égard.

Je vous prie d'agréer, avec mes sincères regrets, l'assurance de mes sentiments les plus distingués.

Le Maire d'Espelette,

Halsouet (23)

(23) Halsouet, Ezpeletako ostaler eta auzapez errepublikazale hau, Joseph David (1829--1910) mediku donado erregezale, euskalzale eta auzapez ohiaren lehiakidea eta... askazia zen.

Labastide, 12 avril 1903

Monsieur,

Je viens de savoir aujourd'hui que vous vous rendez à la Salle d'Ecole jeudi à 3h00 pour procéder aux vaccinations gratuites. Je recommande à toute la population de se faire vacciner; mais, comme la vaccination ne sera pas connue d'une grande partie de la campagne vous aurez à revenir un jour ou deux encore.

Pour les quartiers Pessarrou et La Chapelle nous aurons à fixer un jour parce que les quartiers sont très éloignés de la ville et que de tous temps le Commissaire vaccinateur s'est rendu à Pessarrou pour vacciner les enfants de ces deux quartiers.

Nous nous entendrons jeudi pour désigner le jour où vous pourrez procéder à la vaccination dans ces quartiers.

Veuillez agréez, Monsieur le Docteur, l'assurance de ma considération distinguée.

Le Maire Lafourcade

5 septembre 1912 (24)

Cher Monsieur le Maire et Compatriote,

Combien est heureuse l'initiative de M. Azkue qui désire recueillir toutes les poésies et chansons basques. Dans le nombre beaucoup sont connues et chantées dans tous les pays de langue basque. Mais combien ont été composées pour relater un fait, un événement local et qui n'ont pas dépassé les limites de la localité. Une pareille collection serait curieuse et intéressante. Toutes les pièces n'ont pas la même valeur littéraire. Elles vaudront bien les morceaux de concours que l'on prime aujourd'hui.

Où rencontrer aujourd'hui les vieux Basques, les vieilles Basques qui ont conservé dans leur mémoire ces vieilles chansons? En trouverai-je à Cambo? Tout d'abord, je vous indique ma vieille cuisinière de 76 ans. Elle a su beaucoup de chansons, aujourd'hui elle ne chante guère, toutefois elle a gardé quelques bribes des chansons qu'elle a sues. Hier encore elle m'a donné 3 ou 4 couplets d'une vieille chanson d'amour se rapportant à Urtubia. En dehors de ma cuisinière, je connais à Cambo un homme qui possède, de mémoire, un répertoire assez riche de chansons, et qui se mettra à la disposition de M. Azkue.Je tâcherai d'en découvrir d'autres.

A Sare, je vous indique la maison Mendiondoa, berceau de ma cuisinière. On y a beaucoup chanté. Le vieux «etxeko jaun» qui s'appelle Zubilibia, doit avoir retenu encore quelques couplets anciens. Son fils qui demeure dans la maison est poète et aussi improvisateur et n'est pas sans connaître quelques vieilles chansons que vous recherchez. De plus dans cette maison Mendiondoa, a vécu un Basque espagnol, nommé Amechket, qui fut un grand barde, qui a laissé dans le pays un grand souvenir. Ses improvisations ont été inspirées et motivées par des événements locaux: scènes de contrebande, scènes d'auberge. De mon temps à Sare, on aimait à redire ces improvisations qui avaient un grand charme.

J'ai aussi connu Mr. Barneix ou Barnetche, commis-voyageur, ou plutôt représentant de commerce de la maison Tucoulat de Bayonne qui recueillait toutes les chansons qu'il entendait. Il était de Tardets et y est mort. Par les

(24) Hemendik aitzina aurkezten ditugu aitzineko urtean Azkuek bere kantu bilketan aurkitu arazoengatik bidearen irekitzeko Broussainek bidali gutunek ukan erantzunak (Ikus: Pierre Charritton, *Pierre Broussain, sa contribution aux études basques*, CNRS 1985, 158-160. orr.)

amis que vous avez à Tardets, ne pourriez-vous pas savoir ce qu'est devenue cette collection?

Hélas! On ne chante plus comme on chantait autrefois. Vicaire à Sare, je me souviens que les dimanches après la partie de rebot, les jeunes gens, en s'attablant dans les auberges, se mettaient à chanter; on chantait en buvant. L'inspiration venait et les koplari se révélaient.

Je suis tout acquis à ce qui intéresse la chose basque et vous exprime mes meilleurs sentiments d'amitié.

Paul Schlaegel (25), Curé de Cambo

* * *

St Jean Pied de Port, le 6 septembre 1912

Mon cher Monsieur Broussain,

Je suis à la disposition entière de M. l'Abbé Azkue pour le piloter en Basse - Navarre, et mon concours le plus entier lui est acquis.

Dès à présent je m'occupe de rechercher dans chaque village les personnes qui connaissent les vieilles chansons basques et j'espère rencontrer aussi quelques diseurs de vieilles légendes.

Votre dévoué.

J. B. Alamon, notaire

(25) Paul Schlaegel (1851-1919) Hazparnen sortua, Saran eta Oloroen bikari egona gero Arberatzen, Milafrankan eta azkenik Kanbon erretor higatu zen.

Béguios, le 13 septembre 1912

Monsieur,

Mon «Llallun» vit encore. Il porte même, me dit-on son grand âge fort gaillardement. Seulement il ne rime plus: c'est en vain que le dimanche soir, ses compagnons d'auberge lui demandent de taquiner la muse. Malgré cela il peut être intéressant à consulter dans le but que poursuit votre ami.

«Llallun» habite Amorots, maison Lasala, au bord de la grand'route, tout près du presbytère.

Je vous présente Monsieur, tous mes meilleurs sentiments.

G. Istebot instituteur

P. S. «Llallun» est un surnom. Le porteur doit entendre plus volontiers le nom ou le prénom qui sont Elissetch François.

* * *

ETCHEVERRIA
SARE

21.07.1911

Monsieur Broussain, Hasparren

J'ai le plaisir de vous remettre dans ce même pli la composition «Zapataina edo gizon zuhurra» de notre excellent poète labourdin Ellisamburu. Vous auriez dû les recevoir plus tôt et je m'en veux.

Veuillez m'en excuser et croyez-moi votre tout dévoué,

Etienne Abbadie

Sare, 16 septembre 1912

Monsieur P. Broussain, Hasparren

Mon cher ami

J'ai complètement négligé de répondre à votre dernière lettre et ce sans raison aucune, je vous l'avoue. Cependant dès que je l'eus reçue, je m'informai ici de ce que vous désiriez savoir.

Après enquête, je suis obligé de vous dire qu'à Sare même il n'y a pas d'individu très documenté en chansons et contes basques anciens. Par contre à Saint - Pée (quartier d'Ibarron) il y a paraît-il un individu, véritable recueil vivant. C'est un nommé Bidachun. Il paraît que depuis de nombreuses années il fait même un recueil de chansons basques et qu'il serait très intéressant pour votre abbé de le voir.

Je ne sais rien d'Aneto, sinon qu'on attend toujours l'option. De Matracal nous avons toujours de bonnes nouvelles. Dans sa dernière lettre Merchouse nous disait que son travail dans le filon de Caballo et déjà dans notre propriété donnait une largeur de 4 mètres avec des teneurs de 1500 à 2000 grammes d'argent et le filon n'était pas encore entièrement traversé.

Excusez encore une fois ma négligence et croyez-moi votre bien dévoué.

P. Elissague

Itxassou, 18 septembre 1912

Cher Monsieur Broussain,

On m'a indiqué plusieurs de mes paroissiens en état de donner de vieux chants basques. Sauveur Teillery a déjà vu celui qui en connaît le plus. Il vous suffira de m'aviser du jour où vous viendrez et le brave Lako se trouvera au presbytère.

Il est entendu que vous dînerez ce jour-là chez moi.

A Mendionde je ne connais que Martin Camino qui puisse donner les vieilles chansons. A Larressore personne.

Bien cher Monsieur Broussain, croyez à mes sentiments les meilleurs

M. Diesse, prêtre (26)

Souvenir respectueux à Madame Broussain et une caresse à Maddalen.

(26) Mathieu Diesse (1870-1962), Itsasuko erretorak, bera Larressoroarra izanik eta Lekornen ere erretor egonik, Lapurdiko hiru herri horien berri bazekikeen.

Ustaritz, ce 25 septembre 1912

Cher Monsieur le Docteur,

Impossible de trouver à Ustaritz quelqu'un qui sache beaucoup de chansons basques. Il paraît qu'il y en avait encore assez récemment, mais tous ceux-là ont disparu.

L'Abbé Azkue ne pourrait donc pas enrichir sa collection en venant ici.

Comme vous le dites, mon beau-frère connaît beaucoup de chansons basques, mais je crois que M. l'Abbé Abbadie, supérieur de Belloc, en sait encore davantage.

Votre bien dévoué.

Blaise Adéma, prêtre (27)

* * *

7 janvier 1919

Cher docteur, je me suis permis de vous proposer comme 2ème vice – président de la nouvelle société d'Etudes Basques, fondé avec l'appui des Congrégations Basques. Vous avez été élu à l'unanimité et vous recevrez plus d'informations détaillées de la nouvelle société qui compte déjà avec des subventions importantes.

Cordialement à vous.

Julio de Urkijo (28)

(27) Blaise Adémak (1861-1936) ez dirudi bere osaba Zaldubyk edo bere koinat Dourisbourek izanen zuketen gogo bera zuela Azkueren ikusteko, nahiz salatzen digun bestalde ere bagenekiena, Azkuek berak aitorturik, Arnaud Abbadie Larresoroko seminarioko buruzagi handia euskal kantuzale gaitza zela eta hari esker «Aldapeko sagarraren adarraren puntan, puntaren puntan...» xoragarria bildu ahal izan zuela bizkaitar jakintsuak.

(28) Julio de Urquijo (1871-1950) euskalzale handiaren gutun labur hau baizik ez dugu aurkitu Broussainen gutundegian.

Bordelen Abendoaren 26, 1918.

Ene adixkide ona,

Atseginekin ukan dut zure letra eta eskerrak deraitzut ene alderat ukan duzun artaz.

Ni arras ontsa niz, Jainkoari eskerrak eta gauza bera dautzut eskaintzen zuri ere orai eta beti. Bolta huntan ez dohazkit ene egitekoak soberarik ontsa, bainan hartzen ditut Jainkoaren nahia delakoan, haren ohoretan.

Hemen ikusten ditut Alemanian preso ziren soldadoak andana handian heldu gibelerat. Bada hitsik bainan, bainan bada ontsa itzultzen denik ere. Badira ez direnak sobera arrangura ere, nahiz gehienak gaizkiago ziren behar zuketen baino. Ikusi dut zure herriko Bellecave gaztea: elhe egin dugu Larraidy jaunaz. Ez da sobera kontent. Ez omen da segur bertze aldian kontseilu jeneralean sartuko. Ezagutu omen dute sobera. Erran diot ez dela goizegi ezagutua izan dadin xori hori ere den bezala. Bainan beldur niz ez dela aski multzo handia aski fermuki dagonik, behar litaken alderat itzultzeko. Agian enganatua niz idea hortan.

Hemen ez da bertze berriagorik eta gelditzen niz ene agurrik hoberenak derraitzudalarik. Halaber juntatzen ditudalarik zure lagunari eta haurreri.

Zure adixkide bihotz guziaz,

Gratien Istilart (29)

Hôtel Boudet Cours Saint – Jean, 217 Bordeaux.

(29) Gratien Istilart (1864-1954) Makeako auzapez eta euskal hizlari handiak zer harremanak zituen Piarres Broussainekin jakiteko, honen gutundegian aurkitu ditugun eskutitzak irakurtzea aski da.

Makean egina Azaroaren 21, 1919

Adixkide Broussain,

Zure letra eskuan, plazerrekin ikusten dut kontseilu jeneraleko presentatzen zarela Abendoaren 7 an. Kondatzen ahal duzu ene sustenguaren gainean. Hazpandarrek ere zor lakiozute ikustate hori eta esperantza dut azken aldian baino hobeki zor hori pagatuko dutela eta aski kopeta ukanen Larraidy jaunaren maleziari merezi duen saria bihurtzeko.

Ez ahantz gure jaun erretorari adiarazteaz, jadanik egina ez baduzu. Gero ez du balio hemen gaindi ibil ziten, berdin eginen baitugu egiten ahal dugun guzia. Bizkitartean on izanen da botzemaile guziek ukan dezaten zure «profession de foi» aski goiz eskuetan, Larraidyri erakusteko jiten denean.

Ez naiz Hazparnerat jiten ahalko merkatuan, Heletan feria delakotz. Guk ez dakigu oraino partidarik ukanen dugunetz Herriko botzetan. Mundua ixil dago, naski bakotxak berea gogoan. Igandean prestuki gobernatu zaizkigu. Ez luke guti balio guretzat, bide hori segi balezate.

Bihotz guziz zure adixkide,

Gratien Istilart

Makean egina Abendoaren 5, 1919

Ene adixkide ona,

Errezebitu dut zure letra bere xehetasunekin. Ezpeletako merkatuan norbaitek salatu zautan Larraidy presentatuko ote zen, dudan zela oraino. Nahiz nik deusik ez dakidan gauza horren gainean, segur bezala niz ez dela batere eginen. Hobe segur! Guzientzat ez dugu batere horren gutiziarik, are gutiago holako ihiziaren beharrik. Bainan presenta baladi, jakiten ahal du Makeako mozkinak aise eremanen dituela. Nahiz beti izanen diren kontra eginen dutenak, tzarrago balitz ere.

Lekornerat jin behar duzuenaz geroz, ez duzue biziki irriskatuko Makearaino heltzea eta guaitatuko zaituztegu plazan, bezperak ondoko, elgarrekin trinkatzerat joaiteko.

Orai artinoko bozkatzeak ixil ixila joan dire gure herrian: 144 botzemaile ziren igandean. Hoitarik 142 baditugu seiek. Gutienik duenak ere 139. Pentsa hortarik zer diteken. Ez da nihor mugitu Baigurako harrokak baino gehiago. Bizkitartean ez naiz arras kontent gelditua: nahiko nuzken hiru bederen gazteetarik sartu berriak, geroko segida hobean izan zadin herria. Utzi ditut hola hola ez nahiz sobera erakutsi ene burua. Holakoetan zuhurtzia da buruz jokatzea geroari pentsatuz.

Luhuson kanporat eman daizkute hiru gure adixkidetarik eta hetan Larralde, mera behar zena. Iluntzean gomitatua niz biltzarre batetarat barnean direnek galdaturik. Ez dakit zer deliberatuko duten. Ikusiko dugu.

Zure adixkide,

Gratien Istilart

Makean egina Abendoaren 19, 1919

Adixkide ona,

Atzo Baionan nintzen. Bila ibili ere naiz, zuri eskua tinkatu nahiz, han zinela aditurik. Etxera-eta kausitu dut zure letra, nik merezi bezenbat segurik laudoriorekin: ene ahalak ez dire handiak, bainan direnak kausi ditzazketzu «gizenaren giltzurrinak» bezala borondate onez estaliak, zuzenaren uztarria jasan behar denean.

Guduan Larraydik lehen pondua daukala aspaldi ezagutua dut bainan ikasi ahal du oraikoan guk ere bigarrena bederen behar ginukela. Jaun erretorak airetik eta auzapezak punpetik, nahi duenean jokatu, altxatuko diogu desafioa gure herrian. Eta paria niro, nahiz jokari gaitza den, egiten diogula horrek kintze bezenbat joko.

Pollitak gintezken, horrek hemen hedatua zuen lausenguari lilluraturik, zango bat bestearen gainean egon bagine. Kontentsko pasatua du, gure etxetik landa, egun bat: nik biziki ontsa hartu nuela, erranez: ni lehen ikus eta orai, horrentzat ez zuela berdin balio. Hemen enganatu da, ustez ezagutu gabe iresterat gineraman lausenguaz estalirik zaukan maleziaren amua.

Segur naiz berari eman diola sabeleko minik handiena oraiko purga horrek. Bainan badire bertzeak ere min dutenak: norekin uste duzu ari izana nizala kalapitan, astezkenean, Ezpeletako karrikan? Sekulan pentsatuko ez nuenarekin: Hazparneko *Ixtudiantarekin*. Eta zer funtsean! Gizon batekin elheka nagola, jin zaut sanfretik handienean eskuaren emaiterat: «Poneta ere kendu beharko diaguk naski hire aintzinean. Hi omen hugu orai kantunamenduko gora behera guzia. Hola jujatzen die igandeko itzuli hortarik. Ikusiko duk hamar mila libera heldu omen baitzen urtean konfraria eta holakoen laguntzeko, hori dela kaus, gure kantonamendurat, orai nundik ukanen ditutzuen...».

Tokia ezagutu gabe hasi da *Ixtudianta* enekin predikatzen. «Bereak eta asto beltxarenak» aditzerat zeramatzan lekua hustu ez balu. Bainan hatzeman dirot orai eskapa ez ditaken lekuan. Ez bainiz aise egonen, enplastu bat eman gabe hain min duen zaurian, den bezalako ustelari,

Gratien Istilart

Mehainekoaz estonagarri da. Mera berria ez bide zen han ere: Luhuson ikusi nuen segurik igande goizean. Daukat bere botza ere eman ote duen. Fun-

tsa haatik erretoraren egitate hortaz segurtatu behar da. Ni ere entseatuko niz. Eta gero ja errotik merezi duen heineraino. Ez baita utzi behar otsoa artzain. Ikusiko dut zer kalitate duken mera gazte horrek ere, berak ote dakien xutik ibiltzen ala bertzek ibili beharra izanen ote den.

Apo Kaskoinak ere omen zion Makean egin giniola «*tripotaia*». Nahiko dut jakin tripot horren hertzeak zoin lodi diren.

Merkatuan nekez jiten ahalko niz Hazparnerat. Ez nezazula goaita. Egonen gira bertze aldi batez aizinarekin. Bizkitartean nahiko dut jakin, fama den bezala, kontestatzen dutenetz zure «*elekzionea*», nahiz ez dudan batere beldurrik hortakotz.

Etxeko iloba eta nagusia hor izanen baita, pasaraziko dut zure etxean berrien jakiteko etxeratekoan, edo Idiart gure axuanta, ez nadin egon deus jakin gabe beldurrean.

Ene agurrik hoberenak deraitzudalarik, familia guziarekin, gelditzen naiz zure adixkide fidel,

Gratien Istilart

EUSKALTZAINDIAREN AGIRIAK

EUSKALTZAINDIAREN ARAUAK

127

HIZTEGI BATUA

arbitrario - arlotetu[1]

arbitrario
arbitrariotasun
arbola
arbola-ipurdi
arboladi
arbolape iz.
arbolazain
arbolazaintza
arbolipurdi* e. **arbola-ipurdi.**
arbuiagarri
arbuiarazi, arbuiaraz, arbuiarazten. *dio* ad.
arbuiatu, arbuia, arbuiatzen. *du* ad.
arbuiatzaile
arbuio
ardagai
ardai* e. **ardagai.**
ardail* e. **arradail.**
ardaila iz. *Gip.* 1 'berriketa, sesioa'. 2 'iskanbila, zarata, pertsonek sortua'.
ardanaska
ardandegi
ardanetxe iz. *Bizk. Zah.* 'ardandegia'.
ardangela
ardankoi izond. *Jas.* 'ardozalea'.
ardantza* e. **ardantze.**
ardantzale izond. *Bizk. Zah.* 'ardozalea'.
ardantze iz. 'mahastia'.
ardao* e. **ardo.**
ardazketa
ardatz
ardatzean (ari, egin,...)
ardaztu, ardatz/ardaztu, ardazten. *daldu* ad.: *eztabaida argudio bakar baten inguruan ardaztu zen.*
ardazle
ardi 1 iz. (abere xehea): *ardi errebelatua; ardi galdua.*
ardi-azienda
ardi(-)esne
ardi(-)gazta
ardi-ile 'artilea'.

[1] Arau honek osatu eta eguneratu egiten du 46. Arauan argitaratutako Hiztegi Batuko zerrenda, ***arbitrario - arlotetu*** tarteko hitzei dagokienez. Arau berria da, beraz, kontuan hartzekoa.

ardi(-)larru
ardi-mihi *Ipar.* 'Pentzeetako belarra' (*Valerianella olitoria*).
ardi(-)txakur
ardi 2 iz. *Bizk.* 'arkakusoa, kukusoa'.
ardi-belar 'arkakuso-plantaina'.
ardi 3 iz. 'itsaso nahasiko zuriunea'.
ardiantxa iz. *Ipar. Zah. g.er.* 'urtebeteko arkumea'.
ardidi* e. **artalde**.
ardietsi* e. **erdietsi**.
ardiketa adlag. 'ardiak zaintzen'.
ardiki iz. 'ardi-okela'.
ardikoi izond. *Jas.* 'ardi-jalea': *zakur ardikoiak.*
ardit
arditegi iz. 'artegia'.
ardo
ardo beltz
ardo gorri
ardo gozo
ardo zuri
ardogile
ardogintza
ardoketa 1 iz. 'ardo-kopurua'. 2 adlag. 'ardo bila'.
ardoketan
ardoketara
ardoketari iz. 'ardoa banatzen duena'.
ardoki* e. **artegi**.
ardora iz. 'arrain-sardak sortzen duen argitasuna'.
ardoran ibili 'ardora kontuan hartuz arrantzan egin'.
ardore* e. **adore**.
ardotu, ardo(tu), ardotzen. *da/du* ad. 'ardo bihurtu': *Jesusek ura ardotu zuen.*
ardotegi iz. 'ardandegia'.
ardozale
ardozalekeria
ardozaletu, ardozale(tu), ardozaletzen. *da/du* ad.
ardura 1 iz. 'axola, arreta'.
ardura hartu
ardura izan 'axola izan'.
ardurazko izlag. 'garrantzizkoa'.
ardura 2 adlag. *Ipar.* 'maiz'.
ardurako izlag. 'ohikoa'.
arduran adlag. *g.er.* 'ardura, maiz'.
ardurazko izlag. h. **ohiko**.
ardurenean adlag. 'gehienetan'.
ardurenik adlag. 'maizenik'.
arduradun
arduragabe izond.
arduragabeko izlag. *Bizk.* 'arduragabea'.
arduragabekeria
arduragabetasun
arduragabetu, arduragabe(tu), arduragabetzen. *da/du* ad.
arduragarri izond.: *onak eta arduragarriak ditugu sineskizun horiek.*
arduraki* e. **ardura, maiz**.
arduralaritza* e. **administrazio**.
arduraldi
ardurape
ardurapean
ardurapeko

ardurapen* e. **ardura**.
arduratsu
arduratu, ardura(tu), arduratzen. *da/du* ad.
are 1
are... -ago
are ere: *nafarrek eta are ere Iparraldeko euskaldunek esaten dute.*
are gehiago
are gutxiago
are 2 iz. (laborantza tresna).
are 3* e. **bare**.
area iz. (neurria).
areago
areagotu, areago(tu), areagotzen. *da/du* ad.
arean
arean-arean 'apurka-apurka'.
arean bai 'zerbait, apur bat'.
arean ere 'izan ere'.
arean ez 'deus ez'.
areatu* e. **aratu 2**.
are eta... -ago 'are... -ago'.
are eta gehiago 'are gehiago'.
arerio
areriotasun
areriotu, arerio(tu), areriotzen. *da/du* ad. *Bizk.* 'etsaitu'.
arestian
arestiko izlag.
areto iz.: *areto girotua.*
areto(-)futbol
aretze* e. **aratxe**.
argal
argaldu, argal(du), argaltzen. *da/du* ad.
argaleria* e. **argalkeria**.
argalkeria
argaltasun
argaltxo izond. *Adkor. (argal*-en txikigarria) 'aukeran argalegia'.
argamasa 1 iz. 'kareorea'. 2 izond. *Ipar.*
argazki
argazki(-)denda
argazki(-)kamera
argazki(-)makina
argazkigintza
argazkilari
argazkilaritza
arge* e. **eklipse**.
argentinar (herritarra).
argentino* e. **argentinar** (edo, *Argentinako*).
argi
argi(-)alba *g.er.* 'egunsentia'.
argia amatatu
argia hil
argia itzali
argia piztu
argi-belar 'alpapa, luzerna'.
argi-egile izond.: *zeruko izar argi-egileak.*
argi egin: *itsuei argi egiteko.*
argi-emaile izond. 'argi-egilea'.
argi eman 'argi egin'.

argi(-)errainu 'argi-izpia'.
argi eta garbi
argi(-)ezkila 'egunsentiko kanpai-joaldia'.
argi(-)giltza 'etengailua'.
argi-haste *Ipar.* eta *Naf.* 'egunsentia'.
argi ibili 'erne, kontuz ibili'.
argi-iturri 1 iz. 'argiaren iturburua; argizagia'. 2 izond. 'orojakile ustekoa'.
argi-itzal iz. 1 'argiantza'. 2 *pl.*: *laikoen egoeran sumatzen diren argi-itzalak.*
argi(-)izpi
argi-oilar *Upupa epops.*
argitan adlag. 1 '(zerbaitek) argi egiten duela': *kandelaren argitan irakurri zuen.* 2 'nabarmen, ikusten dela': *plazan, argitan egiten diren dantzak.*
argitan egon: *argitan daude etxeetako leihoak.*
argitara atera *Sin.* **argitara ilki.**
argitara irten
argi-txakur
argi(-)txinta 'argi-izpia'.
argi-urratze 'egunsentia'.
argi(-)urte (luzera-neurria).
argi(-)zirrinta *Ipar.* 'egunsentia'.
argi(-)zuzi
argiagotu, argiago(tu), argiagotzen. *da/du* ad. 'argiago bihurtu'.
argialdi
argiantz
argiarazi, argiaraz, argiarazten. *du* ad.
argibide
argidun izond.: *oldar berri eta argiduna.*
argidura iz. *Ipar. g.er.* 'argitasuna'.
argigarri izond. eta iz.
argigintza* e. **argiztapen.**
argigune iz. 'argia dagoen tokia'.
argi-indar* e. **argindar.**
argikari* e. **argizagi.**
argiketari
argiki adlag. 'argiro, argi'.
argikor izond.
argimutil iz. 'kandelaren euskarria'.
argindar iz. 'elektrizitatea'.
argiontzi
argiratu, argira(tu), argiratzen. *du* ad. 'ezkutuan zegoena jendartean agertu'.
argiro
argitaldari iz. 1 'argitaratzailea'. 2 'argitaletxea'.
argitaldi* e. **argitaraldi.**
argitaldu* e. **argitaratu.**
argitaletxe
argitalpen
argitara eman
argitaragabe izond.: *eskuizkribu argitaragabeak.*
argitaraketa* e. **argitalpen; argitaraldi.**
argitaraldi
argitaratu, argitara(tu), argitaratzen. *du* ad.: *mila liburutik gora argitaratu da aurten euskaraz.*
argitararazi, argitararaz, argitararazten. *dio* ad.
argitaratzaile
argitaratze
argitarazio* e. **argitalpen.**
argitasun
argiteria

argitsu
argitu, argi(tu), argitzen. I ad. 1 *du* ad. 'argi egin': *eguzkiak argitzen du mundua*. 2 *da* eta *du* ad. 'eguna zabaldu'. 3 *da/du* ad. 'argiago bihurtu'. 4 *du* ad. 'ikusmena bihurtu'. II izond. '(pertsona) aditu, ikasia'.
argitzaile iz. eta izond.
argitzal* e. **argi-itzal**.
argitzapen
argitze iz. 'egunsentia'.
argiune iz. *Sin.* **argialdi**.
argixka
argizagi iz. *Sin.* **astro**.
argizari
argizaiol iz. 'bildumena biltzeko ohola, gehienetan landua'.
argiztapen iz. 'argiz hornitzea'.
argiztatu, argizta, argiztatzen. *du* ad. 'argiz hornitu': *gure auzoko kaleak argiztatu dituzte*.
argonauta
argot
argudiatu, argudia, argudiatzen. *du* ad.
argudiatze
argudio
argumentu
argurio* e. **argudio**.
arhe* e. **are 2**.
aria 1 iz. *Mus.*
aria 2 iz. 1 *Ipar.* 'karia'. 2 *g.er.* 'harremana, erlazioa, zerikusia'. 3 'arrazoia'.
aria 3 iz. *Zub.* 'leinua, arraza'.
arian adlag. 'arituz'.
arian-arian
ariarazi, ariaraz, ariarazten. *du* ad.: *egia da ez gaituztela lanean ariaraziko?*
aribide
aribidean
aribideko
ariel iz. 'antzinako zerga'.
ari izan, ari, ariko. 1 *da* ad.: *labeari su ematen ari zirenak*. 2 eguraldiaz eta, *du* ad.: *euria, haizea, elurra ari du*.
ariz-ariz *Ipar. Zah.*
ariketa
arima iz.: *arima eta gorputz*.
arima(-)argi 'argi-txakurra'.
arima-arimatik *Bizk.*
arima herratu
arimak egin *Zah.*: *arimak egin dio* ('hil da').
arimadun
arimagabe izond.
arimagabeko izlag.
arimakari iz.: *zenbat arimakari, zenbat bederatziurren dagoen egin gabe!*
arimazain
arimezkila iz. 'norbait hiltzen denean egiten den joaldia'.
arin
erre-arin
jan-arin(ean)
arinarazi, arinaraz, arinarazten. *du* ad.
arin-arin iz.
arindu, arin(du), arintzen. *da/du* ad.
arineketa iz. 'lasterketa'.
arineketan adlag.
aringarri iz. eta izond.

arinka
arin-arinka
arinkeria
arinki
arintasun
arintxo izond. *Adkor.* 'aukeran arinegia'.
arintzaile
arintze iz.: *zerga-arintze; zigor-arintze.*
arinxko izond. eta adlag. *Adkor. Ipar.* eta *Naf.*
ario iz. 'era'.
ariora* e. **arabera.**
arioz* e. **arauz.**
aristokrata
aristokratiko
aristokrazia
aristoteliko
aritmetika
aritmetiko
aritu, ari, aritzen, ari(tu)ko. *da* ad.
arizale iz. *Zub.* 'aktorea (pastoraletan)'.
arka
arkabuz
arkaiko
arkaingeru* e. **arkanjelu.**
arkaismo
arkakarats iz. 'basa-arrosa'.
arkakuso iz. *Sin.* **kukuso.**
arkakuso-plantain *Plantago psyllium.*
arkaldu, arkal, arkaltzen. *da* ad. 'arkara jarri': *ardi beltza arkaldu zaigu.*
arkamailu* e. **andura.**
arkanbele iz. *Lucanus cervus.*
arkanjelu
arkara adlag. 'ardia (eta ahuntza) arreske': *ardia arkara da.*
arkasats iz. *Smilax aspera. Sin.* **endalar.**
arkatz iz. *Sin.* **lapitz.**
arkazia* e. **akazia.**
arkazte iz. 'bi urte inguruko ardia'.
arkel iz. *Ipar.* eta *Naf.*: *bi txerrikume erosi ditugu, bat ordotsa eta bertzea arkela.*
arkeologia
arkeologiko
arkeologo
arketipo
arkin iz. 'ardi-gorotza'.
arkitekto
arkitektoniko
arkitektura
arkitu* e. **aurkitu.**
arkola iz. *Ipar. g.er.* 'iztupa'.
arkondara* e. **alkandora.**
arkorotz iz. *Bizk.* 'ardi-gorotza'.
arku
arku(-)dantza
arkuazpi iz. *Ipar.* 'arkupea'.
arkume
arkumeki iz. 'arkume-okela'.
arkupe
arlantz iz. 'gariaren (eta kideko landareen) bizarra'.

arlekin iz.
arlo
arlote
arlotekeria
arloteria* e. **arlotekeria**.
arlotetu, arlote(tu), arlotetzen. *da* ad. 'arlote bihurtu'.

(Euskaltzaindiak, Miranda Argan, 2003ko maiatzaren 30ean;
Bilbon, ekainaren 27an eta, Donostian, uztailaren 18an onartua)

128

NAFARROA BEHEREKO HERRI IZENDEGIA (II)

Nafarroa Behereko 5. eskualdea: *Amikuze*

I. Herrien euskal izena

Euskal izena	*Izen ofiziala*	*Herritarra*
Amikuze[1]	Mixe	amikuztar
Aiziritze	Aïcirits	aiziriztar
Altzümarta	Sumberraute	altzümartar
Amendüze	Amendeuix	amendüztar
Amorotze	Amorots	amoroztar
Arberatze	Arbérats	arberaztar
Arboti	Arbouet	arbotiar
Arrueta	Arrauta	arruetar
Behaskane	Béhasque	behaskandar
Behauze	Béguios	behauztar
Bithiriña	Beyrie-sur-Joyeuse	bithirindar
Bizkai	Biscay	bizkaitar
Donapaleu	Saint-Palais	donapaleutar
Gabadi	Gabat	gabadiar
Gamue	Camou	gamuar
Garrüze	Garris	garrüztar
Ilharre	Ilharre	ilhartar
Labetze	Labets	labeztar
Laphizketa	Lapiste	laphizketar
Larribarre	Larribar	larribartar
Lüküze	Luxe	lüküztar
Martxueta	Masparraute	martxuetar
Oragarre	Orègue	oragatar
Ostankoa	Orsanco	ostankoar
Sarrikota[2]	Charritte	sarrikotar
Sorhapürü	Sorhapuru	sorhapürtar
Uhartehiri	Uhart-Mixe	uhartear / uhartehiriar
Unaso	Oneix	unastar
Zilhekoa	Sillègue	zilhekoar
Zohazti	Suhast	zohaztiar
Zohota	Sussaute	zohotar
Zokotze	Succos	zokoztar

[1] Zer nahi gisaz, *Amiküze* erabil daiteke eskualde mailan, 57. arauan *Zuberoa / Xiberua* izenaz esaten dena segituz.
[2] Izen hau Euskal Herrian dauden beste herri batzuetatik bereizi behar denean, honela erabiliko da: *Sarrikota Amikuze*.

II. Herrien izen ofiziala

Izen ofiziala	*Euskal izena*	*Herritarra*
Aïcirits	Aiziritze	aiziriztar
Amendeuix	Amendüze	amendüztar
Amorots	Amorotze	amoroztar
Arbérats	Arberatze	arberaztar
Arbouet	Arboti	arbotiar
Arraute	Arrueta	arruetar
Béguios	Behauze	behauztar
Béhasque	Behaskane	behaskandar
Beyrie-sur-Joyeuse	Bithiriña	bithirindar
Biscay	Bizkai	bizkaitar
Camou	Gamue	gamuar
Charritte	Sarrikota[3]	sarrikotar
Gabat	Gabadi	gabadiar
Garris	Garrüze	garrüztar
Ilharre	Ilharre	ilhartar
Labets	Labetze	labeztar
Lapiste	Laphizketa	laphizketar
Larribar	Larribarre	larribartar
Luxe	Lüküze	lüküztar
Masparraute	Martxueta	martxuetar
Mixe	Amikuze[4]	amikuztar
Oneix	Unaso	unastar
Orègue	Oragarre	oragatar
Orsanco	Ostankoa	ostankoar
Saint-Palais	Donapaleu	donapaleutar
Sillègue	Zilhekoa	zilhekoar
Sorhapuru	Sorhapürü	sorhapürtar
Succos	Zokotze	zokoztar
Suhast	Zohazti	zohaztiar
Sumberrautte	Altzümarta	altzümartar
Sussaute	Zohota	zohotar
Uhart-Mixe	Uhartehiri	uhartear / uhartehiriar

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 2003ko ekainaren 27an onartua)

[3] Izen hau Euskal Herrian dauden beste herri batzuetatik bereizi behar denean, honela erabiliko da: *Sarrikota Amikuze*.
[4] Zer nahi gisaz, *Amikütze* erabil daitcke eskualde mailan, 57. arauan *Zuberoa / Xiberua* izenaz esaten dena segituz.

129
AITA SANTUEN IZENAK

I. Euskal izenen arabera

Euskaraz	*Latinez*	*Gaztelaniaz*	*Frantsesez*	*Ingelesez*
Adeodato	Adeodatus / Deusdedit	Deodato / Adeodato / Diosdado	Adéodat / Deusdedit	Adeodatus / Deusdedit
Adrian	Hadrianus	Adriano	Adrien	Adrian
Agapeto	Agapetus	Agapito	Agapit	Agapetus
Agaton	Agatho(n)	Agatón	Agathon	Agatho
Alexandro	Alexander	Alejandro	Alexandre	Alexander
Anastasio	Anastasius	Anastasio	Anastase	Anastasius
Anizeto	Anicetus	Aniceto	Anicet	Anicetus
Antero	Anterus	Antero	Antère	Anterus
		* * *		
Benedikto	Benedictus	Benedicto	Benoît	Benedict
Bonifazio	Bonifacius	Bonifacio	Boniface	Boniface
		* * *		
Damaso	Damasus	Dámaso	Damase	Damasus
Dionisio	Dionysius	Dionisio	Denys	Dionysius
Dono	Donus	Dono	Donus	Donus
		* * *		
Eleuterio	Eleutherius	Eleuterio	Eleuther	Eleutherius
Erroman	Romanus	Romano	Romain	Romanus
Eugenio	Eugenius	Eugenio	Eugène	Eugenius
Eusebio	Eusebius	Eusebio	Eusèbe	Eusebius
Eutikiano	Eutychianus	Eutiquiano	Eutychien	Eutychian
Evaristo	Evaristus	Evaristo	Évariste	Evaristus
Eztebe	Stephanus	Esteban	Étienne	Stephen
		* * *		
Fabian	Fabianus	Fabián	Fabien	Fabian
Felix	Felix	Félix	Félix	Felix
Formoso	Formosus	Formoso	Formose	Formosus
		* * *		
Gelasio	Gelasius	Gelasio	Gélase	Gelasius
Gregorio	Gregorius	Gregorio	Grégoire	Gregory
		* * *		

Euskaraz	*Latinez*	*Gaztelaniaz*	*Frantsesez*	*Ingelesez*
Higino	Hyginus	Higinio	Hygin	Hyginus
Hilario	Hilarius	Hilario	Hilaire	Hilary
Honorio	Honorius	Honorio	Honorius	Honorius
Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas
		* * *		
Inozentzio	Innocentius	Inocencio	Innocent	Innocent
		* * *		
Joan / Joanes	Ioannes	Juan	Jean	John
Joan Paulo	Ioannes Paulus	Juan Pablo	Jean-Paul	John Paul
Julio	Iulius	Julio	Jules	Julius
		* * *		
Kaio	Caius	Cayo	Caïus	Gaius
Kalisto	Calixtus	Calixto	Calixte	Calixtus
Klemente	Clemens	Clemente	Clément	Clement
Kleto	Cletus	Cleto	Clet / Anaclet	Anacletus
Konon	Conon	Conón	Conon	Conon
Konstantino	Constantinus	Constantino	Constantin	Constantine
Kornelio	Cornelius	Cornelio	Corneille	Cornelius
		* * *		
Lando	Landus	Landón	Landon	Lando
Leon	Leo	León	Léon	Leo
Liberio	Liberius	Liberio	Libère	Liberius
Lino	Linus	Lino	Lin	Linus
Luzio	Lucius	Lucio	Lucius	Lucius
		* * *		
Marino	Marinus	Marino	Marin	Marinus
Marko	Marcus	Marcos	Marc	Mark
Martin	Martinus	Martín	Martin	Martin
Martzelino	Marcellinus	Marcelino	Marcellin	Marcellinus
Martzelo	Marcellus	Marcelo	Marcel	Marcellus
Melkiades	Miltiades / Melchiades	Melquíades / Milcíades	Miltiade / Melchiade	Miltiades / Melchiades
		* * *		
Nikolas	Nicolaus	Nicolás	Nicolas	Nicholas
		* * *		
Paskoal	Paschalis	Pascual	Pascal	Paschal
Paulo	Paulus	Pablo	Paul	Paul
Pelagio	Pelagius	Pelagio	Pélage	Pelagius
Petri	Petrus	Pedro	Pierre	Peter
Pio	Pius	Pío	Pie	Pius
Pontziano	Pontianus	Ponciano	Pontien	Pontian
		* * *		
Sabiniano	Sabinianus	Sabiniano	Sabinien	Sabinan
Sergio	Sergius	Sergio	Serge	Sergius
Severino	Severinus	Severino	Séverin	Severinus

Euskaraz	*Latinez*	*Gaztelaniaz*	*Frantsesez*	*Ingelesez*
Silverio	Silverius	Silverio	Silvère	Silverius
Silvestre	Silvester	Silvestre	Sylvestre	Sylvester
Simako	Symmachus	Símaco	Symmaque	Symmachus
Sinplizio	Simplicius	Simplicio	Simplice	Simplicius
Sirizio	Siricius	Siricio	Sirice	Siricius
Sisinio	Sisinnius	Sisinio	Sisinnius	Sisinnius
Sixto	Sixtus	Sixto	Sixte	Sixtus
Sotero	Soterus	Sotero	Soter	Soter
		* * *		
Telesforo	Telesphorus	Telesforo	Télesphore	Telesphorus
Teodoro	Theodorus	Teodoro	Théodore	Theodore
		* * *		
Urbano	Urbanus	Urbano	Urbain	Urban
		* * *		
Valentin	Valentinus	Valentín	Valentin	Valentine
Vigilio	Vigilius	Vigilio	Vigile	Vigilius
Viktor	Victor	Víctor	Victor	Victor
Vitaliano	Vitalianus	Vitaliano	Vitalien	Vitalian
		* * *		
Zakarias	Zacharias	Zacarías	Zacharie	Zacharias / Zachary
Zeferino	Zephyrinus	Ceferino	Zéphyrin	Zephyrinus
Zelestino	Celestinus	Celestino	Célestin	Celestine
Zosimo	Zosimus	Zósimo	Zosime	Zosimus

II. Gaztelaniazko izenen arabera

Gaztelaniaz	*Euskaraz*	*Latinez*	*Frantsesez*	*Ingelesez*
Adriano	Adrian	Hadrianus	Adrien	Adrian
Agapito	Agapeto	Agapetus	Agapit	Agapetus
Agatón	Agaton	Agatho(n)	Agathon	Agatho
Alejandro	Alexandro	Alexander	Alexandre	Alexander
Anastasio	Anastasio	Anastasius	Anastase	Anastasius
Aniceto	Anizeto	Anicetus	Anicet	Anicetus
Antero	Antero	Anterus	Antère	Anterus
		* * *		
Benedicto	Benedikto	Benedictus	Benoît	Benedict
Bonifacio	Bonifazio	Bonifacius	Boniface	Boniface
		* * *		
Calixto	Kalisto	Calixtus	Calixte	Calixtus
Cayo	Kaio	Caius	Caïus	Gaius
Ceferino	Zeferino	Zephyrinus	Zéphyrin	Zephyrinus
Celestino	Zelestino	Celestinus	Célestin	Celestine
Clemente	Klemente	Clemens	Clément	Clement
Cleto	Kleto	Cletus	Clet / Anaclet	Anacletus

Gaztelaniaz	*Euskaraz*	*Latinez*	*Frantsesez*	*Ingelesez*
Conón	Konon	Conon	Conon	Conon
Constantino	Konstantino	Constantinus	Constantin	Constantine
Cornelio	Kornelio	Cornelius	Corneille	Cornelius
		* * *		
Dámaso	Damaso	Damasus	Damase	Damasus
Deodato / Adeodato / Diosdado	Adeodato	Adeodatus / Deusdedit	Adéodat / Deusdedit	Adeodatus / Deusdedit
Dionisio	Dionisio	Dionysius	Denys	Dionysius
Dono	Dono	Donus	Donus	Donus
		* * *		
Eleuterio	Eleuterio	Eleutherius	Eleuther	Eleutherius
Eugenio	Eugenio	Eugenius	Eugène	Eugenius
Eusebio	Eusebio	Eusebius	Eusèbe	Eusebius
Eutiquiano	Eutikiano	Eutychianus	Eutychien	Eutychian
Evaristo	Evaristo	Evaristus	Évariste	Evaristus
Esteban	Eztebe	Stephanus	Étienne	Stephen
		* * *		
Fabián	Fabian	Fabianus	Fabien	Fabian
Félix	Felix	Felix	Félix	Felix
Formoso	Formoso	Formosus	Formose	Formosus
		* * *		
Gelasio	Gelasio	Gelasius	Gélase	Gelasius
Gregorio	Gregorio	Gregorius	Grégoire	Gregory
		* * *		
Higinio	Higino	Hyginus	Hygin	Hyginus
Hilario	Hilario	Hilarius	Hilaire	Hilary
Honorio	Honorio	Honorius	Honorius	Honorius
Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas
		* * *		
Inocencio	Inozentzio	Innocentius	Innocent	Innocent
		* * *		
Juan	Joan / Joanes	Ioannes	Jean	John
Juan Pablo	Joan Paulo	Ioannes Paulus	Jean-Paul	John Paul
Julio	Julio	Iulius	Jules	Julius
		* * *		
Landón	Lando	Landus	Landon	Lando
León	Leon	Leo	Léon	Leo
Liberio	Liberio	Liberius	Libère	Liberius
Lino	Lino	Linus	Lin	Linus
Lucio	Luzio	Lucius	Lucius	Lucius
		* * *		

Gaztelaniaz	*Euskaraz*	*Latinez*	*Frantsesez*	*Ingelesez*
Marino	Marino	Marinus	Marin	Marinus
Marcos	Marko	Marcus	Marc	Mark
Martín	Martin	Martinus	Martin	Martin
Marcelino	Martzelino	Marcellinus	Marcellin	Marcellinus
Marcelo	Martzelo	Marcellus	Marcel	Marcellus
Melquíades / Milcíades	Melkiades	Miltiades / Melchiades	Miltiade / Melchiade	Miltiades / Melchiades
		* * *		
Nicolás	Nikolas	Nicolaus	Nicolas	Nicholas
		* * *		
Pascual	Paskoal	Paschalis	Pascal	Paschal
Pablo	Paulo	Paulus	Paul	Paul
Pedro	Petri	Petrus	Pierre	Peter
Pelagio	Pelagio	Pelagius	Pélage	Pelagius
Pío	Pio	Pius	Pie	Pius
Ponciano	Pontziano	Pontianus	Pontien	Pontian
		* * *		
Romano	Erroman	Romanus	Romain	Romanus
		* * *		
Sabiniano	Sabiniano	Sabinianus	Sabinien	Sabinan
Sergio	Sergio	Sergius	Serge	Sergius
Severino	Severino	Severinus	Séverin	Severinus
Silverio	Silverio	Silverius	Silvère	Silverius
Silvestre	Silvestre	Silvester	Sylvestre	Sylvester
Símaco	Simako	Symmachus	Symmaque	Symmachus
Simplicio	Sinplizio	Simplicius	Simplice	Simplicius
Siricio	Sirizio	Siricius	Sirice	Siricius
Sisinio	Sisinio	Sisinnius	Sisinnius	Sisinnius
Sixto	Sixto	Sixtus	Sixte	Sixtus
Sotero	Sotero	Soterus	Soter	Soter
		* * *		
Telesforo	Telesforo	Telesphorus	Télesphore	Telesphorus
Teodoro	Teodoro	Theodorus	Théodore	Theodore
		* * *		
Urbano	Urbano	Urbanus	Urbain	Urban
		* * *		
Valentín	Valentin	Valentinus	Valentin	Valentine
Vigilio	Vigilio	Vigilius	Vigile	Vigilius
Víctor	Viktor	Victor	Victor	Victor
Vitaliano	Vitaliano	Vitalianus	Vitalien	Vitalian
		* * *		
Zacarías	Zakarias	Zacharias	Zacharie	Zacharias / Zachary
Zósimo	Zosimo	Zosimus	Zosime	Zosimus

III. Frantsesezko izenen arabera

Frantsesez	*Euskaraz*	*Latinez*	*Gaztelaniaz*	*Ingelesez*
Adéodat / Deusdedit	Adeodato	Adeodatus / Deusdedit	Deodato / Adeodato / Diosdado	Adeodatus / Deusdedit
Adrien	Adrian	Hadrianus	Adriano	Adrian
Agapit	Agapeto	Agapetus	Agapito	Agapetus
Agathon	Agaton	Agatho(n)	Agatón	Agatho
Alexandre	Alexandro	Alexander	Alejandro	Alexander
Anastase	Anastasio	Anastasius	Anastasio	Anastasius
Anicet	Anizeto	Anicetus	Aniceto	Anicetus
Antère	Antero	Anterus	Antero	Anterus
		* * *		
Benoît	Benedikto	Benedictus	Benedicto	Benedict
Boniface	Bonifazio	Bonifacius	Bonifacio	Boniface
		* * *		
Caïus	Kaio	Caius	Cayo	Gaius
Calixte	Kalisto	Calixtus	Calixto	Calixtus
Clément	Klemente	Clemens	Clemente	Clement
Clet / Anaclet	Kleto	Cletus	Cleto	Anacletus
Célestin	Zelestino	Celestinus	Celestino	Celestine
Conon	Konon	Conon	Conón	Conon
Constantin	Konstantino	Constantinus	Constantino	Constantine
Corneille	Kornelio	Cornelius	Cornelio	Cornelius
		* * *		
Damase	Damaso	Damasus	Dámaso	Damasus
Denys	Dionisio	Dionysius	Dionisio	Dionysius
Donus	Dono	Donus	Dono	Donus
		* * *		
Eleuther	Eleuterio	Eleutherius	Eleuterio	Eleutherius
Eugène	Eugenio	Eugenius	Eugenio	Eugenius
Eusèbe	Eusebio	Eusebius	Eusebio	Eusebius
Étienne	Eztebe	Stephanus	Esteban	Stephen
Eutychien	Eutikiano	Eutychianus	Eutiquiano	Eutychian
Évariste	Evaristo	Evaristus	Evaristo	Evaristus
		* * *		
Fabien	Fabian	Fabianus	Fabián	Fabian
Félix	Felix	Felix	Félix	Felix
Formose	Formoso	Formosus	Formoso	Formosus
		* * *		
Gélase	Gelasio	Gelasius	Gelasio	Gelasius
Grégoire	Gregorio	Gregorius	Gregorio	Gregory
		* * *		
Hilaire	Hilario	Hilarius	Hilario	Hilary
Honorius	Honorio	Honorius	Honorio	Honorius

Frantsesez	*Euskaraz*	*Latinez*	*Gaztelaniaz*	*Ingelesez*
Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas
Hygin	Higino	Hyginus	Higinio	Hyginus
		* * *		
Innocent	Inozentzio	Innocentius	Inocencio	Innocent
		* * *		
Jean	Joan / Joanes	Ioannes	Juan	John
Jean-Paul	Joan Paulo	Ioannes Paulus	Juan Pablo	John Paul
Jules	Julio	Iulius	Julio	Julius
		* * *		
Landon	Lando	Landus	Landón	Lando
Léon	Leon	Leo	León	Leo
Libère	Liberio	Liberius	Liberio	Liberius
Lin	Lino	Linus	Lino	Linus
Lucius	Luzio	Lucius	Lucio	Lucius
		* * *		
Marc	Marko	Marcus	Marcos	Mark
Marcel	Martzelo	Marcellus	Marcelo	Marcellus
Marcellin	Martzelino	Marcellinus	Marcelino	Marcellinus
Marin	Marino	Marinus	Marino	Marinus
Martin	Martin	Martinus	Martín	Martin
Miltiade / Melchiade	Melkiades	Miltiades / Melchiades	Melquíades / Milcíades	Miltiades / Melchiades
		* * *		
Nicolas	Nikolas	Nicolaus	Nicolás	Nicholas
		* * *		
Pascal	Paskoal	Paschalis	Pascual	Paschal
Paul	Paulo	Paulus	Pablo	Paul
Pélage	Pelagio	Pelagius	Pelagio	Pelagius
Pie	Pio	Pius	Pío	Pius
Pierre	Petri	Petrus	Pedro	Peter
Pontien	Pontziano	Pontianus	Ponciano	Pontian
		* * *		
Romain	Erroman	Romanus	Romano	Romanus
		* * *		
Sabinien	Sabiniano	Sabinianus	Sabiniano	Sabinan
Serge	Sergio	Sergius	Sergio	Sergius
Séverin	Severino	Severinus	Severino	Severinus
Silvère	Silverio	Silverius	Silverio	Silverius
Simplice	Sinplizio	Simplicius	Simplicio	Simplicius
Sirice	Sirizio	Siricius	Siricio	Siricius
Sisinnius	Sisinio	Sisinnius	Sisinio	Sisinnius
Sixte	Sixto	Sixtus	Sixto	Sixtus
Soter	Sotero	Soterus	Sotero	Soter
Sylvestre	Silvestre	Silvester	Silvestre	Sylvester
Symmaque	Simako	Symmachus	Símaco	Symmachus
		* * *		

Aita santuen izenak

Frantsesez	*Euskaraz*	*Latinez*	*Gaztelaniaz*	*Ingelesez*
Télesphore	Telesforo	Telesphorus	Telesforo	Telesphorus
Théodore	Teodoro	Theodorus	Teodoro	Theodore
		* * *		
Urbain	Urbano	Urbanus	Urbano	Urban
		* * *		
Valentin	Valentin	Valentinus	Valentín	Valentine
Victor	Viktor	Victor	Víctor	Victor
Vigile	Vigilio	Vigilius	Vigilio	Vigilius
Vitalien	Vitaliano	Vitalianus	Vitaliano	Vitalian
		* * *		
Zacharie	Zakarias	Zacharias	Zacarías	Zacharias / Zachary
Zéphyrin	Zeferino	Zephyrinus	Ceferino	Zephyrinus
Zosime	Zosimo	Zosimus	Zósimo	Zosimus

IV. Ingelesezko izenen arabera

Ingelesez	*Euskaraz*	*Latinez*	*Gaztelaniaz*	*Frantsesez*
Adeodatus / Deusdedit	Adeodato	Adeodatus / Deusdedit	Deodato / Adeodato / Diosdado	Adéodat / Deusdedit
Adrian	Adrian	Hadrianus	Adriano	Adrien
Agapetus	Agapeto	Agapetus	Agapito	Agapit
Agatho	Agaton	Agatho(n)	Agatón	Agathon
Alexander	Alexandro	Alexander	Alejandro	Alexandre
Anacletus	Kleto	Cletus	Cleto	Clet / Anaclet
Anastasius	Anastasio	Anastasius	Anastasio	Anastase
Anicetus	Anizeto	Anicetus	Aniceto	Anicet
Anterus	Antero	Anterus	Antero	Antère
		* * *		
Benedict	Benedikto	Benedictus	Benedicto	Benoît
Boniface	Bonifazio	Bonifacius	Bonifacio	Boniface
		* * *		
Calixtus	Kalisto	Calixtus	Calixto	Calixte
Celestine	Zelestino	Celestinus	Celestino	Célestin
Clement	Klemente	Clemens	Clemente	Clément
Conon	Konon	Conon	Conón	Conon
Constantine	Konstantino	Constantinus	Constantino	Constantin
Cornelius	Kornelio	Cornelius	Cornelio	Corneille
		* * *		
Damasus	Damaso	Damasus	Dámaso	Damase
Dionysius	Dionisio	Dionysius	Dionisio	Denys
Donus	Dono	Donus	Dono	Donus
		* * *		

Ingelesez	*Euskaraz*	*Latinez*	*Gaztelaniaz*	*Frantsesez*
Eleutherius	Eleuterio	Eleutherius	Eleuterio	Eleuther
Eugenius	Eugenio	Eugenius	Eugenio	Eugène
Eusebius	Eusebio	Eusebius	Eusebio	Eusèbe
Eutychian	Eutikiano	Eutychianus	Eutiquiano	Eutychien
Evaristus	Evaristo	Evaristus	Evaristo	Évariste
		* * *		
Fabian	Fabian	Fabianus	Fabián	Fabien
Felix	Felix	Felix	Félix	Félix
Formosus	Formoso	Formosus	Formoso	Formose
		* * *		
Gaius	Kaio	Caius	Cayo	Caïus
Gelasius	Gelasio	Gelasius	Gelasio	Gélase
Gregory	Gregorio	Gregorius	Gregorio	Grégoire
		* * *		
Hilary	Hilario	Hilarius	Hilario	Hilaire
Hyginus	Higino	Hyginus	Higinio	Hygin
Honorius	Honorio	Honorius	Honorio	Honorius
Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas
		* * *		
Innocent	Inozentzio	Innocentius	Inocencio	Innocent
		* * *		
John	Joan / Joanes	Ioannes	Juan	Jean
John Paul	Joan Paulo	Ioannes Paulus	Juan Pablo	Jean-Paul
Julius	Julio	Iulius	Julio	Jules
		* * *		
Lando	Lando	Landus	Landón	Landon
Leo	Leon	Leo	León	Léon
Liberius	Liberio	Liberius	Liberio	Libère
Linus	Lino	Linus	Lino	Lin
Lucius	Luzio	Lucius	Lucio	Lucius
		* * *		
Marcellinus	Martzelino	Marcellinus	Marcelino	Marcellin
Marcellus	Martzelo	Marcellus	Marcelo	Marcel
Marinus	Marino	Marinus	Marino	Marin
Mark	Marko	Marcus	Marcos	Marc
Martin	Martin	Martinus	Martín	Martin
Miltiades / Melchiades	Melkiades	Miltiades / Melchiades	Melquíades / Milcíades	Miltiade / Melchiade
		* * *		
Nicholas	Nikolas	Nicolaus	Nicolás	Nicolas
		* * *		
Paschal	Paskoal	Paschalis	Pascual	Pascal
Paul	Paulo	Paulus	Pablo	Paul
Pelagius	Pelagio	Pelagius	Pelagio	Pélage

Aita santuen izenak

Ingelesez	*Euskaraz*	*Latinez*	*Gaztelaniaz*	*Frantsesez*
Peter	Petri	Petrus	Pedro	Pierre
Pius	Pio	Pius	Pío	Pie
Pontian	Pontziano	Pontianus	Ponciano	Pontien
		* * *		
Romanus	Erroman	Romanus	Romano	Romain
		* * *		
Sabinan	Sabiniano	Sabinianus	Sabiniano	Sabinien
Sergius	Sergio	Sergius	Sergio	Serge
Severinus	Severino	Severinus	Severino	Séverin
Silverius	Silverio	Silverius	Silverio	Silvère
Simplicius	Sinplizio	Simplicius	Simplicio	Simplice
Siricius	Sirizio	Siricius	Siricio	Sirice
Sisinnius	Sisinio	Sisinnius	Sisinio	Sisinnius
Sixtus	Sixto	Sixtus	Sixto	Sixte
Soter	Sotero	Soterus	Sotero	Soter
Stephen	Eztebe	Stephanus	Esteban	Étienne
Sylvester	Silvestre	Silvester	Silvestre	Sylvestre
Symmachus	Simako	Symmachus	Símaco	Symmaque
		* * *		
Telesphorus	Telesforo	Telesphorus	Telesforo	Télesphore
Theodore	Teodoro	Theodorus	Teodoro	Théodore
		* * *		
Urban	Urbano	Urbanus	Urbano	Urbain
		* * *		
Valentine	Valentin	Valentinus	Valentín	Valentin
Victor	Viktor	Victor	Víctor	Victor
Vigilius	Vigilio	Vigilius	Vigilio	Vigile
Vitalian	Vitaliano	Vitalianus	Vitaliano	Vitalien
		* * *		
Zacharias / Zachary	Zakarias	Zacharias	Zacarías	Zacharie
Zephyrinus	Zeferino	Zephyrinus	Ceferino	Zéphyrin
Zosimus	Zosimo	Zosimus	Zósimo	Zosime

V. Latinezko izenen arabera

Latinez	*Euskaraz*	*Gaztelaniaz*	*Frantsesez*	*Ingelesez*
Adeodatus / Deusdedit	Adeodato	Deodato / Adeodato / Diosdado	Adéodat / Deusdedit	Adeodatus / Deusdedit
Agapetus	Agapeto	Agapito	Agapit	Agapetus
Agatho(n)	Agaton	Agatón	Agathon	Agatho
Alexander	Alexandro	Alejandro	Alexandre	Alexander
Anastasius	Anastasio	Anastasio	Anastase	Anastasius

Latinez	*Euskaraz*	*Gaztelaniaz*	*Frantsesez*	*Ingelesez*
Anicetus	Anizeto	Aniceto	Anicet	Anicetus
Anterus	Antero	Antero	Antère	Anterus
		* * *		
Benedictus	Benedikto	Benedicto	Benoît	Benedict
Bonifacius	Bonifazio	Bonifacio	Boniface	Boniface
		* * *		
Caius	Kaio	Cayo	Caïus	Gaius
Calixtus	Kalisto	Calixto	Calixte	Calixtus
Celestinus	Zelestino	Celestino	Célestin	Celestine
Clemens	Klemente	Clemente	Clément	Clement
Cletus	Kleto	Cleto	Clet / Anaclet	Anacletus
Conon	Konon	Conón	Conon	Conon
Constantinus	Konstantino	Constantino	Constantin	Constantine
Cornelius	Kornelio	Cornelio	Corneille	Cornelius
		* * *		
Damasus	Damaso	Dámaso	Damase	Damasus
Dionysius	Dionisio	Dionisio	Denys	Dionysius
Donus	Dono	Dono	Donus	Donus
		* * *		
Eleutherius	Eleuterio	Eleuterio	Eleuther	Eleutherius
Eugenius	Eugenio	Eugenio	Eugène	Eugenius
Eusebius	Eusebio	Eusebio	Eusèbe	Eusebius
Eutychianus	Eutikiano	Eutiquiano	Eutychien	Eutychian
Evaristus	Evaristo	Evaristo	Évariste	Evaristus
		* * *		
Fabianus	Fabian	Fabián	Fabien	Fabian
Felix	Felix	Félix	Félix	Felix
Formosus	Formoso	Formoso	Formose	Formosus
		* * *		
Gelasius	Gelasio	Gelasio	Gélase	Gelasius
Gregorius	Gregorio	Gregorio	Grégoire	Gregory
		* * *		
Hadrianus	Adrian	Adriano	Adrien	Adrian
Hilarius	Hilario	Hilario	Hilaire	Hilary
Hyginus	Higino	Higinio	Hygin	Hyginus
Honorius	Honorio	Honorio	Honorius	Honorius
Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas	Hormisdas
		* * *		
Innocentius	Inozentzio	Inocencio	Innocent	Innocent
Ioannes	Joan / Joanes	Juan	Jean	John
Ioannes Paulus	Joan Paulo	Juan Pablo	Jean-Paul	John Paul
Iulius	Julio	Julio	Jules	Julius
		* * *		

Latinez	*Euskaraz*	*Gaztelaniaz*	*Frantsesez*	*Ingelesez*
Landus	Lando	Landón	Landon	Lando
Leo	Leon	León	Léon	Leo
Liberius	Liberio	Liberio	Libère	Liberius
Linus	Lino	Lino	Lin	Linus
Lucius	Luzio	Lucio	Lucius	Lucius
		* * *		
Marcellinus	Martzelino	Marcelino	Marcellin	Marcellinus
Marcellus	Martzelo	Marcelo	Marcel	Marcellus
Marcus	Marko	Marcos	Marc	Mark
Marinus	Marino	Marino	Marin	Marinus
Martinus	Martin	Martín	Martin	Martin
Miltiades / Melchiades	Melkiades	Melquíades / Milcíades	Miltiade / Melchiade	Miltiades / Melchiades
		* * *		
Nicolaus	Nikolas	Nicolás	Nicolas	Nicholas
		* * *		
Paschalis	Paskoal	Pascual	Pascal	Paschal
Paulus	Paulo	Pablo	Paul	Paul
Pelagius	Pelagio	Pelagio	Pélage	Pelagius
Petrus	Petri	Pedro	Pierre	Peter
Pius	Pio	Pío	Pie	Pius
Pontianus	Pontziano	Ponciano	Pontien	Pontian
		* * *		
Romanus	Erroman	Romano	Romain	Romanus
		* * *		
Sabinianus	Sabiniano	Sabiniano	Sabinien	Sabinan
Sergius	Sergio	Sergio	Serge	Sergius
Severinus	Severino	Severino	Séverin	Severinus
Silverius	Silverio	Silverio	Silvère	Silverius
Silvester	Silvestre	Silvestre	Sylvestre	Sylvester
Simplicius	Sinplizio	Simplicio	Simplice	Simplicius
Siricius	Sirizio	Siricio	Sirice	Siricius
Sisinnius	Sisinio	Sisinio	Sisinnius	Sisinnius
Sixtus	Sixto	Sixto	Sixte	Sixtus
Symmachus	Simako	Símaco	Symmaque	Symmachus
Soterus	Sotero	Sotero	Soter	Soter
Stephanus	Eztebe	Esteban	Étienne	Stephen
		* * *		
Telesphorus	Telesforo	Telesforo	Télesphore	Telesphorus
Theodorus	Teodoro	Teodoro	Théodore	Theodore
		* * *		
Urbanus	Urbano	Urbano	Urbain	Urban
		* * *		
Valentinus	Valentin	Valentín	Valentin	Valentine
Victor	Viktor	Víctor	Victor	Victor

Aita santuen izenak

Latinez	*Euskaraz*	*Gaztelaniaz*	*Frantsesez*	*Ingelesez*
Vigilius	Vigilio	Vigilio	Vigile	Vigilius
Vitalianus	Vitaliano	Vitaliano	Vitalien	Vitalian
		* * *		
Zacharias	Zakarias	Zacarías	Zacharie	Zacharias / Zachary
Zephyrinus	Zeferino	Ceferino	Zéphyrin	Zephyrinus
Zosimus	Zosimo	Zósimo	Zosime	Zosimus

VI. Eranskina: zerrenda kronologikoa

Aita santuen izena	*Aitasantutza-urteak* c. (circa) = gutxi gorabehera	*Ordena*	*Oharrak*
Petri	?-c. 64	001	santua
Lino	c. 67-76/79	002	santua
Kleto	76-88 edo 79-91	003	santua
Klemente I.a	88-97 edo 92-101	004	santua
Evaristo	c. 97-c. 107	005	santua
Alexandro I.a	105-115 edo 109-119	006	santua
Sixto I.a	c. 115-c. 125	007	santua
Telesforo	c. 125-c. 136	008	santua
Higino	c. 136-c. 140	009	santua
Pio I.a	c. 140-155	010	santua
Anizeto	c. 155-c. 166	011	santua
Sotero	c. 166-c. 175	012	santua
Eleuterio	c. 175-189	013	santua
Viktor I.a	c. 189-199	014	santua
Zeferino	c. 199-217	015	santua
Kalisto I.a	217-222	016	santua
Urbano I.a	222-230	017	santua
Pontziano	230-235	018	santua
Antero	235-236	019	santua
Fabian	236-250	020	santua
Kornelio	251-253	021	santua
Luzio I.a	253-254	022	santua
Eztebe I.a	254-257	023	santua
Sixto II.a	257-258	024	santua
Dionisio	259-268	025	santua
Felix I.a	269-274	026	santua
Eutikiano	275-283	027	santua
Kaio	283-296	028	santua
Martzelino	291/296-304	029	santua
Martzelo I.a	308-309	030	santua
Eusebio	309/310	031	santua
Melkiades	311-314	032	santua
Silvestre I.a	314-335	033	santua
Marko	336-336	034	santua
Julio I.a	337-352	035	santua
Liberio	352-366	036	santua
Damaso I.a	366-384	037	santua
Sirizio	384-399	038	santua
Anastasio I.a	399-401	039	santua

Aita santuen izena	*Aitasantutza-urteak* c. (circa) = gutxi gorabehera	*Ordena*	*Oharrak*
Inozentzio I.a	401-417	040	santua
Zosimo	417-418	041	santua
Bonifazio I.a	418-422	042	santua
Zelestino I.a	422-432	043	santua
Sixto III.a	432-440	044	santua
Leon I.a	440-461	045	santua
Hilario	461-468	046	santua
Sinplizio	468-483	047	santua
Felix II.a	483-492	048	santua
Gelasio I.a	492-496	049	santua
Anastasio II.a	496-498	050	
Simako	498-514	051	santua
Hormisdas	514-523	052	santua
Joan / Joanes I.a	523-526	053	santua
Felix III.a	526-530	054	santua
Bonifazio II.a	530-532	055	
Joan / Joanes II.a	533-535	056	
Agapeto I.a	535-536	057	santua
Silverio	536-537	058	santua
Vigilio	537-555	059	
Pelagio I.a	556-561	060	
Joan / Joanes III.a	561-574	061	
Benedikto I.a	575-579	062	
Pelagio II.a	579-590	063	santua
Gregorio I.a	590-604	064	santua
Sabiniano	604-606	065	
Bonifazio III.a	607-607	066	
Bonifazio IV.a	608-615	067	santua
Adeodato I.a	615-618	068	santua
Bonifazio V.a	619-625	069	
Honorio I.a	625-638	070	
Severino	640-640	071	
Joan / Joanes IV.a	640-642	072	
Teodoro I.a	642-649	073	
Martin I.a	649-653/655	074	santua
Eugenio I.a	654-657	075	santua
Vitaliano	657-672	076	santua
Adeodato II.a	672-676	077	
Dono	676-678	078	
Agaton	678-681	079	santua
Leon II.a	682-683	080	santua
Benedikto II.a	684-685	081	santua
Joan / Joanes V.a	685-686	082	
Konon	686-687	083	
Sergio I.a	687-701	084	santua
Joan / Joanes VI.a	701-705	085	
Joan / Joanes VII.a	705-707	086	
Sisinio	708-708	087	
Konstantino	708-715	088	
Gregorio II.a	715-731	089	santua
Gregorio III.a	731-741	090	santua
Zakarias	741-752	091	santua
Eztebe II.a	752-752	092	
Eztebe III.a	752-757	093	

Aita santuen izena	*Aitasantutza-urteak* c. (circa) = gutxi gorabehera	*Ordena*	*Oharrak*
Paulo I.a	757-767	094	santua
Eztebe IV.a	768-772	095	
Adrian I.a	772-795	096	
Leon III.a	795-816	097	santua
Eztebe V.a	816-817	098	
Paskoal I.a	817-824	099	santua
Eugenio II.a	824-827	100	
Valentin	827-827	101	
Gregorio IV.a	827-844	102	
Sergio II.a	844-847	103	
Leon IV.a	847-855	104	santua
Benedikto III.a	855-858	105	
Nikolas I.a	858-867	106	santua
Adrian II.a	867-872	107	
Joan / Joanes VIII.a	872-882	108	
Marino I.a	882-884	109	
Adrian III.a	884-885	110	santua
Eztebe VI.a	885-891	111	
Formoso	891-896	112	
Bonifazio VI.a	896-896	113	
Eztebe VII.a	896-897	114	
Erroman	897-897	115	
Teodoro II.a	897-897	116	
Joan / Joanes IX.a	898-900	117	
Benedikto IV.a	900-903	118	
Leon V.a	903-903	119	
Sergio III.a	904-911	120	
Anastasio III.a	911-913	121	
Lando	913-914	122	
Joan / Joanes X.a	914-928	123	
Leon VI.a	928-928	124	
Eztebe VIII.a	929-931	125	
Joan / Joanes XI.a	931-935	126	
Leon VII.a	936-939	127	
Eztebe IX.a	939-942	128	
Marino II.a	942-946	129	
Agapeto II.a	946-955	130	
Joan / Joanes XII.a	955-964	131	
Leon VIII.a	963-965	132	
Joan / Joanes XIII.a	965-972	133	
Benedikto VI.a	973-974	134	
Benedikto VII.a	974-983	135	
Joan / Joanes XIV.a	983-984	136	
Joan / Joanes XV.a	985-996	137	
Gregorio V.a	996-999	138	
Silvestre II.a	999-1003	139	
Joan / Joanes XVII.a	1003-1003	140	
Joan / Joanes XVIII.a	1004-1009	141	
Sergio IV.a	1009-1012	142	
Benedikto VIII.a	1012-1024	143	
Joan / Joanes XIX.a	1024-1032	144	
Benedikto IX.a	1032-1044 (1. aldia)	145	
Silvestre III.a	1045-1045	146	
Benedikto IX.a	1045 (2. aldia)	147	

Aita santuen izena	*Aitasantutza-urteak* c. (circa) = gutxi gorabehera	*Ordena*	*Oharrak*
Gregorio VI.a	1045-1046	148	
Klemente II.a	1046-1047	149	
Benedikto IX.a	1047-1048 (3. aldia)	150	
Damaso II.a	1048-1048	151	
Leon IX.a	1049-1054	152	santua
Viktor II.a	1055-1057	153	
Eztebe X.a	1057-1058	154	
Nikolas II.a	1059-1061	155	
Alexandro II.a	1061-1073	156	
Gregorio VII.a	1073-1085	157	santua
Viktor III.a	1086-1087	158	dohatsua
Urbano II.a	1088-1099	159	dohatsua
Paskoal II.a	1099-1118	160	
Gelasio II.a	1118-1119	161	
Kalisto II.a	1119-1124	162	
Honorio II.a	1124-1130	163	
Inozentzio II.a	1130-1143	164	
Zelestino II.a	1143-1144	165	
Luzio II.a	1144-1145	166	
Eugenio III.a	1145-1153	167	dohatsua
Anastasio IV.a	1153-1154	168	
Adrian IV.a	1154-1159	169	
Alexandro III.a	1159-1181	170	
Luzio III.a	1181-1185	171	
Urbano III.a	1185-1187	172	
Gregorio VIII.a	1187-1187	173	
Klemente III.a	1187-1191	174	
Zelestino III.a	1191-1198	175	
Inozentzio III.a	1198-1216	176	
Honorio III.a	1216-1227	177	
Gregorio IX.a	1227-1241	178	
Zelestino IV.a	1241-1241	179	
Inozentzio IV.a	1243-1254	180	
Alexandro IV.a	1254-1261	181	
Urbano IV.a	1261-1264	182	
Klemente IV.a	1265-1268	183	
Gregorio X.a	1271-1276	184	dohatsua
Inozentzio V.a	1276-1276	185	dohatsua
Adrian V.a	1276-1276	186	
Joan / Joanes XXI.a[1]	1276-1277	187	
Nikolas III.a	1277-1280	188	
Martin IV.a[2]	1281-1285	189	
Honorio IV.a	1285-287	190	
Nikolas IV.a	1288-1292	191	
Zelestino V.a	1294-1294	192	santua
Bonifazio VIII.a	1294-1303	193	
Benedikto XI.a	1303-1304	194	dohatsua
Klemente V.a	1305-1314	195	
Joan / Joanes XXII.a	1316-1334	196	
Benedikto XII.a	1334-1342	197	
Klemente VI.a	1342-1352	198	
Inozentzio VI.a	1352-1362	199	

[1] XI. mendean gertaturiko hutsegite bategatik ez dago Joan XX. izeneko Aita Santurik.
[2] XIII. mendean gertaturiko hutsegite bategatik ez dago Martin II. eta III. izeneko Aita Santurik.

Aita santuen izena	*Aitasantutza-urteak* c. (circa) = gutxi gorabehera	*Ordena*	*Oharrak*
Urbano V.a	1362-1370	200	dohatsua
Gregorio XI.a	1370-1378	201	
Urbano VI.a	1378-1389	202	
Bonifazio IX.a	1389-1404	203	
Inozentzio VII.a	1404-1406	204	
Gregorio XII.a	1406-1415	205	
Martin V.a	1417-1431	206	
Eugenio IV.a	1431-1447	207	
Nikolas V.a	1447-1455	208	
Kalisto III.a	1455-1458	209	
Pio II.a	1458-1464	210	
Paulo II.a	1464-1471	211	
Sixto IV.a	1471-1484	212	
Inozentzio VIII.a	1484-1492	213	
Alexandro VI.a	1492-1503	214	
Pio III.a	1503-1503	215	
Julio II.a	1503-1513	216	
Leon X.a	1513-1521	217	
Adrian VI.a	1522-1523	218	
Klemente VII.a	1523-1534	219	
Paulo III.a	1534-1549	220	
Julio III.a	1550-1555	221	
Martzelo II.a	1555-1555	222	
Paulo IV.a	1555-1559	223	
Pio IV.a	1559-1565	224	
Pio V.a	1566-1572	225	santua
Gregorio XIII.a	1572-1585	226	
Sixto V.a	1585-1590	227	
Urbano VII.a	1590-1590	228	
Gregorio XIV.a	1590-1591	229	
Inozentzio IX.a	1591-1591	230	
Klemente VIII.a	1592-1605	231	
Leon XI.a	1605-1605	232	
Paulo V.a	1605-1621	233	
Gregorio XV.a	1621-1623	234	
Urbano VIII.a	1623-1644	235	
Inozentzio X.a	1644-1655	236	
Alexandro VII.a	1655-1667	237	
Klemente IX.a	1667-1669	238	
Klemente X.a	1670-1676	239	
Inozentzio XI.a	1676-1689	240	dohatsua
Alexandro VIII.a	1689-1691	241	
Inozentzio XII.a	1691-1700	242	
Klemente XI.a	1700-1721	243	
Inozentzio XIII.a	1721-1724	244	
Benedikto XIII.a	1724-1730	245	
Klemente XII.a	1730-1740	246	
Benedikto XIV.a	1740-1758	247	
Klemente XIII.a	1758-1769	248	
Klemente XIV.a	1769-1774	249	
Pio VI.a	1775-1799	250	
Pio VII.a	1800-1823	251	
Leon XII.a	1823-1829	252	
Pio VIII.a	1829-1830	253	

Aita santuen izena	*Aitasantutza-urteak* c. (circa) = gutxi gorabehera	*Ordena*	*Oharrak*
Gregorio XVI.a	1831-1846	254	
Pio IX.a	1846-1878	255	dohatsua
Leon XIII.a	1878-1903	256	
Pio X.a	1903-1914	257	santua
Benedikto XV.a	1914-1922	258	
Pio XI.a	1922-1939	259	
Pio XII.a	1939-1958	260	
Joan / Joanes XXIII.a	1958-1963	261	dohatsua
Paulo VI.a	1963-1978	262	
Joan Paulo I.a	1978-1978	263	
Joan Paulo II.a	1978-	264	

(Euskaltzaindiak, Donostian, 2003ko uztailaren 18an, onartua)

Oharrak:

I. Aita santua Elizak santu izendatua denean, aurretik *San* edo, dagokionean, *Done* titulua ere hartu ohi du. Adibidez: *San Pio X.a, Done Ezetebe I.a.*

II. Aita santua Elizak dohatsu izendatua denean, ondotik *dohatsu* titulua hartu ohi du. Adibidez: *Inozentzio XI.a dohatsua, Urbano V.a dohatsua.*

130

HIZTEGI BATUA

arma - arrimu[1]

arma
arma(-)denda
arma(k) hartu (batez ere *armak hartu* forman erabiltzen da).
armetan adlag.: *armetan jarria; armetan pasa zuen gerratea.*
armada iz.: *itsas armada, aire armada. Sin.* **gudaroste**.
armadore
armadun
armadura
armagabetu, armagabe, armagabetzen. *du* ad.
armagin
armagintza
armagizon
armairu
armamentu
armarri
armarridun izond.
armategi
armatu, arma(tu), armatzen. *da/du* ad.
armeniar (herritarra).
armeniera (hizkuntza).
armiarma
armiarma(-)sare
armiarma-arrain 'xabiroia'.
armin izond. eta adlag. 'urduri, larri'.
armindu, armin(du), armintzen. *da/du* ad. *Batez ere Bizk.* 'urduritu, larritu'.
armistizio
armonia 1 iz. 1 'errieta': *merezi zuen armonia edo sesioa eman zion.* 2 'sesioa'.
armonia 2* e. **harmonia**.
armoniko* e. **harmoniko**.
armosu iz. *Bizk. Beh.* 'gosaria'.
arnari* e. **fruitu**.
arnasa iz. (*arnas* forman erabiltzen da hitz-elkarketako lehen osagai denean: *arnas aparatua*). *Sin.* **hats**.
arnasa batean
arnasa berotu
arnasa berritu
arnasa bete
arnasa bota
arnasa egin
arnasa eman
arnasa estutu
arnasa hartu
arnas hartze 'arnasgora, hasgorapena'.

[1] Arau honek osatu eta eguneratu egiten ditu 46. eta 48. Arauetan argitaratutako Hiztegi Batuko zerrendak, ***arma - arrimu*** tarteko hitzei dagokienez. Arau berria da, beraz, kontuan hartzekoa.

azken arnasa
azken arnasa eman
azken arnasetan egon
arnasaldi
arnas aparatu
arnasatu* e. **arnastu**.
arnasbehar* e. **arnasestu**.
arnasbehera iz. 'arnasbotatzea'.
arnasberritu, arnasberri, arnasberritzen. *da/du* ad.
arnasbide
arnasbotatze
arnasestu
arnasestuka
arnasgarri
arnasgora iz. *Sin.* **hasgorapen**.
arnaska 1 adlag. 'arnasestuka'. 2 iz. 'arnasestua'.
arnasketa
arnastu, arnas(tu), arnasten. *du* ad.
arnegari
arnegamendu iz. *Ipar. Zah.* 'arnegatzea, ukatzea'.
arnegat iz. eta izond. *Zub.* h. **arnegatu**.
arnegatu, arnega, arnegatzen. *du* ad. 'uko egin': *fedea(z) arnegatu zuen.*
arnegatzaile
arnegatze
arnegu
arneguka
arnes iz. 1 (armadura). 2 (tresna). 3 '(pertsonez mintzatuz) frikuna'.
arnika iz. *Arnica montana.*
arno iz. *Ipar.* h. **ardo**.
arnoketa iz. eta adlag. *Ipar.* h. **ardoketa**.
aro 1 iz. 'garaia, sasoia'.
aro 2 iz. 'eguraldia'.
aroi izond. *Zah. g.er.* 'alferra, nagia'.
aroikeria iz. *Zah. g.er.* 'alferkeria'.
arol izond. 'harroa, trinkoa ez dena': *lur arola.*
aroma
aromatiko
arotu 1, aro(tu), arotzen. *du* ad. 'aroa, eguraldia ondu, hobetu'.
arotu 2, aro(tu), arotzen. *du* ad. 'koroatu'.
arotz iz. 1 *Ipar.* eta *Naf.* 'errementaria'. 2 *Heg.* 'zurgina'.
arotzeria iz. *Sin.* **zurgintza**.
arotzia iz. 'arotzeria'.
arozgintza* e. **arotzeria**, **zurgintza**.
arozgo iz. *Ipar.* 'errementariaren lanbidea'.
aroztegi iz. 1 *Ipar.* eta *Naf.* 'errementariaren lantegia'. 2 *Heg.* 'zurgindegia'.
arpan iz. 'trontza-zerra'.
arpanlari iz. *Sin.* **trontzalari**.
arpegi* e. **aurpegi**.
arpegio
arpeu
arpillera
arpin iz. 'plantain handia'.
arpoi
arpoilari
arpoitu, arpoi(tu), arpoitzen. *du* ad. 'arpoiaz jo'.
arra
arra bete

arraba
arrabaska iz. *Ipar.* '(gauza hondatuen) nahaspila'.
arrabaskatu, arrabaska(tu), arrabaskatzen. *du* ad. *Ipar.* 'desegin'.
arraberritu, arraberri, arraberritzen. *da/du* ad. *Zub.* h. **erreberritu, berritu.**
arrabia* e. **errabia.**
arrabiagarri* e. **errabiagarri.**
arrabiatu* e. **errabiatu.**
arrabio iz. *Salamandra sp.*
arrabita iz. (biolin mota).
arrabita-jotzaile
arrabitari iz. 'arrabita-jotzailea'.
arrabol iz. 'oreak lantzeko zurezko tresna zilindrikoa'.
arrabota
arrabots* e. **harrabots.**
arrada 1 adlag. 'betea, baina ez gainezka': *ez daki lakaria arrada ala mukuru izango duen.*
arrada 2 iz. 'badia, portu naturala'.
arrada 3 iz. *g.er.* 'zurrusta; hotsa'.
arradail iz. *Zub.* 'bibelarra'.
arradaka adlag. *g.er.* 'zarata eginez'.
arradaki iz. *g.er.* 1 'arrabola'. 2 (eskalapoiak egiteko tresna).
arradatu, arrada(tu), arradatzen. *du* ad. 1 '(ilea, belarra...) moztu, ageriko zatirik utzi gabe'. 2 'betetako ontzitik mukurua kendu'.
arradatze
arradiza* e. **arraiza.**
arra-egin, arra-egiten. *du* ad. *Ipar. Batez ere Zub.* 'berregin'.
arra-erosi, arra-eros, arra-erosten. *du* ad. *Batez ere Zub.* 'berrerosi'.
arra-erosle iz. *Ipar.* 'berreroslea'.
arra-eroste
arra-erran, arra-erraten. *du* ad. *Zub.* 'berresan, errepikatu'.
arra-ezkondu, arra-ezkon, arra-ezkontzen. *da* ad. *g.er.* 'berriz ezkondu'.
arragoa
arragotu, arrago(tu), arragotzen. *du* ad. *g.er.* 'arragoan garbitu'.
arrahartu, arrahar, arrahartzen. *du* ad. *Zub.* 'berrartu'.
arrai izond. *Lap.* eta *BNaf.* 'alaia'.
arraia 1 iz. 1 h. **marra, lerro, arrasto.** 2 'tantoa errebotean'.
arraia 2 iz. *Raja sp.*
arraie interj. *arraio*-ren leungarria: *zer arraie ari zara?*
arraietan interj.
arra-igorri, arra-igor, arra-igortzen. *du* ad. *Zub.* 'berriro igorri'.
arraiki adlag. *Lap.* eta *BNaf.*
arrail 1 iz. 'arrakala, arraildura'; izond. 'arrailez, arrakalaz betea'. 2 izond.: *mozkor arraila* 'oso mozkorra'.
arrail 2 izond.: *ogi arraila.*
arraildu, arrail(du), arrailtzen. *da/du* ad.
arraildura iz. *Ipar. Sin.* **artesi, arrakala.**
arraileria
arrailgarri izond. 'arrailtzen duena': *tormentu arrailgarrien erdian; gogoeta bihotz-arrailgarriak.*
arrain
arrain(-)salda
arrain-saltzaile
arrain(-)sarda
arraindegi* e. **arrandegi.**
arraindun
arraingorri iz. *Fam Triglidae. Sin.* **perloi.**
arrainkari* e. **arrantzale.**
arrainketa 1 iz. 'arrain-pila'. 2 adlag. 'arrain bila'.
arrainketari iz. 'arrain-saltzailea'.

arrainki iz. 'arrain-haragia'.
arrainontzi
arraintegi iz. 'arrainak hazteko tokia'.
arraintzar iz. *arrain*-en handigarria.
arraio 1 iz. *Batez ere Ipar.* 'izpia'.
arraio 2 interj.
arraiotan interj.
zer arraio!: *zer mutil eta zer arraio!; zer arraio ari zara hor?*
arraioka
arraiopola interj. *arraio*-ren leungarria.
arraitasun iz. *Lap.* eta *BNaf.*
arraitsu izond. 'distiratsua, argia'.
arraitu, arrai(tu), arraitzen. *da/du* ad. *Lap.* eta *BNaf.*
arraitz iz. 'segarria'.
arraiza iz. 'seinalea, aztarna (zauri edo gaixotasun batek utzia)'.
arraize iz. (haize baten izena).
arraizia iz. *Lap.* eta *BNaf. g.g.er.* 'alaitasuna'.
arrakada iz. *Bizk.* (gehienetan *Pl.*) 'belarritakoa'.
arrakala iz. *Bizk.* 'pitzadura'.
arrakalatsu izond. *Bizk.*
arrakalatu, arrakala(tu), arrakalatzen. *da/du* ad. *Bizk.*
arrakasta
arrakastatsu izond.
arralaba iz. *Batez ere Zub.* 'biloba emakumezkoa'.
arrallant izond. *Batez ere Zub.* 'alaia'.
arrama 1* e. **adar**.
arrama 2 iz. '(gizakien, animalien, itsasoaren) oihu edo hots ozena'.
arramaka adlag.
arramaiatz iz. *Zub.* 'ekaina'.
arran iz. *Bizk.* 'joarea, zintzarria'.
arran(-)hots
arranbel iz. 'uztaia, arkua': *arranbel eta geziak.*
arranberritu* e. **erreberritu, berritu**.
arranda iz. *Ipar.* h. **errenta**.
arrandan adlag. 'errentan'.
arrandegi iz. 'arrainak saltzeko denda'.
arrandia
arranditsu
arrangura
arrangura izan *da* ad.
arrangurarazi, arrangurarazi, arrangurarazten. *du* ad.
arrangurati izond.
arranguratsu izond.
arranguratu, arrangura(tu), arranguratzen. *da/du* ad.: *zertaz arranguratzen zara?; euskara-mota horrek arranguratzen nau.*
arranjatu, arranja, arranjatzen. *du* ad. *Ipar.* 'antolatu'.
arrankari iz. *Bizk.* 'amuarraina'.
arrankazi iz. 'arpoia'.
arrano 1 iz. *Aquila sp.* etab.
arrano 2 interj. *arraio*-ren leungarria.
arranotan interj.
arranokume
arranopola *interj. arraio*-ren leungarria.
arranpa iz. *Sin.* **karranpa**.
arranpalo iz. *Bizk.* 'txorimaloa'.
arranparrila
arrantxo iz. *Heg.* (otordu arrunta).

arrantza 1 iz. 'arrain harrapatzea'.
arrantza-ontzi
arrantza 2 iz. (astoarena).
arrantza egin
arrantzaka adlag. '(astoa) arrantza eginez'.
arrantzale
arrantzari iz. *Ipar.* eta *Naf. Sin.* **arrantzale**.
arrantzatu, arrantza(tu), arrantzatzen. *du* ad.
arrantzu
arrapalada iz. *g.er.*: *arrapalada batean, arrapalada hutsean.*
arrapaladan adlag.: *arrapaladan joan da.*
arrapastaka adlag. *g.er.* 'arrapaladan, harrapaka'.
arrapataka adlag. *g.er.* 'arrapaladan, harrapaka'.
arrapazka* e. **harrapazka**.
arrapizte iz. *Zub.*
arrapiztu, arrapitz, arrapizten. *da/du* ad. *Batez ere Zub.* 'berpiztu'.
arrapo
arrapostu iz. *Ipar.* 'erantzuna, ihardespena'.
arrapotsu izond. *Ipar. g.er.* 'apartsua, haguntsua'.
arraro
arraroki adlag. *Ipar.*
arras 1 adlag. 'guztiz, osoki'.
arras 2 *Lap.* (ia beti bigarren osagai gisa erabilia): *lur arras; larru arras.*
arraseko mozketa
arrasaldu, arrasal, arrasaltzen. *du* ad. *Ipar. g.er.*
arrasatu 1* e. **suntsitu**, etab.
arrasatu 2, arrasa, arrasatzen. *du* ad. 'arrasean moztu'.
arraseme iz. *Batez ere Zub.* 'biloba gizonezkoa'.
arraska* e. **arraspa**.
arraskatu, arraska, arraskatzen. *du* ad. 1 'hondatu, ezabatu'. 2 'hatz egin, igurtzi'.
arraso izond. *g.er.* h. **garbi, leun, berdin**, etab.
arraspa
arraspatu, arraspa(tu), arraspatzen. *du* ad.
arraspatze
arrast 1 onomat. 2 iz. *g.er.* 'poxpolua'.
arrasta 1 iz. *Batez ere Zub. g.g.er.* 'gainerakoa': *kantuak eta arrastakoak.*
arrasta 2* e. **epai, agindu**, etab.
arrasta 3 iz. *Ipar.* 'galga, frenoa'.
arrastada
arrastaka
arrastakari
arrastatu 1, arrasta(tu), arrastatzen. *da/du* ad. *Heg.* 'herrestan joan, eraman'.
arrastatu 2, arrasta(tu), arrastatzen. *du* ad. *Ipar.* 'atxilotu'.
arraste iz. *Heg.*
arraste-arrantza
arraste-ontzi
arrastegi
arrastelu
arrasti iz. *Bizk.* 'arrastiria, ilunabarra'.
arrasti on
arrastiri iz. *Ipar.*
arrasto
arrastu, arrats/arrastu, arrasten. *da* edo *du* ad. 'ilundu': *arrastu zenean/zuenean sartu ginen.*
arratoi iz. *Rattus sp.*
arratoi(-)txakur
arrats
arrats apal 'ilunabarra'.
arrats behera 'ilunabarra'.

arratsalde
arratsalde apal 'ilunabarra'.
arratsalde erdi
arratsalde on
arratsaldeko iz.
arratsaldero
arratxa* e. **bolada, aldi,** etab.
arratz iz. 1 'danborra, danbolina'. 2 'lixiba egiteko ontzia'. 3 'otarre estalkiduna'.
arrauka 1 iz. *Festuca pratensis.*
arrauka 2 iz. *Bizk.* 'janari erreen hondakin gozoa'.
arraultza* e. **arrautza.**
arraun
arraunean (ari, ibili,...)
arraunka adlag. 'arraunean eginez'.
arraunkada iz. 'arraun-ukaldia'.
arraunketa
arraunlari
arrausi* e. **aharrausi.**
arrautza
arrautza(-)denda
arrautza-perretxiko *Amanita caesarea.*
arrautzari izond. *g.er.* 'errulea'.
arrautzopil
arrauzkara izond. 'obala'.
arraxin iz. *Ipar. Sin.* **erretxina.**
arraza
arrazadura iz. *Zah.* 'narrioa'.
arrazakeria iz. 'arrazismoa'.
arrazatu, arraza(tu), arrazatzen. *daldu* ad. *Zah.* 'narriatu, hondatu'.
arrazio* e. **errazio.**
arrazional
arrazionalismo
arrazionalista
arrazismo
arrazista
arrazoi iz.: *arrazoia daukazu* h. *arrazoi(a) duzu.*
arrazoi(a) da *g.g.er.* 'bidezkoa da'.
arrazoia eduki *Batez ere Bizk.*
arrazoia eman *Heg.*
arrazoi gaizto 'arrazoi txarra, erantzun desegokia'.
arrazoi izan *du* ad.
arrazoi txar 'arrazoi desegokia, zakarra': *zintzo ari denak ez du arrazoi txarrik merezi.*
arrazoizko
arrazoibide
arrazoidun izond. 'adimenduna'.
arrazoigabe izond. 1 'adimengabea'. 2 'funtsik gabea'.
arrazoigabeko izlag.
arrazoika adlag.
arrazoiketa
arrazoimen
arrazoinamendu iz. *Ipar. Sin.* **arrazoibide.**
arrazoitsu izond. *g.er.*
arrazoitu, arrazoi(tu), arrazoitzen. *du* ad.
arrazoizkotasun
arre 1 izond. eta iz. (kolorea).
arre 2 interj. (agindu hitza).
arreba

arrebaorde
arrebatzako iz.
arrega iz. *Ipar.* 'marrubia'.
arregaketa* e. **ureztapen**.
arregatu, arrega(tu), arregatzen. *du* ad. *Ipar. Zah.* 'ureztatu'.
arregin* e. **arra-egin**.
arreglatu* e. **antolatu, prestatu, konpondu**.
arren
arren egin
arrendu, arren(du), arrentzen. *du* ad. *g.er.* 'arren egin, erregutu, otoiztu'.
arrenka adlag.
arrenkura* e. **arrangura**.
arreo iz. *g.er.* 'ezkonsaria, dotea'.
arres iz. *Zub.*
arreske adlag.
arreske egon
arreske ibili
arreta
arretaz
arretazko
arretasun iz.: *uraren arretasuna.*
arretatsu
arretu, arre(tu), arretzen. *da/du* ad.
arrexka
arrezife iz. h. **uharri**.
arribada iz. 1 *Zub.* '(pastoraletan) arizaleen iritsiera'. 2 '(itsasontzia) portuan geratzea, eguraldi txarra dela eta'.
arribatu, arriba, arribatzen. *da* ad. *Lap.* eta *BNaf.* 'heldu, iritsi'.
arrimarazi, arrimaraz, arrimarazten. *du* ad.
arrimatu, arrima, arrimatzen. *da/du* ad.
arrimu iz. 1 *Heg.* 'laguntza'. 2 *Ipar. Zah.* 'ordena, moldaketa, babesa'.

(Euskaltzaindiak, 2003ko uztailaren 18an, Donostian;
irailaren 26an, Atharratzen eta, urriaren 24an, Bilbon, onartua)

131

HIZTEGI BATUA

arriskatu - askatu[1]

arriskatu, arriska, arriskatzen. *du* ad.
arrisku
arriskuan egon
arriskuan ipini
arriskuan izan
arriskuan jarri
arriskualdi iz.
arriskugarri
arriskutsu
arritmia iz. *Med.*
arritmiko
arro iz.: *Deba ibaiaren arroa.*
arroa iz. (pisu neurria): *hamabi arroako txerria.*
arroaka adlag.
arroba iz. h. **a bildua** (@ ikurraren izena).
arrobatu, arroba(tu), arrobatzen. *du* ad. *Ipar.* 'lapurtu, ebatsi, ostu'.
arrobatzaile iz. *Ipar. g.er.* 'lapurra; harraparia'.
arrobatze iz. *Ipar. g.er.* 'lapurreta'.
arroda iz. *Ipar. Zah.* 'gurpila'.
arroila iz. 1: *aitzineko egunetako euriek izugarrizko arroilak eginak zituzten bidexketan.* 2: *Irunberriko arroila.*
arroitu iz. *Naf.* 'hotsa, zarata; sesioa'.
arroka
arrokarte iz. *Ipar.* 'haitzartea'.
arrokatsu
arrolaka adlag. 'zabuka, balantzaka'.
arroltze iz. h. **arrautza**.
arroltzopil iz. h. **arrautzopil**.
arrondizamendu iz.
arront* e. **arrunt**.
arropa
arropategi
arropatoki* e. **arropategi**.
arrosa
arrosa-landare
arrosa-leiho
arrosa-lili
arrosa-lore
arrosadi iz. *Sin.* **arrosategi**.

[1] Arau honek osatu eta egunératu egiten ditu 48. Arauan argitaratutako Hiztegi Batuko zerrendak, **arriskatua-askatu** tartcko hitzei dagokienez. Arau berria da, beraz, kontuan hartzekoa.

arrosario
arrosario-belar 'aski motza' (*Cynodon dactylon*).
arrosategi iz. *Sin.* **arrosadi.**
arrosatu, arrosa(tu), arrosatzen. *du* ad. *Ipar. Beh.* 'ureztatu'.
arrosel iz. *Pagellus centrodontus.*
arrosetoi* e. **arrosa-leiho.**
arrosondo iz. 'arrosa-landarea'.
arrotz 1 iz. eta izond. 'atzerritarra, atzerrikoa'; 'ezezaguna'. 2 iz. *g.g.er.* 'ostatuz hartzen den pertsona'.
arrotz-etxe *g.g.er.*
arrotz-herri *g.g.er.* 'atzerria'.
arrotzaldi iz. *g.g.er.* 'atzerrialdia, erbestealdia'.
arroxina* e. **erretxina.**
arroz iz. *Sin.* **irris.**
arroz(-)esne
arroztasun
arroztegi iz. 'etxegabeentzat eta izan ohi den ostatu doakoa'.
arroztu, arrotz/arroztu, arrozten. *da/du* ad.
arrubi* e. **arrabio.**
arrubio* e. **arrabio.**
arruda* e. **erruda.**
arruket iz. *Zub.* (uso mota bat).
arrunda iz. *Ipar. Zah.* h. **erronda.**
arrunkeria
arrunki
arrunkide* e. **kide, lagun.**
arrunt
arruntean adlag. 'eskuarki, gehienetan'.
arruntasun
arrunter izond. *Ipar. Zah.* 'arrunta'.
arruntu, arrunt(u), arruntzen. *da/du* ad. 'arrunt bihurtu'.
arruta 1* e. **erruda.**
arruta 2 iz. 'bidaia bat egiteko (gehienetan itsasoan) markatzen den bidea'.
arsaldo iz. 'artaldea'.
arta iz. 'arreta, ardura'.
arta eduki *Zah.* 'arta izan'.
arta hartu 'arta izan'.
arta izan *du* ad.: *nitaz arta duzun Jainkoa.*
artaberde iz. *Sin.* **bazka-arto.**
artabero* e. **artobero.**
artabizar* e. **arto(-)bizar.**
artaburu iz. edo **arto(-)buru.**
artadi iz. 'artasoroa'.
artadun izond. 'arduraduna; arretatsua'.
artaduri* e. **artatsu, artadun.**
artagabe izond. 'arduragabea'.
artagarau iz. *Bizk.* 'artalea'.
artaiztur iz. *pl.* 'ardiak mozteko aizturrak'.
artajorra iz. edo **arto(-)jorra.**
artajorran adlag. 'artoa jorratzen'.
artajorrai iz. 'artoa jorratzeko aitzurra'.
artajorratze
artalanda* e. **arto(-)landa.**
artalasto* e. **arto(-)lasto.**
artalde
artaldekeria
artale
artalor iz. 'artasoroa'.

artalore
artamendatu, artamenda, artamendatzen. *du* ad. *Ipar.* 'gomendatu'.
artamendu
artantzu iz. 'ardi antzua'.
artasoro
artatse iz. *Lit.* 'argi-hastea'.
artatsu izond. *Ipar.* 'arretatsua, arduratsua': *andre artatsua zen hura!; esandakoaren egitera artatsu izan naiz.*
artatsuki adlag. *Ipar. Zah.* 'artoski'.
artatu, arta(tu), artatzen. *du* ad. *Ipar.*: *andre-serorak ditu elizak artatzen.*
artatxe iz. *Bizk.* 'artatxikia'.
artatxiki
artatxori iz. *Bizk.* 'txolarrea'.
artatza* e. **artotza**.
artatzaile iz.: *erien artatzailea.*
artazi iz. *pl. Sin.* **aiztur, guraize**.
artazika adlag. '(dantzako) artaziak eginez'.
artazuriketa
artazuritze iz. edo **arto(-)zuritze**.
arte 1 postpos.: *bihar arte; zu isildu arte.*
arte guztian postpos.: *orain arte guztian; lana bukatu arte guztian.*
arteraino
arte 2 iz. 'tartea, bitartea': *etxetik lantegirako arte horretan gertatua.*
arteetan adlag. *Bizk.* 'bitartean'.
artetan adlag. *Ipar.* 'batzuetan, noizbehinka'.
artetik adlag. *Ipar.* 'bidenabar' (*artetik erran* esapidean erabiltzen da ia beti).
arte 3 iz. 1 'amarrua'. 2 'trebetasuna'. 3 'ertia': *arte-ondarea.* 4 'animaliak harrapatzeko tresna'.
arte eder *pl.*
arte grafiko *pl.*
arte plastiko *pl.*
arte 4 iz. *Quercus ilex.*
arte(a) hartu
artea(k) hartu *Batez ere Bizk.*: *arteak hartu ezinik; eztabaidatzeko artea hartu.*
artean adlag.: *Europa(ren) eta Afrikaren artean; gauza bat beste biren artean jarri; bi aukeraren artean zalantzan; kanpotarren artean gaudenean; malko artean jaioak; zaude ni itzuli artean; artean jaio gabea zen; baina ordua ez zen artean bete; orduan guztia esango dut, baina artean ez.*
neure, bere... artean *Heg.*
artega adlag.
artegai* e. **artelan**.
artegatasun
artegatsu* e. **artega**.
artegatu, artega(tu), artegatzen. *da/du* ad.
artegi
artegintza
arteino* e. **artio, arte**.
arteka 1 iz. 'bi etxeren, hormaren eta abarren arteko tartea'.
arteka 2 adlag. 'noizbehinka, batzuetan'.
arteka-marteka: *arteka-marteka ahaztu egiten zaizkigu kontu hauek.*
artekaketa iz. *Teknol.*
artekari
artekaritza
artekatu 1, arteka(tu), artekatzen. *du* ad. 'tartekatu'.
artekatu 2, arteka(tu), artekatzen. *du* ad. *Teknol.*
arteko iz.
artelan
artelatz iz. *Quercus suber.*
artelazki iz. *Sin.* **kortxo**.
artemein* e. **aurtemein**.

artera* e. **arte**.
arteragoko izlag. *Bizk.* 'lehenagokoa'.
arteria
arterial izond. *Med.*
arteriografia iz. *Med.*
arteriosklerosi iz. *Med.*
artesi iz. *Gip.* eta *Naf.*
artesitu 1, artesi(tu), artesitzen. *da* ad. *Gip.* eta *Naf. Sin.* **arrakalatu**.
artesitu 2 iz. *Gip.* eta *Naf. Sin.* **arrakala**.
artetsi* e. **erdietsi**.
artetsu
artetu 1, arte(tu), artetzen. *da/du* ad. *g.er.* 'artean jarri; bitarteko izan'.
artetu 2, arte(tu), artetzen. *da* ad. *g.er.* 'lasaitu, baretu'.
artez izond. 'zuzena': *biderik artezena aukeratu; artez eta zuzen erabiltzeko.*
artezbide iz. *g.er.*
artezia iz. 'trebetasuna'.
artezilari iz. h. **lehergailu-teknikari**.
artezkari
artezkaritza
artezki 1 adlag. 'trebeki'.
artezki 2 adlag. 'zuzenki'.
arteztasun iz. 'zuzentasuna'.
arteztu, artez(tu), artezten. *du* ad. 'zuzendu'.
artifizial
artifizialki
artifizialtasun
artifizio
artifizios izond. *Zah.*
artifiziotsu izond. *Zah.*
artifiziozko izlag.
artiko izond.: *Ozeano Artikoa.*
artikulatu, artikula, artikulatzen. *du* eta *da* ad. *Teknol., Hizkl.*
artikulazio
artikulu
artikulugile
artile iz.: *artilezko jertsea.*
artileria* e. **artilleria**.
artillari
artilleria
artilun* e. **eklipse**.
artino* e. **artio, arte**.
artio *Batez ere Ipar.* eta *Naf.* 'arte'.
artiodaktilo iz. *Zool.*
artirin* e. **arto(-)irin**.
artisau iz. *Sin.* **eskulangile** (*artisau* hitza berriki asmatua da).
artisautza iz. *Sin.* **eskulan, eskulangintza**.
artista
artistiko
artixot iz. h. **orburu**.
artizar
artizki
artizkune iz. *Gip. g.er.* 'ardiak jeizteko lekua'.
arto
arto(-)bihi *Ipar.* 'artalea'.
arto(-)bizar
arto(-)buru edo **artaburu**
arto(-)irin

arto(-)jorra edo **artajorra**
arto(-)landa
arto(-)landare
arto(-)lasto
arto(-)makila
arto(-)zuritze edo **artazuritze**
bazka(-)arto *Sin.* **artaberde.**
artobeltz iz. *Sin.* **suge-ilar.**
arto-berde* e. **artaberde.**
artobero iz.
artobero-usain
artopil 1 iz. 'arto-opila'. 2 izond. 'behar denean ere larritzen ez dena'.
artos izond. *Ipar. g.g.er.* 'artatsua'.
artoski adlag. *Ipar.* 'artaz, arduraz'.
artotza iz. *Bizk.* 'arto-saila'.
artoxehe iz. *Ipar.* 'artatxikia'.
artritiko
artritis iz. *Med.*
artropodo
artrosi iz. *Med.*
artseniko iz. *Kim.*
arturgi* e. **diamante.**
arturratze iz. *Lit.* 'argi-urratzea'.
artxibaketa* e. **artxibatze.**
artxibarazi, artxibaraz, artxibarazten. *dio* ad.
artxibari* e. **artxibozain.**
artxibategi
artxibatu, artxiba, artxibatzen. *du* ad.
artxibatze
artxibo
artxibozain
artxiduke
artxidukesa
artxipelago iz. 'uhartedia'.
artxipote iz. 'arabazozoa'.
artxipretra* e. **artzapez.**
artxo iz. *Bizk.* 'bildotsa'.
artza iz. 'bahea'.
artzain iz.: *artzain-makila*; *artzain-txabola.*
artzain-joko
artzain-mutil 'artzainaren laguntzailea'.
artzain nagusi
Artzain On *Erl.* 'Jesukristo'.
artzain-txakur
artzain-zaku *Capsella bursa-pastoris.*
artzaingo
artzaintsa iz. *Ipar.* 'andre artzaina'.
artzaintza
artzakur
artzanor iz. (ardi-txakur mota bat): *artzanorak handiak izaten dira.*
artzantza* e. **artzaintza.**
artzapez
artzapez-barruti
artzapezgo
artzapezpiku
artzar iz. *Ipar.* 'ardi zaharra'.
artzarki iz. *Ipar.* 'ardi zaharraren haragia'.

artzatu, artza(tu), artzatzen. *du* ad. *g.er.* 'bahetu'.
artziprestazgo iz. *Heg.* h. **artzapezgo, artzapez-barruti.**
artzipreste iz. *Heg.* h. **artzapez.**
artzobispo iz. h. **artzapezpiku.**
asa interj. *Ipar.*: *asa, zuti hadi!*
asaba
asaberri* e. **aberri.**
asago adlag. *Bizk.* 'urrun'.
asagotu, asago(tu), asagotzen. *da/du* ad. *Bizk.* 'urrundu'.
asai* e. **tuberkulosi.**
asaiatu* e. **saiatu.**
asaldagaitz izond.
asaldagarri izond.
asaldarazi, asaldaraz, asaldarazten. *du* ad.
asaldari izond. eta iz. h. **asaldatzaile.**
asaldatu, asalda, asaldatzen. *da/du* ad.
asaldatzaile izond. eta iz.
asaldatze
asaldazio iz. *Zah.* 'asaldua'.
asaldu
asaldura iz. *Ipar.* 'asaldua'.
asalto* e. **asaldu, eraso, oldarraldi**, etab.
asanblada* e. **batzar, biltzar.**
asanblea* e. **batzar, biltzar.**
asaskaldi iz. *Bizk.* 'atsedenaldia, lasaitasuna': *noizean behin ondo dago asaskaldi bat hartzea.*
asaskatu, asaska, asaskatzen. *da/du* ad. *Bizk.*
asbesto iz. *Sin.* **amianto.**
ase 1, asetzen. *da/du* ad.
ase-ase egin *Heg.*
ase eta bete: *Don Kixotek urdaila ase eta bete zuenean.*
ezin ase iz. eta izond.
ase 2 iz.: *lehengo asea, oraingo gosea.*
ase-goseka: *ahal bezala bizi ziren, ase-goseka.*
asean adlag.: *asean dagoenak lanerako kar gutxi; beti asean bizi diren kondeak.*
asealdi
asearazi, asearaz, asearazten. *du* ad.
asebete 1, asebetetzen. *da/du* ad.
asebete 2 iz.
asebetean adlag.: *ogia asebetean jango duzue.*
asebide iz. 'asetzeko bidea'.
aseezin
aseezintasun
asegaitz izond.
asegarri izond. eta iz.
aseguratu, asegura, aseguratzen. *du* ad.
aseguratzaile
aseguru
aseguru(-)artekari
aseguru(-)etxe
asegurudun
aseguru-konpainia* e. **aseguru(-)etxe.**
aseka iz. *Zub.* 'asebetea, betekada'.
asekeria iz. *Ipar.*
aseki adlag. *Zah.* 'ugari'.
asele iz. *g.er.* 'elezaharra'.
asentamendu* e. **kokagune, kokatze.**
asentatu, asenta, asentatzen. *du* ad. *Zah.* 'finkatu'.

Asentsio 1 iz. *Sin.* **Igokunde, Salbatore.**
asentsio 2 iz. *Artemisia absinthium.*
asentsio-belar
asentu iz. 'oinarria, zimendua, funtsa'.
asepsia
aseptiko
asesiatu, asesia, asesiatzen. *da/du* ad. *Ipar. g.er.* 'ase'.
asesinato* e. **erailketa.**
asetasun
asetu* e. **ase.**
asetzaile
asetze
asexual izond. 'sexugabea'.
asfaltatu, asfalta, asfaltatzen. *du* ad.
asfalto
asfixia iz. *Med.*
ashgabatar (herritarra).
asiar
asignatu* e. **esleitu, izendatu, eman, egokitu.**
asignatura* e. **ikasgai, irakasgai.**
asignazio* e. **esleipen, izendapen.**
asimetria iz.
asimetriko izond.
asimilatu, asimila, asimilatzen. *da/du* ad.
asimilazio
asinkrono
asintota iz. *Mat.*
asiriar
asistitu* e. 1 **lagundu.** 2 **etorri** (edo *joan, izan*).
aska
askabide
askaera
askaezin
askagaitz
askaldu, askal, askaltzen. 1 *du* ad. 'askaria jan'. 2 *da* ad. *Ipar.* 'gosaldu'.
askapen
askarazi, askaraz, askarazten. *du* ad.
askari
askarite iz. *Ipar.*
askatasun
askatu, aska, askatzen. *da/du* ad.

(Euskaltzaindiak, 2003ko urriaren 24an, Bilbon eta, azaroaren 28an; Donostian, onartua)

132
HIZTEGI BATUA
askatzaile - atomatu[1]

askatzaile
askatze
askazi iz. 1 'ahaidea'. 2 'leinua'.
askazigo iz. 'ahaidetasuna'.
aske
askenazi
askespen
asketsi, askets, askesten. *du* ad. 'absolbitu'.
aski 1
aski iritzi: *zure hitzari ez diogu aski iritzi.*
aski izan, aski izaten, aski izango/askiko. *da/du* ad.
aski segurik *Naf.*
aski segur(u) *Naf.*
askitan adlag. 'maiz'.
aski 2 iz. (belar-mota).
askiluze iz. *Elymus repens.*
askimotz iz. *Cynodon dactylon. Sin.* **arrosario-belar.**
askidatu* e. **askietsi.**
askiespen
askieste
askietsi, askiets, askiesten. *du* ad.
askigabe* e. **amaigabe.**
asko
asko aldiz
asko izan, asko izaten, asko izango/askoko. *da/du* ad.
askotan
askotara
askozaz (ere)... -ago
askoz (ere)... -ago
askogura iz. *Bizk.* 1 'oniritzia, maitasuna'. 2 'handinahia'.
askojakin
askonahi iz. 1 'onginahia, maitasuna'. 2 'handinahia'.
askonahiko izlag. *g.er.*
askotariko izlag.: *askotariko industria.*
askotu, asko(tu), askotzen. *da/du* ad. *Zah.* 'ugaritu'.
askotxo
askotza
asma iz. *Med.*
asma-belar 'estramonioa' (*Datura stramonium*).
asmagin iz. *g.er.* 'aztia'.
asmakai iz. *g.er.* 'igarkizuna'.
asmakari iz. 'asmakizuna, aurkikundea'.
asmakeria iz. 1 'asmaketa funtsik gabea'. 2 'kalte egiteko asmatzen den gezurra'.

[1] Arau honek osatu eta egunceratu egiten ditu 48. Arauan argitaratutako Hiztegi Batuko zerrendak, **askatzaile-atomatu** tarteko hitzei dagokienez. Arau berria da, beraz, kontuan hartzekoa.

asmaketa
asmakizun
asmakuntza iz. *g.er.*
asmalan iz.
asmalari iz. 1 *g.er.* 'aztia'. 2 'asmatzailea'.
asmamen
asmarar (herritarra).
asmarazi, asmaraz, asmarazten. *dio* ad.
asmatu, asma, asmatzen. *du* ad.
asmatzaile
asmazio iz. 1 'asmakaria'. 2 'amarrua'.
asmenta* e. **hasmenta**.
asmo 1 (**joan asmoz* e. *joateko asmoz*; **egin asmoz* e. *egiteko asmoz*).
asmotan
asmo 2: *hor egin asmo duzuen lana.*
asmobakar izond.
asmotsu izond. *Batez ere Bizk.*
asots iz. *Naf.* 'zarata'.
asoziatu* e. **elkartu**, etab.
aspaldi
aspaldian
aspaldidanik
aspaldidaniko
aspaldietan
aspaldi honetan
aspaldiko
aspaldiko partez
aspaldion
aspalditik
aspalditxo
aspalditxoan
aspalditxotik
aspaldixko
aspaldixkoan
aspaldixkotik
aspektu iz. *Gram.*
aspel* e. **azpel**.
asper iz. 1 'mendekua hartzea'. 2 *g.er.* 'asperraldia'. 3 *Zub.* 'desira bizia'.
asper egin* e. **asper-asper egin**.
aspergabe izond. *g.er.* 'aspergaitza'.
aspergaitz izond.
aspergarri
aspergarritasun iz.
asperkunde iz. *Goi.* 'mendekua'.
asperraldi
asperrarazi, asperraraz, asperrarazten. *du* ad.
asperrezin izond.
aspertu, asper, aspertzen. 1 *da/du* ad. *Heg.* 'gogaitu, nekatu': *aspertu naiz oraintxe etxe honetan; ez zaitut gehiago aspertuko horrekin.* 2 *zaio* ad. *Ipar. Zah.* 'mendekatu': *aspertu natzaio odoleraino.*
asper-asper egin: *asper-asper egina, asper-asper eginda, asper-asper eginik.*
aspertzaile iz. eta izond. *g.er.* 'mendekatzailea'.
aspertze
aspik* e. **aspis sugegorri**.
aspil* e. **azpil**.
aspiradora* e. **xurgagailu**.
aspiratu* e. (arnasa) **hartu**, (hautsa) **irentsi**, (airea) **xurgatu**; (*Fon.*) **hasperendun egin**, etab.
aspirazio* e. **hasperen**.

aspirina
aspis sugegorri *Vipera aspis.*
assamera (hizkuntza).
astagaitz* e. **hileko.**
astailar iz. *Lathyrus aphaca.*
astakaiku (irain-hitza).
astakardu iz. (kardu-mota txikia).
astakarlo* e. **astakardu.**
astakeria
astakilo
astakirten (irain-hitza).
astako* e. **astoko.**
astakume
astalapiko (irain-hitza).
astalar iz. *Dipsacus fullonum.*
astalikardu iz. *Silybum marianum.*
astalkai
astalkatu, astalka, astalkatzen. *du* ad.
astalketa
astalketari
astama iz. 'astemea'.
astamahats
astamahats ale-beltz *Bryonia alba.*
astamahats ale-gorri *Bryonia cretica subsp. dioica.*
astamakila
astamenda iz. *Menthax rotundifolia.*
astanafarreri
astanar (herritarra).
astaña
astapiper iz. *Polygonum persicaria.*
astapito izond. *Lgart.*
astapotro izond. *Lgart.*
astaputz 1 iz. (onddo mota bat, *Lycoperdon* generokoa). 2 (irain-hitza).
astar iz. 'asto arra'.
astari iz. *Ipar.* eta *Naf. g.er.* 'mataza'.
astasapin
astatipula iz. *Urginea maritima.*
astazain
astazakil (irain-hitza).
astazaldi iz. *Eraik.*
aste
Aste Nagusi
Aste Santu
astearte
astearte inaute
asteazken
astebete iz.: *astebete pasatu zuen Ameriketan*; **astebete bat egon zen gaixorik* e. *astebete egon zen gaixorik.*
asteburu
astegaitz* e. **hileko.**
astegun
astegun buruzuri
astekari
astelegun iz. *Ipar.* eta *Naf.* 'asteguna'.
astelehen
astelehen inaute
asteme iz. 'asto emea'.

astero
asteroide
asteroko iz. 'astekaria'.
asti
astia eman
astia izan
astiz adlag. 1 'geldiro'. 2 'garaiz'.
astialdi
astigar iz. *Acer sp.*
astigmatismo
astiki adlag. *g.er.* 'astiro'.
astilero* e. **ontziola.**
astin izond. 'harroa'.
astinaldi
astinarazi, astinaraz, astinarazten. *dio* ad.
astindu 1, astin, astintzen. *du* ad.
astin-astin egin
astindu 2 iz.: *gaurko guraso askok ere merezi dute astindu ederra.*
astingailu
astinketa iz. *g.er.*
astintasun iz. *g.er.* 'harrotasuna'.
astintzaile
astiro
astiroki adlag. *Ipar. g.g.er.* 'astiro'.
astitsu izond. *Bizk.*
astiune
asto
asto-azienda
asto-laster iz.
asto-proba
astoarrosa iz. *Rosa canina.*
astodun iz. *Bizk.* 'astazaina'.
astoko
astolapiko* e. **astalapiko.**
astomakil* e. **astamakila.**
astoño
astorki iz. *Onobrychis viciifolia.*
astotu, asto(tu), astotzen. *da/du* ad.
astotxo
astotzar
astrapala iz. *Bizk.* 'zarata, zalaparta'.
astro iz. *Sin.* **argizagi.**
astrofisika
astrofisikari iz.
astrolabio
astrologia
astrologo
astronauta
astronautika
astronomia
astronomiko
astronomilari* e. **astronomo.**
astronomo
astrontzi* e. **espazio-ontzi.**
astun
astundu, astun(du), astuntzen. *da/du* ad.
astungarri iz. eta izond. *Anton.* **aringarri.**

astunki adlag.
astuntasun
asturu iz. 'zoria'.
asturugaitz iz. 'zorigaitza'.
asturugaizki adlag.
asuin* e. **asun**.
asun iz. *Urtica*.
asunbeltz iz. *Urtica urens*.
asunciondar (herritarra).
asunto* e. **gai, kontu**.
Asuntzio iz. h. **Jasokunde**.
asurantza iz. *Ipar*. 'asegurua'.
asurantza hartu
asuratu, asura, asuratzen. *du* ad. *Ipar*. 'aseguratu'.
aszensore* e. **igogailu**.
aszeta
aszetika iz.
aszetiko izond.
aszetismo
aszitis iz.
at
atabaka iz. *Batez ere Bizk*.
atabal
atabalari iz. 'atabal-jotzailea'.
atabalatu, atabala, atabalatzen. *du* ad. 'atabala jo'.
ataburu* e. **ateburu**.
ataizean adlag. *g.er*. 'zelatan'.
ataka
atakada* e. **eraso**.
atakatu, ataka, atakatzen. *du* ad. *g.g.er*. 'eraso, oldartu'.
atake iz. *Beh. g.g.er*. 'erasoa'.
atal
atalaga
atalai* e. **talaia**.
atalarri iz. 'atalburua'.
atalase
atalaurre
atalburu 1 iz. 'ateburua'.
atalburu 2 iz. 'kapitulua' (liburuarena, legearena).
ataldu, atal(du), ataltzen. *du* ad. 'ataletan banatu'.
atalka adlag.
atalo iz. *Mola mola*.
atalondo
ataltzain iz. *Ipar. Zah*. 'atezaina'.
ataltze
atan bere* e. **hartan ere**.
atan-otan* e. **hartan-horretan**.
atanbora iz. *g.er*. 'danborra'.
atari
atari-aurre
atariko iz. 'hitzaurrea, sarrera'.
atariratu, atarira(tu), atariratzen. *da* ad. *g.er*.
atarramentu
atarrapuzka 1 adlag. *g.er*. 'zalapartaka'. 2 iz. *g.er*. ' zalaparta'.
atarratu, atarra, atarratzen. *du* ad. *g.er*.
atarte
atasko* e. 1 **(auto) ilara**. 2 **buxatze, buxadura**.

ataurre iz. *g.er.* 'atari-aurrea'.
ataute iz. *Bizk. g.g.er.* 'hilkutxa'.
ataza iz. 'eginkizuna'.
ate 1 iz.
ate-aitzin
ate-albo
ate-gain
ate-joka
ate-leiho 'ateko leihoa'.
ate-oste
ate-zoko
ate-zulo
ate 2 iz. *Zub.* 'meta, pila'.
ateburu
ateetaratu, ateetara, ateetaratzen. *da* ad.
ateismo
ateka 1 adlag. *Zub.* 'multzoka'.
ateka 2* e. **ataka**.
atekatu* e. **atetu**.
ateleka iz. *Zah.* 'errieta'.
atelekatu, ateleka(tu), atelekatzen. *du* ad. 'errieta egin'.
atenastar (herritarra).
atenditu* e. **kasu egin**,...
ateneo
atentatu iz.
atentzio iz. 'arreta': **horrek atentzioa deitu dit* e. *horrek atentzioa eman dit.*
atentzioa eman: *horren edertasunak atentzioa eman dit.*
ateo
atera, ateratzen. *da/du* ad.
(neure, bere...) onetik atera, irten, ilki: *bere (neure, zeure...) onetik atera du (nau, zaitu...).*
aterabide
ateragailu iz.
aterakin iz.
ateraldi
aterarazi, ateraraz, aterarazten. *du* ad.
ateratzaile
ateratze
aterbe* e. **aterpe**.
atergabe
atergabeko izlag.
ateri
ateri egin
ateri egon
ateri izan *da* ad.
aterki
aterki-konpontzaile
aterki(-)ontzi
aterpe
aterpetu, aterpe(tu), aterpetzen. *da/du* ad. 'babestu'.
aterraldi iz. *g.er.* 'aterrunea'.
aterrarazi, aterraraz, aterrarazten. *du* ad. *g.er.*
aterrarte iz. 'aterrunea'.
aterri* e. **ateri**.
aterrune
atertu, ater, atertzen. 1 *du* ad.: *atertzen duenean aterako naiz.* 2 *da* ad.: *haurren negarrak ez ziren gau guztian atertu.*
atertze

ateta iz. *Bizk. g.er.*
atetu, ate(tu), atetzen. *da/du* ad. *Zub.* 'pilatu': *jendea azokan atetu zen.*
atezain
atezain automatiko
atezaindegi
atezaintza
atezatu, ateza, atezatzen. *du* ad.
atezu iz.: *atezuan egon.*
atija iz. *Naf.* 'usina, dominikua'.
atitxatu* e. **(sua) zirikatu.**
atiza iz. *Ipar. Zah.* 'aukera, abagunea'.
atlantiko izond.: *Ozeano Atlantikoa.*
atlas
atleta
atletiko
atletismo
atmosfera
atmosferiko izond.: *motor atmosferikoa.*
atoan adlag. *Bizk. Lgart.* h. **behingoan, berehala.**
atoe* e. **atoi.**
atoi
atoian eraman
atoiontzi
atoiuntzi* e. **atoiontzi.**
atoloi
atomatu, atoma, atomatzen. *du* ad. *Bizk. g.er.* 'eraso'.

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 2003ko abenduaren 19an onartua).

133

NAFARROA BEHEREKO HERRI IZENDEGIA (eta III)

Nafarroa Behereko 6. eskualdea: *Agaramont*

I. Herrien euskal izena

Euskal izena	*Izen ofiziala*	*Herritarra*
Akamarre	Came	akamartar
Bidaxune	Bidache	bidaxundar
Burgue	Bergouey	burguetar
Erango	Arancou	erangoar
Erreiti	Viellenave	erreitiar
Samatze	Sames	samaztar

II. Herrien izen ofiziala

Izen ofiziala	*Euskal izena*	*Herritarra*
Arancou	Erango	erangoar
Bergouey	Burgue	burguetar
Bidache	Bidaxune	bidaxundar
Came	Akamarre	akamartar
Sames	Samatze	samaztar
Viellenave	Erreiti	erreitiar

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 2003ko abenduaren 19an onartua).

134

HIZTEGI BATUA

atomika - aurpegi[1]

atomika* e. **bonba atomiko**.
atomiko izond.: *bonba atomikoa.*
atomismo
atomista
atomizagailu
atomizatu, atomiza, atomizatzen. *du* ad.
atomo iz.: *atomo bonba, atomo egitura.*
atomo(-)masa *Kim.*
atomo(-)zenbaki *Kim.*
atondo
atondu, aton, atontzen. *da/du* ad.
atondura iz.
atonia iz. *Med.*
atorra
atorra hutsean: *goizeko bostak eta atorra hutsean!*
atorra hutsik: *negu gorrian ere atorra hutsik ibiltzen da.*
atorra-has *Ipar.*: *bero honekin atorra-has etorri da.*
atotsi, atots(i), atosten. 1 *dio* ad. *Gip.* 'deitu'. 2 *du* ad. *Gip.* 'erakarri, onartu'.
atralaka iz. *Bizk. g.g.er.* 'liskarra, errieta'.
atralakari iz. *Bizk. g.g.er.* 'liskartia'.
atrapatu, atrapa, atrapatzen. *du* ad. *Bizk.* h. **harrapatu**.
atrebentzia
atrebitu, atrebi, atrebitzen. *da* ad. *Ipar.* edo *Beh.* 'ausartu'.
atributu
atril iz. *Heg.* h. **kantore**.
atrizio iz. *Sin.* **beldur(-)damu**.
atrofia iz. 'endurtzea'.
atrofiatu, atrofia(tu), atrofiatzen. *da* ad. 'endurtu'.
atseden 1 iz.
atseden egin *Bizk.* 'atseden hartu': *atseden egiteko leku egokia da hau.*
atseden hartu
atseden 2, atsedeten. *du* ad. *g.er.*: *atsedeten (egon)* bezalako esapideetan erabilia.
atsedenaldi
atsedenarazi, atsedenaraz, atsedenarazten. *du* ad.
atsedendu, atseden(du), atsedentzen. *da* ad. 'atseden hartu'.
atsedengarri
atsedenleku
atsedentegi iz. *Zah.* 'atsedenlekua, atsedentokia'.
atsedentoki
atsedete iz. *g.er.* 'atsedena, atsedenaldia'.
atsegale 1 iz. *Goi.* 'atseginzaletasuna'. 2 izond. *Goi.* 'atseginzalea'.

[1] Arau honek osatu eta eguneratu egiten ditu 48. Arauan argitaratutako Hiztegi Batuko zerrendak, **atomika-aurpegi** tarteko hitzei dagokienez. Arau berria da, beraz, kontuan hartzekoa.

atsegin izond. eta iz.
atsegin egin
atseginekin adlag. *Ipar.*
atsegin eman
atseginez adlag. *Heg.*
atsegin hartu
atsegin izan *du* eta *zaio* ad.
atsegin-kontentu
atsegin-poz
atsegin(-)sari 1 adlag. 'doan'. 2 iz. 'eskupekoa, erregalua'.
atseginaldi
atseginbide iz. *g.er.*
atsegindu, atsegin(du), atsegintzen. *da/du* ad.
atsegindun izond. *g.er.*
atsegingarri
atseginkeria iz. *g.er.*
atsegintasun
atsegintegi iz. *g.er.*
atsegintoki
atsegintsu
atseginzale
atseginzaletasun
atsekabe
atsekabe(a) eman
atsekabe(a) hartu
atsekabean lagundu (doluminetan): *atsekabean laguntzen dizut.*
atsekabe egin *Zah.* 'atsekabetu'.
atsekabedun izond. eta iz. *g.er.* 'atsekabetua'.
atsekabegarri iz. eta izond. *Zah.*
atsekabetsu
atsekabetu, atsekabe(tu), atsekabetzen. *da/du* ad.
atsekabeztatu* e. **atsekabetu**.
atsekaitz 1 iz. *g.er.* 'atsekabea'. 2 izond. *g.er.* 'gozakaitza'.
atsitu izond. *Batez ere Bizk. Sin.* **kirastu**.
atso (hitz markatua da, gutxiespen balioa du eskuarki, eta ezin erabil daiteke *adineko*-ren sinonimo oso balitz bezala).
atso-agure (*pl.* da gehienetan).
atso(-)besta *Naf.*
atso(-)ipuin
atso sorgin
atsokeria iz. 'sinetsi behar ez den ipuina edo kontua'.
atsolor iz. *Gip.: erditu berriari atsolorra egin.*
atsotasun
atsotitz
atsotizlari iz. *g.er.* 'atsotitzak aztertzen dituen pertsona'.
atsotu, atso(tu), atsotzen. *da* ad.
atu* e. **hatu**.
atuan* e. **atoan**.
atun 1 iz. *Thunnus.*
atun(-)txori *Sternina paradisea.*
atun 2 iz. *Zah.* 'ohitura'.
atungorri iz. *Thunnus (Thunnus) thynnus. Sin.* **hegalabur**.
atunketa iz. 'atunaren arrantza'.
atunketari
atuntxiki iz. *Sarda sarda.*
atunzuri iz. *Thunnus (germo) alalunga. Sin.* **hegaluze**.
aturatu, atura, aturatzen. *du* ad. *Bizk.* 'norbaitekin edo zerbaitekin ezin ezer lortu, ezin ezer burutu' (batez ere ezezkoetan erabilia): *ume honekin ezin dut aturatu.*

atx interj. (harridura, ezustea, mina adieraztekoa).
atx egin
atxakia* e. **aitzakia**.
atxapar iz. *Lonicera sp.*
atxeki* e. **atxiki**.
atxengi* e. **borragoma**.
atxeter iz. *Ipar. g.er.* 'sendagilea'.
atxiki 1, atxiki, atxikitzen. 1 *zaio* ad.: *hormari atxikitzen zaion huntza bezala.* 2 *du* ad.: *hitza atxiki zuen.*
atxiki 2 iz. 'joko zikina'.
atxiki handi (pilota-joko bat).
atxiki txiki (pilota-joko bat). *Sin.* **joko garbi**.
atxikiarazi, atxikiaraz, atxikiarazten. *dio* ad.
atxikidura
atxikimendu
atxikipen iz. *Admin.*
atxikitasun
atxikitzaile
atxilo
atxilo egin
atxilo egon
atxilo ekarri
atxilo hartu
atxiloketa
atxilotu, atxilot(u), atxilotzen. *du* ad.
atxilotze
atximur
atximur egin
atximurka
atximurka egin
atximurkada
atximurkatu, atximurka(tu), atximurkatzen. *du* ad.
atximurtu* e. **atximurkatu**.
atxitu* e. **atzitu**.
atxitzaile* e. **atzitzaile**.
atxitze* e. **atzitze**.
atxo iz. *Lgart.* '*atso*-ren era adierazkorra'.
atxon iz. *Batez ere Naf.* 'urrina'.
atxurdin* e. **haitzurdin**.
atzamar iz. 1 h. **atzapar**. 2 *Bizk.* 'hatza'.
atzamar(-)oskol *Bizk.* 'azazkala'.
atzamartu* e. **atzaparkatu**.
atzandel iz. *Bizk.* eta *Gip.* 1 'titarea'. 2 'hatzetan babesgarri gisa jartzen den zorroa'.
atzapar iz.: *atzaparra bota*; *atzaparra erantsi.*
atzapardun
atzaparka
atzaparka egin
atzaparkada
atzaparkari
atzaparkatu, atzaparka(tu), atzaparkatzen. *du* ad.
atzaparpe (batez ere leku-denborazko atzizkiekin erabiltzen da, gehienetan *atzaparpean* forman).
atzapartsu
atzapartu* e. **atzaparkatu**.
atzapartzar
atzar 1 izond. *Ipar. g.er.* h. **atzarri**.
atzar 2 iz. *BNaf. g.er.* 'ardi zahar antzu eta haragitarako gizendua'.
atzarki iz.
atzarrarazi, atzarraraz, atzarrarazten. *du* ad. *Ipar.*

atzarrarazle
atzarri 1, atzar, atzartzen. *da* ad.
atzarri 2 izond.
atzartasun
atzartu, atzar(tu), atzartzen. *da* ad.
atzartze
atzazal iz. *Batez ere Bizk.* h. **azazkal**.
atzazkal* e. **atzoskol, azazkal**.
atze 1 iz.
atzea eman
atzean adlag.
atze-atzeka adlag.: *atze-atzeka hasi, ibili, sartu.*
atze-aurre iz. *pl.*
atzeko izlag.
atzeko alde
atzekoz aurre adlag. *g.er.* 'atzekoz aurrera'.
atzekoz aurrera
atze 2 izond. 'ahaidea ez dena; arrotza'.
atzealde
atzeka 1 izond. 'lagunartea saihesteko joera duena'.
atzeka 2 adlag. 'atzera eginez; atzea emanez'.
atzekari iz. *Mat., Fil., Hizkl.*
atzeki iz. *g.er.* 'isatsa'.
atzeko iz. 1 'lemazaina, ontziko nagusia'. 2 *g.er.* 'arrotza'.
atzelari iz. 'kiroletan atzean jokatzen duen jokalaria'.
atzemaile izond. eta iz. *Ipar.*
atzeman, atzematen. *du* ad.
atzemanarazi, atzemanaraz, atzemanarazten. *dio* ad.
atzemanka adlag.
atzemate
atzen ord. *Bizk.* eta *Gip.* 'azkena'.
atzenean adlag. 'azkenean'.
atzeneko izlag. 'azkeneko'.
atzenengo izlag. 'azkeneko'.
atzenez adlag. 'azkenez'.
atzenarazi, atzenaraz, atzenarazten. *du* ad.
atzendu, atzen(du), atzentzen. *da/du* ad.: *euskara atzendurik zuen, nahiz ez erabat ahazturik.*
atzenkor izond. 'ahanzkorra'.
atzera 1 adlag.: *atzera jo.*
atzera-aurrera 1 iz. 2 adlag.: *atzera-aurrera ibili da.*
atzera egin *Sin.* **gibelerat egin**.
atzera gelditu: *ez da atzera gelditzen diren horietakoa.*
atzera 2 adlag. 'berriro, ostera'.
atzera egin (berriz egin).
atzera ekarri
atzera esan
atzera etorri
atzerabide
atzeragarri 1 iz. *g.er.* 'oztopoa'. 2 izond. *g.er.* '(zerbait) atzeratzen duena'.
atzerago
atzeraka
atzeraka egin
atzerakada
atzerakarga
atzerako 1 iz. *g.er.* 1 'itzultzen den diru xehea'. 2 'itzulbidea'.
atzerako 2 iz. 'atzerakuntza, uzkurtasuna': *atzerakoa ematen du inoren lanetan sartzeak.*
atzerakoi

atzerakoikeria
atzerakoitasun
atzerakuntza
atzerapauso
atzerapen
atzerarazi, atzeraraz, atzerarazten. *du* ad.
atzeratasun iz. 1 'lotsa, uzkurtasuna'. 2 '(pertsonen, herrien) atzerapena'.
atzeratu, atzera(tu), atzeratzen. *da/du* ad.
atzerri
atzerrialdi iz. *Sin.* **erbestealdi**.
atzerriratu, atzerrira(tu), atzerriratzen. *da/du* ad.
atzerritar
atzerritartasun
atzesku
atzetiko iz. 1 'jarraitzailea'. 2 'ondorengoa'.
atzetu, atze(tu), atzetzen. *da* ad. *Ipar. g.er.* 1 'atzerriratu'. 2 'arroztu'.
atzimurtzi iz. *g.er.* 'zimikoa'.
atzipe iz. *g.er.* 'engainua'.
atzipe egin* e. **atzipetu**.
atzipetu, atzipe(tu), atzipetzen. *du* ad.
atzipetzaile
atzitu, atzi, atzitzen. *du* ad. 'atzeman': *bi erbi atzitu dituzte oihanean.*
atzitzaile
atzitze
atzizki
atzo: *atzoz gero* edo *atzo ezkero.*
atzoko 1 izlag. 2 adlag.: *atzoko bukatua behar genuena gaur bukatuko dugu.*
atzoskol iz. *Bizk.* 'azazkala'.
au 'txakurraren zaunkaren onomatopeia'.
aube iz. *Bizk.* 'amaginarreba'.
audientzia iz. *Zah.* 1 h. **auzitegi, entzutegi**. 2 h. **entzuleria, entzuleak**. 3 h. **entzunaldi**.
audiobisual izond. h. **ikus-entzunezko**.
audiograma iz. *Fis.*
audiologia iz. *Med.*
audiometria iz. *Fis.*
auditorio 1 iz. *Zah. g.er.* 'entzuleak, entzuleria'.
auditorio 2* e. **entzunareto, auditorium**.
auditorium iz. *Sin.* **entzunareto**.
aufa interj.
auhen
auhendagarri
auhendatu, auhenda, auhendatzen. *du* ad.
auhenka
aujame iz. *Batez ere Zub. g.er.* 'mamua'.
auka 1 iz. 'alga'.
auka 2 iz. 'ahotza, gari-alearen azala'.
auka 3 adlag. 'au eginez, zaunkaka'.
aukera iz.: *aukeraren maukera, azkenean okerra.*
aukerako izlag. 1 'aukeran dagoena'. 2 'egokia, bikaina'.
aukera-maukera
aukeran
aukerabide
aukeraketa
aukerakizun iz. *g.er.*
aukerakotasun
aukeramen
aukerarazi, aukeraraz, aukerarazten. *dio* ad.

aukeratu, aukera(tu), aukeratzen. *du* ad.
aukeratzaile
aukeratze
auki iz. *Bizk.* eta *Gip. g.er.* 'mihura'.
aulki
aulkidun izond. *g.er.: euskaltzain aulkiduna.*
aulkigile
aulkigin* e. **aulkigile.**
aulkigintza
aulkitxo
auma iz. *Bizk.* 'antxumea'.
aunatu* e. **unatu.**
aunitz h. **anitz.**
auno egin* e. **anu egin, unatu.**
aupa
aupada
aupadaka
aupats iz. *Bizk.* 'korrokada'.
aupatu, aupa(tu), aupatzen. *du* ad.
aurbera iz. *Bizk.* 'aldapa'.
auria iz. 'ulua'.
aurikula iz. (bihotzaren partea).
aurio 1 iz.' urre-txoria' (*Oriolus oriolus*). 2 izond. '(haur) geldoa'.
aurizki, aurizkitzen. *du* ad. *Zah.* 'oinkatu, zapaldu'.
aurka
aurka egin
aurkako
aurkakotasun
aurkapen iz. *Zuz.*
aurkari
aurkaritza
aurkatasun* e. **aurkakotasun.**
aurkaz* e. **aurkez.**
aurkez adlag. 'aurrean, aurrez aurre': *jauretxearen aurkez eseria zegoen.*
aurkez aurke 'aurrez aurre'.
aurkezle
aurkezpen
aurkeztaile* e. **aurkezle.**
aurkeztatu, aurkezta, aurkeztatzen. *du* ad. *g.er.* 'irudikatu'.
aurkezte
aurkeztu, aurkez(tu), aurkezten. *da/du* ad.
aurki 1 iz. (*ifrentzu*-ren aurkakoa).
aurki 2 adlag. 'laster'.
aurki 3 adlag. *Bizk.* 'noski, antza, dirudienez'.
aurkiarazi, aurkiaraz, aurkiarazten. *du* ad.
aurkiberri iz. *Batez ere Ipar.* 'aurkikundea'.
aurkibide
aurkientza* e. **aurkintza.**
aurkigaitz izond. *g.er.: liburu aurkigaitzak.*
aurkigarri iz. *Zah. g.er.* 'aurkibidea'.
aurkikunde
aurkikuntza
aurkile iz. *g.er.* 'egilea, autorea'.
aurkimen iz. *g.er.* 'aurkikundea'.
aurkintza
aurkitegi
aurkitu, aurki(tu), aurkitzen. *da/du* ad.

aurkitzaile
aurkitze
aurpegi

aurpegia atera 'aurpegia eman, (norbaiten) alde egin': *guk ere aurpegia atera behar dugu maisuaren alde.*
aurpegi(a) eman
aurpegia izan *Heg.*: *eskatzeko aurpegirik ez dutelako, laguntzarik gabe gelditu dira.*
aurpegian eman *Zah.* 'aurpegira eman'.
aurpegira bota
aurpegira eman
aurpegira esan *Heg.*
aurpegiz aurpegi
aurpegiz ezagutu

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 2003ko abenduaren 19an eta, Donostian, 2004ko urtarrilaren 30ean onartua).

BATZAR-AGIRIAK

Bilbon, 2003.eko ekainaren 27an

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua,
Henrike Knörr, euskaltzainburuordea,
Xabier Kintana, idazkaria,
Jose Antonio Arana-Martija, diruzaina,
Patxi Altuna,
Miren Azkarate,
Jean Louis Davant,
Andolin Eguzkitza,
Patxi Goenaga,
Andres Iñigo,
Emile Larre,
Patxi Ondarra,
Txomin Peillen,
Pello Salaburu,
Andres Urrutia,
eta Piarres Xarritton euskaltzainak.

Ezin etorriak eta ahalak: Juan Mari Lekuona, ahala Jean Haritschelharri; Beñat Oihartzabal, ahala Jean Haritschelharri; Juan San Martin, ahala Jose Antonio Arana-Martijari; I. Sarasola, ahala P. Salabururi; Patxi Zabaleta, ahala Andres Iñigori. Bilera osoan egoterik ez duela eta, A. Urrutiak, alde egitean, bere ahala X. Kintanari utzi dio.

Batzarra goizeko 10,05ean hasi da Bilbon, Euskaltzaindiaren egoitzako batzar aretoan, ezkerreko zutabean ageri diren euskaltzainak bertan direla.

1. Akta onartzea

Maiatzeko batzarraren akta oharrik gabe onartu da.

2. Eskuartekoak

2.1. R. de Rijk-en heriotza

Rudolf de Rijk nederlandar euskalariaren heriotzaren berri eman da, 2003/6/15ean gertatua. Euskaltzaindiak haren alargunari, Virginia Chang de Rijk andreari doluminezko telegrama bidali dio. Ondoren, P. Salaburuk, alargunarekin izandako elkarrizketa azaldu eta hildakoaren azken nahia haren errautsak Euskal Herrian, Urkiolako parke naturalean barreiatuak izatea izan dela esan du, lagun arteko giroan. Helburu horretarako Virginia andrea uztailean Euskal Herrira etorriko da. Euskaltzaindiak omenaldi horretan parte hartzeko gogoa erakutsi du.

2.2. Patxi Salaberri Zaratiegiren unibertsitate-kargu berria

Bestalde, Nafarroako Unibertsitate Publikoaren errektore berriak, Pedro Burillo jaunak, Patxi Salaberri Zaratiegi euskaltzain urgazlea Hizkuntza plangintzarako arduradun izendatu duela jakinarazi da. Zorionak bidaltzea erabaki da.

2.3. EITB-rekiko hitzarmena

Jean Haritschelharrek Euskaltzaindiak ekainaren 13an, Bilboko egoitzan EITBrekin lankidetzarako akordioa sinatu duela adierazi du. Testua euskaltzainen artean banatu da.

2.4. Euskaltzaindiaren zerbitzu eguneratuak

Ondoren J.L. Lizundiaren gutuna irakurri da, Euskaltzaindiaren zerbitzuen argibide eta e-mail eguneratuekin.

2.5. Kudeaketa eta Idazkariordetzaren arteko banaketa-proposamena

Era berean, bere kargu uztea dela eta, J.L. Lizundiak proposamen bat aurkeztu du orain arte berak zeramatzan kudeaketa eta idazkariordetza banatzea gomendatuz. Zuzendaritzak bezperan onarturiko testu hori euskaltzainen artean banatu da. Euskaltzainburuak formula hau 2004. urtearen amaierara arte, oraingo zuzendaritzak bere agintaldia bukatu arte, alegia, baliagarria dela uste du. Halere, P. Salaburuk ez deritzo ondo, eta Euskaltzaindian kanpotik helduriko jende berria behar dela uste du. Arana-Martijak kudeatzaile-idazkariorde arteko koordinatzaile baten premia ere dakusa, baina oraingoz euskaltzainburuaren bidez gauzak hurrengo zuzendaritzari uztea pentsatzen du. P. Salaburuk gogoratu du Jaurlaritzak egindako auditorian Euskaltzaindiak gerente bat behar duela eta hori kontuan eduki behar litzatekeela hurrengo birmoldaketarako.

2.6. *Euskal Herria* izenari buruzko argitasunak

Mª Angeles Iztueta Hezkuntza Sailburuak Unai Ziarreta Bilbaoren bidez Euskaltzaindiari egindako eskaria irakurri da, *Euskal Herria* izenari buruzko azterketa eta txostena eskatuz. Onomastika batzordeari hori lehenbailehen egiteko ardura eman zaio.

3. J. M. Satrustegi euskaltzainaren hutsunerako euskaltzaina hautatzea

J. M. Satrustegi euskaltzainaren heriotzak Akademian sorturiko hutsunea betetzeko, arautegiak agintzen duen epean kandidatu bakarra aurkeztu da. Hautatzeko egin beharreko botazioa eginda, emaitza hauek izan dira: 19 boto alde eta 2 zuri. Hortaz, J.L. Lizundia Askondo jauna euskaltzain oso izendaturik gelditu da. Berari horren berri eman ondoren, batzar aretora etorri da, eta euskaltzainburuak akademiko guztien izenean zorionak eman dizkio.

3. Hizkuntza arauak.

3.1. Onomastika.

Batzar aretora Mikel Gorrotxategi, Onomastika Saileko idazkaria, sarturik, «Nafarroa Behereko herri izendegia (Amikuze)» zerrendari eginiko oharrak aztertu dira. Zubereraren ü fonema Zuberoatik kanpoko herrietan ere grafikoki adieraztea komeni den ala ez, eztabaida luzea izan da, hor, J.L. Davant, Tx. Peillen, P. Salaburu, A. Eguzkitza, P. Xarritton, A. Iñigo, M. Gorrotxategi eta X. Kintana arituz. Azkenean, ondoko forma hauek onartu dira: *Amikuze (amizkutar), Atzümarta (altzümartar), Amendüze (amendüztar), Garrüze (garrüztar)* eta *Lüküze (lüküztar),* eskualde mailan *Amiküze* aldaera ere erabil daitekeela gaineratuz.

Ondoren, Onomastika batzordearen ordezkariek «Aita Santuen zerrenda» aurkeztu dute, euskaltzainek oharrak uztailerako bidal ditzaten.

3.2. Hizkuntza Arauak: Hiztegi Batua

P. Salabururen zuzendaritzapean, **arbiska-arlotetze** zerrendako hitzak eta hauei egindako oharrak aztertzen segitu da, **ardi**-tik hasita.

* * *

Bilera 1,30etan eten da, eta euskaltzainak beheko solairuko hitzaldi aretora jaitsi dira. Han Euskaltzaindian lanean arituriko 34 urteen oroigarri, Jean Haritschelharrek pergamino bat eman dio J.L. Lizundiari, izkribu honekin: «Euskaltzaindiak Jose Luis Lizundia Askondo lankide jaun leialari, erakunde honetan 1969-2003 urteetan egindako lan baliotsuaren esker ona adierazteko pergamino hau eskaintzen dio. Bilbon, 2003.eko ekainaren 27an», Euskaltzainburuak eta Idazkariak sinatua.

Ondoren, Pruden Gartzia Azkue Bibliotekako Zuzendariak katalogatu berri duten *Euskera* agerkariaren berri eman die euskaltzainei, Internet-en *Euskera*-ko lanak eta egileak bilatzeko modua ere azaldu eta haien galderei ere erantzunez.

Azkenik, Luis Badosa jaunak, margolari eta Euskal Herriko Unibertsitateko Arte Ederren Fakultateko irakasleak, berak egindako koadro bat eskaini dio oparitzat Euskaltzaindiari, eta antze-lan horren esangura eta sinbolismoa azaltzean obra hau Akademiak eduki beharko lukeen arte-bilduma osatzeko lagungarri izatea espero duela esan du. Euskaltzainburuak, eskerrak eman ondoren, liburu batzuk eskaini dizkio.

Arratsaldean, bazkalondoan, 4,30etan goizeko lexiko-lanarekin lanean segitu da. Goizeko zerrendari jarraikiz, **ariel**-erainoko hitzak aztertu eta onartu dira.

6. Osasun-arloko zerbitzu eta leku batzuen hitz zerrenda

Osasun-arloko zenbait zerbitzu eta leku-izendapen izeneko zerrenda, A. Eguzkitzak prestatua, banatu da euskaltzainen artean. Joan den abenduan, Laudion egin zen osoko bilkuran osasun arloko hitzei buruzko eztabaida izan zen, eta A. Eguzkitzak arlo horretako hitzak bilduko zituela adierazi zuen, eta oraingoan emaitza horren berri eman die euskaltzainei.

Bukaeran Rikardo Badiola Argitalpen eragileak honako liburu hauek banatu ditu euskaltzainen artean: *Euskera* 2002, 2; BBK-Euskaltzaindia sariak 2002: Toribio Altzaga teatro saria, Mikel Zarate saio saria eta Txomin Agirre eleberri saria.

Batzarra arratsaldeko 6,15ean amaitu da.

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Xabier Kintana,
idazkaria

Donostian, 2003.eko uztailaren 18an

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua,
Xabier Kintana, idazkaria,
Jose Antonio Arana-Martija, diruzaina,
Beñat Oihartzabal,
Patxi Altuna,
Andolin Eguzkitza,
Andres Iñigo,
Emile Larre,
Joan Mari Lekuona,
Jose Luis Lizundia,
Patxi Ondarra,
Txomin Peillen,
Pello Salaburu,
Juan San Martin,
Piarres Xarritton
eta Patxi Zabaleta euskaltzainak, eta
Juan Jose Zearreta, kudeatzailea.

Ezin etorriak eta ahalak: Jean Louis Davant; Henrike Knörr, ahala J.A. Aranari emanez; eta A. Urrutia, ahala X. Kintanari utzirik.

Batzarra goizeko 10,18an hasi da Donostiako Diputazioan, ezkerreko zutabean ageri diren euskaltzainak bertan direla.

1. Akta onartzea

Ekaineko batzarraren akta oharrik gabe onartu da.

2. Hizkuntza arauak:

Hiztegi Batua: ***arbiska-arlotetze*** zerrendaren segida. P. Salabururen gidaritzapean ***ari izan***-etik hasi da eztabaida.

2. Onomastika:

Aita santuen zerrendari egindako oharrak aztertzea.

X. Kintanak *Higinio* eta *Joan-Joanes* izenei egindako oharrak ikusi eta ontzat hartu dira.

3. *arma-arrimu* zerrenda aztertzea. armada-tik *arrane*-rainoko berbak ikusi dira.

Arrimugarri-askatu eta ***askatzaile atomatu*** zerrendetako oharrik gabeko zerrendak onartu dira.

Euskaltzaindiaren izaera eta finantzabideak txostena aurkeztu eta irakurtzea. Idazkariak lehen partea irakurri du eta ondoren J.J. Zearretak azaldu du aurrekontuen arlo ezberdinak nolako marko juridikoren barruan eta nolako finantza iturriekin hornitu behar diren. Euskaltzainei honi buruzko oharrak datorren irailaren baterako idatziz bidaltzea eskatu zaie.

P. Zabaletak Felipe Saraguetak europar harremanez egindako txostena euskaltzainen artean banatzea eskatu du. Datorren astean bidaltzea erabaki da. Aurrekontuen atalak direla eta, liburuen salmentetatik lorturiko dirua ere kontuan hartu beharko genukeela esan du P. Zabaletak. J.J. Zearretak, erantzunez, esan dio maiz ezin dugula babes osoa lortu, eta kostuaren erdia Euskaltzaindiak ipini behar duenez, hurrengo urterako zer eta nola argitaratuko den ezina dela aldez aurretik jakitea.

2004. urteko aurrekontuez lehen proposamena

J.J. Zearretak aurkeztu eta azaldu du, arlo ezberdinetako xehetasunekin, eta egin zaizkion galderak erantzun ere bai.

Eskuartekoak

J.L. Lizundiaren izendapenaren berri ematea. Haren gutuna jaso da, eskerrak emanez eta onartu egiten duela adieraziz. Era berean bere sarrera-hitzaldia 2004ko udaberri aldera egiteko asmoa duela azaldu du.

Rudolf de Rijk-en omenaldia, haren errautsak Urkiolan barreiatzeko

Uztailaren 26an, arratsaldeko 7etan. Euskaltzainburuak euskaltzain guztiak gomitatu ditu. J.L. Lizundiak ospakizunaren azalpenak eman ditu. P. Salaburuk protesta egin du, alargunaren asmoa zeremonia pribatua egitea zela esanez. Idazkariak Chan-de Rijk andreak egindako gutuna eta beronen onespena azaldu ditu. P. Zabaletak bere desadostasuna agertu du Euskaltzaindia baztertu nahi izateagatik.

Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza Sailaren eskaria *Euskal Herria* hitzaz

J.L. Lizundiak eskari honen arrazoia azaldu du. Ondoren, A. Iñigok Onomastika batzordeak prestaturiko testua irakurri du, eta J.A. Aranaren eta Xarrittonen zenbait aipamen eta zuzenketarekin, txostena ontzat eman da.

Frantziako itzulia

Euskaltzainburuak horren berri eta dossierra azaldu du, Baionako alkateari egindako gutuna irakurriz.

Era berean, J. Haritschelharrek Frantziako Barne Arazoetarako Ministroari, Sarkozi jaunari egindako gutuna ere irakurri du, Euskaltzaindiaren eta euskararen ezagutza Frantzian eskatzeko.

Kudeatzailearen eta idazkariordearen izendapenaren berri ematea

Aurreko batzarrean erabaki bezala, J.L. Lizundiaren jubilazioagatik hutsik geldituriko kargua bitan banatuz, Euskaltzaindiaren Zuzendaritzak bere azken bileran (03-VII-17) kudeatzaile-kargurako Juan Jose Zearreta Urigoitialdekozea jauna eta idazkariorde-kargurako Pello Telleria Zeberio jauna izendatzea erabaki duela jakinarazi du.

Bestelakorik

Antonio Arrue euskaltzainaren urteurrena dela gogoratu du P. Xarrittonek.

Bilkura arratsaldeko 3etan amaitu da.

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Xabier Kintana,
idazkaria

Atharratzen, 2003.eko irailaren 26an

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua,
Henrike Knörr, euskaltzainburuordea,
Xabier Kintana, idazkaria,
Jose Antonio Arana-Martija, diruzaina,
Beñat Oihartzabal, Iker sailburua,
Andres Urrutia, Jagon sailburua,
Andolin Eguzkitza,
Andres Iñigo,
Emile Larre,
Jose Luis Lizundia,
Txomin Peillen,
Pello Salaburu,
Ibon Sarasola,
eta Piarres Xarritton.
Pello Telleria, idazkariordea et
Juan Jose Zearreta, kudeatzailea,
zegozkien gaietan.

Ezin etorriak eta ahalak: M. Azkarate (ahala P. Salabururi), J.L. Davant, P. Goenaga (ahala P. Salabururi) eta Juan Mari Lekuona (ahala J. Haritschelharri).

Batzarra goizeko 9,30etan hasi da Atharratzeko Udaletxeko batzar aretoan, ezkerreko zutabean ageri diren euskaltzainak bertan direla.

1. Akta onartzea

Uztaileko batzarraren akta oharrik gabe onartu da.

2. Euskaltzainburuak A. Eguzkitzak hizkuntzalaritza-katedra lortu duela jakinarazi du, eta zorionak ematea erabaki da.

J.L. Davant-en giltzurruneko eritasunaren berri ere eman du, behin ospitaleratuz gero hobera egin duela azalduz.

3. «Euskaltzaindia: izaera eta finantza-bideak» txostenari P. Salaburu egindako oharrak banatu dira, eta ***Euskal Herria*** hitzari buruzko txostena ere bai.

4. 2004ko aurrekontuak onartzea:

J.J. Zearreta kudeatzaileak Zuzendaritzak onartutako aurrekontu txostena irakurri eta kontuak nola egituratu diren xeheki azaldu du, eta egin zaizkion galderak erantzun ditu.

Euskaltzainburuak azaldu du aurrekontuen banaketa honetan Euskaltzaindiaren ohiko aurrekontu arrunta Eusko Jaurlaritzak eta Diputazioek osorik ordaintzea aurreikusten dela, gainerakoa, egitasmo-proiektu eta beste laguntzekin estaltzeko, diputazio, sail eta enpresekin egindako hitzarmen berezien bidez.

P. Xarrittonen ustez, argitalpen arruntetan, ohiko argitalpenez gainera, batzordeetako lanak ere sartu beharko lirateke. Babesa lortutakoak sartuko direla argitu zaio.

B. Oihartzabalek edizio kritikoak egiteko finantziazioaren arazoa mahairatu du, eta horrek konponbidea beharko lukeela.

P. Salaburuk dio agintariei esan behar zaiela aurrekontu hauek trantsiziozkoak direla, behin-behinekoak, eta hurrengoetan ukitzekoak. Bere ustez, Euskaltzaindiak ez dio gizarteari itzultzen hartzen dituen diruen adinako emaitzarik. Hiztegigintza gehiago landu beharko litzateke. Oraingo aurrekontuetan beldur da datorren urtearen bukaeran Euskaltzaindia berriz ere zorretan izanen dela. Ondoren zenbait partidaren argitasunak eskatu ditu. J.J. Zearretak erantzun ditu.

H. Knörr eta A. Urrutia ez datoz bat P. Salabururekin Euskaltzaindiak gizarteari emaitza urriegiak eskaintzen dizkiolako kontuan. Hizkuntzaren batasunaren gidaria, zazpi herrialdeen batasunaren isla, nazio osoaren aurreko hizkuntz erantzulea izateaz gainera, dituen baliabideen araberako lan garrantzitsua egiten dihardu lexikografian, gramatikan, onomastikan, toponimia finkatzen eta dialektologian, bestela inola ere egingo ez liratekeenak.

Euskaltzaindiaren lanei buruz, halaber, J. Haritschelharrek azaldu du fruituak bere sasoian heldu ohi direla, eta ez agintari politikoek nahi dituztenean.

P. Salaburuk kudeatzaileak emandako argitasun bati buruz bere iritzia azaldu du, adieraziz ez datorrela bat aurrekontuetan egin den aldaketa batekin: kostua aldatu gabe, kanpotik jasotzen ziren zerbitzu batzuk zuzenean hartu ditu bere gain Euskaltzaindiak, informatikaria eta prentsa arduraduna kontratatuz eta lanpostuen zerrendan sartuz. Salabururen ustez, langileen atalari zuzenean ez dagozkion gastuen diru kopuru bat ezin da beste atal batetik hartara aldatu, horrek askoz ere gehiago lotzen duelako, baliabide ekonomikoei dagokienez, Euskaltzaindia. Berak uste du egokiago dela Euskaltzaindia bezalako erakunde txikietan eskuarki egiten denez, zerbitzu horiek kanpoan kontratatzea. Nolanahi ere, pentsatzen du aldaketa hauek beti osoko bilkuran eztabaidatu beharko liratekeela, erabaki hartu aurretik. P. Xarrittonek, ildo beretik, protestatu du informatikaria eta prentsa arduradunaren kontratazio finkoak osokoari azalpenik gabe egin direlako. J.L. Lizundiak erantzun die, horretarako arrazoiak argitzeko, bai zerbitzu bataren eta bestearen prozedura nola izan zen zehaztuz. J. Haritschelharrek dio erabaki hauen informazioa eman dela eta aski duela bakoitzak irakurtzea.

Andres Urrutiak aurrekontuen filosofia azaldu du. Kontratazioen erantzukizuna, bestalde, Arautegi eta Barne Erregelen arabera, Zuzendaritzarena dela argitu du.

B. Oihartzabalek pentsatzen du agintarien aurrean argi utzi behar dela aurrekontu hauek ez direla, berez, guk beharko genituzkeenak, ikerketan eta beste arlo batzuetan ere mentsa baitute. Bestalde, uste du Euskaltzaindiak ez duela behar den moduan barne gogoetarik egin, hurrengo urteei begira. Bestetik, lanpostu berriak sortzea osoko batzarrean onartzea komeniko litzatekeela esan du.

P. Salaburuk esan du, bere ustez, langileak kontratatzeko moduaz, Euskaltzaindiak, aurrekontuekin batera, urtero lanpostuen zerrenda ere onartu beharko lukeela.

I. Sarasolak azaldu du gutun bat igorri ziola J.L. Lizundiari OEHko pertsonala gutxitzeko proposamenaz, baina ez zuela erantzunik izan. Halere, Zuzendaritzaren hurrengo bilerarako, hiztegi elektronikoaren eta euskara-euskara hiztegirako proiektuen proposamenak bidaliko ditu, baina kaleratzeko dauden pertsonekin giro txarra sortu dela, erabateko erantzunik eman ez zaielako.

J.L. Lizundiak eskutitz hori jubilatzen zen egunean heldu zitzaiola esan du, eta aurrekontuei egindako oharretan datu hori (bi langile gutxiago beharko zirela OEHn)

sartu zuela, I. Sarasolaren eskutitzeko datuak kontuan izanda. Bidenabar, eta aurrekontu hauen eztabaida une honetan, oroitarazten du, bera izan dela uztailean Zuzendaritzak aurkezturiko egitasmoari oharrak egin dizkion euskaltzain oso bakarra.

Andres Urrutiak berriro azaldu du hiztegigintza eta beste ekintza batzuk proiektuetan sartzeak, azken buruan, Euskaltzaindiari askotariko finantzabideak eskuratzeko aukera emanen diola.

J. Haritschelharrek esan du lehenbiziko hitzarmenean Herri Aginteek ehuneko 80 ordaintzen ziotela Euskaltzaindiari eta azkenengoetan, aldiz, %45era besterik ez direla heltzen, eta horrexegatik aurtengo aurrekontuetan gastu arruntak bermatu nahi izan direla.

P. Salaburuk eskatu du aurtengo abendurako hausnarketa-dokumentu bat prestatzea, agintari batzuen kezka asetzeko. A. Urrutiak baietz erantzun dio, baina administrazioak Akademiaren aurrekontuen eta hitzarmenekiko abegi ona erakustekotan.

Aurrekontuak ontzat eman dira.

5. Hizkuntza arauak

«Aita santuen izenak» zerrenda onartua eta ***arbtrario-arlotetu*** zerrenda onartua banatu dira.

Aurretik erabakitako zerrendari dagokionez, eta zalantza bati ukituz, P. Salaburuk, A. Iñigok emandako datuen argitan, ***arkela*** hitzari buruzko informazioa azaldu du, ***arkel*** forma hobesteko. ***Atomiko-aurpegi*** zerrendako oharrik gabeko hitzak aurkeztu eta onartu egin dira.

P. Salaburuk aurkezturiko ***arma-arrimu*** zerrendari egindako ***arrankatu*** eta ***arrastu*** hitzen arteko oharrak aztertu dira.

X. Kintanak aurkezturiko Euskara batuaren Hiztegia azkartzeko proposamena banatu da, datorren bilkuran aztertzeko.

6. Azken ordukoak

Domingo García-Sabell jaunaren, Galiziako akademiaren buru-ohiaren heriotzaren berri eman da. H. Knörr euskaltzainburuordeak bertako Akademiari dolu-telegrama bidali zion.

A. Urrutiak Euskaltzaindiko lege-batzordeak Espainiako Konstituzioa euskarazko itzulpena berrikusi eta egokitu ondoren, Madrileko Senatuan aurkeztu zutela azaldu du, horren moldiztegiko probak zuzentzeko eskubideaz. P. Salaburuk horrelako itzulpen-egokitzapen-lanak egiteko prozeduraz bere desadostasuna agertu du. A. Urrutiak lan hori lege-batzordeari bereziki eskatu zaiola argitu du.

H. Knörrek esan du Bilboko udaleko P.P.ren zinegotzia den A. Basagoitik Martin Ugalde euskaltzain ohorezkoaz prentsan idatzitako irainek erantzutea merezi dutela esan du eta halaxe egitea proposatu ere bai. Hortaz, behin-behineko testua eskaini du, ontzat eman dena.

Batzarra ordu batean amaitu da.

Bukaeran, Rikardo Badiola argitalpen eragileak eta Jon Artza banaketa zerbitzu arduradunak *IKER 14* liburua eta beronen separatak banatu dituzte euskaltzainen artean.

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Xabier Kintana,
idazkaria

Bilbon, 2003.eko urriaren 24an

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua,
Henrike Knörr, euskaltzainburuordea,
Xabier Kintana, idazkaria,
Jose Antonio Arana-Martija, diruzaina,
Beñat Oihartzabal, Iker sailburua,
Andres Urrutia, Jagon sailburua,
Andolin Eguzkitza,
Patxi Goenaga,
Andres Iñigo,
Emile Larre,
Jose Luis Lizundia,
Patxi Ondarra,
Txomin Peillen,
Pello Salaburu,
Ibon Sarasola,
Piarres Xarritton,
eta Patxi Zabaleta
euskaltzainak.
Pello Telleria, idazkariordea, eta
Juan Jose Zearreta, kudeatzailea,
zegozkien gaietan.

Ezin etorriak eta ahalak: Patxi Altuna, ahala P. Salabururi; Miren Azkarate, ahala P. Salabururi; Jean Louis Davant; Juan Mari Lekuona, ahala J. Haritschelharri. Patxi Goenagak, bilkura erdian alde egin behar izan duenean ahala P. Salabururi utzi dio.

Batzarra goizeko 10,18ean hasi da Euskaltzaindiaren Bilboko egoitzan, ezkerreko zutabean ageri diren euskaltzainak eta bertan direla.

1. Akta onartzea

Iraileko batzarraren akta, P. Salabururen ohar batekin, onartu da.

2. Hizkuntza arauak: Hiztegi Batua:

arma-arrimu zerrendaren segida. P. Salabururen gidaritzapean, *arrautzadenda* eta *arrimu* hitzen arteko oharrak ikusi dira. Ondoren, *Arrimugarri-askatu* zerrendari egindako oharretara pasatu da eta *arriskualdi*-tik *artatse*-rainoko hitzen oharrak aztertu dira.

3. Hiztegi Batuaren prozedura azkartzeko proposamena

Xabier Kintanak egindako gogoeta-proposamena, joan den hilean euskaltzainen artean banatua, azaldu du txostengileak, hitz zerrenda luzeagoak banatzeko eskatuz, eta ohar konkretuak hurrengo bilkuretan aztertzekoei egin arren, geroago ikertzekoen artean zeintzuei ohar egingo zaien ere adierazteko eskatuz, horrela, inolako oharrik izango ez dutenak 'askatu' eta besterik gabe berehala argitaratzeko.

X. Kintanaren proposamena onarturik ere, P. Salaburu Euskara Batuko batzordearen buruak beste txosten bat aurkeztu du, orain arteko prozeduraren nondik norakoak eta aztertuz, geldiuneak eta atzerapenak non eta zergatik gertatzen diren xeheki aztertuz. J.L. Lizundiak hitz zerrenden argitalpenak bi eratara (koadernoa eta liburua) nola egin daitezkeen azaldu du. I. Sarasola beldur da prozedura honekin ez ote dugun interesik gabeko hitzak besterik eskainiko.

Euskaltzainek, behar bezalako irizpideaz erabakitzeko, hitzei buruzko informazioa ere behar dutela ere esan da. B. Oihartzabalek, gainera, hitzak onartzeko prozedura azkartu behar dela esan du. Kontsideraziook entzun ondoren, A. Urrutiak proposamen hau egin du prozedura azkartzeko metodologi protokoloa prestatzeko, datorren bilerarako, P. Salaburu eta X. Kintana elkarrekin bildu eta bien artean proposamen bateratua egitea. P. Salaburuk eta I. Sarasolak protokolo hori gogorki aplikatzea eskatu dute, eztabaida-denbora laburtzeko. J.L. Lizundiak lehen erabakiak ez ukitzea eskatu du, argitzeko ez bada. Proposamen guztiok ontzat eman dira.

4. *Aita santu* hitzaz

A. Eguzkitzak aita santuen izen-zerrenda dagoen bezala argitaratu baino lehen *aita santu* hitzaren grafiaz eztabaidatzeko aukera eskatu du. Ontzat eman da.

5. Eguneroko berba-zerrendak argitaratzeaz

A. Eguzkitzak, itzultzaile batzuek egiten dituzten gehiegikeriak kontuan izanda, beharrezkoa dakusa, berak osasun arloko lexikoan egin bezala, Euskaltzaindiak Hiztegi Batuko ohiko lanez gainera, eguneroko bizitzako beste arloetan ere antzeko hitz zerrendak aldizka ematea. Lan hori lehendik ikusita dagoela erantzun zaio, eta M. Azkarate, X. Kintana eta A. Urrutia horretan arduraturik daudela. Beraz, haren proposamena hortxe kokatuko litzateke. B. Oihartzabalek uste du batzorde bereziak antola daitezkeela eguneroko hitzetarako eta terminologia berezirako, zerrenda horiei onarpen orokorra emanez. A. Urrutiak hori agintarien aurrean aurkeztu beharreko proiektuetan sar daitekeela esan du. P. Xarrittonek Frantzian irakaskuntzarako argitaratzen diren euskal liburuez bere iritzia eman du, espainol eta frantses gehiegikeriak salatuz, eta begiratzaileen lana koordinatu beharko litzatekeela uste du.

6. «Euskaltzaindia: izaera eta finantza-bideak» txostenari egindako oharrak eztabaidatzea

P. Salaburuk txostenari eginiko oharrak banatu dira, baina denbora aurrera doala ikusirik eta presa handiagoko beste gai batzuk oraindik ukitzeko daudelako, Euskaltzainburuak ohar horiek hurrengo baterako uztea proposatu du.

7. Hitzarmen berria

J. Haritschelharrek Jarraipen-batzordearen berri eman du. Erakundeek Euskaltzaindiaren aurrekontu arruntaren ehuneko ehuna onartu dute, hots, egoitzen gastuak, Orotariko Hiztegia, Euskara Batua eta Hizkuntza Atlasa. Agintariei hitzarmen berriaren proposamena egin eta bidali zitzaien. Jarraipen batzordean ohar batzuk egin dituzte, gaur euskaltzainei aurkeztu zaien testuan letra beltzaz markatuak. J.J. Zearretak eta A. Urrutiak jatorrizko testua eta beroni egindako aldaketak zertan diren argitu dute.

A. Urrutiak 2003.eko mentsa azaldu du. Era berean, Bizkaiko eta Gipuzkoako Diputazioen emaitzak ziurtaturik daudela esan du, eta Eusko Jaurlaritzarena ere espero dela, eta agian Arabakotik ere zerbait. 2004.eko aurrekontuak (Jaurlaritzarenak eta diputazioenak) onartzen badira, protokoloa sinatu ahal izango da. Jarri dituzten baldintzak hauek dira: langile finkorik ez kontratatzea eta Orotariko Euskal Hiztegia 2004an

amaitzea. Jasoko diren oharrekin, Zuzendaritzarentzat agintariekin negoziatzeko ahalmena onartzea eskatu die gainerako euskaltzainei, eta eskari hau ontzat eman da. Hitzarmen berriaren aldaketa nabarmenenez ere mintzatu da A. Urrutia: hemendik aurrera proiektuen araberako diru-emaitzak eskuratuko ditu Euskaltzaindiak, eta lana egin eta amaitu ahala helduko da dirua. Nafarroako arazoaren eskarmentuaz, sinatzaileetako batek alde egiten badu, besteek ordain dezakete haren hutsunea. Aurrekontuak xehetasun guztiekin, prestatu behar direla gaineratu du, giza eta diru baliabideak, denborak etab. ongi zehaztuz.

Euskaltzainburuak esan du, euskaltzainek, ohi bezala, oharrak bidaltzeko datorren hilaren 20ra arteko epea ukanen dutela, hitzarmenaren testua azaroan Donostiako batzarrean eztabaidatu ahal izateko.

8. Eskuartekoak

8.1. Literatura Sariak

Aurtengo Literatura Sarietarako aurkeztu diren lanen berri eman ondoren, Zuzendaritzak proposaturiko epaimahaikideen zerrenda banatu da:

Txomin Agirre, eleberrirako: Gorka Aulestia, Txomin Peillen eta Ana Toledo.

Toribio Altzaga, antzerkirako: Eugenio Arozena, Daniel Landart eta Patxi Urkizu.

Felipe Arrese-Beitia, poesiarako: Jon Kortazar, Mikel Lasa eta Lourdes Otaegi.

Mikel Zarate, saiorako: Xabier Altzibar, Adolfo Arejita eta Antton Aranburu.

Bestalde, Iruñeko udalak urtero antolatzen duen Literatur Sariketarako Euskaltzaindiari epaimahaikide bat izendatzea eskatu dio. A. Iñigok horretarako A. Eguzkitza izendatzea proposatu du. Ontzat eman da.

8.2. Juan San Martinen omenaldia

Koldo Mitxelena Kulturunean Juan San Martin euskaltzainaren omenez azaroaren 11 eta 14 artean antolatuko diren jardunaldien programa jaso eta banatu da.

8.3. Sabino Aranaren mendeurrena

Sabino Arana fundazioak Abandoko politikari eta idazlearen omenez antolatu duen ekitaldian Euskaltzaindiak ere parte hartuko du, eta arazoaren 20an egingo den jardunaldia Akademiaren beheko aretoan burutuko da.

8.4. Kardaberazen omenaldia

Euskaltzainburuak aita Agustin Kardaberazen omenaldia Donostian, E.U.T.G.en azaroaren 27an ospatuko dela azaldu du.

9. Azken ordukoak

Azkenik, J.L. Lizundiak bere kexua adierazi du, aste honetan Etienne Salaberri euskaltzain ohorezkoaren omenez Iparraldean eratu diren hiru ekitaldietan lau antola-

tzaileen artean Euskaltzaindia ez ikusteak harritu duelako. Are gehiago E. Salaberri euskaltzain ohorezkoa zenik ere programetan agertu ez delako. P. Xarritton ordezkariak huts hori aitortu du, gainera, horretarako prestaketa batzuk Akademiaren Baionako ordezkaritzan egin dira eta. Hor Euskaltzaindiaren partaidetza ez agertzea erakundearentzat domaia dela esan du J.L. Lizundiak.

Bukaeran Rikardo Badiola argitalpen eragileak eta Jon Artza argitalpen banaketa arduradunak *Euskaltzaindiaren arautegia eta barne-erregelak* eta Akademiaren 2002ko *Oroitidazkia* liburuak banatu dituzte euskaltzain artean.

Batzarra 2,30etan amaitu da.

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Xabier Kintana,
idazkaria

Donostian, 2003.eko azaroaren 28an

Jean Haritschelhar, euskaltzainburua,
Henrike Knörr, euskaltzainburuordea,
Xabier Kintana, idazkaria,
Beñat Oihartzabal, Iker sailburua,
Andres Urrutia, Jagon sailburua,
Patxi Altuna,
Jean Louis Davant,
Andolin Eguzkitza,
Andres Iñigo,
Juan Mari Lekuona,
Jose Luis Lizundia,
Patxi Ondarra,
Txomin Peillen,
Pello Salaburu,
Ibon Sarasola,
eta Piarres Xarritton,
euskaltzainak.

Pello Telleria, idazkariordea, eta Juan Jose Zearreta, kudeatzailea, zegozkien gaietan.

Ezin etorriak eta ahalak: Jose Antonio Arana-Martija, ebakuntza izan duelako. Beren ezin etorria adierazi dute, halaber, Emile Larrek, Miren Azkaratek, ahala P. Salabururi eta Patxi Zabaletak, ahala A. Iñigori emanez..

Batzarra goizeko 10,20an hasi da Donostiako Diputazioaren jauregiko tronu aretoan, ezkerreko zutabean ageri diren euskaltzainak eta bertan direla.

1. Akta onartzea.

Iraileko batzarraren akta, J.L. Lizundiaren ohar batekin, onartu da.

2. Onomastika.

Nafarroa Behereko 6. eskualdea – *Agaramont* – aurkeztu da. Oharrak abenduaren erdirako bidali beharko dira.

3. Hizkuntza arauak: Hiztegi Batua.

Arma-arrimu zerrenda onartua banatu da.

Ondoren, *arrimugarri-askatu* zerrendan egindako *artamendu* eta *asistar* arteko oharrak aztertu dira

4. Iruñeko Udalaren eskaria.

Iruñeko Udalak erdarazko *Plaza del Baluarte* euskaraz nola itzul daitekeen galdetu duela eta, horri eskain lekizkiokeen itzulpenak aztertu ondoren, egokiena *Baluarteko plaza* erabaki da. Hala jakinaraziko zaio.

5. Batzar egutegia.

P. Telleriak Euskaltzaindiaren 2004.eko batzar-egutegia aurkeztu eta, eztabaidatu ondoren, honela uztea erabaki da:

Urtarrilaren 30an Donostia.
Otsailaren 27an: Egoitza.
Martxoaren 26an, Lezaman (Bizkaian).
Apirilaren 30an: Donostian.
Maiatzaren 28an: Durangon.
Ekainaren 25ean: Egoitzan.
Uztailaren 23an: Haltsu-Larresoron.
Irailaren 17an: Gasteizen
Urriaren 22an: Lizarran.
Azaroaren 26an: Donostian .
Abenduaren 17an: Egoitzan.

6. Hiztegi Batuaren prozedura azkartzeko proposamena.

P. Salaburuk eta X. Kintanak adosturiko testua eztabaidatu eta J.L. Lizundiak, pertsonak barik, karguak aipatzeko eta artikulazio zenbakiak ongi jartzeko zuzenketekin onartu da. I. Sarasolak ohargintza Euskara Batuko batzordetik ez pasatzea ere aipatu du. A. Urrutiak zuzenketa hori idatziz aurkezteko eskatu du A. Urrutiak.

7. Hitzarmen berria.

Jasoriko oharrak aztertzean. J. Haritschelharrek 4.1.1. puntuan Euskaltzaindiaren aurrekontuak iraila amaitu baino lehen aurkeztea proposatu eta ontzat eman da. 4.2 puntua nahitaezkoa da dagoen bezala uztea. 4.3.2. Eginiko lanen txostenak agintariei zenbatero aurkeztu behar zaizkien eztabaida izan da. Azkenean urtean behin aurkeztea erabaki da, proiektu konkretuetan, bakoitzaren baldintzen arabera, txostenak maizago aurkeztuko diren arren. 6.3. puntuan urtarrilaren 20rako osokoaren %10, protokoloa sinatu eta bi hilabetera %40 eta ekainean gainerako %50a jartzea onartu da. P. Salaburuk 5.2.ko puntuari buruzko zalantza-galderari erantzun zaio, puntu hori agintariekin adostu zela argituz. Era berean Euskaltzainek Zuzendaritzari negoziatzeko ahala eman diote, eta negoziazio horren ondorioz beharrezko diren aldaketak egitekoa ere, betiere osoko bilkurari kontu emanez.

8. Esku artekoak.

8.1. Ortotipografiaren irizpena.

Corpus batzordeak *Ortotipografia*ri buruzko irizpena prestatu du, Hezkuntza Sailak Euskaltzaindiari eskatua.

8.2. Onomastika idazkariaren lan egoeraz.

Mikel Gorrotxategi jaunaren egoera azaldu da, aurtengo abenduaren bukaeran Santurtziko Udalarekin Euskaltzaindiak duen hitzarmena amaitzen baita. Zuzendaritzak lankide hori urtebete gehiagorako kontratatzea erabaki du. EUDELek hitzarmen berritik jasoriko diruaz gainera, helburutu gabeko diru-iturriekin ordainduko zaio.

8.3. Kontularitza-laguntzailea.

J.J. Zearreta kudeatzaileak atzeraturiko ordainketak eta arintasunez egiteko beharrezkoa dakusa laguntza izatea. Hori dela eta, Zuzendaritzak Bilboko egoitzarako laguntzaile bat sei hilabeterako lan-kontratua egitea ontzat hartu du.

8.4. Euskara Batuko lantaldearen ohiko prestalana bermatzeko baldintzak.

P. Salaburuk azalpenak eman ditu Euskaltzaindiak aspaldian UZEIpean daraman lan menpekotasunaz. A. Urrutiak azpimarratu du Euskaltzaindiak UZEIrekin kontratu berri bat egin behar duela eta horrek nahitaez dakarrela haren egitekoa aurrekontu arruntean ez baina programetako aurrekontuan sartzea, kontratu hori dela bide. gehiago X. Kintanak eta J.L. Davantek Hiztegi Batuko iritzi-emaileen fasea kentzea proposatu dute, lanari bizkortasuna emateko, bide batez kostuak urrituz. Zuzendaritza ahaldundurik geratzen da arazo hau zuzentzeko, betiere Euskara Batuko Buruarekin hitz eginda.

8.5. Nafarroako berri batzuk.

Andres Iñigok Nafarroako berri batzuk eskaini ditu. Alde batetik, Iruñeko udalarekiko hitzarmen berriaren sinadura.

Bestalde, Nafarroako Epaitegi Gorenak *Orkoien* herri-izenaren aldeko epaia eman duela jakinarazi du. Gainera, beste epai-erabakien bitartez, hemendik aurrera eremu euskalduneko langile funtzionarioak ez dira zigortuko eremu misto eta ez euskaldunetara pasatzen galaraziz.

J.M. Satrustegi zenaren hutsunea betetzeko, Patxi Salaberri euskaltzain urgazlea *Fontes Linguae Vasconum* zuzendari izendatu dutela adierazi du.

8.6. *Cambio 16*-k Euskaltzaindiari saria.

Cambio 16-k, azken aldion Euskal Herrian *Aldaketa 16* izenarekin aldizkari bat argitaratzen duenak, gutun bat helarazi dio Euskaltzaindiari, euskararen sustapen eta normalkuntzaren alde egiten duen lanagatik saritzea erabaki duela azalduz.

8.7. Gerediaga Elkartearen gonbita.

Aurten Durango egingo den Euskal Liburu eta Disko Azokaren 38. edizioa dela eta, Gerediaga Elkarteak Euskaltzaindia inaugurazio-ekitaldira gonbidatu du.

Bilkura 6,30etan amaitu da.

Irteeran Rikardo Badiola argitalpen eragileak eta Jon Artza argitalpen banaketa-zerbitzuburuak euskaltzainei ondoko liburu eta argitalpen hauek eman dizkiete:

1. *Euskera* agerkaria, 2003,1.
2. Arnaud Oihenarten *Euskal atsotitzak eta neurtitzak,* P. Altunak eta J.A. Mujikak prestaturiko edizioa.
3. R.M. Azkue lehiaketan 2002an sariturikoen lanen bilduma, Bilbao-Bizkaia Kutxa – Euskaltzaindia.
4. 2003.eko Gabon-txartelak.
5. Durangoko Euskal liburu eta disko azokaren 38. edizioaren argibide-gonbidapenak.

Euskaltzainburua,
Jean Haritschelhar

Idazkaria,
Xabier Kintana

EUSKALTZAINDIAK @.REN EUSKAL IZENA ERABAKI DU

– ***a* bildua** izendapena onartu du Akademiak.

Euskaltzaindiak 2003-eko urriaren 24an Bilboko bere egoitzan egindako bileran, Hiztegi Batuko beste hitz askoren artean, gaurko bizimoduan garrantzi handia daukan sinbolo baten euskal izena erabaki zuen: @-rena hain zuzen. Dakigunez, posta elektronikoan hainbeste erabiltzen den ikur honek izen ezberdinak dauzka munduko hizkuntzetan, adibidez, ingelesez *at*, eta alemanek ere horrelaxe darabilte, espainolez *arroba*, frantsesez *arobase*, eta italieraz, *chicciola* 'barraskiloa'. Bestalde, euskaraz, erdarazko *arroba* arruntaz gainera (arabierazko *ar-rub*-etik mailegatua, euskarak *arroa* moduan jasoa), izan dira beste zenbait proposamen, batzuk besteak baino serioagoak, hala nola *a batua, a bildua, barraskiloa* edo *txibirita*, ezagunenak besterik ez aipatzearren. Hori dela eta, alde batetik nazioarteko batasunik eza, eta gure arteko aniztasuna ikusita, informatikarien aholku eta proposamenak jaso eta aztertu ondoren, Euskaltzaindiak, espainierazko *arroba* guztiz gaitzetsi ez arren, @ ikur honetarako **'a bildua'** izendapena hobestea erabaki zuen, euskaldun hiztun eta idazle guztiei eredu jatorragoa eskaini nahirik.

EUSKALTZAINDIA DECIDE SOBRE EL NOMBRE DEL SIGNO @

– La Academia aprueba la denominación de ***a* bildua**.

En su pasada reunión mensual del 24 de octubre de 2003, la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia, entre otras muchas palabras, tomó una decisión sobre el nombre de un símbolo que ha adquirido una gran importancia en la vida moderna: @. Como es bien sabido, esta marca, tan utilizada en el correo electrónico, se denomina de diferentes modos según los idiomas, por ejemplo, *at* en inglés y en alemán, *arroba* en español, *arobase* en francés y *chicciola* 'caracola' en italiano. Por otra parte, en vasco, además del castellanismo *arroba* (palabra procedente del árabe *ar-rub*, y que en euskara ha dado *arroa*) se vienen empleando también otros términos, unos más serios que otros, tales como *a batua*, o a *bildua* 'a rodeada o envuelta', *barraskiloa* 'caracol' o *txibirita* 'margarita'. Ante la falta de unanimidad en las denominaciones de otros idiomas y la diversidad de criterios existente en vasco, Euskaltzaindia, tras estudiar las propuestas de los especialistas en informática, ha decidido, sin rechazar por el momento el castellanismo *arroba*, proponer como más adecuada para la lengua vasca la fórmula ***a bildua***, esto es, 'a envuelta', intentando ofrecer de esta manera a todos los hablantes y escritores un modelo más castizo e unificado.

EUSKALTZAINDIA STATUE À PROPOS DE L'APPELLATION DU SIGNE @

Lors de son assemblée mensuelle du 24 octobre dernier, 2003, l'Académie de la langue basque / Euskaltzaindia, parmi d'autres sujets traités, a pris une décision en ce qui concerne le nom d'un symbole qui a acquis une grande importance dans la vie moderne : @. Tout le monde sait que ce signe, si souvent utilisé dans le courrier électronique, prend différents noms selon la langue utilisée, par exemple *at* en anglais *et* en allemand, *arroba* en espagnol, *arobase* en français et *chicciola* 'escargot' en italien. D'autre part, en basque, en dehors du castillanisme *arroba* (mot venant de l'arabe *ar-rub*, qui a donné en basque *arroa*), on utilise également d'autres termes, certains plus sérieux que d'autres comme *a batua*, ou *a bildua* 'a entouré ou enroulé', *barraskiloa* 'escargot' ou *txibirita* 'coquillage'. Face à ce manque d'unanimité pour les appellations dans d'autres langues et la diversité des critères existant en basque, Euskaltzaindia, après avoir étudié les propositions de spécialistes en matière informatique et sans pour autant rejeter pour le moment le castillanisme *arroba*, a décidé de proposer une forme plus adaptée à la langue basque ***a bildua***, c'est-à-dire 'a enroulé', afin d'offrir ainsi à tous les bascophones et à tous les écrivains un modèle à la fois unifié et plus authentique.

TXEKEAK BETETZEKO IDAZKERA EREDU BATUA

Andres Urrutia,
***Jagon** sailburua*

Euskaltzaindiko *Jagon* Saileko Corpus Batzordeak, txekeak euskaraz betetzeko orduan zegoen nahaspila kaltegarria ikusirik, erabaki zuen euroari egokitutako «Txekeak betetzeko idazkera-eredu batua» prestatzea, herritarren esku jarri behar denerako. Horretarako, kutxa eta bankuetako ereduak bildu eta aztertu ditu, eta eredu berria landu, hizkuntza-arauak eta legezkotasunari dagozkionak betez.

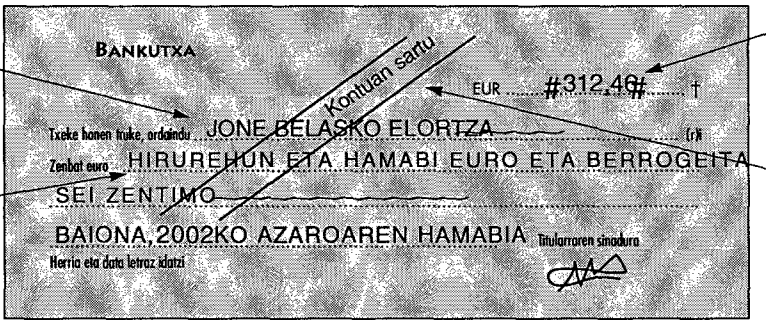
Horrelaxe sortua da, «Txekeak betetzeko idazkera-eredu batua» izeneko dokumentua. Dokumentu hori Interneten aurkitu nahi bada, joan bedi Euskaltzaindiaren webgunera (www.euskaltzaindia.net), sartu JAGONET--eko datu-basean, idatzi «Txeke» eta sakatu «Bilatu».

Bilbon, 2003ko urriaren 17an.

TXEKEAK BETETZEKO IDAZKERA-EREDU BATUA
Segurtasun-neurriak

Txeke izenduna egin, ahal bada.

Kopurua LETRAZ idatzi, *ZENBAT EURO* dioen lerroan hasita. Gero, marra bat egin, hutsunea balio gabe uzteko.

Babestu zenbakiak # marka eginez diru kopuruaren alde bietan.

Zeharkako marra bi egin eta barruan hau idatzi: *KONTUAN SARTU*. Horrela, inork ezin izango du eskudirutan kobratu txekea.

Txekea eskuz idaztean, KONTUZ ibili: ikusezin bihur daiteke tinta, eta idatzitakoa desagertu.

Txekerik galduz gero, berehala eman galeraren berri **BANKUTXA**ri.

Zenbakien idazkera

0	zero	15	hamabost	90	laurogeita hamar
1	bat	16	hamasei	100	ehun
2	bi	17	hamazazpi	200	berrehun
3	hiru	18	hemezortzi	300	hirurehun
4	lau	19	hemeretzi	400	laurehun
5	bost	20	hogei	500	bostehun
6	sei	21	hogeita bat	600	seiehun
7	zazpi	22	hogeita bi	700	zazpiehun
8	zortzi	23	hogeita hiru	800	zortziehun
9	bederatzi	30	hogeita hamar	900	bederatziehun
10	hamar	40	berrogei	1.000	mila
11	hamaika	50	berrogeita hamar	10.000	hamar mila
12	hamabi	60	hirurogei	1.000.000	milioi bat
13	hamahiru	70	hirurogeita hamar	10.000.000	hamar milioi
14	hamalau	80	laurogei		

Diru kopuruak idazteko adibideak

27 †	hogeita zazpi euro
27,35 †	hogeita zazpi euro eta hogeita hamabost zentimo
312 †	hirurehun eta hamabi euro
312,46 †	hirurehun eta hamabi euro eta berrogeita sei zentimo
4.911 †	lau mila bederatzehun eta hamaika euro
4.911,34 †	lau mila bederatzehun eta hamaika euro eta hogeita hamalau zentimo
3.500.000 †	hiru milioi eta bostehun mila euro
3.582.000 †	hiru milioi bostehun eta laurogeita bi mila euro
3.582.670 †	hiru milioi, bostehun eta laurogeita bi mila, seiehun eta hirurogeita hamar euro

Hilabeteen izenak

urtarrila	uztaila
otsaila	abuztua
martxoa	iraila
apirila	urria
maiatza	azaroa
ekaina	abendua

Laburdurak

Kontu korrontea: **k.k.**
Zenbakia: **zk.**
Kontu korronte zenbakia: **k.k. zk.**

TOUR DE FRANCE

Bayonne, le 9 juillet 2003

Docteur Jean Grenet
Député-Maire
Hôtel de Ville
64100 Bayonne

Monsieur le Député-Maire,

Monsieur Jean-Marie LEBLANC, directeur du Tour de France, s'exprimant hier au soir mardi 8 juillet à la télévision française, a déclaré qu'il rompait son accord avec Batasuna au sujet de la langue basque mais qu'il acceptait qu'un speaker puisse s'exprimer en basque à l'arrivée à Bayonne, à condition que le maire de cette ville le lui demande.

Pour calmer tous les remous inutiles autour de cette polémique, sachant aussi l'attachement que vous avez envers notre langue, je vous prie instamment, en tant que président d'EUSKALTZAINDIA, de faire auprès du directeur du Tour de France la demande qu'il sollicite.

Je vous prie de croire, Monsieur le député-maire, en l'assurance de mes sentiments les meilleurs.

Jean HARITSCHELHAR,
Président d'EUSKALTZAINDIA

EUSKALTZAINDIA INTERNET-EN

2003-XI-18

Iñaki Kareaga,
Informatika eta
Telekomunikazio teknikaria

Amaia Okariz,
Prentsa eta
Komunikazio arduraduna

2000. urteaz geroztik, sarean da Euskaltzaindia. Handik hona, Internet-ek eskaintzen dituen aukerak baliatuta, geroz eta informazio eta zerbitzu gehiago aurki daiteke www.euskaltzaindia.net helbidean. Horretaz jabetuta, gainera, 2002ko abenduan ahalegin berezia egin zen webgunea handituz zihoazen beharretara egokitzeko, diseinu eroso eta edukien egitura eramangarriagoarekin; egitasmoa, Euskaltzaindiaren Informatika eta Telekomunikazio zerbitzuak berak zuzendu zuen eta diseinu grafikoaz, berriz, SPI nafar enpresa arduratu zen.

Internet, erakunde batek gizarteari irekitzen duen beste leiho bat da. Eskaintzen duen malgutasun eta bat-batekotasunagatik, azken aldi honetan indar handia hartu duen eremua da, batik bat benetan baliagarria den informazioa eta zerbitzuak emateko duten webguneen kasuan.

Horren guztiaren harian, Euskaltzaindiak sarean egoteko erronka hartu zuenean, bertan bere presentzia instituzionala bermatzeaz gain, benetako tresna interaktiboa eskuragarri jartzea zuen xede nagusi. Hau da, gutxienez, baldintza hauek beteko lituzkeena:

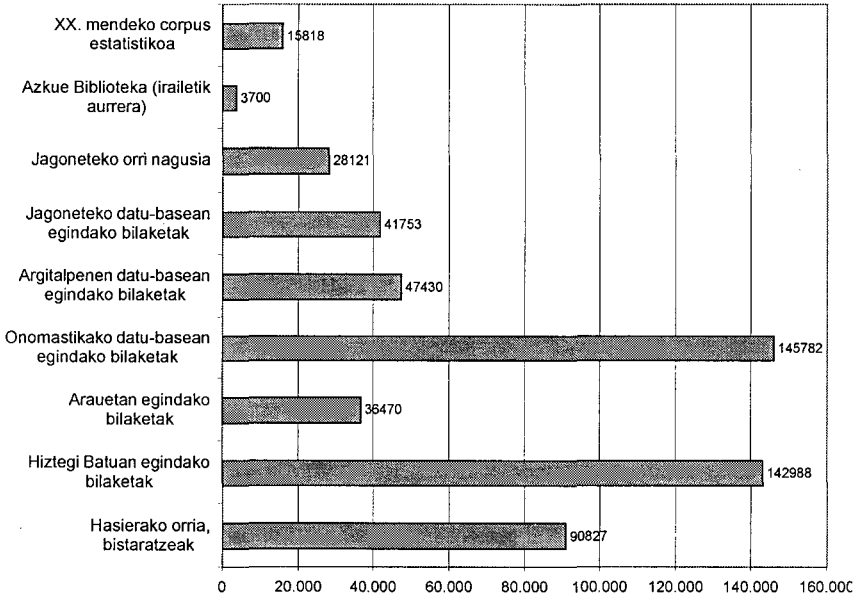
- Erakundearen izaera eta jardueraren berri eman.
- Dokumentazio-eremu aberatsa sortzea, denen eskura jartzeko, era sistematikoan.
- Dokumentazio eta informazio guztia eguneratu.
- Interneten erabiltzaileekiko harreman-bideak ireki

Laburbilduz, tresna benetan eraginkor eta erabilgarria sortzea izan da helburu nagusia sarean izan garen urteotan eta horretara bildu dira ahalegin guztiak. Diseinu mailan, egitura erabilerrazago baten bila ibili gara. Edukiei da-

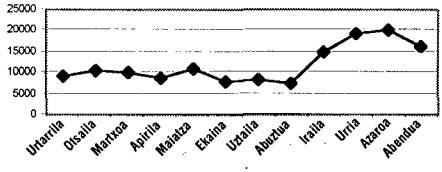
gokienez, Euskaltzaindiaren web gunean kontsulta daitekeen dokumentazioa geroz eta zabalagoa da.

Urratsok emanda, komenigarria litzateke jakitea apostuak zer nolako harrera izan duen hartzaileen artean, benetan erabiltzen den eremua ote den honako hau. 2003. urteko datuok hainbat modutara interpreta daitezke baina, ondorengo irudietan agertzen diren estatistiketatik, honako ondorio hauek nabarmendu nahi genituzke.

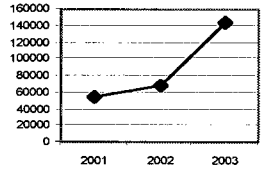
Kontsulta-kopurua (1) zerbitzuka, 2003an

2003ko hileroko bisitak (2)

Azken urteetako bisita-kopuruaren bilakaera

(1) Kontsulta: bisita bat egiterakoan, atal batean edo gehiagotan (Azkue Biblioteka, Jagonet, Onomastika, e.a.) egiten den kontsulta.

(2) Bisita: webgunean sartzen den aldi bakoitza.

1. Urtean zehar bildutako bisita-estimazioa begiratuta, gorakada nabarmena antzematen da aurreko urteekin alderatuz gero: 2001ean 53.914 izan ziren, 2002an 67.824 eta 2003an, berriz, 144.059.

2. Hileroko datuei begiratuta, lehen begiradan antzeman daiteke udazkenetik aurrera izan den gorakada nabarmena, urrian eta azaroan 20.000 bisita izan direlarik. Hilerik apalenak, berriz, udari dagozkionak izan dira.

3. Internet-eko bisitariek gehien erabili dituzten atalak, alde handiz gainera, Hiztegi Batuari eta Onomastikari dagozkionak dira. Azken horren kasuan, irailetik aurrera izandako gorakada handia oso adierazgarria da.

4. Jagonet zerbitzua da interaktibitatearen tresnari etekinik handiena ateratzen diona, zerbitzu horren bitartez, euskara langai dutenen kontsultak eta ekarpenak jaso baitaitezke, haiekiko komunikazio zuzena bermatuz.

Datuak aztertuta, eta garaiaren arabera izan diren gorabeherak ikusita, argi dago erabiltzaileen portaera bat datorrela Euskaltzaindiaren nortasunarekin: webgune akademikoa izaki, ikasturtean zehar erabiltzen den espazioa da.

Halaber, emaitza absolutuak hartuta euskararen ikerle, ikasle eta adituek ontzat eman dute Euskaltzaindira urreratzeko modu hau.

EUSKALTZAINDIAREN ARGITALPEN EREMUA

Argitalpenetarako prozedurari buruz zenbait ohar eta iradokizun

Bilbon, egoitzan, 2003.eko abuztua

Ricardo Badiola Uriarte,
argitalpen eragilea,
eta
Jon Artza Bikandi,
argitalpen banaketa-arduraduna.

A

Araudia/ Arautegia eta Barne-erregelak:

I. Euskaltzaindiaren ARAUDIA / ARAUTEGIA:

40.artikulua: ARGITALPENAK:

«Euskaltzaindiak aldizkako agerkaria argitaratuko du, eta han hizkuntza eta literatur lanekin batean, erakundearen akta eta erabakiak etorriko dira. Honez gain, erakundearen xedeei dagozkien argitalpenak kaleratuko ditu».

* * *

II. Barne-erregelak:

VI. «ARGITALPENAK:

87. art. Argitalpenei buruzko xehetasunak:

Arautegiaren 40.artikuluan Euskaltzaindiaren argitalpen bezala, *Euskera* agerkaria eta instituzioaren xedeei dagozkienak aipatzen dira. Argitalpenok, une honetan, sorta hauetan banatzen dira:

87.1. *Iker* Sailekoak; 87.2. *Jagon* Sailekoak; 87.3. Izendegi eta hiztegiak; 87.4. Euskararen lekukoak; 87.5. Argitalpen solteak.

88. art. Argitalpenen ardura:

Euskaltzaindiaren izenaz plazaratzen diren argitalpenen ardura, organigramaren arabera, Zuzendaritzari dagokio. Eginkizun hori Argitalpen Batzordearen bidez gauzatuko da eta honela osatuko da batzordea:

Zuzendaritzakideak eta beste bi kide. Argitalpen eragileak egingo ditu Idazkari lanak.

89. Art. Argitalpen Batzordea:

Argitalpen batzordeak inprimatuko diren lan guztiak programatu eta onetsiko ditu, eta argitalpenaren prestakuntza, nondik-norakoak, epeak eta bestelako xehetasunak jarraiki eta zainduko ditu.

Erabateko onarpena eman ahal izateko, lanak guztiz burutua eta taxutua izan beharko du eta, finantziabidearen aldetik, aurrekontuarekiko diruzaintzaren baiezko irizpen idatzia ezinbestekoa izango da.

90. Art. Argitalpen berezien prestutasuna eta edukia:

Elkarlaneko bildumetan eta gaiaren berezitasunak hala eskaturik, lanaren prestutasuna eta edukia jagoteko, euskaltzainburuak, idazkariak eta **Iker** eta **Jagon** sailburuek osatzen duten azpibatzorde akademikoak aztertuko du lana lehenik eta proposamena aurkeztuko Argitalpen Batzordeari. Baita ere, beronen eskuordetzeaz beren beregi izendaturiko azpibatzordez kanpoko irizpen emaileek. Hauek gutxienez bi izango dira, eta gaian adituak.

Azpibatzorde akademiko honen idazkari legez eragile teknikaria arituko da.

91. Art. Argitalpenen jabegoa:

Euskaltzaindiaren izenarekin argitaratzen diren lan guztien jabetza osoa instituzioarena da.

Euskera agerkarian nahiz sorta batean egilea aipatuz argitaratzen diren lanetan Euskaltzaindiak argitaratze-jabetza zainduko du, egilearekin sinatutako argitaratze-hitzarmen baten bidez. Hitzarmen hau sinatzeak lana argitaratzea merezi duela adieraziko du, baina ez han esaten denarekin osoki bat datorrenik.

92. Art. Argitalpen eragilea:

Inprimatze-prozeduraren hurbileko jarraipena Argitalpen eragileari dagokio eta ez da beste inor horretan sartuko.

Ezinbestekoa gertatuko balitzaio, egile, prestatzaile, batzorde ordezkari, edo bildumaren arduradunaren laguntza eska dezake eragileak.

93. Art. Argitalpenen biltegia:

Euskaltzaindiaren biltegian gordeko dira salgai dauden argitalpen guztiak. Argitalpena biltegiratu ondoren, ondarea denez, diruzaintzaren esku geldi tzen da horren kudeaketa. Eginkizun honetan salmenta arduradunaren laguntza izango du.

94. Art. Argitalpenen aurkezpenak:

Idazkariordeak, argitalpen eragileak, eragile teknikariak, Diruzaintzako kide batek, Azkue Bibliotekako kide batek eta salmenta arduradunak osaturiko lantaldea arduratuko da aurkezpen, publizitate, zabalkunde, banaketa, trukezko zerbitzu eta bestelako xehetasunak antolatzeaz eta burutzeaz».

* * *

Argitalpen eragilearen oharra 95. Artikuluari: aipaturiko kideez aparte, oraintsu onartu eta lanean diharduten gizasemeak - prentsa arduraduna (Amaia Okariz andrea) eta informatikaria (Iñaki Kareaga jauna) - zereginotan partaide izan behar luketela, uste du; eta, beraz, aipaturikoon aipamena Barne-erregeletan eguneratzeko asmo-gogoarekin sartu behar litzatekeela.

* * *

B

Goiko Araudi / Arautegi eta Barne-erregelotan indarrean den testuarekiko gehigarri eta ohar-osaketa:

Euskaltzaindiaren argitalpenak jarraiko sistemotan antolatuak dira:

I. Paperean (zuri-beltzean eta koloreetan)

II. *CD-ROM* sisteman;

III. *On-line* sisteman (Instituzioaren *webgunean*).

* * *

1. Testu originalak bete beharreko baldintzak:

1.1. Euskaltzaindiaren edozein argitalpen kaleratu aurretik Argitalpen batzordearen adostasuna –akademikotasuna eta babes ekonomikoa / finantziazioa– onartu eta ziurtatua izan behar du.

1.2. Testu originala, paperean, *CD-ROM* zein *On line* sisteman kaleratzeko testu, ilustrazio eta abar oso-osorik / guztiz amaituta aurkeztuko da, eta ahal delarik, diskette eta paperean inprimatua edo eta e. postaz / e. mailez... eta proba garaian, ez da gehikuntza larririk onartuko.

1.3. Irudi, lauki edo argazki hornigarririk balerama, gehigarriok ahalik eta argi, zehatz eta era txukunenean –paper, diskette, *CD-ROM*, argazki edo beste edozein euskarri informatikotan– ahal den argi eta garbien izatea eskatzen zaio testu egileari.

1.4. Bestalde, azentu desberdinak, zeinu diferenteak (diakritikoak...) eta bestelako aipamenak, oharrak etab. azaldu nahi direnean, gardentasunez azaltzea / adieraztea eskatzen da, hots:

– Liburu eta aldizkarien izenburuak / tituluak: *kurtsiba edo letra etzanez* etorri behar lirateke.

– Beste argitalpen baten aipamenak: kakotxo edo komillen artean.

– Argitalpen oso bateko barruko artikulua/txostena edo dokumentuaren izenburua/ titulua: kakotxo artean eta letra arruntez eta *ez* letra *etzanez*.

1.5. Testuaren aipamenak / zitak zenbakien bidez (erromanikoz zein arabigoz) adieraziko dira.

1.6. Idazle baten aipamena edo eta testu-zita, ezker aldean, tarteune edo margen handiagoa / *sangratua* utziz idatziko da, edo eta, letra txikiagoz edo eta kakotxoen artean edo bestela letra txikiagoz eta etzanez / kurtsibaz.

1.7. Kapituluen hasierak nabarmenduko dira letra larri edo eta beltzez ezarririk.

1.8. Euskarri informatikoetarako, programa ezaguna izan behar du, gero inprimategietan arazorik ez sortzeko.

1.9. Euskaltzaindiak argitalpenean partaide anitz direnean, Argitalpen Batzordeak akademikotasuna ongi zaindu eta hornitzeko, euskaltzain oso edo urgazle edo batzordekide bat izendatzea ongi legoke Argitalpen eragileari lana erraztu eta kalitatea ziurtatzeko, Barne-Erregeletan azaltzen den moduan.

1.10. Euskaltzaindiak beste erakunde edo elkarte batekin argitalpena aurrera ateratzeko: –koedizioz– *Hitzarmena* sinatuko du Argitalpen Batzordearen oniritziarekin. Hitzarmenean Zuzendaritzak parte hartuko du eta, xehetasun teknikoetan (irudi, marrazki, logotipo eta abarretan...) parte har dezakete idazkariorde- kudeatzaileak, argitalpen eragileak, eragile tekinikariak edo eta ekonomi eragileak, informatikariak edo eta prentsa arduradunak.

1.11. Goian azalduriko argitalpenekiko xehetasunez aparte on litzateke euskaltzain oso batek horren ardura beregan hartzea Argitalpen eragileari lagungarri izateko eta jarraiko oharrok eta beste betetzeko, hots: «Artikuluak honela agertuko dira bibliografian, letra zuzenak eta etzanak edo kurtsibak, xeheak (minuskulak) eta larriak (maiuskulak), parentesiak, komak eta puntuak jarraiko eran: egilearen deitura(k), egilearen izenaren lehen letra, (urtea): «artikuluaren izenbuurua», *Aldizkariaren izena*, zenbakia, orrialdea(k)». Edo eta liburuarenean honela: egilearen deitura(k), egilearen izenaren lehen letra, (argitalpen urtea): *liburuaren izena*, argitaletxea, edizio-tokia». Edo eta bilduma batean, biltzar edo kongresu bateko agiri-liburuan, edo holakoetan agertzen diren artikuluekin on litzateke jarraiko era segitzea: «egilearen deitura(k), egilearen izenaren lehen letra (urtea): «artikuluaren izenburua», in Editorearen

izenaren lehen letra. Editorearen deitura (arg.), *Bildumaren izena*, argitaletxea, edizio-tokia, liburukiaren zenbakia, orrialdea(k)».

1.12. Bibliografian sartu nahi ez den zerbait aipatzeko noizbait horrela egin gura bada baldin, lehen aldiz agertzen denean osorik aipatuko da, eta hurrengoetan bibliografian balego bezala jokatuko da, edo *op. cit.*, *ibidem*... holakoez baliaturik. Bestalde, egin edo bete behar diren bibliografiaren aipamenak ahal dela testu nagusian barnetuko dira, parentesi artean, autorearen deitura(k), aipatzaileak uste duenean, kaleraturiko urtea eta puntu biren ostean dagokion orrialdea ezarririk. Bestalde, bibliografia-oharpen laburtuaren arauak errespetatuko dira (*ISO 690* erreferentzia bibliografikoak; *UN 50-104*), alegia: deiturak (letra larri edo maiuskulaz), egilearen izena, izenburua (letra etzan edo kurtsibaz, argitalpen zenbakia, hiria / herria, argitaletxea, urtea, orria(k).

1.13. Hizkuntzarekiko zuzentasuna egiaztatzeko edo liburuki edo *Euskera* agerkariaren testuak Euskaltzaindiak emandako ARAUetara egokitzapena egiteko, testuetan aldaketaren bat behar izanez gero –aldaketa edo gehiketa nabarmenik ez da onartuko–, hamabost eguneko epea izanen du autoreak.

1.14. Hasiera-hasierako testua jarraiko programa konpatibleetan bidali beharko luke / du autoreak: *Word-Sart, Word-Perfect, McWrite* edo *Word* nahiz *PC* nahiz *Mac*-erako disketeekin, *PDF* sisteman edo eta *e.mail /e.postaz* eta baita on litzateke kopia bi paperean bidaltzea DIN A 4 formatoan, alde batetik inprimaturik, espazio / tarteune bikoitzez eta ezkerreko margina ez da inoiz 4 zentimetro (cm) baino txikiagoa izanen.

1.15. Lanaren luzera (artikulu edo txosten arruntetan) 20 orrialde ingurukoa izatea gomendatzen da, gehienez 30 orrialdekoa. Orrialde guzti-guztiak zenbakiz hornituak izango dira, oharrei eta irudi (argazki, ilustrazio, faksimile eta abar barne) dagozkienak ere kontuan harturik.

1.16. Egileak/-ek, aparteko orri batean, kontaktuetarako helbidea eta beste xehetasunak (telefono edo eta fax-zenbakiak edo e.maila, eta abar) igorriko ditu, jasotzailearen eta inprimategietako lanak errazago burutzeko.

1.17. Goiko arau edo eta baldintzok ez betetzeak lana / artikulua / txostena... ez argitaratzea ekar liezaioke testu prestatzaileari.

* * *

2. Testuaren konposizio eta zuzenketak:

2.1. Originala datorren euskarrian datorrela, Euskaltzaindiaren argitalpen eragilea arduratuko da konposizio, taiutze eta maketatze lanak antolatzen eta burutzen.

2.2. Txosten edo dokumentu baten egileak aukera izanen du konposizio lanean gerta daitezkeen hutsak / erratak, ezusteak... zuzentzeko, baina ezin izanen du gehikuntza **nabarmenik** erantsi. Eta Argitalpen Batzordeak norbait izendatzen baldin badu –euskaltzain oso, urgazle edo batzordekide edo kanpoko kideren bat– hura arduratuko da argitalpen eragileari proben zuzenketak burutzen eta testu orrazketak eta beste xehetasunak betetzen.

2.3. Zuzenketak egiteko orduan probak orraztu, zuzendu eta atontzean, inprimategiko zuzentze-arauak eta erak zainduko dira eta zuzenketa-orrazketok, ahal delarik, gorriz markatuko ditu zuzentzaileak. Bestalde, letra etzanak, kakotxoak, aipuak, margenak eta abar... xehetasunak argi adieraziko dira gaizki ulertzeak ekiditzeko.

2.4. Buruturiko proba-orrazketak eta originala, ezarritako epean itzuli behar ditu egileak. Adierazitako egunerako jasoko ez balira, Euskaltzaindiaren esku geratuko litzateke bere horretan inprimaraztea edo eta argitalpenari segida ez ematea.

* * *

3. Argitalpenaren taiuketa eta filmazioa, CD-ROM sistema edo eta On-line sisteman ezartzea:

3.1. Proba zuzenduak jaso ondoren, argitalpenaren taiuketa / antolaketa / maketazioari ekingo zaio. Honetarako argitalpen eragileak laguntza eskatu ahal dio Euskaltzaindiko informatikariari, inprimategietako teknikariei edo eta diseinatzaileari: argitalpenaren azala eta barneko banaketa teknikei dagozkien zereginak ongi burutzeko.

3.2. Taiuketa eta baimen-orrialdea egoki betezeko ISBN zenbakia, Legezko Gordailua, preinpresio eta inpresio edo inprimategi xehetasunak adierazi eta babesleen logotipoak eta Euskaltzaindiaren logotipo / ikurra, kapituluen hasierak, argitalpen-mantxa eta abar kontuan izanen ditu argitalpen eragileak inprimatze agindua eman aurretik, alegia, ozalido edo cianografiko garaian.

3.3. Taiuketa eta diseinu-burutzea ongi lantzeko kanpoko laguntza teknikoa eskatu ahal du argitalpen eragileak. Honetarako dagokion aurrekontua eskatuko du eta Diruzaintzari aurkeztuko, beronen oniritzi / onespena jaso eta argitalpenak aurrera egin dezan.

3.4. Taiuketan bilduma-eredua zainduko da bai mantxan, neurri, paper mota, kolore eta beste xehetasunetan, argitalpen-margenak alde batera utzi gabe.

3.5. Filmazioa burutzean, kontuan izanen dira –paperean eta *CD-ROM* sistemaren kaleratze kasuan– argitalpengaiaren azala, kontraazala, solapak--kontrasolapetako testuak, logotipoak, kolore, margenak eta paper-motak...

3.6.- Taiuketa teknikan Euskaltzaindiko informatikaria eta banaketa arduradunen iritzia eta ekimen/ iniziatibak kontuan izanen ditu argitalpen eragileak eta baita Diruzaintzarena, argitalpen-kopurua zenbateko izanen den erabakitzeko unean.

* * *

4. Inprimaketa: paperean, *CD-ROM* eta *On-line* sisteman:

4.1. Argitalpenarekiko taiuketa guztia amaituz gero, argitalpen horren ozalido/ ferro/ zianografikoa / ploterra edo eta chriris probak –paperean edo CD-ROM-sisteman denean– zuzenketak taiuketa eta erratei buruz bakar-bakarrik hutsen zuzenketak onartu ahal izango dira, edo eta, akatsen zuzenketak zehaztu eta behin betiko finkatuko dira.

4.2. Inprimaketari ekin aurretik, argitalpen eragileak, edo eta argitalpen horren aparteko arduradunak –Argitalpen Batzordeak onartutakoak–, akademikotasun kalitate-oniritzia idatziz emanen du.

4.3. Inprimatu aurretik –paperean edo *CD-ROM*-ean, paper-mota (gramaia... kontuan izanik) azalerako eta barrurako edo eta *CD-ROM*-ean zein karatula, inprimatze-testu, kolore eta abar onartuko ditu argitalpen eragileak. Eta kasuan kasuko –eskuarteko gaian adituak direnei– kontsulta eginen die behin betiko onarpena erabaki / hartu aurretik.

4.4. Aurrekontuak onartzean, erabakitzen den zein fotokonposizio-inprimategi etxetan, edo eta *CD-ROM* sistemaren kasuan –etxe espezializatuetan– gauzatuko da lana.

4.5. Argitalpen bakoitzeko kaleratze ale-kopurua eta saltze-prezioa / salneurria erabakitzean, ekonomi eragilea, argitalpen-banaketa arduraduna eta argitalpen eragilearen adostasuna izan behar du eta babesa Erakundetik kanpokoa denean, babesleen adostasuna ere izan behar du bai ale-kopuruan eta bai salneurrian ere.

4.6. *On-line* sistema dela eta urrats bi eman behar lirateke: I.-Euskaltzaindiak abere akademikotasuna idazkariaren esku utzi (onarpena, orrazketa...) eta II.-erakundearen ekonomi eragilea, informatikaria, eragile teknikariak, salmenta zerbitzu arduraduna, kazetaritza arduraduna eta argitalpen eragilea adosturik Euskaltzaindiaren *webgunean* ezarri egoki eta komeni diren dokumentu-agiriak.

* * *

5. Koadernaketa:

Atal honi dagozkion zehaztapenak (koadernaketa-mota, azalaren egitura, koloreak, solapen neurri eta testuak, ilustrazioak, babesle-logotipoak eta abar)

argitalpen eragileari dagokio bildumen arabera eta koedizioetan kanpoko erakunde, elkarteen adostasunarekin, eta inprimategietan betearaztea.

Bestalde, koadernaketa burutzean kontuan izan behar da barren kodea gero salmentarako behar-beharrezkoa baita liburudenda eta merkatalguneetarako.

Koadernaketa eremuan kontuan izan behar da, –argitalpen berezi eta *CD-ROM* erantsita edo barnean daramanean– argitalpenak erretratilatu egin behar dira argitalpena gordea izan dadin (hautsa, kolorea gal ez dezan...) eta baita liburudenda eta merkatalguneetan lapurreta zailtzeko ere.

* * *

6. Argitalpen onartze eta gordeketa / gordailuratzea:

Argitalpena amaitutzat emateko, jarraiko urratsok bete behar dira:

6.1. Onespena:

Inprimategitik ateratako liburuki edo *CD-ROM* sistemako argitalpena zehatz-mehatz aztertu ondoren, argitalpen eragileak edo / eta argitalpen horren aparteko arduradunak, behar denean, idatziz adieraziko du bere oniritzia.

6.2. Onartzea:

Onespena jaso ondoren banaketa-arduradunari dagokio inprimaturiko liburuki edo bestelako dokumentuak (*ARAUAK, CD-ROM*...), ale kopurua biltegian onartzea, zenbatze-kontrolatzea, metatze lana, salerosleekiko harremak izatea.... behar diren emate-oharrak sinatuz gero. Salmenta eremuan, Diruzaintza eremuak eta argitalpen eragileak eta banaketa zerbitzudunak parte hartu dute argitalpenaren salerosketa gora-beheretan: banatzaileekin tratuak egin, prezioak ezarri, beherapenak finkatu...

6.3. Originalak eskuratu:

Argitalpenaren urrats bakoitzean erabili diren original guztiak (testu originala, disketteak, Cdak, ozalido onartua, argazki/ilustrazio, fotolitoak eta ostantzeko euskarriak...) bilduko ditu argitalpen eragileak, gordetzea, urte betez edo gehien jota urte bitan izanen da. Ondoren errezíklatzera eramainik. Original-originalak dira bakar-bakarrik, bilduko. Euskaltzaindiaren argitalpen artxiboan gorde daitezen. Biltegi ardura banaketa-arduradunari dagokio eta hark kudeatuko du salmenta, banaketa eta abar Euskaltzaindiaren kudeatzaile, argitalpen eragile eta ekonomi eragilearekin ados jarririk bai salneurrietan, kopuruetan, beherapenak egiterakoan, dohaineko eskaintza eta abarretan.

Baina egun, toki, segurtasun eta zenbait kasutan erosotasunarengatik, eta batez ere Erakundearen webgunean sartzekoa baldin bada, hobe da *PDF* sisteman gordetzea.

6.4. Aurkezpenak:

Euskaltzaindiak kaleratzen dituen argitalpenak (paperean zein *CD-ROM*-ean...), aurkezpena egin behar baldin bada, argitalpen eragile, Euskaltzaindiko kazetaritza zerbitzuarduraduna, banaketa zerbitzu- arduraduna eta, behar izanez gero, egoitzan denean bulegariak... eta aurkezpena kanpoan denean –Udaletxe, Foru Aldundi edo beste toki batean– bertako arduradunekin ados jarriko dira aurkezpen eguna, tokia, aurkezleak nortzuk eta zenbat izan... prentsa desberdinei deia nork egin eta nora bidali eta abarretan.

6.5. Aurrekontu eta fakturen arteko kidetasuna:

Diruzaintzari dagokio aurrekontu eta fakturen arteko kidekotasuna neurtzea. Desberdintasunik gertatuko balitz, zergatiaren azalpen idatzia eskatuko du, hartu behar den erabakiak oinarria izan dezan.

Bestalde, argitalpen salneurria ezartzeko diruzaintzak, argitalpen banaketa zerbitzu-arduradunak eta argitalpen eragileak – eta, koedizioetan, dagokionarekin bat eginik, edo eta, egoki dakusatenean, Argitalpen Batzordeari iritzia eskatuz gero, finkatuko dute salneurria.

6.5. Ordainketa:

Azken-azkenik, Diruzaintzak, aldez aurretik jarritako epeetan, diru-kopuruetan.... ordainduko du sorturiko zorra (egileekikoa, inprimategietakoa...). Eta dagokion garaian, ordaindu ezin denean, likidazio arazoengatik edo..., argitalpen eragileak eskua botako die inprimategi eta enparauen aurrean haien eta Euskaltzaindiaren artean bitarteko/ararteko eginik.

HITZARMENAK / CONVENIOS

NAFARROAKO GOBERNUAREN ETA EUSKALTZAINDIAREN ARTEAN 2003. URTERAKO EGINDAKO HITZARMENA. 2002KO EKAINAREN 27AN SINATURIKO ESPARRU-HITZARMENAREN ERANSKINA

ACUERDO ENTRE EL GOBIERNO DE NAVARRA Y LA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA/ EUSKALTZAINDIA PARA EL AÑO 2003. *ANEXO* AL ACUERDO MARCO FIRMADO EL 27 DE JUNIO DE 2002

NAFARROAKO GOBERNUAREN ETA EUSKALTZAINDIAREN ARTEAN 2003. URTERAKO EGINDAKO HITZARMENA. 2002KO EKAINAREN 27AN SINATURIKO ESPARRU-HITZARMENAREN ERANSKINA

BILDURIK

Batetik:

PEDRO PEGENAUTE GARDE jauna, Nafarroako Gobernuko Unibertsitateetarako eta Hizkuntza Politikarako zuzendari nagusia.

Bestetik:

JEAN HARITSCHELHAR DUHALDE jauna, Euskaltzaindiko lehendakaria/euskaltzainburua.

2002ko ekainaren 27an Nafarroako Gobernuaren eta Euskaltzaindiaren artean sinaturiko Hitzarmenak lankidetzarako oinarri orokorrak ezarri zituen eta bi erakunde sinatzaileen arteko konpromiso finantzario eta materialen esparrua arautu ere. Haren bigarren puntuan ezarritakoan jarraikiz,

HITZARTZEN DUTE

1. Euskaltzaindiak, bere batzordeek egiten dituzten jardueren barruan, Nafarroako Gobernuarendako, 2003. urtean zehar egin ditu eta 2003. urtean egin asmo ditu ondoko eginkizun hauek:

1.1. Berariazko izaera duten jarduerak:

a) Euskararen Herri Hizkeren Atlasa egiteko bildu ziren Nafarroako 3 herritako grabazioak euskarritan paratu eta ematea, beti ere informazioaren pribatutasuna errespetatuz.

b) Euskararen Herri Hizkeren Atlaseko lehen liburukirako, Nafarroari dagokion edukiaren argitalpen bereiztu eta banandua ahalbidetuko duen informatika programaren berritzea. Lanek urte bateko iraupena izanen dute. Hortaz 2003. urtean zehar berritze horren lehen zatiari ekinen zaio.

c) Nafarroako euskalki baten gramatika bat («Baztango euskalkiaren gramatika») prestatzeko lanak abiatzea.

d) Nafarroako euskalkien hizkuntza ikerketetarako plan bati buruzko txostena egitea.

e) Bi libururen argitalpena, bi entitateak ados jarrita finkatutako irizpideei jarraikiz zehaztu beharrekoak.

f) Nafarroako euskalkien inguruko jardunaldiak prestatzea.

g) Biok adosturik, finkatuko den edozein.

1.2. Euskaltzaindiak garatzen dituen eta aurrekoen euskarri diren izaera orokorreko gainerako jarduerak.

2. Aipaturiko eginkizunak aurrera eramateko, Nafarroako Gobernuak, 2003. urtean, Euskaltzaindiaren esku, gehienez ere, 134.600 € paratuko ditu. Kopuru hau 2003. urterako luzaturiko 2002ko Nafarroako Gobernuaren Aurrekontu Orokorreko «Hitzarmena Euskaltzaindiarekin» izeneko 43000-4816-455100 kontusailaren kargura ordainduko da, 2003. urterako Hitzarmena sinatu ondoren.

Hitzarturikoa hala ager dadin dokumentu hau sinatzen dute, hirukoitzez.

Iruñean, bi mila eta hiruko uztailaren 3 an.

Pedro Pegenaute Garde,
UNIBERTSITATEETARAKO ETA HIZKUNTZA POLITIKARAKO ZUZENDARI NAGUSIA

Jean Haritschelhar Duhalde,
EUSKALTZAINDIKO LEHENDAKARIA

ACUERDO ENTRE EL GOBIERNO DE NAVARRA Y LA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA/ EUSKALTZAINDIA PARA EL AÑO 2003. *ANEXO* AL ACUERDO MARCO FIRMADO EL 27 DE JUNIO DE 2002

REUNIDOS

De una parte:

D. PEDRO PEGENAUTE GARDE, Director General de Universidades y Política Lingüística del Gobierno de Navarra.

De otra parte:

D. JEAN HARITSCHELHAR DUHALDE, Presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia.

De acuerdo con lo establecido en el punto segundo del Acuerdo suscrito entre el Gobierno de Navarra y la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia el 27 de junio de 2002 por la que se establecen las bases generales de colaboración y por el que se regula el marco de compromisos financieros y materiales entre las dos instituciones firmantes,

ACUERDAN

1. La Real Academia de la Lengua Vasca/Euslkaltzaindia ha realizado durante el año 2003 y se propone realizar, encuadradas dentro de las actividades que desarrollan sus diferentes comisiones, para el Gobierno de Navarra en el año 2003 las siguientes tareas:

1.1. Actividades de carácter específico:

a) Montaje en soporte y entrega de las grabaciones de 3 pueblos de Navarra que se recogieron para la elaboración del Atlas de las variedades locales del Vascuence-Euskararen Herri Hizkeren Atlasa. Respetando, en todo caso, la privacidad de la información.

b) Renovación del programa informático que posibilite una publicación diferenciada del primer tomo del «Atlas de las variedades locales del Vascuen-

ce/Euskararen Herri Hizkeren Atlasa». Los trabajos tienen una duración de un año por lo que durante el 2003 se acometerá la primera mitad de dicha renovación.

c) Iniciación de los trabajos de preparación de una gramática («Baztango Euskalkiaren Gramatika») de una de las variedades del vascuence en Navarra.

d) Elaboración de un informe sobre un plan de investigaciones lingüísticas de las variedades dialectales del vascuence en Navarra.

e) Publicación de dos libros, a determinar, según criterios conjuntos entre las dos entidades.

f) Preparación de unas jornadas sobre el tema «Los dialectos del vascuence en Navarra/Nafarroako euskalkiak».

g) Cuantos de común acuerdo se determinen.

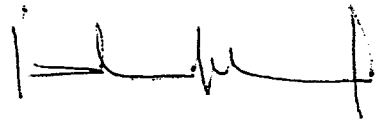
1.2. Las demás actividades de carácter general que desarrolla la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia y que, sirven de soporte a las anteriores.

2. Para la realización de las tareas descritas el Gobierno de Navarra destinará a la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia en el año 2003 hasta 134.600 € que se abonarán a cargo de la partida presupuestaria 43000-4816-455100, denominada «Acuerdo con Euskaltzaindia» de los Presupuestos Generales del Gobierno de Navarra del 2002 prorrogados para el 2003, una vez se haya firmado el Acuerdo para el 2003.

Para que así conste lo acordado se suscribe este documento por triplicado.

En Pamplona, a 3 de julio de dos mil tres.

Pedro Pegenaute Garde,
DIRECTOR GENERAL
DE UNIVERSIDADES Y
POLÍTICA LINGÜÍSTICA

Jean Haritschelhar Duhalde,
PRESIDENTE DE LA REAL
ACADEMIA DE LA LENGUA
VASCA/EUSKALTZAINDIA

EiTB / EUSKALTZAINDIA

EiTBren ETA EUSKALTZAINDIAREN ARTEKO *LANKIDETZA-HITZARMENA*

Andoni Ortuzar Euskal Irrati Telebista (EiTB) herri erakundeko zuzendari nagusiak eta Jean Haritschelhar euskaltzainburuak EiTBren –eta horren sozietate Euskal Telebista, Eusko Irratia eta Radio Vitoriaren– eta Euskaltzaindiaren arteko lehendabiziko lankidetza-hitzarmena sinatu dute, ekainaren 13an, Akademiaren egoitzan. Hitzarmen horren bidez, EiTBko hedabideetan euskararen erabilera ona sustatuko da, euskal gizartean euskara nomalizatzeko eta bultzatzeko helburuaren ildotik.

Bi erakundeon arteko lankidetza jarduerak hiru arlokoak izango dira:

- Lexikoa, batez ere Onomastika alorrean, eta bereziki EiTBn erabiltzen diren toponimo, exotoponimo, antroponimo eta abarri lotuta.
- Hizkuntzaren gramatika.
- Ahoskerari buruzko arauak eta jarraibideak, hizkuntzaren ahozko erabilerarekin lotuta.

Hala bada, euskararen erabilera egokiaren alde, EiTBri aholkua eskainiko dio Euskaltzaindiak eta, horren gainean, urtean lau txosten osatuko ditu. EiTBk, bere aldetik, ikus-entzunezko komunikabideak tresna dituela, euskararen normalizazioa, sustapena eta erabilera zuzena bultzatuko ditu.

Bestetik, EiTBren hedabideek egindako kontsultei lehentasuna emango die Akademiak. Hiztegiaren edota gramatikaren gaineko erantzun guztiak JAGONET zerbitzuan jarriko dira, astero. Galde-erantzun guztiak hileroko txostenean bilduko dira.

Onosmatikari buruzko kontsulta guztiek ere lehentasuna izango dute Akademiarentzat, bai eta hileroko txostenean bilduko ere. Erabaki gabeak izango balira, ordea, Euskaltzaindiko Onomastika Batzordeak hartuko lituzke erabakiak.

Lankidetza-hitzarmena hiru urtetan egongo da indarrean.

CONVENIO DE COLABORACION ENTRE EiTB Y EUSKALTZAINDIA

Andoni Ortuzar, director general del ente público Euskal Irrati Telebista (EiTB) y Jean Haritschelhar, presidente de Euskaltzaindia, han firmado el primer acuerdo marco de colaboración que se establece entre EiTB –y sus sociedades Euskal Telebista, Eusko Irratia y Radio Vitoria– y la Real Academia de la Lengua Vasca. El objeto de dicho acuerdo, suscrito en la sede académica el 13 de junio de 2003, es garantizar el buen uso del idioma en los medios de comunicación de EiTB, en el cumplimiento de sus objetivos de normalización y promoción del euskera en la socieda vasca.

La colaboración abarca tres áreas concretas:

- Léxico, especialmente en el campo de la Onomástica y concretamente en el uso, por parte de EiTB, de topónimos, exotopónimos, antropónimos o nombres de personas o familia, personajes históricos, etc.
- Gramática de la lengua.
- Normas y consejos sobre pronunciación en el uso oral de la lengua.

Así las cosas, el grupo de comunicación recibirá, por parte de la Academia recomendaciones para el uso correcto y nomalizado de la lengua; estas recomendaciones se concretarán mediante cuatro informes anuales EiTB, por su parte, y a través de sus medios de comunicación, colaborará en fomentar la normalización, promoción y buen uso de la lengua vasca.

Todas las consultas realizadas por EiTB tendrán prioridad para Euskaltzaindia quien recopilará semanalmente en su servicio JAGONET todas las cuestiones gramaticales o de vocabulario. Asimismo, todas estas consultas serán recopiladas en un informe mensual.

También las dudas relativas al campo de la onomástica tendrán, igualmente, preferencia y serán recopiladas en un informe mensual. Las cuestiones no resueltas serán decididas por la comisión de Onomástica de Euskaltzaindia.

El convenio tendrá una vigencia de tres años.

EITB - EUSKALTZAINDIAREN ARTEKO *HITZARMENA*

Bilbo, egoitza, 2003-VI-12

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Jaun-andereak, egun on.

Gehienetan egoitza honetan biltzen garelarik komunikabideei egiten diet beti ongi etorri on bat baitakit komunikabide guztiek hedatzen dituztela gure mezuak. Eta nola, gaur, Euskal Herriko komunikabide nagusia EITB deritzana hemen gurekin dagoen, ongi etorri berezi bat haren zuzendari jaunei.

Bilduak gara hitzarmen baten izenpetzeko, pozgarri baita ikustea harremanak gauzatzen ditugula elgarrekin. Duela 35 urte biltzar famatu batean –Arantzazukoa, noski– Euskaltzaindiak erabaki zuen bultzatuko zuela euskara batua deitutako hizkuntz «standard» bat, ikusten baitzuen beharrezkoa zela prentsarentzat, pentsatuz ere egun batez hizkuntza hori hedatuko zela Euskal Herriko zazpi hegaletara irratiaren lehenik eta telebistaren bitartez gero. Hain zuzen hori gertatu zen hamalau urteren buruan euskal telebista sortu zelarik 1982an.

Egia da Euskal Herriko zazpi hegaletara hedatzen direla euskal komunikabideak, prentsa, irrati-telebistak. Egia da ere zazpi hegal horietan ulertua izaiteko beharrezkoa dela euskaldun guziak lotzen dituen euskara batu bat.

Hain zuzen denekilako hizkuntza horrek bere bidea egin du azken 35 urte hauetan, hiztegian, gramatikan, onomastikan.

Euskaltzaindiak arau emaile gisa bere proposamenak egiten ditu, komunikabideak direlarik arau horien hedatzaileak. Instituzio bakoitzak bere alorrean betetzen du bere eginbide osoa euskararen onerako.

Garrantzi haundikoa da gaur sinatzen dugun hitzarmena eta eskertzen ditut bereziki horretan parte hartu duten guziek, Jose Luis Lizundia izan delarik Euskaltzaindiaren ordezkaria. Joan gaiten beraz, geroari buruz, eskuz esku EITB eta Euskaltzaindia gero eta gehiago zabaldua eta ulertua izan dadin gure euskara maitea.

EUSKALTZAINDIA — EiTB *AKORDIOA*

Euskaltzaindia, Bilbo, 2003-VI-13

Andoni Ortuzar,
EiTB-ko Zuzendari Nagusia.

Egun on denoi eta mila esker gurekin izateagatik.

Akordio honen helburua Euskaltzaindia eta EiTBren arteko harremanak sendotu eta gizarteari eskaintzen diogun zerbitzua hobetzea da.

Argi daukagu EiTB euskarazko edukien ekoizle eta zabaltzaile garrantzitsuena dela, bai eta Euskaltzaindiaren ardura dela hizkuntza arauak ezartzea eta euskara zaintzea ere. Gure eginkizunek elkarren beharra dute, gure elkarlanaren beharra, beraz.

Azken urte hauetan kalitatea hobetzea izan da EiTBren irizpide nagusietako bat. Eta *hitzarmen* honekin, gure lan eta komunikazio tresna dugun hizkuntzaren kalitatea hobetuko dugu.

* * *

Buenos días a todos y gracias por acompañarnos.

Decía que durante estos últimos años la apuesta por la mejora de la calidad ha sido un referente permanente para EiTB. Y en este contexto debemos enmarcar este acuerdo, cuyo objetivo fundamental es mejorar la calidad del idioma que utilizamos en los medios de comunicación públicos vascos. Euskaltzaindia y EiTB somos conscientes de que tenemos una gran responsabilidad social, como organismos encargados del cuidado de la lengua, así como de la producción y difusión de contenidos en la misma. Esta responsabilidad nos une y nos da ahora la oportunidad de trabajar y colaborar de forma más estrecha.

El *acuerdo* que hoy firmamos incorpora diversos objetivos ligados a las recomendaciones de uso normalizado del euskera; la respuesta a las solicitudes de consulta gramatical o de vocabulario; la asesoría en el campo de la onomástica o los topónimos, y un largo etc. Pero creo realmente que

lo que va a despertar un especial interés y atención va a ser el hecho de que Euskaltzaindia realice un Informe Anual de consideraciones y recomendaciones sobre el uso del idioma en EiTB. Estamos convencidos de que este Informe va a ser un referente profesional, académico y social; que va a contribuir a la mejora efectiva de la calidad de nuestra lengua en el ámbito de los medios de comunicación, y a través de los mismos, en toda la sociedad.

EUSKALTZAINDIA
REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE

Bilbon, 2003ko ekainaren 13an

LANKIDETZAKO ESPARRU AKORDIOA, BATETIK, EUSKAL IRRATI TELEBISTA HERRI ERAKUNDEAREN ETA HORREN SOZIETATE EUSKAL TELEBISTA S.A., EUSKO IRRATIA, S.A. ETA RADIO VITORIA S.A.REN ETA, BESTETIK, EUSKALTZAINDIA EUSKARAREN ERRET AKADEMIAREN ARTEAN.

BILDU DIRA

Alde batetik, Andoni ORTUZAR ARRUABARRENA jauna, EUSKAL IRRATI TELEBISTA Herri Erakundeko zuzendari nagusia.

Eta, bestetik, Jean HARITSCHELHAR jauna, euskaltzainburua.

ALDERDIAK

Alde batetik, Andoni ORTUZAR ARRUABARRENA jauna, EUS-

En Bilbao, a 13 de junio de 2003

CONVENIO MARCO DE COLABORACIÓN ENTRE EL ENTE PUBLICO EUSKAL IRRATI TELEBISTA Y SUS SOCIEDADES EUSKAL TELEBISTA S.A, EUSKO IRRATIA, S.A. Y RADIO VITORIA S.A y DE OTRA PARTE LA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA «EUSKALTZAINDIA».

REUNIDOS

D. Andoni ORTUZAR ARRUABARRENA, Director General del Ente Público EUSKAL IRRATI TELEBISTA.

D. Jean HARITSCHELHAR, Presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca.

INTERVIENEN

De una parte, D. Andoni ORTUZAR ARRUABARRENA actuando en

KAL IRRATI TELEBISTA Herri Erakundearen eta horren sozietate EUSKAL TELEBISTA S.A., EUSKO IRRATIA S.A. eta RADIO VITORIA S.A.ren izenean eta ordezkari gisa, Eusko Jaurlaritzaren ekainaren 29ko 20/1999 Dekretuan argitaratutako izendapenagatik dagozkion ahalmenak erabiliz. Aurrerantzean EiTB.

Beste aldetik, Jean HARITSCHELHAR jauna, Euskaltzaindiaren izenean eta ordezkari gisa, 2000ko abenduaren 22ko izendapenagatik dagozkion ahalmenak erabiliz. Aurrerantzean EUSKALTZAINDIA.

nombre y representación del Ente Público EUSKAL IRRATI TELEBISTA y de sus sociedades EUSKAL TELEBISTA, S.A., EUSKO IRRATIA, S.A. y RADIO VITORIA, S.A, conforme al nombramiento publicado por Decreto del Gobierno Vasco 20/1999 de 29 de junio. En adelante EiTB.

De otra parte, D. Jean HARITSCHELHAR, actuando en nombre y representación de la Real Academia de la Lengua Vasca, conforme a su nombramiento como Presidente con fecha 22 de diciembre de 2000. En adelante EUSKALTZAINDIA

ADIERAZI DUTE

I. EUSKALTZAINDIA, Euskararen Erret Akademia izanik eta Autonomia Estatutuaren 6.5 artikuluaren arabera, euskara zaintzeko, gizarte erabilera jagoteko eta hizkuntza arauak ezartzeko ardura duen erakundea dela.

II. EiTBk, EAEko gizarte komunikaziorako taldea izanik, helburu nagusietarikoen artean, euskararen normalizazioa eta sustapena bultzatzeko zeregina bete behar duela; eta hala dago jasota Herri Erakundea sortzeko maiatzaren 20ko 5/1982 Legean eta 2002ko azaroaren 5ean Eusko Jaurlaritzak eta EiTBk sinatu zuten Programa Kontratuan.

Arlo horretan, EiTBk hizkuntza kontrola egiteko egitura bat du, honako aholku eta kontrol organo hauek osatua:

MANIFIESTAN

I. Que EUSKALTZAINDIA, en su calidad de Real Academia de la Lengua Vasca y de acuerdo con el artículo 6.5. del Estatuto de Autonomía, es el órgano encargado del cuidado de la Lengua Vasca, así como de su tutela social y del establecimiento de sus normas lingüísticas de uso.

II. Que EiTB, como Grupo de Comunicación Social de la CAPV, tiene entre sus principales funciones la de velar por la normalización y promoción de la Lengua Vasca, como así queda recogido en su Ley de Creación 5/1982 de 20 de mayo y en el Contrato Programa 2002-2005 suscrito entre el Gobierno Vasco y EiTB el 5 de noviembre de 2002.

En este ámbito, EiTB cuenta con una estructura organizativa de control lingüístico con los siguientes órganos de asesoramiento y control:

- EiTBko Zuzendaritza Nagusiaren eta UPV-EHUaren arteko lankidetza hitzarmena. Horren bidez, Lourdes Oñederra Irakasleak hizkuntza aholkularitzako zerbitzuak egiten ditu EiTBn.
- Hizkuntza Kalitateko Saila, Herri Erakundearen eta horren sozietateen zerbitzuan.

III. Hala izanda, dauden egiturak indartzeko asmoz eta Erakundea Sortzeko maiatzaren 20ko 5/1982 Legeak eta Eusko Jaurlaritzarekin 2002-2005 epealdirako sinatutako Programa Kontratuak zehaztutako eginkizunak hobeto betetzeko asmoz, EiTBk egoki deritzo EUSKALTZAINDIArekin batera lanean aritzeari, LANKIDETZAKO ESPARRU AKORDIO honetan zehaztutako moduan, ondorengo klausulen arabera.

KLAUSULAK

1. XEDEA

Hitzarmen honen bidez, EiTBren eta EUSKALTZAINDIAren arteko lankidetza jarduerak zehaztuko dira, EiTBko hedabideetan euskararen erabilera ona sustatzeko asmoarekin, euskal gizartean euskara normalizatzeko eta bultzatzeko helburuaren ildotik.

Lankidetza jarduerak hiru arlotakoak izango dira batez ere:

1. Lexikoa, batez ere Onomastikaren alorrean, eta bereziki EiTBn erabiltzen diren toponimo, exoto-

- Convenio de colaboración entre la Dirección General de EiTB y la UPV-EHU, por el que la Profesora Lourdes Oñederra presta sus servicios de asesoría lingüística en EiTB.
- Un Departamento de Calidad lingüística al servicio del Ente Público y sus sociedades.

III. En este marco, con el fin de reforzar las estructuras existentes para una mayor eficacia en el cumplimiento de la misión encomendada por Ley de Creación 5/1982 de 20 de mayo y en el Contrato Programa 2002-2005 suscrito con el Gobierno Vasco, EiTB estima oportuna la colaboración con EUSKALTZAINDIA en los términos que se establecen en este CONVENIO MARCO DE COLABORACIÓN, el cual quedará sometido a las siguientes,

ESTIPULACIONES

1. OBJETO

El objeto de este acuerdo consiste en fijar las acciones y medidas de colaboración entre EUSKALTZAINDIA y EiTB, para la mejora del buen uso del idioma en los medios de comunicación de EiTB, en el cumplimiento de sus objetivos de normalización y promoción del euskara en la sociedad vasca.

Se manifiesta preferentemente en tres campos concretos:

1. Campo relativo al léxico, especialmente al campo de la Onomástica, y concretamente al uso

ponimo, antroponimo eta abarri lotuta.

2. Hizkuntzaren gramatika.

3. Ahoskerari buruzko arauak eta jarraibideak, hizkuntzaren ahozko erabilerarekin lotuta.

Hala eskatzen du Euskararen Erabilera Normalizatzeko azaroaren 24ko 10/1982 Oinarrizko Legeak.

de EiTB de los topónimos, exotopónimos, antropónimos o nombres de persona o familia, personajes históricos, etc.

2. Campo relativo a la gramática de la lengua

3. Campo relativo a las normas y consejos sobre pronunciación en el uso oral de la lengua.

Todo ello en cumplimiento del artículo 10 de la Ley Básica de Normalización del Uso del Euskara, Ley 10/1982 de 24 de noviembre.

2. EUSKALTZAINDIAREN BETEBEHARRAK

Hitzarmen honen arabera, EUSKALTZAINDIAk honako bitarteko eta zerbitzu hauek emango dizkio EiTBri:

- Euskararen erabilera arautu eta egokirako gomendioak. EUSKALTZAINDIAren beraren ekimenez edo EiTBko Hizkuntza Aholkularitzako Zerbitzuak berariaz eskatuta, urteko lau txosten.

- EiTBren hedabideetan euskararen erabileraren gainean egunero sortzen diren kontsultei, hiztegiaren zein gramatikaren gainekoak izan, lehentasuna emango zaie. Erantzuna zuzenean emango zaio galdegileari, eta JAGONET zerbitzuan jarriko dira denak astero. Erabaki gabekoak dagokion batzordera bidaliko dira. Galde-eran-

2. OBLIGACIONES DE EUSKALTZAINDIA

En virtud del presente acuerdo, EUSKALTZAINDIA adquiere el compromiso de poner a disposición de EiTB los siguientes medios y servicios:

- Recomendaciones para el uso normalizado y correcto del euskara. Estas recomendaciones se concretarán mediante cuatro informes anuales realizados bien a iniciativa de EUSKALTZAINDIA o bien a solicitud expresa del Servicio de Asesoría Lingüística de EiTB.

- Respuesta prioritaria a las solicitudes de consultas gramaticales o de vocabulario que se originen en la utilización diaria del euskera en los medios de comunicación de EiTB. Dichas respuestas se recopilarán semanalmente en el servicio JAGONET. Las cuestiones no reguladas se dirigirán al Comité correspondiente. Las preguntas y

tzun guztiak, hileroko txostenean bilduko dira.

- EiTBren hedabideentzat, bai euskaraz ari direnentzat –Euskal Telebista eta Euskadi Irratia–, bai gaztelaniaz ari direnentzat –EiTB 2, Radio Euskadi eta Radio Vitoria–, onomastikari buruzko aholkularitza ematea. Lehentasuna emango zaie kontsultei. Hileroko txostena prestatuko da, edo / eta erabaki gabeak Onomastika batzordera bidaliko dira

- EUSKALTZAINDIAko Zuzendaritzak EiTBko Zuzendaritza Nagusiarentzat urteroko txostena prestatuko du, EiTBko hedabideetan euskararen erabileraz izan diren zalantza, kezka eta irizpideak jasota.

- EiTBko Zuzendaritza Nagusiak eta EiTBko Hizkuntza Aholkularitzak beharrezko ikusiz gero, aipatu eremuetako gaietan trebakuntza, ikastaroak edo informazioa ematea.

- Eskatutako kontsulta eta zerbitzu guztiak formatu elektronikoan utziko ditu Euskaltzaindiak EiTBren esku.

- Bi zerbitzuon martxa egokirako, harreman eta erantzunkizun zuzeneko pertsonak, ordutegiak eta bitarteko teknikoak finkatzeko konpromisoa.

respuestas objeto de las consultas, se recopilarán en un informe mensual.

- Asesoría continua en el campo de la onomástica, topónimos, exotopónimos, nombres, etc, en los medios de comunicación del grupo EiTB: ETB1, Euskadi Irratia, EiTB2, Radio Euskadi y Radio Vitoria. Dichas consultas gozarán de prioridad. Asimismo, se publicará un informe mensual que recoja las cuestiones consultadas. Las cuestiones no reguladas se enviarán a la oficina de Onomástica.

- La Junta de Gobierno de EUSKALTZAINDIA realizará para la Dirección General de EiTB un informe anual en el que recopilará las consideraciones y recomendaciones que considere oportunas sobre el uso del idioma en los medios de comunicación de EiTB.

- En los casos en los que la Dirección General y la Asesoría Lingüística de EiTB lo consideren necesario, Euskaltzaindia ofertará formación, cursos o información relacionada con los campos mencionados.

- Las consultas y servicios solicitados a EUSKALTZAINDIA serán ofrecidos en formato electrónico.

- EUSKALTZAINDIA adquiere el compromiso de establecer personal con responsabilidad directa, horarios y medio técnicos para el correcto funcionamiento de los servicios mencionados en este acuerdo.

3. EiTBren BETEBEHARRAK

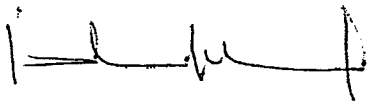
- EiTBk, EUSKALTZAINDIArekin batera, euskararen normalizazioa, sustapena eta erabilera zuzena bultzatuko ditu bere hedabideen bitartez.
- EiTBk 18.000 euro ordainduko dio urtero EUSKALTZAINDIAri, euskara sustatzeko eta bultzatzeko Akademiak emandako bitarteko eta zerbitzuengatik. EUSKALTZAINDIAk dagokion ordainagiria aurkeztu eta EiTBk 90 egunera kitatuko du esandako kopurua.

4. INDARRALDIA

Hitzarmen hau hiru urtean egongo da indarrean, 2003ko irailaren 1etik hasita, eta alderdi biek adostutako jardueren bitartez gauzatzen joango da.

5. EZBETETZEA

Alderdi bietako batek kontratu honetan zehazturiko eginbeharren bat ez betetzekotan, beste alderdiak ondo betetzea eskatzeko eskubidea du, edo kontratua deusezteko eskubidea.

EUSKALTZAINDIAren izenean,

Jean HARITSCHELHAR j.

3. OBLIGACIONES DE EiTB

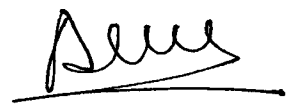
- EiTB colaborará con EUSKALTZAINDIA en fomentar la normalización, promoción y buen uso de la Lengua Vasca a través de sus medios de comunicación.
- EiTB abonará a EUSKALTZAINDIA por los medios y servicios que ésta le preste en su labor de contribuir al fomento y promoción de la Lengua Vasca, la cantidad anual de 18.000 euros. Dicha cantidad será satisfecha por EiTB a EUSKALTZAINDIA a los 90 días de la presentación por ésta de la factura formal correspondiente.

4. VIGENCIA

El presente convenio estará vigente por un periodo de tres años a contar desde el 1 de septiembre de 2003 y se desarrollará mediante acciones concretas que las partes acuerden.

5. INCUMPLIMIENTO

En caso de incumplimiento por alguna de las partes de las obligaciones previstas en este documento, la otra parte podrá exigir el correcto cumplimiento o bien optar por resolver este acuerdo.

EiTBren eta horren sozietateen izenean,

Andoni ORTUZAR ARRUABARRENA j.

AYUNTAMIENTO DE PAMPLONA / IRUÑEKO UDALA – – R.A.L.V. / EUSKALTZAINDIA

HITZARMENA/CONVENIO

2003

LANKIDETZA HITZARMENA, IRUÑEKO UDALAREN ETA EUSKALTZAINDIA-EUSKARAREN ERRET AKADEMIAREN ARTEAN

Iruñean, 2003ko azaroaren 18an ondokoak bildu dira: Kultura Zinegotzi Delegatua den Ignacio Pérez Cabañas, Iruñeko Udalaren izenean, eta Jean Haritschelhar jaun euskaltzainburua.

Horiek biek Lankidetza-hitzarmen hau sinatzeko behar bezainbateko eskumena eta gaitasuna aitortzen dizkiote elkarri, betiere ordezkatzen dituzten erakundeen izenean, eta hitzartutakoa hobeki konprenitze aldera honako hau

ADIERAZI DUTE

Bi erakundeek, zeinak bere esparruan, interes bat eta bera dutela, euskara gorde eta sustatzeko, eta biek ala biek dituztela helburu gure hiriko biztanleek euskara gero eta estimu handiagoan izatea, euskara ezagutzen duten lagunak gero eta gehiago izatea eta euskararen erabilera sustatzea, hala hiztunen kopuruari nola hizkeraren kalitateari dagokienez.

CONVENIO DE COLABORACIÓN ENTRE EL AYUNTAMIENTO DE PAMPLONA Y LA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA

En Pamplona, a 18 de noviembre de 2003, reunidos de una parte el Concejal Delegado de Cultura D. Ignacio Pérez Cabañas en representación del Ayuntamiento, de Pamplona, y de otra D. Jean Haritschelhar Presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca.

Ambos se reconocen, respectivamente, competencia y capacidad para subscribir en nombre de sus respectivas instituciones el presente Convenio de cooperación, para cuya mayor comprensión

EXPONEN

Que las dos entidades, cada una en su ámbito respectivo, comparten un común interés en la preservación y promoción del vascuence, constituyendo un objetivo común para las dos a consecución de una estima cada vez mayor hacia el euskera por parte de los habitantes de nuestra ciudad, el aumento del numero de personas que lo conocen y la potenciación de su uso, tanto en lo que se refiere al número de hablantes como a la calidad lingüística del habla.

Horiek horrela, kontuan harturik bi erakundeek bat egiten dutela, hala helburuetan nola lan esparruetan, eta helburu horiek erdiesteko euskarak arreta berezia behar duela, derrigorrezkoa da aitortzea bi erakundeen arteko harreman errazak ezartzeko komenentzia, harreman horiek, betiere, elkarren. arteko begirunean eta lankidetzan oinarrituta.

Beste aldetik, abenduaren 15eko Euskarari buruzko 1986/18 Foru Legeak, 3.3 artikuluan, Euskaltzaindia izendatzen du erakunde aholkuemaile ofiziala, Foru Erkidegoan indarra edukitzekoak diren hizkuntz arauak ezartze aldera.

Horiek guztiak kontuan harturik, bi erakundeek Hitzarmen hau izenpetzea

Por todo ello, y teniendo en cuenta esta coincidencia de objetivos y de ámbitos de trabajo y dada la especial atención que necesita el vascuence a efectos de la consecución de estos objetivos, se impone reconocer la conveniencia de establecer una relación fluida entre las dos entidades, basada en el mutuo respeto y colaboración.

Por otra parte la Ley Foral 18/1986 de 15 de diciembre del vascuence, en su art. 3. 3.º designa a la Real Academia de la Lengua Vasca como institución consultiva oficial a los efectos del establecimiento de las normas lingüísticas aplicables en la Comunidad Foral.

Teniendo en cuenta todos estos razonamientos las dos entidades

ERABAKI DUTE,

ACUERDAN

Ondoko klausula hauekin bat erabaki ere:

Suscribir el presente Convenio con respecto a las siguientes cláusulas:

1. Euskaltzaindia Iruñeko Udalari aholku emateko zereginetan aritu ahalko da, euskararekin zerikusirik duten izkuntza aferetan bezainbatean.

1. La Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia podrá ejercer labores de asesoramiento al Ayuntamiento de Pamplona en cuestiones de materia lingüística relativas al euskera.

2. Euskaltzaindiak hiritarrek eskaturiko argibideak eta aholkuak oro eskaintzen jarraituko du, hala bere zerbitzu orokorretan nola Iruñean kokaturik dagoen Nafarroako ordezkaritzan.

2. La Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia seguirá facilitando, tanto desde sus servicios generales como desde la propia delegación de Navarra en Pamplona, la información y el asesoramiento requeridos por los ciudadanos.

Halaber, kultur hedapenerako jarduerak, ikastaroak, hitzaldiak eta abar

Del mismo modo, impulsará actividades de difusión cultural, cursos,

bultzatuko ditu, eta horretarako behar diren erakunde eta elkarteekin arituko da, elkarlanean.

3. Iruñeko Udalak konpromisoa hartzen du hitzarmen honetarako 6.000 euro paratzeko, finantzazio gisara, eta kopura hori ordaintzen dio Euskaltzaindiari. Erakunde horrek, bere aldetik, konpromisoa hartzen du kopuru hori hitzarmen hau betetzen erabiltzeko, bai eta hitzarmen honen bitartez lortu nahi diren helburuak gauzatzen ere.

4. Euskaltzaindiak sustatzen dituen argitalpen, aldizkari edo edizio guztietatik bi ale emanen dizkio Iruñeko Udalari, betiere Hitzarmen honen esparruari dagozkion aferei buruzkoak baldin badira.

5. Hitzarmen honek 2003ko urtarrilaren 1 etik abenduaren 31ra bitartean izanen du indarra.

Eta hitzarmen honetan azaldutako guztiarekin bi erakurideak bat datozela adierazirik, Hitzarmen honen hiruna ale izenpetu dituzte ondokoek, arestian aipatu datan eta lekuan:

Euskaltzaindiaren izenean,

Iruñeko Udalaren izenean,

conferencias, etc. en colaboración con las entidades e instituciones correspondientes.

3. El Ayuntamiento de Pamplona se compromete a aportar a este convenio de colaboración la financiación de 6.000 euros, abonando a la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia esta cantidad, que se compromete a aplicar al cumplimiento de este convenio y a la consecución de los fines que con este convenio se pretenden.

4. La Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia entregará al Ayuntamiento de Pamplona dos ejemplares de las publicaciones, revistas y diferentes ediciones que promueva la entidad y versen sobre temas incluidos en el ámbito del presente convenio.

5. El presente convenio tendrá vigencia desde el 1 de enero a 31 de diciembre del año 2003.

Y en prueba de conformidad con todo lo arriba expresado, firman el presente Convenio por triplicado ejemplar, en el lugar y fecha anteriormente señalados.

Por Euskaltzaindia / Real Academia de la Lengua Vasca,

Por el Ayuntamiento de Pamplona,

EUSKAL KOMUNITATE ZIENTIFIKOAREN DATU-BASEA
INGUMA

Euskaltzaindia eta Udako Euskal Unibertsitatearen (UEU) arteko lankidetza *hitzarmena.*

BILDUTA

Toki-egunak: Bilbon, 2003ko abenduaren 18an.

Alde batetik, Jean Haritschelhar jauna, euskaltzainburua.

Bestetik, Xabier Isasi Balanzategi jauna, –nortasun agiria: 14.927.649-M–, zeinek Udako Euskal Unibertsitatearen izenean eta hura ordeztuz baitihardu –IFZ: G 48218416; helbidea: Erribera kalea 14, 1-C, 48005 Bilbo, B/151/86 zenbakiaz Eusko Jaurlaritzako erroldan inskribaturik dagoena *1986ko 20az geroztik* eta halaber onura publikoko aitormena lortu zuena *280/1990 Dekretuaren* bidez–,

Udako Euskal Unibertsitatearen zuzendaria bere erakundearen izenean eta ordezkari, dagokion erakundeko organoak aitortzen dizkion ahalmenez baliatuz,

HONAKOA ADIERAZTEN DUTE

(PRINTZIPIOEN ADIERAZPENA)

LEHENA. Euskaltzaindiak eta UEUk elkarri aitortzen dizkiote beren izate administratiboa nahiz zientifikoa, indarrean dauden legeek ezartzen dituzten baldintzen arabera hitzarmen hau izenpetu eta aurrera eramateko

BIGARRENA. Euskaltzaindiak eta UEUk lankidetzan bultzatu eta garatu nahi dute, unibertsitate mailako jakintza-arlo bakoitzean euskararen normalizazio prozesua bultzatu eta garatzeko

HIRUGARRENA. Euskaltzaindiak eta UEUk, esandako xedeari jarraikiz, euskaraz ekoitzitako kultur produktuen erreferentzia erabilera publikoko datu-base batera ekartzea oso interesgarria dela deritzote

LAUGARRENA. Euskaltzaindiak eta UEUk adierazten dute, 2003. urtean zehar *Euskal Komunitate Zientifikoaren Datu-Basea (Inguma)* Euskaltzaindiaren produkzioaz hornitzea eta datu-base bera erakundean bertan zein gizarte-zabalean ezagutaraztea, komunitate euskaldunarentzat oso onuragarria dela.

ETA

HONAKO HAU HITZARTZEN DUTE:

Lankidetza esparru bat eratzea, Euskaltzaindiak euskaraz sortu, argitaratu eta zabaltzen duenaren oinarrizko informazioa *Euskal Komunitate Zientifikoaren Datu-Basean (Inguma)* jartzeko.

Euskaltzaindia eta UEUren arteko lankidetzaren xedeak hauek dira: alde batetik, euskaraz ekoizten dena biltzea, sailkatzea eta ezagutaraztea, eta bestetik, euskaraz diharduten ikertzaile, sortzaile, eta oro har, emaile guztiak harremanetan jartzea, euskararen normalkuntza, eta bereziki, unibertsitate mailako jakintza-arlo bakoitzaren euskararen normalkuntza sustatzeko. Halaber, sinatzaileok *Euskal Komunitate Zientifikoaren Datu-Basea (Inguma)* unibertsitarioen curriculum-garapenerako lanabes interesgarria dela adostendute.

Horrela, legeriari eta Euskaltzaindiaren eskuduntzei jarraikiz ondokoa adierazten dute:

BALDINTZAK

Lehena.–*Datu-basearen horniketa*

Behean sinatzen duten erakundeek hitzarmen hau izenpetzen dute, Euskaltzaindiak euskaraz ekoizten duenaren oinarrizko informazioa erabilera publikoko datu-basean jartzeko.

Datu-basearen izena: *Euskal Komunitate Zientifikoaren Datu-Basea (Inguma).*

Euskaltzaindiak, *Euskal Komunitate Zientifikoaren Datu-Basea (Inguma)* osatzeko, euskaraz ekoitzitako ondoko osagaiak euskarri elektronikoan UEUren eskura jarriko ditu. Aipatu osagaiak besteak beste, honakoak dira:

- Euskaltzaindiak euskaraz argitaraturiko liburuei buruzko datuak (izenburua, argitalpen urtea, ISBN zenbakia, egilearen/-en izen-deiturak, eta azkenik, liburua itzulpena den ala ez).

- Euskaltzaindiak euskaraz argitaraturiko artikuluei buruzko datuak (aldizkariaren izena, artikuluaren izenburua, argitalpen urtea eta zenbakia, orrialdeak, egilearen/-en izen-deiturak).
- Euskaltzaindiak euskaraz emandako ikastaro/jardunaldi eta hitzaldiei buruzko datuak (ikastaro/hitzaldiaren izenburua, urtea, egilearen/-en izen-deiturak).
- Euskaltzaindiaren baitan euskaraz garatutako ikerketa-proiektuei buruzko datuak (izenburua, urtea, ikerleen izen-deiturak).

Bigarrena

Euskal Komunitate Zientifikoaren Datu-Basearen (Inguma) horniketa, datuen mekanizazioa eta datu-basearen kudeaketa Udako Euskal Unibertsitatearen ardura izango da. Euskaltzaindia *Euskal Komunitate Zientifikoaren Datu-Basearen (Inguma)* web-gunean *Erakunde laguntzaileak* atalean agertuko da.

Hirugarrena

Hitzarmeneko eremuaren barruan, *Udako Euskal Unibertsitateak* honakoak betetzeko konpromisoak hartzen ditu,

- Euskaltzaindiak UEUren eskura jarritako datuak adierazitako epean *Euskal Komunitate Zientifikoaren Datu-Basean (Inguma)* jartzea.
- Euskaltzaindiaren ordezkariarekin, edo berak izendatutakoekin, *Euskal Komunitate Zientifikoaren Datu-Basearen (Inguma)* ezagutza plana adostea, aurkezpen ekitaldiak antolatzea eta beraietan parte hartzea.

Laugarrena

Euskaltzaindiaren ordezkariak, edo berak izendatutakoak, UEUren lanak errazteko eta jarraitzeko ardura hartuko du/dute. Era berean Euskaltzaindiak, honako konpromisoak hartzen ditu:

- UEUri datuak eskura jartzea eta eskuratzeko lanak erraztea.
- UEUrekin *Euskal Komunitate Zientifikoaren Datu-Basearen (Inguma)* ezagutaraztea eta hedapen plana adostea.
- *Euskal Komunitate Zientifikoaren Datu-Baserako (Inguma)* behar diren bitarteko eta baliabideak, adostutakoaren arabera, UEUren esku jartzea.

Bosgarrena.–*Finantzaketa*

UEUk *Euskal Komunitate Zientifikoaren Datu-Basearen (Inguma)* kudeaketarako behar besteko baliabideak bilatu eta jarri egingo ditu.

Euskaltzaindiak, bere aldetik, datuak eskuragarri jartzeko eta hedapen planean sortzen diren gastuak bere gain hartuko ditu.

Seigarrena.–*Sustapena*

Euskaltzaindiak *Euskal Komunitate Zientifikoaren Datu-Basea (Inguma)* erabilera publikoko datu-base interesgarria izendatzen du eta horrela jakinaraziko dio euskal komunitate zientifikoko kideei. *Euskal Komunitate Zientifikoaren Datu-Basearen (Inguma)* hedapen plana, Euskaltzaindia eta UEUren artean adostua izango da. Era berean, hedapenerako behar diren azpiegiturak eta baliabideak Euskaltzaindia eta UEUren artean partitu eta adostuak izango dira.

Zazpigarrena

Hitzarmen hau 2004ko urtarrilaren 1ean jarriko da indarrean eta, bi aldeek hala iriztekotan, hurrengo bost urteetan indarrean iraungo du.

Zortzigarrena

Itun hau sinatzen duten unibertsitateak eta erakundeak hitzarmena kontrolatu eta zaintzeko koordinazio prozedura adosten dute, biak aske direla itundutakoaren arabera. Edozein modutan, biek dute ordezkaritza hitzartutakoari jarraitzeko:

Euskaltzaindiaren ordezkariak dira:

– Euskaltzainburua: Jean Haritschelhar

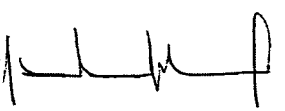
UEUren ordezkariak dira:

– UEUren zuzendaria: Xabier Isasi Balanzategi

Halaxe hitzartu da, goian esandako leku eta egunean.

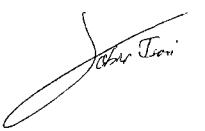
Sinadurak:

Euskaltzaindiaren izenean

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

UEUren izenean

Xabier Isasi Balanzategi,
UEUren zuzendaria

BERRIAK

'LIBER 2003'-ri BURUZKO TXOSTENA

Bilbo, egoitza, 2003-X-08

Ricardo Badiola Uriarte,
argitalpen eragilea

Jon Artza Bikandi,
banaketa zerbitzuburua

Liber 2003, Feria del Libro Iberoamericano, Madrilen egin da, urriaren 1etik 4ra, Juan Carlos I erabilera anitzeko Erakustazokan. Ordutegia, goizeko hamarretatik arratsaldeko zazpiak arte izan da eta jarraiko babesleak izan ditu: Hezkuntza, Kultura eta Kirol Ministerioa, liburu, artxibo eta biblioteka Zuzendaritza; Kanpo merkataritzarako Espainiar Institutua; Madrileko Autonomia Erkidegoa, Arte Kontseilaritza; Madrileko Udala; CEDRO eta Madrileko Editoreen Elkartea.

Euskaltzaindiko argitalpen zerbitzu eremua bertan izan da, estatu eta herrialde desberdinetako beste seiehun eta piku argitaletxerekin batera: Madril (Ministerioa, *Boletín Oficial del Estado....* eta abar), Andaluzia, Kanariar Irlak, Katalunya, Castilla-León, Euskal Herria, Extremadura, Galizia (Xunta), Aragoia, Israel, Grezia,... editorial partikularrak ere izan dira: Anaya, SM, Desclée de Brouwer, Edelvives, EDEBE, ECU, Giltza,... Gonbidaturiko Estatuak: Eslobakia, Txipre, Estonia, Hungaria, Letonia, Malta eta Polonia. (Hurrengo urtean Europar Batasunean integratuko direnetatik, gehienak.)

* * *

LIBER 2003 ondoren, urriaren 7tik 12 bitartean, Frankfurt am Main hirian egiten ari da liburu azoka erraldoia. Azoka bion gertutasuna- denbora aldetik- aprobetxatuz, batez ere Hegoameriketako argitaletxeek, leku biotan izateko, behin, bidaiaturik aprobetxatzen dute.

* * *

Euskaltzaindiak, *Institut d'Estudis Catalans-ekin* eta *Consello da Cultura Galega-rekin* (Real Academia Galegaren ekoizpena oso urria baita) parte-hartu du. Standaren titularra Euskaltzaindia izan da eta besteak, ordea, «co-espositor» gisa aritu dira. Koordinazio eta administrazio lan guztia Euskaltzaindiko ordezkariek egin dute, besteek dirua jartzera mugatuz. Erakunde bi hauekin joateko arrazoi nagusiak, honako hauek izan dira:

- Alde batetik, hiru akademiok, batera, gure lan eta fruituen berri eskaini nahi genion azokara zetorkeen orori; hots, erakundeen lanen zabalkundea erakutsirik.
- Bestalde oso aukera bikaina iruditu zaigu, jarduera antzekoan gabiltzan erakundeok elkarren berri izateko eta elkarrengandik zerbait ikasteko eta dakiguna hobetzeko.
- Eta, zalantzarik gabe, hirurok batera joanik, merkeago irteten zaigulako.

* * *

Euskaltzaindiak 1.585 euro ordaindu du stand-a alokatu eta zerbitzuak kontratatzeagatik. Noski, ordainketa hiru erakundeen artean egin da. *Institut*-eko ordezkaria, Manuel Pascual, egun bitan izan da azokan. *Consello*-ko langile edo ordezkaririk agertu ere ez da egin. Euskaltzaindia ordea, irailaren 30tik urriaren 4arte izan da bertan. Jakina, stand-a hornitze eta batze lanak ere Euskaltzaindiko ordezkariek egin behar izan dute.

Euskaltzaindiko ordezkarien ustez, aurrikusitako helburuak egoki, agian, uste baino hobeto bete dira. Instituzioaren lanen zabalkundea, oso aproposa izan da eta gure arteko harremanak ere, sendotu dira. Akats bakarra Consello-koak ez direla etorri eta ezin izan dugu beraien lana ezagutu. Institut-eko ordezkariarekin, ordea, harremana hestu eta onuragarria izan da, eta egun ditugun proiektu eta erronken berri eman ostean, etorkizunean, gure arteko elkarlana sendotzeko konpromezua hartu dute.. Horrela gauzak, Man(u)elek hurrengo urteari begira, hainbat proiektutan parte-hartzeko gonbitea luzatu dio Euskaltzaindiari.

Euskaltzaindiak bere editorial fondotik jarraikook erakusgai izan ditu, alegia:: *Euskera* agerkaria, ARAUAK, Iker bildumatik: azken bi edo hiru liburuki; Hiztegietatik: R.M. Azkuerena, *Hitz-elkarketa, Voces alavesas, Orotariko Euskal Hiztegia,* Gramatikak, Hizkuntza Atlasaren *Antologia*, Izendegiak, Onomasticon Vasconiae bildumatik laupabost, Literatura bildumatik: B. Etxepare, Axular, A. De Poza, Ubillos, I. Leizarrga, R.M.Azkue: *Cancionero Popular Vasco*, J.B. Gamiz Ruiz de Oteo, Antoine d' Abbadie; Literatura sariketakoak: (Bilbao Bizkaia Kutxa-Euskaltzaindiaren artekoak); Euskararen Lekukoak bildumako azken-azkenak; Jagon bildumakoak; Katalogoak: *Argitalpenen Katalogoa* (kutxa bi edo ehun bat ale banatu dira stand-era hurbildu diren bisitarien artean); argitalpen solteak: *Euskararen Liburu Zuria, Hitz egin* metodoaren irakurgai zenbaitzuk, Pedro de Yrizarren *Morfología del verbo auxiliar* (haueta-tik azken bi edo hiru), Madrileko Ministerioak argitaraturiko *Euskaltzaindia* liburukia eta beste zenbaitzuk

* * *

Bestalde, Stand-aren inguruan Erakundeak kaleraturiko argitalpenen harpidetza-orriak, *Katalogoak*, Informatikari-teknikariak diseinaturiko posterrak eta abar izan dira ikus eta eskuragai.

Arlo komertziala dela eta, zera azaldu, azoka hau ez dela komertzialegia. Durangokoan, adibide bat jartzearren, saltzaile-erosle harremana da nagusi eta horretaz aparte kultur eskaintza ugari izaten da haren inguruan. Nolabait esateko, Durangokoa kul-

turalagoa dela, esan daiteke. LIBER, ordea, profesional-profesionala da. Arloko sektore desberdinak: banatzaileak, argitaletxeak, fotokonposizio etxeak, inprimategiak, liburudendak, e. a. batu eta elkarlanean aritzea da helburua. Ideia bat izateko: Durangoko Azokako profesional eguna, baina askoz dimentsio handiagokoa, alegia, demagun bost bider handiagoa.

Eta, salmentei dagokienez esan, argitaletxe gehienek ez dituztela bertan argitalpenak saltzen Stand-etan. Eta azokan dituzten langileak, azokarako soilik hitzartuak/ kontratatuak dira eta, gehienek, ez dute produkzioaren berri, beraien helburua promozionatzea baita. Argitaletxe txikiagoak bai saltzen dute. Euskaltzaindiak liburu banaka batzuk baino ez ditu saldu: *Euskal izendegia* ale bi eta *Haizearen hegaletan* ale bat. Euskaltzaindiaren lanaren zabalkundea egin asmoz, ehun bat *Argitalpenen Katalogoa* banatu dira, berau Bilbao Bizkaia Kutxak finantziatua, beti ere interesa agertu dutenen artean eta herri-aginte eta argitaletxeetako arduradunen artean eta baita fotokonposizio eta inprimategi zenbaitzuren artean ere.

Euskaltzaindiko stand-era hainbat jendek jo du argibideen bila: Arauak, Pertsonaizenak, Toponimia eta abarri buruzko itaunak eginez; euskara ikasteko metodoez galdezka; euskal gramatikako aditzaz, hiztegigintzaz, sariketei buruz, euskal entziklopediez, euskararen jatorriaz, bibliografiaz... eta abar luze batez galderak eta proposamenak eginik. Eta hurbildurikoen artean aipatzekoak dira: Israelgo Enbaxadore-ordezkoa eta hebraieratik gaztelania eta ingelesera testu itzultzaile burua, Letoniako olerkari ospetsu bat, Poloniako stand-ekoak, Asturiaskoak, Andaluziakoak, Aragoikoak, *El Correo Español, El Mundo, El País*... egunkarietakoak.

Argitalpenei dagokienez, esan, nagusiki *Haizearen hegaletan* argitalpenari buruz agertu dutela jakinmina. Hurrengo egunotan, argitalpen honen zabalkunde zabalagoa egin asmoz, zenbait hartu-eman izan ditugu. Horretaz gain, eta Azokan Euskal Herriko stand gutxi zeudelako edo, jendea Euskaltzaindiko standera hurbiltzen zen, hizkuntza eta hizkuntzaz landa, beste hainbat gauzari buruz itaunak eginik.

* * *

Bestalde, bai preinpresio edo fotokonposizio saileko eta bai inprimategietako eskaintzak egitera hainbat merkatal etxek jo dute Euskaltzaindiko stand-era.

Eta elkarkidetza edo kolaborazio eremuan aipatzekoa da *El Correo* egunkari-taldeko merkatal sailak Euskal Autonomia Erkidegoko entziklopedia egin-sortu-eguneratu eta haiek egunkariarekin batera banatzeko eskaintza ere egin zutela gaineko egun batez Erakundera joko dutelarik aginduz.

Aste honetan zehar –urriak 6-8–, Azokaren lehenengo emaitzak jaso dira, Madrilen izandako bisitari bik eskariak egin dizkigutelarik. Horrekin batera, *Institut*-eko ordezkariarekin harremanetan eta elkarlanean jarraitzen dugu, beti ere gure eguneroko jarduna hobetu asmoz.

* * *

Balorazio orokor bat egiterako orduan, esan, LIBER 2003 Azoka, benetan interesgarria iruditu zaigula. Azpiegitura aldetik oso ongi antolatua: dena txukun, argi eta garbi, standak ikaragarri bikain-erakargarriak, baliabide guztiak eskura, e. a. Hortaz

aparte topaleku bikaina iruditzen zaigu eta liburu munduan gabiltzanontzako, ikasteko aukera aparta. Beraz, hurrengo urtean, eta jakina ahal izanez gero, uste dugu komenigarria izango litzatekeela bertan izatea. Gainera, datorren urtean –2004an– LIBER 2004 Bartzelonan izanik, *Institut*eko langileak, bere burua eskaini du, Euskaltzaindiak aurten egin duen bezala, antolamenduaren pisua eramateko. Euskaltzaindiak diru kopuru bat ordaintzeaz aparte, bere langileak, bertan, egun bat edo beste izatea aski litzateke.

* * *

Eta ostiral iluntzean, urriak 3, Euskaltzaindiko ordezkariek, Pedro Yrizar, euskaltzain ohorezkoa bisitatzera jo dute San Camilo eritetxera, arnasa estua dela eta han baitzen gure Pedro. Euskaltzain ohorezkoak nahiz eta eri edo makal samar aurkitu Instituziarekiko itaun mordoxka egin zien Erakundeari buruz, euskaltzain oso, ohorezko, urgazle... eta baita Euskaltzainburugoari buruz ere. Eta jakina galdetu zuen, nola ez, orain arte argitaraturiko liburuez aparte, *Morfología del verbo auxiliar* delakoaren *Índice / Aurkibidea* ea zertan den, zeren berak duela zortzi hilabete inguru originala eman baitzuen... Eta, Haren gogoa, euskal aditzarekiko ikerketa testu horiekin bukatu nahi baitu, daukan adina –93 urte– kontuan izanik. Ordezkarien erantzuna: Arabako Aldundi/Diputazioko Kultura Sailean, Bizkaiko eta Gipuzkoako kutxetan eta Iparraldeko instituzioetan diru-babesaren bila ari dela Euskaltzaindia, baina, oraingoz, Argitalpen Batzordeak onartua duen arren, babes ekonomikorikik ez dela eskuratu.

* * *

Oharra: Euskaltzaindiko ordezkariek Instituzioaren auto-furgonetan egin dituzte Madrileko joan-etorri eta Liber 2003 delakoaren inguruko bidaiak.

BILBAO BIZKAIA KUTXA-EUSKALTZAINDIA: LITERATURA SARIAK

R. M. AZKUE LITERATUR SARIAK ABIAN

Bilbo, egoitza, 2003-XI-13

Amaia Okariz,
Euskaltzaindiko prentsa-arduraduna

- 11 eta 18 urte bitarteko gaztetxoei zuzenduriko deialdia da
- *Narrazioak eta olerkiak 2002* liburua argitaratu da

Gaur, osteguna, azaroaren 13an, *Resurreccion Maria Azkue* Literatura sarien edizio berriaren oinarriak aurkeztu dira. Euskaltzaindiak eta Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioak antolatzen dituzten sari hauek idazle gazteak Literatura mundura erakartzeko asmoz sortuak baitira.

Jakina denez, sariek bi lan mota onartzen dituzte euren baitan, *narrazioa* eta *olerkia*, alegia. Adinari begira, bi maila dira: A maila, 11 eta 14 urte bitarteko gazteentzat; eta B maila, 15 eta 18 urte bitartekoentzat.

Lanak aurkezteko epea, 2003ko abenduaren 16an amaituko da. Helbide honetara bidali beharko dira: BBK Kultur Gela. Elkano, 20. 48008 Bilbo.

Narrazioak eta Olerkiak 2002 liburua

Gaurko ekitaldian, *Narrazioak eta Olerkiak 2002* izeneko liburua ere aurkeztu da. 2002ko *Azkue* sarietan irabazle izandako narrazioak eta olerkiak batzen dira liburu honetan.

* * *

Hona hemen zerrenda:

A MAILA:

Narrazio alorrean

Lehen Saria: «Bi ahizpak». Egilea: Maiatza Louessard. Beskoitze (Lapurdi). Kanboko Xalbador Kolegioko ikaslea da. Laguntzaile: Pruden Sudupe Azkune.

Bigarren Saria: «Arnasa sakona». Egilea: Estibaliz Olibares Etxebarria. Zeanuri (Bizkaia). Arratia BHI-ko ikaslea. Laguntzaile: Jabier Olibares Etxebarria.

Hirugarren saria: «Egoera larri bat». Egilea: Aiora Yurrebaso Zarate. Igorre (Bizkaia). Arratia BHI-ko ikaslea.

* * *

Olerki alorrean

Lehen Saria: «Larrañe». Egilea: Nahiara Saralegi Goena. Baiona (Lapurdi). Kanboko Xalbador Ikastegiko ikaslea. Laguntzaile: Pruden Sudupe Azkune.

Bigarren saria: «Amodioa». Egilea: Uxue Buñuales Ugalde. Barañain (Nafarroa). San Fermin Ikastolako ikaslea. Laguntzaile: Jose Manuel Aleman Astiz.

Hirugarren saria: «Zertarako bizi?». Egilea: Asier Moreno Saldise. Iruñea (Nafarroa). San Fermin Ikastolako ikaslea. Laguntzaile: Jose Manuel Aleman Astiz.

* * *

B MAILA:

Narrazio alorrean

Lehen Saria: «Aberri arrotza». Egilea: Dioni Aguerre. Bidarrai (Nafarroa Beherea). Baionako Bernat Etxepare Lizeoko ikaslea. Laguntzaile: Jasone Salaberria Fuldain.

Bigarren Saria: «Sorterrira bueltan». Egilea: Lourdes Elizegi Urrutia. Elizondo (Nafarroa). Lekaroz-Elizondo BHI-ko ikaslea.

Hirugarren Saria: «Norabait». Egilea: Ekiñe Aristizabal Tolosa. Oiartzun (Gipuzkoa). Oiartzungo Haurtzaro Ikastolako ikaslea. Laguntzaile: Kontxi Begiristain San Sebastian.

Maila honetan, epaimahaikoak ondoko lana argitaratzeko gomendioa eman zuen eta hala egin da:

- «Desio gozo-gaziak». Egilea: Aintzane Usandizaga Lopez. Lasarte-Oria (Gipuzkoa). Landaberri BHI-ko ikaslea. Laguntzaile: Loren Loidi.

* * *

Olerki alorrean

Lehen Saria: «Arrotza». Egilea: Amaia Jauregizar Ormaetxea. Gernika (Bizkaia). Gernikako Aixerrotape Ikastexeko ikaslea. Laguntzaile: Onintza Enbeita Maguregi.

Bigarren Saria: «Zu ikustean». Egilea: Iskander Barrena Zubiaur. Larrabetzu (Bizkaia). Derioko Txorierri Institutuko ikaslea. Laguntzaile: Juan Luis Goikoetxea Arrieta.

Hirugarren Saria: «Elkarrekin bai, lortuko dugu». Egilea: Ion Muñoa Errasti. Zerain (Gipuzkoa). Txindoki Alkartasuna Ikastexekoa ikaslea. Laguntzaile: Josu Agirre Bikuña.

Epaimahaiko kideek hala eskatuta, ondoko lana argitaratua izan da:

- «Itsasoaren ilun». Egilea: Itxaso Munarriz Aramendi. Idiazabal (Gipuzkoa). Beasaingo Linazpe BHI-ko ikaslea. Laguntzaile: Begoña Yarza.

* * *

Epaimahaikoak

Urtero bezala, Literatura eremuko pertsona adituek osatu zituzten epaimahaiak, beti ere Euskaltzaindiak izendatuta. 2002. urtean, hauek izan ziren:

A mailan: Igone Etxebarria Zamalloa, Manu Lopez Gaseni eta Amagoia Lopez de Larruzea Zarate.

B mailan: Joseba Butron, Jabier Kaltzakorta eta Kirmen Uribe.

YA ESTÁ EN MARCHA LA NUEVA EDICIÓN DE LOS PREMIOS LITERARIOS R. M. AZKUE

Bilbao, Sede de la R.A.L.V. / Euskaltzaindia, 13-XI-2003

Amaia Okariz, encargada del Servicio de Prensa

- El certamen está dirigido a jóvenes de entre 11 y 18 años
- Publicado el libro *Narrazioak eta olerkiak 2002*

Hoy, jueves, 13 de noviembre, se han hecho públicas las bases de la nueva edición de los premios del Concurso Literario *Resurrección María Azkue*. Estos premios fueron creados por la propia Academia de la Lengua Vasca y por la Fundación Bilbao Bizkaia Kutxa para fomentar la creación literaria entre los más jóvenes.

Los premios *Azkue* están divididos en dos categorías: categoría A, para los jóvenes de edades comprendidas entre los 11 y los 14 años; y categoría B, para los que tienen entre 18 y 15 años. En cada categoría se admiten dos géneros literarios, *narración* y *poesía.*

El plazo para la entrega de trabajos finalizará el próximo 16 de diciembre. La dirección a la que han de remitirse es BBK Kultur Gela. Elkano, 20. 48008 Bilbao.

Publicación de *Narrazioak eta Olerkiak 2002*

Asimismo, en el acto celebrado hoy se ha presentado el libro *Narrazioak eta Olerkiak 2002,* que recoge los trabajos premiados en la edición de 2002.

* * *

Ésta es la lista completa:

CATEGORÍA A:

Narración

Primer Premio: «Bi ahizpak». Autora: Maiatza Louessard. Beskoitze (Lapurdi). Estudiante del Colegio Xalbador de Kanbo. Ayudante: Pruden Sudupe.

Segundo Premio: «Arnasa sakona». Autora: Estibaliz Olibares Etxebarria. Zeanuri (Bizkaia). Estudiante de DHI de Arratia. Ayudante: Jabier Olibares Etxebarria

Tercer Premio: «Egoera larri bat». Autora: Aiora Yurrebaso Zarate. Igorre (Bizkaia). Estudiante de BHI de Arratia.

Poesía

Primer Premio: «Larrañe». Autora: Nahiara Saralegi Goena. Baiona (Lapurdi). Estudiante del Colegio Xalbador de Kanbo. Ayudante: Pruden Sudupe Azkune.

Segundo Premio: «Amodioa». Autora: Uxue Buñuales Ugalde. Barañain (Nafarroa). Estudiante de la ikastola San Fermin. Ayudante: Jose Manuel Aleman Astiz.

Tercer Premio: «Zertarako bizi». Autor: Asier Moreno Saldise. Iruñea (Nafarroa). Estudiante de la ikastola San Fermin. Ayudante: Jose Manuel Aleman Astiz.

* * *

CATEGORÍA B:

Narración

Primer Premio: «Aberri arrotza». Autor: Dioni Aguerre. Bidarrai (Baja Navarra). Estudiante del Liceo Bernat Etxepare de Baiona. Ayudante: Jasone Salaberria Fuldain.

Segundo Premio: «Sorterrira bueltan». Autora: Lourdes Elizegi Urrutia. Elizondo (Nafarroa). Estudiante de BHI Lekaroz-Elizondo.

Tercer Premio: «Norabait». Autora: Ekiñe Aristizabal Tolosa. Oiartzun (Gipuzkoa). Estudiante de la ikastola Haurtzaro de Oiartzun. Ayudante: Kontxi Begiristain San Sebastian.

Asimismo, el Jurado recomendó la publicación de la siguiente obra:

- «Desio gozo-gaziak». Autora: Aintzane Usandizaga Lopez. Lasarte-Oria (Gipuzkoa). Estudiante de BHI de Landaberri. Ayudante: Loren Loidi.

* * *

Poesía

Primer premio: «Arrotza». Autora: Amaia Jauregizar Ormaetxea. Gernika (Bizkaia). Estudiante del centro Aixerrotape de Gernika. Ayudante: Onintza Enbeita Maguregi.

Segundo premio: «Zu ikustean». Autor: Iskander Barrena Zubiaur. Larrabetzu (Bizkaia). Estudiante del instituto Txorierri de Derio. Ayudante: Juan Luis Goikoetxea Arrieta.

Tercer premio: «Elkarrekin bai, lortuko dugu». Autor: Ion Muñoa Errasti. Zerain (Gipuzkoa). Estudiante del centro Txindoki Alkartasuna. Ayudante: Josu Agirre Bikuña.

También en esta ocasión el Jurado recomendó la publicación de:

- «Itsasoaren ilun». Autora: Itxaso Munarriz Aramendi. Idiazabal (Gipuzkoa). Instituto Linazpe de Beasain. Ayudante: Begoña Yarza.

* * *

Jurados:

Los respectivos jurados estuvieron compuestos por:

Categoría A: Igone Etxebarria Zamalloa, Manu Lopez Gaseni y Amagoia Lopez de Larruzea Zarate.

Categoría B: Joseba Butron, Jabier Kaltzakorta y Kirmen Uribe.

AZKUE SARIKETAK

Bilbo, egoitza, 2003-XI-13

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Jaun Andereak, egun on.

Ene lehenbiziko hitzak eskerren bihurtzeko izanen dira: bai, eskerrak zuri Joserra Bilbao jauna, aspaldi honetan lanean ari garelakotz elgarrekin, eta zure bitartez BBK aurrezki kutxari, betetzen dituela bere eginbide guziak, dirua eskainiz, liburuak publikatuz. Hain zuzen egun aurkezten dugu liburutxo bat oso polita iaz sarituak izan diren obren bilduma izan dadin olerkietan edo hitz lauzetan. Zorionak eskaintzen dizkiet saridunei. Jakin ezazue pozik ikusten duela Euskaltzaindiak egin dituzuen lanak. Pentsatzen dut zuek ere pozik ikusten dituzuela agertu den liburu batean zuen izen deiturak eta idatzi duzuena. Jakin ezazue zuek baino urte parrasta bat gehiago nuela ikusi nituelarik lehen aldikotz liburu batean idatzirik ene izen deiturak. Zuek gazterik hasi zarete, segi ezazue, otoi, euskaldun idazleen zerrendan sartzeko bihar edo etzi.

Eta orain emaiten diot hitza Xabier Kaltzakorta jaunari, berak paratu baitu artoski liburu hau.

SARIKETAK (*)

Bilbo, 2003-XI-13

Xabier Kaltzakorta

Berriro ere egun on eta eskerrak etortzeagatik kazetari, saritu, euskaltzain eta guztioi.

Sariketa hau, beste sariketa asko bezala, uste dut, kate bat dela eta kate horrek baditu hainbat katenbegi, hainbat «ou edo obo», eta nolabaiteko forma badauka kate horrek biribilaren forma dauka. Hasieran, katearen lehen katenbegian, urtero-urtero, Azkue sariketa deialdia egiten da, deialdia hemen bertan egiten da eta behin deialdia egin ondoren, arau batzuk jartzen dira eta arauetan eskatzen dena da idazlanak egitea, zein hitz lauz, zein bertsotan edo neurtitzetan. Nik uste dut behin deialdia egin ondorengo bigarren katenbegia izan ohi dela, bai hedabideak eta baita eskola, institutu, lizeo, ikastoletan, mugalde bietako ikastola eta ikastetxeetan ari diren irakasleek egiten dute deialdia, gela bakoitzean eta nik uste dut literatura irakasleek, batez ere, idazteko sena dutenek, sustatu edo pixka bat bultzatu egiten dituztela idazlanak egitera. Behin hori egin ondoren, zaletasuna daukanak bere onena jartzen ahalegintzen da eta hor bakoitzak egiten du edo ontzen du edo ehuntzen du idazlan bat. Behin idazlana ondu ondoren, egin ondoren, gure epaimahaiko edo idazlan neurtzaile edo zeregin horretan ibili garenok, ibili ohi gara denak irakurtzen, behin eta berriro aztertzen eta gure ustez, mailarik onena edo beteena edo erpinena duena, gailentzen. Behin hori egin ondoren, eta erabakiak hartu ondoren, eta geure erabakien berri eman ondoren, sarituak etorri ohi dira hona eta sarituek hemen saria hartzen dute eta sarituen poza, saria hartzean ez da bakarrik gelditzen hona etorri eta sari hori eskuratzean, oraindik kateak aurrera egiten du eta hurrengo katenbegia izan ohi da saritutako lan hori liburu batera ekartzea eta behin hori egin ondoren, azken katenbegia edo dela uste dut eta berriro kate berria abioan hasten da eta hurrengo urteko sariketako berriak eta arauak eta ematen dira.

Eta hori da gaurko gure eginkizuna, behin saritu guztiak, eta nahiz eta saririk ez jaso, accesita izan dutenak, liburu batera ekartzea eta moldezko letren duintasuna ematea eta moldeko letren duintasuna egiten da liburua argitaratuz, batetik; bestetik, ahalik eta ondoen argitaratuz. Eta hau da horren adibidea, gure Euskaltzainburuak esan duen bezala, liburu polita da, argitalpen itxurosoa da eta argitalpen horretan ahalegintzen gara eta ahalegintzen dira, ahalik eta ondoen ematen eta azalak, esate baterako, barrukoarekin zer ikusia izaten, esate baterako, liburu honetan agertzen da neskato bat, neska koskondu bat eta neska koskondu horren atzean agertzen da Estambuleko edo garai bateko Kostantinoplako meskita zuriaren ertzak, bere miranete eta guzti eta hori

(*) Ahozko berbak jasotzen dira hemen.

da hain zuzen saritutako lanak, hau da, bidarraitar baten lanak, kontakizun luze batean Turkiako Estambuleko hiria dakarrelako bere narrazioan. Eta behin horretara, hemen amaitzen da gure kate honen katenbegia eta era horretara liburu honetan agertzen dira, hain zuzen, sari honetako protagonistak eta sari honetako protagonistak dira sarituak eta parte hartzen duten guztiak, gainerakoak laguntzaileak gara, bai liburu argitaratzaileak, zein sariketa antolatzaileak eta abar. Eta hori da sari hau eta hori da nik hitz laburretan esan gura nuena.

AZKUE LITERATUR SARIAK:
2002eko liburua eta 2003ko oinarriak

2003/XI/13

Joserra Bilbao,
Bilbao Bizkaia Kutxaren elebitasun zerbitzuko burua

Egun on, mahaikide zarien Jean Haritschelhar euskaltzainburua, Xabier Kintana, idazkaria eta Xabier Kaltzakorta jauna, epaimahaikide eta liburuaren prestatzailea.

Egunon baita be, euskaltzain eta beste lagun guztioi.

Eta egunon beren-beregi kazetarioi, zuek ezinbestekoak zarielako prozesu honetan, sariei ospea eta horreen ganeko informazinoa emoterakoan.

Eskerrik asko.

Euskaltzainburuak eskerrak emon deutsoz BBKri. Ba, nik eskerrak Euskaltzaindiari itzultzen deutsodaz BBKren izenean, sarioi babesa eta izen ona emoteagaitik.

Informazino moduan eta banatu doguzan oinarrietan ikusten dozuenez, Azkue literatur sarietan azpimarratzekoak dira partehartzaileen adina, literatur arloak, diru-sariak eta epeak.

Adinari jagokonez, maila bi dagoz, bata 10-13 urte bitartekoena eta 14--17 urte bitartekoena bestea eta bi dira literatur arloak be, narrazinoa eta olerkia. Diru-sariak 3 dira arlo bakotxean, 300, 240 eta 180 eurokoak, hurrenez hurren. Aipatu beharrekoa da baita be, idazleen laguntzaileek be euren saritxua daukiela, 60 eurokoa.

Idazlanak aurkezteko epea, abenduaren 16an amaitzen da. Egia esan gaurtik hilabete eta hiru egunetara. Baina ez arduratu, ikastetxeetara informazinoa sasoiz heldu-ko dalako, urtero legez. Epaimahairen erabakia, hilabete bi beranduago jakinarazoko da, datorren urteko zezeila edo otsailaren 28rako beranduenez.

Idazle gazteei ohar bi: bata, lanak makinaz edo inprimagailuz idatzirik etorri behar dirala, eta bigarrena, saritu bako lanak desegin ala apurtu egingo dirala. Hagaitik, jatorrizkoa gordetzea komeni da, norberaren gobernurako.

Ekitaldi honetan, igazko sariketako lanakaz egindako liburua be aurkeztu dogu. Liburua antolatzen eta prestatzen, Xabier Kaltzakorta irakasleak jardun dau. Eskerrak berari be, gazteakaz hain eskuzabal jokatzearren.

Azkenik, idazle gazteei gogoratu zelan igaz, egunotan, Unai Elorriagak Espainiako Narratiba Sari Nazionala eskuratu ebala, gazterik, 29 urtegaz baino ez. Hagaitik, animoak idazle gazteok, eta ispilu horretan zeuon burua ikusita, literaturari lotuta jarraitu.

Beste barik, eskerrik asko etorri zarien guztioi.

AZKUE SARIKETAK: Azken hitzak

Bilbo, egoitza, 2003/XI/13

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Bukatzera goaz. Kazetarien artean ba ote da galderarik egiteko? Hemen gaude zuei erantzuteko.

Ez baita galderarik izan, berriz ere agertu nahi dut ene poza BBK-rekin egiten dugun lanaren gatik. Egun aurkezten dugu Azkue sarien liburua. Hemendik hilabete baten buruan, abenduaren 12an hain zuzen, jakinen dugu zein diren irabazleak, narrazioan, olerkian, antzerkian, saiakeran. Egun ederrak Euskaltzaindiarentzat eta BBK-rentzat sarien eskaintzea.

Berriz ere doatzila ene eskerrik beroenak: BBK-ari eman dizkiot hasieran; orain eskaintzen dizkiet kazetari guztiei errepikatuz beti ongi etorriak direla gure egoitza honetan. Eskerrak milaka ere haur eta gazte horiek sustatzen dituzten irakasle guztiei eta azkenik, nola ahantz jende horiek, epaimahaikoei haien artean, bereziki Xabier Kaltzakorta jauna hain ederki paratu duelakotz egun aurkeztu dugun idazle gazteen liburua.

EUSKALTZAINDIAREN XV. BILTZARRA:
AGIRIAK: BAIONA, 2001

Baiona, 2003-XI-25

EUSKALTZAINDIAREN XV. BILTZARRA
Baiona, 2001.
IKER 14 liburukien auzkezpena

Baiona, 2003-XI-25

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Jaun-Andereak egun on.

Duela bi urte, bai Bilbon eta bai Baionan ospatu zen Euskaltzaindiaren XV. Biltzarra, gogoan atxikitzen zirela Bilboko hiru egunetan Resurreccion Maria de Azkue eta Julio de Urkijo, gure Akademiak ukan dituen bi ikerle haundi eta Baionako bi egunetan Pierre Lafitte gramatikalari eta idazle famatua.

Egun, hemen Kontseilu Orokorreko areto nagusi honetan (eskerrak bihurtzen dizkiodala Elichondeborde andereari haren baimenari esker hemen baigaude) aurkezten ditugu Baionako bi egunen emaitzak.

Oroit dezadan lehen aldikotz Euskaltzaindiko kongresu batean sailkatu zirela aztertzen ziren bi gaiak, bi gelatan bilduz ikerleak, gramatikalariak gela batean, literaturazaleak bertze batean. Hala egin zen eta hala agertzen da Iker 14 honek bi liburukitan azaltzen duela bi taldeen emaitzak.

Iker 14 (I)-ak biltzen ditu 21 gramatika lan eta Iker 14 (II) delakoak 16 lan literatura gaiak aztertuz. Orotara beraz 37 ikerlan, gramatikan bat ingelesez idatzia, literaturan bat gaztelaniaz, bertze 35 guztiak euskaraz. Ez da harritzekoa jakinik nola hedatu diren ikerketak euskaldunen artean unibertsitateei esker azken mende laurden honetan. Euskarak bere tokia hartu du eta lehentasuna lortu goimaileko ikerlanetan, seinale ona gerorako.

Ene eskerrik beroenak har bitzate J.M. Makazaga-k eta Beñat Oyharçabal-ek Iker 14(I)-en argitaratzaileek, halaber Aurelia Arkotxa-k eta Lourdes Otaegi-k Iker 14 (II)-ren paratzaileek, ahantzi gabe Rikardo Badiola egin dien laguntzaren gatik.

Akitania-Euskadi-ren diru-laguntzaz baliatuz egin zen Euskaltzaindiaren XV. Biltzarra eta bi liburukietan agertzen dira zinez haien eskertzeko erakunde publikoen zigiluak, Iparraldekoak nola Hegoaldekoak.

Eta orain ene ondoan baitira bai Beñat Oyharçabal Iker 14 (I)-en arduraduna eta Aurelia Arkotxa Iker 14 (II)-rena emaiten diet hitza.

GRAMATIKA GAIAK

iker - 14 (I)

EUSKAL GRAMATIKARI ETA
LITERATURARI BURUZKO IKERKETAK
XXI. MENDEAREN ATARIAN

EUSKAL GRAMATIKARI ETA
LITERATURARI BURUZKO IKERKETAK
XXI. MENDEAREN ATARIAN

EUSKAL GRAMATIKARI ETA
LITERATURARI BURUZKO IKERKETAK
XXI. MENDEAREN ATARIAN

EUSKAL GRAMATIKARI ETA
LITERATURARI BURUZKO IKERKETAK
XXI. MENDEAREN ATARIAN

LITERATURA GAIAK

iker - 14 (II)

IKER 14. AURKEZPENA

PIRINIO-ATLANTIKOETAKO DEPARTAMENDUKO KONTSEILU OROKORRAREN BAIONAKO EGOITZAKO EKITALDIA

Baiona, 2003-XI-25

B. Oyharçabal

Jaun-andereak.

Plazer dut gaur hemen, J. Haritschelhar euskaltzainburuarekin batean, eta A. Arkotxa, Bordele 3.eko Unibertsitateko irakasle kadetraduna lagun dudala, IKER, Baionako euskarari eta euskal testuei buruzko ikerguneko (CNRS, Bordele 3ko Unibertsitatea, UPPA) arduradun gisa, duela bi urte edo, P. Lafitteren omenez eta haren sortzearen mendemuga kari, egin zen nazioarteko biltzarreko akten aurkeztea.

Bi liburukitan bilduak dira biltzarreko lanak, orotara 750 bat orrialde direlarik, eta 37 ikerlan 43 egileren artean eginak. Liburuko aitzin hitzean erraten den bezala, P. Lafitteren sortzearen mendemugako biltzar horren helburua zen Lafittek euskalaritzan gehienik landu zituen bi lan sail nagusietako espezialisten biltzea, bai gramatikalariak, eta bai euskal letren historiaren aztertzaileak ere. Xedea, hitz batean, hogeita batgarren mendearen hastapen honetan, euskal gramatikaren eta euskal literaturaren historiaren ikerketetan gauzak zertan ziren erakustea zen. Hala dio biltzarraren izenburuak ere: *Euskal gramatikari eta literaturari buruzko ikerketak XXI. mendearen atarian.*

2001eko irailaren 20 eta 21ean egin zen biltzarra, Baionako fakultatean, segur lehen aldia baitzen Iparraldean maila eta hedadura horretako biltzar bat antolatzen zutela euskararen eta euskal letren ikertzaileek.

Biltzar hartako egitarauari, eta aktak biltzen dituzten bi liburuki gotor hauei behatzen zaielarik, bi puntu badira azpimarratu behar direnak eta, gure ustez, euskalaritzaren aitzinamenduaren ondorio diren neurrian, pozgarri ere direnak : lehenbizikorik, ikertzaile belaunaldi berri baten agertzea; bigarrenekorik, biltzarkideek bi batzar aretotan paraleloki bildu behar izatea, batzuek literatura gaien lantzeko, eta besteek, berriz, gramatikari buruzkoak.

Lehenbiziko puntua denaz bezain batean, aski da ikustea zenbat ikertzaile diren liburu honetan beren lanak agerrarazi dituztenak, *iker-2* Lafitte bizi zeneko omenezko liburuan orduan gazteegi izanez parte hartu izan ez zutenak berrikuntzaren hedaduraz ohartzeko. Ez da dudarik, azken hogei urteetan denbora ez dela alferrik pasatu eta unibertsitateetan euskalari belaunaldi berri bat formatua izan dela. Ereintza horren fruituak ageri dira hemen.

Bigarren puntua ere, beste modu batean, berriztatze honen erakusgarri da, zeren ez baita dudarik biltzarkideak *paraleloki* bildu behar izateak euskalaritzaren alorrean azken bi hamarkadetan gertatu aldaketa sakon bat adierazten duela. Alabaina, lehen aldia zen euskalaritzako gisa horretako biltzar batean literatura ikertzaileak eta gramatikalariak, elkarretarik bereiz, zein bere alde, elkarretaratzen zirela elkarri beren lanen berri emateko. Ez da hori parte hartzaileen kopuruagatik bakarrik gertatu, baina bi alor horietan azken urteetan egin diren aurreramenduen ondorioz ere, ezinezko bihurtu baita ikertzaileentzat gaur egun bi sailetan manera jarraiki batean aritzea. Dakigunaz, duela ez hain aspaldi oraino, orotan eskas baitziren langileak, euskalariak, bai K. Mitxelenaren garaikoak, bai, areago, P. Lafitteren edo R.M. Azkueren belaunaldikoak, orotan aritzera behartuak ziren. Parte handi batean euskalaritzaren gibelamenduaren ondorioa zen hori, eta igurika zitekeen (beldur izatekoa ere gisa batez jakitate eremuen zatikatze etengabearen alderdi txarrak kontuan hartzen baditugu) euskara unibertsitatean sartzearekin eta hari buruzko ikerketak aitzina joatearekin eremu desberdinetako ikerketariak ere elkarrenganik urrunduko zirela. Hain zuzen hala gertatu da.

Horra zergatik bi liburukitan ateratzen diren biltzar hartako aktak, batean gramatikari buruzkoak, eta bestean literaturari buruzkoak, biltzen direlarik. Lehenbizikoaren argitalpena (*iker14-I*), J. M. Makatzaga, Euskaltzaindiko Gramatika Batzordeko idazkariak eta neronek, IKER ikergunearen izenean, prestatu dugu hogeita bat gramatika ikerlan bildurik hartan. Ikusiko duzuen bezala, lan horien artean, usaiako ikerketa deskriptiboen edo formalagokoen ondoan, ikusmolde eta azterbide berriagoen seinale direnak ere agertzen dira, hala nola hizkuntza patologiari, hizkuntzaren barne-garapenari, edo hizkuntzen ikerbide informatikoei dagozkienak. Literatura gaiak erabiltzen dituen bigarren liburukiaren argitalpena (*iker 14-II*), berriz, L. Otaegik, Euskaltzaindiko Literatura Batzordearen izenean, eta A. Arkotxak, IKERen izenean, prestatu dute. Hamasei ikerlan bidurik daude hartan, Lafitte sortu zen arteko euskal literaturaren gaiak atzertzen dituztenak. Zinez lan eder eta mamitsua.

Eskerrak bihurtu nahi dizkiet biltzar haren antolatzera eta liburu honen osatzera lagundu duten guztiei, bai parte hartu duten txosten egileei, bai eta egitaraua finantzatu duten erakunde publikoei ere, izan daitezen mugaz alde batekoak (Pirinio Atlantikoetako Kontseilu Orokorra, eta Akitaniako Eskualdeko Kontseilua, eta DRAC, Kultura Ekintzarako Akitaniako Zuzendaritza), nola beste aldekoak (Eusko Jaurlaritza).

EUSKAL GRAMATIKA ETA LITERATURARI BURUZKO IKERKETAK XXI. MENDEAREN ATARIAN

Literatura gaiak

Baiona, 2003-XI-25

Aurelia Arkotxa

Prestatzaileak: A. Arkotxa & L. Otaegi

Bernard Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiae*-ren lehen inprimatzea (Bordele, 1545) eta Pierre Lafitteren sortze-muga (1901) izan ziren literatura sailan hautatu bi urte-mugak. Nolapait Frantzian Oulipo-ko taldekoek literatura-sorkuntzan beren buruen akuilatzeko erabiltzen zituzten muga mota bat, literatura-kritikari aplikatua. Nolapaiteko desafio bat ere, umore pixka batekin hautatua egia erran, euskarazko literatura sorkuntzak ezagutu duen boom izugarria XX. mendeko azken 20 urteetarik hona ezagutzen ari duguna baita. Bertzalde, idazle-gizaldi berri horrek baitekarra ere berekin, bere 'saihetsean', kritikari-gizaldi berri bat gaurko irakurlearen eta gaurko testuaren arteko harremanean kokatzen dena, garaikidea dugun literatura-esparruan leku handia hartzen duena. Ondorioz, Iker 14 zenbaki honek duen beste interes berezia da ikustea ohidurazko esparrutik kanpo dabiltzan kritikariek zer bisione dakarten 1545ª eta 1901ª artean den aroan bortxaz kokatu behar zuten hautatu gaiaren bidez. Azkenik, 2001ean Baionako Fakultatean antolatu zen Literatura-Batzarrak generazio berri bat badela gaur, osoki literaturan espezializatua dena, agertu du. Literatura-kritikan gertatu den iraultza horren lekuko da Iker 14.

J.P. ULIBARRIREN

EUSKAL HIZTEGIA / DICCIONARIO VASCO:

Aurkezpena: Vitoria/Gasteiz, Euskaltzaindiaren ordezkaritza, 2003-XII-02

YOSE PAULO ULIBARRI GALINDEZ
HIZTEGIA

Vitoria / Gasteiz, 2003-XII-02

Patxi Galé

Alaitasunerako motiboa da niretzat gaur hemen liburutxo honen aurkezpena egiten egotea, horrek esan nahi duelako aurrerantzean erabilgarriago, eskuragarriago izango dutela ikerlariek euskaltzale okondoarrak bildutako euskal hiztegia. 3200 bat hitz bildu zituen, eta haien artean dudarik gabe harribitxiren bat izango da, euskararen hiztegiaren estandarizatze prozesurako ekarpen izango dena, dakizuenez, prozesu hori oraindik amaitu gabe, abian dagoen zerbait baita.

Yose Paulo Ulibarrik idatzitako obrak jadanik argia ikusia zuen Arabako Foru Aldundiaren eskutik, 1975ean haren *Gutunliburuaren* faksimilea plazaratu zuen-eta. Hala ere, gauza jakina da eskuizkribu baten faksimilea aztertzea ez dela ikerlarientzat lan samurra, testuak argitzeko behar den denbora extra handia dela-eta. Bada besterik ezean, liburuxka hau arazo hori soluzionatzera datorkigu.

Aipatutako *Gutunliburuaren* parte den hiztegia, liburuaren azkenengo herenaren hasieran dago gutxi gora behera, berezko gutun-liburuaren ostean eta irakaste-bertso bilduma handi bat baino arinago. Hasierako hitzak ordenean kopiatu ziren, baina denbora aurrera zihoala, sinonimoak, aldaerak eta abar gaineratuz joan ziren lerrokadan eta hasierako ordena alfabetiko hura desitxuratu zen, aurkibide sinple hori baliogabeturik. Gaur plazaratzen dugun liburuxkan, ordea, euskal hitzak ordena alfabetikoan ematen dira, bakoitzaren ondoan eskuizkribuan duen tokia adierazten delarik (orrialdea eta zutabea).

Ez naiz liburuaren edukiaz luzeago arituko, oso baita xumea eta begiratu batez ulertzeko modukoa. Kontrara, nahi nuke ekitaldi hau Ulibarriren figuraren omenaldi eta bindikatze-une bihur zedin. Haren idazkiek, bereziki haren gutunek, faksimile erako argitalpenak diren «argitzal» horretan segitzen dute oraindik ere, zeren gutun horiek ez baitira oraindio transkribatu, ez itzuli. Guk ordea, pentsatzen dugu foruen deuseztapena baino lehenagoko XIX. mendeko Euskal Herri hura bizi izan zuen euskaltzale honen gogoa konprenitzeko, interes handiko iturri dokumentala osatzen dutela. Herri honetako ikerlariak, badaudela seguru nago-eta, hemendik animatu nahi nituzke, lan horri ekin diezaioten, seguraski filologoek, antropologoek eta batez ere, gure historiaren ikerlariek eskertuko baitiete.

Amaitzeko, *AUNIA-ri* eskertu nahi diot argitalpen honen iniziatiba. Aiarako Kultura-Elkarte honi bizitza luzea opa izan behar zaio, bere ibilbide xume eta laburrean,

bertakoak zein kanpotarrak harri eginik utzi baititu jadanik, erakutsi duen aktibitate oldarkor eta ekinbide indartsua direla-eta.

Era berean, Euskaltzaindiari eskertu nahi diot argitalpenari eman dion babesa. Zerrendak dagoeneko *Euskera* agerkarian ikusia zuen argia, baina orain beste era bateko hedatzea lortuko du. Eskertu behar dut partikulazki, Akademiaren idazkaria den Xabier Kintanaren parte hartzea, liburuxkari atariko ederra egin nahi izan diolako. Niretzat ohore handia da, euskal hiztegigintzan hain izen handia duen euskaltzainak ekarpen xume hau interesekotzat jo izana.

Arabako Foru Aldundiari ere eskerrak eman behar zaizkio argitalpena babestu izanagatik. 1975ean (Ulibarriren jaiotzaren berrehungarren urteurrena zela-eta) faksimilea argitara ateratzean egin zuen bezalaxe, gaur egun ere goi mailako ordezkaria dugu hemen, Federico Verastegui Cobian, Kultura Diputatu jauna, era honetan, atzoko Arabak dudarik gabe biharko euskal hizkuntza eta kulturari egingo dizkion ekarpenak bultzatzen dituela erakutsiz.

Eskerrik asko

YOSE PAULO ULIBARRI GALINDEZ
DICCIONARIO

Vitoria / Gasteiz, 2 de diciembre de 2003.
Delegación de la R. A. L. V. / Euskaltzaindia

Patxi Galé

Es para mí un motivo de alegría el hecho de estar aquí hoy presentando este librito, porque ello significa que en adelante estará más disponible, más útil y fácilmente consultable, el vocabulario vasco recogido por este vascófilo okondoarra. Suman cerca de 3200 palabras, entre las que sin duda habrá alguna que otra joya, alguna que otra aportación interesante al proceso de estandarización léxica del euskera, que como es sabido, es algo aún no terminado, aún en marcha.

La obra escrita de Yose Paulo Ulibarri ya había visto la luz de la mano de la Diputación Foral de Álava, que en 1975 publicó el facsímil del manuscrito de su epistolario o *gutunliburua*. Sin embargo, es sabido que consultar un facsímil de un manuscrito no es tarea grata a los investigadores, por el tiempo extra que suele necesitarse para descifrar los textos. Pues bien, este librito viene simplemente a evitar este problema.

El vocabulario que forma parte del citado *Gutunliburua*, se encuentra más o menos al comienzo del último tercio del libro, tras el epistolario propiamente dicho y antes de una extensa colección de versos didácticos. Las palabras inicialmente se copiaron ordenadamente, pero con el tiempo se fueron añadiendo al listado sinónimos, variantes, etc. que invalidaron el orden alfabético inicial e inutilizaron esta forma simple de búsqueda. En el librito que publicamos hoy, el léxico vasco aparece ordenado alfabéticamente indicándose el lugar original que ocupa en el manuscrito (página y columna).

No voy a extenderme más sobre el contenido del libro, porque es sencillo y se comprende con una simple hojeada. Por el contrario, sí quisiera que este acto sirviese como homenaje y reivindicación de la figura de Ulibarri. Sus escritos, especialmente su correspondencia, sigue aún en esa «semipenumbra» que significa su publicación facsímil, pues esas cartas todavía no han sido transcritas ni mucho menos traducidas. El caso es que estamos convencidos de que constituyen una fuente documental de sumo interés, para comprender la mentalidad de este euskaltzale que vivió aquel País Vasco del siglo XIX anterior a la abolición foral. Quisiera animar desde aquí a los investigadores del país, yo sé que los hay, a que acometan esta labor, que seguramente agradecerán filólogos, antropólogos y sobre todo, estudiosos de nuestra historia.

Para terminar, quiero agradecer a *AUNIA* la iniciativa de esta publicación. Creemos que es deseable una larga vida a esta Asociación Cultural ayalesa que en su modesta y corta historia ya ha sorprendido a propios y extraños por su arrollador dinamismo y su tremendo empuje.

También quiero agradecer a Euskaltzaindia el hecho de haber patrocinado la publicación. El listado ya había visto la luz en la revista *Euskera*, pero ahora adquirirá otro grado de difusión. Debo agradecer particularmente, la participación de Xabier Kintana, Secretario de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia, que ha tenido a bien prologar el librito. Para mí es un honor que un académico de tanto renombre en el mundo de la lexicografía vasca, haya considerado de interés esta pequeña contribución.

Gracias también a la Diputación Foral de Álava por patrocinar la publicación. Como ya hiciera en 1975 (bicentenario del nacimiento de Ulibarri), cuando publicó el facsímil, hoy también hallamos aquí a una alta representación, el señor Diputado de Cultura, Federico Verástegui Cobian, que de este modo apoya las aportaciones que la Álava de ayer sin duda ha de hacer a la lengua y cultura vascas del mañana.

Gracias.

J. P. ULIBARRI: *EUSKAL HIZTEGIA / DICCIONARIO VASCO*

Gasteizko Ordezkaritza, 2003-XII-02

Felix Mugurutza,
AUNIA *Kultura Elkartearen burua*

Jaun-andre agurgarriok:

Asko dira gaur *AUNIA* Kultura Elkartean pozik egoteko ditugun arrazoiak. Besteak beste, deialdiak izan duen oihartzun handia: beraz, eskerrik asko Federico Verástegui, Arabako Foru Aldundiko Kultura Diputatuari, Henrike Knörr euskaltzain oso, buruorde, Arabako ordezkari eta lagunari, Patxi Galé ikerlari eta laguntzaileari eta, zer esanik ez, hurbildu zareten lagun guztioi, are gehiago, ikusita gaurko eguraldi traketsa.

Baina, nartzisismoak kutsatuta gaudela esan badiezagukete ere, batik bat, pozik gaude geure buruarekin. Duela urte bete eskas hasi zuen *AUNIA*k bere ibilbidea, Nerbioigoieneko ondarea lau haizetara eramateko helburu zehatzarekin. Eta hona hemen, Euskaltzaindia eta Aldundiarekin elkarlanean ari garela, oparitzeko prestatu dugun liburu baten berria emanez.

Baina ez da bide erraza izan, ez. Gure *AUNIA* maitatuak «elkarte» hitza daraman arren, lagun bi baino ez gara, kultura, ondare, hizkuntzalaritza eta naturarekin kezkatuta, gure ustez behintzat, dotorezi handia lortu duen aldizkari bat argitara ematen dugunok, hiru hilean behin. Ez dago, hainbatek uste bezala, talde editorialik edo diru-iturri miresgarririk gure arduren zamak arintzen. Ez: nork bere lana du eta, aisialdian, egiten ditugu honelakoak.

Harritzekoa bada ere, Jose Paulo Ulibarri okondoarra ezezagun bat da gure eskualdean eta, lotsagarriagoa oraindik, haren jaioterrian. Harrigarri suertatuko zaigu gutako askori, baina horrelakoa da dugun errealitatea. Eta jende gehienak, izena ezagutu bai, hala deitzen direlako zenbait kale eta antzeko, baina ez haren euskaltzaletasuna, haren gutunak edo, honako honen bezalako haren hiztegia ezagutzen dituztelako.

Esan liteke Arabako Foru Aldundia izan dela Ulibarriren lana ezagutarazteko ahalegindu den bakarra, faksimilean atera baitzuen, aspaldi, haren *Gutun-liburua*. Harrez gero, ezer gutxi. Argitalpen eskergarri hura ahitu zen eta ikerlariak, ikasleak eta abar umezurtz gelditu dira euskaltzale okondoarraren lanean non ikertzerik ez dutela.

Jakin badakigu, bestetik, orain arte bestelako argitalpen zainduago bat ez bada egin arrazoi ekonomikoengatik izan dela eta ez liburuak edo autoreak merezi ez zutelako. Argitaletxe batentzat, dirua eskuka galtzeko bidea da honelako batean saiatzea.

Beraz, aukera gutxi zegoen gurpil zoro hau gelditzeko, korapilo gordianoa askatzeko. Behar horretaz jabetuta eta Patxi lagunak lanean zebilela argitaratzearen eraba-

kia hartu genuen diru-kontu beldurgarrietan pentsatu baino lehen. Areago oraindik, eskaera txikiko liburukia izateko itxurak zituenez, gure harpidedunei oparitzea erabaki genuen hori baitzen beronen hedapena bermatzen zuena.

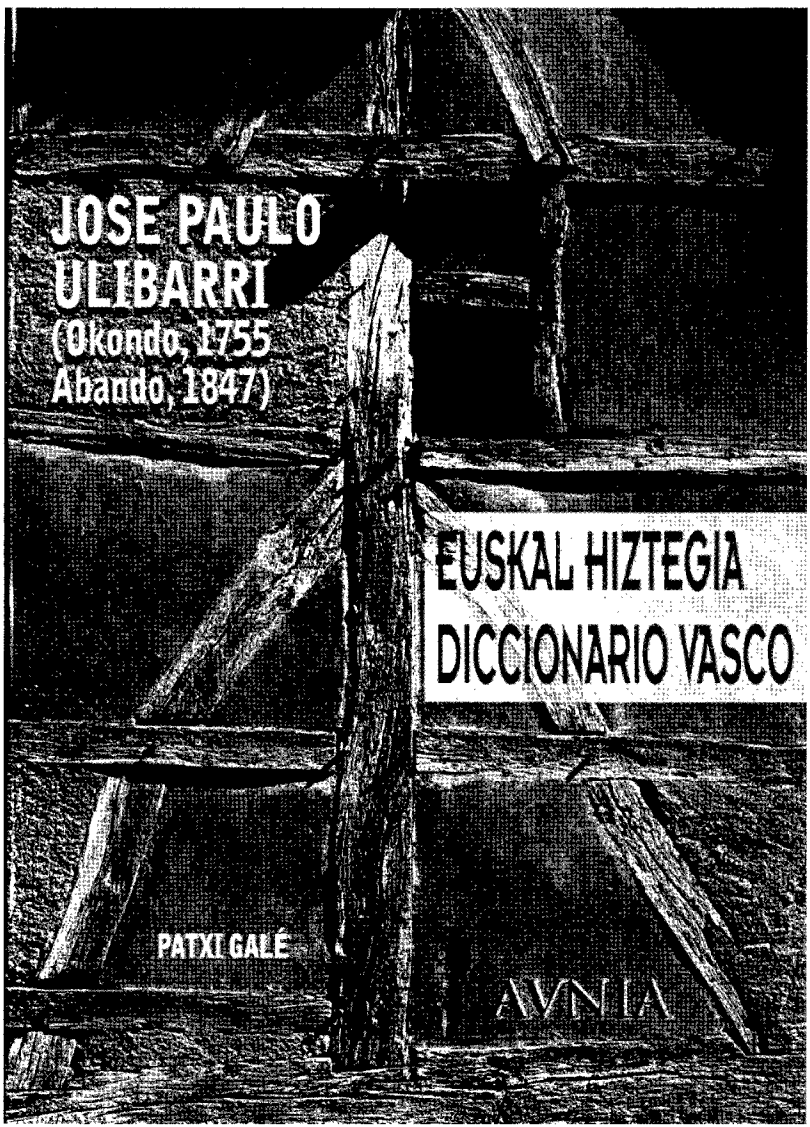
Asko eta asko direnez, bai gure eskualdean bai gainontzeko lurraldeetan, gure aldizkaria eskuratzen dutenak, Ulibarriren lana, nahi barik ere, hedatuko genuke oso. Eta ekimena borobiltzeko, erabaki genuen, lagungarri gisa, aldizkariaren barneko artikulu bat ere, Jose Paulo okondoarrari buruz egitea. Idazlea, berriro, Patxi Galé jasankorra.

Ezer gutxi gehitzeko Jose Paulo Ulibarriri buruz, eta nire aurrekoek, trebezia nabariagoz, esan ez dutena. Beraz, hona etortzeko arrazoia eman digunaz zenbait ohar baino ez dut aipatuko: formatu txikiko liburuxka bat da, 1000 aleko argitalpena izan da, 3000 sarrera baino gehiago biltzen dela bertan eta 140 orrialde inguruz osatuta dagoela. Beronen banaketa, batik bat, gure harpidedunen bitartez egingo da, Euskal Herri osora iristeko, eta oparitua izango da. Hauetaz gain, Durangoko Euskal Liburu eta Disko Azokan salgai jarriko ditugu ale batzuk, 3 euroko salneurrian.

Hau guztionekin uste dugu erdiesten dugula duela gutxi asmo bat baino ez zena: Jose Paulo Ulibarriren historia eta lana hedatzea.

Amaitzeko, esker mila Arabako Foru Aldundiari, urte asko pasatu direnean, berriro inplikatu delako Ulibarriren lana hedatzearekin. Esker mila Euskaltzaindiari gure proposamen xumeari egin dion harrera onagatik eta, azken finean, liburuskaren egileak, Erakunde horretakoak direlako: bai Xabier Kintanak egin baitu hitzaurrea eta bai Patxi Galé bere lan estimatuarekin. Esker mila, azkenik, hona hurbildu zaretenoi gurea bezalako elkarte txiki batentzat, zuen presentzia, lanean segitzeko bultzada bihurtzen delako (*).

(*) Ikus eranskina (1199-1200.orr.)

JOSE PAULO
ULIBARRI
(Okondo, 1755
Abando, 1847)
EUSKAL HIZTEGIA
DICCIONARIO VASCO
PATXI GALÉ
AVNIA

ERANSKINA

Berataratua: 08A Prescripto [Prescrito].
Berautua: 08A Prescripto [Prescrito].
Berbatokia: 15A Diccionario.
Berdinbiraurra: 06B Isó[s]celes, triángulo con dos lados yguales [iguales].
Berdinbollo: 06B Isoperímetro.
Berdiñaurrea: 06B [I]sógono en la geometría.
Berdiñaurrea: 06B Isopleuro, triángulo equilátero.
Bere burua alchaturic: 06A Cansado de sí mismo.
Bere istaldea: 06B A descreción [discreción].
Bere oldean: 06B A su boluntad [voluntad].
Bere: Ikus Albadin bere.
Bereala: 07A Al instante.
Bereci: 07A Desunir.
Berecinde: 06B Artículo.
Berecitu: 08A Prescindir, separar.
Beregandea: 05A Serenidad, sosiego.
Bereistu: 08A Prescindir, separar.
Berendia: 27A Zutano, correspondiente a fulano.
Beretacotu: 06A Apropiado.
Berezdea: 07A División.
Berlera: 07A Reforma, reformación.
Berliña: 06B Vidrio.
Berlasaita: 08B Relaxación [Relajación].
Berlasaitu: 07B Relaxación [Relajación].
Bernasaita: 08B Relaxación [Relajación].
Bernasaitu: 07B Relaxación [Relajación].
Berpatzea: 08A Reunión.
Berretura: 06A Recaída.
Berritu: 08B Renobar [Renovar].
Berriz dastatu: 08B Recaudación, el acto de recaudar.

Berriz eraztea: 08A Redención, acción de redimir.
Berriz igaro: 07B Repasar, bolber [volver] a pasar.
Berriz ucitu: 07B Subdividir.
Berrizbatzea: 08A Reunión.
Berroguei urtecoa: 08B Quadragenario [Cuadragenario].
Bertati: 07A Al instante.
Bertera: 08A Reforma, reformación.
Berterosgua: 08A Redención, acción de redimir.
Berticusia: 08A Revista.
Berticusta: 08A Revista.
Bertirago: 07B Repasar, bolber [volver] a pasar.
Bertiraundea: 07A Subsistencia, permanencia.
Bertucitu: 07B Subdividir.
Beruna: 27B Plomada.
Beruna: 27B Plomada.
Berunean dagoana: 30 Perpendicular.
Berzarri: 06B Restablecer.
Berzeguita: 08B Variedad, diferencia.
Besaga: 08B Rayo [Radio] de rueda.
Besalitza: 04A Parábola.
Besalkia: 08B Silla.
Besarra: 03B Tiro, a[c]ción de tirar.
Besarra: 05B Tiro, acción de tirar.
Besartu: 07A Intimar.
Beso: 07B Codo, codal, medida.
Besteren buruan centza: 06A Escarmentar.
Besteskia: 07A Subsi[s]tencia, hispe...sis en la filosofía.
Bestiragoa: 08B Traspasso [Traspaso], angustia.
Betaldicoa: 27A Regular, común, ordinario.

HIZKUNTZA GAITASUN AGIRIA IPARRALDEAN

EGA IPARRALDEAN

Euskal Gaitasun Agiria (EGA) hasieran Euskaltzaindiak berak 7 Euskal Herrietan eskaintzen zuen. Gero Gasteizko Jaurlaritzak eta Nafarroako Foru Diputazioak hartu zuten bere gain bakoitzak bere euskaldean.

Iparraldean ordea Euskaltzaindiak ez dio uko egin bere eginkizunari eta urtero bi aldiz Baionako bulegoan antolatzen da udan eta udazkenean ohiko azterketa, hemen doazen emaitzekin.

Azterketa horretaz bi ohar egin genitzake:

1) «Irakasle titulua» marka izan bazuen ere EGAk lehen gaurregun ez darama berak horrelako aipamenik. «Irakasle titulua»-k gaurregun bestalde antolatzen direlakotz Iparraldean ere.

2) Iparraldeko herritarrentzat da antolatzen Euskaltzaindiaren azterketa.

Salbuespenak onartu ditugu bakarrik, Nafarroako edo beste hiru euskal probintzietako seme-alabentzat, Iparraldean jaioak, edo ikasle, langile etxekotuak, edo espetxeratuak direlarik aurkezten direnak.

Baiona, 2003.eko azaroa

Piarres Xarritton

D-MAILAKO HIZKUNTZA GAITASUN AGIRIA (*)

Emate eguna: Bilbo, 2003-VII-18

6.708.– Dioni AGERRE
6.709.– Andoni ALBERDI
6.710.– Aizkoa ARANO
6.711.– Oihana AROTCHAREN
6.712.– Aña AUCHOBERRY
6.713.– Ainara AYESTARAN
6.714.– Ainara BENGOA ARRIETA
6.715.– Joana BERTERRETCHE
6.716.– Patxi BIDART
6.717.– Axier CAMINO LAPEIRE
6.718.– Xabina CASTILLON
6.719.– Martine CHARRON
6.720.– Xabina CLAVERIE URRUTY
6.721.– Estibaliz CLEDON
6.722.– Amaiur COSCARAT
6.723.– Christian DETCHART
6.724.– Haize DUPEROU BASURCO
6.725.– Ihintza ERREMUNDEGUY
6.726.– Maider ETCHART
6.727.– Amaia ETCHEGARAY
6.728.– Leire ETXANDY GAREIN
6.729.– Beñat ETXARREN
6.730.– Amaia GALANT
6.731.– Haize GOENAGA FONTANG
6.732.– Maria Eva GONZALEZ LERMA

(*) Baionan deialdi bi: 91 gizasemek izena eman eta hauetatik 65 lagunek eskuratu dute.

6.733.– Maialen GORRI
6.734.– Lore GOYETCHE BOLOQUY
6.735.– Iker GOYHENECHE DUHART
6.736.– Mikela GUILLEMOTONIA
6.737.– Maider INCHAUSPE
6.738.– Arkaitz ITURRINO
6.739.– Ramuntxo LABAT
6.740.– Joana LABEGUERIE
6.741.– Patrick LARRONDO
6.742.– Maialen LEKUMBERRY
6.743.– Karolina MINABERRY
6.744.– Eneko NOBLIA
6.745.– Aitor OLLO
6.746.– Itziar ORBEZUA
6.747.– Josu ORDOÑEZ FERNANDEZ
6.748.– Egoi ORTEGO
6.749.– Maialen OTHONDO
6.750.– Extefana OYHENART
6.751.– Jon PATERNE
6.752.– Aizane PIMIENTA CHEMBERO
6.753.– Mikel POUEYTS
6.754.– Pettan PREBENDE
6.755.– Maitena SALLABERRY
6.756.– Isabelle SUBELZU
6.757.– Cyril TAFFIN DE TILQUES
6.758.– Joana URBISTONDO LARRALDE
6.759.– Oier URIA URIBEETXEBARRIA
6.760.– Amaia URIBARRI
6.761.– Joana VIDEGAIN LUZAR

D-MAILAKO HIZKUNTZA GAITASUN AGIRIA

Emate eguna: Bilbo, 2003-XI-28

6.762.– Irene ALMANDOZ ENDARA
6.763.– Iker ARRIZABALAGA
6.764.– Aitor BETELU
6.765.– Ibaia EGIAZABAL GARMENDIA
6.766.– Christophe ELISSALDE
6.767.– Patxi HARITSCHELHAR
6.768.– Carlos IÑIGO BLASCO
6.769.– Xami MAITIA
6.770.– Eki SOLORZANO
6.771.– Arantxa TURQUER
6.772.– Amaia UTHURRALT

* * *

Labur bildurik:

URTEA	Izen ematea	Gainditu dutenak	Gainditu ez dutenak
1. 1997	56	43	13
2. 1998	60	48	12
3. 1999	79	53	26
4. 2000	106	65	41
5. 2001	91	59	32
6. 2002	97	64	33
7. 2003	91	65	26

LUTXI ALBERDI ETA RESU ORBE-RI OMENALDIA

25 urte Euskaltzaindian lanean

Bilbo, egoitza, 2003-XII-19

LUTXI ALBERDI ETA RESU ORBE:
25 urte Euskaltzaindian lanean

Bilbon, 2003ko abenduaren 19an.

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Lutxi Alberdi Arruabarrena, zornotzarra sortzez eta Iurretakoa aspalditik. Joan den ekainean bete ditu hogeita bost urte gurekin lanean ari dela. Idazkari lanetan, orain-tsu arte Jose Luis Lizundiaren manupean eta, egun, Pello Telleriarenean, idazkariordetzan eta Juanjo Zearreta, kudeatzailearen zenbait alorrekoetan. Esan didatenez, guri, euskaltzainoi, Zuzendaritzakooi, batzordekideoi, idazkariordeak prest prest mahai gainera ekartzen dizkigun karpeta horiek zuk apailatzen dituzu, ongi horniturik, zehatz zenbakiturik, txukun apaindurik.

Lutxik, bistan denez, ez du lan hori bakarrik egiten, beste aunitz ere: gutuneria guztiaren sarrera-irteerak; batzar agiri eta deien igorketak dagozkien zerbitzu, batzorde edo karguetara banaketa; ordezkaritzak eta egoitzaren arteko ostatu erreserben koordinaketa eta abar ere, bere ardura izaten da. Lehen solairuko administraziora zerbitzu bila iristen den nornahik (galdera, kontsulta, ziurtagiri nahiz beste dela) Lutxiren harrera-irriñoa aurkituko du, gero, berak, Begok, Resuk edo beste batek zerbitzatzen badu ere.

Jose Luis Lizundiak esana didanez, leialtasuna eta trebetasuna dira dohain aipagarrienak. Gainera, leialtasun horren baitan, behin baino gehiagotan, eta konfiantza osoz, nagusiari kritika mesedegarriak egiten ere erakutsi du.

* * *

Resu Orbe Monasterio, Errigoitin sortua. Nahiz eta lan egunetan, hemen, Bilbon bizi den, bere jatorrira itzultzen da asteburuetan. Resu ongi oroitzen da, zein egunetan hasi zen lanean Euskaltzaindian, 1978.urteko abenduaren 6an. Beraz, duela 25 urte Hegoaldekook, *konstituzio* bat bozkatzera deituak izan zineten egunean.

Resu, *Chocolates Bilbainos/CHOBIL* deitutako enpresa batetik etorri zen, Jose Antonio Agirre Lehendakariaren familiak zerikusi zuen enpresatik hain zuzen ere, enpresa hau Asturias aldera aldatzea erabaki ondoren. Fakturazio lanetan aritua, berehala jarri zen Juanjo Zearreta ekonomi eragilearen eta orduko Euskaltzaindiaren kontulari zen Xabier Gereñoren laguntzaile. Lan isila, konfiantzazkoa, Akademiaren zordunei goiz edo berant, askotan, ezinbestean, berant ordainkizunak prestatzen; geuri, dieta, bidaia-gastu, esleipenak eta abar ordaintzen; bankuetako joan-jinak, salmenten faktura-

zioak, kontularitzako ezarpenak egiten; Diruzaintzako artxibategia antolatzen eta abar. Gehiegi ikusten ez den baina eragina duen lana burutzen.

Resu langile noblea dela esan didate, esanekoa, langileen artean, haserrea baino umorea gehiago erabiltzen dakiena. Lankidetza bazkarietan irrintzi eta guzti giroa alaitzen dakiena.

Euskaltzaindiko langilegoak, bai egoitzako eta baita ordezkaritzetakoak, talde edo ekipo ona eta historikoa osatzen du. Gure Erakundearen zilarrezko zerrenda kronologikoan: Jose Luis Lizundia, Maria Pilar Lasarte, Juanjo Zearreta, Rikardo Badiola, Nere Altuna eta Bego Amundarainen ondoren aipatuko dira Lutxi Alberdi eta Resu Orbe.

Zorionak, beraz, LUTXI eta RESU. Gorde itzazue Zilarrezko domina hauek zuen zintzotasunaren eta Erakundearekiko atxikimenduaren lekuko baitira.

RESU ORBE ETA LUTXI ALBERDI:
Euskaltzaindian 25 urte lanean

Bilbon, 2003.eko abenduaren 19an

Jose Luis Lizundia,
idazkariorde-kudeatzaile ohia eta euskaltzain osoa

Administrazio solairuko langile hauek omentzean, partetxo bat hartzea eskatu nion gure Euskaltzainburuari.

Hogeita bost urtetan administrazio kudeaketa zuzena eraman dut. Juanjo, Rikardo, Bego, Lutxi eta Resu, nirekin hasitako berberek jarraitzen dute. Rosa Mari hil zen, Jonek ordezkatua; Xabier Gereñoren jubilazioan, ordezkoa Bibliotekara pasatu zen. Pello berria da.

Hogeita bost urteren buruan, administrazio solairuan ez dugu bat ere gehiketarik izan, agintari zenbaitek besterik uste izan badute ere.

Administrazioa koipetu gabe ezin nintekeen erakunde hau ongi bideratu. Horretan lehen Begori, orain Lutxi eta Resuri, heldu den urtean Gasteiz eta Iruñeko ordezkaritzetako biri iritsiko zaie zilarrezko domina jasotzeko txanda.

Eskerrik asko gaur Resu eta Lutxi hogeita bost urtetako lankidetza zintzoagatik.

HIL BERRIAK

JOSE MARI SATRUSTEGI ZUBELDIA (1930-2003)

Gipuzkoako Foru Aldundia.

2004.eko urtarrilaren 30ean

Jose Mari Satrustegi Zubeldia 1930eko azaroaren 20an Arruazuko *Kuartelea*-n jaio zen. 12 urtetan Iruñeko seminariora joan eta 1955ean apeztu ondoren, urte luzez bi herritako apeza izan zen. Hasiera batean, bi hilabete eta erdi Madozko parrokian egin bazituen ere, berehala izendatu zuten Luzaideko bikario eta bederatzi urte geroago Urdiaingo erretore. Erretiroko adina iritsi zitzaionean, bizitzan pilatu zitzaizkion materialak aztertu, moldatu eta argitaratzeko asmotan bere sorterrira itzuli zen, *Milikonea*-ra. 72 urtetan, burua argi, lanerako betiko sasoi betean eta aurrera ateratzeko esku bete proiektu zituela, 2003ko martxoaren 1ean Euskaltzaindiak Hernanin egindako XIII. Barne Jardunaldietatik itzulitakoan, ustekabeko garun infartoak jo eta hilabete bat eskas geroago, martxoaren 27an, Iruñeko Bideko Ama ospitalean pausatu zen.

Jose Mari Satrustegi euskararen defendatzaile Nafarroan

Azkeneko mende erdian Nafarroako euskararen historian ezinbesteko erreferentzia izan da Jose Mari. Hona hemen, laburbilduz eta gaingiroki bada ere, urte luze horietako ekintza nagusiak.

Lehenik eta behin, –bera hil ondoren argitaratutako artikulu batean idatzirik utzi digun bezala–, *zapaldurik eta zigorturik zegoen euskarari bizinahiaren arnasa itzultzeko* (1), Nafarroako Foru Diputazioaren *Príncipe de Viana* erakundeak, 1957an, Miguel Javier Urmenetaren eraginez eta Pedro Díez de Ultzurrunen zuzendaritzapean, abian jarri zuen «Sección del Fomento del vascuence» sailean agertzen zaigu Satrustegi apez gaztea. Hasiera hartako lanak izan ziren eskolaz eskolako bisitak eta euskaraz bazekiten haurrei sariak ematea, ondoren eskola horietan Diputazioaren kontura ordu erdiko euskarazko klaseak ezartzea, Nafarroako zazpi mila familia euskaldunetako sukaldeetara iristen zen *Príncipe de Viana* euskarazko aldizkaria argitaratzea, etab. Orduz geroztik, Nafarroan euskararen eta euskal kulturaren aldeko ekitaldi guztietan etengabe agertuko zaigu Jose Mariren, hala nola, Nafarroako ikastolen sorrera eta hedaduraren bultzatzaile, Gobernuaren Kultura eta Euskara kontseiluetako kide, Nafar Ateneoaren sortzaileetako kide, non hasiera-hasieratik Euskal Hizkuntza eta Kultura saila ezartzea lortu zuen, eta abar; inola ere ahaztu gabe bere ezin konta ahaleko hitzaldiei

(1) *Jakin*, 135, 78 or.

esker, pertsona askoak aurkitu eta balioetsi dutela geurea dugun kultura. Horietaz guztietaz gain, izan zuen Jose Marik, gure herrian eta gure mugetatik kanpo, euskal kultura eta hizkuntza zabaltzeko sen berezia eta sen horrek bultzatu zuen Nafarroako Foru Diputazioari berari 1969an *Cuadernos de Etnologia y Etnografia* eta *Fontes Linguae Vasconum, Studia eta documenta* aldizkariak sorraraztera. Azken aldizkari honen ibilbidea bere sorreratik bizitu zuen, eta bereziki 1988an zuzendari kargua hartu zuenetik. Bere zuzendaritzapean argitaratu izan dira 51. aletik 93. arte. *Fontes* izan da, Jean Haritschelharren hitzetan (2), Jose Mari Satrustegiren «opera magna» eta arruazuarra harro sentitzen zen aldizkari hori nazioarteko hainbat unibertsitate, kulturagune eta ikertzailerentzako, Nafarroako Erkidegoaren eta bere hizkuntza zaharraren erakusleiho bilakatu zelako.

Jose Mari Satrustegi euskararen lekukoen biltzaile eta ikertzaile

Gaztetan oinarri sendoko apez ikasketak egin bazituen ere, bere euskal jakinduria zabala ez zuen ez seminarioan ez inongo unibertsitatean eskuratu. Autodidakta izan zen. Alde batetik, urte luzeetako bere etengabeko jarduera pertsonalari esker eta, bertzetik, kultura eta ikerketa munduko zenbait pertsonarekin, hala nola, M. Tovar, J. M. Barandiaran, J. Caro Baroja, K. Mitxelena eta abarrekin, bai eta nazioarteko ospe handiko zenbait hizkuntzalari eta euskaltzalerekin ere izandako harreman estuei esker, izan zen goi mailako kultur gizona.

Gai asko ukitu zituen bere lanetan eta alor askotako argitalpenak utzi dizkigu, hala nola, antropologiakoak: *Antropología y Lengua, Euskaldunen sexubideak, Mitos y creencias*; etnografiakoak: *Solsticio de invierno, Sakanerri barrena*; literaturakoak: *Ipui miresgarriak, Axelko eta Otsoko, Lapur zuriak, Mattin mottela, Argisentiko ipuinak, Luzaideko kantiak, Ekaitza*; biografiak: *Bordel bertsularia, Aizkibel, Tapia Perurena, Jose Agerre, Perpetua Saragueta*; ikastoletarako zenbait libururen itzulpen; kazetaritza mailako ehunka artikulu, etab.

Horregatik, Jose Mariri titulu asko jarri izan zaizkio: antropologo, etnologo, historialari, idazle..., baina, gure ustez, guztien gainetik bere pertsona hobekien definitzen zuena eta, hortaz, egokiena, euskaltzain titulua da.

Euskaltzaindiaren ikuspegitik bere hizkuntzarekiko ekarpenik nabarienak honako bi alorretakoak izan dira:

1) Idatzizko euskal testu zaharren biltzea eta, neurri batean, argitaratzea.

Bere bizian testu zahar andana eskuratu ahal izan zuen, Iruñeko Katedraleko eta elizbarrutiko artxiboetan eta Nafarroako hainbat parrokiatakoetan bilduak gehienbat. Urteak eman zituen testu bilduma osatzen, eta berak idatzi izan zuen bezala «itzul-inguru askoren urrats galduak daude [bilduma honetan] uste gabeko aurkipen pozgarriekin batera» (3). Horietako asko argitaratu zituen, besteak beste, *Egan, ASJU, CEEN, Euskera, Fontes*... aldizkarietan, baina argitalpenik aipagarriena Euskaltzaindiaren *Eus-*

(2) «J. M. Satrustegi II. *Manuel Irujo* Saria», *Euskera*, 2002, 1, 330.or.
(3) *Euskal testu zaharrak, I*, Euskaltzaindia, 1987, 9.or.

kararen Lekukoak bildumako 13. aleko *Euskal testu zaharrak, I* da. Testuen irizpide kronologikoa eta euskalkien banaketa geografikoa ahalik eta hobekien orekaturik ageri dira XVI. eta XIX. mende bitarteko 50 dokumentutan, ia denak Nafarroa Garaikoak. *Euskal testu zaharrak, II* izanen litzatekeen bilduma gogotsu prestatzen ari zelarik utzi gintuen betiko.

Idatzizko testuekin batera ahozko testu bilduma ederra ere lortu zuen, Nafarroako herri hizkeren lekuko interesgarria eta, egun, Nafarroako Gobernuaren fonoteka proiektua osatzen duena.

2) Euskal lexikoaren eta onomastikaren azterketa.

Jose Marirendako, bai ahozko bilduma, bai testu zaharrak argitaratzeko helburuetako bat material horiek, ahalik eta hobekien prestaturik, filologo eta adituen eskuetan uztea izan zen. Behin baino gehiagotan espresuki dio hain beharrezkoak diren izkribu hauek «euskal filologia nahiz euskara bera landu nahi dutenen baliagarri» edo «filologiako ikastaroetan ikergai» izan daitezen eskaintzen dituela (4). Hala eta guztiz ere, ez zion ia inoiz uko egin bere gustuko zuen gai bat lantzeari: testuen lexikoari.

Erran beharrik ez dago bere grabazioetatik eta landu dituen testuetatik ateratako hiztegiaren ekarpena oso baliagarri izan dela Akademiaren *Hiztegi Batuan*. Lekuko bat bertzerik ez aipatzearren, gogora ekarriko dugu Euskaltzaindiaren 1997ko ekainaren

(4) *Euskal testu zaharrak, I*, Euskaltzaindia, Euskararen lekukoak bilduma, 13.liburukia, 1987, 14.or.

27ko aktak dioena: Satrustegi jaunaren proposamenez *guraskide* hitza sartzea onartu da, honako adiera honekin 'ezkonlagunen gurasoak elkarrekiko' (5).

Bertzalde, Onomastika, eta arlo honetan ponte izenak bereziki, izan zen Satrustegik, Luzaiden egon zeneko lehendabiziko urteetatik hasita, landu zuen gaia eta bere-berea sentitu izan zuena. Euskal onomastikaren harrobian ezkutaturik zeuden hainbat eta hainbat pertsona izen argitara eman eta ofizialtzea urrats garrantzitsua izan zen. Euskaltzaindiak, bere zuzendaritzapean egindako *Euskal Izendegia* hiru aldiz argitaratu zen. Lehendabizikoa 1972an 700en bat izenekin eta hirugarrena 1983an 1850en batekin. Denera, 160.000 ale. Liburuxka haiek Euskal Herriko etxe guztietara iristeaz gain, harrera ezin hobea izan zuten gure gizartean. Izendegi horiek izandako onarpen eta arrakastaz jabetzeko aski da ikustea hurrengo urteetan, Euskal Herrian nahiz gure mugetatik kanpo, ponte izenetan izan den aldaketa –erabateko iraultza– Satrustegiren hitzetan. Onomastika batzordeak 2001ean atera zuen argitalpen berriaren benetako bultzatzaile-akuilukatzaile izan zen eta liburuaren sarrerarako prestatu zuen «Pertsona izenen historia-»k afera honen inguruko ikuspegi historiko ezin hobea eskaintzen digu.

Jose Mari Satrustegi euskaltzain

1963ko maiatzaren 18an Orixek utzitako aulkia hartu eta ia berrogei urtez euskaltzain oso izan zen. Aldez aurretik, bertze sei urtez ere urgazle izan zen. Berriki gogorarazi digun bezala (6), hurbiletik hartu zuen parte erakundearen erabaki garrantzitsuenen bilakabidean, euskara batuarenean, alegia. Halaber, Erakundearen barne egituran kargu garrantzitsuak izan zituen, hala nola, 14 urtez idazkari eta 18 urtez Nafarroako ordezkari. Jarduera akademikoetan bere emaitzarik oparoenak Onomastika batzordean eta Jagon Sailean eman zituen, ahantzi gabe hain berea zuen Nafarroako euskaratik hiztegi batuari egin zizkion ekarpenak.

Akademia hurbiletik edo, hobeki erranda, barru-barrutik ezagutu eta bizi izan zuen, eta bere adierazpen publiko guztietan instituzioaren defendatzaile sutsu agertu izan da beti. Esaldi batekin laburbiltzeko, bere senideetako batek martxoaren 27an berean esandakoa aipatuko dut: «Euskaltzaindia Jose Mariren bigarren familia izan da».

Jose Mari Satrustegiz erran eta idatzitakoak

Martxoaren 28an Jose Mariren heriotza egunkari guztietako lehenengo orrialdeko berria izan zen.

- Hona hemen prentsako zenbait izenburu:
  - *Diario de Noticias*: «Euskarak bere zaintzaile garrantzitsuenetako bat galdu du».
  - *Diario de Navarra*: «Ikertzaile eta euskararen defendatzaile Nafarroan».

(5) *Euskera*, 1997,1+2, 42, 244.or.

(6) Ik. José María Satrústegui «Información magisterial en la correspondencia de Holmer y Mitxelena (1967-1976)», *Fontes Linguae Vasconum*, 90, 323-352 or. Hor ageri da bere parte hartze zuzena, bertzeak bertze, 1967an Zumarragako tren geltokian Madrileko Hezkuntza Ministerioko Serra Estruch jaunarekin izandako bileran edo Arantzazuko Kongresuan K. Mitxelenaren aginduz moderatzaile lanetan aritutako bilkura erabakigarrian.

- *Deia*: «Antropologo, etnografo eta euskaltzale ospetsua, euskararen benetako ikurra».
- *Gara*: «Euskal Herriak etnografian eta euskaran izan duen aitzindarietako bat».
- *Egunero*: «Euskararen eta herri kulturaren laguntzaile handia».
- *Diario Vasco*: «Euskararen erreferente nagusia Nafarroan eta XX. mendeko euskal kulturaren erreferentea».
- *El Periódico de Alava*: «Euskararen sustatze lanetan gizon erabakigarria Nafarroan».
- *El Correo*: «Euskararen sustatzaile Nafarroan».
- *El Mundo*: «Euskararen anima Nafarroan».

* * *

• Euskalgintzako zenbait pertsonaren iritziak:

- «Bere bizitza osoa euskarari eskaini zion. [...] Guztiok dakigu [Nafarroan] ez dela egin euskararen aldeko inolako ekitaldirik Satrustegiren parte hartzea gabe» (7), *Jean Haritschelhar*, euskaltzainburua.
- «Jose Mari Satrustegi gabe ez dago ulertzerik aro oso bat azken urteotako euskalgintzan. Haren lana izugarria izan da. Ekarpen handia egin du arlo askotan, baita Hiztegi Batuan, azken urteotan» (8), *Miren Azkarate*, euskaltzaina eta Eusko Jaurlaritzako Kultura Kontseilaria.
- «Euskal Herriko kultura eta ikerketan apartekoa. Zenbatu ezin ahaleko euskararen lekuko zahar berari zor zaizkio» (9), *Patxi Ondarra*, euskaltzaina.
- «Exijentea eta zehatza, bai bere buruarekiko ere, baina beti Hizkuntza Akademiarekiko leiala» (10), *Jose Luis Lizundia*, Euskaltzaindiko kudeatzaile eta idazkariordea.
- «Euskararen aldeko borrokalari gogorra eta oso langilea [...] bere burua proiektuz beterik zuen» (11). «Euskararen ikerkuntzarako ezinbesteko diren testuen argitaratzailea» (12), *Patxi Salaberri Zaratiegi*, euskaltzain urgazlea.
- «Nafarroako euskal testu zahar gehienak haren eskuetara iristen ziren [...] Azken batean Joxe Mari lanerako gizona zen [...] mirespena haren lanetik datorkigu gehienoi: ikerkuntzako artikuluetako bibliografietan Joxe Mariren ekoizpen erabiliak usu orrialdea gainditzen du izenburuetan» (13), *Iñaki Camino*, euskaltzain urgazlea.

(7) *Egunero*, 2003-03-28.
(8) *Egunero*, 2003-03-28.
(9) *Diario de Noticias*, 2003-03-28.
(10) *Egunero*, 2003-03-28.
(11) *Europa Press* agentzia, 2003-03-27.
(12) *Diario de Noticias*, 2003-03-28.
(13) *Egunero*, 2003-03-28.

– «Euskal kultura eta hizkuntza izan dira bizitza osoan eta etengabe landu dituen gaiak» (14), *Pedro Miguel Etxenike*, EHUko irakaslea eta Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza Kontseilari ohia.

– «Nafarroako euskararen azken berrogeita hamar urte hauetan ezinbesteko erreferentzia izan da [...] Bizitza osoa euskal hizkuntza eta kultura ezagutzen eta zabaltzan saiatu da, buru-belarri ikertzen eta berreskuratzen, hain bereak zituen adore eta kemenez gure *lingua navarrorum* normalizatzen eta duin egiten [...] Zena eta zuena eman du Nafarroako euskararen alde» (15). *Andres Iñigo*, euskaltzaina eta Nafarroako ordezkaria.

* * *

• Nafarroako Gobernuaren adierazpen ofiziala:

«Antropologian, etnografian eta euskaran Nafarroak XX. mendean izan duen erreferente garrantzitsuenetako bat» (16).

Herri esaerak dioen bezala, *hil eta gero, salda bero*. Aitzinetik, ordea, ez zen dena lore izan. Azken aldi honetan, herri ekimenez sortutako zenbait erakunderen errekonozimenduak jasotzen hasia bazen ere, hala nola, *Larreko* saria, *Manuel Irujo* II saria, bereak eta bost jasan behar izan zituen, nafarroi, erabaki legal eta administratiboak zirela eta, geurea dugun hizkuntza ikasteko eta erabiltzeko oztopoak eta eragozpenak jarri dizkiguten bakoitzean. Adierazpen publiko nahiz pribatuetan, behin eta berriro erran izan du euskara onartzea kultura kontua dela, konnotazio politiko guztien gainetik. Era berean, behin eta berriz malenkoniaz gogoratu izan du, gerra ondoko urteetan «Sección del Fomento del Vascuence» sortu eta bulkatu zuten Foru Diputazioko kide haiek, oraingo anitzek ez bezalako jarrera zabala erakutsi zutela, Nafarroako aniztasun kultural eta linguistikoa kontuan hartzen zutelako.

Joan den apirilaren 25ean Euskaltzaindiaren ageriko bilkuran Jose Mari Satrustegik Jose Mari Jimeno Juriori buruz idatzirik utzitako hilberri-txostena irakurtzeko eskatu zidaten. Irakurtzen ari nintzelarik, burura etorri zitzaidan Satrustegik Jimenoz idatzitakoan ez ote zuen neurri handi batean, eta beharbada inkontzienteki, bere burua ere sartu, jakinik Nafarroako euskararen bi ardatz sendo hauek bidaikideak izan zirela Erkidego honetako gorabehera askotan. Honela zioen: «Ospetsua izan da Jose Mari Jimeno Jurio Nafarroan azken aldiko kultura arloan [...] Ez da beti begi onez ikusia izan Nafarroari eta euskal kulturari zintzotasunez oparitu dion ondare sendo eta baliotsua eta izan zuen horregatik oztoporik bidean. Baina egiaren adiskide fidel eta gezurraren salatzaile ausarta gertatu zen beti Jose Mari, inoiz kokildu gabe [...] Euskaltzale guztiok zor diogu esker on eta ohore Artaxoako [orain Arruazuko erraten ahalko genuke] seme agurgarriari. Bere biziko oroitzapen ona eta lan guztien ondare baliotsua dira orain haren presentzia iraunkorra gure artean» (17).

Andres Iñigo,
euskaltzain osoa eta
Nafarroako ordezkaria

(14) *Diario de Noticias*, 2003-03-28.
(15) *Egunero* eta *Gara*, 2003-03-28.
(16) *Diario de Noticias*, 2003-03-28.
(17) *Euskera*, 47, 2002, 2, 981-982 or.

RUDOLF DE RIJK, EUSKALDUNEN HOLANDAKO ADISKIDEA (1937-2003)

Gipuzkoako Foru Aldundia.

2004.eko urtarrilaren 30ean

Rudolf Pieter Gerardus de Rijk hizkuntzalari ospetsua bizi zen karrikaraino ailegatuz gero, ez zen galtzerik bera bizi zen etxea aurkitzeko orduan. *Newton* kalea, etxe apalak, inguru hauetan ikusten ditugunak baino ttipiagoak. Karrika txiki hartako ate leiho ttall baten gibeleko aldean ikus zitekeen, pentsatzen dut orain ere ikusten ahal izanen dela, ikurrin bat kirikaka bezala jarria: iduri luke Euskal Herriko kontsula bizi dela han. Horrek ematen zizun seinale han bazela norbait Euskal Herriarekin lotura handia zuena, horrexek adierazten zizun non atzematen ahal zenuen euskaldunen Holandako adiskidea. Hura baitzen R. de Rijken etxea, eta bera baitzen, neurri batean segurik, gure kontsula.

Zoritxarrez, haren eritasunaren berri izan nuenetik, behin baino gehiagotan ireki nuen ikurrinadun ate hura. Beti galdetu izan diot nire buruari, orain dela aunitz urte etxe hartara lehenbiziko aldiz hurbildu nintzenetik, nola konponduko ote ziren biak toki hartan, Rudolf eta Virginia senar-emazteak, zahartuta edo ezinduta geldituko balira noizbait. Zeren, behin ate hura gurutzatu ondoren, buruz buru aurkitzen zenuen gauza bakarra, hantxe berean zure zain, eskailera zut bat baitzen, tente-tente, «hator hona!» erran nahiko balu bezala.

Holandako etxeek, oro har, ba omen baitute, hala azaldu zidaten eskailera hartaz nire harridura erakutsi nuenean, holako tradizio bat, urteetan itsasoari lurra irabazi nahian ibiltzetik datorrena: tokiz aski eskas dabiltzanez, etxe txikiak egiten omen dituzte eta etxe txiki horiek are eta eskailera zut eta estuagoak behar izaten omen dituzte, isats-ontzietakoak bezalakoak. Bada, eskailera horrek baditu 16 maila lehenik, bertze 15 berehala eskalaburuaren ondoren, zangoa doi-doi jartzeko moduko hortz txiki batzuk, senar-emazteak bizi ziren tokia iritsi nahi bazenuen nahi eta nahi ez egin behar zirenak. Eskailerapean uzten zenituen bertze bi bizitoki, ez dakit nor bizi den han, eta behin gaineraino ailegatu ondoren, han hasten zen De Rijk familiaren bizitokia: solairu hura, eta bertze pare bat gehiago, beti goiti. Alta, batek pentsa dezake horrenbertze eskailera eta solairu duen eraikina jauregi baten parekoa-edo, izango dela: baina ez, etxe ttipi bat da, apartamentu koxkor bat, ez bertzerik. Eta han bizi zen euskara biziki ongi ezagutzen zuen atzerritar hizkuntzalari bat, egin lan onak betiko guganatu duena. Zoritxarrez, ez zuen aukerarik izan Rudolf de Rijkek zahartzeko, eta horregatik ez dut jakiten ahal nola biziko zen etxe hartan zahartuta eta

ezinduta geldituko balitz noizbait, gogoz gelditu naiz jakiteko nola konponduko zen eskailera madarikatu haiekin.

Amsterdamgoa zen Rudolf de Rijk, han zen sortu eta han hil. Eta han, Vermeeren argi eztien artean, eman zituen bere urte gehienak, Estatu Batuetan hizkuntzalaritza ikasten egon zen garaia kenduta. Handik maizkara etortzen zen Euskal Herrira, denok ikusi izan dugunez.

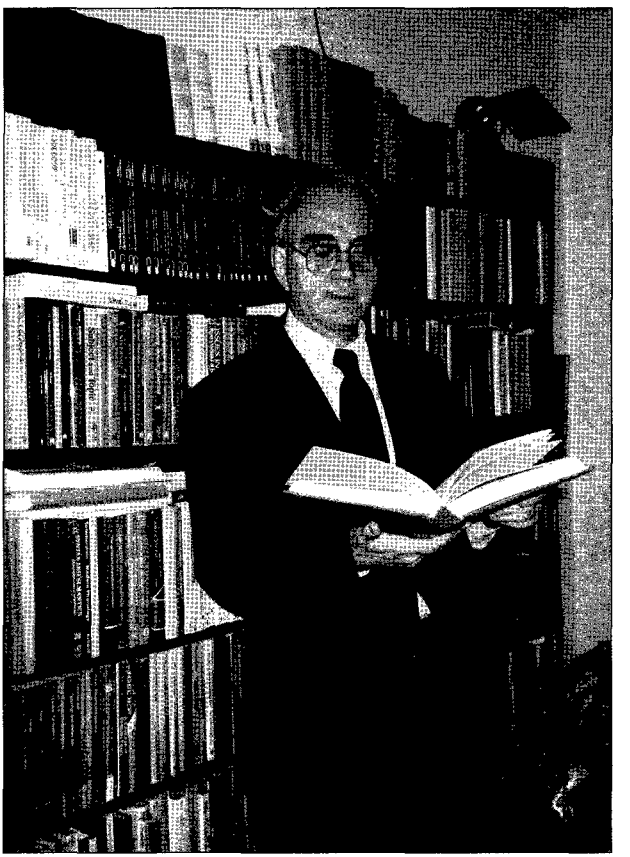
Zergatik etortzen zen, bada, horrenbertze? Zergatik etortzen ziren biak, Virginia eta bera, gure eskualde hauetara?

Diote bizitza kasualitateek hornitzen dutela eta anitzetan ez dakigula zergatik gertatzen diren gauzak, elkarren artean muturka ibilitako zenbait gertaeraren halabeharreko ondorio baizik ez garela. Bada, halako zerbait gertatzen zen Rudolf de Rijkekin ere. Gaztetik zuen gogokoa harat-honat ibiltzea: garai hartan, orain baino errazago beharbada, bide bazterrera atera eta auto gidariren baten gupidari esker egiten ziren bidaiak, eta hori egin zuen Rudolfek halako batean, Espainiako hegoaldea ezagutu nahi zuela eta. Itzultzean Donostian baratu zen eta han ikusi omen zuen, monumentu batean, zerbait euskaraz idatzia. Berak ez zekien orduan zer hizkuntzatan zeuden letra haiek, baina bai konturatzen zen, hizkuntzetara aski zaletua zenez gero, erdara hura ez zela ez gaztelania ez frantsesa, bertze zerbait zela. Galdetu zuenean, inguruko norbaitek argitu zion erdara hura euskara zela. Eta arratsalde hartan berean liburu dendaren batean ikusi zuen Lopez de Mendizabalen liburu bat erosi eta harekin besapean itzuli zen Amsterdamera. Gero, Euskal Herriko hiri hori lehenbiziko aldiz ikusirik, Donostiara etorri zen behin eta berriz bere bizitzan zehar. Hasierako bidaia horietako batean aurkitu zuen bertze gazte bat bera bezala ari zela errepide bazterrean autoak geldiarazi nahian, eta harekin, Juan Mari Zulaikarekin alegia, urteetan luzatu den adiskidetasuna izan du. Orduko hasia zen dagoeneko arrotz egiten zitzaion hizkuntza hura berea egiten.

Hasierako ikasketak jesuiten ikastetxe batean eginak zituen: ordutik mantendu izan du adiskidetasun handia, nahiz berak bere burua katolikotzat ez zuen hartzen, hori uste dut behintzat, apaiz jesuita batekin. Etxe hartan nengoeneko batean agurtu nuen apaiz hau. Jesuiten ikastetxean egindako hasierako ikasketa horien ondoren Amsterdamgo Unibertsitatean akitu zuen lizentzia eta hantxe burutu zituen doktorego aitzineko ikasketak ere, master baten parekoak. Nahiz guk hemen hizkuntzalari eta euskalari gisan ezagutzen dugun, ikasketa hauek guztiak matematika, astronomia eta fisikarekin lotuak ziren, baina «Doctoraalexamen» egin zuenean, hizkuntzalaritza orokorra ere ukitu zuen.

Hango Unibertsitateko ikasketa sisteman bi hautu egin behar zituen ikasle batek garai hartan (orain, Europako Batasuna dela eta, hau guztia aldatzen ari da): zein zen, bere ikasketetan, landu nahi zuen arlo nagusia, 'major' deitzen zitzaiona, eta zein bigarren arloa. De Rijkek, erran dudan bezala, matematika eta fisika aukeratu zituen arlo nagusitzat, eta hizkuntzalaritza kontuak utzi zituen bigarren arloko, nahiz hauei ere lehentasuna eman nahi zien. Honek bazuen azalpen bat, aski erraz ulertzen ahal dena. De Rijk ezagutzeko aukera izan genuenok badakigu bazuela zailtasun txiki bat mintzatzeko, hitzak ez baitzitzaizkion nolanahi ateratzen ahotik, eta baimena eske bezala ibiltzen baitzitzaizkion, askatasuna bilatu nahian bezala. Horrek, nonbait, ahalke pixka bat ematen zion, eta horrexegatik ez zuen egin garai hartan bertze 4major» bat frantsesean: ez zen ausartu frantses azterketa jende aurrean egiten.

Hizkuntzalaritza gose hau urte batzuk geroago konponduko zuen, Estatu Batuetara joan zenean ikastera, Boston inguruan dagoen MIT izeneko unibertsitate famatura. Han eman zituen zenbait urte gramatika sortzailearen ikerketak, Chomskyren eskutik eta gaur egun aski ezagunak diren hizkuntzalariak zituela ikaskide, indarra hartzen ari ziren garai haietan, eta han aurkeztu zuen bere tesia, euskal erlatiboei buruzkoa, Ken Hale irakaslea zuela zuzendari, nahiz tartean egonaldi luze bat ere egin behar izan zuen Holandan, bere amaren eritasun larriak itzultzera bortxatu zuenean. Berak aurkeztu tesi hori *(Studies in Basque Syntax: Relative Clauses)*, lan mardula da eta ez da arinkara egina: aise geroago, 1998an alegia, argitaratu baldin bazen ere, hau da euskal erlatiboei buruz egin izan den lehenbiziko lan xehea. Egia badiot, nekez aurkituko zuen R. de Rijk-ek Ken Hale baino hizkuntzalari egokiagorik tesi hura zuzentzeko: Ken Halek hainbertze hizkuntza zekizkien, eskua zuen horretarako, eta hizkuntza horien artean bereziki gustatzen zitzaizkion hiztun gutxiko hizkuntzak: «Hizkuntza bat desagertzen uztea Louvreko museoan bonba bat jartzea bezalatsukoa da», idatzi zuen behin. Ken Hale maitagarri hura, zoritxarrez, gazte joan zitzaigun,

geroago R. de Rijk bera ere joko zuen minbiziaren gaitz mota berak eramana. Heriotza honen berri Rudolfek eman zidan, orain dela urte pare bat, arratsalde apalean etxera deitu zidan egun batean: «orain dela ordu bat hil da Ken», jakinarazi zidan. Hunkitua zegoen.

MIT-ko ikasketak amaitu ondoren ikastaro batzuk eman zituen zenbait tokitan, eta eskolak Chicagoko Unibertsitatean ere, 1970-71 urteetan, baina berehala itzuli zen Holandara, Amsterdamgo Unibertsitateko Psikolinguistika Laborategian kontrataturik lehenik, 1973an, eta Leidengo Unibertsitatean ondoren, 1977tik aurrera, Hizkuntzalaritza Konparatuko Sailean. Han egon zen harik eta 2002an jubilatu zen arte, eta jubilatu ondoren ere, erretiratu gabe, Unibertsitate horrek, Hizkuntzalaritza Sailean orain, merituzko irakasle egin zuen.

Amsterdamgo Unibertsitateak kontratatu aitzinetik bazituen hainbertze lan argitara emanak. Horien artean lehenbizikoa *Egan* aldizkariak atera zuen 1962an, Mari Karmen Garmendiarekin itzulitako Ana Franken egunkariaren atal bat. Hogeita bortz urte zituen orduan, eta dagoeneko buru-belarri sartua zen euskara kontuetan. Aldaketa garaian zegoen une horretan Rudolf euskalaria, ondoko urtean argitaratu baitzuen oraindik lan bat algebraren ingurukoa. Baina aski adierazgarria da, dena dela, ondoko hilabeteetan atera zituen lanak bi liburu ezagunen kritikak izatea (1): K. Mitxelenaren *Fonética Histórica Vasca* eta E. Bach-en *An Introduction to Transformational Grammar*. Adierazgarria dela diot, bi liburu hauek biltzen baitituzte ezin hobeki De Rijk-en garai hartako kezkak: bazuen usaina konturatzeko, kanpotik begiraturik ere, Mitxelenaren lana dela euskararen ikerketen inguruan gertatu den mugarri garrantzizkoenetako bat. Halaxe aitortzen du berak ere liburuaren kritika egitean. Eta kezka hau, euskal hizkuntza filologo baten ikuspuntutik aztertzea erran nahi dut, beti izango zuen bidelagun, hil arte. Bigarren liburuak ongi biltzen du hizkuntzalaritza teorikoaren ikuspuntutik zuen kezka, apalduxeago gelditu zitzaiona ondoko urteetan.

Urte haietakoak dira euskal sintaxi eta fonologiari buruzko lan aipagarri batzuk: «Is Basque an SOV language?»; «Vowel Interaction in Biscayan Basque»; «Relative Clauses in Basque: a Guided Tour»; bere tesia, hainbertze urtetan argitaragabea izan zena eta «Partitive Assignment in Basque», bakar batzuk bakarrik ekartzeagatik gogora. Hor ageri dira, bere estilo argi eta xehean, euskal sintaxiaren gunea ukitzen dituzten zenbait gai: euskal sintagmen hurrenkera perpausean; erlatiboak; partitiboak estaltzen dituen egiturak, eta abar. Horrekin batera, itxuraz hain desberdinak ematen duten hitzen gibelean dauden oinarrizko arau fonologikoen zehaztapena ere egiten du. Hasieratik ikusten da hizkuntzalaritza gaiak lantzeko zuen modu eta estiloa: datu zehatzak biltzen ditu; euskal literatura ezagutzen du, badaki zertaz ari den, eta arrazoibideak ongi argumentatuak ematen ditu, hizkuntzalaritzaren teoria beti gogoan, esan behar dena zehatz-mehatz adieraziz eta isildu behar dena bazterrean utziz. Azterketak egiteko dohain berezia zuen. Holakoa zen De Rijk, atzerritar euskalaririk handiena. Eta uste dut hau ere erran behar den, bai baitut halako inpresioa gaur egi-

(1) Ez ditut Rudolf De Rijken lan guztiak hemen aipatuko, ezta haien erreferentzia osoak eman ere. Xehetasunak nahi dituenak aski du ondoko lan hauek ikustea: Rudolf P. G. de Rijk *De Lingua Vascomum: Selected Writings*. Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo 1998, eta Artiagoitia X., Goenaga P. eta Lakarra J. (arg./eds) *'Erramu Boneta': Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo 2002.

ten diren zenbait lanetan bertze bide batzuetatik abiatu dela jendea, eta batzuetan datuen artean zoraturik gelditzen garela, nahas-mahasean erdi galduak. Ez gara gai izaten datu horien gibelean beti egoten den sistemaren aurkitzeko. Txarrena da maiz ez garela saiatzen ere.

Urte horietako batean, 1972an, eman zuen lehenbiziko aldiz udako ikastaro bat Renon, eta ondoko urteetan ere eman zituen bertze batzuk. Han ezagutu zuen Virginia eta elkarrekin hasi ziren harremanetan. Halako batean, Virginia Amsterdamera hilabete bat pasatzera etorri, eta Ameriketara itzultzeko orduan aireportuan hegazkina huts egin zuen. Bertze bi hilabete gehiago eman zituen Amsterdamen, eta ezkontzaren kontua ez zuen garbi ikusi harik eta Rudolfek galdera zuzena egin zion arte: «Ez naiz ni aski zuretzat?». 1979an ezkondu ziren.

Halakoxea baitzen Rudolf De Rijk: ápala, apalik bazen norbait, gizon umila. Esku zabalik hartzen zuen jendea bere etxean. Beti izango zuen gela bat hara hurbildu nahi zuenarentzat: gazta aterako zion, ardoarekin, eta euskal musika jarri entzuteko. Eta halako batean esaten bazenuen, deskuidoz-edo, halako postrea gustatzen zitzaizula, Amsterdamen ematen zuten lekurik hoberenera eramanen zintuen, horretarako hiru edo lau autobus hartu behar baziren ere, ez berak ez andreak baitzuten autorik gidatzen. Berehala hasten ziren galderak, hori bai: «Eta hau nola esaten duzue Baztanen?» «Eta beste forma hau erabiltzen du ez dakit nork halako orrialdean, eta niri arraro samarra egiten zait. Baduzu zuk honen berri?» Hola konturatzen zinen hemengoak eta hangoak ezagutzen zituela, oraingo idazleak eta lehenagokoak (batez ere lehenagokoak) eta arras eroso sentitzen zela zubererazko nahiz bizkaierazko adibideen artean. Galderek segituko zuten Amsterdamen geunden bitartean, eta gero, etxera itzuli ondoan ere, ia-ia astero jotzen zuen telefonoak, larunbat goizetan gehienetan, dilindan gelditzen zitzaizkion galderen erantzuna behar baitzuen. Badakit gauza bera egiten zuela Euskal Herriko bertze lagun zenbaitekin ere.

Langilea, hitz gutxikoa, euskal gaietan jakintsua. Hola hil arte. Eta hil arte ere ez zuen ongi konprenitu zergatik genuen euskaldunok halako interes berezia berak egiten zuen lanean, ez zitzaion buruan sartzen zergatik izan zitekeen hori.

1979ko egun euritsu batean ezagutu nuen Donostian. Han ikusi nuen lehenbiziko aldiz, Deustuko Unibertsitateak han duen campusean antolatua zuen hitzaldi sail batean: euskal hizkuntzalaritzaren eta literaturaren bide berriak aztertu nahi ziren orduan. Ez dut egundaino atzenduko hitzaldi hark nigan izan zuen eragina. Ez ginen jende gehiegi, baina bai gaur egungo hitzaldietan jeneralean ikus daitekeen kopurua baino gehiago: aurrez aurre nuen gizon bat, atzerritarra, euskaraz xarmanki mintzo zena, nahiz arratsalde hartan ere hitzek baimena eskatu behar zioten jarioan ateratzeko. Berdin ematen zituen euskalki bateko nahiz bertzeko adibideak, berdin idazle baten eta bertzearen aipamenak. Ezinezkoa iruditu zitzaidan. Orduko bazituen bertze lan batzuk argitaratuak, predikaturi buruz, edo mintzagai eta galdegaiaren arazoa hartzen zutela hizpide.

Urteak geroago, tesia bukatu nuenean, Mitxelenak galdetu zidan nola ikusten nuen Rudolf de Rijk deitzea epaimahaira. «Arras ongi», ihardetsi nion, baina «Hau beldurra!» pentsatu nuen nire baitan, nahiz holakorik ez nion erran, jakina. Mahaiaren bertze aldean bortz lagun ikusteak beti ematen baitu, beldurra ez bada, errespetua segurik. Eta horietako bat hitzaldi hartatik ezagutzen nuen Rudolf de Rijk baldin bazen, errespetuzko beldur hura areagotu egiten zen. Halakoa zen, non 1983ko udan neronek eraman bainion tesia bere etxera, Holandara. Harrera atsegina egin zidan eta jatetxe txinatar bate-

ra joan ginen bi senar-emazteak afaltzera, Amsterdamgo «barruti gorria» deitzen dioten gunearen erdi-erdian zegoen batera, hain zuen: «Hoberenetakoa da» argitu zidan. Paretetan baziren lerro batzuk txineraz idatziak, eta janaria eskatu ondoren, bera irakurtzen hasi zen, eta euskaratzen. Zerbitzaria etorri zenean, harekin ere txineraz hasi zen eleketan, eta nik harriturik galdetu nion ea txineraz ere bazekian. «Zerbait bai, baina zerbitzari honen hizkuntza eta pareta kantoi horretan dagoena ez da berdina, hau kantoneraz mintzo baita, baina paretakoa mandarina baita, eta biak aski diferenteak dira elkarren artean». Inolako expanturik gabe erran zidan hori, Amsterdamgo barruti gorrian holako bereizketak egiten ibiltzea munduko gauzarik naturalena izango balitz bezala. Ez, ez zuen aparteko buruko minik ingelesez, gaztelaniaz, frantsesez, euskaraz, hebraieraz edo alemanez mintzatzeko. Eta, behar izanez gero, txekieraz ere ez zen gaizki moldatzen.

Tesiko mahaira hurbildu zenerako beldurra urrundua nuen pixka bat, eta anitzez ere lasaiago gelditu nintzen bezperan bere hoteleko gelan berarekin izan nuen elkarrizketarekin: tesi guztia zuen oharrez betea, orriz orri, eta hainbertze iradokizun zituen. Horiek guztiak eman zizkidan, «lana argitaratzen nuenerako kontuan hartu nahi banituen edo». Ordea, biharamunean, ekitaldi publikoan, solasaldi luze bat egin zuen tesia ezin hobeki taxutua eta idatzia zela gaztigatzeko, eta ez zuen bere oharretatik bat bakarrik ere, onerako ez bazen, aipatu.

Garai hartan Euskaltzaindiko Gramatika batzordea ere hasia zen lanean, eta lehenbiziko liburua lantzen ari ginen, Lafitte zela batzordeburu. Uste dut Rudolf de Rijk bera ere urte haietan hasi zela bueltaka idatzi nahi zuen euskal gramatika berri batekin. Euskara irakasten zion unibertsitatean ikasle talde bati, eta ez zuen gustuko materialik atzematen bere eskoletarako. Eta horrexegatik hasi zen gramatika horrekin bueltaka buruan. Lehenbiziko kapituluak ere eskribitu zituen, nederlanderaz. Gramatika lan hori, jakina, bertze lan batzuekin batera egiten zuen: euskal morfologia, erlatiboak idazle zaharren artean, tipologia, euskara eta gramatika unibertsala, leku izenak, tratamenduak euskaraz, zenbait adberbioren azterketa, Etxepareren bertsoak edo antipasiboak euskaraz, horietako batzuk aipatzeagatik. Lan mordo bat egin zuen gai horietaz, hizkuntza zenbaitetan argitaratuak direnak. Horrekin batera tesiren bat ere zuzendu zuen (X. Altzibarrena, lekuko) eta astia izan zuen OEH-ren eta EGLU-ren kritikak egiteko ere, eta zintzo etorri zen, ahal zuen bakoitzean, ikastaro baten ematera, hitzaldiren bat eskaintzera, edo euskararen inguruan eskatzen zitzaion guztia egitera. Horregatik erabaki zuen Euskaltzaindiak 1991n ohorezko euskaltzain izendatzea. De Rijk-ek eutsi baitzion, eutsi ere, bere herriko Van Eys eta Uhlenbeck hizkuntzalari eta euskaltzaleek, edo hain ezaguna ez den Nicolaas G. H. Deen jaunak, urteak lehenago markatutako bideari.

Orain dela urte bat eta erdi, goiti-beheiti, deitu zidan larunbat goiz batean, ohi bezala: adberbio baten erabilera jakin nahi zuen nolakoa zen Baztanen. Solasaldi laburra izan zen, bertzeetan baino laburragoa. Amaieran «zer moduz zaude? Nola doazkizu gauzak? Nola duzu gramatika hori?» galdetu nion, eta berak «bizi naiz», eta gramatika ere poliki-poliki, bazihoala, erantzun zidan. Hori, gramatika mantxo joatea erran nahi dut, ez zen kontu berria, bai bainekien R. de Rijk ez zela esku arinekoa eta paperean zerbait jarri aitzinetik ongi pentsatzen zuela nola jarri. Ordea, ez nuen espero handik egun batzuetara etxean eskuratu nuen gutuna:

Adiskide on hori,

Hogei urte badira elkar ezagutu genuenetik, eta harrezkero adiskideak bihurtu garela iduritzen zait.

Halaz ere, arestian telefonoz «zer moduz» edo galdetu zenidanean, «bizi naiz» erantzun nizun, egia osoa esan gabe.

Barka, otoi. Alde batetik, berri txarra goizegi etortzen da beti, eta bestetik, nire adiskide eta ezagunek oro bateratsu jakin dezaten nahiago dut.

Horra bada: orano bizi naiz, bai, baina pankreako minbizi gaitz baten mendean; sendagileek bizpahiru hilabete besterik ematen ez dizkidatela.

Kimioterapian hasia naiz, baina honek ere ez omen dit bizia luzaturen.

Fededuna naiz eta honek asko laguntzen dit egun hauetan bakean egoteko.

Virginiarentzat, ordea, gertatzen ari zaidana zeinen latz eta garratz den aise ikusiko duzu.

Amaitu baino lehen, urteetan zehar zuregandik hartu dugun adiskidetasunarengatik eskerrak eman nahi nizkizuke. Beti pozgarria izan zaigu, bai Virginiari bai neri.

Agian geldituko zaigu elkarrekin telefonoz hitz egiteko parada.

Bihotz-bihotzez

Rudolf de Rijk-engandik.

Eskuz idatzitako gutun horrek ez du datarik erakusten. Eta aski harrigarria da hori, kontuan izanik gauza hauetan zein arduratsua zen Rudolf. Segur aski ere, denborak galdua zuen erranahia berarentzat. Hori 2002ko iraila izanen zen, buruz ari naiz, oporren bueltan. Pentsatzekoa da nola gelditu nintzen. Holakoetan batek ez daki ongi zer egin behar duen, eta horretan pentsatzen egon ondoren ondoko goizean hartu nuen telefonoa. Berak erantzun zidan zuzenean. Joa aurkitu nuen, baina adore handiarekin aldi berean: «Uste dut gai izango naizela idazten ari naizen kapitulu hau bukatzeko. Ez dut uste urte berria ikusteko gauza izango naizenik, baina zurekin mintzatu nahi nuke gramatika kontu honetaz, zuek eman behar baitiozue amaiera». Hori erran zidan.

Baina gai izan zen kapitulu hura eta bertze kapitulu pare bat gehiago ere egiteko. Eta 2003ko urte berria ikusi ahal izan zuen.

Euskaltzaleen artean berehala zabaldu zen berria, eta hemengo jendea hasi zitzaion hara etxera joaten: asko estimatzen zuen hori, bere azken hilabeteetako eritasunaren goiti-beheiti handien artean. Bisita horietan aipatzekoa da Euskal Herriko Unibertsitateak, errektorea zela buru, egin ziona *Honoris Causa* gisa janzteko 2002ko azaroaren 29an. Gradu hori hilabeteak lehenago onartua zitzaion, baina, horretan, egin zen eritu. Etxean egindako ekitaldi xume haren ondoren denak joan ginen jatetxe batera: hura zen asteetan egiten zuen lehenbiziko irteera. Hori bai: ezbeharrak eskutik heldu dira elkarrekin, kateatuak bezala. Ekitaldiaren bezperan hilobiratua zuten bere arreba, hau ere bat-batean joana minbiziak usteketan jo ondoren. Berak ez zuen hitz erdirik erran honetaz ez ekitaldian, ez gero, bazkalorduan.

Ondoko asteetan, pixkaka-pixkaka itzaltzen hasi zen: telefono deiekin segitu zuen, baina deiak bakandu ahala kraskatuz eta hautsiz joan zitzaion ahotsa ere. Azken aldera, gero eta zailago gertatzen zitzaion mintzatzea eta marrantak estaltzen zizkion hitzak, telefonoan gero eta urrunago entzuten nituen. Azkenean, utzi zuen telefonoa ere.

Virginia zuela zaindari aldamenean, lanean segitu zuen, egunez egun gutxixeago, hori bai, baina azkeneraino indarrak galdu gabe. Euskal gramatika inoiz ere baztertu gabe, azken asteetan Virginiak ehunka orrialdeko eleberri bat irakurri zion ohe bazterrean. Gramatikaren goiti-beheitiak direla eta, berak honetaz ardura hartzeko eskatu baitzidan, orrialde bateko gutuna idatzi nion ekain hasieran, galdera zehatz batzuk eginez, eta argitasun batzuk eskatuz. Virginiak erran zidanez, bi egun behar izan zituen gutuna leitu eta ulertzeko, eta erantzunak berari eman zizkion niri helarazteko.

Hola, 2003ko ekainaren 15ean hil zen, arratsaldeko hiruretan. Biharamunean egin zen ekitaldi txiki hartan, hil aitzinetik berak zuzenean ingurukoak agurtzeko hautatu zuen egitaraua bete zuten: «Maitia, non zira?», 23. salmoa, hitz labur batzuk, «Adios, ene maitia» eta «Agur jaunak». Hilkutxaren gainean bi arrosa: bat gorria; xuria bertzea. Bizi izan zen apaltasunarekin egin zitzaion orduan agurra. Eta Euskal Herrian egiten den bezala, edo egiten zen bezala, denak elkarrekin joan ziren bazkaltzera jatetxe batera.

Newton izeneko karrikan bizi zen Rudolf de Rijk, eskailera zut hori duen etxe batean. Ondoko karriketan Arkimedes, Pitagoras, Laplace edo Galileo bezalako izenak irakur daitezke. Sinbolo ederra da hori, duda gabe. Handik joaten zen astero Amsterdamgo elkarte ofizialera xakean aritzera, bera baitzen Holandako xake jokalaririk onenetako bat, betiere elkarteko jokalari hautatuenen sailekoa. Etxean bazituen hainbertze liburu xakeari buruz, eta eskuz hartutako oharrak bere jokaldirik onenekin. Etxean utzi du kutxa batean «for fun», hau da, «ongi pasatzeko», egiten ari zen kantonerari buruzko hiztegi berri bat, milaka fitxetan bildua. Etxean utzi ditu, besteak beste, liburutegi handi bat eta hainbertze Biblia, bera fededuna baitzen, eta erlijio kezka handia baitzuen. Horregatik zituen hainbertze Biblia, hizkuntza diferenteetan idatziak, aldi berean balio baitzioten, Bonaparte berri baten antzera, hizkuntzen arteko konparazioak egiteko.

Hizkuntzekin, bibliekin, xake jokoekin... hornitzen zuen bere arimaren bizia. Isil-isilik, gauza guztiak egiten zituen gisa, hilabetero bidaltzen zuen dirua Bangladesh-eko eritegi batera, «medical post» batera, eta horri esker zaintzen zituzten han eriak. Diru gutxi aski omen da duintasunez bizitzeko, ez da gehiago beharrik, hori da berak zioena.

Baina gure artetik joan aitzinetik bere azken lan erraldoia, hemendik aitzinat euskalari ororen erreferentzia izango dena, utzi digu: euskal gramatika, alegia. Hasierako urteetan nederlanderaz idazten hasi baldin bazen ere, gero kapitulu guztiak aldatu, osatu eta bertze itxura batekin ingelesez berridatzi zituen. Lana akitu gabe baldin bada ere, zati handi-handi bat, ehuneko lauretan hogeia, egina zuen eta halala, deusik ere gaineratu gabe, argitaratuko da hurrengo hilabeteetan. Erran bezala, haste hartan, liburua ikasleak gogoan zituela hasi zen eskribitzen. Baina orain anitzez ere zabalagoa da, eta hizkuntzalari eta euskaltzaleek biziki eskertuko duten zerbait da. Hau izanen da, diodan gisan, hurrengo urteetan euskararen erreferentzia gramatika, batez ere euskara irakurtzeko gai ez direnendako. Hogeita hamabortz kapitulutatik 27 utzi ditu idatziak, orotarat mila orrialde inguru. Gelditzen diren kapituluetatik badira bertze hiru holandesez idatziak, eta geroak erranen du nola argitaratuko diren horiek. Gramatikaren gai nagusi gehienak hor daude, bada, modu zehatz eta argi batean aurkeztuak. Kapitulu bakoitzean gaia aurkezten da lehenik, adibide ugarirekin, denak euskal liburuetatik bilduak. Benetan harrigarria da hau, Rudolfek ez baitzuen ordenagailurik erabiltzen, zuzenean

segurik: liburu horiek guztiak etxean zituen. Gainera, kapitulu bakoitzak azalpenetan ibilitako hiztegi labur bat ere biltzen du, eta ariketa batzuk proposatzen dizkio irakurleari.

Gramatika honek biribiltzen du Holandako gure adiskideak euskaldunoi eskaini digun lan aberats eta oparoa. Rudolfen euskal bidaia Donostian abiatu zen, hango monumentu hartan hizkuntza arrotz batean irarritako lerro batzuk ikusi zituenean. Bizitzan zehar, erdara ezezagun hura harremanetako euskara egin zuen. Munduari itzulia egin ondoren, hain gogoko zuen Urkiolako mendian hedatu zituen Virginia bere alargun maiteak haren errautsak 2003ko uztailaren 26an. Orduan erran nuen bezala: *utzi diguzun irudimenarekin, utzi dizkiguzun lanekin, beti hurbil izango zaitugu, euskaltzale eta euskaldun, euskaltzale eta euskaldunok.*

Goian bego.

Pello Salaburu,
euskaltzain osoa

RUDOLF P. G. DE RIJK

Ohorezko euskaltzain zendu berriari omenaldia

Abadiño, Urkiola, 2003-VII-26

Virginia Chan-de Rijk andrea,

euskaltzainok,

agintariok,

jaun-andre eta adikide guztiok.

Hitz labur batzuk, Euskaltzaindiaren eta nire izenean, Rudolf de Rijk jaunari geure errespetu, aintza eta omenaldia eskaintzeko. Gaixotasun mingarriaren ondoren, beti ere bere emazte Virginiaren ardura eta maitasun etsituak gozatua, utzi gaitu sekulako, holandar hizkuntzalari handi honek.

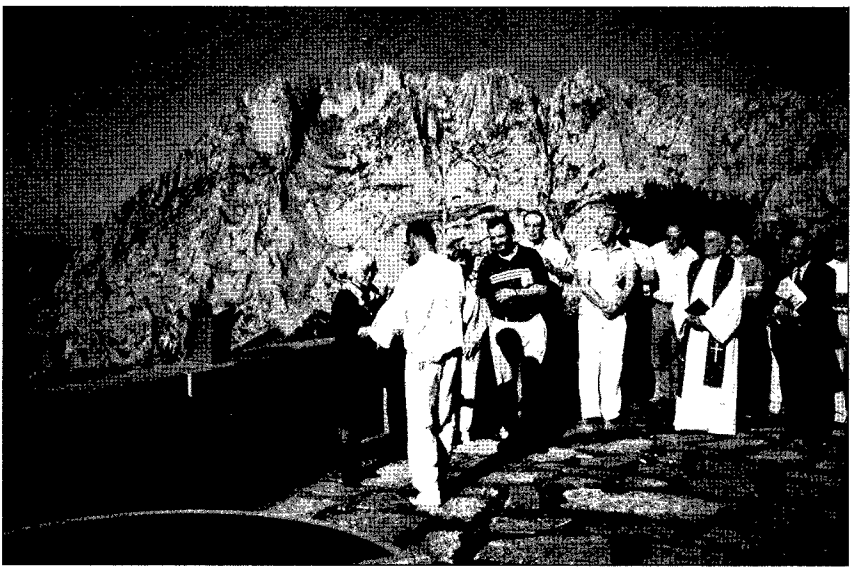
Guztiok dakigu zer nolako lanak egin zituen Rudolfek euskararen alde, eta horietan ongi islatzen zuen Euskal Herriari eta euskaldunoi zigun amodio nabarmena. Horiez gainera, ohore paregabea da guretzat, non eta hemen, gure artean bere errautsak hedatu nahi izatea, bizi zenean hainbeste maite zuen herri hau azken egoitzatzat hautatuz.

Baina ez da haren errautsa gure artean geldituko den bakarra, haren itzala ere, gizontasunezko eta jakituriazko itzal urdin eta gozoa ere, euskaldun guztiongan egonen baita betiko.

Nederlandako zelai lau eta urtsuetan jaio zenak, har dezala betiko bakea, guztion maitasunarekin, eta gure Herriko baso, mendi eta harkaitzon besarkada abegikor eztia ere bai. Fededuna zen bera, zinezko kristaua. Hortaz, segur naiz goiko Jaunak ere ez diola ukatuko ongi merezitako atsedena.

Agur eta ohore, Rudolf: beti zaituzkegu gogo-bihotzetan.

Xabier Kintana,
euskaltzain osoa eta idazkaria

Abadiño, Urkiola, 2003-VII-26

HERIOTZAREN SAMINA

Heriotzak beti dira saminak. Saminagoak, hala ere, gure ingurua uzten duena gure artean sortu gabe geroago guregana hurbildu den norbait baldin bada.

Hemendik urrun ikusi zuen Rudolfek lehenbiziko aldiz argia, Vermeer-ek hain ongi margotzen zuen argi apal hura. Hemendik urrun entzun zuen, eta ikasi, gure artean mintzatzeko erabiltzen dugun mintzoaren hotsa. Eta hots horrek erakarri zuen guregana, Euskal Herrira.

Gaur ematen diogu agurra, eta egiten diogu ohore. Eta Lizardirekin batera esaten diogu:

Adiskide kuttun, lagun zorigabe,
Azpildu-gabeko bihotzaren jabe,
Onerako zabal, ederrak su-bera;
Hatorkit, Rudolf, gaur oroimenera!

Bihotzean min baitugu gaur, min etsia, negar isila darion mina. Lagun on bat genuen, adiskide berezia, gaur, uda etorri garaiez, alde egina.

Newton izeneko kalean bizi zen Rudolf. Laplace, Pitagoras, Galileo, Arkimedes edo Tolomeo deitzen dira inguruko karrikak. Hizkuntza kontuetan hauek bezain argia eta fina zen Rudolf. Leiala, isila, apala, langilea, eritasunak joa azkeneko hilabeteetan. Bere buruaren jabe beti.

Horregati, pentsatzen dut behin baino gehiagotan izango zuela gogoan azkenetan zenean, inoiz ere atzendua ez zuen fedeak berriz ere bihotza harrotzen zionean, Etxepare zaharrak halako hartan idatzi zuena:

Zuri gomendatzen nuzu hila eta bizia.
Neure gorputz eta arima eta dudan guzia.
Othoi, behar-orduyetan Zu zakitzat halia,
Eta, othoi, Zuk goberna ene bizi guzia

Ez zuen, hala ere, horren beharrik, segur naiz. Rudolfek ez baitzekien zer zen kalte egitea, ez zekien zer zen azpijokoetan ibiltzea, eta erakusten zuen zintzotasun eta leialtasun hura gardena zen. Ongi aski daki hori Virginiak. Xalbadorrek ezin ukana zuen maiteari kantatzen zion, eta esaten, zein xarmagarria zen. Rudolfek, ez zuen zorigaitz hori izan Virginiarekin, berak esaten zigunez:

Maite dut zure begitartea, maite zure boz eztia,
Halaber zure irri gozoa, zure izaite gazia;
Zuretzat baizik ez dut begirik, zare ene iguzkia,
Gau eta egun zuri pentsatzen daramat ene bizia.

Orain agurraren garaian gaude. Eta *aire tristean kantatuko dut tristea baitut sujeta, heriotzeak egin arazten dauku zonbait gogoeta. Nahi gabea dut gaur kantuan gidari, lagun batek erranik agur munduari; penaren agertzeko eman naiz kantari, hau laket baitzitzaion lagun zenduari.*

Esker ona erakutsi behar diogu euskaldunok Rudolf adiskideari. Ikus dezala berak, ikus dezala Virginiak, denok ikus dezagun:

Etzira bakarrik,
Zama hau har dezagun bi aldetarik;
Bainan, adiskideok, ez egin nigarrik,
Gure Rudolfek ez du tristura beharrik;
Ez du hargatik
Zeru hartarik
Ahanzten lagunik,
Ez eta adiskiderik;
Urruntzeak hortako ez du indarrik.

Ez, urrun joan zara, urrunegi. Baina Xalbadorrek zioen gisan, urruntzeak ez du indarrik. Utzi diguzun irudimenarekin, utzi dizkiguzun lanekin, beti hurbil izango zaitugu euskaltzale eta euskaldun, euskaltzale eta euskaldun. Agur, Rudolf, ongi ibili!

Pello Salaburu,
euskaltzain osoa

RUDOLF P. G. DE RIJK

Thank you for coming today. Rudolf loved the Basque Country. He found here warmth and hospitality, the dearest friends and colleagues, and the intellectual challenge of his life: the Basque language. This was the cradle of our love and the land of his heart. Now he will be a part of it forever.

Mila esker gaur etortzeagatik.
Euskal Herria maite zuen Rudolfek.
Hementxe aurkitu zuen berotasuna eta
abegi ona, lankide eta lagunik minenak
eta bere bizitzako erronka intelektuala:
euskara.
Hauxe izan zen gure maitasun-habia,
bere bihotzak hautatu zuen herria.
Orain hemen biziko da betirako.

Virginia Chang de Rijk

AURKIBIDEA / ÍNDICE / INDEX
2003

AURKIBIDEA / ÍNDICE / INDEX

2003

AGER, Pierre:
— Manuel Inchausperen mendeurrena 501

AGIRREAZKUENAGA, Joseba:
— Euskara, egitasmo politikoa bihurtu: Sabino Aranaren asmoak denboraren gurpilean, euskaltzaletasunaren ildoan 829

AGUILLO, Juan Carlos:
— Nomenclátor de Treviño/Trebiñu 375

ALTUNA, Patxi:
— Aita Kardaberaz Elgorriagaren bizitza 55

APEZETXEA, Pello:
— Elizaren euskararekiko jarrera Nafarroan 769

ARANA MARTIJA, Jose Antonio:
— Marijesiak 69

AURRE, Jon:
— Urgazle berriak 313

ARTOLA, Koldo:
— Pedro de Yrizar 381

ARTZA, Jon:
— Durangoko XXXVIII. Euskal Liburu eta Disko Azokarekiko kontu-errendapena 635
— Euskaltzaindiaren argitalpen eremua 1115
— 'Liber 2003'-ri buruzko txostena 1159

BADIOLA, Ricardo:
— Durangoko XXXVIII. Euskal Liburu eta Disko Azokarekiko kontu-errendapena 635
— Euskaltzaindiaren argitalpen eremua 1115
— 'Liber 2003'-ri buruzko txostena 1159

BELAUSTEGIGOITIA, Maitena:
— Gure aita Federiko Belaustegigoitia 177

BILBAO, Joserra:
— Bilbao Bizkaia Kutxa - Euskaltzaindia: sari banaketa 361
— 2002ko *Azkue* sarien banaketa 393
— *Azkue* literatur sariak: 2002eko liburua eta 2003ko oinarriak 1177

CASENAVE-HARIGILE, Junes:
— Emmanuel Inchauspe (1815-1902) 549

CHARRITTON, Pierre:
— Pierre Broussain-en gutundegia 205
— Sabino Aranaren zazpi gutun 953
— Manuel Inchausperen mendeurrena 501
— *EGA* Iparraldean 1203

CUESTA, Ismael:
— Vocabulario de Miranda de Arga. Obra inédita del Padre Benjamin Elcano C.M.F. 593

DE YRIZAR, Pedro Ramón:
— *Morfología del verbo auxiliar Labortano, Bajo Navarro Occidental, Bajo Navarro Oriental* y *Suletino* 379

DEL RIO, María Jose:
— Euskaltzaindiari Miranda Argako alkateak emandako plaka 197

ELCANO SESMA, Martín:
— Toponimia Vasca de Miranda en tiempos de Bartolomé de Carranza 585

ETXEBERRIA, Mertxe:
— Agustin Kardaberaz 51

EUSKALTZAINDIA:
— Euskaltzaindiaren ARAUAK:
– 124. Hiztegi Batua *(analogo – antzoki)* 263
– 125. San, Santu, done eta besteren erabilera 270
– 126. Hiztegi Batua *(antzu – arbindu)* 272
— Batzar-Agiriak: 2002.eko abendua 281
— Batzar-Agiriak: 2003.eko urtarrila, otsaila, martxoa, apirila, maia-tza 284
— Euskaltzain urgazle berrien izendapena eta diploma banatzea ... 307
— Euskaltzaindiak euskaltzain urgazle berriak izendatu ditu 309
— Euskaltzaindia entrega los diplomas a los nuevos académicos correspondientes 311
— Nafarroako Euskara Kontseiluari 343
— Al Consejo navarro del Euskera 346
— BBK - Euskaltzaindia: sariak 357

* * *

— Euskaltzaindiaren ARAUAK:
– 127. Hiztegi Batua *(arbitrario – arloetu)* 1027
– 128. Nafarroa Behereko herri izendegia (II) 1034
– 129. Aita santuen izenak 1036
– 130. Hiztegi Batua *(arma – arrimu)* 1054
– 131. Hiztegi Batua *(arriskatu – askatu)* 1061
– 132. Hiztegi Batua *(askartzaile – atomatu)* 1068
– 133. Nafarroa Behereko herri izendegia (eta III) 1075
– 134. Hiztegi Batua *(atomika – aurpegi)* 1076
— Batzar-Agiriak: 2003.ko ekaina, uztaila, iraila, urria, azaroa 1085
— Nafarroako Gobernuaren eta Euskaltzaindiaren artean 2003. urterako egindako *hitzarmena* 2002ko ekainaren 27an sinaturiko esparru *hizarmenaren* eranskina 1129
— *Acuerdo* entre el Gobierno de Navarra y la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia para el año 2003. *Anexo* al acuerdo marco firmado el 27 de junio de 2002 1131
— EiTB eta Euskaltzaindiaren arteko *lankidetza-hitzarmena* 1135
— *Convenio de colaboración* entre EiTB y Euskaltzaindia 1136
— EiTB - Euskaltzaindiaren arteko *hitzarmena* 1137
— Euskaltzaindia – EiTB *akordioa* 1139
— Lankidetzako esparru *akordioa*, batetik, Euskal Irrati Telebista herri erakundearen eta horren sozietate euskal Telebista S.A., Eusko Irratia, S.A. eta Radio Vitoria S.A.ren eta, bestetik, Euskaltzaindia euskararen Erret Akademiaren artean / *Convenio* marco de colaboración entre el ente público Euskal Irrati Telebista y sus sociedades Euskal Telebista S.A., Eusko Irratia, S.A. y Radio Vitoria S.A. y de otra parte la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia 1141
— Lankidetza *hitzarmena*: Iruñeko Udalaren eta Euskaltzaindia-euskararen Erret Akademiaren artean / *Convenio* de colaboración entre el Ayuntamiento de Pamplona y la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia 1149
— Euskal komunitate zientifikoaren datu-basea *Inguma* 1153

FURUNDARENA, J. J.:
— *Hondarribiko toponimia* liburuaren aurkezpena 405

GALÉ, Patxi:
— Yose Paulo Ulibarri Galindez, *Hiztegia* 1191
— Yose Paulo Ulibarri Galindez, *Diccionario* 1193

GAMINDE, Iñaki:
— *Euskalkia eta hezkuntza* 431

GARCES, Jose Enrique:
— Nafarroa *oinez*: Bienvenida a Euskaltzaindia 693

GOIKOETXEA, Juan Luis:
— *Euskalkia eta hezkuntza...* Iker 13 415

GOROSTIAGA, Pablo:
— Federiko Belaustegigoitiari omenaldia 167
— F. Belaustegigoitiaren omenez 169
— Arratseko hitzak 171

GORROTXATEGI NIETO, Mikel:
— Onomastika: irizpenak 21
— Dictamen de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia sobre los nombres: *Miñao, Guevara, Albeiz, Gopegi, Añua, Narbaxa, Bergantzu, Zuhatza, Ehari, Okina, Markina, Altsasu* . 21
— Dictamen de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia sobre los nombres: *Murua, Soxo, Ilarduia, Murgia, Gamarra-Gutxia, Untzaga-Apregindana, Berriozar* 605
— Normativización, oficialización y normalización de la Toponimia en Euskal Herria 627

HARITSCHELHAR, Jean:
— Kardaberazen mendeurrena 53
— Euskaltzainburua Legebiltzarrean 329
— Bilbao Bizkaia Kutxa - Euskaltzaindia: sari banaketa 359
— *Haizearen hegaletan:* Yĕhudah ha-Levi, Xabier Kintanaren liburu-aurkezpena 363
— *Morfología del verbo auxiliar vasco* 377
— R.M. Azkue: sari banaketa 387
— R.M. Azkue: «amaitzeko hitzak» 395
— *Euskalkia eta hezkuntza* 413
— Begoña Amundarain Uriarte: 25 urte Eukaltzaindian lanean: zilarrezko domina 449
— Intxauspe Axularren zentsuratzaile? *Gero*-ren gaurkotzaile? 569
— Tour de France 1109
— Azkue sariketak 1173
— Azkue sariketak: «Azken hitzak» 1179
— Euskaltzaindiaren XV. Biltzarra. Baiona 2001 1183
— Lutxi Alberdi eta Resu Orbe, 25 urte Euskaltzaindian lanean ... 1211

IÑIGO, Andres:
— Dictamen de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia sobre los nombres: *Miñao, Guevara, Albeiz, Gopegi, Añua, Narbaxa, Bergantzu, Zuhatza, Ehari, Okina, Markina, Altsasu* . 21
— Dictamen de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia sobre los nombres: *Murua, Soxo, Ilarduia, Murgia, Gamarra-Gutxia, Untzaga-Apregindana, Berriozar* 605

— Bartolomé de Carranza-ren V. mendeurrena dela eta, Euskaltzaindiak Miranda Argan antolatutako ekitaldiak 181
— Actos organizados por la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia en Miranda de Arga, con motivo de la celebración del V centenario de Bartolomé de Carranza 183
— *Hondarribiko toponimiaren* aurkezpena 401
— Euskaltzaindia en Lumbier/Irunberri con motivo del Nafarroa oinez 2003 791
— Dictamen de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia sobre el nombre de *Laguardia* 41
— Dictamen de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia sobre el nombre de *Berriozar* 45
— Jose Mari Satrustegi Zubeldia (1930-2003) 1217

IRADIEL IBAÑEZ, María Teresa:
— Actos organizados por la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia en Miranda de Arga, con motivo de la celebración del V centenario de Bartolomé de Carranza 583

IRIONDO, Joxemari:
— Durango: 2003ko Euskal Liburu eta Disko Azokaren hasierako hitzaldia 639

IZTUETA, Paulo:
— Sabino Arana eta bere eragina euskal pizkundean 849

KALTZAKORTA, Javier:
— Erronda-kantuak eta eske-bertsoak 109
— Sariketak 1175

KAREAGA, Iñaki:
— Euskaltzaindia Internet-en 1111

KINTANA, Xabier:
— Euskaltzaindiaren barne-historiaz 203
— XIII. Barne Jardunaldietan hausnartzeko 317
— Yĕhudah ha-Levi 369
— Sobre Yĕhudah ha-Levi 371
— Sabino Aranaren gomutaz 823
— Euskaltzaindiaren barne-historiaz 971

KNÖRR, Henrike:
— Recordando al profesor Jacques Allières 15
— Dictamen de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia sobre el nombre de *Laguardia* 41

LASA, Xabier:
— Euskararen erabilera Nafarroako elizan. Iruñeko eta Tuterako elizbarrutietan egiten den euskararen erabilerari buruzko azterketa soziolinguistikoa 697

LOBERA, Gotzon:
— *Euskalkia eta hezkuntza* 427

LIZUNDIA, Jose Luis:
— Belaustegigoitiaren omenez 173
— XIII. Barne Jardunaldietan hausnartzeko 317
— Euskaltzaindiaren 2003ko egutegia 337
— En torno a la Toponomástica 617
— Emakumeak idazle Durangerrian 681
— Sabino Arana eta euskal erakundetzea 931
— Resu Orbe eta Lutxi Alberdi: Euskaltzaindian 25 urte lanean ... 1213

MARTÍ I CASTELL, Joan:
— Acte de Lliuraments dels Premis de Literatura *R.M Azkue* 389

MONTERO, Manu:
— Sobre las *Alas del viento* 373

MUGURUTZA, Felix:
— J.P. Ulibarri: *Euskal Hiztegia / Diccionario Vasco* 1195

OKARIZ, Amaia:
— *Hondarribiko toponimia* 397
— R. M. Azkue literatur sariak abian 1165
— Ya está en marcha la nueva edición de los premios literarios R. M. Azkue 1169

OURET, J.P.:
— Pierre Broussain-en gutundegia 973

OYHARÇABAL, B.:
— Iker 14. Aurkezpena. Pirinio-Atlantikoetako departamenduko Konstseilu Orokorraren Baionako egoitzako ekitaldia 1185

PEILLEN, Txomin:
— Errelijionearen etsaiak Intxausperen libürüan 555
— Sabino Arana: Hizkuntza eta kultura 947

REBOLÉ, Eusebio:
— Toponimia y léxico vascos de Lumbier/Irunberri 795

SALABERRI, Patxi:
— *Altsasu / Alsasua* izenaren inguruan 37

SALABURU, Pello:
— Rudolf de Rijk, euskaldunen Holandako adiskidea (1937-2003) ... 1223

SARRAILLET, Jakes:
— Eüskalzaletarzüna Basabürüan 547

SELA, Eyal:
— Yĕhudah ha-Levi, Xabier Kintanaren liburu-aurkezpena 365

TELLETXEA, Jose Ignacio:
— *Mirandesis*, Fray Bartolomé de Carranza de Miranda 187

URRUTIA, Andres:
— VII. Jagon Jardunaldien aurkezpena. VII Jornadas de la *Sección Tutelar* de la R.A.L.V./Euskaltzaindia 695
— Sabino Arana: euskara eta kultura 941
— Txekeak betetzeko idazkera: eredu batua 1105

ZUGAZAGA, Lorentzo:
— On Karmelo Etxenagusiari «Urrezko luma» emotea 437
— Bilboko XXXIII. liburu azokarako lagungarritxoa 445